ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

มชฺฌิมนิกาเย

มชฺฌิมปณฺณาส-อฏฺฐกถา

๑. คหปติวโคฺค

๑. กนฺทรกสุตฺตวณฺณนา

๑. **เอวํ เม สุต**นฺติ กนฺทรกสุตฺตํฯ ตตฺถ **จมฺปาย**นฺติ เอวํนามเก นคเรฯ ตสฺส หิ นครสฺส อารามโปกฺขรณีอาทีสุ เตสุ เตสุ ฐาเนสุ จมฺปกรุกฺขาว อุสฺสนฺนา อเหสุํ, ตสฺมา จมฺปาติ สงฺขม คมาสิฯ **คคฺคราย โปกฺขรณิยา ตีเร**ติ ตสฺส จมฺปานครสฺส อวิทูเร คคฺคราย นาม ราชมเหสิ ยา ขณิตตฺตา **คคฺครา**ติ ลทฺธโวหารา โปกฺขรณี อตฺถิฯ ตสฺสา ตีเร สมนฺตโต นีลาทิป ญฺจวณฺณกุสุมปฏิมณฺฑิตํ มหนฺตํ จมฺปกวนํฯ ตสฺมิํ ภควา กุสุมคนฺธสุคเนฺธ จมฺปกวเน วิหรติฯ ตํ สนฺธาย ‘‘คคฺคราย โปกฺขรณิยา ตีเร’’ติ วุตฺตํฯ **มหตา ภิกฺขุสเงฺฆน สทฺธิ**นฺติ อทสฺสิตปริ เจฺฉเทน มหเนฺตน ภิกฺขุสเงฺฆน สทฺธิํฯ **เปโสฺส**ติ ตสฺส นามํฯ **หตฺถาโรหปุโตฺต**ติ หตฺถาจริย สฺส ปุโตฺตฯ **กนฺทรโก จ ปริพฺพาชโก**ติ กนฺทรโกติ เอวํนาโม ฉนฺนปริพฺพาชโกฯ **อภิวา เทตฺวา**ติ ฉพฺพณฺณานํ ฆนพุทฺธรสฺมีนํ อนฺตรํ ปวิสิตฺวา ปสนฺนลาขารเส นิมุชฺชมาโน วิย, สิงฺคี สุวณฺณวณฺณํ ทุสฺสวรํ ปสาเรตฺวา สสีสํ ปารุปมาโน วิย, วณฺณคนฺธสมฺปนฺนจมฺปกปุปฺผานิ สิร สา สมฺปฏิจฺฉโนฺต วิย, สิเนรุปาทํ อุปคจฺฉโนฺต ปุณฺณจโนฺท วิย ภควโต จกฺกลกฺขณปฏิมณฺฑิ เต อลตฺตกวณฺณผุลฺลปทุมสสฺสิริเก ปาเท วนฺทิตฺวาติ อโตฺถฯ **เอกมนฺตํ นิสีที**ติ ฉนิสชฺช โทสวิรหิเต เอกสฺมิํ โอกาเส นิสีทิฯ

ตุณฺหีภู ตํ ตุณฺหีภูตนฺติ ยโต ยโต อนุวิโลเกติ, ตโต ตโต ตุณฺหีภูตเมวาติ อโตฺถฯ ตตฺถ หิ เอกภิกฺขุสฺสาปิ หตฺถกุกฺกุจฺจํ วา ปาทกุกฺกุจฺจํ วา นตฺถิ, สเพฺพ ภควโต เจว คารเวน อตฺตโน จ สิกฺขิตสิกฺขตาย อญฺญมญฺญํ วิคตสลฺลาปา อนฺตมโส อุกฺกาสิตสทฺทมฺปิ อกโรนฺตา สุนิขาตอินฺทขีลา วิย นิวาตฏฺฐาเน สนฺนิสินฺนํ มหาสมุทฺทอุทกํ วิย กาเยนปิ นิจฺจลา มนสาปิ อวิกฺขิตฺตา รตฺตวลาหกา วิย สิเนรุกูฏํ ภควนฺตํ ปริวาเรตฺวา นิสีทิํสุฯ ปริพฺพาชกสฺส เอวํ สนฺนิ สินฺนํ ปริสํ ทิสฺวา มหนฺตํ ปีติโสมนสฺสํ อุปฺปชฺชิฯ อุปฺปนฺนํ ปน อโนฺตหทยสฺมิํเยว สนฺนิทหิตุํ อสโกฺกโนฺต ปิยสมุทาหารํ สมุฏฺฐาเปสิฯ ตสฺมา **อจฺฉริยํ โภ**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ อนฺธสฺส ปพฺพตาโรหนํ วิย นิจฺจํ น โหตีติ **อจฺฉริยํ**ฯ อยํ ตาว สทฺทนโยฯ อยํ ปน อฏฺฐกถานโย , อจฺฉราโยคฺคนฺติ **อจฺฉริยํ**ฯ อจฺฉรํ ปหริตุํ ยุตฺตนฺติ อโตฺถฯ อภูตปุพฺพํ ภูตนฺติ **อพฺภุตํ**ฯ อุภยเมฺปตํ วิมฺหยเสฺสวาธิวจนํฯ ตํ ปเนตํ ครหอจฺฉริยํ, ปสํสาอจฺฉริยนฺติ ทุวิธํ โหติฯ ตตฺถ อจฺฉริยํ โมคฺคลฺลาน อพฺภุตํ โมคฺคลฺลาน, ยาว พาหาคหณาปิ นาม โส โมฆปุริโส อาค เมสฺสตีติ (จูฬว. ๓๘๓; อ. นิ. ๘.๒๐), อิทํ ครหอจฺฉริยํ นามฯ ‘‘อจฺฉริยํ นนฺทมาเต อพฺภุตํ นนฺ ทมาเต, ยตฺร หิ นาม จิตฺตุปฺปาทมฺปิ ปริโสเธสฺสสีติ (อ. นิ. ๗.๕๓) อิทํ ปสํสาอจฺฉริยํ นามฯ อิธาปิ อิทเมว อธิเปฺปตํ’’ อยญฺหิ ตํ ปสํสโนฺต เอวมาหฯ

ยาวญฺจิทนฺติ เอตฺถ **อิทนฺ**ติ นิปาตมตฺตํฯ **ยาวา**ติ ปมาณปริเจฺฉโท, ยาว สมฺมา ปฏิปาทิโต, ยตฺตเกน ปมาเณน สมฺมา ปฏิปาทิโต, น สกฺกา ตสฺส วเณฺณ วตฺตุํ, อถ โข อจฺฉริยเมเวตํ อพฺภุตเมเวตนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **เอตปรมํเยวา**ติ เอวํ สมฺมา ปฏิปาทิโต เอโส ภิกฺขุสโงฺฆ ตสฺสาปิ ภิกฺขุสงฺฆสฺส ปรโมติ เอตปรโม, ตํ เอตปรมํ ยถา อยํ ปฏิปาทิโต, เอวํ ปฏิปาทิตํ กตฺวา ปฏิปาเทสุํ, น อิโต ภิโยฺยติ อโตฺถฯ ทุติยนเย เอวํ ปฏิปาเทสฺสนฺติ, น อิโต ภิโยฺยติ โยเชตพฺพํฯ ตตฺถ **ปฏิปาทิโต**ติ อาภิสมาจาริกวตฺตํ อาทิํ กตฺวา สมฺมา อปจฺจนีกปฏิปตฺติยํ โยชิโตฯ อถ กสฺมา อยํ ปริพฺพาชโก อตีตานาคเต พุเทฺธ ทเสฺสติ, กิมสฺส ติยทฺธชานนญาณํ อตฺถีติฯ นตฺถิ, นยคฺคาเห ปน ฐตฺวา ‘‘เยนากาเรน อยํ ภิกฺขุสโงฺฆ สนฺนิสิโนฺน ทโนฺต วินีโต อุปสโนฺต, อตีตพุทฺธาปิ เอตปรมํเยว กตฺวา ปฏิปชฺชาเปสุํ, อนาคตพุทฺธาปิ ปฏิปชฺชาเปสฺสนฺติ, นตฺถิ อิโต อุตฺตริ ปฏิปาทนา’’ติ มญฺญมาโน อนุพุทฺธิยา เอวมาหฯ

๒. **เอวเมตํ กนฺทรกา**ติ ปาฏิเอโกฺก อนุสนฺธิฯ ภควา กิร ตํ สุตฺวา ‘‘กนฺทรก ตฺวํ ภิกฺขุสงฺฆํ อุปสโนฺตติ วทสิ, อิมสฺส ปน ภิกฺขุสงฺฆสฺส อุปสนฺตการณํ ตุยฺหํ อปากฏํ, น หิ ตฺวํ สมติํส ปารมิยา ปูเรตฺวา กุสลมูลํ ปริปาเจตฺวา โพธิปลฺลเงฺก สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปฏิวิชฺฌิ, มยา ปน ปารมิโย ปูเรตฺวา ญาตตฺถจริยํ โลกตฺถจริยํ พุทฺธตฺถจริยญฺจ โกฏิํ ปาเปตฺวา โพธิปลฺลเงฺก สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปฏิวิทฺธํ, มยฺหํ เอเตสํ อุปสนฺตการณํ ปากฏ’’นฺติ ทเสฺสตุํ อิมํ เทสนํ อารภิฯ

สนฺติ หิ กนฺทรกาติ อยมฺปิ ปาฏิเอโกฺก อนุสนฺธิฯ ภควโต กิร เอตทโหสิ – ‘‘อยํ ปริพฺพาชโก อิมํ ภิกฺขุสงฺฆํ อุปสโนฺตติ วทติ, อยญฺจ ภิกฺขุสโงฺฆ กปฺปิตฺวา ปกเปฺปตฺวา กุหกภาเวน อิริยาปถํ สณฺฐเปโนฺต จิเตฺตน อนุปสโนฺต น อุปสนฺตาการํ ทเสฺสติฯ เอตฺถ ปน ภิกฺขุสเงฺฆ ปฏิปทํ ปูรยมานาปิ ปฏิปทํ ปูเรตฺวา มตฺถกํ ปตฺวา ฐิตภิกฺขูปิ อตฺถิ, ตตฺถ ปฏิปทํ ปูเรตฺวา มตฺถกํ ปตฺตา อตฺตนา ปฏิวิทฺธคุเณเหว อุปสนฺตา, ปฏิปทํ ปูรยมานา อุปริมคฺคสฺส วิปสฺสนาย อุปสนฺตา, อิโต มุตฺตา ปน อวเสสา จตูหิ สติปฏฺฐาเนหิ อุปสนฺตาฯ ตํ เนสํ อุปสนฺตการณํ ทเสฺสสฺสามี’’ติ ‘‘อิมินา จ อิมินา จ การเณน อยํ ภิกฺขุสโงฺฆ อุปสโนฺต’’ติ ทเสฺสตุํ ‘‘สนฺติ หิ กนฺทรกา’’ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **อรหโนฺต ขีณาสวา**ติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ มูลปริยายสุตฺตวณฺณนายเมว วุตฺตํฯ เสขปฏิปทมฺปิ ตเตฺถว วิตฺถาริตํฯ **สนฺตตสีลา**ติ สตตสีลา นิรนฺตรสีลาฯ **สนฺตตวุตฺติโน**ติ ตเสฺสว เววจนํ, สนฺตตชีวิกา วาติปิ อโตฺถฯ ตสฺมิํ สนฺตตสีเล ฐตฺวาว ชีวิกํ กเปฺปนฺติ, น ทุสฺสีลฺยํ มรณํ ปาปุณนฺตีติ อโตฺถฯ

นิปกาติ เนปเกฺกน สมนฺนาคตา ปญฺญวโนฺตฯ **นิปกวุตฺติโน**ติ ปญฺญาย วุตฺติโน, ปญฺญาย ฐตฺวา ชีวิกํ กเปฺปนฺติฯ ยถา เอกโจฺจ สาสเน ปพฺพชิตฺวาปิ ชีวิตการณา ฉสุ อโคจเรสุ จรติ, เวสิยาโคจโร โหติ, วิธวถุลฺลกุมาริกปณฺฑกปานาคารภิกฺขุนิโคจโร โหติฯ สํสโฏฺฐ วิหรติ ราชูหิ ราชมหามเตฺตหิ ติตฺถิเยหิ ติตฺถิยสาวเกหิ อนนุโลมิเกน คิหิสํสเคฺคน (วิภ. ๕๑๔), เวชฺชกมฺมํ กโรติ, ทูตกมฺมํ กโรติ, ปหิณกมฺมํ กโรติ, คณฺฑํ ผาเลติ, อรุมกฺขนํ เทติ, อุทฺธํวิเรจนํ เทติ, อโธวิเรจนํ เทติ, นตฺถุเตลํ ปจติ, ปิวนเตลํ ปจติ, เวฬุทานํ, ปตฺตทานํ, ปุปฺผทานํ, ผลทานํ, สินานทานํ, ทนฺตกฏฺฐทานํ, มุโขทกทานํ, จุณฺณมตฺติกทานํ เทติ, จาฏุกมฺยํ กโรติ, มุคฺคสูปิยํ, ปาริภฏฺยํ, ชงฺฆเปสนิยํ กโรตีติ เอกวีสติวิธาย อเนสนาย ชีวิกํ กเปฺปโนฺต อนิปกวุตฺติ นาม โหติ, น ปญฺญาย ฐตฺวา ชีวิกํ กเปฺปติ, ตโต กาลกิริยํ กตฺวา **สมณยโกฺข** นาม หุตฺวา ‘‘ตสฺส สงฺฆาฏิปิ อาทิตฺตา โหติ สมฺปชฺชลิตา’’ติ วุตฺตนเยน มหาทุกฺขํ อนุโภติฯ เอวํ

วิธา อหุตฺวา ชีวิตเหตุปิ สิกฺขาปทํ อนติกฺกมนฺโต จตุปาริสุทฺธิสีเล ปติฏฺฐาย ยถาพลํ พุทฺธวจนํ อุคฺคณฺหิตฺวา รถวินีตปฏิปทํ, มหาโคสิงฺคปฏิปทํ, มหาสุญฺญตปฏิปทํ, อนงฺคณปฏิปทํ, ธมฺมทายาทปฏิปทํ, นาลกปฏิปทํ, ตุวฏฺฏกปฏิปทํ, จนฺโทปมปฏิปทนฺติ อิมานิ อริยปฏิปทานิ ปูเรนฺโต จตุปจฺจย-สนฺโตส-ภาวนาราม-อริยวํสปฏิปตฺติยํ กายสกฺขิโน หุตฺวา อนีกา นิกฺขนฺตหตฺถี วิย ยูถา วิสฺสฏฺฐสีโห วิย นิปจฺฉาพนฺธมหานาวา วิย จ คมนาทีสุ เอกวิหาริโน วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อชฺชอเชฺชว อรหตฺตนฺติ ปวตฺตอุสฺสาหา วิหรนฺตีติ อโตฺถฯ

สุปฺปติฏฺฐิตจิตฺตาติ จตูสุ สติปฏฺฐาเนสุ สุฏฺฐปิตจิตฺตา หุตฺวาฯ เสสา สติปฏฺฐานกถา เหฏฺฐา วิตฺถาริตาวฯ อิธ ปน โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกา สติปฏฺฐานา กถิตา, เอตฺตเกน ภิกฺขุสงฺฆสฺส อุปสนฺตการณํ กถิตํ โหติฯ

๓. **ยาว สุปญฺญตฺตา**ติ ยาว สุฏฺฐปิตา สุเทสิตาฯ **มยมฺปิ หิ, ภเนฺต**ติ อิมินา เอส อตฺตโน การกภาวํ ทเสฺสติ, ภิกฺขุสงฺฆญฺจ อุกฺขิปติฯ อยเญฺหตฺถ อธิปฺปาโย, มยมฺปิ หิ, ภเนฺต, คิหิ…เป…. สุปฺปติฏฺฐิตจิตฺตา วิหราม, ภิกฺขุสงฺฆสฺส ปน อยเมว กสิ จ พีชญฺจ ยุคนงฺคลญฺจ ผาลปาจนญฺจ, ตสฺมา ภิกฺขุสโงฺฆ สพฺพกาลํ สติปฏฺฐานปรายโณ, มยํ ปน กาเลน กาลํ โอกาสํ ลภิตฺวา เอตํ มนสิการํ กโรม, มยมฺปิ การกา, น สพฺพโส วิสฺสฏฺฐกมฺมฏฺฐานาเยวาติฯ **มนุสฺสคหเน**ติ มนุสฺสานํ อชฺฌาสยคหเนน คหนตา, อชฺฌาสยสฺสาปิ เนสํ กิเลสคหเนน คหนตา เวทิตพฺพาฯ **กสฏสาเฐเยฺยสุปิ** เอเสว นโยฯ ตตฺถ อปริสุทฺธเฏฺฐน **กสฏตา,** เกราฏิยเฏฺฐน **สาเฐยฺยตา** เวทิตพฺพาฯ **สตฺตานํ หิตาหิตํ ชานาตี**ติ เอวํ คหนกสฏเกราฏิยานํ มนุสฺสานํ หิตาหิตปฏิปทํ ยาว สุฏฺฐุ ภควา ชานาติฯ **ยทิทํ ปสโว**ติ เอตฺถ สพฺพาปิ จตุปฺปทชาติ ปสโวติ อธิเปฺปตาฯ **ปโหมี**ติ สโกฺกมิฯ **ยาวตเกน อนฺตเรนา**ติ ยตฺตเกน ขเณนฯ **จมฺปํ คตาคตํ กริสฺสตี**ติ อสฺสมณฺฑลโต ยาว จมฺปานครทฺวารา คมนญฺจ อาคมนญฺจ กริสฺสติฯ **สาเฐยฺยานี**ติ สฐตฺตานิฯ **กูเฏยฺยานี**ติ กูฏตฺตานิฯ **วเงฺกยฺยานี**ติ วงฺกตฺตานิฯ **ชิเมฺหยฺยานี**ติ ชิมฺหตฺตานิฯ **ปาตุกริสฺสตี**ติ ปกาเสสฺสติ ทเสฺสสฺสติฯ น หิ สกฺกา เตน ตานิ เอตฺตเกน อนฺตเรน ทเสฺสตุํฯ

ตตฺถ ยสฺส กิสฺมิญฺจิเทว ฐาเน ฐาตุกามสฺส สโต ยํ ฐานํ มนุสฺสานํ สปฺปฏิภยํ, ปุรโต คนฺตฺวา วเญฺจตฺวา ฐสฺสามีติ น โหติ, ตสฺมึ ฐาตุกามฏฺฐาเนเยว นิขาตตฺถโมฺภ วิย จตฺตาโร ปาเท นิจฺจเล กตฺวา ติฏฺฐติ, อยํ **สโฐ** นามฯ ยสฺส ปน กิสฺมิญฺจิเทว ฐาเน อวจฺฉินฺทิตฺวา ขนฺธคตํ ปาเตตุกามสฺส สโต ยํ ฐานํ มนุสฺสานํ สปฺปฏิภยํ, ปุรโต คนฺตฺวา วเญฺจตฺวา ปาเตสฺสามีติ น โหติ, ตเตฺถว อวจฺฉินฺทิตฺวา ปาเตติ, อยํ **กูโฏ** นามฯ ยสฺส กิสฺมิญฺจิเทว ฐาเน มคฺคา อุกฺกมฺม นิวตฺติตฺวา ปฏิมคฺคํ อาโรหิตุกามสฺส สโต ยํ ฐานํ มนุสฺสานํ สปฺปฏิภยํ, ปุรโต คนฺตฺวา วเญฺจตฺวา เอวํ กริสฺสามีติ น โหติ, ตเตฺถว มคฺคา อุกฺกมฺม นิวตฺติตฺวา ปฏิมคฺคํ อาโรหติ, อยํ **วโงฺก** นามฯ ยสฺส ปน กาเลน วามโต กาเลน ทกฺขิณโต กาเลน อุชุมเคฺคเนว คนฺตุกามสฺส สโต ยํ ฐานํ มนุสฺสานํ สปฺปฏิภยํ, ปุรโต คนฺตฺวา วเญฺจตฺวา เอวํ กริสฺสามีติ น โหติ, ตเตฺถว กาเลน วามโต กาเลน ทกฺขิณโต กาเลน อุชุมคฺคํ คจฺฉติ, ตถา ลณฺฑํ วา ปสฺสาวํ วา วิสฺสเชฺชตุกามสฺส สโต อิทํ ฐานํ สุสมฺมฏฺฐํ อากิณฺณมนุสฺสํ รมณียํ, อิมสฺมึ ฐาเน เอวรูปํ กาตุํ น ยุตฺตํ, ปุรโต คนฺตฺวา ปฏิจฺฉนฺนฐาเน กริสฺสามีติ น โหติ, ตเตฺถว กโรติ, อยํ **ชิโมฺห** นามฯ อิติ อิมํ จตุพฺพิธมฺปิ กิริยํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ สพฺพานิ ตานิ สาเฐยฺยานิ กูเฏยฺยานิ วเงฺกยฺยานิ ชิเมฺหยฺยานิ ปาตุกริสฺสตีติ เอวํ กโรนฺตาปิ เต สฐาทโย ตานิ สาเฐยฺยาทีนิ ปาตุกโรนฺติ นามฯ

เอวํ ปสูนํ อุตฺตานภาวํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ มนุสฺสานํ คหนภาวํ ทเสฺสนฺโต **อมฺหากํ ปน, ภเนฺต**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ทาสา**ติ อโนฺตชาตกา วา ธนกฺกีตา วา กรมรานีตา วา สยํ วา ทาสพฺยํ อุปคตาฯ **เปสฺสา**ติ เปสนการกาฯ **กมฺมกรา**ติ ภตฺตเวตนภตาฯ **อญฺญถาว กาเยนา**ติ อเญฺญเนวาการเรน กาเยน สมุทาจรนฺติ, อเญฺญเนวาการเรน วาจาย, อเญฺญน จ เนสํ อาการเรน จิตฺตํ ฐิตํ โหตีติ ทเสฺสติฯ ตตฺถ เย สมฺมุขา สามิเก ทิสฺวา ปจฺจุคฺคมนํ กโรนฺติ, หตฺถโต ภณฺฑกํ คณฺหนฺติ, อิมํ วิสฺสเชฺชตฺวา อิมํ คณฺหนฺตา เสสานิปิ อาสน-ปญฺญาปน-ตาลวณฺฎพีชน-ปาทโธวนาทีนิ สพฺพานิ กิจฺจานิ กโรนฺติ, ปรมฺมุขกาเล ปน เตลมฺปิ อุตฺตรนฺตํ น โอโลเกนฺติ, สตคฺฆนเกปิ สหสฺสคฺฆนเกปิ กเมฺม ปริหายเนฺต นิวตฺติตฺวา โอโลเกตุมฺปิ น อิจฺฉนฺติ, อิเม อญฺญถา กาเยน สมุทาจรนฺติ นามฯ เย ปน สมฺมุขา ‘‘อมฺหากํ สามิ อมฺหากํ อโยฺย’’ติอาทีนิ วตฺวา ปสํสนฺติ, ปรมฺมุขา อวตฺตพฺพํ นาม นตฺถิ, ยํ อิจฺฉนฺติ, ตํ วทนฺติ, อิเม อญฺญถา วาจาย สมุทาจรนฺติ นามฯ

๔. **จตฺตาโรเม เปสฺสปุคฺคลา**ติ อยมฺปิ ปาฎิเอโกฺก อนุสนฺธิฯ อยญฺหิ เปโสฺส ‘‘ยาวญฺจิทํ, ภเนฺต, ภควา เอวํ มนุสฺสคหเณ เอวํ มนุสฺสกสเฎ เอวํ มนุสฺสสาเฐเยฺย วตฺตมาเน สตฺตานํ หิตาหิตํ ชานาตี’’ติ อาหฯ ปุริเม จ ตโย ปุคฺคลา อหิตปฎิปทํ ปฎิปนฺนา, อุปริ จตุโตฺถ หิตปฎิปทํ, เอวมหํ สตฺตานํ หิตาหิตํ ชานามีติ ทเสฺสตุํ อิมํ เทสนํ อารภิฯ เหฎฺฐา กนฺทรกสฺส กถาย สทฺธิํ โยเชตุมฺปิ วฎฺฎติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ยาวญฺจิทํ โภตา โคตเมน สมฺมา ภิกฺขุสโงฺฆ ปฎิปาทิโต’’ติฯ อถสฺส ภควา ‘‘ปุริเม ตโย ปุคฺคเล ปหาย อุปริ จตุตฺถปุคฺคลสฺส หิตปฎิปตฺติยํเยว ปฎิปาเทมี’’ติ ทเสฺสโนฺตปิ อิมํ เทสนํ อารภิฯ **สโนฺต**ติ อิทํ สํวิชฺชมานาติ ปทเสฺสว เววจนํฯ ‘‘สนฺตา โหนฺติ สมิตา วูปสนฺตา’’ติ (วิภ. ๕๔๒) เอตฺถ หิ นิรุทฺธา สนฺตาติ วุตฺตาฯ ‘‘สนฺตา เอเต วิหารา อริยสฺส วินเย วุจฺจนฺตี’’ติ เอตฺถ (ม. นิ. ๑.๘๒) นิพฺพุตาฯ ‘‘สโนฺต หเว สพฺภิ ปเวทยนฺตี’’ติ เอตฺถ (ชา. ๒.๒๑.๔๑๓) ปณฺฑิตาฯ อิธ ปน วิชฺชมานา อุปลพฺภมานาติ อโตฺถฯ

อตฺตนฺตปาทีสุ อตฺตานํ ตปติ ทุกฺขาเปตีติ **อตฺตนฺตโป**ฯ อตฺตโน ปริตาปนานุโยคํ **อตฺตปริตาปนานุโยคํ**ฯ ปรํ ตปติ ทุกฺขาเปตีติ **ปรนฺตโป**ฯ ปเรสํ ปริตาปนานุโยคํ **ปรปริตาปนานุโยคํ**ฯ **ทิเฎฺฐว ธเมฺม**ติ อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเวฯ **นิจฺฉาโต**ติ ฉาตํ วุจฺจติ ตณฺหา, สา อสฺส นตฺถีติ นิจฺฉาโตฯ สพฺพกิเลสานํ นิพฺพุตตฺตา **นิพฺพุโต**ฯ อโนฺต ตาปนกิเลสานํ อภาวา สีตโลชาโตติ **สีติภูโต**ฯ ฌานมคฺคผลนิพฺพานสุขานิ ปฎิสํเวเทตีติ **สุขปฎิสํเวที**ฯ **พฺรหฺมภูเตน อตฺตนา**ติ เสฎฺฐภูเตน อตฺตนาฯ **จิตฺตํ อาราเธตี**ติ จิตฺตํ สมฺปาเทติ, ปริปูเรติ คณฺหาติ ปสาเทตีติ อโตฺถฯ

๕. **ทุกฺขปฎิกฺกูล**นฺติ ทุกฺขสฺส ปฎิกูลํ, ปจฺจนีกสณฺฐิตํ ทุกฺขํ อปตฺถยมานนฺติ อโตฺถฯ

๖. **ปณฺฑิโต**ติ อิธ จตูหิ การเณหิ ปณฺฑิโตติ น วตฺตพฺพ, สติปฎฺฐาเนสุ ปน กมฺมํ กโรตีติ ปณฺฑิโตติ วตฺตุํ วฎฺฎติฯ **มหาปโญฺญ**ติ อิทมฺปิ มหเนฺต อเตฺถ ปริคฺคณฺหาตีติอาทินา มหาปญฺญลกฺขเณน น วตฺตพฺพํ, สติปฎฺฐานปริคฺคาหิกาย ปน ปญฺญาย สมนฺนาคตตฺตา มหาปโญฺญติ วตฺตุํ วฎฺฎติฯ **มหตา อเตฺถน สํยุโตฺต อคมิสฺสา**ติ มหตา อเตฺถน สํยุโตฺต หุตฺวา คโต ภเวยฺย, โสตาปตฺติผลํ ปาปุเณยฺยาติ อโตฺถฯ กิํ ปน เยสํ มคฺคผลานํ อุปนิสฺสโย อตฺถิ, พุทฺธานํ สมฺมุขีภาเว ฐิเตปิ เตสํ อนฺตราโย โหตีติฯ อาม โหติ, น ปน พุเทฺธ ปฎิจฺจ, อถ โข กิริยปริหานิยา วา ปาปมิตฺตตาย วา โหติฯ ตตฺถ กิริยปริหานิยา โหติ นาม – สเจ หิ ธมฺมเสนาปติ ธนญฺชานิสฺส พฺราหฺมณสฺส อาสยํ ญตฺวา ธมฺมํ อเทสยิสฺสา, โส พฺราหฺมโณ โสตาปโนฺน

อภวิสฺสา, เอวํ ตาว กิริยปริหานิยา โหติฯ ปาปมิตฺตตาย โหติ นาม – สเจ หิ อชาตสตฺตุ เทวทตฺตสฺส วจนํ คเหตฺวา ปิตุฆาตกมฺมํ นากริสฺสา, สามญฺญผลสุตฺตกถิตทิวเสว โสตาปนฺโน อภวิสฺสา, ตสฺส วจนํ คเหตฺวา ปิตุฆาตกมฺมสฺส กตตฺตา ปน น โหติ, เอวํ ปาปมิตฺตตาย โหติฯ อิมสฺสาปิ อุปาสกสฺส กิริยปริหานิ ชาตา, อปรินิฏฺฐิตาย เทสนาย อุฏฺฐหิตฺวา ปกฺกนฺโตฯ **อปิจ, ภิกฺขเว, เอตฺตาวตาปิ เปโสฺส หตฺถาโรหปุตฺโต มหตา อเตฺถน สํยุโตฺต**ติ กตเรน มหเนฺตน อเตฺถน? ทฺวีหิ อานิสํเสหิฯ โส กิร อุปาสโก สเงฺฆ จ ปสาทํ ปฏิลภิ, สติปฏฺฐานปริคฺคหณตฺถาย จสฺส อภินโว นโย อุทปาทิฯ เตน วุตฺตํ ''มหตา อเตฺถน สํยุโตฺต''ติฯ กนฺทรโก ปน สเงฺฆ ปสาทเมว ปฏิลภิฯ **เอตสฺส ภควา กาโล**ติ เอตสฺส ธมฺมกฺขานสฺส, จตุนฺนํ วา ปุคฺคลานํ วิภชนสฺส กาโลฯ

๘. **โอรพฺภิกา**ทีสุ อุรพฺภา วุจฺจนฺติ เอฬกา, อุรเพฺภ หนตีติ **โอรพฺภิโก**ฯ **สูกริกา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **ลุโทฺท**ติ ทารุโณ กกฺขโฬฯ **มจฺฉฆาตโก**ติ มจฺฉพนฺธเกวโฏฺฏฯ **พนฺธนาคาริโก**ติ พนฺธนาคารโคปโกฯ **กุรูรกมฺมนฺตา**ติ ทารุณกมฺมนฺตาฯ

๙. **มุทฺธาวสิโตฺต**ติ ขตฺติยาภิเสเกน มุทฺธนิ อภิสิโตฺตฯ **ปุรตฺถิเมน นครสฺสา**ติ นครโต ปุรตฺถิมทิสายฯ **สนฺถาคาร**นฺติ ยญฺญสาลํฯ **ขราชินํ นิวาเสตฺวา**ติ สขุรํ อชินจมฺมํ นิวาเสตฺวาฯ **สปฺปิเตเลนา**ติ สปฺปินา จ เตเลน จฯ ฐเปตฺวา หิ สปฺปึ อวเสโส โย โกจิ เสฺนโห เตลนฺติ วุจฺจติฯ **กณฺฑูวมาโน**ติ นขานํ ฉินฺนตฺตา กณฺฑูวิตพฺพกาเล เตน กณฺฑูวมาโนฯ **อนนฺตรหิตายา**ติ อสนฺถตายฯ **สรูปวจฺฉายา**ติ สทิสวจฺฉายฯ สเจ คาวี เสตา โหติ, วโจฺฉปิ เสตโกวฯ สเจ คาวี กพรา วา รตฺตา วา, วโจฺฉปิ ตาทิโส วาติ เอวํ สรูปวจฺฉายฯ **โส เอวมาหา**ติ โส ราชา เอวํ วเทติฯ **วจฺฉตรา**ติ ตรุณวจฺฉกภาวํ อติกฺกนฺตา พลววจฺฉาฯ **วจฺฉตรี**สุปิ เอเสว นโยฯ **พริหิสตฺถายา**ติ ปริเกฺขปกรณตฺถาย เจว ยญฺญภูมิยํ อตฺถรณตฺถาย จฯ เสสํ เหฏฺฐา ตตฺถ ตตฺถ วิตฺถาริตตฺตา อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

กนฺทรกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. อฏฺฐกนาครสุตฺตวณฺณนา

๑๗. **เอวํ เม สุต**นฺติ อฏฺฐกนาครสุตฺตํฯ ตตฺถ **เพลุวคามเก**ติ เวสาลิยา ทกฺขิณปเสฺส อวิทูเร เพลุวคามโก นาม อตฺถิ, ตํ โคจรคามํ กตฺวาติ อโตฺถฯ **ทสโม**ติ โส หิ ชาติโคตฺตวเสน เจว สารปฺปตฺตกุลคณนาย จ ทสเม ฐาเน คณียติ, เตนสฺส ทสโมเตฺวว นามํ ชาตํฯ **อฏฺฐกนาคโร**ติ อฏฺฐกนครวาสีฯ **กุกฺกุฏาราโม**ติ กุกฺกุฏเสฏฺฐินา การิโต อาราโมฯ

๑๘. **เตน ภควตา…เป.… อกฺขาโต**ติ เอตฺถ อยํ สเงฺขปโตฺถ, โย โส ภควา สมตึส ปารมิโย ปูเรตฺวา สพฺพกิเลเส ภญฺชิตฺวา อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธึ อภิสมฺพุโทฺธ, เตน ภควตา, เตสํ เตสํ สตฺตานํ อาสยานุสยํ **ชานตา**, หตฺถตเล ฐปิตอามลกํ วิย สพฺพํ เญยฺยธมฺมํ **ปสฺสตา**ฯ อปิจ ปุเพฺพนิวาสาทีหิ ชานตา, ทิเพฺพน จกฺขุนา ปสฺสตา, ตีหิ วิชฺชาหิ ฉหิ วา ปน อภิญฺญาหิ ชานตา, สพฺพตฺถ อปฺปฏิหเตน สมนฺตจกฺขุนา ปสฺสตา, สพฺพธมฺมชานนสมตฺถาย ปญฺญาย ชานตา, สพฺพสตฺตานํ จกฺขุวิสยาตีตานิ ติโรกุฏฺฏาทิคตานิปิ รูปานิ อติวิสุเทฺธน มํสจกฺขุนา ปสฺสตา, อตฺตหิตสาธิกาย สมาธิปทฏฺฐานาย ปฏิเวธปญฺญาย ชานตา, ปรหิตสาธิกาย กรุณาปทฏฺฐานาย เทสนาปญฺญาย ปสฺสตา, อรีนํ หตตฺตา ปจฺจยาทีนญฺจ อรหตฺตา **อร**

หตา, สมฺมา สามญฺจ สจฺจานํ พุทฺธตฺตา **สมฺมาสมฺพุเทฺธน**ฯ อนฺตรายิกธเมฺม วา ชานตา, นิยฺยานิกธเมฺม ปสฺสตา, กิเลสารีนํ หตตฺตา อรหตา, สามํ สพฺพธมฺมานํ พุทฺธตฺตา สมฺมาสมฺพุเทฺธนาติ เอวํ จตุเวสารชฺชวเสน จตูหิ การเณหิ โถมิเตนฯ อตฺถิ นุ โข เอโก ธโมฺม อกฺขาโตติฯ

๑๙. **อภิสงฺขต**นฺติ กตํ อุปฺปาทิตํฯ **อภิสเญฺจตยิต**นฺติ เจตยิตํ ปกปฺปิตํฯ **โส ตตฺถ ฐิโต**ติ โส ตสฺมึ สมถวิปสฺสนาธเมฺม ฐิโตฯ **ธมฺมราเคน ธมฺมนนฺทิยา**ติ ปททฺวเยหิ สมถวิปสฺสนาสุ ฉนฺทราโค วุโตฺตฯ สมถวิปสฺสนาสุ หิ สเพฺพน สพฺพํ ฉนฺทราคํ ปริยาทิยิตุํ สโกฺกโนฺต อรหา โหติ, อสโกฺกโนฺต อนาคามี โหติฯ โส สมถวิปสฺสนาสุ ฉนฺทราคสฺส อปฺปหีนตฺตา จตุตฺถชฺฌานเจตนาย สุทฺธาวาเส นิพฺพตฺตติ, อยํ อาจริยานํ สมานกถาฯ

วิตณฺฑวาที ปนาห ‘‘เตเนว ธมฺมราเคนาติ วจนโต อกุสเลน สุทฺธาวาเส นิพฺพตฺตตี’’ติ โส ‘‘สุตฺตํ อาหรา’’ติ วตฺตโพฺพ, อทฺธา อญฺญํ อปสฺสโนฺต อิทเมว อาหริสฺสติ, ตโต วตฺตโพฺพ ‘‘กึ ปนิทํ สุตฺตํ เนยฺยตฺถํ นีตตฺถ’’นฺติ, อทฺธา นีตตฺถนฺติ วกฺขติฯ ตโต วตฺตโพฺพ – เอวํ สเนฺต อนาคามิผลตฺถิเกน สมถวิปสฺสนาสุ ฉนฺทราโค กตฺตโพฺพ ภวิสฺสติ, ฉนฺทราเค อุปฺปาทิเต อนาคามิผลํ ปฏิวิทฺธํ ภวิสฺสติ ‘‘มา สุตฺตํ เม ลทฺธ’’นฺติ ยํ วา ตํ วา ทีเปหิฯ ปญฺหํ กเถเนฺตน หิ อาจริยสฺส สนฺติเก อุคฺคเหตฺวา อตฺถรสํ ปฏิวิชฺฌิตฺวา กเถตุํ วฏฺฏติ, อกุสเลน หิ สเคฺค, กุสเลน วา อปาเย ปฏิสนฺธิ นาม นตฺถิฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

> ‘‘น, ภิกฺขเว, โลภเชน กเมฺมน โทสเชน กเมฺมน โมหเชน กเมฺมน เทวา ปญฺญายนฺติ, มนุสฺสา ปญฺญายนฺติ, ยา วา ปนญฺญาปิ กาจิ สุคติโย, อถ โข, ภิกฺขเว, โลภเชน กเมฺมน โทสเชน กเมฺมน โมหเชน กเมฺมน นิรโย ปญฺญายติ, ติรจฺฉานโยนิ ปญฺญายติ, เปตฺติวิสโย ปญฺญายติ, ยา วา ปนญฺญาปิ กาจิ ทุคฺคติโย’’ติ –

เอวํ ปญฺญาเปตโพฺพฯ สเจ สญฺชานาติ สญฺชานาตุ, โน เจ สญฺชานาติ, ‘‘คจฺฉ ปาโตว วิหารํ ปวิสิตฺวา ยาคุํ ปิวาหี’’ติ อุโยฺยเชตโพฺพฯ

ยถา จ ปน อิมสฺมึ สุเตฺต, เอวํ มหามาลุโกฺยวาเทปิ มหาสติปฏฺฐาเนปิ กายคตาสติสุเตฺตปิ สมถวิปสฺสนา กถิตาฯ ตตฺถ อิมสฺมึ สุเตฺต สมถวเสน คจฺฉโตปิ วิปสฺสนาวเสน คจฺฉโตปิ สมถธุรเมว ธุรํ, มหามาลุโกฺยวาเท วิปสฺสนาว ธุรํ, มหาสติปฏฺฐานํ ปน วิปสฺสนุตฺตรํ นาม กถิตํ, กายคตาสติสุตฺตํ สมถุตฺตรนฺติฯ

อยํ โข คหปติ…เป…. เอกธโมฺม อกฺขาโตติ เอกธมฺมํ ปุจฺฉิเตน อยมฺปิ เอกธโมฺมติ เอวํ ปุจฺฉาวเสน กถิตตฺตา เอกาทสปิ ธมฺมา เอกธโมฺม นาม ชาโตฯ มหาสกุลุทายิสุตฺตสฺมิญฺหิ เอกูนวีสติ ปพฺพานิ ปฏิปทาวเสน เอกธโมฺม นาม ชาตานิ, อิธ เอกาทสปุจฺฉาวเสน เอกธโมฺมติ อาคตานิฯ อมตุปฺปตฺติยเตฺถน วา สพฺพานิปิ เอกธโมฺมติ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ

๒๑. **นิธิมุขํ คเวสโนฺต**ติ นิธึ ปริเยสโนฺตฯ **สกิเทวา**ติ เอกปโยเคนฯ กถํ ปน เอกปโยเคเนว เอกาทสนฺนํ นิธีนํ อธิคโม โหตีติฯ อิเธกโจฺจ อรเญฺญ นิธึ คเวสมาโน จรติ, ตเมนํ อญฺญตโร อตฺถจรโก ทิสฺวา ‘‘กึ โภ จรสี’’ติ ปุจฺฉติฯ โส ‘‘ชีวิตวุตฺตึ ปริเยสามี’’ติ อาหฯ อิตโร ‘‘เตน หิ สมฺม อาคจฺฉ, เอตํ ปาสาณํ ปวเตฺตหี’’ติ อาหฯ โส ตํ ปวเตฺตตฺวา อุปรูปริ ฐปิตา วา กุจฺฉิยา กุจฺฉึ อาหจฺจ ฐิตา วา เอกาทส กุมฺภิโย ปเสฺสยฺย, เอวํ เอกปโยเคน เอกาทสนฺนํ นิธีนํ อธิคโม โหติฯ

อาจริยธนํ ปริเยสิสฺสนฺตีติ อญฺญติตฺถิยา หิ ยสฺส สนฺติเก สิปฺปํ อุคฺคณฺหนฺติ, ตสฺส สิปฺปุคฺคหณโต ปุเร วา ปจฺฉา วา อนฺตรนฺตเร วา เคหโต นีหริตฺวา ธนํ เทนฺติฯ เยสํ เคเห นตฺถิ, เต ญาติสภาคโต ปริเยสนฺติ, ตถา อลภมานา ภิกฺขมฺปิ จริตฺวา เทนฺติเยวฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ

กิมงฺคํ ปนาหนฺติ พาหิรกา ตาว อนิยฺยานิเกปิ สาสเน สิปฺปมตฺตทายกสฺส ธนํ ปริเยสนฺติ; อหํ ปน เอวํวิเธ นิยฺยานิกสาสเน เอกาทสวิธํ อมตุปฺปตฺติปฏิปทํ เทเสนฺตสฺส อาจริยสฺส ปูชํ กึ น กริสฺสามิ, กริสฺสามิเยวาติ วทติฯ **ปเจฺจกทุสฺสยุเคน อจฺฉาเทสีติ** เอกเมกสฺส ภิกฺขุโน เอเกกํ ทุสฺสยุคมทาสีติ อโตฺถฯ สมุทาจารวจนํ ปเนตฺถ เอวรูปํ โหติ, ตสฺมา อจฺฉาเทสีติ วุตฺตํฯ **ปญฺจสตวิหาร**นฺติ ปญฺจสตคฺฆนิกํ ปณฺณสาลํ กาเรสีติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

อฏฺฐกนาครสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. เสขสุตฺตวณฺณนา

๒๒. **เอวํ เม สุต**นฺติ เสขสุตฺตํฯ ตตฺถ **นวํ สนฺถาคาร**นฺติ อธุนา การิตํ สนฺถาคารํ, เอกามหาสาลาติ อโตฺถฯ อุโยฺยคกาลาทีสุ หิ ราชาโน ตตฺถ ฐตฺวา ‘‘เอตฺตกา ปุรโต คจฺฉนฺตุ, เอตฺตกา ปจฺฉา, เอตฺตกา อุโภหิ ปเสฺสหิ, เอตฺตกา หตฺถีสุ อภิรุหนฺตุ, เอตฺตกา อเสฺสสุ, เอตฺตกา รเถสุ ติฏฺฐนฺตู’’ติ เอวํ สนฺถํ กโรนฺติ, มริยาทํ พนฺธนฺติ, ตสฺมา ตํ ฐานํ **สนฺถาคาร**นฺติ วุจฺจติฯ อุโยฺยคฏฺฐานโต จ อาคนฺตฺวา ยาว เคเหสุ อลฺลโคมยปริภณฺฑาทีนิ กโรนฺติ, ตาว เทฺว ตีณิ ทิวสานิ เต ราชาโน ตตฺถ สนฺถมฺภนฺตีติปิ สนฺถาคารํฯ เตสํ ราชูนํ สห อตฺถานุสาสนํ อคารนฺติปิ สนฺถาคารํ คณราชาโน หิ เต , ตสฺมา อุปฺปนฺนกิจฺจํ เอกสฺส วเสน น ฉิชฺชติ, สเพฺพสํ ฉโนฺทลทฺธุํ วฏฺฏติ, ตสฺมา สเพฺพ ตตฺถ สนฺนิปติตฺวา อนุสาสนฺติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สห อตฺถานุสาสนํ อคารนฺติปิ สนฺถาคาร’’นฺติฯ ยสฺมา ปเนเต ตตฺถ สนฺนิปติตฺวา ‘‘อิมสฺมิํ กาเล กสิตุํ วฏฺฏติ, อิมสฺมิํ กาเล วปิตุ’’นฺติ เอวมาทินา นเยน ฆราวาสกิจฺจานิ สมฺมนฺตยนฺติ, ตสฺมา ฉิทฺทาวฉิทฺทํ ฆราวาสํ ตตฺถ สนฺถรนฺตีติปิ สนฺถาคารํฯ **อจิรการิตํ โหตีติ** กฏฺฐกมฺม-สิลากมฺม-จิตฺตกมฺมาทิวเสน สุสชฺชิตํ เทววิมานํ วิย อธุนา นิฏฺฐาปิตํฯ **สมเณน วา**ติ เอตฺถ ยสฺมา ฆรวตฺถุปริคฺคหกาเลเยว เทวตา อตฺตโน วสนฏฺฐานํ คณฺหนฺติ, ตสฺมา ‘‘เทเวน วา’’ติ อวตฺวา ‘‘สมเณน วา พฺราหฺมเณน วา เกนจิ วา มนุสฺสภูเตนา’’ติ วุตฺตํฯ

เยน ภควา เตนุปสงฺกมิํสูติ สนฺถาคารํ นิฏฺฐิตนฺติ สุตฺวา ‘‘คจฺฉาม, นํ ปสฺสิสฺสามา’’ติ คนฺตฺวา ทฺวารโกฏฺฐกโต ปฏฺฐาย สพฺพํ โอโลเกตฺวา ‘‘อิทํ สนฺถาคารํ เทววิมานสทิสํ อติวิยมโนรมํ สสฺสิริกํ เกน ปฐมํ ปริภุตฺตํ อมฺหากํ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย อสฺสา’’ติ จิเนฺตตฺวา ‘‘อมฺหากํ ญาติเสฏฺฐสฺส ปฐมํ ทิยฺยมาเนปิ สตฺถุโนว อนุจฺฉวิกํ, ทกฺขิเณยฺยวเสน ทิยฺยมาเนปิ สตฺถุโนว อนุจฺฉวิกํ, ตสฺมา ปฐมํ สตฺถารํ ปริภุญฺชาเปสฺสาม, ภิกฺขุสงฺฆสฺส อาคมนํ กริสฺสาม, ภิกฺขุสเงฺฆ อาคเต เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ อาคตเมว ภวิสฺสติ, สตฺถารํ ติยามรตฺติํ อมฺหากํ ธมฺมกถํ กถาเปสฺสาม, อิติ ตีหิ รตเนหิ ปริภุตฺตํ มยํ ปจฺฉา ปริภุญฺชิสฺสาม , เอวํ โน ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย ภวิสฺสตี’’ติ สนฺนิฏฺฐานํ กตฺวา อุปสงฺกมิํสุฯ

เยน สนฺถาคารํ เตนุปสงฺกมิํสูติ ตํ ทิวสํ กิร สนฺถาคารํ กิญฺจาปิ ราชกุลานํ ทสฺสนตฺถาย เทววิมานํ วิย สุสชฺชิตํ โหติ สุปฏิชคฺคิตํ, พุทฺธารหํ ปน กตฺวา อปฺปญฺญตฺตํฯ พุทฺธา หิ

นาม อรญฺญชฺฌาสยา อรญฺญารามา อโนฺตคาเม วเสยฺยุํ วา โน วา, ตสฺมา ภควโต มนํ ชานิตฺวาว ปญฺญาเปสฺสามาติ จิเนฺตตฺวา เต ภควนฺตํ อุปสงฺกมิํสุฯ อิทานิ ปน มนํ ลภิตฺวา ปญฺญาเปตุกามา เยน สนฺถาคารํ เตนุปสงฺกมิํสุฯ

สพฺพสนฺถริํ สนฺถาคารํ สนฺถริตฺวาติ ยถา สพฺพเมว สนฺถตํ โหติ, เอวํ ตํ สนฺถราเปตฺวาฯ สพฺพปฐมํ ตาว ''โคมยํ นาม สพฺพมงฺคเลสุ วฎฺฎตี''ติ สุธาปริกมฺมกตมฺปิ ภูมิํ อลฺลโคมเยน โอปุญฺฉาเปตฺวา ปริสุกฺขภาวํ ญตฺวา ยถา อกฺกนฺตฏฺฐาเน ปทํ น ปญฺญายติ, เอวํ จตุชฺชาติยคเนฺธหิ ลิมฺปาเปตฺวา อุปริ นานาวเณฺณ กฎสารเก สนฺถริตฺวา เตสํ อุปริ มหาปิฎฺฐิกโกชวเก อาทิํ กตฺวา หตฺถตฺถรก-อสฺสตฺถรก-สีหตฺถรก-พฺยคฺฆตฺถรก-จนฺทตฺถรก-สูริยตฺถรก-จิตฺตตฺถรกาทีหิ นานาวเณฺณหิ อตฺถรเณหิ สนฺถริตพฺพกยุตฺตํ สโพฺพกาสํ สนฺถราเปสุํฯ เตน วุตฺตํ ''สพฺพสนฺถริํ สนฺถาคารํ สนฺถริตฺวา''ติฯ

อาสนานิ ปญฺญาเปตฺวาติ มชฺฌฎฺฐาเน ตาว มงฺคลตฺถมฺภํ นิสฺสาย มหารหํ พุทฺธาสนํ ปญฺญาเปตฺวา ตตฺถ ยํ ยํ มุทุกญฺจ มโนรมญฺจ ปจฺจตฺถรณํ, ตํ ตํ ปจฺจตฺถริตฺวา ภควโต โลหิตกํ มนุญฺญทสฺสนํ อุปธานํ อุปทหิตฺวา อุปริ สุวณฺณรชตตารกวิจิตฺตํ วิตานํ พนฺธิตฺวา คนฺธทามปุปฺผทามปตฺตทามาทีหิ ปจฺจตฺถรเณหิ อลงฺกริตฺวา สมนฺตา ทฺวาทสหตฺถฎฺฐาเน ปุปฺผชาลํ กริตฺวา ติํสหตฺถมตฺตํ ฐานํ ปฎสาณิยา ปริกฺขิปาเปตฺวา ปจฺฉิมภิตฺติํ นิสฺสาย ภิกฺขุสงฺฆสฺส ปลฺลงฺกปีฐ-อปสฺสยปีฐ-มุณฺฑปีฐานิ ปญฺญาเปตฺวา อุปริ เสตปจฺจตฺถรเณหิ ปจฺจตฺถราเปตฺวา ปาจีนภิตฺติํ นิสฺสาย อตฺตโน อตฺตโน มหาปิฎฺฐิกโกชวเก ปญฺญาเปตฺวา หํสโลมาทิปูริตานิ อุปธานานิ ฐปาเปสุํ ''เอวํ อกิลมมานา สพฺพรตฺติํ ธมฺมํ สุณิสฺสามา''ติฯ อิทํ สนฺธาย วุตฺตํ ''อาสนานิ ปญฺญาเปตฺวา''ติฯ

อุทกมณิกนฺติ มหากุจฺฉิกํ อุทกจาฎิํฯ **อุปฎฺฐเปตฺวา**ติ เอวํ ภควา จ ภิกฺขุสโงฺฆ จ ยถารุจิยา หเตฺถ วา โธวิสฺสนฺติ ปาเท วา, มุขํ วา วิกฺขาเลสฺสนฺตีติ เตสุ เตสุ ฐาเนสุ มณิวณฺณสฺส อุทกสฺส ปูราเปตฺวา วาสตฺถาย นานาปุปฺผานิ เจว อุทกวาสจุณฺณานิ จ ปกฺขิปิตฺวา กทลิปเณฺณหิ ปิทหิตฺวา ปติฎฺฐาเปสุํฯ อิทํ สนฺธาย วุตฺตํ ''อุปฎฺฐเปตฺวา''ติฯ

เตลปฺปทีปํ อาโรเปตฺวาติ รชตสุวณฺณาทิมยทณฺฑาสุ ทีปิกาสุ โยนกรูปกิราตรูปกาทีนํ หเตฺถ ฐปิตสุวณฺณรชตาทิมยกปลฺลกาทีสุ จ เตลปฺปทีปํ ชลยิตฺวาติ อโตฺถฯ **เยน ภควา เตนุปสงฺกมิํสู**ติ เอตฺถ ปน เต สกฺยราชาโน น เกวลํ สนฺถาคารเมว, อถ โข โยชนาวเฎฺฎ กปิลวตฺถุสฺมิํ นครวีถิโยปิ สมฺมชฺชาเปตฺวา ธเช อุสฺสาเปตฺวา เคหทฺวาเรสุ ปุณฺณฆเฎ จ กทลิโย จ ฐปาเปตฺวา สกลนครํ ทีปมาลาทีหิ วิปฺปกิณฺณตารกํ วิย กตฺวา ''ขีรปายเก ทารเก ขีรํ ปาเยถ, ทหเร กุมาเร ลหุํ ลหุํ โภเชตฺวา สยาเปถ, อุจฺจาสทฺทํ มา กริตฺถ, อชฺช เอกรตฺติํ สตฺถา อโนฺตคาเม วสิสฺสติ, พุทฺธา นาม อปฺปสทฺทกามา โหนฺตี''ติ เภริํ จราเปตฺวา สยํ ทณฺฑทีปิกา อาทาย เยน ภควา เตนุปสงฺกมิํสุฯ

อถ โข ภควา นิวาเสตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย สทฺธิํ ภิกฺขุสเงฺฆน เยน นวํ สนฺถาคารํ เตนุปสงฺกมีติฯ ''ยสฺส ทานิ, ภเนฺต, ภควา กาลํ มญฺญตี''ติ เอวํ กิร กาเล อาโรจิเต ภควา ลาขารเสน ตินฺตรตฺตโกวิฬารปุปฺผวณฺณํ รตฺตทุปฎฺฎํ กตฺตริยา ปทุมํ กนฺตโนฺต วิย สํวิธาย ติมณฺฑลํ ปฎิจฺฉาเทโนฺต นิวาเสตฺวา สุวณฺณปามเงฺคน ปทุมกลาปํ ปริกฺขิปโนฺต วิย วิชฺชุลฺลตาสสฺสิริกํ กายพนฺธนํ พนฺธิตฺวา รตฺตกมฺพเลน คชกุมฺภํ ปริโยนทฺธโนฺต วิย รตนสตุเพฺพเธ สุวณฺณคฺฆิเก ปวาฬชาลํ ขิปมาโน วิย สุวณฺณเจติเย รตฺตกมฺพลกญฺจุกํ ปฎิมุญฺจโนฺต วิย คจฺฉนฺตํ ปุณฺณจนฺทํ รตฺตวณฺณวลาหเกน ปฎิจฺฉาทยมาโน วิย กญฺจนปพฺพตมตฺถเก สุปกฺ

กลาขารสํ ปริสิญฺจโนฺต วิย จิตฺตกูฏปพฺพตมตฺถกํ วิชฺชุลฺลตาย ปริกฺขิปโนฺต วิย จ สจกฺกวาฬํ สิเนรุยุคนฺธรํ มหาปถวิํ จาเลตฺวา คหิตํ นิโคฺรธปลฺลวสมานวณฺณํ รตฺตวรปํสุกูลํ ปารุปิตฺวา คนฺธกุฏิทฺวารโต นิกฺขมิ กญฺจนคุหโต สีโห วิย อุทยปพฺพตกูฏโต ปุณฺณจโนฺท วิย จฯ นิกฺขมิตฺวา ปน คนฺธกุฏิปมุเข อฏฺฐาสิฯ

อถสฺส กายโต เมฆมุเขหิ วิชฺชุกลาปา วิย รสฺมิโย นิกฺขมิตฺวา สุวณฺณรสธาราปริเสกมญฺชริปตฺตปุปฺผผลวิฏเป วิย อารามรุเกฺข กริํสุฯ ตาวเทว จ อตฺตโน อตฺตโน ปตฺตจีวรมาทาย มหาภิกฺขุสโงฺฆ ภควนฺตํ ปริวาเรสิฯ เต ปน ปริวาเรตฺวา ฐิตา ภิกฺขู เอวรูปา อเหสุํ อปฺปิจฺฉา สนฺตุฏฺฐา ปวิวิตฺตา อสํสฏฺฐา อารทฺธวีริยา วตฺตาโร วจนกฺขมา โจทกา ปาปครหี สีลสมฺปนฺนา สมาธิสมฺปนฺนา ปญฺญาวิมุตฺติวิมุตฺติญาณทสฺสนสมฺปนฺนาติฯ เตหิ ปริวาริโต ภควา รตฺตกมฺพลปริกฺขิโตฺต วิย สุวณฺณกฺขโนฺธ รตฺตปทุมสณฺฑมชฺฌคตา วิย สุวณฺณนาวา ปวาฬเวทิกาปริกฺขิโตฺต วิย สุวณฺณปาสาโท วิโรจิตฺถฯ สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานาทโย มหาเถราปิ นํ เมฆวณฺณํ ปํสุกูลํ ปารุปิตฺวา มณิวมฺมวมฺมิกา วิย มหานาคา ปริวารยิํสุ วนฺตราคา ภินฺนกิเลสา วิชฏิตชฏา ฉินฺนพนฺธนา กุเล วา คเณ วา อลคฺคาฯ

อิติ ภควา สยํ วีตราโค วีตราเคหิ, วีตโทโส วีตโทเสหิ, วีตโมโห วีตโมเหหิ, นิตฺตโณฺห นิตฺตเณฺหหิ, นิกฺกิเลโส นิกฺกิเลเสหิ, สยํ พุโทฺธ พหุสฺสุตพุเทฺธหิ ปริวาริโต, ปตฺตปริวาริตํ วิย เกสรํ, เกสรปริวาริตา วิย กณฺณิกา, อฏฺฐนาคสหสฺสปริวาริโต วิย ฉทฺทโนฺต นาคราชา, นวุติหํสสหสฺสปริวาริโต วิย ธตรโฏฺฐ หํสราชา, เสนงฺคปริวาริโต วิย จกฺกวตฺติ, มรุคณปริวาริโต วิย สโกฺก เทวราชา, พฺรหฺมคณปริวาริโต วิย หาริตมหาพฺรหฺมา, ตาราคณปริวาริโต วิย ปุณฺณจโนฺท, อสเมน พุทฺธเวเสน อปริมาเณน พุทฺธวิลาเสน กปิลวตฺถุคมนมคฺคํ ปฏิปชฺชิฯ

อถสฺส ปุรตฺถิมกายโต สุวณฺณวณฺณา รสฺมี อุฏฺฐหิตฺวา อสีติหตฺถฏฺฐานํ อคฺคเหสิฯ ปจฺฉิมกายโต ทกฺขิณหตฺถโต, วามหตฺถโต สุวณฺณวณฺณา รสฺมี อุฏฺฐหิตฺวา อสีติหตฺถฏฺฐานํ อคฺคเหสิฯ อุปริ เกสนฺตโต ปฏฺฐาย สพฺพเกสาวเตฺตหิ โมรคีววณฺณา รสฺมี อุฏฺฐหิตฺวา คคนตเล อสีติหตฺถฏฺฐานํ อคฺคเหสิฯ เหฏฺฐา ปาทตเลหิ ปวาฬวณฺณา รสฺมี อุฏฺฐหิตฺวา ฆนปถวิยํ อสีติหตฺถฏฺฐานํ อคฺคเหสิฯ เอวํ สมนฺตา อสีติหตฺถมตฺตํ ฐานํ ฉพฺพณฺณา พุทฺธรสฺมิโย วิโชฺชตมานา วิปฺผนฺทมานา กญฺจนทณฺฑทีปิกาหิ นิจฺฉริตฺวา อากาสํ ปกฺขนฺทชาลา วิย จาตุทฺทีปิกมหาเมฆโต นิกฺขนฺตวิชฺชุลฺลตา วิย วิธาวิํสุฯ สพฺพทิสาภาคา สุวณฺณจมฺปกปุเปฺผหิ วิกิริยมานา วิย, สุวณฺณฆฏา นิกฺขนฺตสุวณฺณรสธาราหิ สิญฺจมานา วิย, ปสาริตสุวณฺณปฏปริกฺขิตฺตา วิย, เวรมฺภวาตสมุฏฺฐิตกิํสุกกณิการปุปฺผจุณฺณสโมกิณฺณา วิย วิปฺปกิริํสุฯ

ภควโตปิ อสีติอนุพฺยญฺชนพฺยามปฺปภาทฺวตฺติํสวรลกฺขณสมุชฺชลํ สรีรํ สมุคฺคตตารกํ วิย คคนตลํ, วิกสิตมิว ปทุมวนํ, สพฺพปาลิผุโลฺล วิย โยชนสติโก ปาริจฺฉตฺตโก, ปฏิปาฏิยา ฐปิตานํ ทฺวตฺติํสูจนฺทานํ ทฺวตฺติํสสูริยานํ ทฺวตฺติํสจกฺกวตฺตีนํ ทฺวตฺติํสเทวราชานํ ทฺวตฺติํสมหาพฺรหฺมานํ สิริยา สิริํ อภิภวมานํ วิย วิโรจิตฺถ, ยถา ตํ ทสหิ ปารมีหิ ทสหิ อุปปารมีหิ ทสหิ ปรมตฺถปารมีหิ สุปูริตาหิ สมติํสปารมิตาหิ อลงฺกตํฯ กปฺปสตสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ อสเงฺขฺยยฺยานิ ทินฺนทานํ รกฺขิตสีลํ กตกลฺยาณกมฺมํ เอกสฺมิํ อตฺตภาเว โอสริตฺวา วิปากํ ทาตุํ ฐานํ อลภมานํ สมฺพาธปตฺตํ วิย อโหสิฯ นาวาสหสฺสภณฺฑํ เอกนาวํ อาโรปนกาโล วิย, สกฏสหสฺสภณฺฑํ เอกสกฏํ อาโรปนกาโล วิย, ปญฺจวีสติยา นทีนํ โอฆสฺส สมฺภิชฺช มุขทฺวาเร เอกโต ราสีภูตกาโล วิย จ อโหสิฯ

อิมาย พุทฺธสิริยา โอภาสมานสฺสาปิ จ ภควโต ปุรโต อเนกานิ ทณฺฑทีปิกสหสฺสานิ อุกฺขิปึสุฯ ตถา ปจฺฉโตฯ วามปเสฺส ทกฺขิณปเสฺสฯ ชาติกุสุมจมฺปกวนมลฺลิกรตฺตุปฺปลนีลุปฺปลมกุลสินฺทุวารปุปฺผานิ เจว นีลปีตาทิวณฺณสุคนฺธคนฺธจุณฺณานิ จ จาตุทฺทีปิกเมฆวิสฺสฏฺฐทกวุฏฺฐิโย วิย วิปฺปกิรึสุฯ ปญฺจงฺคิกตูริยนิโคฺฆสา เจว พุทฺธธมฺมสงฺฆคุณปฺปฏิสํยุตฺตา ถุติโฆสา จ สพฺพทิสา ปูรยึสุฯ เทวมนุสฺสนาคสุปณฺณคนฺธพฺพยกฺขาทีนํ อกฺขีนิ อมตปานํ วิย ลภึสุฯ อิมสฺมึ ปน ฐาเน ฐตฺวา **ปทสหเสฺสน** คมนวณฺณํ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ ตตฺริทํ มุขมตฺตํ –

> ‘‘เอวํ สพฺพงฺคสมฺปนฺโน, กมฺปยนฺโต วสุนฺธรํ;
> อเหฐยนฺโต ปาณานิ, ยาติ โลกวินายโกฯ
>
> ทกฺขิณํ ปฐมํ ปาทํ, อุทฺธรนฺโต นราสโภ;
> คจฺฉนฺโต สิริสมฺปนฺโน, โสภเต ทฺวิปทุตฺตโมฯ
>
> คจฺฉโต พุทฺธเสฏฺฐสฺส, เหฏฺฐา ปาทตลํ มุทุ;
> สมํ สมฺผุสเต ภูมึ, รชสา นุปลิปฺปติฯ
>
> นินฺนฏฺฐานํ อุนฺนมติ, คจฺฉนฺเต โลกนายเก;
> อุนฺนตญฺจ สมํ โหติ, ปถวี จ อเจตนาฯ
>
> ปาสาณา สกฺขรา เจว, กถลา ขาณุกณฺฏกา;
> สเพฺพ มคฺคา วิวชฺชนฺติ, คจฺฉนฺเต โลกนายเกฯ
>
> นาติทูเร อุทฺธรติ, นจฺจาสเนฺน จ นิกฺขิปํ;
> อฆฏฺฏยนฺโต นิยฺยาติ, อุโภ ชาณู จ โคปฺผเกฯ
>
> นาติสีฆํ ปกฺกมติ, สมฺปนฺนจรโณ มุนิ;
> น จาติสณิกํ ยาติ, คจฺฉมาโน สมาหิโตฯ
>
> อุทฺธํ อโธ จ ติริยํ, ทิสญฺจ วิทิสํ ตถา;
> น เปกฺขมาโน โส ยาติ, ยุคมตฺตมฺหิ เปกฺขติฯ
>
> นาควิกฺกนฺตจาโร โส, คมเน โสภเต ชิโน;
> จารุํ คจฺฉติ โลกโคฺค, หาสยนฺโต สเทวเกฯ
>
> อุฬุราชาว โสภนฺโต, จตุจารีว เกสรี;
> โตสยนฺโต พหู สเตฺต, ปุรํ เสฏฺฐํ อุปาคมี’’ติฯ

วณฺณกาโล นาม กิเรส, เอวํวิเธสุ กาเลสุ พุทฺธสฺส สรีรวเณฺณ วา คุณวเณฺณ วา ธมฺมกถิกสฺส ถาโมเยว ปมาณํ จุณฺณิยปเทหิ วา คาถาพเนฺธน วา ยตฺตกํ สโกฺกติ, ตตฺตกํ วตฺตพฺพํฯ ทุกฺกถิตนฺติ น วตฺตพฺพํฯ อปฺปมาณวณฺณา หิ พุทฺธา, เตสํ พุทฺธาปิ อนวเสสโต วณฺณํ วตฺตุํ อสมตฺถา, ปเคว อิตรา ปชาติฯ อิมินา สิริวิลาเสน อลงฺกตปฺปฏิยตฺตํ สกฺยราชปุรํ ปวิสิตฺวา ภควา ปสนฺนจิเตฺตน ชเนน คนฺธธูมวาสจุณฺณาทีหิ ปูชยมาโน สนฺถาคารํ ปาวิสิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อถ โข ภควา นิวาเสตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย สทฺธึ ภิกฺขุสเงฺฆน เยน เอวํ สนฺถาคารํ เตนุปสงฺกมี’’ติฯ

ภควนฺตํเยว ปุรกฺขตฺวาติ ภควนฺตํ ปุรโต กตฺวาฯ ตตฺถ ภควา ภิกฺขูนเญฺจว อุปาสกานญฺจ มเชฺฌ นิสิโนฺน คโนฺธทเกน นฺหาเปตฺวา ทุกูลจุมฺพฏเกน โวทกํ กตฺวา ชาติหิงฺคุลเกน มชฺชิตฺวา รตฺตกมฺพลปลิเวฐิเต ปีเฐ ฐปิตรตฺตสุวณฺณฆนปฏิมา วิย อติวิโรจิตฺถฯ อยํ ปเนตฺถ โปราณานํ วณฺณภณนมโคฺค –

‘‘คนฺตฺวาน มณฺฑลมาฬํ, นาควิกฺกนฺตจรโณ;
โอภาสยโนฺต โลกโคฺค, นิสีทิ วรมาสเนฯ

ตสฺมิํ นิสิโนฺน นรทมฺมสารถิ,
เทวาติเทโว สตปุญฺญลกฺขโณ;
พุทฺธาสเน มชฺฌคโต วิโรจติ,
สุวณฺณเนกฺขํ วิย ปณฺฑุกมฺพเลฯ

เนกฺขํ ชโมฺพนทเสฺสว, นิกฺขิตฺตํ ปณฺฑุกมฺพเล;
วิโรจติ วีตมโล, มณิเวโรจโน ยถาฯ

มหาสาโลว สมฺผุโลฺล, เนรุราชาวลงฺกโต;
สุวณฺณยูปสงฺกาโส, ปทุโม โกกนโท ยถาฯ

ชลโนฺต ทีปรุโกฺขว, ปพฺพตเคฺค ยถา สิขี;
เทวานํ ปาริจฺฉโตฺตว, สพฺพผุโลฺล วิโรจถา’’ติฯ

กาปิลวตฺถเว สเกฺย พหุเทว รตฺติํ ธมฺมิยา กถายาติ เอตฺถ ธมฺมี กถา นาม สนฺถาคารอนุโมทนปฺปฏิสํยุตฺตา ปกิณฺณกกถา เวทิตพฺพาฯ ตทา หิ ภควา อากาสคงฺคํ โอตาเรโนฺต วิย ปถโวชํ อากฑฺฒโนฺต วิย มหาชมฺพุํ ขเนฺธ คเหตฺวา จาเลโนฺต วิย โยชนิกํ มธุภณฺฑํ จกฺกยเนฺตน ปีเฬตฺวา มธุปานํ ปายมาโน วิย กาปิลวตฺถวานํ สกฺยานํ หิตสุขาวหํ ปกิณฺณกกถํ กเถสิฯ ‘‘อาวาสทานํ นาเมตํ มหาราช มหนฺตํ, ตุมฺหากํ อาวาโส มยา ปริภุโตฺต ภิกฺขุสเงฺฆน ปริภุโตฺต มยา จ ภิกฺขุสเงฺฆน จ ปริภุโตฺต ปน ธมฺมรตเนน ปริภุโตฺต เยวาติ ตีหิ รตเนหิ ปริภุโตฺต นาม โหติฯ อาวาสทานสฺมิญฺหิ ทิเนฺน สพฺพทานํ ทินฺนเมว โหติฯ ภูมฏฺฐกปณฺณสาลาย วา สาขามณฺฑปสฺส วาปิ อานิสํโส นาม ปริจฺฉินฺทิตุํ น สกฺกา’’ติ นานานยวิจิตฺตํ พหุํ ธมฺมกถํ กเถตฺวา –

‘‘สีตํ อุณฺหํ ปฏิหนฺติ, ตโต วาฬมิคานิ จ;
สรีสเป จ มกเส, สิสิเร จาปิ วุฏฺฐิโยฯ

ตโต วาตาตโป โฆโร, สญฺชาโต ปฏิหญฺญติ;
เลณตฺถญฺจ สุขตฺถญฺจ, ฌายิตุญฺจ วิปสฺสิตุํฯ

วิหารทานํ สงฺฆสฺส, อคฺคํ พุเทฺธน วณฺณิตํ;
ตสฺมา หิ ปณฺฑิโต โปโส, สมฺปสฺสํ อตฺถมตฺตโนฯ

วิหาเร การเย รเมฺม, วาสเยตฺถ พหุสฺสุเต;
เตสํ อนฺนญฺจ ปานญฺจ, วตฺถเสนาสนานิ จฯ

ทเทยฺย อุชุภูเตสุ, วิปฺปสเนฺน เจตสา;
เต ตสฺส ธมฺมํ เทเสนฺติ, สพฺพทุกฺขาปนูทนํ;
ยํ โส ธมฺมํ อิธญฺญาย, ปรินิพฺพาติ อนาสโว’’ติฯ (จูฬว. ๒๙๕) –

เอวํ อยมฺปิ อาวาเส อานิสํโส, อยมฺปิ อานิสํโสติ พหุเทวรตฺตึ อติเรกตรํ ทิยฑฺฒยามํ อาวาสานิสํสกถํ กเถสิฯ ตตฺถ อิมา คาถาว สงฺคหํ อารุฬฺหา, ปกิณฺณกธมฺมเทสนา ปน สงฺคหํ น อาโรหติฯ **สนฺทเสฺสสี**ติอาทีนิ วุตฺตตฺถาเนวฯ

อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ อามเนฺตสีติ ธมฺมกถํ กถาเปตุกาโม ชานาเปสิฯ อถ กสฺมา สาริปุตฺตมหาโมคฺคลฺลานมหากสฺสปาทีสุ อสีติมหาเถเรสุ วิชฺชมาเนสุ ภควา อานนฺทเตฺถรสฺส ภารมกาสีติฯ ปริสชฺฌาสยวเสนฯ อายสฺมา หิ อานโนฺท พหุสฺสุตานํ อโคฺค, ปโหสิ ปริมณฺฑเลหิ ปทพฺยญฺชเนหิ มธุรธมฺมกถํ กเถตุนฺติ สากิยมณฺฑเล ปากโฏ ปญฺญาโตฯ ตสฺส สกฺยราชูหิ วิหารํ คนฺตฺวาปิ ธมฺมกถา สุตปุพฺพา, โอโรธา ปน เนสํ น ยถารุจิยา วิหารํ คนฺตุํ ลภนฺติ, เตสํ เอตทโหสิ – ‘‘อโห วต ภควา อปฺปํเยว ธมฺมกถํ กเถตฺวา อมฺหากํ ญาติเสฏฺฐสฺส อานนฺทสฺส ภารํ กเรยฺยา’’ติฯ เตสํ อชฺฌาสยวเสน ภควา ตเสฺสว ภารมกาสิฯ

เสโข ปาฏิปโทติ ปฏิปนฺนโก เสขสมโณฯ โส ตุยฺหํ ปฏิภาตุ อุปฏฺฐาตุ, ตสฺส ปฏิปทํ เทเสหีติ ปฏิปทาย ปุคฺคลํ นิยเมตฺวา ทเสฺสติฯ กสฺมา ปน ภควา อิมํ ปฏิปทํ นิยเมสิ? พหูหิ การเณหิฯ อิเม ตาว สกฺยา มงฺคลสาลาย มงฺคลํ ปจฺจาสีสนฺติ วฑฺฒึ อิจฺฉนฺติ, อยญฺจ เสขปฏิปทา มยฺหํ สาสเน มงฺคลปฏิปทา วฑฺฒมานกปฏิปทาติปิ อิมํ ปฏิปทํ นิยเมสิฯ ตสฺสญฺจ ปริสติ เสขาว พหู นิสินฺนา, เต อตฺตนา ปฏิวิทฺธฏฺฐาเน กถียมาเน อกิลมนฺตาว สลฺลเกฺขสฺสนฺตีติปิ อิมํ ปฏิปทํ นิยเมสิฯ อายสฺมา จ อานโนฺท เสขปฏิสมฺภิทาปโตฺตว, โส อตฺตนา ปฏิวิเทฺธ ปจฺจกฺขฏฺฐาเน กเถโนฺต อกิลมโนฺต วิญฺญาเปตุํ สกฺขิสฺสตีติปิ อิมํ ปฏิปทํ นิยเมสิฯ เสขปฏิปทาย จ ติโสฺสปิ สิกฺขา โอสฏา , ตตฺถ อธิสีลสิกฺขาย กถิตาย สกลํ วินยปิฏกํ กถิตเมว โหติ, อธิจิตฺตสิกฺขาย กถิตาย สกลํ สุตฺตนฺตปิฏกํ กถิตํ โหติ, อธิปญฺญาสิกฺขาย กถิตาย สกลํ อภิธมฺมปิฏกํ กถิตํ โหติ, อานโนฺท จ พหุสฺสุโต ติปิฏกธโร, โส ปโหติ ตีหิ ปิฏเกหิ ติโสฺส สิกฺขา กเถตุํ, เอวํ กถิเต สกฺยานํ มงฺคลเมว วฑฺฒิเยว ภวิสฺสตีติปิ อิมํ ปฏิปทํ นิยเมสิฯ

ปิฏฺฐิ เม อาคิลายตีติ กสฺมา อาคิลายติ? ภควโต หิ ฉพฺพสฺสานิ ปธานํ ปทหนฺตสฺส มหนฺตํ กายทุกฺขํ อโหสิ, อถสฺส อปรภาเค มหลฺลกกาเล ปิฏฺฐิวาโต อุปฺปชฺชิฯ อการณํ วา เอตํฯ ปโหติ หิ ภควา อุปฺปนฺนํ เวทนํ วิกฺขเมฺภตฺวา เอกมฺปิ เทฺวปิ สตฺตาเห เอกปลฺลเงฺกน นิสีทิตุํฯ สนฺถาคารสาลํ ปน จตูหิ อิริยาปเถหิ ปริภุญฺชิตุกาโม อโหสิ, ตตฺถ ปาทโธวนฏฺฐานโต ยาว ธมฺมาสนา อคมาสิ, เอตฺตเก ฐาเน คมนํ นิปฺผนฺนํฯ ธมฺมาสนํ ปโตฺต โถกํ ฐตฺวา นิสีทิ, เอตฺตเก ฐานํฯ ทิยฑฺฒยามํ ธมฺมาสเน นิสีทิ, เอตฺตเก ฐาเน นิสชฺชา นิปฺผนฺนาฯ อิทานิ ทกฺขิเณน ปเสฺสน โถกํ นิปเนฺน สยนํ นิปฺผชฺชิสฺสตีติ เอวํ จตูหิ อิริยาปเถหิ ปริภุญฺชิตุกาโม อโหสิฯ อุปาทินฺนกสรีรญฺจ นาม ‘‘โน อาคิลายตี’’ติ น วตฺตพฺพํ, ตสฺมา จิรํ นิสชฺชาย สญฺชาตํ อปฺปกมฺปิ อาคิลายนํ คเหตฺวา เอวมาหฯ

สงฺฆาฏึ ปญฺญาเปตฺวาติ สนฺถาคารสฺส กิร เอกปเสฺส เต ราชาโน ปฏฺฏสาณึ ปริกฺขิปาเปตฺวา กปฺปิยมญฺจกํ ปญฺญเปตฺวา กปฺปิยปจฺจตฺถรเณน อตฺถริตฺวา อุปริ สุวณฺณ-ตารก-คนฺธมาลา-ทามปฏิมณฺฑิตํ วิตานํ พนฺธิตฺวา คนฺธเตลปฺปทีปํ อาโรปยึสุ ‘‘อเปฺปว นาม สตฺถา ธมฺมาสนโต วุฏฺฐาย โถกํ วิสฺสมโนฺต อิธ นิปเชฺชยฺย, เอวํ โน อิมํ สนฺถาคารํ ภควตา จตูหิ อิริยาปเถหิ ปริภุตฺตํ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย ภวิสฺสตี’’ติฯ สตฺถาปิ ตเทว สนฺธาย ตตฺถ สงฺฆาฏึ

ปญฺญเปตฺวา นิปชฺชิฯ **อุฏฺฐานสญฺญํ มนสิ กริตฺวา**ติ เอตฺตกํ กาลํ อติกฺกมิตฺวา วุฏฺฐหิสฺสามีติ วุฏฺฐานสญฺญํ จิเตฺต ฐเปตฺวาฯ

๒๓. **มหานามํ สกฺกํ อามเนฺตสี**ติ โส กิร ตสฺมิํ กาเล ตสฺสํ ปริสติ เชฏฺฐโก ปาโมโกฺข, ตสฺมิํ สงฺคหิเต เสสปริสา สงฺคหิตาว โหตีติ เถโร ตเมว อามเนฺตสิฯ **สีลสมฺปโนฺน**ติ สีเลน สมฺปโนฺน, สมฺปนฺนสีโล ปริปุณฺณสีโลติ อโตฺถฯ **สทฺธเมฺมหี**ติ สุนฺทรธเมฺมหิ, สตํ วา สปฺปุริสานํ ธเมฺมหิฯ

๒๔. **กถญฺจ มหานามา**ติ อิมินา เอเตฺตเกน ฐาเนน เสขปฏิปทาย มาติกํ ฐเปตฺวา ปฏิปาฏิยา วิตฺถาเรตุกาโม เอวมาหฯ ตตฺถ **สีลสมฺปโนฺน**ติอาทีนิ ‘‘สมฺปนฺนสีลา, ภิกฺขเว, วิหรถา’’ติ อากเงฺขยฺยสุตฺตาทีสุ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพานิฯ

๒๕. **กายทุจฺจริเตนา**ติอาทีสุ อุปโยคเตฺถ กรณวจนํ, หิริยิตพฺพานิ กายทุจฺจริตาทีนิ หิริยติ ชิคุจฺฉตีติ อโตฺถฯ โอตฺตปฺปนิเทฺทเส เหตฺวเตฺถ กรณวจนํ, กายทุจฺจริตาทีหิ โอตฺตปฺปสฺส เหตุภูเตหิ โอตฺตปฺปติ ภายตีติ อโตฺถฯ **อารทฺธวีริโย**ติ ปคฺคหิตวีริโย อโนสกฺกิตมานโสฯ **ปหานายา**ติ ปหานตฺถายฯ **อุปสมฺปทายา**ติ ปฏิลาภตฺถายฯ **ถามวา**ติ วีริยถาเมน สมนฺนาคโตฯ **ทฬฺหปรกฺกโม**ติ ถิรปรกฺกโมฯ **อนิกฺขิตฺตธุโร กุสเลสุ ธเมฺมสู**ติ กุสเลสุ ธเมฺมสุ อโนโรปิตธุโร อโนสกฺกิตวีริโยฯ **ปรเมนา**ติ อุตฺตเมนฯ **สติเนปเกฺกนา**ติ สติยา จ นิปกภาเวน จฯ กสฺมา ปน สติภาชนิเย ปญฺญา อาคตาติ? สติยา พลวภาวทีปนตฺถํฯ ปญฺญาวิปฺปยุตฺตา หิ สติ ทุพฺพลา โหติ, สมฺปยุตฺตา พลวตีติฯ

จิรกตมฺปีติ อตฺตนา วา ปเรน วา กาเยน จิรกตํ เจติยงฺคณวตฺตาทิ อสีติ มหาวตฺตปฏิปตฺติปูรณํฯ **จิรภาสิตมฺปี**ติ อตฺตนา วา ปเรน วา วาจาย จิรภาสิตํ สกฺกจฺจํ อุทฺทิสน-อุทฺทิสาปน-ธโมฺมสารณ-ธมฺมเทสนา-อุปนิสินฺนกถา-อนุโมทนิยาทิวเสน ปวตฺติตํ วจีกมฺมํฯ **สริตา อนุสฺสริตา**ติ ตสฺมิํ กาเยน จิรกเต ‘‘กาโย นาม กายวิญฺญตฺติ, จิรภาสิเต วาจา นาม วจีวิญฺญตฺติฯ ตทุภยมฺปิ รูปํ, ตํสมุฏฺฐาปิกา จิตฺตเจตสิกา อรูปํฯ อิติ อิเม รูปารูปธมฺมา เอวํ อุปฺปชฺชิตฺวา เอวํ นิรุทฺธา’’ติ สรติ เจว อนุสฺสรติ จ, สติสโมฺพชฺฌงฺคํ สมุฏฺฐาเปตีติ อโตฺถฯ โพชฺฌงฺคสมุฏฺฐาปิกา หิ สติ อิธ อธิเปฺปตาฯ ตาย สติยา เอส สกิมฺปิ สรเณน สริตา, ปุนปฺปุนํ สรเณน อนุสฺสริตาติ เวทิตพฺพาฯ

อุทยตฺถคามินิยาติ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ อุทยวยคามินิยา อุทยญฺจ วยญฺจ ปฏิวิชฺฌิตุํ สมตฺถายฯ **อริยายา**ติ วิกฺขมฺภนวเสน จ สมุเจฺฉทวเสน จ กิเลเสหิ อารกา ฐิตาย ปริสุทฺธายฯ **ปญฺญาย สมนฺนาคโต**ติ วิปสฺสนาปญฺญาย เจว มคฺคปญฺญาย จ สมงฺคีภูโตฯ **นิเพฺพธิกายา**ติ สาเยว นิพฺพิชฺฌนโต นิเพฺพธิกาติ วุจฺจติ, ตาย สมนฺนาคโตติ อโตฺถฯ ตตฺถ มคฺคปญฺญาย สมุเจฺฉทวเสน อนิพฺพิทฺธปุพฺพํ อปทาลิตปุพฺพํ โลภกฺขนฺธํ โทสกฺขนฺธํ โมหกฺขนฺธํ นิพฺพิชฺฌติ ปทาเลตีติ นิเพฺพธิกาฯ วิปสฺสนาปญฺญาย ตทงฺควเสน นิเพฺพธิกาย มคฺคปญฺญาย ปฏิลาภสํวตฺตนโต จาติ วิปสฺสนา ‘‘นิเพฺพธิกา’’ติ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ **สมฺมา ทุกฺขกฺขยคามินิยา**ติ อิธาปิ มคฺคปญฺญา ‘‘สมฺมา เหตุนา นเยน วฏฺฏทุกฺขํ เขปยมานา คจฺฉตีติ สมฺมา ทุกฺขกฺขยคามินี นามฯ วิปสฺสนา ตทงฺควเสน วฏฺฏทุกฺขญฺจ กิเลสทุกฺขญฺจ เขปยมานา คจฺฉตีติ ทุกฺขกฺขยคามินีฯ ทุกฺขกฺขยคามินิยา วา มคฺคปญฺญาย ปฏิลาภสํวตฺตนโต เอสา ทุกฺขกฺขยคามินี’’ติ เวทิตพฺพาฯ

๒๖. **อภิเจตสิกานนฺ**ติ อภิจิตฺตํ เสฏฺฐจิตฺตํ สิตานํ นิสฺสิตานํฯ **ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารานนฺ**ติ อปฺปิตปฺปิตกฺขเณ สุขปฏิลาภเหตูนํฯ **นิกามลาภี**ติ อิจฺฉิติจฺฉิตกฺขเณ สมาปชฺชิตาฯ **อกิจฺฉลาภี**ติ นิทุกฺขลาภีฯ **อกสิรลาภี**ติ วิปุลลาภีฯ ปคุณภาเวน เอโก อิจฺฉิติจฺฉิตกฺขเณ สมาปชฺชิตุํ สโกฺกติ, สมาธิปาริปนฺถิกธมฺเม ปน อกิลมนฺโต วิกฺขมฺเภตุํ น สโกฺกติ, โส อตฺตโน อนิจฺฉาย ขิปฺปเมว วุฏฺฐาติ, ยถาปริจฺเฉทวเสน สมาปตฺตึ ฐเปตุํ น สโกฺกติ อยํ กิจฺฉลาภี กสิรลาภี นามฯ เอโก อิจฺฉิติจฺฉิตกฺขเณ จ สมาปชฺชิตุํ สโกฺกติ, สมาธิปาริปนฺถิกธมฺเม จ อกิลมนฺโต วิกฺขมฺเภติ, โส ยถาปริจฺเฉทวเสเนว วุฏฺฐาตุํ สโกฺกติ, อยํ อกิจฺฉลาภี อกสิรลาภี นามฯ

๒๗. **อยํ วุจฺจติ มหานาม อริยสาวโก เสโข ปาฏิปโท**ติ มหานาม อริยสาวโก เสโข ปาฏิปโท วิปสฺสนาคพฺภาย วฑฺฒมานกปฏิปทาย สมนฺนาคโตติ วุจฺจตีติ ทเสฺสติฯ **อปุจฺจณฺฑตายา**ติ อปูติอณฺฑตายฯ **ภพฺพ อภินิพฺภิทายา**ติ วิปสฺสนาทิญาณปฺปเภทาย ภพฺพฯ **สโมฺพธายา**ติ อริยมคฺคายฯ **อนุตฺตรสฺส โยคเกฺขมสฺสา**ติ อรหตฺตํ อนุตฺตโร โยคเกฺขโม นาม, ตทภิคมาย ภพฺพติ ทเสฺสติฯ ยา ปนายเมตฺถ อตฺถทีปนตฺถํ อุปมา อาหฏา, สา เจโตขิลสุเตฺต วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ เกวลญฺหิ ตตฺถ ‘‘ตสฺสา กุกฺกุฏิยา อเณฺฑสุ ติวิธกิริยกรณํ วิย หิ อิมสฺส ภิกฺขุโน อุโสฺสฬฺหิปนฺนรเสหิ อเงฺคหิ สมนฺนาคตภาโว’’ติ ยํ เอวํ โอปมฺมสํสนฺทนํ อาคตํ, ตํ อิธ เอวํ สีลสมฺปโนฺน โหตีติอาทิวจนโต ‘‘ตสฺสา กุกฺกุฏิยา อเณฺฑสุ ติวิธกิริยกรณํ วิย อิมสฺส ภิกฺขุโน สีลสมฺปนฺนตาทีหิ ปนฺนรเสหิ ธเมฺมหิ สมงฺคิภาโว’’ติฯ เอวํ โยเชตฺวา เวทิตพฺพํฯ เสสํ สพฺพตฺถ วุตฺตสทิสเมวฯ

๒๘. **อิมํเยว อนุตฺตรํ อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธิ**นฺติ อิมํ ปฐมาทิชฺฌาเนหิ อสทิสํ อุตฺตมํ จตุตฺถชฺฌานิกํ อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธิํฯ **ปฐมาภินิพฺภิทา**ติ ปฐโม ญาณเภโทฯ ทุติยาทีสุปิ เอเสว นโยฯ กุกฺกุฏจฺฉาปโก ปน เอกวารํ มาตุกุจฺฉิโต เอกวารํ อณฺฑโกสโตติ เทฺว วาเร ชายติฯ อริยสาวโก ตีหิ วิชฺชาหิ ตาโย วาเร ชายติฯ ปุเพฺพนิวาสจฺฉาทกํ ตมํ วิโนเทตฺวา ปุเพฺพนิวาสญาเณน ปฐมํ ชายติ, สตฺตานํ จุติปฏิสนฺธิจฺฉาทกํ ตมํ วิโนเทตฺวา ทิพฺพจกฺขุญาเณน ทุติยํ ชายติ, จตุสจฺจปฏิจฺฉาทกํ ตมํ วิโนเทตฺวา อาสวกฺขยญาเณน ตติยํ ชายติฯ

๒๙. **อิทมฺปิสฺส โหติ จรณสฺมิ**นฺติ อิทมฺปิ สีลํ อสฺส ภิกฺขุโน จรณํ นาม โหตีติ อโตฺถฯ **จรณํ** นาม พหุ อเนกวิธํ, สีลาทโย ปนฺนรสธมฺมา, ตตฺถ อิทมฺปิ เอกํ จรณนฺติ อโตฺถฯ ปทโตฺถ ปน จรติ เตน อคตปุพฺพํ ทิสํ คจฺฉตีติ จรณํฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ

อิทมฺปิสฺส โหติ วิชฺชายาติ อิทํ ปุเพฺพนิวาสญาณํ ตสฺส **วิชฺชา** นาม โหตีติ อโตฺถฯ วิชฺชา นาม พหุ อเนกวิธา, วิปสฺสนญาณาทีนิ อฏฺฐ ญาณานิ, ตตฺถ อิทมฺปิ ญาณํ เอกา วิชฺชาติปิ อโตฺถฯ ปทโตฺถ ปน วินิวิชฺฌิตฺวา เอตาย ชานาตีติ วิชฺชาฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ **วิชฺชาสมฺปโนฺน อิติปี**ติ ตีหิ วิชฺชาหิ วิชฺชาสมฺปโนฺน อิติปิฯ **จรณสมฺปโนฺน อิติปี**ติ ปญฺจทสหิ ธเมฺมหิ จรณสมฺปโนฺน อิติปิฯ ตทุภเยน ปน วิชฺชาจรณสมฺปโนฺน อิติปีติฯ

๓๐. **สนงฺกุมาเรนา**ติ โปราณกกุมาเรน, จิรกาลโต ปฏฺฐาย กุมาโรติ ปญฺญาเตนฯ โส กิร มนุสฺสปเถ ปญฺจจูฬกกุมารกกาเล ฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา อปริหีนชฺฌาโน พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺติ, ตสฺส โส อตฺตภาโว ปิโย อโหสิ มนาโป, ตสฺมา ตาทิเสเนว อตฺตภาเวน จรติ, เตน นํ **สนงฺกุมาโร**ติ สญฺชานนฺติฯ **ชเนตสฺมิ**นฺติ ชนิตสฺมิํ, ปชายาติ อโตฺถฯ **เย โคตฺตปฏิสาริโน**ติ เย ชเนตสฺมิํ โคตฺตํ ปฏิสรนฺติ ‘‘อหํ โคตโม, อหํ กสฺสโป’’ติ, เตสุ โลเก โคตฺตปฏิสารีสุ ขตฺติโย เสโฏฺฐฯ **อนุมตา ภควตา**ติ มม ปญฺหพฺยากรเณน สทฺธิํ สํสนฺทิตฺวา เทสิตาติ อมฺพฏฺฐสุเตฺต พุเทฺธน ภควตา ‘‘อหมฺปิ, อมฺพฏฺฐ, เอวํ วทามิ –

‘ขตฺติโย เสฏฺโฐ ชเนตสฺมึ, เย โคตฺตปฏิสาริโน;
วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน, โส เสฏฺโฐ เทวมานุเส’ติ’’ฯ (ที. นิ. ๑.๒๗๗) –

เอวํ ภาสเนฺตน อนุญฺญาตา อนุโมทิตาฯ **สาธุ สาธุ อานนฺทา**ติ, ภควา กิร อาทิโต ปฏฺฐาย นิทฺทํ อโนกฺกมนฺโตว อิมํ สุตฺตํ สุตฺวา อานเนฺทน เสขปฏิปทาย กูฏํ คหิตนฺติ ญตฺวา อุฏฺฐาย ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา นิสิโนฺน สาธุการํ อทาสิฯ เอตฺตาวตา จ ปน อิทํ สุตฺตํ ชินภาสิตํ นาม ชาตํฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

เสขสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. โปตลิยสุตฺตวณฺณนา

๓๑. **เอวํ เม สุต**นฺติ โปตลิยสุตฺตํฯ ตตฺถ **องฺคุตฺตราเปสู**ติ องฺคาเยว โส ชนปโท, มหิยา ปนสฺส อุตฺตเรน ยา อาโป, ตาสํ อวิทูรตฺตา อุตฺตราโปติปิ วุจฺจติฯ กตรมหิยา อุตฺตเรน ยา อาโปติ, มหามหิยาฯ ตตฺถายํ อาวิภาวกถา – อยํ กิร ชมฺพุทีโป ทสสหสฺสโยชนปริมาโณฯ ตตฺถ จ จตุสหสฺสโยชนปฺปมาโณ ปเทโส อุทเกน อโชฺฌตฺถโฏ สมุทฺโทติ สงฺขํ คโต ฯ ติสหสฺสโยชนปฺปมาเณ มนุสฺสา วสนฺติฯ ติสหสฺสโยชนปฺปมาเณ หิมวา ปติฏฺฐิโต อุเพฺพเธน ปญฺจโยชนสติโก จตุราสีติกูฏสหสฺสปฏิมณฺฑิโต สมนฺตโต สนฺทมานปญฺจสตนทีวิจิโตฺต, ยตฺถ อายามวิตฺถาเรน เจว คมฺภีรตาย จ ปณฺณาสปณฺณาสโยชนา ทิยฑฺฒโยชนสตปริมณฺฑลา อโนตตฺตทโห กณฺณมุณฺฑทโห รถการทโห ฉทฺทนฺตทโห กุณาลทโห มนฺทากินีทโห สีหปปาตทโหติ สตฺต มหาสรา ปติฏฺฐิตาฯ เตสุ อโนตตฺตทโห สุทสฺสนกูฏํ จิตฺรกูฏํ กาฬกูฏํ คนฺธมาทนกูฏํ เกลาสกูฏนฺติ อิเมหิ ปญฺจหิ ปพฺพเตหิ ปริกฺขิโตฺตฯ

ตตฺถ สุทสฺสนกูฏํ โสวณฺณมยํ ทฺวิโยชนสตุเพฺพธํ อโนฺตวงฺกํ กากมุขสณฺฐานํ ตเมว สรํ ปฏิจฺฉาเทตฺวา ฐิตํฯ จิตฺรกูฏํ สพฺพรตนมยํฯ กาฬกูฏํ อญฺชนมยํฯ คนฺธมาทนกูฏํ สานุมยํ อพฺภนฺตเร มุคฺควณฺณํ, มูลคโนฺธ สารคโนฺธ เผคฺคุคโนฺธ ตจคโนฺธ ปปฏิกคโนฺธ รสคโนฺธ ปตฺตคโนฺธ ปุปฺผคโนฺธ ผลคโนฺธ คนฺธคโนฺธติ อิเมหิ ทสหิ คเนฺธหิ อุสฺสนฺนํ นานปฺปการโอสธสญฺฉนฺนํ, กาฬปกฺขอุโปสถทิวเส อาทิตฺตมิว องฺคารํ ชลนฺตํ ติฏฺฐติฯ เกลาสกูฏํ รชตมยํฯ สพฺพานิ สุทสฺสเนน สมานุเพฺพธสณฺฐานานิ, ตเมว สรํ ปฏิจฺฉาเทตฺวา ฐิตานิฯ ตานิ สพฺพานิ เทวานุภาเวน นาคานุภาเวน จ วสฺสนฺติ, นทิโย จ เตสุ สนฺทนฺติฯ ตํ สพฺพมฺปิ อุทกํ อโนตตฺตเมว ปวิสติฯ จนฺทิมสูริยา ทกฺขิเณน วา อุตฺตเรน วา คจฺฉนฺตา ปพฺพตนฺตเรน ตตฺถ โอภาสํ กโรนฺติ, อุชุํ คจฺฉนฺตา น กโรนฺติ, เตเนวสฺส อโนตตฺตนฺติ สงฺขา อุทปาทิฯ

ตตฺถ มโนหรสิลาตลานิ นิมฺมจฺฉกจฺฉปานิ ผลิกสทิสนิมฺมลุทกานิ นฺหานติตฺถานิ สุปฏิยตฺตานิ โหนฺติ, เยสุ พุทฺธปเจฺจกพุทฺธขีณาสวา จ อิทฺธิมโนฺต จ อิสโย นฺหายนฺติ, เทวยกฺขาทโย อุยฺยานกีฬํ กีฬนฺติฯ

ตสฺส จตูสุ ปเสฺสสุ สีหมุขํ หตฺถิมุขํ อสฺสมุขํ อุสภมุขนฺติ จตฺตาริ มุขานิ โหนฺติ, เยหิ จตโสฺส นทิโย สนฺทนฺติฯ สีหมุเขน นิกฺขนฺตนทีตีเร สีหา พหุตรา โหนฺติฯ หตฺถิมุขาทีหิ หตฺถิอสฺสอุสภาฯ ปุรตฺถิมทิสโต นิกฺขนฺตนที อโนตตฺตํ ติกฺขตฺตุํ ปทกฺขิณํ กตฺวา อิตรา ติโสฺส นทิโย อนุปคมฺม ปาจีนหิมวเนฺตเนว อมนุสฺสปถํ คนฺตฺวา มหาสมุทฺทํ ปวิสติฯ ปจฺฉิมทิสโต จ

อุตฺตรทิสโต จ นิกฺขนฺตนทิโยปิ ตเถว ปทกฺขิณํ กตฺวา ปจฺฉิมหิมวเนฺตเนว อุตฺตรหิมวเนฺตเนว จ อมนุสฺสปถํ คนฺตฺวา มหาสมุทฺทํ ปวิสนฺติฯ ทกฺขิณทิสโต นิกฺขนฺตนที ปน ตํ ติกฺขตฺตุํ ปทกฺขิณํ กตฺวา ทกฺขิเณน อุชุกํ ปาสาณปิเฏฺฐเนว สฏฺฐิโยชนานิ คนฺตฺวา ปพฺพตํ ปหริตฺวา วุฏฺฐาย ปริเกฺขเปน ติคาวุตปฺปมาณา อุทกธารา จ หุตฺวา อากาเสน สฏฺฐิโยชนานิ คนฺตฺวา ติยคฺคเฬ นาม ปาสาเณ ปติตา, ปาสาโณ อุทกธาราเวเคน ภิโนฺนฯ ตตฺถ ปญฺญาสโยชนปฺปมาณา ติยคฺคฬา นาม โปกฺขรณี ชาตา, โปกฺขรณิยา กูลํ ภินฺทิตฺวา ปาสาณํ ปวิสิตฺวา สฏฺฐิโยชนานิ คตาฯ ตโต ฆนปถวิํ ภินฺทิตฺวา อุมเงฺคน สฏฺฐิโยชนานิ คนฺตฺวา วิญฺฌํ นาม ติรจฺฉานปพฺพตํ ปหริตฺวา หตฺถตเล ปญฺจงฺคุลิสทิสา ปญฺจธารา หุตฺวา ปวตฺตนฺติฯ สา ติกฺขตฺตุํ อโนตตฺตํ ปทกฺขิณํ กตฺวา คตฏฺฐาเน อาวฏฺฏคงฺคาติ วุจฺจติฯ อุชุกํ ปาสาณปิเฏฺฐน สฏฺฐิโยชนานิ คตฏฺฐาเน กณฺหคงฺคาติ, อากาเสน สฏฺฐิโยชนานิ คตฏฺฐาเน อากาสคงฺคาติ, ติยคฺคฬปาสาเณ ปญฺญาสโยชโนกาเส ฐิตา ติยคฺคฬโปกฺขรณีติ, กูลํ ภินฺทิตฺวา ปาสาณํ ปวิสิตฺวา สฏฺฐิโยชนานิ คตฏฺฐาเน พหลคงฺคาติ, อุมเงฺคน สฏฺฐิโยชนานิ คตฏฺฐาเน อุมงฺคคงฺคาติ วุจฺจติฯ วิญฺฌํ นาม ติรจฺฉานปพฺพตํ ปหริตฺวา ปญฺจธารา หุตฺวา ปวตฺตฏฺฐาเน ปน คงฺคา ยมุนา อจิรวตี สรภู มหีติ ปญฺจธา สงฺขํ คตาฯ เอวเมตา ปญฺจ มหานทิโย หิมวนฺตโต ปภวนฺติฯ ตาสุ ยา อยํ ปญฺจมี มหี นาม, สา อิธ มหามหีติ อธิเปฺปตาฯ ตสฺสา อุตฺตเรน ยา อาโป, ตาสํ อวิทูรตฺตา โส ชนปโท องฺคุตฺตราโปติ เวทิตโพฺพฯ ตสฺมิํ องฺคุตฺตราเปสุ ชนปเทฯ

อาปณํ นามาติ ตสฺมิํ กิร นิคเม วีสติ อาปณมุขสหสฺสานิ วิภตฺตานิ อเหสุํฯ อิติ โส อาปณานํ อุสฺสนฺนตฺตา อาปณเนฺตฺวว สงฺขํ คโตฯ ตสฺส จ นิคมสฺส อวิทูเร นทีตีเร ฆนจฺฉาโย รมณีโย ภูมิภาโค มหาวนสโณฺฑ, ตสฺมิํ ภควา วิหรติฯ เตเนวตฺถ วสนฏฺฐานํ น นิยามิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **เยนญฺญตโร วนสโณฺฑ เตนุปสงฺกมี**ติ ภิกฺขุสงฺฆํ วสนฏฺฐานํ เปเสตฺวา เอกโกว อุปสงฺกมิ โปตลิยํ คหปติํ สนฺธายฯ **โปตลิโยปิ โข คหปตี**ติ โปตลิโยติ เอวํนามโก คหปติฯ **สมฺปนฺนนิวาสนปาวุรโณ**ติ ปริปุณฺณนิวาสนปาวุรโณ , เอกํ ทีฆทสํ สาฏกํ นิวโตฺถ เอกํ ปารุโตติ อโตฺถฯ **ฉตฺตุปาหนาหี**ติ ฉตฺตํ คเหตฺวา อุปาหนา อารุยฺหาติ อโตฺถฯ **อาสนานี**ติ ปลฺลงฺกปีฐปลาลปีฐกาทีนิฯ อนฺตมโส สาขาภงฺคมฺปิ หิ อาสนเนฺตว วุจฺจติฯ **คหปติวาเทนา**ติ คหปตีติ อิมินา วจเนนฯ **สมุทาจรตี**ติ โวหรติฯ

ภควนฺตํ เอตทโวจาติ ตติยํ คหปตีติ วจนํ อธิวาเสตุํ อสโกฺกโนฺต ภควนฺตเมตํ ''ตยิทํ, โภ, โคตมา''ติอาทิวจนํ อโวจฯ ตตฺถ **นจฺฉนฺน**นฺติ น อนุจฺฉวิกํฯ **นปฺปติรูป**นฺติ น สารุปฺปํฯ **อาการา**ติอาทีนิ สพฺพาเนว การณเววจนานิฯ ทีฆทสวตฺถธารณ-เกสมสฺสุนขฐปนาทีนิ หิ สพฺพาเนว คิหิพฺยญฺชนานิ ตสฺส คิหิภาวํ ปากฏํ กโรนฺตีติ **อาการา,** คิหิสณฺฐาเนน สณฺฐิตตฺตา **ลิงฺคา,** คิหิภาวสฺส สญฺชานนนิมิตฺตตาย **นิมิตฺตา**ติ วุตฺตาฯ **ยถา ตํ คหปติสฺสา**ติ ยถา คหปติสฺส อาการลิงฺคนิมิตฺตา ภเวยฺยุํ, ตเถว ตุยฺหํฯ เตน ตาหํ เอวํ สมุทาจรามีติ ทเสฺสติฯ อถ โส เยน การเณน คหปติวาทํ นาธิวาเสติ, ตํ ปกาเสโนฺต ''ตถา หิ ปน เม''ติอาทิมาหฯ

นิยฺยาตนนฺติ นิยฺยาติตํฯ **อโนวาที อนุปวาที**ติ ''ตาตา, กสถ, วปถ, วณิปฺปถํ ปโยเชถา''ติอาทินา หิ นเยน โอวทโนฺต โอวาที นาม โหติฯ ''ตุเมฺห น กสถ, น วปถ, น วณิปฺปถํ ปโยเชถ, กถํ ชีวิสฺสถ, ปุตฺตทารํ วา ภริสฺสถา''ติอาทินา นเยน ปน อุปวทโนฺต อุปวาที นาม โหติฯ อหํ ปน อุภยมฺปิ ตํ น กโรมิฯ เตนาหํ ตตฺถ อโนวาที อนุปวาทีติ ทเสฺสติฯ **ฆาสจฺฉาทนปรโม วิหรามี**ติ ฆาสมตฺตเญฺจว อจฺฉาทนมตฺตญฺจ ปรมํ กตฺวา วิหรามิ, ตโต ปรํ นตฺถิ, น จ ปเตฺถมีติ ทีเปติฯ

๓๒. **คิทฺธิโลโภ ปหาตโพฺพ**ติ เคธภูโต โลโภ ปหาตโพฺพฯ **อนินฺทาโรส**นฺติ อนินฺทาภูตํ อฆฏฺฏนํฯ **นินฺทาโรโส**ติ นินฺทาฆฏฺฏนาฯ **โวหารสมุเจฺฉทายา**ติ เอตฺถ **โวหาโร**ติ พฺยวหารโวหาโรปิ ปณฺณตฺติปิ วจนมฺปิ เจตนาปิฯ ตตฺถ –

> ''โย หิ โกจิ มนุเสฺสสุ, โวหารํ อุปชีวติ;
> เอวํ วาเสฏฺฐ ชานาหิ, วาณิโช โส น พฺราหฺมโณ''ติฯ (ม. นิ. ๒.๔๕๗) –

อยํ พฺยวหารโวหาโร นามฯ ''สงฺขา สมญฺญา ปณฺณตฺติ โวหาโร''ติ (ธ. ส. ๑๓๑๓-๑๓๑๕) อยํ ปณฺณตฺติโวหาโร นามฯ ''ตถา ตถา โวหรติ อปรามส''นฺติ (ม. นิ. ๓.๓๓๒) อยํ วจนโวหาโร นามฯ ''อฏฺฐ อริยโวหารา อฏฺฐ อนริยโวหรา''ติ (อ. นิ. ๘.๖๗) อยํ เจตนาโวหาโร นาม, อยมิธาธิเปฺปโตฯ ยสฺมา วา ปพฺพชิตกาลโต ปฏฺฐาย คิหีติ เจตนา นตฺถิ, สมโณติ เจตนา โหติฯ คิหีติ วจนํ นตฺถิ, สมโณติ วจนํ โหติฯ คิหีติ ปณฺณตฺติ นตฺถิ, สมโณติ ปณฺณตฺติ โหติฯ คิหีติ พฺยวหาโร นตฺถิ, สมโณติ วา ปพฺพชิโตติ วา พฺยวหาโร โหติฯ ตสฺมา สเพฺพเปเต ลพฺภนฺติฯ

๓๓. **เยสํ โข อหํ สํโยชนานํ เหตุ ปาณาติปาตี**ติ เอตฺถ ปาณาติปาโตว สํโยชนํฯ ปาณาติปาตเสฺสว หิ เหตุ ปาณาติปาตปจฺจยา ปาณาติปาตี นาม โหติฯ ปาณาติปาตานํ ปน พหุตาย ''เยสํ โข อห''นฺติ วุตฺตํฯ **เตสาหํ สํโยชนาน**นฺติ เตสํ อหํ ปาณาติปาตพนฺธนานํฯ **ปหานาย สมุเจฺฉทาย ปฏิปโนฺน**ติ อิมินา อปาณาติปาตสงฺขาเตน กายิกสีลสํวเรน ปหานตฺถาย สมุเจฺฉทนตฺถาย ปฏิปโนฺนฯ **อตฺตาปิ มํ อุปวเทยฺยา**ติ กุนฺถกิปิลฺลิกมฺปิ นาม ชีวิตา อโวโรปนกสาสเน ปพฺพชิตฺวา ปาณาติปาตมตฺตโตปิ โอรมิตุํ น สโกฺกมิ, กิํ มยฺหํ ปพฺพชฺชายาติ เอวํ อตฺตาปิ มํ อุปวเทยฺยฯ **อนุวิจฺจาปิ มํ วิญฺญู ครเหยฺยุ**นฺติ เอวรูเป นาม สาสเน ปพฺพชิตฺวา ปาณาติปาตมตฺตโตปิ โอรมิตุํ น สโกฺกติ, กิํ เอตสฺส ปพฺพชฺชายาติ เอวํ อนุวิจฺจ ตุลยิตฺวา ปริโยคาเหตฺวา อเญฺญปิ วิญฺญู ปณฺฑิตา ครเหยฺยุํฯ **เอตเทว โข ปน สํโยชนเมตํ นีวรณ**นฺติ ทสสุ สํโยชเนสุ ปญฺจสุ จ นีวรเณสุ อปริยาปนฺนมฺปิ ''อฏฺฐ นีวรณา''ติ เทสนาวเสเนตํ วุตฺตํฯ วฏฺฏพนฺธนเฏฺฐน หิ หิตปฏิจฺฉาทนเฏฺฐน จ สํโยชนนฺติปิ นีวรณนฺติปิ วุตฺตํฯ **อาสวา**ติ ปาณาติปาตการณา เอโก อวิชฺชาสโว อุปฺปชฺชติฯ **วิฆาตปริฬาหา**ติ วิฆาตา จ ปริฬาหา จฯ ตตฺถ วิฆาตคฺคหเณน กิเลสทุกฺขญฺจ วิปากทุกฺขญฺจ คหิตํ, ปริฬาหคฺคหเณนปิ กิเลสปริฬาโห จ วิปากปริฬาโห จ คหิโตฯ อิมินา อุปาเยน สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๓๔-๔๐. อยํ ปน วิเสโส – **เตสาหํ สํโยชนานํ ปหานายา**ติ อิมสฺมิํ ปเท อิมินา ทินฺนาทานสงฺขาเตน กายิกสีลสํวเรน, สจฺจวาจาสงฺขาเตน วาจสิกสีลสํวเรน, อปิสุณาวาจาสงฺขาเตน วาจสิกสีลสํวเรน, อคิทฺธิโลภสงฺขาเตน มานสิกสีลสํวเรน, อนินฺทาโรสสงฺขาเตน กายิกวาจสิกสีลสํวเรน , อโกธุปายาสสงฺขาเตน มานสิกสีลสํวเรน, อนติมานสงฺขาเตน มานสิกสีลสํวเรน ปหานตฺถาย สมุเจฺฉทนตฺถาย ปฏิปโนฺนติ เอวํ สพฺพวาเรสุ โยชนา กาตพฺพาฯ

อตฺตาปิ มํ อุปวเทยฺย อนุวิจฺจาปิ มํ วิญฺญู ครเหยฺยุนฺติ อิเมสุ ปน ปเทสุ ติณสลากมฺปิ นาม อุปาทาย อทินฺนํ อคฺคหณสาสเน ปพฺพชิตฺวา อทินฺนาทานมตฺตโตปิ วิรมิตุํ น สโกฺกมิ, กิํ มยฺหํ ปพฺพชฺชายาติ เอวํ อตฺตาปิ มํ อุปวเทยฺยฯ เอวรูเป นาม สาสเน ปพฺพชิตฺวา อทินฺนาทานมตฺตโตปิ โอรมิตุํ น สโกฺกติ, กิํ อิมสฺส ปพฺพชฺชายาติ เอวํ อนุวิจฺจาปิ มํ วิญฺญู ครเหยฺยุํ? หสาเปกฺขตายปิ นาม ทวกมฺยตาย วา มุสาวาทํ อกรณสาสเน ปพฺพชิตฺวาฯ สพฺพากาเรน ปิสุณํ อกรณสาสเน นาม ปพฺพชิตฺวาฯ อปฺปมตฺตกมฺปิ คิทฺธิโลภํ อกรณสาสเน นาม ปพฺพชิตฺวาปิฯ กกเจน องฺคสุ โอกฺกนฺติยมาเนสุปิ นาม ปเรสํ นินฺทาโรสํ อกรณสาสเน ปพฺพ

ชิตฺวาฯ ฉินฺนขาณุกณฺฏกาทีสุปิ นาม โกธุปายาสํ อกรณสาสเน ปพฺพชิตฺวาฯ อธิมานมตฺตมฺปิ นาม มานํ อกรณสาสเน ปพฺพชิตฺวา อติมานมตฺตมฺปิ ปชหิตุํ น สกฺโกมิ, กึ มยฺหํ ปพฺพชฺชายาติ เอวํ อตฺตาปิ มํ อุปวเทยฺยฯ เอวรูเป นาม สาสเน ปพฺพชิตฺวา อติมานมตฺตมฺปิ ปชหิตุํ น สกฺโกติ, กึ อิมสฺส ปพฺพชฺชายาติ เอวํ อนุวิจฺจาปิ มํ วิญฺญู ครเหยฺยุนฺติ เอวํ สพฺพวาเรสุ โยชนา กาตพฺพาฯ

อาสวาติ อิมสฺมึ ปน ปเท อทินฺนาทานการณา กามาสโว ทิฏฺฐาสโว อวิชฺชาสโวติ ตโย อาสวา อุปฺปชฺชนฺติ, ตถา มุสาวาทการณา ปิสุณาวาจาการณา จ, คิทฺธิโลภการณา ทิฏฺฐาสโว อวิชฺชาสโว จ, นินฺทาโรสการณา อวิชฺชาสโวว, ตถา โกธุปายาสการณา, อติมานการณา ภวาสโว อวิชฺชาสโว จาติ เทฺวว อาสวา อุปฺปชฺชนฺตีติ เอวํ อาสวุปฺปตฺติ เวทิตพฺพาฯ

อิเมสุ ปน อฏฺฐสุปิ วาเรสุ อสมฺโมหตฺถํ ปุน อยํ สงฺขปวินิจฺฉโย – ปุริเมสุ ตาว จตูสุ วิรมิตุํ น สกฺโกมีติ วตฺตพฺพํ, ปจฺฉิเมสุ ปชหิตุํ น สกฺโกมีติฯ ปาณาติปาตนินฺทาโรสโกธุปายาเสสุ จ เอโก อวิชฺชาสโวว โหติ, อทินฺนาทานมุสาวาทปิสุณาวาจาสุ กามาสโว ทิฏฺฐาสโว อวิชฺชาสโว, คิทฺธิโลเภ ทิฏฺฐาสโว อวิชฺชาสโว, อติมาเน ภวาสโว อวิชฺชาสโว, อปาณาติปาตํ ทินฺนาทานํ กายิกํ สีลํ, อมุสา อปิสุณํ วาจสิกสีลํ, ฐเปตฺวา อนินฺทาโรสํ เสสานิ ตีณิ มานสิกสีลานิฯ ยสฺมา ปน กาเยนปิ ฌเฏฺฏติ โรเสติ วาจายปิ, ตสฺมา อนินฺทาโรโส เทฺว ฐานานิ ยาติ, กายิกสีลมฺปิ โหติ วาจสิกสีลมฺปิฯ เอตฺตาวตา กึ กถิตํ? ปาติโมกฺขสํวรสีลํฯ ปาติโมกฺขสํวรสีเล ฐิตสฺส จ ภิกฺขุโน ปฏิสงฺขาปหานวเสน คิหิโวหารสมุจฺเฉโท กถิโตติ เวทิตพฺโพฯ

กามาทีนวกถาวณฺณนา

๔๒. วิตฺถารเทสนายํ **ตเมนํ ทกฺข**ติ ปทสฺส **อุปสุเมฺภยฺยา**ติ อิมินา สทฺธึ สมฺพนฺโธ เวทิตพฺโพฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ, ตเมนํ กุกฺกุรํ อุปสุเมฺภยฺย, ตสฺส สมีเป ขิเปยฺยาติ อโตฺถฯ **อฏฺฐิกงฺกล**นฺติ อุรฏฺฐึ วา ปิฏฺฐิกณฺฏกํ วา สีสฏฺฐึ วาฯ ตณฺหิ นิมฺมํสตฺตา กงฺกลนฺติ วุจฺจติฯ **สุนิกฺกนฺตํ นิกฺกนฺต**นฺติ ยถา สุนิกฺกนฺตํ โหติ, เอวํ นิกฺกนฺตํ นิลฺลิขิตํ, ยเทตฺถ อลฺลีนมํสํ อตฺถิ, ตํ สพฺพํ นิลฺลิขิตฺวา อฏฺฐิมตฺตเมว กตนฺติ อโตฺถฯ เตเนวาห ‘‘นิมฺมํส’’นฺติฯ โลหิตํ ปน มกฺขิตฺวา ติฏฺฐติ, เตน วุตฺตํ ‘‘โลหิตมกฺขิต’’นฺติฯ

พหุทุกฺขา พหุปายาสาติ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิเกหิ ทุเกฺขหิ พหุทุกฺขา, อุปายาสสํกิเลเสหิ พหุปายาสาฯ **ยายํ อุเปกฺขา นานตฺตา นานตฺตสิตา**ติ ยา อยํ ปญฺจกามคุณารมฺมณวเสน นานาสภาวา, ตาเนว จ อารมฺมณานิ นิสฺสิตตฺตา ‘‘นานตฺตสิตา’’ติ วุจฺจติ ปญฺจกามคุณูเปกฺขา, ตํ อภินิวเชฺชตฺวาฯ **เอกตฺตา เอกตฺตสิตา**ติ จตุตฺถชฺฌานุเปกฺขา, สา หิ ทิวสมฺปิ เอกสฺมึ อารมฺมเณ อุปฺปชฺชนโต เอกสภาวา, ตเทว เอกํ อารมฺมณํ นิสฺสิตตฺตา เอกตฺตสิตา นามฯ **ยตฺถ สพฺพโส โลกามิสูปาทานา อปริเสสา นิรุชฺฌนฺตี**ติ ยตฺถ จตุตฺถชฺฌานุเปกฺขายํ ยํ อุเปกฺขํ อาคมฺม ยํ ปฏิจฺจ สเพฺพน สพฺพํ อปริเสสา โลกามิสสงฺขาตา ปญฺจกามคุณามิสา นิรุชฺฌนฺติฯ **ปญฺจกามคุณามิสา**ติ จ กามคุณารมฺมณฉนฺทราคา, คหณเฏฺฐน เตเยว จ อุปาทานาติปิ วุตฺตาฯ **ตเมวูเปกฺขํ ภาเวตี**ติ ตํ โลกามิสูปาทานานํ ปฏิปกฺขภูตํ จตุตฺถชฺฌานุเปกฺขเมว วเฑฺฒติฯ

๔๓. **อุฑฺฑีเยยฺยา**ติ อุปฺปติตฺวา คเจฺฉยฺยฯ **อนุปติตฺวา**ติ อนุพนฺธิตฺวาฯ **วิตเจฺฉยฺยุ**นฺติ มุขตุณฺฑเกน ฑํสนฺตา ตเจฺฉยฺยุํฯ **วิสฺสเชฺชยฺยุ**นฺติ มํสเปสึ นเขหิ กฑฺฒิตฺวา ปาเตยฺยุํฯ

๔๗. **ยานํ วา โปริเสยฺย**นฺติ ปุริสานุจฺฉวิกํ ยานํฯ **ปวรมณิกุณฺฑล**นฺติ นานปฺปการํ อุตฺตมมณิญฺจ กุณฺฑลญฺจฯ **สานิ หรนฺตี**ติ อตฺตโน ภณฺฑกานิ คณฺหนฺติฯ

๔๘. **สมฺปนฺนผล**นฺติ มธุรผลํฯ **อุปปนฺนผล**นฺติ ผลูปปนฺนํ พหุผลํฯ

๔๙. **อนุตฺตร**นฺติ อุตฺตมํ ปภสฺสรํ นิรุปกฺกิเลสํฯ

๕๐. **อารกา อหํ, ภเนฺต**ติ ปฐวิโต นภํ วิย สมุทฺทสฺส โอริมตีรโต ปรตีรํ วิย จ สุวิทูรวิทูเร อหํฯ **อนาชานีเย**ติ คิหิโวหารสมุจฺเฉทนสฺส การณํ อชานนเกฯ **อาชานียโภชน**นฺติ การณํ ชานเนฺตหิ ภุญฺชิตพฺพํ โภชนํฯ **อนาชานียโภชน**นฺติ การณํ อชานเนฺตหิ ภุญฺชิตพฺพํ โภชนํฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

โปตลิยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ชีวกสุตฺตวณฺณนา

๕๑. **เอวํ เม สุต**นฺติ ชีวกสุตฺตํฯ ตตฺถ **ชีวกสฺส โกมารภจฺจสฺส อมฺพวเน**ติ เอตฺถ ชีวตีติ **ชีวโกฯ** กุมาเรน ภโตติ **โกมารภจฺโจฯ** ยถาห ‘‘กึ เอตํ ภเณ กาเกหิ สมฺปริกิณฺณนฺติ? ทารโก เทวาติฯ ชีวติ ภเณติ? ชีวติ เทวาติฯ เตน หิ ภเณ ตํ ทารกํ อมฺหากํ อเนฺตปุรํ เนตฺวา ธาตีนํ เทถ โปเสตุนฺติฯ ตสฺส ชีวตีติ ชีวโกติ นามํ อกํสุ, กุมาเรน โปสาปิโตติ โกมารภจฺโจติ นามํ อกํสู’’ติ (มหาว. ๓๒๘)ฯ อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ วิตฺถาเรน ปน ชีวกวตฺถุ ขนฺธเก อาคตเมวฯ วินิจฺฉยกถาปิสฺส **สมนฺตปาสาทิกาย วินยฏฺฐกถาย** วุตฺตาฯ

อยํ ปน ชีวโก เอกสฺมึ สมเย ภควโต โทสาภิสนฺนํ กายํ วิเรเจตฺวา สีเวยฺยกํ ทุสฺสยุคํ ทตฺวา วตฺถานุโมทนปริโยสาเน โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาย จิเนฺตสิ – ‘‘มยา ทิวสสฺส ทฺวตฺติกฺขตฺตุํ พุทฺธุปฏฺฐานํ คนฺตพฺพํ, อิทญฺจ เวฬุวนํ อติทูเร, มยฺหํ อุยฺยานํ อมฺพวนํ อาสนฺนตรํ, ยํนูนาหเมตฺถ ภควโต วิหารํ กาเรยฺย’’นฺติฯ โส ตสฺมึ อมฺพวเน รตฺติฏฺฐานทิวาฏฺฐานเลณกุฏิมณฺฑปาทีนิ สมฺปาเทตฺวา ภควโต อนุจฺฉวิกํ คนฺธกุฏึ กาเรตฺวา อมฺพวนํ อฏฺฐารสหตฺถุเพฺพเธน ตมฺพปฏฺฏวเณฺณน ปากาเรน ปริกฺขิปาเปตฺวา พุทฺธปฺปมุขํ ภิกฺขุสงฺฆํ จีวรภเตฺตน สนฺตเปฺปตฺวา ทกฺขิโณทกํ ปาเตตฺวา วิหารํ นิยฺยาเตสิฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘ชีวกสฺส โกมารภจฺจสฺส อมฺพวเน’’ติฯ

อารภนฺตีติ ฆาเตนฺติฯ **อุทฺทิสฺสกต**นฺติ อุทฺทิสิตฺวา กตํฯ **ปฏิจฺจกมฺม**นฺติ อตฺตานํ ปฏิจฺจ กตํฯ อถ วา **ปฏิจฺจกมฺม**นฺติ นิมิตฺตกมฺมเมฺสตํ อธิวจนํ, ตํ ปฏิจฺจ กมฺมเมตฺถ อตฺถีติ มํสํ ‘‘ปฏิจฺจกมฺม’’นฺติ วุตฺตํ โหติ โย เอวรูปํ มํสํ ปริภุญฺชติ, โสปิ ตสฺส กมฺมสฺส ทายาโท โหติ, วธกสฺส วิย ตสฺสาปิ ปาณฆาตกมฺมํ โหตีติ เตสํ ลทฺธิฯ **ธมฺมสฺส จานุธมฺมํ พฺยากโรนฺตี**ติ ภควตา วุตฺตการณสฺส อนุการณํ กเถนฺติฯ เอตฺถ จ การณํ นาม ติโกฏิปริสุทฺธมจฺฉมํสปริโภโค, อนุการณํ นาม มหาชนสฺส ตถา พฺยากรณํฯ ยสฺมา ปน ภควา อุทฺทิสฺสกตํ น ปริภุญฺชติ, ตสฺมา เนว ตํ การณํ โหติ, น ติตฺถิยานํ ตถา พฺยากรณํ อนุการณํฯ **สหธมฺมิโก วาทานุวาโท**ติ ปเรหิ วุตฺตการเณน สการโณ หุตฺวา ตุมฺหากํ วาโท วา อนุวาโท วา วิญฺญูหิ ครหิตพฺพการณํ โกจิ อปฺปมตฺตโกปิ กึ น อาคจฺฉติ ฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ‘‘กึ สพฺพากาเรนปิ ตุมฺหากํ วาเท คารยฺหํ การณํ นตฺถี’’ติฯ **อพฺภาจิกฺขนฺตี**ติ อภิภวิตฺวา อาจิกฺขนฺติฯ

๕๒. **ฐาเนหีติ** การเณหิฯ ทิฏฺฐาทีสุ **ทิฏฺฐํ** นาม ภิกฺขูนํ อตฺถาย มิคมเจฺฉ วธิตฺวา คยฺหมานํ ทิฏฺฐํฯ **สุตํ** นาม ภิกฺขูนํ อตฺถาย มิคมเจฺฉ วธิตฺวา คหิตนฺติ สุตํฯ **ปริสงฺกิตํ** นาม ทิฏฺฐปริสงฺกิตํ สุตปริสงฺกิตํ ตทุภยวิมุตฺตปริสงฺกิตนฺติ ติวิธํ โหติฯ

ตตฺรายํ สพฺพสงฺคาหกวินิจฺฉโย – อิธ ภิกฺขู ปสฺสนฺติ มนุเสฺส ชาลวาคุราทิหเตฺถ คามโต วา นิกฺขมเนฺต อรเญฺญ วา วิจรเนฺตฯ ทุติยทิวเส จ เนสํ ตํ คามํ ปิณฺฑาย ปวิฏฺฐานํ สมจฺฉมํสํ ปิณฺฑปาตํ อภิหรนฺติฯ เต เตน ทิเฏฺฐน ปริสงฺกนฺติ ‘‘ภิกฺขูนํ นุ โข อตฺถาย กต’’นฺติ, อิทํ **ทิฏฺฐปริสงฺกิตํ** นาม, เอตํ คเหตุํ น วฏฺฏติฯ ยํ เอวํ อปริสงฺกิตํ, ตํ วฏฺฏติฯ สเจ ปน เต มนุสฺสา ‘‘กสฺมา, ภเนฺต, น คณฺหถา’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ตมตฺถํ สุตฺวา ‘‘นยิทํ, ภเนฺต, ภิกฺขูนํ อตฺถาย กตํ, อเมฺหหิ อตฺตโน อตฺถาย วา ราชยุตฺตาทีนํ อตฺถาย วา กต’’นฺติ วทนฺติ, กปฺปติฯ

น เหว โข ภิกฺขู ปสฺสนฺติ, อปิจ สุณนฺติ ‘‘มนุสฺสา กิร ชาลวาคุราทิหตฺถา คามโต วา นิกฺขมนฺติ อรเญฺญ วา วิจรนฺตี’’ติฯ ทุติยทิวเส จ เนสํ ตํ คามํ ปิณฺฑาย ปวิฏฺฐานํ สมจฺฉมํสํ ปิณฺฑปาตํ อภิหรนฺติฯ เต เตน สุเตน ปริสงฺกนฺติ ‘‘ภิกฺขูนํ นุ โข อตฺถาย กต’’นฺติ, อิทํ **สุตปริสงฺกิตํ** นาม, เอตํ คเหตุํ น วฏฺฏติฯ ยํ เอวํ อปริสงฺกิตํ, ตํ วฏฺฏติฯ สเจ ปน เต มนุสฺสา ‘‘กสฺมา, ภเนฺต, น คณฺหถา’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ตมตฺถํ สุตฺวา ‘‘นยิทํ, ภเนฺต, ภิกฺขูนํ อตฺถาย กตํ, อเมฺหหิ อตฺตโน อตฺถาย วา ราชยุตฺตาทีนํ อตฺถาย วา กต’’นฺติ วทนฺติ, กปฺปติฯ

น เหว โข ปน ปสฺสนฺติ น สุณนฺติ, อปิจ เตสํ คามํ ปิณฺฑาย ปวิฏฺฐานํ ปตฺตํ คเหตฺวา สมจฺฉมํสํ ปิณฺฑปาตํ อภิสงฺขริตฺวา อภิหรนฺติฯ เต ปริสงฺกนฺติ ‘‘ภิกฺขูนํ นุ โข อตฺถาย กต’’นฺติ, อิทํ **ตทุภยวิมุตฺตปริสงฺกิตํ** นามฯ เอตมฺปิ คเหตุํ น วฏฺฏติฯ ยํ เอวํ อปริสงฺกิตํ, ตํ วฏฺฏติ ฯ สเจ ปน เต มนุสฺสา ‘‘กสฺมา, ภเนฺต, น คณฺหถา’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ตมตฺถํ สุตฺวา ‘‘นยิทํ, ภเนฺต, ภิกฺขูนํ อตฺถาย กตํ, อเมฺหหิ อตฺตโน อตฺถาย วา ราชยุตฺตาทีนํ อตฺถาย วา กตํ, ปวตฺตมํสํ วา กตํ, กปฺปิยเมว ลภิตฺวา ภิกฺขูนํ อตฺถาย สมฺปาทิต’’นฺติ วทนฺติ, กปฺปติฯ

มตานํ เปตกิจฺจตฺถาย มงฺคลาทีนํ วา อตฺถาย กเตปิ เอเสว นโยฯ ยํ ยญฺหิ ภิกฺขูนํเยว อตฺถาย อกตํ, ยตฺถ จ นิเพฺพมติกา โหนฺติ, ตํ สพฺพํ กปฺปติฯ สเจ ปน เอกสฺมึ วิหาเร ภิกฺขู อุทฺทิสฺส กตํ โหติ, เต จ อตฺตโน อตฺถาย กตภาวํ น ชานนฺติ, อเญฺญ ชานนฺติฯ เย ชานนฺติ, เตสํ น วฏฺฏติ, อิตเรสํ วฏฺฏติฯ อเญฺญ น ชานนฺติ, เตเยว ชานนฺติ, เตสํเยว น วฏฺฏติ, อเญฺญสํ วฏฺฏติฯ เตปิ ‘‘อมฺหากํ อตฺถาย กตํ’’ติ ชานนฺติ อเญฺญปิ ‘‘เอเตสํ อตฺถาย กต’’นฺติ ชานนฺติ, สเพฺพสมฺปิ ตํ น วฏฺฏติฯ สเพฺพ น ชานนฺติ, สเพฺพสํ วฏฺฏติฯ ปญฺจสุ หิ สหธมฺมิเกสุ ยสฺส กสฺสจิ วา อตฺถาย อุทฺทิสฺส กตํ สเพฺพสํ น กปฺปติฯ

สเจ ปน โกจิ เอกํ ภิกฺขุํ อุทฺทิสฺส ปาณํ วธิตฺวา ตสฺส ปตฺตํ ปูเรตฺวา เทติ, โส เจ อตฺตโน อตฺถาย กตภาวํ ชานํเยว คเหตฺวา อญฺญสฺส ภิกฺขุโน เทติ, โส ตสฺส สทฺธาย ปริภุญฺชติฯ กสฺสาปตฺตีติ? ทฺวินฺนมฺปิ อนาปตฺติฯ ยญฺหิ อุทฺทิสฺส กตํ, ตสฺส อภุตฺตตาย อนาปตฺติ, อิตรสฺส อชานนตายฯ กปฺปิยมํสสฺส หิ ปฏิคฺคหเณ อาปตฺติ นตฺถิฯ อุทฺทิสฺสกตญฺจ อชานิตฺวา ภุตฺตสฺส ปจฺฉา ญตฺวา อาปตฺติเทสนากิจฺจํ นาม นตฺถิฯ อกปฺปิยมํสํ ปน อชานิตฺวา ภุเตฺตน ปจฺฉา ญตฺวาปิ อาปตฺติ เทเสตพฺพาฯ อุทฺทิสฺสกตญฺหิ ญตฺวา ภุญฺชโตว อาปตฺติ, อกปฺปิยมํสํ อชานิตฺวา ภุตฺตสฺสาปิ อาปตฺติเยวฯ ตสฺมา อาปตฺติภีรุเกน รูปํ สลฺลเกฺขเนฺตนาปิ ปุจฺฉิตฺวาว มํสํ ปฏิคฺคเหตพฺพํ, ปริโภคกาเล ปุจฺฉิตฺวา ปริภุญฺชิสฺสามีติ วา คเหตฺวา ปุจฺฉิตฺวาว ปริภุญฺชิตพฺพํฯ กสฺมา? ทุวิเญฺญยฺยตฺตาฯ อจฺฉมํสญฺหิ สูกรมํสสทิสํ โหติ, ทีปิมํสาทีนิ จ มิคมํสสทิสานิ, ตสฺมา ปุจฺฉิตฺวา คหณเมว วฏฺฏตีติ วทนฺติฯ

อทิฏฺฐนฺติ ภิกฺขูนํ อตฺถาย วธิตฺวา คยฺหมานํ อทิฏฺฐํฯ **อสุตนฺ**ติ ภิกฺขูนํ อตฺถาย วธิตฺวา คหิตนฺติ อสุตํฯ **อปริสงฺกิตนฺ**ติ ทิฏฺฐปริสงฺกิตาทิวเสน อปริสงฺกิตํฯ **ปริโภคนฺติ วทามี**ติ อิเมหิ ตีหิ การเณหิ ปริสุทฺธํ **ติโกฏิปริสุทฺธํ** นาม โหติ, ตสฺส ปริโภโค อรญฺญ ชาตสูเปยฺยสากปริโภคสทิโส โหติ, ตถารูปํ ปริภุญฺชนฺตสฺส เมตฺตาวิหาริสฺส ภิกฺขุโน โทโส วา วชฺชํ วา นตฺถิ, ตสฺมา ตํ ปริภุญฺชิตพฺพนฺติ วทามีติ อโตฺถฯ

๕๓. อิทานิ ตาทิสสฺส ปริโภเค เมตฺตาวิหาริโนปิ อนวชฺชตํ ทเสฺสตุํ **อิธ, ชีวก, ภิกฺขู**ติ อาทิมาหฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ อนิยเมตฺวา **ภิกฺขู**ติ วุตฺตํ, อถ โข อตฺตานเมว สนฺธาย เอตํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ภควตา หิ มหาวจฺฉโคตฺตสุเตฺต, จงฺกีสุเตฺต, อิมสฺมึ สุเตฺตติ ตีสุ ฐาเนสุ อตฺตานํเยว สนฺธาย เทสนา กตาฯ **ปณีเตน ปิณฺฑปาเตนา**ติ เหฏฺฐา อนงฺคณสุเตฺต โย โกจิ มหคฺฆ ปิณฺฑปาโต ปณีตปิณฺฑปาโตติ อธิเปฺปโต, อิธ ปน มํสูปเสจโนว อธิเปฺปโตฯ **อคถิโต**ติ ตณฺหาย อคถิโตฯ **อมุจฺฉิโต**ติ ตณฺหามุจฺฉนาย อมุจฺฉิโตฯ **อนโชฺฌปโนฺน**ติ น อธิโอปโนฺน, สพฺพํ อาลุมฺปิตฺวา เอกปฺปหาเรเนว คิลิตุกาโม กาโก วิย น โหตีติ อโตฺถฯ **อาทีนวทสฺสาวี**ติ เอกรตฺติวาเสน อุทรปฏลํ ปวิสิตฺวา นวหิ วณมุเขหิ นิกฺขมิสฺสตีติอาทินา นเยน อาทีนวํ ปสฺสโนฺตฯ **นิสฺสรณปโญฺญ ปริภุญฺชตี**ติ อิทมตฺถมาหารปริโภโคติ ปญฺญาย ปริจฺฉินฺทิตฺวา ปริภุญฺชติฯ **อตฺตพฺยาพาธาย วา เจเตตี**ติ อตฺตทุกฺขาย วา จิเตติฯ **สุตเมตนฺ**ติ สุตํ มยา เอตํ ปุเพฺพ, เอตํ มยฺหํ สวนมตฺตเมวาติ ทเสฺสติฯ **สเจ โข เต, ชีวก, อิทํ สนฺธาย ภาสิตนฺ**ติ, ชีวก, มหาพฺรหฺมุนา วิกฺขมฺภนปฺปหาเนน พฺยาปาทาทโย ปหีนา, เตน โส เมตฺตาวิหารี มยฺหํ สมุเจฺฉทปฺปหาเนน, สเจ เต อิทํ สนฺธาย ภาสิตํ, เอวํ สเนฺต ตว อิทํ วจนํ อนุชานามีติ อโตฺถฯ โส สมฺปฏิจฺฉิฯ

๕๔. อถสฺส ภควา เสสพฺรหฺมวิหารวเสนาปิ อุตฺตริ เทสนํ วเฑฺฒโนฺต ‘‘อิธ, ชีวก, ภิกฺขู’’ติอาทิมาหฯ ตํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๕๕. **โย โข ชีวกา**ติ อยํ ปาฏิเอโกฺก อนุสนฺธิฯ อิมสฺมิญฺหิ ฐาเน ภควา ทฺวารํ ถเกติ, สตฺตานุทฺทยํ ทเสฺสติฯ สเจ หิ กสฺสจิ เอวมสฺส ‘‘เอกํ รสปิณฺฑปาตํ ทตฺวา กปฺปสตสหสฺสํ สคฺคสมฺปตฺตึ ปฏิลภนฺติ, ยํกิญฺจิ กตฺวา ปรํ มาเรตฺวาปิ รสปิณฺฑปาโตว ทาตโพฺพ’’ติ, ตํ ปฏิเสเธโนฺต ‘‘โย โข, ชีวก, ตถาคตํ วา’’ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **อิมินา ปฐเมน ฐาเนนา**ติ อิมินา อาณตฺติมเตฺตเนว ตาว ปฐเมน การเณนฯ **คลปฺปเวธเกนา**ติ โยเตฺตน คเล พนฺธิตฺวา กฑฺฒิโต คเลน ปเวเธเนฺตนฯ **อารภิยมาโน**ติ มาริยมาโนฯ **อกปฺปิเยน อาสาเทตี**ติ อจฺฉมํสํ สูกรมํสนฺติ, ทีปิมํสํ วา มิคมํสนฺติ ขาทาเปตฺวา – ‘‘ตฺวํ กึ สมโณ นาม, อกปฺปิยมํสํ เต ขาทิต’’นฺติ ฆเฏฺฏติฯ เย ปน ทุพฺภิกฺขาทีสุ วา พฺยาธินิคฺคหณตฺถํ วา ‘‘อจฺฉมํสํ นาม สูกรมํสสทิสํ, ทีปิมํสํ มิคมํสสทิส’’นฺติ ชานนฺตา ‘‘สูกรมํสํ อิทํ, มิคมํสํ อิท’’นฺติ วตฺวา หิตชฺฌาสเยน ขาทาเปนฺติ, น เต สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ เตสญฺหิ พหุปุญฺญเมว โหติฯ **เอสาหํ, ภเนฺต, ภควนฺตํ สรณํ คจฺฉามิ ธมฺมญฺจ ภิกฺขุสงฺฆญฺจา**ติ อยํ อาคตผโล วิญฺญาตสาสโน ทิฏฺฐสโจฺจ อริยสาวโกฯ อิมํ ปน ธมฺมเทสนํ โอคาหโนฺต ปสาทํ อุปฺปาเทตฺวา ธมฺมกถาย ถุตึ กโรโนฺต เอวมาหฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

ชีวกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. อุปาลิสุตฺตวณฺณนา

๕๖. **เอวํ เม สุต**นฺติ อุปาลิสุตฺตํฯ ตตฺถ **นาฬนฺทาย**นฺติ นาลนฺทาติ เอวํนามเก นคเร ตํ นครํ โคจรคามํ กตฺวาฯ **ปาวาริกมฺพวเน**ติ ทุสฺสปาวาริกเสฏฺฐิโน อมฺพวเนฯ ตํ กิร ตสฺส อุยฺยานํ อโหสิ, โส ภควโต ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ภควติ ปสนฺโน ตสฺมิํ อุยฺยาเน กุฏิเลณมณฺฑปาทิปฏิมณฺฑิตํ ภควโต วิหารํ กตฺวา นิยฺยาเทสิ, โส วิหาโร ชีวกมฺพวนํ วิย ปาวาริกมฺพวนนฺตฺว สงฺขํ คโตฯ ตสฺมิํ ปาวาริกมฺพวเน วิหรตีติ อโตฺถฯ **ทีฆตปสฺสี**ติ ทีฆตฺตา เอวํลทฺธนาโมฯ **ปิณฺฑปาตปฏิกฺกนฺต**ติ ปิณฺฑปาตโต ปฏิกฺกนฺตฯ สาสเน วิย กิํ ปน พาหิรายตเน ปิณฺฑปาโตติ โวหาโร อตฺถีติ, นตฺถิฯ

ปญฺญเปตีติ ทเสฺสติ ฐเปติฯ **ทณฺฑานิ ปญฺญเปตี**ติ อิทํ นิคณฺฐสมเยน ปุจฺฉนฺโต อาหฯ **กายทณฺฑํ วจีทณฺฑํ มโนทณฺฑ**นฺติ เอตฺถ ปุริมทณฺฑทฺวยํ เต อจิตฺตกํ ปยฺยเปนฺติฯ ยถา กิร วาเต วายเนฺต สาขา จลติ, อุทกํ จลติ, น จ ตตฺถ จิตฺตํ อตฺถิ, เอวํ กายทโณฺฑปิ อจิตฺตโกว โหติฯ ยถา จ วาเต วายเนฺต ตาลปณฺณาทีนิ สทฺทํ กโรนฺติ, อุทกานิ สทฺทํ กโรนฺติ , น จ ตตฺถ จิตฺตํ อตฺถิ, เอวํ วจีทโณฺฑปิ อจิตฺตโกว โหตีติ อิมํ ทณฺฑทฺวยํ อจิตฺตกํ ปญฺญเปนฺติฯ จิตฺตํ ปน มโนทณฺฑนฺติ ปญฺญเปนฺติฯ อถสฺส ภควา วจนํ ปติฏฺฐเปตุกาโม ''กิํ ปน ตปสฺสี''ติ อาทิมาหฯ

ตตฺถ **กถาวตฺถุสฺมิ**นฺติ เอตฺถ กถาเยว กถาวตฺถุฯ กถายํ ปติฏฺฐเปสีติ อโตฺถฯ กสฺมา ปน ภควา เอวมกาสิ? ปสฺสติ หิ ภควา ''อยํ อิมํ กถํ อาทาย คนฺตฺวา อตฺตโน สตฺถุ มหานิคณฺฐสฺส อาโรเจสฺสติ, ตาสณฺจ ปริสติ, อุปาลิ คหปติ นิสิโนฺน, โส อิมํ กถํ สุตฺวา มม วาทํ อาโรเปตุํ อาคมิสฺสติ, ตสฺสาหํ ธมฺมํ เทเสสฺสามิ, โส ติกฺขตฺตุํ สรณํ คมิสฺสติ, อถสฺส จตฺตาริ สจฺจานิ ปกาเสสฺสามิ, โส สจฺจปกาสนาวสาเน โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐหิสฺสติ, ปเรสํ สงฺคหตฺถเมว หิ มยา ปารมิโย ปูริตา''ติฯ อิมมตฺถํ ปสฺสโนฺต เอวมกาสิฯ

๕๗. **กมฺมานิ ปญฺญเปสี**ติ อิทํ นิคโณฺฐ พุทฺธสมเยน ปุจฺฉโนฺต อาหฯ **กายกมฺมํ วจีกมฺมํ มโนกมฺม**นฺติ เอตฺถ กายทฺวาเร อาทานคหณมุญฺจนโจปนปตฺตา อฏฺฐกามาวจรกุสลเจตนา ทฺวาทสากุสลเจตนาติ วีสติเจตนา **กายกมฺมํ** นามฯ กายทฺวาเร อาทานาทีนิ อปตฺวา วจีทฺวาเร วจนเภทํ ปาปยมานา อุปฺปนฺนา ตาเยว วีสติเจตนา **วจีกมฺมํ** นามฯ อุภยทฺวาเร โจปนํ อปฺปตฺวา มโนทฺวาเร อุปฺปนฺนา เอกูนติํสกุสลากุสลเจตนา **มโนกมฺมํ** นามฯ อปิจ สเงฺขปโต ติวิธํ กายทุจฺจริตํ กายกมฺมํ นาม, จตุพฺพิธํ วจีทุจฺจริตํ วจีกมฺมํ นาม, ติวิธํ มโนทุจฺจริตํ มโนกมฺมํ นามฯ อิมสฺมิญฺจ สุเตฺต กมฺมํ ธุรํ, อนนฺตรสุเตฺต ''จตฺตาริมานิ ปุณฺณ กมฺมานิ มยา สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา ปเวทิตานี''ติ (ม. นิ. ๒.๘๑) เอวมาคเตปิ เจตนา ธุรํฯ ยตฺถ กตฺถจิ ปวตฺตา เจตนา ''กณฺหํ กณฺหวิปาก''นฺติอาทิเภทํ ลภติฯ นิเทฺทสวาเร จสฺส ''สพฺยาพชฺฌํ กายสงฺขารํ อภิสงฺขโรตี''ติอาทินา นเยน สา วุตฺตาวฯ กายทฺวาเร ปวตฺตา ปน อิธ กายกมฺมนฺติ อธิเปฺปตํ, วจีทฺวาเร ปวตฺตา วจีกมฺมํ, มโนทฺวาเร ปวตฺตา มโนกมฺมํฯ เตน วุตฺตํ – ''อิมสฺมิํ สุเตฺต กมฺมํ ธุรํ, อนนฺตรสุเตฺต เจตนา''ติฯ กมฺมมฺปิ หิ ภควา กมฺมนฺติ ปญฺญเปติ ยถา อิมสฺมิํเยว สุเตฺตฯ เจตนมฺปิ, ยถาห – ''เจตนาหํ, ภิกฺขเว, กมฺมํ วทามิ, เจตยิตฺวา กมฺมํ กโรตี''ติ (อ. นิ. ๖.๖๓)ฯ กสฺมา ปน เจตนา กมฺมนฺติ วุตฺตา? เจตนามูลกตฺตา กมฺมสฺสฯ

เอตฺถ จ อกุสลํ ปตฺวา กายกมฺมํ วจีกมฺมํ มหนฺตนฺติ วทโนฺต น กิลมติ, กุสลํ ปตฺวา มโนกมฺมํฯ ตถา หิ มาตุฆาตาทีนิ จตฺตาริ กมฺมานิ กาเยเนว อุปกฺกมิตฺวา กาเยเนว กโรติ, นิรเย กปฺปฏฺฐิกสงฺฆเภทกมฺมํ วจีทฺวาเรน กโรติฯ เอวํ อกุสลํ ปตฺวา กายกมฺมํ วจีกมฺมํ มหนฺตนฺติ

วทโนฺต น กิลมติ นามฯ เอกา ปน ฌานเจตนา จตุราสีติกปฺปสหสฺสานิ สคฺคสมฺปตฺตึ อาวหติ, เอกา มคฺคเจตนา สพฺพากุสลํ สมุคฺฆาเตตฺวา อรหตฺตํ คณฺหาเปติฯ เอวํ กุสลํ ปตฺวา มโน กมฺมํ มหนฺตนฺติ วทโนฺต น กิลมติ นามฯ อิมสฺมึ ปน ฐาเน ภควา อกุสลํ ปตฺวา มโนกมฺมํ มหา สาวชฺชํ วทมาโน นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐึ สนฺธาย วทติฯ เตเนวาห – ‘‘นาหํ, ภิกฺขเว, อญฺญํ เอก ธมฺมมฺปิ สมนุปสฺสามิ, ยํ เอวํ มหาสาวชฺชํ, ยถยิทํ, ภิกฺขเว, มิจฺฉาทิฏฺฐิฯ มิจฺฉาทิฏฺฐิปรมานิ, ภิกฺขเว, มหาสาวชฺชานี’’ติ (อ. นิ. ๑.๓๑๐)ฯ

อิทานิ นิคโณฺฐปิ ตถาคเตน คตมคฺคํ ปฏิปชฺชโนฺต กิญฺจิ อตฺถนิปฺผตฺตึ อปสฺสโนฺตปิ ‘‘กึ ปนาวุโส, โคตมา’’ติอาทิมาหฯ

๕๘. **พาลกินิยา**ติ อุปาลิสฺส กิร พาลกโลณการคาโม นาม อตฺถิ, ตโต อายํ คเหตฺวา มนุสฺสา อาคตา, โส ‘‘เอถ ภเณ, อมฺหากํ สตฺถารํ มหานิคณฺฐํ ปสฺสิสฺสามา’’ติ ตาย ปริสาย ปริวุโต ตตฺถ อคมาสิฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘พาลกินิยา ปริสายา’’ติ, พาลกคามวาสินิยาติ อ โตฺถฯ **อุปาลิปมุขายา**ติ อุปาลิเชฏฺฐกายฯ อปิจ **พาลกินิยา**ติ พาลวติยา พาลุสฺสนฺนายา ติปิ อโตฺถฯ **อุปาลิปมุขายา**ติ อุปาลิคหปติเยว ตตฺถ โถกํ สปฺปโญฺญ, โส ตสฺสา ปมุโข เชฏฺฐโกฯ เตนาปิ วุตฺตํ ‘‘อุปาลิปมุขายา’’ติฯ **หนฺทา**ติ วจสายเตฺถ นิปาโตฯ **ฉโว**ติ ลามโกฯ **โอฬาริกสฺสา**ติ มหนฺตสฺส ฯ **อุปนิธายา**ติ อุปนิกฺขิปิตฺวาฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ, กายทณฺฑสฺส สนฺติเก นิกฺขิปิตฺวา ‘‘อยํ นุ โข มหโนฺต, อยํ มหโนฺต’’ติ เอวํ โอโลกิยมาโน ฉโว มโนทโณฺฑ กึ โสภติ, กุโต โสภิสฺสติ, น โสภติ, อุปนิเกฺขปมตฺตมฺปิ นปฺปโหตีติ ทีเปติฯ **สาธุ สาธุ, ภเนฺต, ตปสฺสี**ติ ทีฆตปสฺสิสฺส สาธุการํ เทโนฺต, ภเนฺตติ นาฏปุตฺตมาลปติฯ

๖๐. **น โข เมตํ, ภเนฺต, รุจฺจตี**ติ, ภเนฺต, เอตํ มยฺหํ น รุจฺจติฯ **มายาวี**ติ มายากาโรฯ **อาวฏฺฏนิมายนฺ**ติ อาวเฏฺฏตฺวา คหณมายํฯ **อาวเฏฺฏตี**ติ อาวเฏฺฏตฺวา ปริกฺขิปิตฺวา คณฺหา ติฯ **คจฺฉ ตฺวํ คหปตี**ติ กสฺมา มหานิคโณฺฐ คหปตึ ยาวตติยํ ปหิณติเยว? ทีฆตปสฺสี ปน ปฏิ พาหเตว? มหานิคเณฺฐน หิ ภควตา สทฺธึ เอกํ นครํ อุปนิสฺสาย วิหรเนฺตนปิ น ภควา ทิฏฺฐปุ โพฺพฯ โย หิ สตฺถุวาทปฏิโญฺญ โหติ, โส ตํ ปฏิญฺญํ อปฺปหาย พุทฺธทสฺสเน อภโพฺพฯ ตสฺมา เอส พุทฺธทสฺสนสฺส อลทฺธปุพฺพตฺตา ทสพลสฺส ทสฺสนสมฺปตฺติญฺจ นิยฺยานิกกถาภาวญฺจ อชานโนฺต ยาวตติยํ ปหิณเตวฯ ทีฆตปสฺสี ปน กาเลน กาลํ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ติฏฺฐติปิ นิสีทติปิ ปญฺหมฺปิ ปุจฺฉติ, โส ตถาคตสฺส ทสฺสนสมฺปตฺติมฺปิ นิยฺยานิกกถาภาวมฺปิ ชานาติฯ อถสฺส เอตทโหสิ – ‘‘อยํ คหปติ ปณฺฑิโต, สมณสฺส โคตมสฺส สนฺติเก คนฺตฺวา ทสฺสเนปิ ปสีเทยฺย, นิยฺยานิกกถํ สุตฺวาปิ ปสีเทยฺยฯ ตโต น ปุน อมฺหากํ สนฺติกํ อาคเจฺฉยฺยา’’ติฯ ตสฺมา ยาวตติยํ ปฏิพาหเตวฯ

อภิวาเทตฺวาติ วนฺทิตฺวาฯ ตถาคตญฺหิ ทิสฺวา ปสนฺนาปิ อปฺปสนฺนาปิ เยภุเยฺยน วนฺทนฺ ติเยว, อปฺปกา น วนฺทนฺติฯ กสฺมา? อติอุเจฺจ หิ กุเล ชาโต อคารํ อชฺฌาวสโนฺตปิ วนฺทิต โพฺพเยวาติฯ อยํ ปน คหปติ ปสนฺนตฺตาว วนฺทิ, ทสฺสเนเยว กิร ปสโนฺนฯ **อาคมา นุ ขฺวิธา**ติ อาคมา นุ โข อิธฯ

๖๑. **สาธุ สาธุ, ภเนฺต, ตปสฺสี**ติ ทีฆตปสฺสิสฺส สาธุการํ เทโนฺต, ภเนฺตติ, ภควนฺตํ อาล ปติฯ **สเจฺจ ปติฏฺฐายา**ติ ถุสราสิมฺหิ อาโกฏิตขาณุโก วิย อจลโนฺต วจีสเจฺจ ปติฏฺฐหิตฺวาฯ **สิยา โน**ติ ภเวยฺย อมฺหากํฯ

๖๒. **อิธา**ติ อิมสฺมึ โลเกฯ **อสฺสา**ติ ภเวยฺยฯ **สีโตทกปฏิกฺขิโตฺต**ติ นิคณฺฐา สตฺตสญฺญาย สีโตทกํ ปฏิกฺขิปนฺติฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **มโนสตฺตา นาม เทวา**ติ มนมฺหิ สตฺตา ลคฺคา ลคิตาฯ **มโนปฏิพโทฺธ**ติ ยสฺมา มนมฺหิ ปฏิพโทฺธ หุตฺวา กาลงฺกโรติ, ตสฺมา มโนสเตฺตสุ เทเวสุ อุปปชฺชตีติ ทเสฺสติฯ ตสฺส หิ ปิตฺตชโรโค ภวิสฺสติฯ เตนสฺส อุโณฺหทกํ ปิวิตุํ วา หตฺถปาทาทิโธวนตฺถาย วา คตฺตปริสิญฺจนตฺถาย วา อุปเนตุํ น วฏฺฏติ, โรโค พลวตโร โหติฯ สีโตทกํ วฏฺฏติ, โรคํ วูปสเมติฯ อยํ ปน อุโณฺหทกเมว ปฏิเสวติ, ตํ อลภมาโน โอทนกญฺชิกํ ปฏิเสวติฯ จิเตฺตน ปน สีโตทกํ ปาตุกาโม จ ปริภุญฺชิตุกาโม จ โหติฯ เตนสฺส มโนทโณฺฑ ตเตฺถว ภิชฺชติฯ โส กายทณฺฑํ วจีทณฺฑํ รกฺขามีติ สีโตทกํ ปาตุกาโม วา ปริภุญฺชิตุกาโม วา สีโตทกเมว เทถาติ วตฺตุํ น วิสหติฯ ตสฺส เอวํ รกฺขิตาปิ กายทณฺฑวจีทณฺฑา จุตึ วา ปฏิสนฺธึ วา อากฑฺฒิตุํ น สโกฺกนฺติฯ มโนทโณฺฑ ปน ภิโนฺนปิ จุติมฺปิ ปฏิสนฺธิมฺปิ อากฑฺฒติเยวฯ อิติ นํ ภควา ทุพฺพลกายทณฺฑวจีทณฺฑา ฉวา ลามกา, มโนทโณฺฑว พลวา มหโนฺตติ วทาเปสิฯ

ตสฺสปิ อุปาสกสฺส เอตทโหสิฯ ‘‘มุญฺฉาวเสน อสญฺญิภูตานญฺหิ สตฺตาหมฺปิ อสฺสาสปสฺสาสา นปฺปวตฺตนฺติ, จิตฺตสนฺตติปวตฺติมเตฺตเนว ปน เต มตาติ น วุจฺจนฺติฯ ยทา เนสํ จิตฺตํ นปฺปวตฺตติ, ตทา ‘มตา เอเต นีหริตฺวา เต ฌาเปถา’ติ วตฺตพฺพตํ อาปชฺชนฺติฯ กายทโณฺฑ นิรีโห อพฺยาปาโร, ตถา วจีทโณฺฑฯ จิเตฺตเนว ปน เตสํ จุติปิ ปฏิสนฺธิปิ โหติ ฯ อิติปิ มโนทโณฺฑว มหโนฺตฯ ภิชฺชิตฺวาปิ จุติปฏิสนฺธิอากฑฺฒนโต เอเสว มหโนฺตฯ อมฺหากํ ปน มหานิคณฺฐสฺส กถา อนิยฺยานิกา’’ติ สลฺลเกฺขสิฯ ภควโต ปน วิจิตฺตานิ ปญฺหปฏิภานานิ โสตุกาโม น ตาว อนุชานาติฯ

น โข เต สนฺธิยตีติ น โข เต ฆฏิยติฯ **ปุริเมน วา ปจฺฉิม**นฺติ ‘‘กายทโณฺฑ มหโนฺต’’ติ อิมินา ปุริเมน วจเนน อิทานิ ‘‘มโนทโณฺฑ มหโนฺต’’ติ อิทํ วจนํฯ **ปจฺฉิเมน วา ปุริม**นฺติ เตน วา ปจฺฉิเมน อทุํ ปุริมวจนํ น ฆฏิยติฯ

๖๓. อิทานิสฺส ภควา อญฺญานิปิ การณานิ อาหรโนฺต ‘‘ตํ กิํ มญฺญสี’’ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **จาตุยามสํวรสํวุโต**ติ น ปาณมติปาเตติ, น ปาณมติปาตยติ, น ปาณมติปาตยโต สมนุโญฺญ โหติฯ น อทินฺนํ อาทิยติ, น อทินฺนํ อาทิยาเปติ, น อทินฺนํ อาทิยโต สมนุโญฺญ โหติฯ น มุสา ภณติ, น มุสา ภณาเปติ, น มุสา ภณโต สมนุโญฺญ โหติฯ น ภาวิตมาสีสติ, น ภาวิตมาสีสาเปติ, น ภาวิตมาสีสโต สมนุโญฺญ โหตีติ อิมินา จตุโกฺกฏฺฐาเสน สํวเรน สํวุโตฯ เอตฺถ จ **ภาวิต**นฺติ ปญฺจกามคุณาฯ

สพฺพวาริวาริโตติ วาริตสพฺพอุทโก, ปฏิกฺขิตฺตสพฺพสีโตทโกติ อโตฺถฯ โส หิ สีโตทเก สตฺตสญฺญี โหติ, ตสฺมา น ตํ วลเญฺชติฯ อถ วา **สพฺพวาริวาริโต**ติ สเพฺพน ปาปวารเณน วาริตปาโปฯ **สพฺพวาริยุโตฺต**ติ สเพฺพน ปาปวารเณน ยุโตฺตฯ **สพฺพวาริธุโต**ติ สเพฺพน ปาปวารเณน ธุตปาโปฯ **สพฺพวาริผุโฏ**ติ สเพฺพน ปาปวารเณน ผุโฏฯ **ขุทฺทเก ปาเณ สงฺฆาตํ อาปาเทตี**ติ ขุทฺทเก ปาเณ วธํ อาปาเทติฯ โส กิร เอกินฺทฺริยํ ปาณํ ทุวินฺทฺริยํ ปาณนฺติ ปญฺญเปติฯ สุกฺขทณฺฑก-ปุราณปณฺณสกฺขร-กถลานิปิ ปาโณเตว ปญฺญเปติฯ ตตฺถ ขุทฺทกํ อุทกพินฺทุ ขุทฺทโก ปาโณ, มหนฺตํ มหโนฺตติ สญฺญี โหติฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **กิสฺมิํ ปญฺญเปตี**ติ กตฺถ กตรสฺมึ โกฏฺฐาเส ปญฺญเปติฯ **มโนทณฺฑสฺมิ**นฺติ มโนทณฺฑโกฏฺฐาเส, ภเนฺตติฯ อยํ ปน อุปาสโก ภณโนฺตว สยมฺปิ สลฺลเกฺขสิ – ‘‘อมฺหากํ มหานิคโณฺฐ ‘อสเญฺจตนิกํ

กมฺมํ อปฺปสาวชฺชํ, สเณฺจตนิกํ มหาสาวชฺช’นฺติ ปญฺญเปตฺวา เจตนํ มโนทโณฺฑติ ปญฺญเปติ, อนิยฺยานิกา เอตสฺส กถา, ภควโตว นิยฺยานิกา’’ติฯ

๖๔. **อิทฺธา**ติ สมิทฺธาฯ **ผีตา**ติ อติสมิทฺธา สพฺพปาลิผุลฺลา วิยฯ **อากิณฺณมนุสฺสา**ติ ชนสมากุลาฯ **ปาณา**ติ หตฺถิอสฺสาทโย ติรจฺฉานคตา เจว อิตฺถิปุริสทารกาทโย มนุสฺสชาติกา จฯ **เอกํ มํสขล**นฺติ เอกํ มํสราสึฯ **ปุญฺช**นฺติ ตเสฺสว เววจนํฯ **อิทฺธิมา**ติ อานุภาวสมฺปนฺโนฯ **เจโตวสิปฺปโตฺต**ติ จิเตฺต วสีภาวปฺปโตฺตฯ **ภสฺมํ กริสฺสามี**ติ ฉาริกํ กริสฺสามิฯ **กิญฺหิ โสภติ เอกา ฉวา นาฬนฺทา**ติ อิทมฺปิ ภณโนฺต โส คหปติ – ‘‘กายปโยเคน ปญฺญาสมฺปิ มนุสฺสา เอกํ นาฬนฺทํ เอกํ มํสขลํ กาตุํ น สโกฺกนฺติ, อิทฺธิมา ปน เอโก เอเกเนว มโนปโทเสน ภสฺมํ กาตุํ สมโตฺถฯ อมฺหากํ มหานิคณฺฐสฺส กถา อนิยฺยานิกา, ภควโต กถา นิยฺยานิกา’’ติ สลฺลเกฺขสิฯ

๖๕. **อรญฺญํ อรญฺญภูต**นฺติ อคามกํ อรญฺญเมว หุตฺวา อรญฺญํ ชาตํฯ **อิสีนํ มโนปโทเสนา**ติ อิสีนํ อตฺถาย กเตน มโนปโทเสน ตํ มโนปโทสํ อสหมานาหิ เทวตาหิ ตานิ รฏฺฐานิ วินาสิตานิฯ โลกิกา ปน อิสโย มนํ ปโทเสตฺวา วินาสยึสูติ มญฺญนฺติฯ ตสฺมา อิมสฺมึ โลกวาเท ฐตฺวาว อิทํ วาทาโรปนํ กตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

ตตฺถ ทณฺฑกีรญฺญาทีนํ เอวํ อรญฺญภูตภาโว ชานิตโพฺพ – สรภงฺคโพธิสตฺตสฺส ตาว ปริสาย อติเวปุลฺลตํ คตาย กิสวโจฺฉ นาม ตาปโส มหาสตฺตสฺส อเนฺตวาสี วิเวกวาสํ ปตฺถยมาโน คณํ ปหาย โคธาวรีตีรโต กลิงฺครเฎฺฐ **ทณฺฑกีรโญฺญ** กุมฺภปุรํ นาม นครํ อุปนิสฺสาย ราชุยฺยาเน วิเวกมนุพฺรูหยมาโน วิหรติฯ ตสฺส เสนาปติ อุปฎฺฐาโก โหติฯ

ตทา จ เอกา คณิกา รถํ อภิรุหิตฺวา ปญฺจมาตุคามสตปริวารา นครํ อุปโสภยมานา วิจรติฯ มหาชโน ตเมว โอโลกยมาโน ปริวาเรตฺวา วิจรติ, นครวีถิโย นปฺปโหนฺติฯ ราชา วาตปานํ วิวริตฺวา ฐิโต ตํ ทิสฺวา กา เอสาติ ปุจฺฉิฯ ตุมฺหากํ นครโสภินี เทวาติฯ โส อุสฺสูยมาโน ‘‘กึ เอตาย โสภติ, นครํ สยํ โสภิสฺสตี’’ติ ตํ ฐานนฺตรํ อจฺฉินฺทาเปสิฯ

สา ตโต ปฎฺฐาย เกนจิ สทฺธึ สนฺถวํ กตฺวา ฐานนฺตรํ ปริเยสมานา เอกทิวสํ ราชุยฺยานํ ปวิสิตฺวา จงฺกมนโกฎิยํ อาลมฺพนผลกํ นิสฺสาย ปาสาณผลเก นิสินฺนํ ตาปสํ ทิสฺวา จิเนฺตสิ – ‘‘กิลิโฎฺฐ วตายํ ตาปโส อนญฺชิตมณฺฑิโต, ทาฐิกาหิ ปรุฬฺหาหิ มุขํ ปิหิตํ, มสฺสุนา อุรํ ปิหิตํ, อุโภ กจฺฉา ปรุฬฺหา’’ติฯ อถสฺสา โทมนสฺสํ อุปฺปชฺชิ – ‘‘อหํ เอเกน กิเจฺจน วิจรามิ, อยญฺจ เม กาฬกณฺณี ทิโฎฺฐ, อุทกํ อาหรถ, อกฺขีนิ โธวิสฺสามี’’ติ อุทกทนฺตกฎฺฐํ อาหราเปตฺวา ทนฺตกฎฺฐํ ขาทิตฺวา ตาปสสฺส สรีเร ปิณฺฑํ ปิณฺฑํ เขฬํ ปาเตตฺวา ทนฺตกฎฺฐํ ชฎามตฺถเก ขิปิตฺวา มุขํ วิกฺขาเลตฺวา อุทกํ ตาปสสฺส มตฺถกสฺมึเยว สิญฺจิตฺวา – ‘‘เยหิ เม อกฺขีหิ กาฬกณฺณี ทิโฎฺฐ, ตานิ โธตานิ กลิปวาหิโต’’ติ นิกฺขนฺตาฯ

ตํทิวสญฺจ ราชา สตึ ปฎิลภิตฺวา – ‘‘โภ กุหึ นครโสภินี’’ติ ปุจฺฉิฯ อิมสฺมึเยว นคเร เทวาติฯ ปกติฎฺฐานนฺตรํ ตสฺสา เทถาติ ฐานนฺตรํ ทาเปสิฯ สา ปุเพฺพ สุกตกมฺมํ นิสฺสาย ลทฺธํ ฐานนฺตรํ ตาปสสฺส สรีเร เขฬปาตเนน ลทฺธนฺติ สญฺญมกาสิฯ

ตโต กติปาหสฺสจฺจเยน ราชา ปุโรหิตสฺส ฐานนฺตรํ คณฺหิฯ โส นครโสภินิยา สนฺติกํ คนฺตฺวา ‘‘ภคินิ กินฺติ กตฺวา ฐานนฺตรํ ปฎิลภี’’ติ ปุจฺฉิฯ ‘‘กึ พฺราหฺมณ อญฺญํ กาตพฺพํ อตฺถิ, ราชุยฺยาเน อนญฺชิตกาฬกณฺณี กูฎชฎิโล เอโก อตฺถิ, ตสฺส สรีเร เขฬํ ปาเตหิ, เอวํ ฐานนฺตรํ ล

ภิสฺสสี’’ติ อาหฯ โส ‘‘เอวํ กริสฺสามิ ภคินี’’ติ ตตฺถ คนฺตฺวา ตาย กถิตสทิสเมว สพฺพํ กตฺวา นิกฺขมิฯ ราชาปิ ตํทิวสเมว สตึ ปฏิลภิตฺวา – ‘‘กุหึ, โภ, พฺราหฺมโณ’’ติ ปุจฺฉิฯ อิมสฺมิํเยว นคเร เทวาติฯ ‘‘อเมฺหหิ อนุปธาเรตฺวา กตํ, ตเทวสฺส ฐานนฺตรํ เทถา’’ติ ทาเปสิฯ โสปิ ปุญฺญพเลน ลภิตฺวา ‘‘ตาปสสฺส สรีเร เขฬปาตเนน ลทฺธํ เม’’ติ สญฺญมกาสิฯ

ตโต กติปาหสฺสจฺจเยน รญฺโญ ปจฺจนฺโต กุปิโตฯ ราชา ปจฺจนฺตํ วูปสเมสฺสามีติ จตุรงฺคินิยา เสนาย นิกฺขมิฯ ปุโรหิโต คนฺตฺวา รญฺโญ ปุรโต ฐตฺวา ‘‘ชยตุ มหาราชา’’ติ วตฺวา – ‘‘ตุเมฺห, มหาราช, ชยตฺถาย คจฺฉถา’’ติ ปุจฺฉิฯ อาม พฺราหฺมณาติฯ เอวํ สเนฺต ราชุยฺยาเน อนญฺชิตกาฬกณฺณี เอโก กูฏชฏิโล วสติ, ตสฺส สรีเร เขฬํ ปาเตถาติฯ ราชา ตสฺส วจนํ คเหตฺวา ยถา คณิกาย จ เตน จ กตํ, ตเถว สพฺพํ กตฺวา โอโรเธปิ อาณาเปสิ – ‘‘เอตสฺส กูฏชฏิลสฺส สรีเร เขฬํ ปาเตถา’’ติฯ ตโต โอโรธาปิ โอโรธปาลกาปิ ตเถว อกํสุฯ อถ ราชา อุยฺยานทฺวาเร รกฺขํ ฐปาเปตฺวา ‘‘รญฺญา สทฺธิํ นิกฺขมนฺตา สเพฺพ ตาปสสฺส สรีเร เขฬํ อปาเตตฺวา นิกฺขมิตุํ น ลภนฺตี’’ติ อาณาเปสิฯ อถ สโพฺพ พลกาโย จ เสนิโย จ เตเนว นิยาเมน ตาปสสฺส อุปริ เขฬญฺจ ทนฺตกฏฺฐานิ จ มุขวิกฺขาลิต อุทกญฺจ ปาปยิํสุ, เขโฬ จ ทนฺตกฏฺฐานิ จ สกลสรีรํ อวตฺถริํสุฯ

เสนาปติ สพฺพปจฺฉา สุณิตฺวา ‘‘มยฺหํ กิร สตฺถารํ ภวนฺตํ ปุญฺญเกฺขตฺตํ สคฺคโสปานํ เอวํ ฌฏฺฏยิํสู’’ติ อุสฺมชาตหทโย มุเขน อสฺสสโนฺต เวเคน ราชุยฺยานํ อาคนฺตฺวา ตถา พฺยสนปตฺตํ อิสิํ ทิสฺวา กจฺฉํ พนฺธิตฺวา ทฺวีหิ หเตฺถหิ ทนฺตกฏฺฐานิ อปวิยูหิตฺวา อุกฺขิปิตฺวา นิสีทาเปตฺวา อุทกํ อาหราเปตฺวา นฺหาเปตฺวา สพฺพโอสเธหิ เจว จตุชฺชาติคเนฺธหิ จ สรีรํ อุพฺพเฏฺฏตฺวา สุขุมสาฏเกน ปุญฺฉิตฺวา ปุรโต อญฺชลิํ กตฺวา ฐิโต เอวมาห ‘‘อยุตฺตํ, ภเนฺต, มนุเสฺสหิ กตํ, เอเตสํ กิํ ภวิสฺสตี’’ติฯ เทวตา เสนาปติ ติธา ภินฺนา, เอกจฺจา ‘‘ราชานเมว นาเสสฺสามา’’ติ วทนฺติ, เอกจฺจา ‘‘สทฺธิํ ปริสาย ราชาน’’นฺติ, เอกจฺจา ‘‘รญฺโญ วิชิตํ สพฺพํ นาเสสฺสามา’’ติฯ อิทํ วตฺวา ปน ตาปโส อปฺปมตฺตกมฺปิ โกปํ อกตฺวา โลกสฺส สนฺติอุปายเมว อาจิกฺขโนฺต อาห ‘‘อปราโธ นาม โหติ, อจฺจยํ ปน เทเสตุํ ชานนฺตสฺส ปากติกเมว โหตี’’ติฯ

เสนาปติ นยํ ลภิตฺวา รญฺโญ สนฺติกํ คนฺตฺวา ราชานํ วนฺทิตฺวา อาห – ‘‘ตุเมฺหหิ, มหาราช, นิราปราเธ มหิทฺธิเก ตาปเส อปรชฺฌเนฺตหิ ภาริยํ กมฺมํ กตํ, เทวตา กิร ติธา ภินฺนา เอวํ วทนฺตี’’ติ สพฺพํ อาโรเจตฺวา – ‘‘ขมาปิเต กิร, มหาราช, ปากติกํ โหติ, รฏฺฐํ มา นาเสถ, ตาปสํ ขมาเปถา’’ติ อาหฯ ราชา อตฺตนิ โทสํ กตํ ทิสฺวาปิ เอวํ วทติ ‘‘น ตํ ขมาเปสฺสามี’’ติฯ เสนาปติ ยาวตติยํ ยาจิตฺวา อนิจฺฉนฺตมาห – ‘‘อหํ, มหาราช, ตาปสสฺส พลํ ชานามิ, น โส อภูตวาที, นาปิ กุปิโต, สตฺตานุทฺทเยน ปน เอวมาห ขมาเปถ นํ มหาราชา’’ติฯ น ขมาเปมีติฯ เตน หิ เสนาปติฏฺฐานํ อญฺญสฺส เทถ, อหํ ตุมฺหากํ อาณาปวตฺติฏฺฐาเน น วสิสฺสามีติฯ ตุวํ เยนกามํ คจฺฉ, อหํ มยฺหํ เสนาปติํ ลภิสฺสามีติฯ ตโต เสนาปติ ตาปสสฺส สนฺติกํ อาคนฺตฺวา วนฺทิตฺวา ‘‘กถํ ปฏิปชฺชามิ, ภเนฺต’’ติ อาหฯ เสนาปติ เย เต วจนํ สุณนฺติ, สเพฺพ สปริกฺขาเร สธเน สทฺวิปทจตุปฺปเท คเหตฺวา สตฺตทิวสพฺภนฺตเร พหิ รชฺชสีมํ คจฺฉ, เทวตา อติวิย กุปิตา ธุวํ รฏฺฐมฺปิ อรฏฺฐํ กริสฺสนฺตีติฯ เสนาปติ ตถา อกาสิฯ

ราชา คตมโตฺตเยว อมิตฺตมถนํ กตฺวา ชนปทํ วูปสเมตฺวา อาคมฺม ชยขนฺธาวารฏฺฐาเน นิสีทิตฺวา นครํ ปฏิชคฺคาเปตฺวา อโนฺตนครํ ปาวิสิฯ เทวตา ปฐมํเยว อุทกวุฏฺฐิํ ปาตยิํสุฯ มหาชโน อตฺตมโน อโหสิ ‘‘กูฏชฏิลํ อปรทฺธกาลโต ปฏฺฐาย อมฺหากํ รญฺโญ วฑฺฒิเยว, อมิเตฺต นิมฺมเถสิ, อาคตทิวเสเยว เทโว วุโฏฺฐ’’ติฯ เทวตา ปุน สุมนปุปฺผวุฏฺฐิํ ปาตยิํสุ, มหาชโน อตฺ

ตมนตโร อโหสิฯ เทวตา ปุน มาสกวุฏฺฐึ ปาตยึสุฯ ตโต กหาปณวุฏฺฐึ, ตโต กหาปณตฺถํ น นิกฺขเมยฺยุนฺติ มญฺญมานา หตฺถูปคปาทูปคาทิกตภณฺฑวุฏฺฐึ ปาเตสุํฯ มหาชโน สตฺตภูมิกปาสาเท ฐิโตปิ โอตริตฺวา อาภรณานิ ปิฬนฺธนฺโต อตฺตมโน อโหสิฯ ‘‘อรหติ วต กูฏชฏิลเก เขฬปาตนํ, ตสฺส อุปริ เขฬปาติตกาลโต ปฏฺฐาย อมฺหากํ รโญฺญ วฑฺฒิ ชาตา, อมิตฺตมถนํ กตํ, อาคตทิวเสเยว เทโว วสฺสิ, ตโต สุมนวุฏฺฐิ มาสกวุฏฺฐิ กหาปณวุฏฺฐิ กตภณฺฑวุฏฺฐีติ จตสฺโส วุฏฺฐิโย ชาตา’’ติ อตฺตมนวาจํ นิจฺฉาเรตฺวา รโญฺญ กตปาเป สมนุโญฺญ ชาโตฯ

ตสฺมึ สมเย เทวตา เอกโตธารอุภโตธาราทีนิ นานปฺปการานิ อาวุธานิ มหาชนสฺส อุปริ ผลเก มํสํ โกฏฺฏยมานา วิย ปาตยึสุฯ ตทนนฺตรํ วีตจฺจิเก วีตธูเม กึสุกปุปฺผวเณฺณ องฺคาเร, ตทนนฺตรํ กูฏาคารปฺปมาเณ ปาสาเณ, ตทนนฺตรํ อโนฺตมุฏฺฐิยํ อสณฺฐหนิกํ สุขุมวาลิกํ วสฺสาปยมานา อสีติหตฺถุเพฺพธํ ถลํ อกํสุฯ รโญฺญ วิชิตฏฺฐาเน กิสวจฺฉตาปโส เสนาปติ มาตุโปสกราโมติ ตโยว มนุสฺสภูตา อโรคา อเหสุํฯ เสสานํ ตสฺมึ กเมฺม อสมงฺคีภูตานํ ติรจฺฉานานํ ปานียฏฺฐาเน ปานียํ นาโหสิ, ติณฏฺฐาเน ติณํฯ เต เยน ปานียํ เยน ติณนฺติ คจฺฉนฺตา อปฺปเตฺตเยว สตฺตเม ทิวเส พหิรชฺชสึมํ ปาปุณึสุฯ เตนาห สรภงฺคโพธิสโตฺต –

‘‘กิสญฺหิ วจฺฉํ อวกิริย ทณฺฑกี,
อุจฺฉินฺนมูโล สชโน สรโฏฺฐ;
กุกฺกุฬนาเม นิรยมฺหิ ปจฺจติ,
ตสฺส ผุลิงฺคานิ ปตนฺติ กาเย’’ติฯ (ชา. ๒.๑๗.๗๐);

เอวํ ตาว **ทณฺฑกีรญฺญสฺส** อรญฺญภูตภาโว เวทิตโพฺพฯ

กลิงฺครเฏฺฐ ปน **นาฬิกีรรเญฺญ** รชฺชํ การยมาเน หิมวติ ปญฺจสตตาปสา อนิตฺถิคนฺธา อชินชฏาวากจีรธรา วนมูลผลภกฺขา หุตฺวา จิรํ วีตินาเมตฺวา โลณมฺพิลเสวนตฺถํ มนุสฺสปถํ โอตริตฺวา อนุปุเพฺพน กลิงฺครเฏฺฐ นาฬิกีรรโญฺญ นครํ สมฺปตฺตาฯ เต ชฏาชินวากจีรานิ สณฺฐเปตฺวา ปพฺพชิตานุรูปํ อุปสมสิรึ ทสฺสยมานา นครํ ภิกฺขาย ปวิสึสุฯ มนุสฺสา อนุปฺปเนฺน พุทฺธุปฺปาเท ตาปสปพฺพชิเต ทิสฺวา ปสนฺนา นิสชฺชฏฺฐานํ สํวิธาย หตฺถโต ภิกฺขาภาชนํ คเหตฺวา นิสีทาเปตฺวา ภิกฺขํ สมฺปาเทตฺวา อทํสุฯ ตาปสา กตภตฺตกิจฺจา อนุโมทนํ อกํสุฯ มนุสฺสา สุตฺวา ปสนฺนจิตฺตา ‘‘กุหึ ภทนฺตา คจฺฉนฺตี’’ติ ปุจฺฉึสุฯ ยถาผาสุกฏฺฐานํ, อาวุโสติฯ ภเนฺต, อลํ อญฺญตฺถ คมเนน, ราชุยฺยาเน วสถ, มยํ ภุตฺตปาตราสา อาคนฺตฺวา ธมฺมกถํ โสสฺสามาติฯ ตาปสา อธิวาเสตฺวา อุยฺยานํ อคมํสุฯ นาครา ภุตฺตปาตราสา สุทฺธวตฺถนิวตฺถา ‘‘ธมฺมกถํ โสสฺสามา’’ติ สงฺฆา คณา คณีภูตา อุยฺยานาภิมุขา อคมํสุฯ ราชา อุปริปาสาเท ฐิโต เต ตถา คจฺฉมาเน ทิสฺวา อุปฏฺฐากํ ปุจฺฉิ ‘‘กึ เอเต ภเณ นาคครา สุทฺธวตฺถา สุทฺธุตฺตราสงฺคา หุตฺวา อุยฺยานาภิมุขา คจฺฉนฺติ, กิเมตฺถ สมชฺชํ วา นาฏกํ วา อตฺถี’’ติ? นตฺถิ เทว, เอเต ตาปสานํ สนฺติเก ธมฺมํ โสตุกามา คจฺฉนฺตีติฯ เตน หิ ภเณ อหมฺปิ คจฺฉิสฺสามิ, มยา สทฺธึ คจฺฉนฺตูติฯ โส คนฺตฺวา เตสํ อาโรเจสิ – ‘‘ราชาปิ คนฺตุกาโม, ราชานํ ปริวาเรตฺวาว คจฺฉถา’’ติฯ นาครา ปกติยาปิ อตฺตมนา ตํ สุตฺวา – ‘‘อมฺหากํ ราชา อสฺสทฺโธ อปฺปสโนฺน ทุสฺสีโล, ตาปสา ธมฺมิกา, เต อาคมฺม ราชาปิ ธมฺมิโก ภวิสฺสตี’’ติ อตฺตมนตรา อเหสุํฯ

ราชา นิกฺขมิตฺวา เตหิ ปริวาริโต อุยฺยานํ คนฺตฺวา ตาปเสหิ สทฺธึ ปฏิสนฺถารํ กตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิฯ ตาปสา ราชานํ ทิสฺวา ปริกถาย กุสลเสฺสกสฺส ตาปสสฺส ‘‘รโญฺญ ธมฺมํ กเถหี’’ติ สญฺญมทํสุ, โส ตาปโส ปริสํ โอโลเกตฺวา ปญฺจสุ เวเรสุ อาทีนวํ ปญฺจสุ จ สีเลสุ อานิสํสํ กเถโนฺต –

“ปาโณ น หนฺตโพฺพ, อทินฺนํ นาทาตพฺพํ, กาเมสุมิจฺฉาจาโร น จริตโพฺพ, มุสา น ภาสิตพฺพา, มชฺชํ น ปาตพฺพํ, ปาณาติปาโต นาม นิรยสํวตฺตนิโก โหติ ติรจฺฉานโยนิสํวตฺตนิโก เปตฺติวิสยสํวตฺตนิโก, ตถา อทินฺนาทานาทีนิฯ ปาณาติปาโต นิรเย ปจฺจิตฺวา มนุสฺสโลกํ อาคตสฺส วิปากาวเสเสน อปฺปายุกสํวตฺตนิโก โหติ, อทินฺนาทานํ อปฺปโภคสํวตฺตนิกํ, มิจฺฉาจาโร พหุสปตฺตสํวตฺตนิโก, มุสาวาโท อภูตพฺภกฺขานสํวตฺตนิโก, มชฺชปานํ อุมฺมตฺตกภาวสํวตฺตนิก”นฺติ –

ปญฺจสุ เวเรสุ อิมํ อาทีนวํ กเถสิฯ

ราชา ปกติยาปิ อสฺสโทฺธ อปฺปสโนฺน ทุสฺสีโล, ทุสฺสีลสฺส จ สีลกถา นาม ทุกฺกถา, กเณฺณ สูลปฺปเวสนํ วิย โหติฯ ตสฺมา โส จิเนฺตสิ – “อหํ ‘เอเต ปคฺคณฺหิสฺสามี’ติ อาคโต, อิเม ปน มยฺหํ อาคตกาลโต ปฏฺฐาย มํเยว ฆเฏฺฏนฺตา วิชฺฌนฺตา ปริสมเชฺฌ กเถนฺติ, กริสฺสามิ เนสํ กาตฺตพฺพ”นฺติฯ โส ธมฺมกถาปริโยสาเน “อาจริยา เสฺว มยฺหํ เคเห ภิกฺขํ คณฺหถา”ติ นิมเนฺตตฺวา อคมาสิฯ โส ทุติยทิวเส มหเนฺต มหเนฺต โกฬุเมฺพ อาหราเปตฺวา คูถสฺส ปูราเปตฺวา กทลิปเตฺตหิ เนสํ มุขานิ พนฺธาเปตฺวา ตตฺถ ตตฺถ ฐปาเปสิ, ปุน พหลมธุกเตลนาคพลปิจฺฉิลฺลาทีนํ กูเฏ ปูเรตฺวา นิเสฺสณิมตฺถเก ฐปาเปสิ, ตเตฺถว จ มหามเลฺล พทฺธกเจฺฉ หเตฺถหิ มุคฺคเร คาหาเปตฺวา ฐเปตฺวา อาห “กูฏตาปสา อติวิย มํ วิเหฐยิํสุ, เตสํ ปาสาทโต โอตรณกาเล กูเฏหิ ปิจฺฉิลฺลํ โสปานมตฺถเก วิสฺสเชฺชตฺวา สีเส มุคฺคเรหิ โปเถตฺวา คเล คเหตฺวา โสปาเน ขิปถา”ติฯ โสปานปาทมูเล ปน จเณฺฑ กุกฺกุเร พนฺธาเปสิฯ

ตาปสาปิ “เสฺว ราชเคเห ภุญฺชิสฺสามา”ติ อญฺญมญฺญํ โอวทิํสุ – “มาริสา ราชเคหํ นาม สาสงฺกํ สปฺปฏิภยํ, ปพฺพชิเตหิ นาม ฉทฺวารารมฺมเณ สญฺญเตหิ ภวิตพฺพํ, ทิฏฺฐทิเฏฺฐ อารมฺมเณ นิมิตฺตํ น คเหตพฺพํ, จกฺขุทฺวาเร สํวโร ปจฺจุปฏฺฐเปตโพฺพ”ติฯ

ปุนทิวเส ภิกฺขาจารเวลํ สลฺลเกฺขตฺวา วากจีรํ นิวาเสตฺวา อชินจมฺมํ เอกํสคตํ กตฺวา ชฏากลาปํ สณฺฐเปตฺวา ภิกฺขาภาชนํ คเหตฺวา ปฏิปาฏิยา ราชนิเวสนํ อภิรุฬฺหาฯ ราชา อารุฬฺหภาวํ ญตฺวา คูถโกฬุมฺพมุขโต กทลิปตฺตํ นีหราเปสิฯ ทุคฺคโนฺธ ตาปสานํ นาสปุฏํ ปหริตฺวา มตฺถลุงฺคปาตนาการปฺปโตฺต อโหสิฯ มหาตาปโส ราชานํ โอโลเกสิฯ ราชา – “เอตฺถ โภโนฺต ยาวทตฺถํ ภุญฺชนฺตุ เจว หรนฺตุ จ, ตุมฺหากเมตํ อนุจฺฉวิกํ, หิโยฺย อหํ ตุเมฺห ปคฺคณฺหิสฺสามีติ อาคโต, ตุเมฺห ปน มํเยว ฆเฏฺฏโนฺต วิชฺฌนฺตา ปริสมเชฺฌ กถยิตฺถ , ตุมฺหากมิทํ อนุจฺฉวิกํ, ภุญฺชถา”ติ มหาตาปสสฺส อุลฺเงฺกน คูถํ อุปนาเมสิฯ มหาตาปโส ธี ธีติ วทโนฺต ปฏินิวตฺติฯ “เอตฺตเกเนว คจฺฉิสฺสถ ตุเมฺห”ติ โสปาเน กูเฏหิ ปิจฺฉิลฺลํ วิสฺสชฺชาเปตฺวา มลฺลานํ สญฺญมทาสิฯ มลฺลา มุคฺคเรหิ สีสานิ โปเถตฺวา คีวาย คเหตฺวา โสปาเน ขิปิํสุ, เอโกปิ โส ปาเน ปติฏฺฐาตุํ นาสกฺขิ , ปวฏฺฏมานา โสปานปาทมูลํเยว ปาปุณิํสุฯ สมฺปเตฺต สมฺปเตฺต จณฺฑกุกฺกุรา ปฏปฏาติ ลุญฺจมานา ขาทิํสุฯ โยปิ เนสํ อุฏฺฐหิตฺวา ปลายติ, โสปิ อาวาเฏ ปตติ, ตตฺราปิ นํ กุกฺกุรา อนุพนฺธิตฺวา ขาทนฺติเยวฯ อิติ เนสํ กุกฺกุรา อฏฺฐิสงฺขลิกเมว อวเสสยิํสุฯ เอวํ โส ราชา ตปสมฺปเนฺน ปญฺจสเต ตาปเส เอกทิวเสเนว ชีวิตา โวโรเปสิฯ

อถสฺส รเฏฺฐ เทวตา ปุริมนเยเนว ปุน นวฺวุฏฺฐิโย ปาเตสุํฯ ตสฺส รชฺชํ สฏฺฐิโยชนุเพฺพเธน วาลิกถเลน อวจฺฉาทิยิตฺถฯ เตนาห สรภโงฺค โพธิสโตฺต –

> “โย สญฺญเต ปพฺพชิเต อวญฺจยิ,
> ธมฺมํ ภณเนฺต สมเณ อทูสเก;

ตํ นาฬิเกรํ สุนขา ปรตฺถ,
สงฺคมฺม ขาทนฺติ วิผนฺทมาน’’นฺติฯ (ชา. ๒.๑๗.๗๑);

เอวํ **กาลิงฺคารญฺญสฺส** อรญฺญภูตภาโว เวทิตโพฺพฯ

อตีเต ปน พาราณสินคเร ทิฏฺฐมงฺคลิกา นาม จตฺตาลีสโกฏิวิภวสฺส เสฏฺฐิโน เอกา ธีตา อโหสิ ทสฺสนิยา ปาสาทิกาฯ สา รูปโภคกุลสมฺปตฺติสมฺปนฺนตาย พหูนํ ปตฺถนิยา อโหสิฯ โย ปนสฺสา วาเรยฺยตฺถาย ปหิณาติ, ตํ ตํ ทิสฺวานสฺส ชาติยํ วา หตฺถปาทาทีสุ วา ยตฺถ กตฺถจิ โทสํ อาโรเปตฺวา ‘‘โก เอส ทุชฺชาโต ทุสฺสณฺฐิโต’’ติอาทีนิ วตฺวา – ‘‘นีหรถ น’’นฺติ นีหรา เปตฺวา ‘‘เอวรูปมฺปิ นาม อทฺทสํ, อุทกํ อาหรถ, อกฺขีนิ โธวิสฺสามี’’ติ อกฺขีนิ โธวติฯ ตสฺสา ทิฏฺฐํ ทิฏฺฐํ วิปฺปการํ ปาเปตฺวา นีหราเปตีติ ทิฏฺฐมงฺคลิกา เตฺวว สงฺขา อุทปาทิ, มูลนามํ อนฺตรธายิฯ

สา เอกทิวสํ คงฺคาย อุทกกีฬํ กีฬิสฺสามีติ ติตฺถํ สชฺชาเปตฺวา ปหูตํ ขาทนียโภชนียํ สกเฏสุ ปูราเปตฺวา พหูนิ คนฺธมาลาทีนิ อาทาย ปฏิจฺฉนฺนยานํ อารุยฺห ญาติคณปริวุตา เคห มฺหา นิกฺขมิฯ เตน จ สมเยน มหาปุริโส จณฺฑาลโยนิยํ นิพฺพโตฺต พหินคเร จมฺมเคเห วสติ, มาตโงฺคเตฺววสฺส นามํ อโหสิฯ โส โสฬสวสฺสุเทฺทสิโก หุตฺวา เกนจิเทว กรณีเยน อโนฺตนครํ ปวิสิตุกาโม เอกํ นีลปิโลติกํ นิวาเสตฺวา เอกํ หเตฺถ พนฺธิตฺวา เอเกน หเตฺถน ปจฺฉิํ, เอเกน ฆณฺฑํ คเหตฺวา ‘‘อุสฺสรถ อยฺยา, จณฺฑาโลห’’นฺติ ชานาปนตฺถํ ตํ วาเทโนฺต นีจจิตฺตํ ปจฺจุ ปฏฺฐเปตฺวา ทิฏฺฐทิเฏฺฐ มนุเสฺส นมสฺสมาโน นครํ ปวิสิตฺวา มหาปถํ ปฏิปชฺชิฯ

ทิฏฺฐมงฺคลิกา ฆณฺฑสทฺทํ สุตฺวา สาณิอนฺตเรน โอโลเกนฺตี ทูรโตว ตํ อาคจฺฉนฺตํ ทิสฺ วา ‘‘กิเมต’’นฺติ ปุจฺฉิฯ มาตโงฺค อเยฺยติฯ ‘‘กิํ วต, โภ, อกุสลํ อกรมฺห, กสฺสายํ นิสฺสโนฺท, วิ นาโส นุ โข เม ปจฺจุปฏฺฐิโต, มงฺคลกิจฺจน นาม คจฺฉมานา จณฺฑาลํ อทฺทส’’นฺติ สรีรํ ก เมฺปตฺวา ชิคุจฺฉมานา เขฬํ ปาเตตฺวา ธาติโย อาห – ‘‘เวเคน อุทกํ อาหรถ, จณฺฑาโล ทิโฎฺฐ, อกฺขีนิ เจว นาม คหิตมุขญฺจ โธวิสฺสามี’’ติ โธวิตฺวา รถํ นิวตฺตาเปตฺวา สพฺพปฏิยา ทานํ เคหํ เปเสตฺวา ปาสาทํ อภิรุหิฯ สุราโสณฺฑาทโย เจว ตสฺสา อุปฏฺฐากมนุสฺสา จ ‘‘กุหิํ, โภ ทิฏฺฐมงฺคลิกา, อิมายปิ เวลาย นาคจฺฉตี’’ติ ปุจฺฉนฺตา ตํ ปวตฺติํ สุตฺวา – ‘‘มหนฺตํ วต, โภ, สุรามํสคนฺธมาลาทิสกฺการํ จณฺฑาลํ นิสฺสาย อนุภวิตุํ น ลภิมฺห, คณฺหถ จณฺฑาล’’นฺติ คตฏฺ ฐานํ คเวสิตฺวา นิราปราธํ มาตงฺคปณฺฑิตํ ตชฺชิตฺวา – ‘‘อเร มาตงฺค ตํ นิสฺสาย อิทญฺจิทญฺจ สกฺการํ อนุภวิตุํ น ลภิมฺหา’’ติ เกเสสุ คเหตฺวา ภูมิยํ ปาเตตฺวา ชาณุกปฺปรปาสาณาทีหิ โกเฏฺฏตฺวา มโตติ สญฺญาย ปาเท คเหตฺวา กฑฺฒนฺตา สงฺการกูเฏ ฉเฑฺฑสุํฯ

มหาปุริโส สญฺญํ ปฏิลภิตฺวา หตฺถปาเท ปรามสิตฺวา – ‘‘อิทํ ทุกฺขํ กํ นิสฺสาย อุปฺ ปนฺน’’นฺติ จิเนฺตโนฺต – ‘‘น อญฺญํ กญฺจิ, ทิฏฺฐมงฺคลิกํ นิสฺสาย อุปฺปนฺน’’นฺติ ญตฺวา ‘‘สจาหํ ปุ ริโส, ปาเทสุ นํ นิปาเตสฺสามี’’ติ จิเนฺตตฺวา เวธมาโน ทิฏฺฐมงฺคลิกาย กุลทฺวารํ คนฺตฺวา – ‘‘ทิฏฺฐมงฺคลิกํ ลภโนฺต วุฏฺฐหิสฺสามิ, อลภนฺตสฺส เอเตฺถว มรณ’’นฺติ เคหงฺคเณ นิปชฺชิฯ เตน จ สมเยน ชมฺพุทีเป อยํ ธมฺมตา โหติ – ยสฺส จณฺฑาโล กุชฺฌิตฺวา คพฺภทฺวาเร นิปโนฺน มรติ, เย จ ตสฺมิํ คเพฺภ วสนฺติ, สเพฺพ จณฺฑาลา โหนฺติฯ เคหมชฺฌมฺหิ มเต สเพฺพ เคหวาสิโน, ทฺ วารมฺหิ มเต อุภโต อนนฺตรเคหวาสิกา, องฺคณมฺหิ มเต อิโต สตฺต อิโต สตฺตาติ จุทฺทสเคห วาสิโน สเพฺพ จณฺฑาลา โหนฺตีติฯ โพธิสโตฺต ปน องฺคเณ นิปชฺชิฯ

เสฏฺฐิสฺส อาโรเจสุํ – ‘‘มาตโงฺค เต สามิ เคหงฺคเณ ปติโต’’ติ คจฺฉถ ภเณ, กึ การณาติ วตฺวา เอกมาสกํ ทตฺวา อุฏฺฐาเปถาติฯ เต คนฺตฺวา ‘‘อิมํ กิร มาสกํ คเหตฺวา อุฏฺฐหา’’ติ วทึสุฯ โส – ‘‘นาหํ มาสกตฺถาย นิปโนฺน, ทิฏฺฐมงฺคลิกาย สฺวาหํ นิปโนฺน’’ติ อาหฯ ทิฏฺฐมงฺคลิกาย โก โทโสติ? กึ ตสฺสา โทสํ น ปสฺสถ, นิรปราโธ อหํ ตสฺสา มนุเสฺสหิ พฺยสนํ ปาปิโต, ตํ ลภ โนฺตว วุฏฺฐหิสฺสามิ, อลภโนฺต น วุฏฺฐหิสฺสามีติฯ

เต คนฺตฺวา เสฏฺฐิสฺส อาโรเจสุํฯ เสฏฺฐิ ธีตุ โทสํ ญตฺวา ‘‘คจฺฉถ, เอกํ กหาปณํ เทถา’’ติ เปเสติฯ โส ‘‘น อิจฺฉามิ กหาปณํ, ตเมว อิจฺฉามี’’ติ อาหฯ ตํ สุตฺวา เสฏฺฐิ จ เสฏฺฐิภริยา จ – ‘‘เอกาเยว โน ปิยธีตา, ปเวณิยา ฆฏโก อโญฺญ ทารโกปิ นตฺถี’’ติ สํเวคปฺปตฺตา – ‘‘คจฺฉถ ตาตา, โกจิ อมฺหากํ อสหนโก เอตํ ชีวิตาปิ โวโรเปยฺย, เอตสฺมิญฺหิ มเต สเพฺพ มยํ นฏฺฐา โหม, อารกฺขมสฺส คณฺหถา’’ติ ปริวาเรตฺวา อารกฺขํ สํวิธาย ยาคุํ เปสยึสุ, ภตฺตํ ธนํ เปสยึสุ, เอวํ โส สพฺพํ ปฏิกฺขิปิฯ เอวํ เอโก ทิวโส คโต; เทฺว, ตโย, จตฺตาโร, ปญฺจ ทิวสา คตาฯ

ตโต สตฺตสตฺตเคหวาสิกา อุฏฺฐาย – ‘‘น สโกฺกม มยํ ตุเมฺห นิสฺสาย จณฺฑาลา ภวิตุํ, อ เมฺห มา นาเสถ, ตุมฺหากํ ทาริกํ ทตฺวา เอตํ อุฏฺฐาเปถา’’ติ อาหํสุฯ เต สตมฺปิ สหสฺสมฺปิ สต สหสฺสมฺปิ ปหิณึสุ, โส ปฏิกฺขิปเตวฯ เอวํ ฉ ทิวสา คตาฯ สตฺตเม ทิวเส อุภโต จุทฺทสเคหวา สิกา สนฺนิปติตฺวา – ‘‘น มยํ จณฺฑาลา ภวิตุํ สโกฺกม, ตุมฺหากํ อกามกานมฺปิ มยํ เอตสฺส ทา ริกํ ทสฺสามา’’ติ อาหํสุฯ

มาตาปิตโร โสกสลฺลสมปฺปิตา วิสญฺญี หุตฺวา สยเน นิปตึสุฯ อุภโต จุทฺทสเคหวาสิโน ปาสาทํ อารุยฺห สุปุปฺผิตกึสุกสาขํ อุจฺฉินฺทนฺตา วิย ตสฺสา สพฺพาภรณานิ โอมุญฺจิตฺวา นเขหิ สีมนฺตํ กตฺวา เกเส พนฺธิตฺวา นีลสาฏกํ นิวาสาเปตฺวา หเตฺถ นีลปิโลติกขณฺฑํ เวเฐตฺวา กเณฺณสุ ติปุปฏฺฏเก ปิฬนฺธาเปตฺวา ตาลปณฺณปจฺฉึ ทตฺวา ปาสาทโต โอตาราเปตฺวา ทฺวีสุ พาหาสุ คเหตฺวา – ‘‘ตว สามิกํ คเหตฺวา ยาหี’’ติ มหาปุริสสฺส อทํสุฯ

นีลุปฺปลมฺปิ อติภาโรติ อนุกฺขิตฺตปุพฺพา สุขุมาลทาริกา ‘‘อุฏฺฐาหิ สามิ, คจฺฉามา’’ติ อาหฯ โพธิสโตฺต นิปนฺนโกว อาห ‘‘นาหํ อุฏฺฐหามี’’ติฯ อถ กินฺติ วทามีติฯ ‘‘อุเฏฺฐหิ อยฺย มาตงฺคา’’ติ เอวํ มํ วทาหีติฯ สา ตถา อโวจฯ น ตุยฺหํ มนุสฺสา อุฏฺฐานสมตฺถํ มํ อกํสุ, พาหาย มํ คเหตฺวา อุฏฺฐาเปหีติฯ สา ตถา อกาสิฯ โพธิสโตฺต อุฏฺฐหโนฺต วิย ปริวเฏฺฏตฺวา ภูมิยํ ปติตฺวา – ‘‘นาสิตํ, โภ, ทิฏฺฐมงฺคลิกาย ปฐมํ มนุเสฺสหิ โกฏฺฏาเปตฺวา, อิทานิ สยํ โกเฏฺฏตี’’ติ วิรวิตฺถฯ สา กึ กโรมิ อยฺยาติ? ทฺวีหิ หเตฺถหิ คเหตฺวา อุฏฺฐาเปหีติฯ สา ตถา อุฏฺฐาเปตฺวา นิสีทาเปตฺวา คจฺฉาม สามีติฯ คจฺฉา นาม อรเญฺญ โหนฺติ, มยํ มนุสฺสา, อติโกฏฺฏิโตมฺหิ ตุยฺหํ มนุเสฺสหิ, น สโกฺกมิ ปทสา คนฺตุํ, ปิฏฺฐิยา มํ เนหีติฯ สา โอนมิตฺวา ปิฏฺฐึ อทาสิฯ โพธิสโตฺต อภิรุหิฯ กุหึ เนมิ สามีติ? พหินครํ เนหีติฯ สา ปาจีนทฺวารํ คนฺตฺวา – ‘‘อิธ เต สามิ วสนฏฺฐาน’’นฺติ ปุจฺฉิฯ กตรฏฺฐานํ เอตนฺติ? ปาจีนทฺวารํ สามีติฯ ปาจีนทฺวาเร จณฺฑาลปุตฺตา วสิตุํ น ลภนฺตีติ อตฺตโน วสนฏฺฐานํ อนาจิกฺขิตฺวาว สพฺพทฺวารานิ อาหิณฺฑาเปสิฯ กสฺมา? ภวคฺคปตฺตมสฺสา มานํ ปาเตสฺสามีติฯ มหาชโน อุกฺกุฏฺฐิมกาสิ – ‘‘ฐเปตฺวา ตุมฺหาทิสํ อโญฺญ เอติสฺสา มานํ เภทโก นตฺถี’’ติฯ

สา ปจฺฉิมทฺวารํ ปตฺวา ‘‘อิธ เต สามิ วสนฏฺฐาน’’นฺติ ปุจฺฉิฯ กตรฏฺฐานํ เอตนฺติ? ปจฺฉิมทฺวารํ สามีติฯ อิมินา ทฺวาเรน นิกฺขมิตฺวา จมฺมเคหํ โอโลเกนฺตี คจฺฉาติฯ สา ตตฺถ คนฺตฺวา อาห ‘‘อิทํ จมฺมเคหํ ตุมฺหากํ วสนฏฺฐานํ สามี’’ติ? อามาติ ปิฏฺฐิโต โอตริตฺวา จมฺมเคหํ ปาวิสิฯ

ตตฺถ สตฺตฏฺฐทิวเส วสโนฺต สพฺพญฺญุตคเวสนธีโร เอตฺตเกสุ ทิวเสสุ น จ ชาติสเมฺภทม กาสิฯ ‘‘มหากุลสฺส ธีตา สเจ มํ นิสฺสาย มหนฺตํ ยสํ น ปาปุณาติ, น จมฺหาหํ จตุวีสติยา พุทฺธานํ อเนฺตวาสิโกฯ เอติสฺสา ปาทโธวนอุทเกน สกลชมฺพุทีเป ราชูนํ อภิเสกกิจฺจํ กริสฺสามี’’ติ จิเนฺตตฺวา ปุน จิเนฺตสิ – ‘‘อคารมเชฺฌวสโนฺต น สกฺขิสฺสามิ, ปพฺพชิตฺวา ปน สกฺขิสฺสามี’’ติฯ จิเนฺตตฺวา ตํ อามเนฺตสิ – ‘‘ทิฏฺฐมงฺคลิเก มยํ ปุเพฺพ เอกจรา กมฺมํ กตฺวาปิ อกตฺวาปิ สกฺกา ชีวิตุํ, อิทานิ ปน ทารภรณํ ปฏิปนฺนมฺห, กมฺมํ อกตฺวา น สกฺกา ชีวิตุํ, ตฺวํ ยาวาหํ อาคจฺฉามิ, ตาว มา อุกฺกณฺฐิตฺถา’’ติ อรญฺญํ ปวิสิตฺวา สุสานาทีสุ นนฺตกานิ สงฺกฑฺฒิตฺวา นิวาสนปารุปนํ กตฺวา สมณปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา เอกจโร ลทฺธกายวิเวโก กสิณปริกมฺมํ กตฺวา อฏฺฐ สมาปตฺติโย ปญฺจ อภิญฺญาโย จ นิพฺพเตฺตตฺวา ‘‘อิทานิ สกฺกา ทิฏฺฐมงฺคลิกาย อวสฺสเยน มยา ภวิตุ’’นฺติ พาราณสิอภิมุโข คนฺตฺวา จีวรํ ปารุปิตฺวา ภิกฺขํ จรมาโน ทิฏฺฐมงฺคลิกายเคหาภิมุโข อคมาสิฯ

สา ตํ ทฺวาเร ฐิตํ ทิสฺวา อสญฺชานนฺตี – ‘‘อติจฺฉถ, ภเนฺต, จณฺฑาลานํ วสนฏฺฐานเมต’’นฺติ อาหฯ โพธิสโตฺต ตเตฺถว อฏฺฐาสิฯ สา ปุนปฺปุนํ โอโลเกนฺตี สญฺชานิตฺวา หเตฺถหิ อุรํ ปหริตฺวา วิรวมานา ปาทมูเล ปติตฺวา อาห – ‘‘ยทิ เต สามิ เอทิสํ จิตฺตํ อตฺถิ, กสฺมา มํ มหตา ยสา ปริหาเปตฺวา อนาถํ อกาสี’’ติฯ นานปฺปการํ ปริเทวํ ปริเทวิตฺวา อกฺขีนิ ปุญฺฉมานา อุฏฺฐาย ภิกฺขาภาชนํ คเหตฺวา อโนฺตเคเห นิสีทาเปตฺวา ภิกฺขํ อทาสิฯ มหาปุริโส ภตฺตกิจฺจํ กตฺวา อาห – ‘‘ทิฏฺฐมงฺคลิเก มา โสจิ มา ปริเทวิ, อหํ ตุยฺหํ ปาทโธวนอุทเกน สกลชมฺพุทีเป ราชูนํ อภิเสกกิจฺจํ กาเรตุํ สมโตฺถ, ตฺวํ ปน เอกํ มม วจนํ กโรหิ, นครํ ปวิสิตฺวา ‘น มยฺหํ สามิโก จณฺฑาโล, มหาพฺรหฺมา มยฺหํ สามิโก’ติ อุโคฺฆสยมานา สกลนครํ จราหี’’ติฯ

เอวํ วุเตฺต ทิฏฺฐมงฺคลิกา – ‘‘ปกติยาปิ อหํ สามิ มุขโทเสเนว พฺยสนํ ปตฺตา, น สกฺขิสฺสาเมวํ วตฺตุ’’นฺติ อาหฯ โพธิสโตฺต – ‘‘กิํ ปน ตยา มยฺหํ อคาเร วสนฺตสฺส อลิกวจนํ สุตปุพฺพํ, อหํ ตทาปิ อลิกํ น ภณามิ, อิทานิ ปพฺพชิโต กิํ วกฺขามิ, สจฺจวาที ปุริโส นามาห’’นฺติ วตฺวา – ‘‘อชฺช ปกฺขสฺส อฏฺฐมี, ตฺวํ ‘อิโต สตฺตาหสฺสจฺจเยน อุโปสถทิวเส มยฺหํ สามิโก มหาพฺรหฺมา จนฺทมณฺฑลํ ภินฺทิตฺวา มม สนฺติกํ อาคมิสฺสตี’ติ สกลนคเร อุโคฺฆเสหี’’ติ วตฺวา ปกฺกามิฯ

สา สทฺทหิตฺวา หฏฺฐตุฏฺฐา สูรา หุตฺวา สายํปาตํ นครํ ปวิสิตฺวา ตถา อุโคฺฆเสสิฯ มนุสฺสา ปาณินา ปาณิํ ปหรนฺตา – ‘‘ปสฺสถ, อมฺหากํ ทิฏฺฐมงฺคลิกา จณฺฑาลปุตฺตํ มหาพฺรหฺมานํ กโรตี’’ติ หสนฺตา เกฬิํ กโรนฺติฯ สา ปุนทิวเสปิ ตเถว สายํปาตํ ปวิสิตฺวา – ‘‘อิทานิ ฉาหจฺจเยน, ปญฺจาห-จตูห-ตีห-ทฺวีห-เอกาหจฺจเยน มยฺหํ สามิโก มหาพฺรหฺมา จนฺทมณฺฑลํ ภินฺทิตฺวา มม สนฺติกํ อาคมิสฺสตี’’ติ อุโคฺฆเสสิฯ

พฺราหฺมณา จินฺตยิํสุ – ‘‘อยํ ทิฏฺฐมงฺคลิกา อติสูรา หุตฺวา กเถติ, กทาจิ เอวํ สิยา, เอถ มยํ ทิฏฺฐมงฺคลิกาย วสนฏฺฐานํ ปฏิชคฺคามา’’ติ จมฺมเคหสฺส พาหิรภาคํ สมนฺตา ตจฺฉาเปตฺวา วาลิกํ โอกิริํสุฯ สาปิ อุโปสถทิวเส ปาโตว นครํ ปวิสิตฺวา ‘‘อชฺช มยฺหํ สามิโก อาคมิสฺสตี’’ติ อุโคฺฆเสสิฯ พฺราหฺมณา จินฺตยิํสุ – ‘‘อยํ โภ น ทูรํ อปทิสฺสติ, อชฺช กิร มหาพฺรหฺมา อาคมิสฺสติ, วสนฏฺฐานํ สํวิทหามา’’ติ จมฺมเคหํ สมชฺชาเปตฺวา หริตูปลิตฺตํ อหตวเตฺถหิ ปริกฺขิปิตฺวา มหารหํ ปลฺลงฺกํ อตฺถริตฺวา อุปริ เจลวิตานํ พนฺธิตฺวา คนฺธมาลทามานิ โอสารยิํสุฯ เตสํ ปฏิชคฺคนฺตานํเยว สูริโย อตฺถํ คโตฯ

มหาปุริโส จเนฺท อุคฺคตมเตฺต อภิญฺญาปาทกชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย กามาวจรจิเตฺตน ปริกมฺมํ กตฺวา อิทฺธิจิเตฺตน ทฺวาทสโยชนิกํ พฺรหฺมตฺตภาวํ มาเปตฺวา เวหาสํ อพฺภุคฺ

คนฺตฺวา จนฺทวิมานสฺส อโนฺต ปวิสิตฺวา วนนฺตโต อพฺภุสฺสกฺกมานํ จนฺทํ ภินฺทิตฺวา จนฺทวิมานํ โอหาย ปุรโต หุตฺวา ‘‘มหาชโน มํ ปสฺสตู’’ติ อธิฏฺฐาสิฯ มหาชโน ทิสฺวา – ‘‘สจฺจํ, โภ, ทิฏฺฐมงฺคลิกาย วจนํ, อาคจฺฉนฺตํ มหาพฺรหฺมานํ ปูเชสฺสามา’’ติ คนฺธมาลํ อาทาย ทิฏฺฐมงฺคลิกาย ฆรํ ปริวาเรตฺวา อฏฺฐาสิฯ มหาปุริโส มตฺถกมตฺถเกน สตฺตวาเร พาราณสิํ อนุปริคนฺตฺวา มหาชเนน ทิฏฺฐภาวํ ญตฺวา ทฺวาทสโยชนิกํ อตฺตภาวํ วิชหิตฺวา มนุสฺสปฺปมาณเมว มาเปตฺวา มหาชนสฺส ปสฺสนฺตเสฺสว จมฺมเคหํ ปาวิสิฯ มหาชโน ทิสฺวา – ‘‘โอติโณฺณ โน มหาพฺรหฺมา, สาณิํ อาหรถา’’ติ นิเวสนํ มหาสาณิยา ปริกฺขิปิตฺวา ปริวาเรตฺวา ฐิโตฯ

มหาปุริโสปิ สิริสยนมเชฺฌ นิสีทิฯ ทิฏฺฐมงฺคลิกา สมีเป อฏฺฐาสิฯ อถ นํ ปุจฺฉิ ‘‘อุตุสมโย เต ทิฏฺฐมงฺคลิเก’’ติฯ อาม อยฺยาติฯ มยา ทินฺนํ ปุตฺตํ คณฺหาหีติ องฺคุฏฺฐเกน นาภิมณฺฑลํ ผุสิฯ ตสฺสา ปรามสเนเนว คโพฺภ ปติฏฺฐาสิฯ มหาปุริโส – ‘‘เอตฺตาวตา เต ทิฏฺฐมงฺคลิเก ปาทโธวนอุทกํ สกลชมฺพุทีเป ราชูนํ อภิเสโกทกํ ภวิสฺสติ, ตฺวํ ติฏฺฐา’’ติ วตฺวา พฺรหฺมตฺตภาวํ มาเปตฺวา ปสฺสนฺตเสฺสว มหาชนสฺส นิกฺขมิตฺวา เวหาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา จณฺฑมณฺฑลเมว ปวิโฏฺฐฯ สา ตโต ปฏฺฐาย พฺรหฺมปชาปตี นาม ชาตาฯ ปาทโธวนอุทกํ ลภโนฺต นาม นตฺถิฯ

พฺราหฺมณา – ‘‘พฺรหฺมปชาปติํ อโนฺตนคเร วสาเปสฺสามา’’ติ สุวณฺณสิวิกาย อาโรเปตฺวา ยาว สตฺตมโกฏิยา อปริสุทฺธชาติกสฺส สิวิกํ คเหตุํ น อทํสุฯ โสฬส ชาติมนฺตพฺราหฺมณา คณฺหิํสุฯ เสสา คนฺธปุปฺผาทีหิ ปูเชตฺวา นครํ ปวิสิตฺวา – ‘‘น สกฺกา, โภ, อุจฺฉิฏฺฐเคเห พฺรหฺมปชาปติยา วสิตุํ, วตฺถุํ คเหตฺวา เคหํ กริสฺสาม, ยาว ปน ตํ กรียติ, ตาว มณฺฑเปว วสตู’’ติ มณฺฑเป วสาเปสุํฯ ตโต ปฏฺฐาย จกฺขุปเถ ฐตฺวา วนฺทิตุกามา กหาปณํ ทตฺวา วนฺทิตุํ ลภนฺติ, สวนูปจาเร วนฺทิตุกามา สตํ ทตฺวา ลภนฺติ, อาสเนฺน ปกติกถํ สวนฏฺฐาเน วนฺทิตุกามา ปญฺจสตานิ ทตฺวา ลภนฺติ, ปาทปิฏฺฐิยํ สีสํ ฐเปตฺวา วนฺทิตุกามา สหสฺสํ ทตฺวา ลภนฺติ, ปาทโธวนอุทกํ ปตฺถยมานา ทสสหสฺสานิ ทตฺวา ลภนฺติฯ พหินครโต อโนฺตนคเร ยาว มณฺฑปา อาคจฺฉนฺติยา ลทฺธธนํเยว โกฏิสตมตฺตํ อโหสิฯ

สกลชมฺพุทีโป สงฺขุภิ, ตโต สพฺพราชาโน ‘‘พฺรหฺมปชาปติยา ปาทโธวเนน อภิเสกํ กริสฺสามา’’ติ สตสหสฺสํ เปเสตฺวา ลภิํสุฯ มณฺฑเป วสนฺติยา เอว คพฺภวุฏฺฐานํ อโหสิฯ มหาปุริสํ ปฏิจฺจ ลทฺธกุมาโร ปาสาทิโก อโหสิ ลกฺขณสมฺปโนฺนฯ มหาพฺรหฺมุโน ปุโตฺต ชาโตติ สกล ชมฺพุทีโป เอกโกลาหโล อโหสิฯ กุมารสฺส ขีรมณิมูลํ โหตูติ ตโต ตโต อาคตธนํ โกฏิสหสฺสํ อโหสิฯ เอตฺตาวตา นิเวสนมฺปิ นิฏฺฐิตํฯ กุมารสฺส นามกรณํ กริสฺสามาติ นิเวสนํ สเชฺชตฺวา กุมารํ คโนฺธทเกน นฺหาเปตฺวา อลงฺกริตฺวา มณฺฑเป ชาตตฺตา **มณฺฑโพฺย**เตฺวว นามํ อกํสุฯ

กุมาโร สุเขน สํวฑฺฒมาโน สิปฺปุคฺคหณวยปฺปโตฺตติ สกลชมฺพุทีเป สิปฺปชานนกา ตสฺส สนฺติเก อาคนฺตฺวา สิปฺปํ สิกฺขาเปนฺติฯ กุมาโร เมธาวี ปญฺญวา สุตํ สุตํ มุตํ อาวุณโนฺต วิย คณฺหาติ, คหิตคหิตํ สุวณฺณฆเฏ ปกฺขิตฺตเตลํ วิย ติฏฺฐติฯ ยาวตา วาจุคฺคตา ปริยตฺติ อตฺถิ, เตน อนุคฺคหิตา นาม นาโหสิฯ พฺราหฺมณา ตํ ปริวาเรตฺวา จรนฺติ, โสปิ พฺราหฺมณภโตฺต อโหสิฯ เคเห อสีติพฺราหฺมณสหสฺสานิ นิจฺจภตฺตํ ภุญฺชนฺติฯ เคหมฺปิสฺส สตฺตทฺวารโกฏฺฐกํ มหนฺตํ อโหสิฯ เคเห มงฺคลทิวเส ชมฺพุทีปวาสีหิ เปสิตธนํ โกฏิสหสฺสมตฺตํ อโหสิฯ

โพธิสโตฺต อาวเชฺชสิ – ‘‘ปมโตฺต นุ โข กุมาโร อปฺปมโตฺต’’ติฯ อถสฺส ตํ ปวตฺติํ ญตฺวา – ‘‘พฺราหฺมณภโตฺต ชาโต, ยตฺถ ทินฺนํ มหปฺผลํ โหติ, ตํ น ชานาติ, คจฺฉามิ นํ ทเมมี’’ติ จีวรํ ปารุปิตฺวา ภิกฺขาภาชนํ คเหตฺวา – ‘‘ทฺวารโกฏฺฐกา อติสมฺพาธา, น สกฺกา โกฏฺฐเกน ปวิสิ

ตฺ’’นฺติ อากาเสนาคนฺตฺวา อสีติพฺราหฺมณสหสฺสานํ ภุญฺชนฏฺฐาเน อากาสงฺคเณ โอตริฯ มณฺฑพฺยกุมาโรปิ สุวณฺณกฏจฺฉุํ คาหาเปตฺวา – ‘‘อิธ สูปํ เทถ อิธ โอทน’’นฺติ ปริวิสาเปนฺโต โพธิสตฺตํ ทิสฺวา ทณฺฑเกน ฆฏฺฏิตอาสิวิโส วิย กุปิตฺวา อิมํ คาถมาห –

‘‘กุโต นุ อาคจฺฉสิ ทุมฺมวาสี,
โอตลฺลโก ปํสุปิสาจโกว;
สงฺการโจฬํ ปฏิมุญฺจ กณฺเฐ,
โก เร ตุวํ โหสิ อทกฺขิเณยฺโย’’ติฯ (ชา. ๑.๑๕.๑);

อถ นํ มหาสตฺโต อกุชฺฌิตฺวาว โอวทนฺโต อาห –

‘‘อนฺนํ ตเวทํ ปกตํ ยสสฺสิ,
ตํ ขชฺชเร ภุญฺชเร ปิยฺยเร จ;
ชานาสิ มํ ตฺวํ ปรทตฺตูปชีวิํ,
อุตฺติฏฺฐ ปิณฺฑํ ลภตํ สปาโก’’ติฯ (ชา. ๑.๑๕.๒);

โส นยิทํ ตุมฺหาทิสานํ ปฏิยตฺตนฺติ ทเสฺสนฺโต อาห –

‘‘อนฺนํ มเมทํ ปกตํ พฺราหฺมณานํ,
อตฺตตฺถิตํ สทฺทหโต มเมทํ;
อเปหิ เอโตฺต กิมิธฏฺฐิโตสิ,
น มาทิสา ตุยฺหํ ททนฺติ ชมฺมา’’ติฯ (ชา. ๑.๑๕.๓);

อถ โพธิสโตฺต ‘‘ทานํ นาม สคุณสฺสปิ นิคฺคุณสฺสปิ ยสฺส กสฺสจิ ทาตพฺพํ, ยถา หิ นิเนฺนปิ ถเลปิ ปติฏฺฐาปิตํ พีชํ ปถวีรสํ อาโปรสญฺจ อาคมฺม สมฺปชฺชติ, เอวํ นิปฺผลํ นาม นตฺถิ, สุเขเตฺต วปิตพีชํ วิย คุณวเนฺต มหปฺผลํ โหตี’’ติ ทเสฺสตุํ อิมํ คาถมาห –

‘‘ถเล จ นิเนฺน จ วปนฺติ พีชํ,
อนูปเขเตฺต ผลมาสมานา;
เอตาย สทฺธาย ททาหิ ทานํ,
อเปฺปว อาราธเย ทกฺขิเณยฺเย’’ติฯ (ชา. ๑.๑๕.๔);

อถ กุมาโร โกธาภิภูโต – ‘‘เกนิมสฺส มุณฺฑกสฺส ปเวโส ทินฺโน’’ติ ทฺวารรกฺขาทโย ตเชฺชตฺวา –

‘‘เขตฺตานิ มยฺหํ วิทิตานิ โลเก,
เยสาหํ พีชานิ ปติฏฺฐเปมิ;
เย พฺราหฺมณา ชาติมนฺตูปปนฺนา,
ตานีธ เขตฺตานิ สุเปสลานี’’ติฯ (ชา. ๑.๑๕.๕) –

คาถํ วตฺวา ‘‘อิมํ ชมฺมํ เวณุปทเรน โปเถตฺวา คีวายํ คเหตฺวา สตฺตปิ ทฺวารโกฏฺฐเก อติกฺกมิตฺวา พหิ นีหรถา’’ติ อาหฯ อถ นํ มหาปุริโส อาห –

‘‘คิริํ นเขน ขณสิ, อโย ทเนฺตภิ ขาทสิ;

ชาตเวทํ ปทหสิ, โย อิสิํ ปริภาสสี''ติฯ (ชา. ๑.๑๕.๙);

เอวญฺจ ปน วตฺวา – ''สเจ มยฺหํ หเตฺถ วา ปาเท วา คณฺหาเปตฺวา ทุกฺขํ อุปฺปาเทยฺย, พหุํ อปุญฺญํ ปสเวยฺยา''ติ สตฺตานุทฺทยตาย เวหาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา อนฺตรวีถิยํ โอตริฯ ภควา สพฺพญฺญุตํ ปโตฺต ตมตฺถํ ปกาเสนฺโต อิมํ คาถมาห –

''อิทํ วตฺวาน มาตโงฺค, อิสิ สจฺจปรกฺกโม;
อนฺตลิกฺขสฺมึ ปกฺกามิ, พฺราหฺมณานํ อุทิกฺขต''นฺติฯ (ชา. ๑.๑๕.๑๐);

ตาวเทว นครรกฺขิกเทวตานํ เชฎฺฐกเทวราชา มณฺฑพฺยสฺส คีวํ ปริวเตฺตสิฯ ตสฺส มุขํ ปริวเตฺตติตฺวา ปจฺฉามุขํ ชาตํ, อกฺขีนิ ปริวตฺตานิ, มุเขน เขฬํ วมติ, สรีรํ ถทฺธํ สูเล อาโรปิตํ วิย อโหสิฯ อสีติสหสฺสา ปริจารกยกฺขา อสีติพฺราหฺมณสหสฺสานิ ตเถว อกํสุฯ เวเคน คนฺตฺวา พฺรหฺมปชาปติยา อาโรจยึสุฯ สา ตรมานรูปา อาคนฺตฺวา ตํ วิปฺปการํ ทิสฺวา คาถมาห –

''อาเวธิตํ ปิฎฺฐิโต อุตฺตมงฺคํ,
พาหุํ ปสาเรติ อกมฺมเนยฺยํ;
เสตานิ อกฺขีนิ ยถา มตสฺส,
โก เม อิมํ ปุตฺตมกาสิ เอว''นฺติฯ (ชา. ๑.๑๕.๑๑);

อถสฺสา อาโรเจสุํ –

''อิธาคมา สมโณ ทุมฺมวาสี,
โอตลฺลโก ปํสุปิสาจโกว,
สงฺการโจฬํ ปฏิมุญฺจ กเณฺฐ,
โส เต อิมํ ปุตฺตมกาสิ เอว''นฺติฯ (ชา. ๑.๑๕.๑๒);

สา สุตฺวาว อญฺญาสิ – ''มยฺหํ ยสทายโก อโยฺย อนุกมฺปาย ปุตฺตสฺส ปมตฺตภาวํ ญตฺวา อาคโต ภวิสฺสตี''ติฯ ตโต อุปฎฺฐาเก ปุจฺฉิ –

''กตมํ ทิสํ อคมา ภูริปโญฺญ,
อกฺขาถ เม มาณวา เอตมตฺถํ;
คนฺตฺวาน ตํ ปฏิกเรมุ อจฺจยํ,
อเปฺปว นํ ปุตฺต ลเภมุ ชีวิต''นฺติฯ (ชา. ๑.๑๕.๑๓);

เต อาหํสุ –

''เวหายสํ อคมา ภูริปโญฺญ,
ปถทฺธุโน ปนฺนรเสว จโนฺท;
อปิจาปิ โส ปุริมทิสํ อคจฺฉิ,
สจฺจปฺปฏิโญฺญ อิสิ สาธุรูโป''ติฯ (ชา. ๑.๑๕.๑๔);

มหาปุริโสปิ อนฺตรวีถิยํ โอติณฺณฎฺฐานโต ปฏฺฐาย – ''มยฺหํ ปทวฬญฺชํ หตฺถิอสฺสาทีนํ วเสน มา อนฺตรธายิตฺถ, ทิฎฺฐมงฺคลิกาเยว นํ ปสฺสตุ, มา อเญฺญ''ติ อธิฎฺฐหิตฺวา ปิณฺฑาย จริตฺวา ยาปนมตฺตํ มิสฺสโกทนํ คเหตฺวา ปฏิกฺกมนสาลายํ นิสีโนฺน ภุญฺชิตฺวา โถกํ ภุตฺตาว

เสสํ ภิกฺขาภาชเนเยว ฐเปสิฯ ทิฏฺฐมงฺคลิกาปิ ปาสาทา โอรุยฺห อนฺตรวีถึ ปฏิปชฺชมานา ปทวฬญฺชํ ทิสฺวา – ‘‘อิทํ มยฺหํ ยสทายกสฺส อยฺยสฺส ปท’’นฺติ ปทานุสาเรนาคนฺตฺวา วนฺทิตฺวา อาห – ‘‘ตุมฺหากํ, ภเนฺต, ทาเสน กตาปราธํ มยฺหํ ขมถ, น หิ ตุเมฺห โกธวสิกา นาม, เทถ เม ปุตฺตสฺส ชีวิต’’นฺติฯ

เอวญฺจ ปน วตฺวา –

‘‘อาเวธิตํ ปิฏฺฐิโต อุตฺตมงฺคํ,
พาหุํ ปสาเรติ อกมฺมเนยฺยํ;
เสตานิ อกฺขีนิ ยถา มตสฺส,
โก เม อิมํ ปุตฺตมกาสิ เอว’’นฺติฯ (ชา. ๑.๑๕.๑๕) –

คาถํ อภาสิฯ มหาปุริโส อาห – ‘‘น มยํ เอวรูปํ กโรม, ปพฺพชิตํ ปน หึสเนฺต ทิสฺวา ปพฺพชิเตสุ สคารวาหิ ภูตยกฺขเทวตาหิ กตํ ภวิสฺสตี’’ติฯ

เกวลํ, ภเนฺต, ตุมฺหากํ มโนปโทโส มา โหตุ, เทวตาหิ กตํ โหตุ, สุขมาปยา , ภเนฺต, เทวตา, อปิจาหํ, ภเนฺต, กถํ ปฏิปชฺชามีติฯ เตน หิ โอสธํ เต กเถสฺสามิ, มม ภิกฺขาภาชเน ภุตฺตาวเสสํ ภตฺตมตฺถิ, ตตฺถ โถกํ อุทกํ อาสิญฺจิตฺวา โถกํ คเหตฺวา ตว ปุตฺตสฺส มุเข ปกฺขิป, อวเสสํ อุทกจาฏิยํ อาโลเฬตฺวา อสีติยา พฺราหฺมณสหสฺสานํ มุเข ปกฺขิปาติฯ สา เอวํ กริสฺสามีติ ภตฺตํ คเหตฺวา มหาปุริสํ วนฺทิตฺวา คนฺตฺวา ตถา อกาสิฯ

มุเข ปกฺขิตฺตมเตฺต เชฏฺฐกเทวราชา – ‘‘สามิมฺหิ สยํ เภสชฺชํ กโรเนฺต อเมฺหหิ น สกฺกา กิญฺจิ กาตุ’’นฺติ กุมารํ วิสฺสเชฺชสิฯ โสปิ ขิปิตฺวา กิญฺจิ ทุกฺขํ อปฺปตฺตปุโพฺพ วิย ปกติวโณฺณ อโหสิฯ อถ นํ มาตา อโวจ – ‘‘ปสฺส ตาต ตว กุลุปกานํ หิโรตฺตปฺปรหิตานํ วิปฺปการํ, สมณา ปน น เอวรูปา โหนฺติ, สมเณ ตาต โภเชยฺยาสี’’ติฯ ตโต เสสกํ อุทกจาฏิยํ อาลุฬาเปตฺวา พฺราหฺมณานํ มุเข ปกฺขิปาเปสิฯ ยกฺขา ตาวเทว วิสฺสเชฺชตฺวา ปลายึสุฯ พฺราหฺมณา ขิปิตฺวา ขิปิตฺวา อุฏฺฐหิตฺวา กึ อมฺหากํ มุเข ปกฺขิตฺตนฺติ ปุจฺฉึสุฯ มาตงฺคอิสิสฺส อุจฺฉิฏฺฐภตฺตนฺติฯ เต ‘‘จณฺฑาลสฺส อุจฺฉิฏฺฐกํ ขาทาปิตมฺหา, อพฺราหฺมณา ทานิมฺหา ชาตา, อิทานิ โน พฺราหฺมณา ‘อสุทฺธพฺราหฺมณา อิเม’ติ สโมฺภคํ น ทสฺสนฺตี’’ติ ตโต ปลายิตฺวา มชฺฌรฏฺฐํ คนฺตฺวา มชฺฌราชสฺส นคเร อคฺคาสนิกา พฺราหฺมณา นาม มยนฺติ ราชเคเห ภุญฺชนฺติฯ

ตสฺมึ สมเย โพธิสโตฺต ปาปนิคฺคหํ กโรโนฺต มานชาติเก นิมฺมทยโนฺต วิจรติฯ อเถโก ‘‘ชาติมนฺตตาปโส นาม มยา สทิโส นตฺถี’’ติ อเญฺญสุ สญฺญมฺปิ น กโรติฯ โพธิสโตฺต ตํ คงฺคาตีเร วสมานํ ทิสฺวา ‘‘มานนิคฺคหมสฺส กริสฺสามี’’ติ ตตฺถ อคมาสิ ฯ ตํ ชาติมนฺตตาปโส ปุจฺฉิ – ‘‘กึ ชโจฺจ ภว’’นฺติ? จณฺฑาโล อหํ อาจริยาติฯ อเปหิ จณฺฑาล อเปหิ จณฺฑาล, เหฏฺฐาคงฺคาย วส, มา อุปริคงฺคาย อุทกํ อุจฺฉิฏฺฐมกาสีติฯ

โพธิสโตฺต – ‘‘สาธุ อาจริย, ตุเมฺหหิ วุตฺตฏฺฐาเน วสิสฺสามี’’ติ เหฏฺฐาคงฺคาย วสโนฺต ‘‘คงฺคาย อุทกํ ปฏิโสตํ สนฺทตู’’ติ อธิฏฺฐาสิฯ ชาติมนฺตตาปโส ปาโตว คงฺคํ โอรุยฺห อุทกํ อาจมติ, ชฏา โธวติฯ โพธิสโตฺต ทนฺตกฏฺฐํ ขาทโนฺต ปิณฺฑํ ปิณฺฑํ เขฬํ อุทเก ปาเตติฯ ทนฺตกฏฺฐกุจฺฉิฏฺฐกมฺปิ ตเตฺถว ปวาเหติฯ ยถา เจ ตํ อญฺญตฺถ อลคฺคิตฺวา ตาปสเสฺสว ชฏาสุ ลคฺคติ, ตถา อธิฏฺฐาสิฯ เขฬมฺปิ ทนฺตกฏฺฐมฺปิ ตาปสสฺส ชฏาสุเยว ปติฏฺฐาติฯ

ตาปโส จณฺฑาลสฺสิทํ กมฺมํ ภวิสฺสตีติ วิปฺปฏิสารี หุตฺวา คนฺตฺวา ปุจฺฉิ – ‘‘อิทํ, โภ จณฺฑาล, คงฺคาย อุทกํ ตยา ปฏิโสตคามิกต’’นฺติ? อาม อาจริยฯ เตน หิ ตฺวํ เหฏฺฐาคงฺคาย มา วส, อุปริคงฺคาย วสาติฯ สาธุ อาจริย, ตุเมฺหหิ วุตฺตฏฺฐาเน วสิสฺสามีติ ตตฺถ วสโนฺต อิทฺธึ ปฏิปฺปสฺสเมฺภสิ, อุทกํ ยถาคติกเมว ชาตํฯ ปุน ตาปโส ตเทว พฺยสนํ ปาปุณิฯ โส ปุน คนฺตฺวา โพธิสตฺตํ ปุจฺฉิ, – ‘‘โภ จณฺฑาล, ตฺวมิทํ คงฺคาย อุทกํ กาเลน ปฏิโสตคามึ กาเลน อนุโสตคามึ กโรสี’’ติ? อาม อาจริยฯ จณฺฑาล, ‘‘ตฺวํ สุขวิหารีนํ ปพฺพชิตานํ สุเขน วสิตุํ น เทสิ, สตฺตเม เต ทิวเส สตฺตธา มุทฺธา ผลตู’’ติฯ สาธุ อจริย, อหํ ปน สูริยสฺส อุคฺคนฺตุํ น ทสฺสามีติฯ

อถ มหาสโตฺต จิเนฺตสิ – ‘‘เอตสฺส อภิสาโป เอตเสฺสว อุปริ ปติสฺสติ, รกฺขามิ น’’นฺติ สตฺตานุทฺทยตาย ปุนทิวเส อิทฺธิยา สูริยสฺส อุคฺคนฺตุํ น อทาสิฯ อิทฺธิมโต อิทฺธิวิสโย นาม อจิเนฺตโยฺย, ตโต ปฏฺฐาย อรุณุคฺคํ น ปญฺญายติ, รตฺตินฺทิวปริเจฺฉโท นตฺถิ, กสิวณิชฺชาทีนิ กมฺมานิ ปโยเชโนฺต นาม นตฺถิฯ

มนุสฺสา – ‘‘ยกฺขาวฏฺฏ นุ โข อยํ ภูตเทวฏฺฏนาคสุปณฺณาวฏฺฏ’’ติ อุปทฺทวปฺปตฺตา ‘‘กึ นุ โข กาตพฺพ’’นฺติ จิเนฺตตฺวา ‘‘ราชกุลํ นาม มหาปญฺญํ, โลกสฺส หิตํ จิเนฺตตุํ สโกฺกติ, ตตฺถ คจฺฉามา’’ติ ราชกุลํ คนฺตฺวา ตมตฺถํ อาโรเจสุํฯ ราชา สุตฺวา ภีโตปิ อภีตาการํ กตฺวา – ‘‘มา ตาตา ภายถ, อิมํ การณํ คงฺคาตีรวาสี ชาติมนฺตตาปโส ชานิสฺสติ, ตํ ปุจฺฉิตฺวา นิกฺกงฺขา ภวิสฺสามา’’ติ กติปเยเหว อตฺถจรเกหิ มนุเสฺสหิ สทฺธึ ตาปสํ อุปสงฺกมิตฺวา กตปฏิสนฺถาโร ตมตฺถํ ปุจฺฉิฯ ตาปโส อาห – ‘‘อาม มหาราช, เอโก จณฺฑาโล อตฺถิ, โส อิมํ คงฺคาย อุทกํ กาเลน อนุโสตคามึ กาเลน ปติโสตคามึ กโรติ, มยา ตทตฺถํ กิญฺจิ กถิตํ อตฺถิ, ตํ ปุจฺฉถ, โส ชานิสฺสตี’’ติฯ

ราชา มาตงฺคอิสิสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา – ‘‘ตุเมฺห, ภเนฺต, อรุณสฺส อุคฺคนฺตุํ น เทถา’’ติ ปุจฺฉิฯ อาม, มหาราชาติฯ กึ การณา ภเนฺตติ? ชาติมนฺตตาปสการณา, มหาราช, ชาติมนฺตตาปเสน อาคนฺตฺวา มํ วนฺทิตฺวา ขมาปิตกาเล ทสฺสามิ มหาราชาติฯ ราชา คนฺตฺวา ‘‘เอถ อาจริย, ตาปสํ ขมาเปถา’’ติ อาหฯ นาหํ, มหาราช, จณฺฑาลํ วนฺทามีติฯ มา อาจริย, เอวํ กโรถ, ชนปทสฺส มุขํ ปสฺสถาติฯ โส ปุน ปฏิกฺขิปิเยวฯ ราชา โพธิสตฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ‘‘อาจริโย ขมาเปตุํ น อิจฺฉิตี’’ติ อาหฯ อขมาปิเต อหํ สูริยํ น มุญฺจามีติฯ ราชา ‘‘อยํ ขมาเปตุํ น อิจฺฉติ, อยํ อขมาปิเต สูริยํ น มุญฺจติ, กึ อมฺหากํ เตน ตาปเสน, โลกํ โอโลเกสฺสามา’’ติ ‘‘คจฺฉถ, โภ, ตาปสสนฺติกํ, ตํ หเตฺถสุ จ ปาเทสุ จ คเหตฺวา มาตงฺคอิสิสฺส ปาทมูเล เนตฺวา นิปชฺชาเปตฺวา ขมาเปถ เอตสฺส ชนปทานุทฺทยตํ ปฏิจฺจา’’ติ อาหฯ เต ราชปุริสา คนฺตฺวา ตํ ตถา กตฺวา อาเนตฺวา มาตงฺคอิสิสฺส ปาทมูเล นิปชฺชาเปตฺวา ขมาเปสุํฯ

อหํ นาม ขมิตพฺพํ ขมามิ, อปิจ โข ปน เอตสฺส กถา เอตเสฺสว อุปริ ปติสฺสติฯ มยา สูริเย วิสฺสชฺชิเต สูริยรสฺมิ เอตสฺส มตฺถเก ปติสฺสติ, อถสฺส สตฺตธา มุทฺธา ผลิสฺสติฯ ตญฺจ โข ปเนส พฺยสนํ มา ปาปุณาตุ, เอถ ตุเมฺห เอตํ คลปฺปมาเณ อุทเก โอตาเรตฺวา มหนฺตํ มตฺติกาปิณฺฑมสฺส สีเส ฐเปถฯ อถาหํ สูริยํ วิสฺสชฺชิสฺสามิฯ สูริยรสฺมิ มตฺติกาปิเณฺฑ ปติตฺวา ตํ สตฺตธา ภินฺทิสฺสติฯ อเถส มตฺติกาปิณฺฑํ ฉเฑฺฑตฺวา นิมุชฺชิตฺวา อเญฺญน ติเตฺถน อุตฺตรตุ, อิติ นํ วทถ, เอวมสฺส โสตฺถิ ภวิสฺสตีติฯ เต มนุสฺสา ‘‘เอวํ กริสฺสามา’’ติ ตถา กาเรสุํฯ ตสฺสาปิ ตเถว โสตฺถิ ชาตาฯ โส ตโต ปฏฺฐาย – ‘‘ชาติ นาม อการณํ, ปพฺพชิตานํ อพฺภนฺตเร คุโณว การณ’’นฺติ ชาติโคตฺตมานํ ปหาย นิมฺมโท อโหสิฯ

อิติ ชาติมนฺตตาปเส ทมิเต มหาชโน โพธิสตฺตสฺส ถามํ อญฺญาสิ, มหาโกลาหลํ ชาตํฯ ราชา อตฺตโน นครํ คมนตฺถาย โพธิสตฺตํ ยาจิฯ มหาสโตฺต ปฏิญฺญํ ทตฺวา ตานิ จ อสีติพฺราหฺมณสหสฺสานิ ทเมสฺสามิ, ปฏิญฺญญฺจ โมเจสฺสามีติ มชฺฌราชสฺส นครํ อคมาสิฯ พฺราหฺมณา โพธิสตฺตํ ทิสฺวาว – โภ, ''อยํ โส, โภ มหาโจโร, อาคโต, อิทาเนว สเพฺพ เอเต มยฺหํ อุจฺฉิฏฺฐกํ ขาทิตฺวา อพฺราหฺมณา ชาตาติ อเมฺห ปากเฏ กริสฺสติ, เอวํ โน อิธาปิ อาวาโส น ภวิสฺสติ, ปฏิกเจฺจว มาเรสฺสามา''ติ ราชานํ ปุน อุปสงฺกมิตฺวา อาหํสุ – ''ตุเมฺห, มหาราช, เอตํ จณฺฑาลปพฺพชิตํ มา สาธุรูโปติ มญฺญิตฺถ, เอส ครุกมนฺตํ ชานาติ, ปถวิํ คเหตฺวา อากาสํ กโรติ, อากาสํ ปถวิํ, ทูรํ คเหตฺวา สนฺติกํ กโรติ, สนฺติกํ ทูรํ, คงฺคํ นิวเตฺตตฺวา อุทฺธคามินิํ กโรติ, อิจฺฉโนฺต ปถวิํ อุกฺขิปิตฺวา ปาเตตุํ มเญฺญ สโกฺกติฯ ปรสฺส วา จิตฺตํ นาม สพฺพกาลํ น สกฺกา คเหตุํ, อยํ อิธ ปติฏฺฐํ ลภโนฺต ตุมฺหากํ รชฺชมฺปิ นาเสยฺย, ชีวิตนฺตรายมฺปิ วํสุปเจฺฉทมฺปิ กเรยฺย, อมฺหากํ วจนํ กโรถ, มหาราช, อเชฺชว อิมํ มาเรตุํ วฎฺฏตี''ติฯ

ราชาโน นาม ปรปตฺติยา โหนฺติ, อิติ โส พหูนํ กถาวเสน นิฏฺฐํ คโตฯ โพธิสโตฺต ปน นคเร ปิณฺฑาย จริตฺวา อุทกผาสุกฏฺฐาเน มิสฺสโกทนํ ภุญฺชิตฺวา ราชุยฺยานํ คนฺตฺวา นิราปราธตาย นิราสโงฺก มงฺคลสิลาปเฏฺฏ นิสีทิฯ อตีเต จตฺตาลีส, อนาคเต จตฺตาลีสาติ อสีติกเปฺป อนุสฺสริตุํ สมตฺถญาณสฺส อนาวชฺชนตาย มุหุตฺตมตฺตเก กาเล สติ นปฺปโหติ, ราชา อญฺญํ อชานาเปตฺวา สยเมว คนฺตฺวา นิราวชฺชนตาย ปมาเทน นิสินฺนํ มหาปุริสํ อสินา ปหริตฺวา เทฺวภาเค อกาสิฯ อิมสฺส รโญฺญ วิชิเต อฏฺฐมํ โลหกูฏวสฺสํ, นวมํ กลลวสฺสํ วสฺสิฯ อิติ อิมสฺสาปิ รเฏฺฐ นว วุฏฺฐิโย ปติตาฯ โส จ ราชา สปริโส มหานิรเย นิพฺพโตฺตฯ เตนาห สํกิจฺจปณฺฑิโต –

> ''อุปหจฺจ มนํ มโชฺฌ, มาตงฺคสฺมิํ ยสสฺสิเน;
> สปาริสโชฺช อุจฺฉิโนฺน, มชฺฌารญฺญํ ตทา อหูติ''ฯ (ชา. ๒.๑๙.๙๖) –

เอวํ มชฺฌารญฺญสฺส อรญฺญภูตภาโว เวทิตโพฺพฯ มาตงฺคสฺส ปน อิสิโน วเสน ตเทว **มาตงฺคารญฺญ**นฺติ วุตฺตํฯ

๖๖. **ปญฺหปฏิภานานี**ติ ปญฺหพฺยากรณานิฯ **ปจฺจนีกํ กตพฺพ**นฺติ ปจฺจนีกํ กาตพฺพํฯ **อมญฺญิสฺส**นฺติ วิโลมภาคํ คณฺหโนฺต วิย อโหสินฺติ อโตฺถฯ

๖๗. **อนุวิจฺจการ**นฺติ อนุวิจาเรตฺวา จิเนฺตตฺวา ตุลยิตฺวา กาตพฺพํ กโรหีติ วุตฺตํ โหติฯ **สาธุ โหตี**ติ สุนฺทโร โหติฯ ตุมฺหาทิสสฺมิญฺหิ มํ ทิสฺวา มํ สรณํ คจฺฉเนฺต นิคณฺฐํ ทิสฺวา นิคณฺฐํ สรณํ คจฺฉเนฺต – ''กิํ อยํ อุปาลิ ทิฏฺฐทิฏฺฐเมว สรณํ คจฺฉตี''ติ? ครหา อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺมา อนุวิจฺจกาโร ตุมฺหาทิสานํ สาธูติ ทเสฺสติฯ **ปฏากํ ปริหเรยฺยุ**นฺติ เต กิร เอวรูปํ สาวกํ ลภิตฺวา – ''อสุโก นาม ราชา วา ราชมหามโตฺต วา เสฏฺฐิ วา อมฺหากํ สรณํ คโต สาวโก ชาโต''ติ ปฏากํ อุกฺขิปิตฺวา นคเร โฆเสนฺตา อาหิณฺฑนฺติฯ กสฺมา? เอวํ โน มหนฺตภาโว อาวิภวิสฺสตีติ จ, สเจ ตสฺส ''กิมหํ เอเตสํ สรณํ คโต''ติ วิปฺปฏิสาโร อุปฺปเชฺชยฺย, ตมฺปิ โส ''เอเตสํ เม สรณคตภาวํ พหู ชานนฺติ, ทุกฺขํ อิทานิ ปฏินิวตฺติตุ''นฺติ วิโนเทตฺวา น ปฏิกฺกมิสฺสตีติ จฯ ''เตนาห ปฏากํ ปริหเรยฺยุ''นฺติฯ

๖๘. **โอปานภูต**นฺติ ปฏิยตฺตอุทปาโน วิย ฐิตํฯ **กุล**นฺติ ตว นิเวสนํฯ **ทาตพฺพํ มเญฺญยฺยาสี**ติ ปุเพฺพ ทสปิ วีสติปิ สฏฺฐิปิ ชเน อาคเต ทิสฺวา นตฺถีติ อวตฺวา เทติฯ อิทานิ มํ สรณํ คตการณมเตฺตนว มา อิเมสํ เทยฺยธมฺมํ, อุปจฺฉินฺทิตฺถ, สมฺปตฺตานญฺหิ ทาตพฺพเมวาติ โอวทติฯ **สุตเมตํ, ภเนฺต**ติ กุโต สุตํ? นิคณฺฐานํ สนฺติกา, เต กิร กุลฆเรสุ เอวํ ปกาเสนฺติ – ''มยํ

‘ยสฺส กสฺสจิ สมฺปตฺตสฺส ทาตพฺพ’นฺติ วทาม, สมโณ ปน โคตโม ‘มยฺหเมว ทานํ ทาตพฺพํ… เป.… น อเญฺญสํ สาวกานํ ทินฺนํ มหปฺผล’นฺติ วทตี’’ติฯ ตํ สนฺธาย อยํ คหปติ ‘‘สุตเมต’’นฺติ อาหฯ

๖๙. **อนุปุพฺพิํ กถ**นฺติ ทานานนฺตรํ สีลํ, สีลานนฺตรํ สคฺคํ, สคฺคานนฺตรํ มคฺคนฺติ เอวํ อนุปฏิปาฏิกถํฯ ตตฺถ **ทานกถ**นฺติ อิทํ ทานํ นาม สุขานํ นิทานํ, สมฺปตฺตีนํ มูลํ, โภคานํ ปติฎฺฐา, วิสมคตสฺส ตาณํ เลณํ คติปรายณํ, อิธโลกปรโลเกสุ ทานสทิโส อวสฺสโย ปติฎฺฐา อารมฺมณํ ตาณํ เลณํ คติ ปรายณํ นตฺถิฯ อิทญฺหิ อวสฺสยเฎฺฐน รตนมยสีหาสนสทิสํ, ปติฎฺฐานเฎฺฐน มหาปถวิสทิสํ, อาลมฺพนเฎฺฐน อาลมฺพนรชฺชุสทิสํฯ อิทญฺหิ ทุกฺขนิตฺถรณเฎฺฐน นาวา, สมสฺสาสนเฎฺฐน สงฺคามสูโร, ภยปริตฺตาณเฎฺฐน สุสงฺขตนครํ, มเจฺฉรมลาทีหิ อนุปลิตฺตเฎฺฐน ปทุมํ, เตสํ นิทหนเฎฺฐน อคฺคิ, ทุราสทเฎฺฐน อาสีวิโสฯ อสนฺตาสนเฎฺฐน สีโห, พลวนฺตเฎฺฐน หตฺถี, อภิมงฺคลสมฺมตเฎฺฐน เสตวสโภ, เขมนฺตภูมิสมฺปาปนเฎฺฐน วลาหโก อสฺสราชาฯ ทานํ นาเมตํ มยฺหํ คตมโคฺค, มเยฺหวโส วํโส, มยา ทส ปารมิโย ปูเรนฺเตน เวลามมหายโญฺญ, มหาโควินฺทมหายโญฺญ มหาสุทสฺสนมหายโญฺญ, เวสฺสนฺตรมหายโญฺญติ อเนกมหายญฺญา ปวตฺติตา, สสภูเตน ชลิเต อคฺคิกฺขเนฺธ อตฺตานํ นิยฺยาเทเนฺตน สมฺปตฺตยาจกานํ จิตฺตํ คหิตํฯ ทานญฺหิ โลเก สกฺกสมฺปตฺติํ เทติ, มารสมฺปตฺติํ เทติ, พฺรหฺมสมฺปตฺติํ เทติ, จกฺกวตฺติสมฺปตฺติํ เทติ, สาวกปารมีญาณํ, ปเจฺจกโพธิญาณํ, อภิสโมฺพธิญาณํ เทตีติ เอวมาทิํ ทานคุณปฏิสํยุตฺตํ กถํฯ

ยสฺมา ปน ทานํ ททโนฺต สีลํ สมาทาตุํ สโกฺกติ, ตสฺมา ตทนนฺตรํ สีลกถํ กเถสิฯ **สีลกถ**นฺติ สีลํ นาเมตํ อวสฺสโย ปติฎฺฐา อารมฺมณํ ตาณํ เลณํ คติ ปรายณํ, สีลํ นาเมตํ มม วํโส, อหํ สงฺขปาลนาคราชกาเล, ภูริทตฺตนาคราชกาเล, จเมฺปยฺยนาคราชกาเล, สีลวนาคราชกาเล, มาตุโปสกหตฺถิราชกาเล, ฉทฺทนฺตหตฺถิราชกาเลติ อนเนฺตสุ อตฺตภาเวสุ สีลํ ปริปูเรสิํฯ อิธโลกปรโลกสมฺปตฺตีนญฺหิ สีลสทิโส อวสฺสโย, สีลสทิสา ปติฎฺฐา, อารมฺมณํ ตาณํ เลณํ คติ ปรายณํ นตฺถิ, สีลาลงฺการสทิโส อลงฺกาโร นตฺถิ, สีลปุปฺผสทิสํ ปุปฺผํ นตฺถิ, สีลคนฺธสทิโส คโนฺธ นตฺถิฯ สีลาลงฺกาเรน หิ อลงฺกตํ สีลกุสุมปิฬนฺธนํ สีลคนฺธานุลิตฺตํ สเทวโกปิ โลโก โอโลเกโนฺต ติตฺติํ น คจฺฉตีติ เอวมาทิํ สีลคุณปฏิสํยุตฺตํ กถํฯ

อิทํ ปน สีลํ นิสฺสาย อยํ สโคฺค ลพฺภตีติ ทเสฺสตุํ สีลานนฺตรํ สคฺคกถํ กเถสิฯ **สคฺคกถ**นฺติ อยํ สโคฺค นาม อิโฎฺฐ กโนฺต มนาโป, นิจฺจเมตฺถ กีฬา, นิจฺจํ สมฺปตฺติโย ลพฺภนฺติ, จาตุมหาราชิกา เทวา นวุติวสฺสสตสหสฺสานิ ทิพฺพสุขํ ทิพฺพสมฺปตฺติํ อนุภวนฺติ, ตาวติํสา ติํสฺส จ วสฺสโกฏิโย สฎฺฐิ จ วสฺสสตสหสฺสานีติ เอวมาทิํ สคฺคคุณปฏิสํยุตฺตํ กถํฯ สคฺคสมฺปตฺติํ กถยนฺตานญฺหิ พุทฺธานํ มุขํ นปฺปโหติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ‘‘อเนกปริยาเยน โข อหํ, ภิกฺขเว, สคฺคกถํ กเถยฺย’’นฺติอาทิ (ม. นิ. ๓.๒๕๕)ฯ

เอวํ สคฺคกถาย ปโลเภตฺวา ปุน หตฺถิํ อลงฺกริตฺวา ตสฺส โสณฺฑํ ฉินฺทโนฺต วิย – ‘‘อยมฺปิ สโคฺค อนิโจฺจ อทฺธุโว, น เอตฺถ ฉนฺทราโค กาตโพฺพ’’ติ ทสฺสนตฺถํ – ‘‘อปฺปสฺสาทา กามา วุตฺตา มยา พหุทุกฺขา พหุปายาสา, อาทีนโว เอตฺถ ภิโยฺย’’ติอาทินา (ปาจิ. ๔๑๗; ม. นิ. ๑.๒๓๕) นเยน กามานํ อาทีนวํ โอการํ สํกิเลสํ กเถสิฯ ตตฺถ **อาทีนโว**ติ โทโสฯ **โอกาโร**ติ อวกาโร ลามกภาโวฯ **สํกิเลโส**ติ เตหิ สตฺตานํ สํสาเร สํกิลิสฺสนํฯ ยถาห ‘‘กิลิสฺสนฺติ วต, โภ, สตฺตา’’ติ (ม. นิ. ๒.๓๕๑)ฯ

เอวํ กามาทีนเวน ตชฺชิตฺวา เนกฺขมฺเม อานิสํสํ ปกาเสสิฯ **กลฺลจิตฺต**นฺติ อโรคจิตฺตํฯ **สามุกฺกํสิกา**ติ สามํ อุกฺกํสิกา อตฺตนาเยว คเหตฺวา อุทฺธริตฺวา คหิตา, สยมฺภูญาเณน ทิฏฺฐา, อสาธารณา อเญฺญสนฺติ อโตฺถฯ กา ปเนสาติ, อริยสจฺจเทสนา? เตเนวาห – ‘‘ทุกฺขํ สมุทยํ นิโรธํ มคฺค’’นฺติฯ

วิรชํ วีตมลนฺติ ราครชาทีนํ อภาวา วิรชํ,ราคมลาทีนํ วิคตตฺตา วีตมลํฯ **ธมฺมจกฺขุ**นฺติ อุปริ พฺรหฺมายุสุเตฺต ติณฺณํ มคฺคานํ, จูฬราหุโลวาเท อาสวกฺขยเสฺสตํ นามํฯ อิธ ปน โสตาปตฺติมโคฺค อธิเปฺปโตฯ ตสฺส อุปฺปตฺติอาการทสฺสนตฺถํ ‘‘ยํกิญฺจิ สมุทยธมฺมํ, สพฺพํ ตํ นิโรธธมฺม’’นฺติ อาหฯ ตญฺหิ นิโรธํ อารมฺมณํ กตฺวา กิจฺจวเสน เอวํ สพฺพสงฺขตํ ปฏิวิชฺฌนฺตํ อุปฺปชฺชติฯ

ทิโฎฺฐ อริยสจฺจธโมฺม เอเตนาติ **ทิฎฺฐธโมฺม**ฯ เอส นโย เสสปเทสุปิฯ ติณฺณา วิจิกิจฺฉา อเนนาติ **ติณฺณวิจิกิโจฺฉ**ฯ วิคตา กถํกถา อสฺสาติ **วิคตกถํกโถฯ เวสารชฺชปฺปโตฺต**ติ เวสารชฺชํ ปโตฺตฯ กตฺถ? สตฺถุ สาสเนฯ นาสฺส ปโร ปจฺจโย, น ปรสฺส สทฺธาย เอตฺถ วตฺตตีติ **อปรปฺปจฺจโย**ฯ

๗๐. จิเตฺตน สมฺปฏิจฺฉมาโน **อภินนฺทิตฺวา,** วาจาย ปสํสมาโน **อนุโมทิตฺวาฯ อาวรามี**ติ ถเกมิ ปิทหามิฯ **อนาวฎ**นฺติ น อาวริตํ วิวฎํ อุคฺฆาฎิตํฯ

๗๑. **อโสฺสสิ โข ทีฆตปสฺสี**ติ โส กิร ตสฺส คตกาลโต ปฎฺฐาย – ‘‘ปณฺฑิโต คหปติ , สมโณ จ โคตโม ทสฺสนสมฺปโนฺน นิยฺยานิกกโถ, ทสฺสเนปิ ตสฺส ปสีทิสฺสติ, ธมฺมกถายปิ ปสีทิสฺสติ, ปสีทิตฺวา สรณํ คมิสฺสติ, คโต นุ โข สรณํ คหปติ น ตาว คโต’’ติ โอหิตโสโตว หุตฺวา วิจรติฯ ตสฺมา ปฐมํเยว อโสฺสสิฯ

๗๒. **เตน หิ สมฺมา**ติ พลวโสเกน อภิภูโต ‘‘เอเตฺถว ติฎฺฐา’’ติ วจนํ สุตฺวาปิ อตฺถํ อสลฺลเกฺขโนฺต โทวาริเกน สทฺธึ สลฺลปติเยวฯ

มชฺฌิมาย ทฺวารสาลายานฺติ ยสฺส ฆรสฺส สตฺต ทฺวารโกฎฺฐกา, ตสฺส สพฺพอพฺภนฺตรโต วา สพฺพพาหิรโต วา ปฎฺฐาย จตุตฺถทฺวารโกฎฺฐโก, ยสฺส ปญฺจ, ตสฺส ตติโย, ยสฺส ตโย, ตสฺส ทุติโย ทฺวารโกฎฺฐโก **มชฺฌิมทฺวารสาลา** นามฯ เอกทฺวารโกฎฺฐกสฺส ปน ฆรสฺส มชฺฌฎฺฐาเน มงฺคลตฺถมฺภํ นิสฺสาย มชฺฌิมทฺวารสาลาฯ ตสฺส ปน เคหสฺส สตฺต ทฺวารโกฎฺฐกา, ปญฺจาติปิ วุตฺตํฯ

๗๓. **อคฺค**นฺติอาทีนิ สพฺพานิ อญฺญมญฺญเววจนานิฯ **ยํ สุท**นฺติ เอตฺถ **ย**นฺติ ยํ นาฎปุตฺตํฯ **สุท**นฺติ นิปาตมตฺตํฯ **ปริคฺคเหตฺวา**ติ เตเนว อุตฺตราสเงฺคน อุทเร ปริกฺขิปโนฺต คเหตฺวาฯ **นิสีทาเปตี**ติ สณิกํ อาจริย, สณิกํ อาจริยาติ มหนฺตํ เตลฆฎํ ฐเปโนฺต วิย นิสีทาเปติฯ **ทโตฺตสี**ติ กึ ชโฬสิ ชาโตติ อโตฺถฯ **ปฎิมุโกฺก**ติ สีเส ปริกฺขิปิตฺวา คหิโตฯ **อณฺฑหารโก**ติ อาทึ ทุฎฺฐุลฺลวจนมฺปิ สมานํ อุปฎฺฐากสฺส อญฺญถาภาเวน อุปฺปนฺนพลวโสกตาย อิทํ นาม ภณามีติ อสลฺลเกฺขตฺวาว ภณติฯ

๗๔. **ภทฺทิกา, ภเนฺต, อาวฎฺฎนี**ติ นิคโณฺฐ มายเมว สนฺธาย วทติ, อุปาสโก อตฺตนา ปฎิวิทฺธํ โสตาปตฺติมคฺคํฯ **เตน หี**ติ นิปาตมตฺตเมตํ, ภเนฺต, อุปมํ เต กริสฺสามิเจฺจว อโตฺถฯ

การณวจนํ วา, เยน การเณน ตุมฺหากํ สาสนํ อนิยฺยานิกํ, มม สตฺถุ นิยฺยานิกํ, เตน การเณน อุปมํ เต กริสฺสามีติ วุตฺตํ โหติฯ

๗๕. **อุปวิชญฺญา**ติ วิชายนกาลํ อุปคตาฯ **มกฺกฏจฺฉาปก**นฺติ มกฺกฏโปตกํฯ **กิณิตฺวา อาเนหี**ติ มูลํ ทตฺวาว อาหรฯ อาปเณสุ หิ สวิญฺญาณกมฺปิ อวิญฺญาณกมฺปิ มกฺกฏาทิกีฬนภณฺฑกํ วิกฺกิณนฺติฯ ตํ สนฺธาเยตํ อาหฯ **รชิต**นฺติ พหลพหลํ ปีตาวเลปนรงฺคชาตํ คเหตฺวา รชิตฺวา ทินฺนํ อิมํ อิจฺฉามีติ อโตฺถฯ **อาโกฏิตปจฺจาโกฏิต**นฺติ อาโกฏิตเญฺจว ปริวเตฺตตฺวา ปุนปฺปุนํ อาโกฏิตญฺจฯ **อุภโตภาควิมฏฺฐ**นฺติ มณิปาสาเณน อุโภสุ ปเสฺสสุ สุฏฺฐุ วิมฏฺฐํ ฆเฏฺฏตฺวา อุปฺปาทิตจฺฉวิํฯ

รงฺคกฺขโม หิ โขติ สวิญฺญาณกมฺปิ อวิญฺญาณกมฺปิ รงฺคํ ปิวติฯ ตสฺมา เอวมาหฯ **โน อาโกฏฺฏนกฺขโม**ติ สวิญฺญาณกสฺส ตาว อาโกฏฺฏนผลเก ฐเปตฺวา กุจฺฉิยํ อาโกฏิตสฺส กุจฺฉิ ภิชฺชติ, กรีสํ นิกฺขมติฯ เสสี อาโกฏิตสฺส สีสํ ภิชฺชติ, มตฺตลุงฺคํ นิกฺขมติฯ อวิญฺญาณโก ขณฺฑขณฺฑิตํ คจฺฉติฯ ตสฺมา เอวมาหฯ **โน วิมชฺชนกฺขโม**ติ สวิญฺญาณโก มณิปาสาเณน วิมทฺทิยมาโน นิโลฺลมตํ นิจฺฉวิตญฺจ อาปชฺชติ, อวิญฺญาณโกปิ วจฺฉณฺณกภาวํ อาปชฺชติฯ ตสฺมา เอวมาหฯ **รงฺคกฺขโม หิ โข พาลาน**นฺติ พาลานํ มนฺทพุทฺธีนํ รงฺคกฺขโม, ราคมตฺตํ ชเนติ, ปิโย โหติฯ ปณฺฑิตานํ ปน นิคณฺฐวาโท วา อโญฺญ วา ภารตรามสีตาหรณาทิ นิรตฺถกกถามโคฺค อปฺปิโยว โหติฯ **โน อนุโยคกฺขโม, โน วิมชฺชนกฺขโม**ติ อนุโยคํ วา วีมํสํ วา น ขมติ, ถุเส โกเฏฺฏตฺวา ตณฺฑุลปริเยสนํ วิย กทลิยํ สารคเวสนํ วิย จ ริตฺตโก ตุจฺฉโกว โหติฯ **รงฺคกฺขโม เจว ปณฺฑิตาน**นฺติ จตุสจฺจกถา หิ ปณฺฑิตานํ ปิยา โหติ, วสฺสสตมฺปิ สุณโนฺต ติตฺติํ น คจฺฉติฯ ตสฺมา เอวมาหฯ พุทฺธวจนํ ปน ยถา ยถาปิ โอคาหิสฺสติ มหาสมุโทฺท วิย คมฺภีรเมว โหตีติ ''อนุโยคกฺขโม จ วิมชฺชนกฺขโม จา''ติ อาหฯ **สุโณหิ ยสฺสาหํ สาวโก**ติ ตสฺส คุเณ สุณาหีติ ภควโต วเณฺณ วตฺตุํ อารโทฺธฯ

๗๖. **ธีรสฺสา**ติ ธีรํ วุจฺจติ ปณฺฑิจฺจํ, ยา ปญฺญา ปชานนา…เป…. สมฺมาทิฏฺฐิ, เตน สมนฺนาคตสฺส ธาตุอายตนปฏิจฺจสมุปฺปาทฏฺฐานาฏฺฐานกุสลสฺส ปณฺฑิตสฺสาหํ สาวโก, โส มยฺหํ สตฺถาติ เอวํ สพฺพปเทสุ สมฺพโนฺธ เวทิตโพฺพฯ **ปภินฺนขีลสฺสา**ติ ภินฺนปญฺจเจโตขิลสฺสฯ สพฺพปุถุชฺชเน วิชินิํสุ วิชินนฺติ วิชินิสฺสนฺติ วาติ วิชยาฯ เก เต, มจฺจุมารกิเลสมารเทวปุตฺตมาราติ? เต วิชิตา วิชยา เอเตนาติ วิชิตวิชโยฯ ภควา, ตสฺส **วิชิตวิชยสฺสฯ อนีฆสฺสา**ติ กิเลสทุเกฺขนปิ วิปากทุเกฺขนปิ นิทฺทุกฺขสฺสฯ **สุสมจิตฺตสฺสา**ติ เทวทตฺตธนปาลกองฺคุลิมาลราหุลเถราทีสุปิ เทวมนุเสฺสสุ สุฏฺฐุ สมจิตฺตสฺสฯ **วุทฺธสีลสฺสา**ติ วฑฺฒิตาจารสฺสฯ **สาธุปญฺญสฺสา**ติ สุนฺทรปญฺญสฺสฯ **เวสมนฺตรสฺสา**ติ ราคาทิวิสมํ ตริตฺวา วิตริตฺวา ฐิตสฺสฯ **วิมลสฺสา**ติ วิคตราคาทิมลสฺสฯ

ตุสิตสฺสาติ ตุฏฺฐจิตฺตสฺสฯ **วนฺตโลกามิสสฺสา**ติ วนฺตกามคุณสฺสฯ **มุทิตสฺสา**ติ มุทิตาวิหารวเสน มุทิตสฺส, ปุนรุตฺตเมว วา เอตํฯ ปสาทวเสน หิ เอกมฺปิ คุณํ ปุนปฺปุนํ วทติเยวฯ **กตสมณสฺสา**ติ กตสามญฺญสฺส, สมณธมฺมสฺส มตฺถกํ ปตฺตสฺสาติ อโตฺถฯ **มนุชสฺสา**ติ โลกโวหารวเสน เอกสฺส สตฺตสฺสฯ **นรสฺสา**ติ ปุนรุตฺตํฯ อญฺญถา วุจฺจมาเน เอเกกคาถาย ทส คุณา นปฺปโหนฺติฯ

เวนยิกสฺสาติ สตฺตานํ วินายกสฺสฯ **รุจิรธมฺมสฺสา**ติ สุจิธมฺมสฺสฯ **ปภาสกสฺสา**ติ โอภาสกสฺสฯ **วีรสฺสา**ติ วีริยสมฺปนฺนสฺสฯ **นิสภสฺสา**ติ อุสภวสภนิสเภสุ สพฺพตฺถ อปฺปฏิสมเฏฺฐน นิสภสฺสฯ **คมฺภีรสฺสา**ติ คมฺภีรคุณสฺส, คุเณหิ วา คมฺภีรสฺสฯ **โมนปตฺตสฺสา**ติ ญาณ

ปตฺตสฺส ฯ **เวทสฺสา**ติ เวโท วุจฺจติ ญาณํ, เตน สมนฺนาคตสฺส ฯ **ธมฺมฏฺฐสฺสา**ติ ธมฺเม ฐิตสฺส ฯ **สํวุตตฺตสฺสา**ติ ปิหิตตฺตสฺส ฯ

นาคสฺสาติ จตูหิ การเณหิ นาคสฺส ฯ **ปนฺตเสนสฺสา**ติ ปนฺตเสนาสนสฺส ฯ **ปฏิมนฺตกสฺสา**ติ ปฏิมนฺตนปญฺญาย สมนฺนาคตสฺส ฯ **โมนสฺสา**ติ โมนํ วุจฺจติ ญาณํ, เตน สมนฺนาคตสฺส, ธุตกิเลสสฺส วา ฯ **ทนฺตสฺสา**ติ นิพฺพิเสวนสฺส ฯ

อิสิสตฺตมสฺสาติ วิปสฺสิอาทโย ฉ อิสโย อุปาทาย สตฺตมสฺส ฯ **พฺรหฺมปตฺตสฺสา**ติ เสฏฺฐปตฺตสฺส ฯ **นฺหาตกสฺสา**ติ นฺหาตกิเลสสฺส ฯ **ปทกสฺสา**ติ อกฺขราทีนิ สโมธาเนตฺวา คาถาปทกรณกุสลสฺส ฯ **วิทิตเวทสฺสา**ติ วิทิตญาณสฺส ฯ **ปุรินฺททสฺสา**ติ สพฺพปฐมํ ธมฺมทานทายกสฺส ฯ **สกฺกสฺสา**ติ สมตฺถสฺส ฯ **ปตฺติปตฺตสฺสา**ติ เย ปตฺตพฺพา คุณา, เต ปตฺตสฺส ฯ **เวยฺยากรณสฺสา**ติ วิตฺถาเรตฺวา อตฺถทีปกสฺส ฯ ภควตา หิ อพฺยากตํ นาม ตนฺติ ปทํ นตฺถิ สเพฺพสํเยว อโตฺถ กถิโต ฯ

วิปสฺสิสฺสาติ วิปสฺสนกสฺส ฯ **อนภินตสฺสา**ติ อนตสฺส ฯ **โน อปนตสฺสา**ติ อทุฏฺฐสฺส ฯ

อนนุคตนฺตรสฺสาติ กิเลส อนนุคตจิตฺตสฺส ฯ **อสิตสฺสา**ติ อพทฺธสฺส ฯ

ภูริปญฺญสฺสาติ ภูริ วุจฺจติ ปถวี, ตาย ปถวีสมาย ปญฺญาย วิปุลาย มหนฺตาย วิตฺถตาย สมนฺนาคตสฺสาติ อโตฺถ ฯ **มหาปญฺญสฺสา**ติ มหาปญฺญาย สมนฺนาคตสฺส ฯ

อนุปลิตฺตสฺสาติ ตณฺหาทิฏฺฐิกิเลเสหิ อลิตฺตสฺส ฯ **อาหุเนยฺยสฺสา**ติ อาหุตึ ปฏิคฺคเหตุํ ยุตฺตสฺส ฯ **ยกฺขสฺสา**ติ อานุภาวทสฺสนเฏฺฐน อาทิสฺสมานกเฏฺฐน วา ภควา ยโกฺข นาม ฯ เตนาห ‘‘ยกฺขสฺสา’’ติ ฯ **มหโต**ติ มหนฺตสฺส ฯ **ตสฺส สาวโกหมสฺมี**ติ ตสฺส เอวํวิวิธคุณสฺส สตฺถุสฺส อหํ สาวโกติ ฯ อุปาสกสฺส โสภาปตฺติมเคฺคเนว ปฏิสมฺภิทา อาคตา ฯ อิติ ปฏิสมฺภิทาวิสเย ฐตฺวา ปทสเตน ทสพลสฺส กิเลสปฺปหานวณฺณํ กเถโนฺต ‘‘กสฺส ตํ คหปติ สาวกํ ธาเรมา’’ติ ปญฺหสฺส อตฺถํ วิสฺสเชฺชสิ ฯ

๗๗. **กทา สญฺญูฬฺหา**ติ กทา สมฺปิณฺฑิตา ฯ เอวํ กิรสฺส อโหสิ – ‘‘อยํ อิทาเนว สมณสฺส โคตมสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา อาคโต, กทาเนน เอเต วณฺณา สมฺปิณฺฑิตา’’ติ ฯ ตสฺมา เอวมาห ฯ **วิจิตฺตํ มาลํ คเนฺถยฺยา**ติ สยมฺปิ ทกฺขตาย ปุปฺผานมฺปิ นานาวณฺณตาย เอกโตวณฺฏิกาทิเภทํ วิจิตฺรมาลํ คเนฺถยฺย ฯ **เอวเมว โข, ภเนฺต**ติ เอตฺถ นานาปุปฺผานํ มหาปุปฺผราสิ วิย นานาวิธานํ วณฺณานํ ภควโต สิเนรุมโตฺต วณฺณราสิ ทฏฺฐโพฺพ ฯ เฉกมาลาการโร วิย อุปาลิคหปติ ฯ มาลาการสฺส วิจิตฺรมาลาคนฺถนํ วิย คหปติโน ตถาคตสฺส วิจิตฺรวณฺณคนฺถนํ ฯ

อุณฺหํ โลหิตํ มุขโต อุคฺคญฺฉีติ ตสฺส หิ ภควโต สกฺการํ อสหมานสฺส เอตทโหสิ – ‘‘อนตฺถิโก ทานิ อยํ คหปติ อเมฺหหิ, เสฺว ปฏฺฐาย ปณฺณาส สฏฺฐิ ชเน คเหตฺวา เอตสฺส ฆรํ ปวิสิตฺวา ภุญฺชิตุํ น ลภิสฺสามิ, ภินฺนา เม ภตฺตกุมฺภี’’ติ ฯ อถสฺส อุปฺปฏฺฐากวิปริณาเมน พลวโสโก อุปฺปชฺชิ ฯ อิเม หิ สตฺตา อตฺตโน อตฺตโนว จินฺตยนฺติ ฯ ตสฺส ตสฺมึ โสเก อุปฺปเนฺน อพฺภนฺตรํ อุณฺหํ อโหสิ, โลหิตํ วิลียิตฺถ, ตํ มหาวาเตน สมุทฺธริตํ กุเฏ ปกฺขิตฺตรชนํ วิย ปตฺตมตฺตํ มุขโต อุคฺคญฺฉิ ฯ นิธานคตโลหิตํ วมิตฺวา ปน อปฺปกา สตฺตา ชีวิตุํ สโกฺกนฺติ ฯ นิคโณฺฐ ตเตฺถว ชาณุนา ปติโต, อถ นํ ปาฏงฺกิยา พหินครํ นีหริตฺวา มญฺจกสิวิกาย คเหตฺวา ปาวํ อคมํสุ, โส น จิร

เสฺสว ปาวายํ กาลมกาสิฯ อิมสฺมึ ปน สุตฺเต อุคฺฆาฏิตญฺญูปุคฺคลสฺส วเสน ธมฺมเทสนา ปรินิฏฺฐิตาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

อุปาลิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. กุกฺกุรวติกสุตฺตวณฺณนา

๗๘. **เอวํ เม สุตนฺ**ติ กุกฺกุรวติกสุตฺตํฯ ตตฺถ **โกลิเยสู**ติ เอวํนามเก ชนปเทฯ โส หิ เอโกปิ โกลนคเร ปติฏฺฐิตานํ โกลิยานํ ราชกุมารานํ นิวาสฏฺฐานตฺตา เอวํ วุจฺจติฯ ตสฺมึ โกลิเยสุ ชนปเทฯ **หลิทฺทวสนนฺ**ติ ตสฺส กิร นิคมสฺส มาปิตกาเล ปีตกวตฺถนิวตฺถา มนุสฺสา นกฺขตฺตํ กีฬิํสุฯ เต นกฺขตฺตกีฬาวสาเน นิคมสฺส นามํ อาโรเปนฺตา หลิทฺทวสนนฺติ นามํ อกํสุฯ ตํ โคจรคามํ กตฺวา วิหรตีติ อตฺโถฯ วิหาโร ปเนตฺถ กิญฺจาปิ น นิยามิโต, ตถาปิ พุทฺธานํ อนุจฺฉวิเก เสนาสเนเยว วิหาสีติ เวทิตพฺโพฯ **โควติโก**ติ สมาทินฺนโควโต, สีเส สิงฺคานิ ฐเปตฺวา นงฺคุฏฺฐํ พนฺธิตฺวา คาวีหิ สทฺธึ ติณานิ ขาทนฺโต วิย จรติฯ **อเจโล**ติ นคฺโค นิจฺเจโลฯ **เสนิโย**ติ ตสฺส นามํฯ

กุกฺกุรวติโกติ สมาทินฺนกุกฺกุรวโต, สพฺพํ สุนขกิริยํ กโรติฯ อุโภเปเต สหปํสุกีฬิกา สหายกาฯ **กุกฺกุโรว ปลิกุชฺชิตฺวา**ติ สุนโข นาม สามิกสฺส สนฺติเก นิสีทนฺโต ทฺวีหิ ปาเทหิ ภูมิยํ วิเลขิตฺวา กุกฺกุรกูชิตํ กูชนฺโต นิสีทติ, อยมฺปิ ''กุกฺกุรกิริยํ กริสฺสามี''ติ ภควตา สทฺธึ สโมฺมทิตฺวา ทฺวีหิ หเตฺถหิ ภูมิยํ วิเลขิตฺวา สีสํ วิธุนนฺโต 'ภู ภู'ติ กตฺวา หตฺถปาเท สมิญฺชิตฺวา สุนโข วิย นิสีทิฯ **ฉมานิกฺขิตฺตนฺ**ติ ภูมิยํ ฐปิตํฯ **สมตฺตํ สมาทินฺนนฺ**ติ ปริปุณฺณํ กตฺวา คหิตํฯ **กา คตี**ติ กา นิปฺผตฺติฯ **โก อภิสมฺปราโย**ติ อภิสมฺปรายมฺหิ กตฺถ นิพฺพตฺติฯ **อลนฺ**ติ ตสฺส อปฺปิยํ ภวิสฺสตีติ ยาวตติยํ ปฏิพาหติฯ **กุกฺกุรวตนฺ**ติ กุกฺกุรวตสมาทานํฯ

๗๙. **ภาเวตี**ติ วเฑฺฒติฯ **ปริปุณฺณนฺ**ติ อนูนํฯ **อโพฺพกิณฺณนฺ**ติ นิรนฺตรํฯ **กุกฺกุรสีลนฺ**ติ กุกฺกุราจารํฯ **กุกฺกุรจิตฺตนฺ**ติ ''อชฺช ปฏฺฐาย กุกฺกุเรหิ กาตพฺพํ กริสฺสามี''ติ เอวํ อุปฺปนฺนจิตฺตํฯ **กุกฺกุรากปฺปนฺ**ติ กุกฺกุรานํ คมนาการโร อตฺถิ, ติฏฺฐนาการโร อตฺถิ, นิสีทนาการโร อตฺถิ, สยนาการโร อตฺถิ, อุจฺจารปสฺสาวกรณาการโร อตฺถิ, อเญฺญ กุกฺกุเร ทิสฺวา ทเนฺต วิวริตฺวา คมนาการโร อตฺถิ, อยํ กุกฺกุรากโปฺป นาม, ตํ ภาเวตีติ อโตฺถ ฯ **อิมินาหํ สีเลนา**ติอาทีสุ อหํ อิมินา อาจาเรน วา วตสมาทาเนน วา ทุกฺกรตปจรเณน วา เมถุนวิรติพฺรหฺมจริเยน วาติ อโตฺถฯ **เทโว**ติ สกฺกสุยามาทีสุ อญฺญตโรฯ **เทวญฺญตโร**ติ เตสํ ทุติยตติยฏฺฐานาทีสุ อญฺญตรเทโวฯ **มิจฺฉาทิฏฺฐี**ติ อเทวโลกคามิมคฺคเมว เทวโลกคามิมโคฺคติ คเหตฺวา อุปฺปนฺนตาย สาอสฺส มิจฺฉาทิฏฺฐิ นาม โหติฯ **อญฺญตรํ คติํ วทามี**ติ ตสฺส หิ นิรยโต วา ติรจฺฉานโยนิโต วา อญฺญา คติ นตฺถิ, ตสฺมา เอวมาหฯ **สมฺปชฺชมานนฺ**ติ ทิฏฺฐิยา อสมฺมิสฺสํ หุตฺวา นิปชฺชมานํฯ

นาหํ, ภเนฺต, เอตํ โรทามิ, ยํ มํ ภควา เอวมาหาติ ยํ มํ, ภเนฺต, ภควา เอวมาห, อหเมตํ ภควโต พฺยากรณํ น โรทามิ น ปริเทวามิ, น อนุตฺถุนามีติ อโตฺถฯ เอวํ สกมฺมกวเสเนตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพ, น อสฺสุมุญฺจนมเตฺตนฯ

''มตํ วา อมฺม โรทนฺติ, โย วา ชีวํ น ทิสฺสติ;
ชีวนฺตํ อมฺม ปสฺสนฺตี, กสฺมา มํ อมฺม โรทสี''ติฯ (สํ. นิ. ๑.๒๓๙) –

อยเญฺจตฺถ ปโยโคฯ **อปิจ เม อิทํ, ภเนฺต**ติ อปิจ โข เม อิทํ, ภเนฺต, กุกฺกุรวตํ ทีฆรตฺตํ สมาทินฺนํ, ตสฺมึ สมฺปชฺชเนฺตปิ วุทฺธิ นตฺถิ, วิปชฺชเนฺตปิฯ อิติ ‘‘เอตฺตกํ กาลํ มยา กตกมฺมํ โมฆํ ชาต’’นฺติ อตฺตโน วิปตฺตึ ปจฺจเวกฺขมาโน โรทามิ, ภเนฺตติฯ

๘๐. **โควต**นฺติอาทีนิ กุกฺกุรวตาทีสุ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพานิฯ **ควากปฺป**นฺติ โคอากปฺปํฯ เสสํ กุกฺกุรากเปฺป วุตฺตสทิสเมวฯ ยถา ปน ตตฺถ อเญฺญ กุกฺกุเร ทิสฺวา ทเนฺต วิวริตฺวา คมนาการโร, เอวมิธ อเญฺญ คาโว ทิสฺวา กเณฺณ อุกฺขิปิตฺวา คมนาการโร เวทิตโพฺพฯ เสสํ ตาทิสเมวฯ

๘๑. **จตฺตาริมานิ ปุณฺณ กมฺมานี**ติ กสฺมา อิมํ เทสนํ อารภิ? อยญฺหิ เทสนา เอกจฺจกมฺมกิริยวเสน อาคตา, อิมสฺมิญฺจ กมฺมจตุเกฺก กถิเต อิเมสํ กิริยา ปากฏา ภวิสฺสตีติ อิมํ เทสนํ อารภิฯ อปิจ อิมํ กมฺมจตุกฺกเมว เทสิยมานํ อิเม สญฺชานิสฺสนฺติ , ตโต เอโก สรณํ คมิสฺสติ, เอโก ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิสฺสตีติ อยเมว เอเตสํ สปฺปายาติ ญตฺวาปิ อิมํ เทสนํ อารภิฯ

ตตฺถ **กณฺห**นฺติ กาฬกํ ทสอกุสลกมฺมปถกมฺมํฯ **กณฺหวิปาก**นฺติ อปาเย นิพฺพตฺตนโต กาฬกวิปากํฯ **สุกฺก**นฺติ ปณฺฑรํ ทสกุสลกมฺมปถกมฺมํฯ **สุกฺกวิปาก**นฺติ สเคฺค นิพฺพตฺตนโต ปณฺฑรวิปากํฯ **กณฺหสุกฺก**นฺติ โวมิสฺสกกมฺมํฯ **กณฺหสุกฺกวิปาก**นฺติ สุขทุกฺขวิปากํฯ มิสฺสกกมฺมญฺหิ กตฺวา อกุสเลน ติรจฺฉานโยนิยํ มงฺคลหตฺถิฏฺฐานาทีสุ อุปฺปโนฺน กุสเลน ปวเตฺต สุขํ เวทิยติฯ กุสเลน ราชกุเลปิ นิพฺพโตฺต อกุสเลน ปวเตฺต ทุกฺขํ เวทิยติฯ **อกณฺหํ อสุกฺก**นฺติ กมฺมกฺขยกรํ จตุมคฺคเจตนากมฺมํ อธิเปฺปตํฯ ตญฺหิ ยทิ กณฺหํ ภเวยฺย, กณฺหวิปากํ ทเทยฺยฯ ยทิ สุกฺกํ ภเวยฺย, สุกฺกวิปากํ ทเทยฺยฯ อุภยวิปากสฺส ปน อทานโต อกณฺหาสุกฺกวิปากตฺตา ‘‘อกณฺหํ อสุกฺก’’นฺติ วุตฺตํฯ อยํ ตาว อุเทฺทเส อโตฺถฯ

นิเทฺทเส ปน **สพฺยาพชฺฌ**นฺติ สทุกฺขํฯ กายสงฺขาราทีสุ กายทฺวาเร คหณาทิวเสน โจปนปฺปตฺตา ทฺวาทส อกุสลเจตนา **สพฺยาพชฺฌกายสงฺขาโร** นามฯ วจีทฺวาเร หนุสโญฺจปนวเสน วจีเภทปวตฺติกา ตาเยว ทฺวาทส **วจีสงฺขาโร** นามฯ อุภยโจปนํ อปฺปตฺตา รโหจินฺตยนฺตสฺส มโนทฺวาเร ปวตฺตา **มโนสงฺขาโร** นามฯ อิติ ตีสุปิ ทฺวาเรสุ กายทุจฺจริตาทิเภทา อกุสลเจตนาว สงฺขาราติ เวทิตพฺพาฯ อิมสฺมิญฺหิ สุเตฺต เจตนา ธุรํ, อุปาลิสุเตฺต กมฺมํฯ **อภิสงฺขริตฺวา**ติ สงฺกฑฺฒิตฺวา, ปิณฺฑํ กตฺวาติ อโตฺถฯ **สพฺยาพชฺฌํ โลก**นฺติ สทุกฺขํ โลกํ อุปปชฺชนฺติฯ **สพฺยาพชฺฌา ผสฺสา ผุสนฺตี**ติ สทุกฺขา วิปากผสฺสา ผุสนฺติฯ **เอกนฺตทุกฺข**นฺติ นิรนฺตรทุกฺขํฯ **ภูตา**ติ เหตฺวเตฺถ นิสฺสกฺกวจนํ, ภูตกมฺมโต ภูตสฺส สตฺตสฺส อุปปตฺติ โหติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถาภูตํ กมฺมํ สตฺตา กโรนฺติ, ตถาภูเตน กเมฺมน กมฺมสภาควเสน เตสํ อุปปตฺติ โหติฯ เตเนวาห ‘‘ยํ กโรติ เตน อุปปชฺชตี’’ติฯ เอตฺถ จ **เตนา**ติ กเมฺมน วิย วุตฺตา, อุปปตฺติ จ นาม วิปาเกน โหติฯ ยสฺมา ปน วิปากสฺส กมฺมํ เหตุ, ตสฺมา เตน มูลเหตุภูเตน กเมฺมน นิพฺพตฺตตีติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ **ผสฺสา ผุสนฺตี**ติ เยน กมฺมวิปาเกน นิพฺพโตฺต, ตํกมฺมวิปากผสฺสา ผุสนฺติฯ **กมฺมทายาทา**ติ กมฺมทายชฺชา กมฺมเมว เนสํ ทายชฺชํ สนฺตกนฺติ วทามิฯ

อพฺยาพชฺฌนฺติ นิทฺทุกฺขํ ฯ อิมสฺมึ วาเร กายทฺวาเร ปวตฺตา อฏฺฐ กามาวจรกุสลเจตนา **กายสงฺขาโร** นามฯ ตาเยว วจีทฺวาเร ปวตฺตา **วจีสงฺขาโร** นามฯ มโนทฺวาเร ปวตฺตา ตาเยว อฏฺฐ, ติโสฺส จ เหฏฺฐิมฌานเจตนา **อพฺยาพชฺฌมโนสงฺขาโร** นามฯ ฌานเจตนา ตาว โหตุ, กามาวจรา กินฺติ อพฺยาพชฺฌมโนสงฺขาโร นาม ชาตาติฯ กสิณสชฺชนกาเล จ กสิณาเสวนกาเล จ ลพฺภนฺติฯ กามาวจรเจตนา ปฐมชฺฌานเจตนาย ฆฏิตา, จตุตฺถชฺฌานเจตนา ตติยชฺ

ฌานเจตนาย ฆฏิตาฯ อิติ ตีสุปิ ทฺวาเรสุ กายสุจริตาทิเภทา กุสลเจตนาว สงฺขาราติ เวทิตโพฺพฯ ตติยวาโร อุภยมิสฺสกวเสน เวทิตพฺพาฯ

เสยฺยถาปิ มนุสฺสาติอาทีสุ มนุสฺสานํ ตาว กาเลน สุขํ กาเลน ทุกฺขํ ปากฏเมว, เทเวสุ ปน ภุมฺมเทวตานํ, วินิปาติเกสุ เวมานิกเปตานํ กาเลน สุขํ กาเลน ทุกฺขํ โหตีติ เวทิตพฺพํฯ หตฺถิอาทีสุ ติรจฺฉาเนสุปิ ลพฺภติเยวฯ

ตตฺราติ เตสุ ตีสุ กเมฺมสุฯ **ตสฺส ปหานาย ยา เจตนา**ติ ตสฺส ปหานตฺถาย มคฺคเจตนาฯ กมฺมํ ปตฺวาว มคฺคเจตนาย อโญฺญ ปณฺฑรตโร ธโมฺม นาม นตฺถิฯ อิทํ ปน กมฺมจตุกฺกํ ปตฺวา ทฺวาทส อกุสลเจตนา กณฺหา นาม, เตภูมกกุสลเจตนา สุกฺกา นาม, มคฺคเจตนา อกณฺหา อสุกฺกาติ อาคตาฯ

๘๒. **“ลเภยฺยาหํ, ภเนฺต**”ติ อิทํ โส ‘‘จิรํ วต เม อนิยฺยานิกปเกฺข โยเชตฺวา อตฺตา กิลมิโต, ‘สุกฺขนทีตีเร นฺหายิสฺสามี’ติ สมฺปริวเตฺตเนฺตน วิย ถุเส โกเฏฺฏเนฺตน วิย จ น โกจิ อโตฺถ นิปฺผาทิโต, หนฺทาหํ อตฺตานํ โยเค โยเชมี’’ติ จิเนฺตตฺวา อาหฯ อถ ภควา โยเนน ขนฺธเก ติตฺถิยปริวาโส ปญฺญโตฺต, ยํ อญฺญติตฺถิยปุโพฺพ สามเณรภูมิยํ ฐิโต – ‘‘อหํ, ภเนฺต, อิตฺถนฺนาโม อญฺญติตฺถิยปุโพฺพ อิมสฺมิํ ธมฺมวินเย อากงฺขามิ อุปสมฺปทํ, สฺวาหํ, ภเนฺต, สงฺฆํ จตฺตาโร มาเส ปริวาสํ ยาจามี’’ติอาทินา (มหาว. ๘๖) นเยน สมาทิยิตฺวา ปริวสติ, ตํ สนฺธาย ‘‘โย โข, เสนิย, อญฺญติตฺถิยปุโพฺพ’’ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **ปพฺพชฺช**นฺติ วจนสิลิฏฺฐตาวเสเนว วุตฺตํฯ อปริวสิตฺวาเยว หิ ปพฺพชฺชํ ลภติฯ อุปสมฺปทตฺถิเกน ปน นาติกาเลน คามปฺปเวสนาทีนิ อฏฺฐ วตฺตานิ ปูเรเนฺตน ปริวสิตพฺพํ ฯ **อารทฺธจิตฺตา**ติ อฏฺฐวตฺตปูรเณน ตุฏฺฐจิตฺตาฯ อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ วิตฺถารโต ปเนส ติตฺถิยปริวาโส **สมนฺตปาสาทิกาย วินยฏฺฐกถาย** ปพฺพชฺชขนฺธกวณฺณนายํ (มหาว. อฏฺฐ. ๘๖) วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพ ฯ **อปิจ เมตฺถา**ติ อปิจ เม เอตฺถฯ **ปุคฺคลเวมตฺตตา วิทิตา**ติ ปุคฺคลนานตฺตํ วิทิตํฯ อยํ ปุคฺคโล ปริวาสารโห, อยํ น ปริวาสารโหติ อิทํ มยฺหํ ปากฏนฺติ ทเสฺสติฯ

ตโต เสนิโย จิเนฺตสิ – ‘‘อโห อจฺฉริยํ พุทฺธสาสนํ, ยตฺถ เอวํ ฆํสิตฺวา โกเฏฺฏตฺวา ยุตฺตเมว คณฺหนฺติ, อยุตฺตํ ฉเฑฺฑนฺตี’’ติฯ ตโต สุฏฺฐุตรํ ปพฺพชฺชาย สญฺชาตุสฺสาโห **สเจ, ภเนฺต**ติอาทิมาหฯ อถ ภควา ตสฺส ติพฺพจฺฉนฺทตํ วิทิตฺวา น เสนิโย ปริวาสํ อรหตีติ อญฺญตรํ ภิกฺขุํ อามเนฺตสิ – ‘‘คจฺฉ ตฺวํ, ภิกฺขุ, เสนิยํ นฺหาเปตฺวา ปพฺพาเชตฺวา อาเนหี’’ติฯ โส ตถา กตฺวา ตํ ปพฺพาเชตฺวา ภควโต สนฺติกํ อานยิฯ ภควา คเณ นิสีทิตฺวา อุปสมฺปาเทสิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อลตฺถ โข อเจโล เสนิโย ภควโต สนฺติเก ปพฺพชฺชํ อลตฺถ อุปสมฺปท’’นฺติฯ

อจิรูปสมฺปโนฺนติ อุปสมฺปโนฺน หุตฺวา นจิรเมวฯ **วูปกโฏฺฐ**ติ วตฺถุกามกิเลสกาเมหิ กาเยน จ จิเตฺตน จ วูปกโฏฺฐฯ **อปฺปมโตฺต**ติ กมฺมฏฺฐาเน สติํ อวิชหโนฺตฯ **อาตาปี**ติ กายิกเจตสิกสงฺขาเตน วีริยาตาเปน อาตาปีฯ **ปหิตโตฺต**ติ กาเย จ ชีวิเต จ อนเปกฺขตาย เปสิตโตฺต วิสฺสฏฺฐอตฺตภาโวฯ **ยสฺสตฺถายา**ติ ยสฺส อตฺถายฯ **กุลปุตฺตา**ติ อาจารกุลปุตฺตาฯ **สมฺมเทวา**ติ เหตุนาว การเณเนวฯ **ตทนุตฺตร**นฺติ ตํ อนุตฺตรํฯ **พฺรหฺมจริยปริโยสาน**นฺติ มคฺคพฺรหฺมจริยปริโยสานภูตํ อรหตฺตผลํฯ ตสฺส หิ อตฺถาย กุลปุตฺตา ปพฺพชนฺติฯ **ทิเฏฺฐว ธเมฺม**ติ อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเวฯ **สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา**ติ อตฺตนาเยว ปญฺญาย ปจฺจกฺขํ กตฺวา, อปรปฺปจฺจยํ ญตฺวาติ อโตฺถฯ **อุปสมฺปชฺช วิหาสี**ติ ปาปุณิตฺวา สมฺปาเทตฺวา วิหาสิฯ เอวํ วิหรโนฺต **ขีณา ชาติ...เป.... อพฺภญฺญาสิ**ฯ

เอวมสฺส ปจฺจเวกฺขณภูมึ ทเสฺสตฺวา อรหตฺตนิกูเฏเนว เทสนํ นิฏฺฐาเปตุํ ‘‘อญฺญตโร โข ปนายสฺมา เสนิโย อรหตํ อโหสี’’ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อญฺญตโร**ติ เอโกฯ **อรหต**นฺติ อรหนฺตานํ, ภควโต สาวกานํ อรหนฺตานํ อพฺภนฺตโร อโหสีติ อยเมวตฺถ อธิปฺปาโยฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

กุกฺกุรวติกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. อภยราชกุมารสุตฺตวณฺณนา

๘๓. **เอวํ เม สุต**นฺติ อภยสุตฺตํฯ ตตฺถ **อภโย**ติ ตสฺส นามํฯ **ราชกุมาโร**ติ พิมฺพิสารสฺส โอรสปุตฺโตฯ **วาทํ อาโรเปหี**ติ โทสํ อาโรเปหิฯ **เนรยิโก**ติ นิรเย นิพฺพตฺตโกฯ **กปฺปฏฺโฐ**ติ กปฺปฏฺฐิติโกฯ **อเตกิจฺโฉ**ติ พุทฺธสหเสฺสนาปิ ติกิจฺฉิตุํ น สกฺกาฯ **อุคฺคิลิตุ**นฺติ เทฺว อนฺเต โมเจตฺวา กเถตุํ อสโกฺกโนฺต อุคฺคิลิตุํ พหิ นีหริตุํ น สกฺขิติฯ **โอคิลิตุ**นฺติ ปุจฺฉาย โทสํ ทตฺวา หาเรตุํ อสโกฺกโนฺต โอคิลิตุํ อโนฺต ปเวเสตุํ น สกฺขิติฯ

เอวํ, ภเนฺตติ นิคโณฺฐ กิร จิเนฺตสิ – ‘‘สมโณ โคตโม มยฺหํ สาวเก ภินฺทิตฺวา คณฺหาติ, หนฺทาหํ เอกํ ปญฺหํ อภิสงฺขโรมิ, ยํ ปุโฏฺฐ สมโณ โคตโม อุกฺกุฏฺโก หุตฺวา นิสิโนฺน อุฏฺฐาตุํ น สกฺขิสฺสตี’’ติฯ โส อภยสฺส เคหา นีหฏภโตฺต สินิทฺธโภชนํ ภุญฺชโนฺต พหู ปเญฺห อภิสงฺขริตฺวา – ‘‘เอตฺถ สมโณ โคตโม อิมํ นาม โทสํ ทเสฺสสฺสติ, เอตฺถ อิมํ นามา’’ติ สเพฺพ ปหาย จาตุมาสมตฺถเก อิมํ ปญฺหํ อทฺทสฯ อถสฺส เอตทโหสิ – ‘‘อิมสฺส ปญฺหสฺส ปุจฺฉาย วา วิสฺสชฺชเน วา น สกฺกา โทโส ทาตุํ, โอวฏฺฏิกสาโร อยํ, โก นุ โข อิมํ คเหตฺวา สมณสฺส โคตมสฺส วาทํ อาโรเปสฺสตี’’ติฯ ตโต ‘‘อภโย ราชกุมาโร ปณฺฑิโต, โส สกฺขิสฺสตีติ ตํ อุคฺคณฺหาเปมี’’ติ นิฏฺฐํ คนฺตฺวา อุคฺคณฺหาเปสิฯ โส วาทชฺฌาสยตาย ตสฺส วจนํ สมฺปฏิจฺฉโนฺต ‘‘เอวํ, ภเนฺต,’’ติ อาหฯ

๘๔. **อกาโล โข อชฺชา**ติ อยํ ปโญฺห จตูหิ มาเสหิ อภิสงฺขโต, ตตฺถ อิทํ คเหตฺวา อิทํ วิสฺสชฺชิยมาเน ทิวสภาโค นปฺปโหสฺสตีติ มญฺญโนฺต เอวํ จิเนฺตสิฯ **โส ทานี**ติ เสฺว ทานิฯ **อตฺตจตุโตฺถ**ติ กสฺมา พหูหิ สทฺธึ น นิมเนฺตสิ? เอวํ กิรสฺส อโหสิ – ‘‘พหูสุ นิสิเนฺนสุ โถกํ ทตฺวา วทนฺตสฺส อญฺญํ สุตฺตํ อญฺญํ การณํ อญฺญํ ตถารูปํ วตฺถุํ อาหริตฺวา ทเสฺสสฺสติ, เอวํ สเนฺต กลโห วา โกลาหลเมว วา ภวิสฺสติฯ อถาปิ เอกกํเยว นิมเนฺตสฺสามิ, เอวมฺปิ เม ครหา อุปฺปชฺชิสฺสติ ‘ยาวมจฺฉรี วายํ อภโย, ภควนฺตํ ทิวเส ทิวเส ภิกฺขูนํ สเตนปิ สหเสฺสนปิ สทฺธึ จรนฺตํ ทิสฺวาปิ เอกกํเยว นิมเนฺตสี’’’ติฯ ‘‘เอวํ ปน โทโส น ภวิสฺสตี’’ติ อปเรหิ ตีหิ สทฺธึ อตฺตจตุตฺถํ นิมเนฺตสิฯ

๘๕. **น เขฺวตฺถ, ราชกุมาร, เอกํเสนา**ติ น โข, ราชกุมาร, เอตฺถ ปเญฺห เอกํเสน วิสฺสชฺชนํ โหติฯ เอวรูปญฺหิ วาจํ ตถาคโต ภาเสยฺยาปิ น ภาเสยฺยาปิฯ ภาสิตปจฺจเยน อตฺถํ ปสฺสโนฺต ภาเสยฺย, อปสฺสโนฺต น ภาเสยฺยาติ อโตฺถฯ อิติ ภควา มหานิคเณฺฐน จตูหิ มาเสหิ อภิสงฺขตํ ปญฺหํ อสนิปาเตน ปพฺพตกูฏํ วิย เอกวจเนเนว สํจุเณฺณสิฯ **อนสฺสุํ นิคณฺฐา**ติ นฏฺฐา นิคณฺฐาฯ

๘๖. อเงฺก นิสิโนฺน โหตีติ อูรูสุ นิสิโนฺน โหติฯ เลสวาทิโน หิ วาทํ ปฏฺฐเปนฺตา กิญฺจิ เทว ผลํ วา ปุปฺผํ วา โปตฺถกํ วา คเหตฺวา นิสีทนฺติฯ เต อตฺตโน ชเย สติ ปรํ อโชฺฌตฺถรนฺติ, ปรสฺส ชเย สติ ผลํ ขาทนฺตา วิย ปุปฺผํ ฆายนฺตา วิย โปตฺถกํ วาเจนฺตา วิย วิเกฺขปํ ทเสฺสนฺติฯ อยํ ปน จิเนฺตสิ – ''สมฺมาสมฺพุโทฺธ เอส โอสฏสงฺคาโม ปรวาทมทฺทโนฯ สเจ เม ชโย ภวิสฺสติ, อิเจฺจตํ กุสลํฯ โน เจ ภวิสฺสติ, ทารกํ วิชฺฌิตฺวา โรทาเปสฺสามิฯ ตโต ปสฺสถ, โภ, อยํ ทารโก โรทติ, อุฎฺฐหถ ตาว, ปจฺฉาปิ ชานิสฺสามา''ติ ตสฺมา ทารกํ คเหตฺวา นิสีทิฯ ภควา ปน ราชกุมารโต สหสฺสคุเณนปิ สตสหสฺสคุเณนปิ วาทีวรตโร, ''อิมเมวสฺส ทารกํ อุปมํ กตฺวา วาทํ ภินฺทิสฺสามี''ติ จิเนฺตตฺวา ''ตํ กิํ มญฺญสิ ราชกุมารา''ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **มุเข อาหเรยฺยา**ติ มุเข ฐเปยฺยฯ **อาหเรยฺยสฺสาห**นฺติ อปเนยฺยํ อสฺส อหํฯ **อาทิเกเนวา**ติ ปฐมปโยเคเนวฯ **อภูต**นฺติ อภูตตฺถํฯ **อตจฺฉ**นฺติ น ตจฺฉํฯ **อนตฺถสํหิต**นฺติ น อตฺถสํหิตํ น วฑฺฒินิสฺสิตํฯ **อปฺปิยา อมนาปา**ติ เนว ปิยา น มนาปาฯ อิมินา นเยเนว สพฺพตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ

ตตฺถ อปฺปิยปเกฺข **ปฐมวาจา** อโจรํเยว โจโรติ, อทาสํเยว ทาโสติ, อทุปฺปยุตฺตํเยว ทุปฺปยุโตฺตติ ปวตฺตาฯ น ตํ ตถาคโต ภาสติฯ **ทุติยวาจา** โจรํเยว โจโร อยนฺติอาทิวเสน ปวตฺตาฯ ตมฺปิ ตถาคโต น ภาสติฯ **ตติยวาจา** ''อิทานิ อกตปุญฺญตาย ทุคฺคโต ทุพฺพโณฺณ อเปฺปสโกฺข , อิธ ฐตฺวาปิ ปุน ปุญฺญํ น กโรสิ, ทุติยจิตฺตวาเร กถํ จตูหิ อปาเยหิ น มุจฺจิสฺสสี''ติ เอวํ มหาชนสฺส อตฺถปุเรกฺขาเรน ธมฺมปุเรกฺขาเรน อนุสาสนีปุเรกฺขาเรน จ วตฺตพฺพวาจาฯ **ตตฺร กาลญฺญู ตถาคโต**ติ ตสฺมิํ ตติยพฺยากรเณ ตสฺสา วาจาย พฺยากรณตฺถาย ตถาคโต กาลญฺญู โหติ, มหาชนสฺส อาทานกาลํ คหณกาลํ ชานิตฺวาว พฺยากโรตีติ อโตฺถฯ

ปิยปเกฺข ปฐมวาจา อฎฺฐานิยกถา นามฯ สา เอวํ เวทิตพฺพา – เอวํ กิร คามวาสิมหลฺลกํ นครํ อาคนฺตฺวา ปานาคาเร ปิวนฺตํ วเญฺจตุกามา สมฺพหุลา ธุตฺตา ปีตฎฺฐาเน ฐตฺวา เตน สทฺธิํ สุรํ ปิวนฺตา ''อิมสฺส นิวาสนปาวุรณมฺปิ หเตฺถ ภณฺฑกมฺปิ สพฺพํ คณฺหิสฺสามา''ติ จิเนฺตตฺวา กติกํ อกํสุ – ''เอเกกํ อตฺตปจฺจกฺขกถํ กเถม, โย 'อภูต'นฺติ กเถสิ, กถิตํ วา น สทฺทหติ, ตํ ทาสํ กตฺวา คณฺหิสฺสามา''ติฯ ตมฺปิ มหลฺลกํ ปุจฺฉิํสุ ''ตุมฺหากมฺปิ ตาต รุจฺจตี''ติฯ เอวํ โหตุ ตาตาติฯ

เอโก ธุโตฺต อาห – มยฺหํ, โภ มาตุ, มยิ กุจฺฉิคเต กปิฎฺฐผลโทหโล อโหสิฯ สา อญฺญํ กปิฎฺฐหารกํ อลพฺภมานา มํเยว เปเสสิฯ อหํ คนฺตฺวา รุกฺขํ อภิรุหิตุํ อสโกฺกโนฺต อตฺตนาว อตฺตานํ ปาเท คเหตฺวา มุคฺครํ วิย รุกฺขสฺส อุปริ ขิปิํ; อถ สาขโต สาขํ วิจรโนฺต ผลานิ คเหตฺวา โอตริตุํ อสโกฺกโนฺต ฆรํ คนฺตฺวา นิเสฺสณิํ อาหริตฺวา โอรุยฺห มาตุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ผลานิ มาตุยา อทาสิํ; ตานิ ปน มหนฺตานิ โหนฺติ จาฎิปฺปมาณานิฯ ตโต เม มาตรา เอกาสเน นิสินฺนาย สมสฎฺฐิผลานิ ขาทิตานิฯ มยา เอกุจฺฉเงฺคน อานีตผเลสุ เสสกานิ กุลสนฺตเก คาเม ขุทฺทกมหลฺลกานํ อเหสุํฯ อมฺหากํ ฆรํ โสฬสหตฺถํ, เสสปริกฺขารภณฺฑกํ อปเนตฺวา กปิฎฺฐผเลเหว ยาว ฉทนํ ปูริตํฯ ตโต อติเรกานิ คเหตฺวา เคหทฺวาเร ราสิํ อกํสุฯ โส อสีติหตฺถุเพฺพโธ ปพฺพโต วิย อโหสิฯ กิํ อีทิสํ, โภ สกฺกา, สทฺทหิตุนฺติ?

คามิกมหลฺลโก ตุณฺหี นิสีทิตฺวา สเพฺพสํ กถาปริโยสาเน ปุจฺฉิโต อาห – ''เอวํ ภวิสฺสติ ตาตา, มหนฺตํ รฎฺฐํ, รฎฺฐมหนฺตตาย สกฺกา สทฺทหิตุ''นฺติฯ ยถา จ เตน, เอวํ เสเสหิปิ ตถารูปาสุ นิกฺการณกถาสุ กถิตาสุ อาห – มยฺหมฺปิ ตาตา สุณาถ, น ตุมฺหากํเยว กุลานิ, อมฺหากมฺปิ กุลํ มหากุลํ, อมฺหากํ ปน อวเสสเขเตฺตหิ กปฺปาสเขตฺตํ มหนฺตตรํ ฯ ตสฺส อเนกกรีส

สตสฺส กปฺปาสเขตฺตสฺส มชฺฌ เอโก กปฺปาสรุกฺโข มหา อสีติหตฺถุเพฺพโธ อโหสิฯ ตสฺส ปญฺจ สาขา, ตาสุ อวเสสสาขา ผลํ น คณฺหิํสุ, ปาจีนสาขาย เอกเมว มหาจาฏิมตฺตํ ผลํ อโหสิฯ ตสฺส ฉ อํสิโย, ฉสุ อํสีสุ ฉ กปฺปาสปิณฺฑิโย ปุปฺผิตาฯ อหํ มสฺสุํ กาเรตฺวา นฺหาตวิลิโตฺต เขตฺตํ คนฺตฺวา ตา กปฺปาสปิณฺฑิโย ปุปฺผิตา ทิสฺวา ฐิตโกว หตฺถํ ปสาเรตฺวา คณฺหิํฯ ตา กปฺปาสปิณฺฑิโย ถามสมฺปนฺนา ฉ ทาสา อเหสุํฯ เต สเพฺพ มํ เอกกํ โอหาย ปลาตาฯ เอตฺตเก อทฺธาเน เต น ปสฺสามิ, อชฺช ทิฏฺฐา, ตุเมฺห เต ฉ ชนาฯ ตฺวํ นโนฺท นาม, ตฺวํ ปุโณฺณ นาม, ตฺวํ วฑฺฒมาโน นาม, ตฺวํ จิโตฺต นาม ตฺวํ มงฺคโล นาม, ตฺวํ โปฏฺฐิโย นามาติ วตฺวา อุฏฺฐาย นิสินฺนเกเยว จูฬาสุ คเหตฺวา อฏฺฐาสิฯ เต ‘‘น มยํ ทาสา’’ติปิ วตฺตุํ นาสกฺขิํสุฯ อถ เน กฑฺฒโนฺต วินิจฺฉยํ เนตฺวา ลกฺขณํ อาโรเปตฺวา ยาวชีวํ ทาเส กตฺวา ปริภุญฺชิฯ เอวรูปิํ กถํ ตถาคโต น ภาสติฯ

ทุติยวาจา อามิสเหตุจาฏุกมฺยตาทิวเสน นานปฺปการา ปเรสํ โถมนวาจา เจว, โจรกถํ ราชกถนฺติ อาทินยปฺปวตฺตา ติรจฺฉานกถา จฯ ตมฺปิ ตถาคโต น ภาสติฯ **ตติยวาจา** อริยสจฺจสนฺนิสฺสิตกถา, ยํ วสฺสสตมฺปิ สุณนฺตา ปณฺฑิตา เนว ติตฺติํ คจฺฉนฺติฯ อิติ ตถาคโต เนว สพฺพมฺปิ อปฺปิยวาจํ ภาสติ น ปิยวาจํฯ ตติยํ ตติยเมว ปน ภาสิตพฺพกาลํ อนติกฺกมิตฺวา ภาสติฯ ตตฺถ ตติยํ อปฺปิยวาจํ สนฺธาย เหฏฺฐา ทหรกุมารอุปมา อาคตาติ เวทิตพฺพํฯ

๘๗. **อุทาหุ ฐานโสเวต**นฺติ อุทาหุ ฐานุปฺปตฺติกญาเณน ตงฺขณํเยว ตํ ตถาคตสฺส อุปฏฺฐาตีติ ปุจฺฉติฯ **สญฺญาโต**ติ ญาโต ปญฺญาโต ปากโฏฯ **ธมฺมธาตู**ติ ธมฺมสภาโวฯ สพฺพญฺญุตญฺญาณเสฺสตํ อธิวจนํ ฯ ตํ ภควตา สุปฺปฏิวิทฺธํ, หตฺถคตํ ภควโตฯ ตสฺมา โส ยํ ยํ อิจฺฉติ, ตํ ตํ สพฺพํ ฐานโสว ปฏิภาตีติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวฯ อยํ ปน ธมฺมเทสนา เนยฺยปุคฺคลวเสน ปรินิฏฺฐิตาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

อภยราชกุมารสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. พหุเวทนียสุตฺตวณฺณนา

๘๘. **เอวํ เม สุต**นฺติ พหุเวทนียสุตฺตํฯ ตตฺถ **ปญฺจกโงฺค ถปตี**ติ ปญฺจกโงฺคติ ตสฺส นามํฯ วาสิผรสุนิขาทนทณฺฑมุคฺครกาฬสุตฺตนาฬิสงฺขาเตหิ วา อเงฺคหิ สมนฺนาคตตฺตา โส ปญฺจโงฺคติ ปญฺญาโตฯ **ถปตี**ติ วฑฺฒกีเชฏฺฐโกฯ **อุทายี**ติ ปณฺฑิตอุทายิเตฺถโรฯ

๘๙. **ปริยาย**นฺติ การณํฯ **เทฺวปานนฺทา**ติ เทฺวปิ, อานนฺทฯ **ปริยาเยนา**ติ การเณนฯ เอตฺถ จ กายิกเจตสิกวเสน **เทฺว** เวทิตพฺพาฯ สุขาทิวเสน **ติโสฺส,** อินฺทฺริยวเสน สุขินฺทฺริยาทิกา **ปญฺจ,** ทฺวารวเสน จกฺขุสมฺผสฺสชาทิกา **ฉ,** อุปวิจารวเสน ‘‘จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา โสมนสฺสฏฺฐานิยํ รูปํ อุปวิจรตี’’ติอาทิกา **อฏฺฐารส,** ฉ เคหสฺสิตานิ โสมนสฺสานิ, ฉ เนกฺขมฺมสิตานิ โสมนสฺสานิ, ฉ เคหสฺสิตานิ โทมนสฺสานิ, ฉ เนกฺขมฺมสิตานิ โทมนสฺสานิ, ฉ เคหสฺสิตา อุเปกฺขา, ฉ เนกฺขมฺมสิตาติ เอวํ **ฉตฺติํส,** ตา อตีเต ฉตฺติํส, อนาคเต ฉตฺติํส, ปจฺจุปฺปเนฺน ฉตฺติํสาติ เอวํ **อฏฺฐสตเวทนาสตํ** เวทิตพฺพํฯ

๙๐. **ปญฺจ โข อิเม, อานนฺท, กามคุณา**ติ อยํ ปาฏิเอโกฺก อนุสนฺธิฯ น เกวลมฺปิ เทฺวอาทิํ กตฺวา เวทนา ภควตา ปญฺญตฺตา, ปริยาเยน เอกาปิ เวทนา กถิตาฯ ตํ ทเสฺสโนฺต ปญฺ

จกงฺคสฺส ถปติโน วาทํ อุปตฺถเมฺภตุํ อิมํ เทสนํ อารภิฯ

อภิกฺกนฺตตรนฺติ สุนฺทรตรํฯ **ปณีตตร**นฺติ อตปฺปกตรํฯ เอตฺถ จ จตุตฺถชฺฌานโต ปฏฺฐาย อทุกฺขมสุขา เวทนา, สาปิ สนฺตเฏฺฐน ปณีตเฏฺฐน จ สุขนฺติ วุตฺตาฯ ฉ เคหสฺสิตานิ สุขนฺติ วุตฺตานิฯ นิโรโธ อเวทยิตสุขวเสน สุขํ นาม ชาโตฯ ปญฺจกามคุณวเสน หิ อฏฺฐสมาปตฺติวเสน จ อุปฺปนฺนํ เวทยิตสุขํ นามฯ นิโรโธ อเวทยิตสุขํ นามฯ อิติ เวทยิตสุขํ วา โหตุ อเวทยิตสุขํ วา, ตํ นิทฺทุกฺขภาวสงฺขาเตน สุขเฏฺฐน เอกนฺตสุขเมว ชาตํฯ

๙๑. **ยตฺถ ยตฺถา**ติ ยสฺมิํ ยสฺมิํ ฐาเนฯ **สุขํ อุปลพฺภตี**ติ เวทยิตสุขํ วา อเวทยิตสุขํ วา อุปลพฺภติฯ **ตํ ตํ ตถาคโต สุขสฺมิํ ปญฺญเปตี**ติ ตํ สพฺพํ ตถาคโต นิทฺทุกฺขภาวํ สุขสฺมิํเยว ปญฺญเปตีติฯ อิธ ภควา นิโรธสมาปตฺติํ สีสํ กตฺวา เนยฺยปุคฺคลวเสน อรหตฺตนิกูเฏเนว เทสนํ นิฏฺฐาเปสีติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

พหุเวทนียสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. อปณฺณกสุตฺตวณฺณนา

๙๒. **เอวํ เม สุต**นฺติ อปณฺณกสุตฺตํฯ ตตฺถ **จาริก**นฺติ อตุริตจาริกํฯ

๙๓. **อตฺถิ ปน โว คหปตโย**ติ กสฺมา อาห? โส กิร คาโม อฏวิทฺวาเร นิวิโฏฺฐฯ นานาวิธา สมณพฺราหฺมณา ทิวสํ มคฺคํ คนฺตฺวา สายํ ตํ คามํ วาสตฺถาย อุเปนฺติ, เตสํ เต มนุสฺสา มญฺจปีฐานิ ปตฺถริตฺวา ปาเท โธวิตฺวา ปาเท มเกฺขตฺวา กปฺปิยปานกานิ ทตฺวา ปุนทิวเส นิมเนฺตตฺวา ทานํ เทนฺติฯ เต ปสนฺนจิตฺตา เตหิ สทฺธิํ สมฺมนฺตยมานา เอวํ วทนฺติ ‘‘อตฺถิ ปน โว คหปตโย กิญฺจิ ทสฺสนํ คหิต’’นฺติ? นตฺถิ, ภเนฺตติฯ ‘‘คหปตโย วินา ทสฺสเนน โลโก น นิยฺยาติ, เอกํ ทสฺสนํ รุจฺจิตฺวา ขมาเปตฺวา คเหตุํ วฏฺฏติ, ‘สสฺสโต โลโก’ติ ทสฺสนํ คณฺหถา’’ติ วตฺวา ปกฺกนฺตาฯ อปรทิวเส อเญฺญ อาคตาฯ เตปิ ตเถว ปุจฺฉิํสุฯ เต เตสํ ‘‘อาม, ภเนฺต, ปุริเมสุ ทิวเสสุ ตุมฺหาทิสา สมณพฺราหฺมณา อาคนฺตฺวา ‘สสฺสโต โลโก’ติ อเมฺห อิทํ ทสฺสนํ คาหาเปตฺวา คตา’’ติ อาโรเจสุํฯ ‘‘เต พาลา กิํ ชานนฺติ? ‘อุจฺฉิชฺชติ อยํ โลโก’ติ อุเจฺฉททสฺสนํ คณฺหถา’’ติ เอวํ เตปิ อุเจฺฉททสฺสนํ คณฺหาเปตฺวา ปกฺกนฺตาฯ เอเตนุปาเยน อเญฺญ เอกจฺจสสฺสตํ, อเญฺญ อนฺตานนฺตํ , อเญฺญ อมราวิเกฺขปนฺติ เอวํ ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิโย อุคฺคณฺหาเปสุํฯ เต ปน เอกทิฏฺฐิยมฺปิ ปติฏฺฐาตุํ นาสกฺขิํสุฯ สพฺพปจฺฉา ภควา อคมาสิฯ โส เตสํ หิตตฺถาย ปุจฺฉโนฺต ‘‘อตฺถิ ปน โว คหปตโย’’ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อาการวตี**ติ การณวตี สเหตุกาฯ **อปณฺณโก**ติ อวิรโทฺธ อเทฺวชฺฌคามี เอกํสคาหิโกฯ

๙๔. **นตฺถิ ทินฺน**นฺติอาทิ ทสวตฺถุกา มิจฺฉาทิฏฺฐิ เหฏฺฐา สาเลยฺยกสุเตฺต วิตฺถาริตาฯ ตถา ตพฺพิปจฺจนีกภูตา สมฺมาทิฏฺฐิฯ

๙๕. **เนกฺขมฺม อานิสํส**นฺติ โย เนสํ อกุสลโต นิกฺขนฺตภาเว อานิสํโส, โย จ โวทานปโกฺข วิสุทฺธิปโกฺข, ตํ น ปสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ **อสทฺธมฺมสญฺญตฺตี**ติ อภูตธมฺมสญฺญาปนา ฯ **อตฺตานุกฺกํเสตี**ติ ฐเปตฺวา มํ โก อโญฺญ อตฺตโน ทสฺสนํ ปเร คณฺหาเปตุํ สโกฺกตีติ อตฺตานํ อุกฺขิปติฯ **ปรํ วเมฺภตี**ติ เอตฺตเกสุ ชเนสุ เอโกปิ อตฺตโน ทสฺสนํ ปเร คณฺหาเปตุํ น สโกฺกตีติ เอวํ ปรํ เหฏฺฐา ขิปติฯ **ปุเพฺพว โข ปนา**ติ ปุเพฺพ มิจฺฉาทสฺสนํ คณฺหนฺตเสฺสว สุสีลฺยํ ปหีนํ

โหติ, ทุสฺสีลภาโว ปจฺจุปฏฺฐิโตฯ **เอวมสฺสิเม**ติ เอวํ อสฺส อิเม มิจฺฉาทิฏฺฐิอาทโย สตฺตฯ อปราปรํ อุปฺปชฺชนวเสน ปน เตเยว มิจฺฉาทิฏฺฐิปจฺจยา อเนเก ปาปกา อกุสลา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ นามฯ

ตตฺราติ ตาสุ เตสํ สมณพฺราหฺมณานํ ลทฺธีสุฯ **กลิคฺคโห**ติ ปราชยคฺคาโหฯ **ทุสฺสมโตฺต สมาทิโนฺน**ติ ทุคฺคหิโต ทุปฺปรามโฏฺฐฯ **เอกํสํ ผริตฺวา ติฏฺฐตี**ติ เอกนฺตํ เอกโกฏฺฐาสํ สกวาทเมว ผริตฺวา อธิมุจฺจิตฺวา ติฏฺฐติ, ''สเจ โข นตฺถิ ปโร โลโก''ติ เอวํ สเนฺตเยว โสตฺถิภาวาวโห โหติฯ **ริญฺจตี**ติ วชฺชติฯ

๙๖. **สทฺธมฺมสญฺญตฺตี**ติ ภูตธมฺมสญฺญาปนาฯ

กฏคฺคโหติ ชยคฺคาโหฯ **สุสมโตฺต สมาทิโนฺน**ติ สุคฺคหิโต สุปรามโฏฺฐฯ **อุภยํสํ ผริตฺวา ติฏฺฐตี**ติ อุภยนฺตํ อุภยโกฏฺฐาสํ สกวาทํ ปรวาทญฺจ ผริตฺวา อธิมุจฺจิตฺวา ติฏฺฐติ ''สเจ โข อตฺถิ ปโร โลโก''ติ เอวํ สเนฺตปิ ''สเจ โข นตฺถิ ปโร โลโก''ติ เอวํ สเนฺตปิ โสตฺถิภาวาวโห โหติฯ ปรโตปิ เอกํสอุภยํเสสุ อิมินาว นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๙๗. **กโรโต**ติ สหตฺถา กโรนฺตสฺสฯ **การยโต**ติ อาณตฺติยา กาเรนฺตสฺสฯ **ฉินฺทโต**ติ ปเรสํ หตฺถาทีนิ ฉินฺทนฺตสฺสฯ **ปจโต**ติ ทเณฺฑน ปีเฬนฺตสฺส วา ตเชฺชนฺตสฺส วาฯ **โสจยโต**ติ ปรสฺส ภณฺฑหรณาทีหิ โสกํ สยํ กโรนฺตสฺสปิ ปเรหิ กาเรนฺตสฺสปิฯ **กิลมโต**ติ อาหารูปเจฺฉทพนฺธนาคารปฺปเวสนาทีหิ สยํ กิลมนฺตสฺสาปิ ปเรหิ กิลมาเปนฺตสฺสาปิฯ **ผนฺทโต ผนฺทาปยโต**ติ ปรํ ผนฺทนฺตํ ผนฺทนกาเล สยมฺปิ ผนฺทโต ปรมฺปิ ผนฺทาปยโตฯ **ปาณมติปาตยโต**ติ ปาณํ หนนฺตสฺสปิ หนาเปนฺตสฺสปิฯ เอวํ สพฺพตฺถ กรณการาปนวเสเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

สนฺธินฺติ ฆรสนฺธิํฯ **นิโลฺลปนฺ**ติ มหาวิโลปํฯ **เอกาคาริกนฺ**ติ เอกเมว ฆรํ ปริวาเรตฺวา วิลุมฺปนํฯ **ปริปเนฺถ ติฏฺฐโต**ติ อาคตาคตานํ อจฺฉินฺทนตฺถํ มเคฺค ติฏฺฐโตฯ **กโรโต น กรียติ ปาปนฺ**ติ ยํกิญฺจิ ปาปํ กโรมีติ สญฺญาย กโรโตปิ ปาปํ น กรียติ, นตฺถิ ปาปํฯ สตฺตา ปน กโรมาติ เอวํสญฺญิโน โหนฺตีติ อโตฺถฯ **ขุรปริยเนฺตนา**ติ ขุรเนมินา, ขุรธารสทิสปริยเนฺตน วาฯ **เอกํ มํสขลนฺ**ติ เอกํ มํสราสิํฯ **ปุญฺชนฺ**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ **ตโตนิทานนฺ**ติ เอกมํสขลกรณนิทานํฯ ทกฺขิณตีเร มนุสฺสา กกฺขฬา ทารุณา, เต สนฺธาย **หนโนฺต**ติอาทิ วุตฺตํฯ อุตฺตรตีเร สทฺธา โหนฺติ ปสนฺนา พุทฺธมามกา ธมฺมมามกา สงฺฆมามกา, เต สนฺธาย **ททโนฺต**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ตตฺถ **ยชโนฺต**ติ มหายาคํ กโรโนฺตฯ **ทเมนา**ติ อินฺทฺริยทเมน อุโปสถกเมฺมนฯ **สํยเมนา**ติ สีลสํยเมนฯ **สจฺจวเชฺชนา**ติ สจฺจวจเนนฯ **อาคโม**ติ อาคมนํ, ปวตฺตีติ อโตฺถฯ สพฺพถาปิ ปาปปุญฺญานํ กิริยเมว ปฏิกฺขิปนฺติฯ สุกฺกปโกฺขปิ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ เสสเมตฺถ ปุริมวาเร วุตฺตสทิสเมวฯ

๑๐๐. **นตฺถิ เหตุ นตฺถิ ปจฺจโย**ติ เอตฺถ ปจฺจโย เหตุเววจนํฯ อุภเยนาปิ วิชฺชมานกเมว กายทุจฺจริตาทิสํกิเลสปจฺจยํ กายสุจริตาทิวิสุทฺธิปจฺจยํ ปฏิกฺขิปนฺติฯ **นตฺถิ พลํ, นตฺถิ วีริยํ, นตฺถิ ปุริสถาโม, นตฺถิ ปุริสปรกฺกโม**ติ สตฺตานํ สํกิเลสิตุํ วา วิสุชฺฌิตุํ วา พลํ วา วีริยํ วา ปุริเสน กาตโพฺพ นาม ปุริสถาโม วา ปุริสปรกฺกโม วา นตฺถิฯ

สเพฺพ สตฺตาติ โอฏฺฐโคณคทฺรภาทโย อนวเสเส นิทเสฺสนฺติฯ **สเพฺพ ปาณา**ติ เอกินฺทฺริโย ปาโณ ทฺวินฺทฺริโย ปาโณติ อาทิวเสน วทนฺติฯ **สเพฺพ ภูตา**ติ อณฺฑโกสวตฺถิโกเสสุ ภูเต สนฺธาย วทนฺติฯ **สเพฺพ ชีวา**ติ สาลิยวโคธุมาทโย สนฺธาย วทนฺติฯ เตสุ เหเต วิรุหนภาเวน ชีวสญฺญิโนฯ **อวสา อพลา อวีริยา**ติ เตสํ อตฺตโน วโส วา พลํ วา วีริยํ วา นตฺถิฯ **นิยติสงฺคติภาวปริณตา**ติ เอตฺถ **นิยตี**ติ นิยตตาฯ **สงฺคตี**ติ ฉนฺนํ อภิชาตีนํ ตตฺถ ตตฺถ คมนํฯ **ภาโว**ติ สภาโวเยวฯ เอวํ นิยติยา จ สงฺคติยา จ ภาเวน จ ปริณตา นานปฺปการตํ ปตฺตาฯ เยน หิ ยถา ภวิตพฺพํ, โส ตเถว ภวติฯ เยน โน ภวิตพฺพํ, โส น ภวตีติ ทเสฺสนฺติฯ **ฉเสฺววาภิชาตีสู**ติ ฉสุ เอว อภิชาตีสุ ฐตฺวา สุขญฺจ ทุกฺขญฺจ ปฏิสํเวเทนฺติ, อญฺญา สุขทุกฺขภูมิ นตฺถีติ ทเสฺสนฺติฯ

ตตฺถ ฉ อภิชาติโย นาม กณฺหาภิชาติ นีลาภิชาติ โลหิตาภิชาติ หลิทฺทาภิชาติ สุกฺกาภิชาติ ปรมสุกฺกาภิชาตีติฯ ตตฺถ สากุณิโก สูกริโก ลุทฺโท มจฺฉฆาตโก โจโร โจรฆาตโก, เย วา ปนเญฺญปิ เกจิ กุรูรกมฺมนฺตา, อยํ กณฺหาภิชาติ นามฯ ภิกฺขู นีลาภิชาตีติ วทนฺติฯ เต กิร จตูสุ ปจฺจเยสุ กณฺฏเก ปกฺขิปิตฺวา ขาทนฺติฯ ‘‘ภิกฺขู จ กณฺฏกวุตฺติโน’’ติ อยญฺหิ เนสํ ปาฬิเยวฯ อถ วา กณฺฏกวุตฺติกา เอวํ นาม เอเก ปพฺพชิตาติ วทนฺติฯ ‘‘สมณกณฺฏกวุตฺติกา’’ติปิ หิ เนสํ ปาฬิฯ โลหิตาภิชาติ นาม นิคณฺฐา เอกสาฏกาติ วทนฺติฯ อิเม กิร ปุริเมหิ ทฺวีหิ ปณฺฑรตราฯ คิหี อเจลกสาวกา หลิทฺทาภิชาตีติ วทนฺติฯ อิติ อตฺตโน ปจฺจยทายเก นิคเณฺฐหิปิ เชฏฺฐกตเร กโรนฺติฯ นโนฺท, วโจฺฉ, สงฺกิโจฺจ, อยํ สุกฺกาภิชาตีติ วทนฺติฯ เต กิร ปุริเมหิ จตูหิ ปณฺฑรตราฯ อาชีวเก ปน ปรมสุกฺกาภิชาตีติ วทนฺติฯ เต กิร สเพฺพหิ ปณฺฑรตราฯ

ตตฺถ สเพฺพ สตฺตา ปฐมํ สากุณิกาทโยว โหนฺติ, ตโต วิสุชฺฌมานา สกฺยสมณา โหนฺติ, ตโต วิสุชฺฌมานา นิคณฺฐา, ตโต อาชีวกสาวกา, ตโต นนฺทาทโย, ตโต อาชีวกาติ อยเมเตสํ ลทฺธิฯ สุกฺกปโกฺข วุตฺตปจฺจนีเกน เวทิตโพฺพฯ เสสมิธาปิ ปุริมวาเร วุตฺตสทิสเมวฯ

อิมาสุ ปน ตีสุ ทิฏฺฐีสุ นตฺถิกทิฏฺฐิ วิปากํ ปฏิพาหติ, อกิริยทิฏฺฐิ กมฺมํ ปฏิพาหติ, อเหตุกทิฏฺฐิ อุภยมฺปิ ปฏิพาหติฯ ตตฺถ กมฺมํ ปฏิพาหเนฺตนาปิ วิปาโก ปฏิพาหิโต โหติ, วิปากํ ปฏิพาหเนฺตนาปิ กมฺมํ ปฏิพาหิตํฯ อิติ สเพฺพเปเต อตฺถโต อุภยปฏิพาหกา นตฺถิกวาทา เจว อเหตุกวาทา อกิริยวาทา จ โหนฺติฯ เย ปน เตสํ ลทฺธึ คเหตฺวา รตฺติฏฺฐาเน ทิวาฏฺฐาเน นิสินฺนา สชฺฌายนฺติ วีมํสนฺติ, เตสํ – ‘‘นตฺถิ ทินฺนํ นตฺถิ ยิฏฺฐํ, กโรโต น กริยติ ปาปํ, นตฺถิ เหตุ นตฺถิ ปจฺจโย’’ติ ตสฺมึ อารมฺมเณ มิจฺฉาสติ สนฺติฏฺฐติ , จิตฺตํ เอกคฺคํ โหติ, ชวนานิ ชวนฺติ, ปฐมชวเน สเตกิจฺฉา โหนฺติ, ตถา ทุติยาทีสุฯ สตฺตเม พุทฺธานมฺปิ อเตกิจฺฉา อนิวตฺติโน อริฏฺฐกณฺฏกสทิสาฯ

ตตฺถ โกจิ เอกํ ทสฺสนํ โอกฺกมติ, โกจิ เทฺว, โกจิ ตีณิปิ, เอกสฺมึ โอกฺกเนฺตปิ ทฺวีสุ ตีสุ โอกฺกเนฺตสุปิ นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิโกว โหติ, ปโตฺต สคฺคมคฺคาวรณเญฺจว โมกฺขมคฺคาวรณญฺจ, อภโพฺพ ตสฺส อตฺตภาวสฺส อนนฺตรํ สคฺคมฺปิ คนฺตุํ, ปเคว โมกฺขํฯ วฏฺฏขาณุ นาเมส สโตฺต ปถวีโคปโกฯ กึ ปเนส เอกสฺมึเยว อตฺตภาเว นิยโต โหติ, อุทาหุ อญฺญสฺมิมฺปีติ? เอกสฺมิเญฺญว นิยโต, อาเสวนวเสน ปน ภวนฺตเรปิ ตํ ตํ ทิฏฺฐึ โรเจติเยวฯ เอวรูปสฺส หิ เยภุเยฺยน ภวโต วุฏฺฐานํ นาม นตฺถิฯ

ตสฺมา อกลฺยาณชนํ, อาสีวิสมิโวรคํ;
อารกา ปริวเชฺชยฺย, ภูติกาโม วิจกฺขโณติฯ

๑๐๓. **นตฺถิ สพฺพโส อารุปฺปา**ติ อรูปพฺรหฺมโลโก นาม สพฺพากาเรน นตฺถิฯ **มโนมยา**ติ ฌานจิตฺตมยาฯ **สญฺญามยา**ติ อรูปชฺฌานสญฺญาย สญฺญามยาฯ **รูปานํเยว นิพฺพิทาย วิราคาย นิโรธาย ปฏิปนฺโน โหตี**ติ อยํ ลาภี วา โหติ ตกฺกี วาฯ ลาภี นาม รูปาวจรชฺฌานลาภีฯ ตสฺส รูปาวจเร กงฺขา นตฺถิ, อรูปาวจรโลเก อตฺถิ ฯ โส – ‘‘อหํ อารุปฺปา อตฺถีติ วทนฺตานมฺปิ นตฺถีติ วทนฺตานมฺปิ สุณามิ, อตฺถิ นตฺถีติ ปน น ชานามิฯ จตุตฺถชฺฌานํ ปทฏฺฐานํ กตฺวา อรูปาวจรชฺฌานํ นิพฺพเตฺตสฺสามิฯ สเจ อารุปฺปา อตฺถิ, ตตฺถ นิพฺพตฺติสฺสามิ, สเจ นตฺถิ, รูปาวจรพฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺติสฺสามิฯ เอวํ เม อปณฺณโก ธมฺโม อปณฺณโกว อวิรโทฺธว ภวิสฺสตี’’ติ ตถา ปฏิปชฺชติฯ ตกฺกี ปน อปฺปฏิลทฺธชฺฌาโน, ตสฺสาปิ รูปชฺฌาเน กงฺขา นตฺถิ, อรูปโลเก ปน อตฺถิฯ โส – ‘‘อหํ อารุปฺปา อตฺถีติ วทนฺตานมฺปิ นตฺถีติ วทนฺตานมฺปิ สุณามิ, อตฺถิ นตฺถีติ ปน น ชานามิฯ กสิณปริกมฺมํ กตฺวา จตุตฺถชฺฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา ตํ ปทฏฺฐานํ กตฺวา อรูปาวจรชฺฌานํ นิพฺพเตฺตสฺสามิฯ สเจ อารุปฺปา อตฺถิ, ตตฺถ นิพฺพตฺติสฺสามิฯ สเจ นตฺถิ, รูปาวจรพฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺติสฺสามิฯ เอวํ เม อปณฺณโก ธมฺโม อปณฺณโกว อวิรโทฺธว ภวิสฺสตี’’ติ ตถา ปฏิปชฺชติฯ

๑๐๔. **ภวนิโรโธ**ติ นิพฺพานํฯ **สาราคาย สนฺติเก**ติ ราควเสน วฏฺฏํ รชฺชนสฺส สนฺติเกฯ **สํโยคายา**ติ ตณฺหาวเสน สํโยชนตฺถายฯ **อภินนฺทนายา**ติ ตณฺหาทิฏฺฐิวเสน อภินนฺทนายฯ **ปฏิปนฺโน โหตี**ติ อยมฺปิ ลาภี วา โหติ ตกฺกี วาฯ ลาภี นาม อฏฺฐสมาปตฺติลาภีฯ ตสฺส อารุเปฺป กงฺขา นตฺถิ, นิพฺพาเน อตฺถิฯ โส – ‘‘อหํ นิโรโธ อตฺถีติปิ นตฺถีติปิ สุณามิ, สยํ น ชานามิฯ สมาปตฺตึ ปาทกํ กตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒสฺสามิฯ สเจ นิโรโธ ภวิสฺสติ, อรหตฺตํ ปตฺวา ปรินิพฺพายิสฺสามิฯ โน เจ ภวิสฺสติ, อารุเปฺป นิพฺพตฺติสฺสามี’’ติ เอวํ ปฏิปชฺชติฯ ตกฺกี ปน เอกสมาปตฺติยาปิ น ลาภี, อารุเปฺป ปนสฺส กงฺขา นตฺถิ, ภวนิโรเธ อตฺถิฯ โส – ‘‘อหํ นิโรโธ อตฺถีติปิ นตฺถีติปิ สุณามิ, สยํ น ชานามิ, กสิณปริกมฺมํ กตฺวา อฏฺฐสมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตตฺวา สมาปตฺติปทฏฺฐานํ วิปสฺสนํ วเฑฺฒสฺสามิฯ สเจ นิโรโธ ภวิสฺสติ, อรหตฺตํ ปตฺวา ปรินิพฺพายิสฺสามิฯ โน เจ ภวิสฺสติ, อารุเปฺป นิพฺพตฺติสฺสามี’’ติ เอวํ ปฏิปชฺชติฯ เอตฺถาห – ‘‘อตฺถิ ทินฺนนฺติอาทีนิ ตาว อปณฺณกานิ ภวนฺตุ, นตฺถิ ทินฺนนฺติอาทีนิ ปน กถํ อปณฺณกานี’’ติฯ คหณวเสนฯ ตานิ หิ อปณฺณกํ อปณฺณกนฺติ เอวํ คหิตตฺตา อปณฺณกานิ นาม ชาตานิฯ

๑๐๕. **จตฺตาโรเม**ติ อยํ ปาฏิเอโกฺก อนุสนฺธิฯ นตฺถิกวาโท, อเหตุกวาโท อกิริยวาโท, อารุปฺปา นตฺถิ นิโรโธ นตฺถีติ เอวํวาทิโน จ เทฺวติ อิเม ปญฺจ ปุคฺคลา เหฏฺฐา ตโย ปุคฺคลาว โหนฺติฯ อตฺถิกวาทาทโย ปญฺจ เอโก จตุตฺถปุคฺคโลว โหติฯ เอตมตฺถํ ทเสฺสตุํ ภควา อิมํ เทสนํ อารภิฯ ตตฺถ สพฺพํ อตฺถโต อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

อปณฺณกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปฐมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ภิกฺขุวโคฺค

๑. อมฺพลฏฺฐิกราหุโลวาทสุตฺตวณฺณนา

๑๐๗. **เอวํ เม สุต**นฺติ อมฺพลฏฺฐิกราหุโลวาทสุตฺตํฯ ตตฺถ **อมฺพลฏฺฐิกายํ วิหรตี**ติ เวฬุวนวิหารสฺส ปจฺจนฺเต ปธานฆรสงฺเขเป วิเวกกามานํ วสนตฺถาย กเต อมฺพลฏฺฐิกาติ เอวํนามเก ปาสาเท ปวิเวกํ พฺรูหยนฺโต วิหรติฯ กณฺฏโก นาม ชาตกาลโต ปฏฺฐาย ติขิโณว โหติ, เอวเมวํ อยมฺปิ อายสฺมา สตฺตวสฺสิกสามเณรกาเลเยว ปวิเวกํ พฺรูหยมาโน ตตฺถ วิหาสิฯ **ปฏิสลฺลานา วุฏฺฐิโต**ติ ผลสมาปตฺติโต วุฏฺฐายฯ **อาสน**นฺติ ปกติปญฺญตฺตเมเวตฺถ อาสนํ อตฺถิ, ตํ ปปฺโผเฏตฺวา ฐเปสิฯ **อุทกาธาเน**ติ อุทกภาชเนฯ ‘‘อุทกฏฺฐาเน’’ติปิ ปาโฐฯ

อายสฺมนฺตํ ราหุลํ อามนฺเตสีติ โอวาททานตฺถํ อามนฺเตสิฯ ภควตา หิ ราหุลตฺเถรสฺส สมฺพหุลา ธมฺมเทสนา กตาฯ สามเณรปญฺหํ เถรเสฺสว วุตฺตํฯ ตถา ราหุลสํยุตฺตํ มหาราหุโลวาทสุตฺตํ จูฬราหุโลวาทสุตฺตมิทํ อมฺพลฏฺฐิกราหุโลวาทสุตฺตนฺติฯ

อยญฺหิ อายสฺมา สตฺตวสฺสิกกาเล ภควนฺตํ จีวรกณฺเณ คเหตฺวา ‘‘ทายชฺชํ เม สมณ เทหี’’ติ ทายชฺชํ ยาจมาโน ภควตา ธมฺมเสนาปติสาริปุตฺตตฺเถรสฺส นิยฺยาเทตฺวา ปพฺพาชิโตฯ อถ ภควา ทหรกุมารา นาม ยุตฺตายุตฺตํ กถํ กเถนฺติ, โอวาทมสฺส เทมีติ ราหุลกุมารํ อามนฺเตตฺวา ‘‘สามเณเรน นาม, ราหุล, ติรจฺฉานกถํ กเถตุํ น วฏฺฏติ, ตฺวํ กถยมาโน เอวรูปํ กถํ กเถยฺยาสี’’ติ สพฺพพุทฺเธหิ อวิชหิตํ ทสปุจฺฉํ ปญฺจปณฺณาสวิสฺสชฺชนํ – ‘‘เอโก ปโญฺห เอโก อุทฺเทโส เอกํ เวยฺยากรณํ เทฺว ปญฺหา…เป.… ทส ปญฺหา ทส อุทฺเทสา ทส เวยฺยากรณาติฯ เอกํ นาม กึ? สเพฺพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกา…เป.… ทส นาม กึ? ทสหงฺเคหิ สมนฺนาคโต อรหาติ วุจฺจตี’’ติ (ขุ. ปา. ๔.๑๐) อิมํ สามเณรปญฺหํ กเถสิฯ ปุน จินฺเตสิ ‘‘ทหรกุมารา นาม ปิยมุสาวาทา โหนฺติ, อทิฏฺฐเมว ทิฏฺฐํ อเมฺหหิ, ทิฏฺฐเมว น ทิฏฺฐํ อเมฺหหีติ วทนฺติ โอวาทมสฺส เทมี’’ติ อกฺขีหิ โอโลเกตฺวาปิ สุขสญฺชานนตฺถํ ปฐมเมว จตโสฺส อุทกาธานูปมาโย , ตโต เทฺว หตฺถิอุปมาโย เอกํ อาทาสูปมญฺจ ทเสฺสตฺวา อิมํ สุตฺตํ กเถสิฯ จตูสุ ปน ปจฺจเยสุ ตณฺหาวิวฏฺฏนํ ปญฺจสุ กามคุเณสุ ฉนฺทราคปฺปหานํ กลฺยาณมิตฺตุปนิสฺสยสฺส มหนฺตภาวญฺจ ทเสฺสตฺวา **ราหุลสุตฺตํ** (สุ. นิ. ราหุลสุตฺต) กเถสิฯ อาคตาคตฏฺฐาเน ภเวสุ ฉนฺทราโค น กตฺตโพฺพติ ทเสฺสตุํ **ราหุลสํยุตฺตํ** (สํ. นิ. ๒.๑๘๘ อาทโย) กเถสิฯ ‘‘อหํ โสภามิ, มม วณฺณายตนํ ปสนฺน’’นฺติ อตฺตภาวํ นิสฺสาย เคหสฺสิตฉนฺทราโค น กตฺตโพฺพติ **มหาราหุโลวาทสุตฺตํ** กเถสิฯ

ตตฺถ ราหุลสุตฺตํ อิมสฺมึ นาม กาเล วุตฺตนฺติ น วตฺตพฺพํฯ ตญฺหิ อภิโณฺหวาทวเสน วุตฺตํฯ ราหุลสํยุตฺตํ สตฺตวสฺสิกกาลโต ปฏฺฐาย ยาว อวสฺสิกภิกฺขุกาลา วุตฺตํฯ มหาราหุโลวาทสุตฺตํ อฏฺฐารส วสฺสสามเณรกาเล วุตฺตํฯ จูฬราหุโลวาทสุตฺตํ อวสฺสิกภิกฺขุกาเล วุตฺตํฯ กุมารกปญฺหญฺจ อิทญฺจ อมฺพลฏฺฐิกราหุโลวาทสุตฺตํ สตฺตวสฺสิกสามเณรกาเล วุตฺตํฯ เตสุ ราหุลสุตฺตํ อภิโณฺหวาทตฺถํ, ราหุลสํยุตฺตํ, เถรสฺส วิปสฺสนาคพฺภคฺคหณตฺถํ, มหาราหุโลวาทํ เคหสฺสิตฉนฺทราควิโนทนตฺถํ, จูฬราหุโลวาทํ เถรสฺส ปญฺจทส-วิมุตฺติปริปาจนีย-ธมฺมปริปากกาเล อรหตฺตคาหาปนตฺถํ วุตฺตํฯ อิทญฺจ ปน สนฺธาย ราหุลตฺเถโร ภิกฺขุสงฺฆมเชฺฌ ตถาคตสฺส คุณํ กเถโนฺต อิทมาห –

‘‘กิกีว พีชํ รเกฺขยฺย, จามรี วาลมุตฺตมํ;

นิปฺโก สีลสมฺปนฺโน, มมํ รกฺขิ ตถาคโต’’ติฯ (อป. ๑.๒.๘๓);

สามเณรปญฺหํ อยุตฺตวจนปหานตฺถํ, อิทํ อมฺพลฏฺฐิกราหุโลวาทสุตฺตํ สมฺปชานมุสาวาทสฺส อกรณตฺถํ วุตฺตํฯ

ตตฺถ **ปสฺสสิ โน**ติ ปสฺสสิ นุฯ **ปริตฺตนฺ**ติ โถกํฯ **สามญฺญ**นฺติ สมณธมฺมํฯ **นิกฺกุชฺชิตฺวา**ติ อโธมุขํ กตฺวาฯ **อุกฺกุชฺชิตฺวา**ติ อุตฺตานํ กตฺวาฯ

๑๐๘. เสยฺยถาปิ, ราหุล, รโญฺญ นาโคติ อยํ อุปมา สมฺปชานมุสาวาเท สํวรรหิตสฺส โอปมฺมทสฺสนตฺถํ วุตฺตาฯ ตตฺถ **อีสาทนฺโต**ติ รถีสาสทิสทนฺโต ฯ **อุรุฬฺหวา**ติ อภิวฑฺฒิโต อาโรหสมฺปนฺโนฯ **อภิชาโต**ติ สุชาโต ชาติสมฺปนฺโนฯ **สงฺคามาวจโร**ติ สงฺคามํ โอติณฺณปุพฺพฯ **กมฺมํ กโรตี**ติ อาคตาคเต ปวเฏฺฐนฺโต ฆาเตติฯ ปุรตฺถิมกายาทีสุ ปน ปุรตฺถิมกาเยน ตาว ปฏิเสนาย ผลกโกฏฺฐกมุณฺฑปาการาทโย ปาเตติ, ตถา ปจฺฉิมกาเยนฯ สีเสน กมฺมํ นาม นิยเมตฺวา เอตํ ปเทสํ มทฺทิสฺสามีติ นิวตฺติตฺวา โอโลเกติ, เอตฺตเกน สตมฺปิ สหสฺสมฺปิ เทฺวธา ภิชฺชติฯ กเณฺณหิ กมฺมํ นาม อาคตาคเต สเร กเณฺณหิ ปหริตฺวา ปาตนํฯ ทเนฺตหิ กมฺมํ นาม ปฏิหตฺถิอสฺสหตฺถาโรหอสฺสาโรหปทาทีนํ วิชฺฌนํฯ นงฺคุเฏฺฐน กมฺมํ นาม นงฺคุเฏฺฐพนฺธาย ทีฆาสิลฏฺฐิยา วา อยมุสเลน วา เฉทนเภทนํฯ **รกฺขเตว โสณฺฑ**นฺติ โสณฺฑํ ปน มุเข ปกฺขิปิตฺวา รกฺขติฯ

ตตฺถาติ ตสฺมิํ ตสฺส หตฺถิโน กรเณฯ **อปริจฺจตฺตนฺ**ติ อนิสฺสฏฺฐํ, ปเรสํ ชยํ อมฺหากญฺจ ปราชยํ ปสฺสีติ มญฺญติฯ **โสณฺฑายปิ กมฺมํ กโรตี**ติ อยมุคฺครํ วา ขทิรมุสลํ วา คเหตฺวา สมนฺตา อฏฺฐารสหตฺถฏฺฐานํ มทฺทติฯ **ปริจฺจตฺตนฺ**ติ วิสฺสฏฺฐํ, อิทานิ หตฺถิโยธาทีสุ น กุโตจิ ภายติ, อมฺหากํ ชยํ ปเรสญฺจ ปราชยํ ปสฺสีติ มญฺญติฯ **นาหํ ตสฺส กิญฺจิ ปาป**นฺติ ตสฺส ทุกฺกฏาทิอาปตฺติวีติกฺกเม วา มาตุฆาตกาทิกมฺเมสุ วา กิญฺจิ ปาปํ อกตฺตพฺพํ นาม นตฺถิฯ **ตสฺมาติห เต**ติ ยสฺมา สมฺปชานมุสาวาทิโน อกตฺตพฺพํ ปาปํ นาม นตฺถิ, ตสฺมา ตยา หสายปิ ทวกมฺยตายปิ มุสา น ภณิสฺสามีติ สิกฺขิตพฺพํฯ **ปจฺจเวกฺขณโตฺถ**ติ โอโลกนโตฺถ, ยํ มุเข วชฺชํ โหติ, ตสฺส ทสฺสนโตฺถติ วุตฺตํ โหติฯ **ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปจฺจเวกฺขิตฺวา**ติ โอโลเกตฺวา โอโลเกตฺวาฯ

๑๐๙. สสกฺกํ น กรณียนฺติ เอกํเสเนว น กาตพฺพํฯ **ปฏิสํหเรยฺยาสี**ติ นิวเตฺตยฺยาสิ มา กเรยฺยาสิฯ **อนุปทเชฺชยฺยาสี**ติ อนุปเทยฺยาสิ อุปตฺถเมฺภยฺยาสิ ปุนปฺปุนํ กเรยฺยาสิฯ **อโหรตฺตานุสิกฺขี**ติ รตฺติญฺจ ทิวญฺจ สิกฺขมาโนฯ

๑๑๑. อฏฺฏียิตพฺพนฺติ อเฏฺฏน ปีฬิเตน ภวิตพฺพํฯ **หรายิตพฺพ**นฺติ ลชฺชิตพฺพํฯ **ชิคุจฺฉิตพฺพ**นฺติ คูถํ ทิสฺวา วิย ชิคุจฺฉา อุปฺปาเทตพฺพาฯ มโนกมฺมสฺส ปน อเทสนาวตฺถุกตฺตา อิธ เทเสตพฺพนฺติ น วุตฺตํฯ กิตฺตเก ปน ฐาเน กายกมฺมวจีกมฺมานิ โสเธตพฺพานิ, กิตฺตเก มโนกมฺมนฺติฯ กายกมฺมวจีกมฺมานิ ตาว เอกสฺมิํ ปุเรภเตฺตเยว โสเธตพฺพานิฯ ภตฺตกิจฺจํ กตฺวา ทิวาฏฺฐาเน นิสินฺนเนน หิ ปจฺจเวกฺขิตพฺพํ ‘‘อรุณุคฺคมนโต ปฏฺฐาย ยาว อิมสฺมิํ ฐาเน นิสชฺชา อตฺถิ นุ โข เม อิมสฺมิํ อนฺตเร ปเรสํ อปฺปิยํ กายกมฺมํ วา วจีกมฺมํ วา’’ติฯ สเจ อตฺถีติ ชานาติ, เทสนายุตฺตํ เทเสตพฺพํ, อาวิกรณยุตฺตํ อาวิกาตพฺพํฯ สเจ นตฺถิ, เตเนว ปีติปาโมเชฺชน วิหาตพฺพํฯ มโนกมฺมํ ปน เอตสฺมิํ ปิณฺฑปาตปริเยสนฏฺฐาเน โสเธตพฺพํฯ กถํ? ‘‘อตฺถิ นุ โข เม อชฺช ปิณฺฑปาตปริเยสนฏฺฐาเน รูปาทีสุ ฉโนฺท วา ราโค วา ปฏิฆํ วา’’ติ? สเจ อตฺถิ, ‘‘ปุน น เอวํ กริสฺสามี’’ติ จิเตฺตเนว อธิฏฺฐาตพฺพํฯ สเจ นตฺถิ, เตเนว ปีติปาโมเชฺชน วิหาตพฺพํฯ

๑๑๒. **สมณา วา พฺราหฺมณา วา**ติ พุทฺธา วา ปเจฺจกพุทฺธา วา ตถาคตสาวกา วาฯ **ตสฺมาติหา**ติ ยสฺมา อตีเตปิ เอวํ ปริโสเธสุํ, อนาคเตปิ ปริโสเธสฺสนฺติ, เอตรหิปิ ปริโสเธนฺติ, ตสฺมา ตุเมฺหหิปิ เตสํ อนุสิกฺขเนฺตหิ เอวํ สิกฺขิตพฺพนฺติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวฯ อิมํ ปน เทสนํ ภควา ยาว ภวคฺคา อุสฺสิตสฺส รตนราสิโน โยชนิยมณิกฺขเนฺธน กูฏํ คณฺหโนฺต วิย เนยฺยปุคฺคลวเสน ปรินิฏฺฐาเปสีติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

อมฺพลฏฺฐิกราหุโลวาทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. มหาราหุโลวาทสุตฺตวณฺณนา

๑๑๓. **เอวํ เม สุต**นฺติ มหาราหุโลวาทสุตฺตํฯ ตตฺถ **ปิฏฺฐิโต ปิฏฺฐิโต อนุพนฺธี**ติ ทสฺสนํ อวิชหิตฺวา คมนํ อโพฺพจฺฉินฺนํ กตฺวา ปจฺฉโต ปจฺฉโต อิริยาปถานุพนฺธเนน อนุพนฺธิฯ ตทา หิ ภควา ปเท ปทํ นิกฺขิปโนฺต วิลาสิตคมเนน ปุรโต ปุรโต คจฺฉติ, ราหุลเตฺถโร ทสพลสฺส ปทานุปทิโก หุตฺวา ปจฺฉโต ปจฺฉโตฯ

ตตฺถ ภควา สุปุปฺผิตสาลวนมชฺฌคโต สุภูมิโอตรณตฺถาย นิกฺขนฺตมตฺตวรวารโณ วิย วิโรจิตฺถ, ราหุลภโทฺท จ วรวารณสฺส ปจฺฉโต นิกฺขนฺตคชโปตโก วิยฯ ภควา สายนฺหสมเย มณิคุหโต นิกฺขมิตฺวา โคจรํ ปฏิปโนฺน เกสรสีโห วิย, ราหุลภโทฺท จ สีหมิคราชานํ อนุพนฺธโนฺต นิกฺขนฺตสีหโปตโก วิยฯ ภควา มณิปพฺพตสสฺสิริกวนสณฺฑโต ทาฐพโล มหาพฺยโคฺฆ วิย, ราหุลภโทฺท จ พฺยคฺฆราชานํ อนุพนฺธพฺยคฺฆโปตโก วิยฯ ภควา สิมฺพลิทายโต นิกฺขนฺตสุปณฺณราชา วิย, ราหุลภโทฺท จ สุปณฺณราชสฺส ปจฺฉโต นิกฺขนฺตสุปณฺณโปตโก วิยฯ ภควา จิตฺตกูฏปพฺพตโต คคนตลํ ปกฺขนฺทสุวณฺณหํสราชา วิย, ราหุลภโทฺท จ หํสาธิปติํ อนุปกฺขนฺทหํสโปตโก วิยฯ ภควา มหาสรํ อโชฺฌคาฬฺหา สุวณฺณมหานาวา วิย, ราหุลภโทฺท จ สุวณฺณนาวํ ปจฺฉา อนุพนฺธนาวาโปตโก วิยฯ ภควา จกฺกรตนานุภาเวน คคนตเล สมฺปยาตจกฺกวตฺติราชา วิย, ราหุลภโทฺท จ ราชานํ อนุสมฺปยาตปริณายกรตนํ วิยฯ ภควา วิคตวลาหกํ นภํ ปฏิปนฺนตารกราชา วิย, ราหุลภโทฺท จ ตารกาธิปติโน อนุมคฺคปฏิปนฺนา ปริสุทฺธโอสธิตารกา วิยฯ

ภควาปิ มหาสมฺมตปเวณิยํ โอกฺกากราชวํเส ชาโต, ราหุลภโทฺทปิฯ ภควาปิ สเงฺขปกฺขิตฺตขีรสทิโส สุปริสุทฺธชาติขตฺติยกุเล ชาโต, ราหุลภโทฺทปิฯ ภควาปิ รชฺชํ ปหาย ปพฺพชิโต, ราหุลภโทฺทปิฯ ภควโตปิ สรีรํ ทฺวตฺติํสมหาปุริสลกฺขณปฏิมณฺฑิตํ เทวนคเรสุ สมุสฺสิตรตนโตรณํ วิย สพฺพปาลิผุโลฺล ปาริจฺฉตฺตโก วิย จ อติมโนหรณํ, ราหุลภทฺทสฺสาปิฯ อิติ เทฺวปิ อภินีหารสมฺปนฺนา, เทฺวปิ ราชปพฺพชิตา, เทฺวปิ ขตฺติยสุขุมาลา, เทฺวปิ สุวณฺณวณฺณา, เทฺวปิ ลกฺขณสมฺปนฺนา เอกมคฺคํ ปฏิปนฺนา ปฏิปาฏิยา คจฺฉนฺตานํ ทฺวินฺนํ จนฺทมณฺฑลานํ ทฺวินฺนํ สูริยมณฺฑลานํ ทฺวินฺนํ สกฺกสุยามสนฺตุสิตสุนิมฺมิตวสวตฺติมหาพฺรหฺมาทีนํ สิริยา สิริํ อภิภวมานา วิย วิโรจิํสุฯ

ตตฺรายสฺมา ราหุโล ภควโต ปิฏฺฐิโต ปิฏฺฐิโต คจฺฉโนฺตว ปาทตลโต ยาว อุปริ เกสนฺตา ตถาคตํ อาโลเกสิฯ โส ภควโต พุทฺธเวสวิลาสํ ทิสฺวา ‘‘โสภติ ภควา ทฺวตฺติํสมหาปุริสลกฺขณวิจิตฺตสรีโร พฺยามปฺปภาปริกฺขิตฺตตาย วิปฺปกิณฺณสุวณฺณจุณฺณมชฺฌคโต วิย, วิชฺชุลตาปริกฺขิโตฺต กนกปพฺพโต วิย, ยนฺตสุตฺตสมากฑฺฒิตรตนวิจิตฺตํ สุวณฺณอคฺฆิกํ วิย, รตฺตปํสุ

กูลจีวรปฏิจฺฉโนฺนปิ รตฺตกมฺพลปริกฺขิตฺตกนกปพฺพโต วิย, ปวาฬลตาปฏิมณฺฑิตํ สุว ณฺณอคฺฆิกํ วิย , จีนปิฏฺฐจุณฺณปูชิตํ สุวณฺณเจติยํ วิย, ลาขารสานุลิตฺโต กนกยูโป วิย, รตฺต วลาหกนฺตรโต ตงฺขณพฺภุคฺคตปุณฺณจโนฺท วิย, อโห สมตึสปารมิตานุภาวสชฺชิตสฺส อตฺต ภาวสฺส สิรีสมฺปตฺตี''ติ จินฺเตสิฯ ตโต อตฺตานมฺปิ โอโลเกตฺวา – ''อหมฺปิ โสภามิฯ สเจ ภควา จตูสุ มหาทีเปสุ จกฺกวตฺติรชฺชํ อกริสฺสา, มยฺหํ ปริณายกฏฺฐานนฺตรํ อทสฺสาฯ เอวํ สเนฺต อติวิย ชมฺพุทีปตลํ อโสภิสฺสา''ติ อตฺตภาวํ นิสฺสาย เคหสฺสิตํ ฉนฺทราคํ อุปฺปาเทสิฯ

ภควาปิ ปุรโต คจฺฉโนฺตว จินฺเตสิ – ''ปริปุณฺณจฺฉวิมํสโลหิโต ทานิ ราหุลสฺส อตฺตภา โวฯ รชนีเยสุ รูปารมฺมณาทีสุ หิ จิตฺตสฺส ปกฺขนฺทนกาโล ชาโต, กิํ พหุลตาย นุ โข ราหุโล วี ตินาเมตี''ติฯ อถ สหาวชฺชเนเนว ปสนฺนอุทเก มจฺฉํ วิย, ปริสุเทฺธ อาทาสมณฺฑเล มุขนิมิตฺตํ วิย จ ตสฺส ตํ จิตฺตุปฺปาทํ อทฺทสฯ ทิสฺวาว – ''อยํ ราหุโล มยฺหํ อตฺรโช หุตฺวา มม ปจฺฉโต อาคจฺฉโนฺต 'อหํ โสภามิ, มยฺหํ วณฺณายตนํ ปสนฺน'นฺติ อตฺตภาวํ นิสฺสาย เคหสฺสิตฉนฺทราคํ อุปฺปาเทติ, อติเตฺถ ปกฺขโนฺท อุปฺปถํ ปฏิปโนฺน อโคจเร จรติ, ทิสามูฬฺหอทฺธิโก วิย อ คนฺตพฺพํ ทิสํ คจฺฉติฯ อยํ โข ปนสฺส กิเลโส อพฺภนฺตเร วฑฺฒโนฺต อตฺตตฺถมฺปิ ยถาภูตํ ปสฺสิตุํ น ทสฺสติ, ปรตฺถมฺปิ, อุภยตฺถมฺปิฯ ตโต นิรเยปิ ปฏิสนฺธิํ คณฺหาเปสฺสติ, ติรจฺฉานโยนิยมฺปิ, เปตฺติวิสเยปิ, อสุรกาเยปิ, สมฺพาเธปิ มาตุกุจฺฉิสฺมินฺติ อนมตเคฺค สํสารวเฏฺฏ ปริปาเตสฺสติฯ อยญฺหิ –

> อนตฺถชนโน โลโภ, โลโภ จิตฺตปฺปโกปโน;
> ภยมนฺตรโต ชาตํ, ตํ ชโน นาวพุชฺฌติฯ
>
> ลุโทฺธ อตฺถํ น ชานาติ, ลุโทฺธ ธมฺมํ น ปสฺสติ;
> อนฺธตมํ ตทา โหติ, ยํ โลโภ สหเต นรํฯ (อิติวุ. ๘๘) –

ยถา โข ปน อเนกรตนปูรา มหานาวา ภินฺนผลกนฺตเรน อุทกํ อาทิยมานา มุหุตฺตมฺปิ น อชฺฌุ เปกฺขิตพฺพา โหติ, เวเคนสฺสา วิวรํ ปิทหิตุํ วฏฺฏติ, เอวเมวํ อยมฺปิ น อชฺฌุเปกฺขิตโพฺพฯ ยาว สฺส อยํ กิเลโส อพฺภนฺตเร สีลรตนาทีนิ น วินาเสติ, ตาวเทว นํ นิคฺคณฺหิสฺสามี''ติ อชฺฌาส ยมกาสิฯ เอวรูเปสุ ปน ฐาเนสุ พุทฺธานํ นาควิโลกนํ นาม โหติฯ ตสฺมา ยเนฺตน ปริวตฺติตสุว ณฺณปฏิมา วิย สกลกาเยเนว ปริวเตฺตตฺวา ฐิโต ราหุลภทฺทํ อามเนฺตสิฯ ตํ สนฺธาย ''อถ โข ภควา อปโลเกตฺวา''ติอาทิ วุตฺตํฯ

ตตฺถ **ยํกิญฺจิ รูป**นฺติอาทีนิ สพฺพากาเรน **วิสุทฺธิมเคฺค** ขนฺธนิเทฺทเส วิตฺถาริตานิฯ **เนตํ มมา**ติอาทีนิ มหาหตฺถิปโทปเม วุตฺตานิฯ **รูปเมว นุ โข ภควา**ติ กสฺมา ปุจฺฉติ? ตสฺส กิร – ''สพฺพํ รูปํ เนตํ มม, เนโสหมสฺมิ น เมโส อตฺตา''ติ สุตฺวา – ''ภควา สพฺพํ รูปํ วิปสฺ สนาปญฺญาย เอวํ ทฏฺฐพฺพนฺติ วทติ, เวทนาทีสุ นุ โข กถํ ปฏิปชฺชิตพฺพ''นฺติ นโย อุทปาทิฯ ตสฺมา ตสฺมิํ นเย ฐิโต ปุจฺฉติฯ นยกุสโล เหส อายสฺมา ราหุโล, อิทํ น กตฺตพฺพนฺติ วุเตฺต อิ ทมฺปิ น กตฺตพฺพํ อิทมฺปิ น กตฺตพฺพเมวาติ นยสเตนปิ นยสหเสฺสนปิ ปฏิวิชฺฌติฯ อิทํ กตฺตพฺ พนฺติ วุเตฺตปิ เอเสว นโยฯ

สิกฺขากาโม หิ อยํ อายสฺมา, ปาโตว คนฺธกุฏิปริเวเณ ปตฺถมตฺตํ วาลิกํ โอกิรติ – ''อชฺช สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สนฺติกา มยฺหํ อุปชฺฌายสฺส สนฺติกา เอตฺตกํ โอวาทํ เอตฺตกํ ปริภาสํ ลภา มี''ติฯ สมฺมาสมฺพุโทฺธปิ นํ เอตทเคฺค ฐเปโนฺต – ''เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ

สิกฺขากามานํ ยทิทํ ราหุโล''ติ (อ. นิ. ๑.๒๐๙) สิกฺขายเมว อคฺคํ กตฺวา ฐเปสิฯ โสปิ อายสฺมา ภิกฺขุสงฺฆมเชฺฌ ตเมว สีหนาทํ นทิ –

"สพฺพเมตํ อภิญฺญาย, ธมฺมราชา ปิตา มม;
สมฺมุขา ภิกฺขุสงฺฆสฺส, เอตทเคฺค ฐเปสิ มํฯ

สิกฺขากามานหํ อโคฺค, ธมฺมราเชน โถมิโต;
สทฺธาปพฺพชิตานญฺจ, สหาโย ปวโร มมฯ

ธมฺมราชา ปิตา มยฺหํ, ธมฺมารโกฺข จ เปตฺติโย;
สาริปุโตฺต อุปชฺฌาโย, สพฺพํ เม ชินสาสน''นฺติฯ

อถสฺส ภควา ยสฺมา น เกวลํ รูปเมว, เวทนาทโยปิ เอวํ ทฎฺฐพฺพา, ตสฺมา **รูปมฺปิ ราหุลา**ติอาทิมาหฯ **โก นชฺชา**ติ โก นุ อชฺชฯ เถรสฺส กิร เอตทโหสิ "สมฺมาสมฺพุโทฺธ มยฺหํ อตฺตภาวนิสฺสิตํ ฉนฺทราคํ ญตฺวา 'สมเณน นาม เอวรูโป วิตโกฺก น วิตกฺกิตโพฺพ'ติ เนว ปริยาเยน กถํ กเถสิ, คจฺฉ ภิกฺขุ ราหุลํ วเทหิ 'มา ปุน เอวรูปํ วิตกฺกํ วิตเกฺกสี'ติ น ทูตํ เปเสสิฯ มํ สมฺมุเขฺข ฐตฺวาเยว ปน สภณฺฑกํ โจรํ จูฬาย คณฺหโนฺต วิย สมฺมุขา สุคโตวาทํ อทาสิฯ สุคโตวาโท จ นาม อสเงฺขเยฺยหิปิ กเปฺปหิ ทุลฺลโภฯ เอวรูปสฺส พุทฺธสฺส สมฺมุขา โอวาทํ ลภิตฺวา โก นุ วิญฺญู ปณฺฑิตชาติโก อชฺช คามํ ปิณฺฑาย ปวิสิสฺสตี''ติฯ อเถส อายสฺมา อาหารกิจฺจํ ปหาย ยสฺมิํ นิสินฺนฎฺฐาเน ฐิเตน โอวาโท ลโทฺธ, ตโตว ปฎินิวเตฺตตฺวา อญฺญตรสฺมิํ รุกฺขมูเล นิสีทิฯ ภควาปิ ตํ อายสฺมนฺตํ นิวตฺตมานํ ทิสฺวา น เอวมาห – "มา นิวตฺต ตาว, ราหุล, ภิกฺขาจารกาโล เต''ติฯ กสฺมา? เอวํ กิรสฺส อโหสิ – "อชฺช ตาว กายคตาสติอมตโภชนํ ภุญฺชตู''ติฯ

อทฺทสา โข อายสฺมา สาริปุโตฺตติ ภควติ คเต ปจฺฉา คจฺฉโนฺต อทฺทสฯ เอตสฺส กิรายสฺมโต เอกกสฺส วิหรโต อญฺญํ วตฺตํ, ภควตา สทฺธิํ วิหรโต อญฺญํฯ ยทา หิ เทฺว อคฺคสาวกา เอกาคิโน วสนฺติ, ตทา ปาโตว เสนาสนํ สมฺมชฺชิตฺวา สรีรปฎิชคฺคนํ กตฺวา สมาปตฺติํ อเปฺปตฺวา สนฺนิสินฺนา อตฺตโน จิตฺตรุจิยา ภิกฺขาจารํ คจฺฉนฺติฯ ภควตา สทฺธิํ วิหรนฺตา ปน เถรา เอวํ น กโรนฺติฯ ตทา หิ ภควา ภิกฺขุสงฺฆปริวาโร ปฐมํ ภิกฺขาจารํ คจฺฉติฯ ตสฺมิํ คเต เถโร อตฺตโน เสนาสนา นิกฺขมิตฺวา – "พหูนํ วสนฎฺฐาเน นาม สเพฺพว ปาสาทิกํ กาตุํ สโกฺกนฺติ วา, น วา สโกฺกนฺตี''ติ ตตฺถ ตตฺถ คนฺตฺวา อสมฺมฎฺฐํ ฐานํ สมฺมชฺชติฯ สเจ กจวโร อฉฑฺฑิโต โหติ, ตํ ฉเฑฺฑติฯ ปานียฎฺฐเปตพฺพฎฺฐานมฺหิ ปานียกูเฎ อสติ ปานียฆฎํ ฐเปติฯ คิลานานํ สนฺติกํ คนฺตฺวา, "อาวุโส, ตุมฺหากํ กิํ อาหรามิ, กิํ โว อิจฺฉิตพฺพ''นฺติ? ปุจฺฉติฯ อวสฺสิกทหรานํ สนฺติกํ คนฺตฺวา – "อภิรมถ, อาวุโส, มา อุกฺกณฺฐิตฺถ, ปฎิปตฺติสารกํ พุทฺธสาสน''นฺติ โอวทติฯ เอวํ กตฺวา สพฺพปจฺฉา ภิกฺขาจารํ คจฺฉติฯ ยถา หิ จกฺกวตฺติ กุหิญฺจิ คนฺตุกาโม เสนาย ปริวาริโต ปฐมํ นิกฺขมติ, ปริณายกรตนํ เสนงฺคานิ สํวิธาย ปจฺฉา นิกฺขมติ, เอวํ สทฺธมฺมจกฺกวตฺติ ภควา ภิกฺขุสงฺฆปริวาโร ปฐมํ นิกฺขมติ, ตสฺส ภควโต ปริณายกรตนภูโต ธมฺมเสนาปติ อิมํ กิจฺจํ กตฺวา สพฺพปจฺฉา นิกฺขมติฯ โส เอวํ นิกฺขโนฺต ตสฺมิํ ทิวเส อญฺญตรสฺมิํ รุกฺขมูเล นิสินฺนํ ราหุลภทฺทํ อทฺทสฯ เตน วุตฺตํ "ปจฺฉา คจฺฉโนฺต อทฺทสา''ติฯ

อถ กสฺมา อานาปานสฺสติยํ นิโยเชสิ? นิสชฺชานุจฺฉวิกตฺตาฯ เถโร กิร "เอตสฺส ภควตา รูปกมฺมฎฺฐานํ กถิต''นฺติ อนาวชฺชิตฺวาว เยนากาเรน อยํ อจโล อโนพโทฺธ หุตฺวา นิสิโนฺน, อิทมสฺส เอติสฺสา นิสชฺชาย กมฺมฎฺฐานํ อนุจฺฉวิกนฺติ จิเนฺตตฺวา เอวมาหฯ ตตฺถ **อานาปานสฺ**

สตินฺติ อสฺสาสปสฺสาเส ปริคฺคเหตฺวา ตตฺถ จตุกฺกปญฺจกชฺฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ คณฺหาหีติ ทเสฺสติฯ

มหปฺผลา โหตีติ กีวมหปฺผลา โหติ? อิธ ภิกฺขุ อานาปานสฺสตึ อนุยุตฺโต เอกาสเน นิสิโนฺนว สพฺพาสเว เขเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติ, ตถา อสโกฺกโนฺต มรณกาเล สมสีสี โหติ, ตถา อสโกฺกโนฺต เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา ธมฺมกถิกเทวปุตฺตสฺส ธมฺมํ สุตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติ, ตโต วิรโทฺธ อนุปฺปเนฺน พุทฺธุปฺปาเท ปเจฺจกโพธึ สจฺฉิกโรติ, ตํ อสจฺฉิกโรโนฺต พุทฺธานํ สมฺมุขีภาเว พาหิยเตฺถราทโย วิย ขิปฺปาภิโญฺญ โหติ, เอวํ มหปฺผลาฯ **มหานิสํสา**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘อานาปานสฺสตี ยสฺส, ปริปุณฺณา สุภาวิตา;
> อนุปุพฺพํ ปริจิตา, ยถา พุเทฺธน เทสิตา;
> โสมํ โลกํ ปภาเสติ, อพฺภา มุโตฺตว จนฺทิมา’’ติฯ (เถรคา. ๕๔๘; ปฏิ. ม. ๑.๑.๖๐) –

อิมํ มหปฺผลตํ สมฺปสฺสมาโน เถโร สทฺธิวิหาริกํ ตตฺถ นิโยเชติฯ

อิติ ภควา รูปกมฺมฏฺฐานํ, เถโร อานาปานสฺสตินฺติ อุโภปิ กมฺมฏฺฐานํ อาจิกฺขิตฺวา คตา, ราหุลภโทฺท วิหาเรเยว โอหีโนฯ ภควา ตสฺส โอหีนภาวํ ชานโนฺตปิ เนว อตฺตนา ขาทนียํ โภชนียํ คเหตฺวา อคมาสิ, น อานนฺทเตฺถรสฺส หเตฺถ เปเสสิ, น ปเสนทิมหาราชอนาถปิณฺฑิกาทีนํ สญฺญํ อทาสิฯ สญฺญามตฺตกญฺหิ ลภิตฺวา เต กาชภตฺตํ อภิหเรยฺยุํฯ ยถา จ ภควา, เอวํ สาริปุตฺตเตฺถโรปิ น กิญฺจิ อกาสิฯ ราหุลเตฺถโร นิราหาโร ฉินฺนภโตฺต อโหสิฯ ตสฺส ปนายสฺมโต – ‘‘ภควา มํ วิหาเร โอหีนํ ชานโนฺตปิ อตฺตนา ลทฺธปิณฺฑปาตํ นาปิ สยํ คเหตฺวา อาคโต, น อญฺญสฺส หเตฺถ ปหิณิ , น มนุสฺสานํ สญฺญํ อทาสิ, อุปชฺฌาโยปิ เม โอหีนภาวํ ชานโนฺตเถว น กิญฺจิ อกาสี’’ติ จิตฺตมฺปิ น อุปฺปนฺนํ, กุโต ตปฺปจฺจยา โอมานํ วา อติมานํ วา ชเนสฺสติฯ ภควตา ปน อาจิกฺขิตกมฺมฏฺฐานเมว ปุเรภตฺตมฺปิ ปจฺฉาภตฺตมฺปิ – ‘‘อิติปิ รูปํ อนิจฺจํ, อิติปิ ทุกฺขํ, อิติปิ อสุภํ, อิติปิ อนตฺตา’’ติ อคฺคึ อภิมเตฺถโนฺต วิย นิรนฺตรํ มนสิกตฺวา สายนฺหสมเย จิเนฺตสิ – ‘‘อหํ อุปชฺฌาเยน อานาปานสฺสตึ ภาเวหีติ วุโตฺต , ตสฺส วจนํ น กริสฺสามิฯ อาจริยุปชฺฌายานญฺหิ วจนํ อกโรโนฺต ทุพฺพโจ นาม โหติฯ ‘ทุพฺพโจ ราหุโล, อุปชฺฌายสฺสปิ วจนํ น กโรตี’ติ จ ครหุปฺปตฺติโต กกฺขฬตรา ปีฬา นาม นตฺถี’’ติ ภาวนาวิธานํ ปุจฺฉิตุกาโม ภควโต สนฺติกํ อคมาสิฯ ตํ ทเสฺสตุํ **อถ โข อายสฺมา ราหุโล**ติอาทิ วุตฺตํฯ

๑๑๔. ตตฺถ **ปฏิสลฺลานา**ติ เอกีภาวโตฯ **ยํกิญฺจิ ราหุลา**ติ กสฺมา? ภควา อานาปานสฺสตึ ปุโฎฺฐ รูปกมฺมฏฺฐานํ กเถตีติฯ รูเป ฉนฺทราคปฺปหานตฺถํฯ เอวํ กิรสฺส อโหสิ – ‘‘ราหุลสฺส อตฺตภาวํ นิสฺสาย ฉนฺทราโค อุปฺปโนฺน, เหฎฺฐา จสฺส สเงฺขเปน รูปกมฺมฏฺฐานํ กถิตํฯ อิทานิสฺสาปิ ทฺวิจตฺตาลีสาย อากาเรหิ อตฺตภาวํ วิราเชตฺวา วิสงฺขริตฺวา ตํนิสฺสิตํ ฉนฺทราคํ อนุปฺปตฺติธมฺมตํ อาปาเทสฺสามี’’ติฯ อถ อากาสธาตุํ กสฺมา วิตฺถาเรสีติ? อุปาทารูปทสฺสนตฺถํฯ เหฎฺฐา หิ จตฺตาริ มหาภูตาเนว กถิตานิ, น อุปาทารูปํฯ ตสฺมา อิมินา มุเขน ตํ ทเสฺสตุํ อากาสธาตุํ วิตฺถาเรสิฯ อปิจ อชฺฌตฺติเกน อากาเสน ปริจฺฉินฺนรูปมฺปิ ปากฏํ โหติฯ

> อากาเสน ปริจฺฉินฺนํ, รูปํ ยาติ วิภูตตํ;
> ตเสฺสวํ อาวิภาวตฺถํ, ตํ ปกาเสสิ นายโกฯ

เอตฺถ ปน ปุริมาสุ ตาว จตูสุ ธาตูสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ มหาหตฺถิปโทปเม วุตฺตเมวฯ

๑๑๘. อากาสธาตุยํ **อากาสคตนฺ**ติ อากาสภาวํ คตํฯ **อุปาทินฺนนฺ**ติอาทินฺนํ คหิตํ ปรามฏฺฐํ, สรีรฏฺฐกนฺติ อโตฺถฯ **กณฺณจฺฉิทฺทนฺ**ติ มํสโลหิตาทีหิ อสมฺผุฏฺฐกณฺณวิวรํฯ นาสจฺฉิทฺทาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **เยน จาต**ิ เยน ฉิทฺทนฯ **อโชฺฌหรตีต**ิ อโนฺต ปเวเสติ, ชิวฺหาพนฺธนโต หิ ยาว อุทรปฏลา มนุสฺสานํ วิทตฺถิจตุรงฺคุลํ ฉิทฺทฏฺฐานํ โหติฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **ยตฺถ จาต**ิ ยสฺมิํ โอกาเสฯ **สนฺติฏฺฐตีต**ิ ปติฏฺฐาติฯ มนุสฺสานญฺหิ มหนฺตํ ปฏปริสฺสาวนมตฺตญฺจ อุทรปฏลํ นาม โหติฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **อโธภาคํ นิกฺขมตีต**ิ เยน เหฏฺฐา นิกฺขมติฯ ทฺวตฺติํสหตฺถมตฺตํ เอกวีสติยา ฐาเนสุ วงฺกํ อนฺตํ นาม โหติฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **ยํ วา ปนญฺญมฺปีต**ิ อิมินา สุขุมสุขุมํ จมฺมมํสาทิอนฺตรคตเญฺจว โลมกูปภาเวน จ ฐิตํ อากาสํ ทเสฺสติฯ เสสเมตฺถาปิ ปถวีธาตุอาทีสุ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

๑๑๙. อิทานิสฺส ตาทิภาวลกฺขณํ อาจิกฺขโนฺต **ปถวีสมนฺ**ติอาทิมาหฯ อิฏฺฐานิเฏฺฐสุ หิ อรชฺชโนฺต อทุสฺสโนฺต ตาที นาม โหติฯ **มนาปามนาปาต**ิ เอตฺถ อฏฺฐ โลภสหคตจิตฺตสมฺปยุตฺตา มนาปา นาม, เทฺว โทมนสฺสจิตฺตสมฺปยุตฺตา อมนาปา นามฯ **จิตฺตํ น ปริยาทาย ฐสฺสนฺตีต**ิ เอเต ผสฺสา อุปฺปชฺชิตฺวา ตว จิตฺตํ อโนฺตมุฏฺฐิคตํ กโรโนฺต วิย ปริยาทาย คเหตฺวา ฐาตุํ น สกฺขิสฺสนฺติ ''อหํ โสภามิ, มยฺหํ วณฺณายตนํ ปสนฺน''นฺติ ปุน อตฺตภาวํ นิสฺสาย ฉนฺทราโค นุปฺปชฺชิสฺสติฯ **คูถคตนฺ**ติอาทีสุ คูถเมว คูถคตํฯ เอวํ สพฺพตฺถฯ

น กตฺถจิ ปติฏฺฐิโตติ ปถวีปพฺพตรุกฺขาทีสุ เอกสฺมิมฺปิ น ปติฏฺฐิโต, ยทิ หิ ปถวิยํ ปติฏฺฐิโต ภเวยฺย, ปถวิยา ภิชฺชมานาย สเหว ภิเชฺชยฺย, ปพฺพเต ปตมาเน สเหว ปเตยฺย, รุเกฺข ฉิชฺชมาเน สเหว ฉิเชฺชยฺยฯ

๑๒๐. **เมตฺตํ ราหุลาต**ิ กสฺมา อารภิ? ตาทิภาวสฺส การณทสฺสนตฺถํฯ เหฏฺฐา หิ ตาทิภาวลกฺขณํ ทสฺสิตํ, น จ สกฺกา อหํ ตาที โหมีติ อการณา ภวิตุํ, นปิ ''อหํ อุจฺจากุลปฺปสุโต พหุสฺสุโต ลาภี, มํ ราชราชมหามตฺตาทโย ภชนฺติ, อหํ ตาที โหมี''ติ อิเมหิ การเณหิ โกจิ ตาที นาม โหติ, เมตฺตาทิภาวนาย ปน โหตีติ ตาทิภาวสฺส การณทสฺสนตฺถํ อิมํ เทสนํ อารภิฯ

ตตฺถ **ภาวยโตต**ิ อุปจารํ วา อปฺปนํ วา ปาเปนฺตสฺสฯ **โย พฺยาปาโทต**ิ โย สเตฺต โกโป, โส ปหียิสฺสติฯ **วิเหสาต**ิ ปาณิอาทีหิ สตฺตานํ วิหิํสนํฯ **อรตีต**ิ ปนฺตเสนาสเนสุ เจว อธิกุสลธเมฺมสุ จ อุกฺกณฺฐิตตาฯ **ปฏิโฆต**ิ ยตฺถ กตฺถจิ สเตฺตสุ สงฺขาเรสุ จ ปฏิหญฺญนกิเลโสฯ **อสุภนฺต**ิ อุทฺธุมาตกาทีสุ อุปจารปฺปนํฯ อุทฺธุมาตกาทีสุ อสุภภาวนา จ นาเมสา วิตฺถารโต **วิสุทฺธิมเคฺค** กถิตาวฯ **ราโคต**ิ ปญฺจกามคุณิกราโคฯ **อนิจฺจสญฺญนฺ**ติ อนิจฺจานุปสฺสนาย สหชาตสญฺญํฯ วิปสฺสนา เอว วา เอสา อสญฺญาปิ สญฺญาสีเสน สญฺญาติ วุตฺตาฯ **อสฺมิมาโนต**ิ รูปาทีสุ อสฺมีติ มาโนฯ

๑๒๑. อิทานิ เถเรน ปุจฺฉิตํ ปญฺหํ วิตฺถาเรโนฺต **อานาปานสฺสตินฺ**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ อิทํ กมฺมฏฺฐานญฺจ กมฺมฏฺฐานภาวนา จ ปาฬิอโตฺถ จ สทฺธิํ อานิสํสกถาย สโพฺพ สพฺพากาเรน **วิสุทฺธิมเคฺค** อนุสฺสตินิเทฺทเส วิตฺถาริโตเยวฯ อิมํ เทสนํ ภควา เนยฺยปุคฺคลวเสเนว ปรินิฏฺฐาเปสีติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

มาหาราหุโลวาทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. จูฬมาลุกฺยสุตฺตวณฺณนา

๑๒๒. **เอวํ เม สุต**นฺติ มาลุกฺยสุตฺตํฯ ตตฺถ **มาลุกฺยปุตฺตสฺสา**ติ เอวํนามกสฺส เถรสฺสฯ **ฐปิตานิ ปฏิกฺขิตฺตานี**ติ ทิฏฺฐิคตานิ นาม น พฺยากาตพฺพานีติ เอวํ ฐปิตานิ เจว ปฏิกฺขิตฺตานิ จฯ **ตถาคโต**ติ สโตฺตฯ **ตํ เม น รุจฺจตี**ติ ตํ อพฺยากรณํ มยฺหํ น รุจฺจติฯ **สิกฺขํ ปจฺจกฺขายา**ติ สิกฺขํ ปฏิกฺขิปิตฺวาฯ

๑๒๕. **โก สโนฺต กํ ปจฺจาจิกฺขสี**ติ ยาจโก วา หิ ยาจิตกํ ปจฺจาจิเกฺขยฺย, ยาจิตโก วา ยาจกํฯ ตฺวํ เนว ยาจโก น ยาจิตโก, โส ทานิ ตฺวํ โก สโนฺต กํ ปจฺจาจิกฺขสีติ อโตฺถฯ

๑๒๖. **วิโทฺธ อสฺสา**ติ ปรเสนาย ฐิเตน วิโทฺธ ภเวยฺยฯ **คาฬฺหปเลปเนนา**ติ พหลเลปเนนฯ **ภิสกฺก**นฺติ เวชฺชํฯ **สลฺลกตฺต**นฺติ สลฺลกนฺตนํ สลฺลกนฺติยสุตฺตวาจกํฯ **อกฺกสฺสา**ติ อกฺกวาเก คเหตฺวา ชิยํ กโรนฺติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อกฺกสฺสา’’ติฯ **สณฺหสฺสา**ติ เวณุวิลีวสฺสฯ มรุวาขีรปณฺณีนมฺปิ วาเกหิเยว กโรนฺติฯ เตน วุตฺตํ **ยทิ วา มรุวาย ยทิ วา ขีรปณฺณิโน**ติฯ **คจฺฉ**นฺติ ปพฺพตคจฺฉนทีคจฺฉาทีสุ ชาตํฯ **โรปิม**นฺติ โรเปตฺวา วฑฺฒิตํ สรวนโต สรํ คเหตฺวา กตํฯ **สิถิลหนุโน**ติ เอวํนามกสฺส ปกฺขิโนฯ **เภรวสฺสา**ติ กาฬสีหสฺสฯ **เสมฺหารสฺสา**ติ มกฺกฏสฺสฯ **เอวํโน**ติ เอตาย ทิฏฺฐิยา สติ น โหตีติ อโตฺถฯ

๑๒๗. **อเตฺถว ชาตี**ติ เอตาย ทิฏฺฐิยา สติ พฺรหฺมจริยวาโสว นตฺถิ, ชาติ ปน อตฺถิเยวฯ ตถา ชรามรณาทีนีติ ทเสฺสติฯ **เยสาห**นฺติ เยสํ อหํฯ **นิฆาต**นฺติ อุปฆาตํ วินาสํฯ มม สาวกาหิ เอเตสุ นิพฺพิเนฺนา อิเธว นิพฺพานํ ปาปุณนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ

๑๒๘. **ตสฺมาติหา**ติ ยสฺมา อพฺยากตเมตํ, จตุสจฺจเมว มยา พฺยากตํ, ตสฺมาติ อโตฺถฯ **น เหตํ มาลุกฺยปุตฺต อตฺถสํหิต**นฺติ เอตํ ทิฏฺฐิคตํ วา เอตํ พฺยากรณํ วา การณนิสฺสิตํ น โหติฯ **น อาทิพฺรหฺมจริยก**นฺติ พฺรหฺมจริยสฺส อาทิมตฺตมฺปิ ปุพฺพภาคสีลมตฺตมฺปิ น โหติฯ **น นิพฺพิทายา**ติอาทีสุ วเฏฺฏ นิพฺพินฺทนตฺถาย วา วิรชฺฌนตฺถาย วา วฏฺฏนิโรธาย วา ราคาทิวูปสมนตฺถาย วา อภิเญฺญเยฺย ธเมฺม อภิชานนตฺถาย วา จตุมคฺคสงฺขาตสโมฺพธตฺถาย วา อสงฺขตนิพฺพานสจฺฉิกิริยตฺถาย วา น โหติฯ **เอตํ หี**ติ เอตํ จตุสจฺจพฺยากรณํฯ **อาทิพฺรหฺมจริยก**นฺติ พฺรหฺมจริยสฺส อาทิภูตํ ปุพฺพปทฏฺฐานํฯ เสสํ วุตฺตปฏิวิปกฺขนเยน เวทิตพฺพํฯ อิมมฺปิ เทสนํ ภควา เนยฺยปุคฺคลวเสน นิฏฺฐาเปสีติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

จูฬมาลุกฺยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. มหามาลุกฺยสุตฺตวณฺณนา

๑๒๙. **เอวํ เม สุต**นฺติ มหามาลุกฺยสุตฺตํฯ ตตฺถ **โอรมฺภาคิยานี**ติ เหฏฺฐา โกฏฺฐาสิกานิ กามภเว นิพฺพตฺติสํวตฺตนิกานิฯ **สํโยชนานี**ติ พนฺธนานิฯ **กสฺส โข นามา**ติ กสฺส เทวสฺส วา มนุสฺสสฺส วา เทสิตานิ ธาเรสิ, กึ ตฺวเมเวโก อโสฺสสิ, น อโญฺญ โกจีติ? **อนุเสตี**ติ อปฺปหีนตาย อนุเสติฯ อนุสยมาโน สํโยชนํ นาม โหติฯ

เอตฺถ จ ภควตา สํโยชนํ ปุจฺฉิตํ, เถเรนปิ สํโยชนเมว พฺยากตํฯ เอวํ สเนฺตปิ ตสฺส วาเท ภควตา โทโส อาโรปิโตฯ โส กสฺมาติ เจ? เถรสฺส ตถาลทฺธิกตฺตาฯ อยญฺหิ ตสฺส ลทฺธิ ‘‘สมุทาจารกฺขเณเยว กิเลเสหิ สํยุโตฺต นาม โหติ, อิตรสฺมิํ ขเณ อสํยุโตฺต’’ติฯ เตนสฺส ภควตา โทโส อาโรปิโตฯ อถายสฺมา อานโนฺท จิเนฺตสิ – ‘‘ภควตา ภิกฺขุสงฺฆสฺส ธมฺมํ เทเสสฺสามีติ อตฺตโน ธมฺมตาเยว อยํ ธมฺมเทสนา อารทฺธา, สา อิมินา อปณฺฑิเตน ภิกฺขุนา วิสํวาทิตาฯ หนฺทาหํ ภควนฺตํ ยาจิตฺวา ภิกฺขูนํ ธมฺมํ เทเสสฺสามี’’ติฯ โส เอวมกาสิฯ ตํ ทเสฺสตุํ ‘‘เอวํ วุเตฺต อายสฺมา อานโนฺท’’ติอาทิ วุตฺตํฯ

ตตฺถ **สกฺกายทิฎฺฐิปริยุฎฺฐิเตนา**ติ สกฺกายทิฎฺฐิยา คหิเตน อภิภูเตนฯ **สกฺกายทิฎฺฐิปเรเตนา**ติ สกฺกายทิฎฺฐิยา อนุคเตนฯ **นิสฺสรณ**นฺติ ทิฎฺฐินิสฺสรณํ นาม นิพฺพานํ, ตํ ยถาภูตํ นปฺปชานาติฯ **อปฺปฎิวินีตา**ติ อวิโนทิตา อนีหฎาฯ **โอรมฺภาคิยํ สํโยชน**นฺติ เหฎฺฐาภาคิยสํโยชนํ นาม โหติฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ สุกฺกปโกฺข อุตฺตานโตฺถเยวฯ ‘‘สานุสยา ปหียตี’’ติ วจนโต ปเนตฺถ เอกเจฺจ ‘‘อญฺญํ สํโยชนํ อโญฺญ อนุสโย’’ติ วทนฺติฯ ‘‘ยถา หิ สพฺยญฺชนํ ภตฺต’’นฺติ วุเตฺต ภตฺตโต อญฺญํ พฺยญฺชนํ โหติ, เอวํ ‘‘สานุสยา’’ติ วจนโต ปริยุฎฺฐานสกฺกายทิฎฺฐิโต อเญฺญน อนุสเยน ภวิตพฺพนฺติ เตสํ ลทฺธิฯ เต ‘‘สสีสํ ปารุปิตฺวา’’ติอาทีหิ ปฎิกฺขิปิตพฺพาฯ น หิ สีสโต อโญฺญ ปุริโส อตฺถิฯ อถาปิ สิยา – ‘‘ยทิ ตเทว สํโยชนํ โส อนุสโย, เอวํ สเนฺต ภควตา เถรสฺส ตรุณูปโม อุปารโมฺภ ทุอาโรปิโต โหตี’’ติฯ น ทุอาโรปิโต, กสฺมา? เอวํลทฺธิกตฺตาติ วิตฺถาริตเมตํฯ ตสฺมา โสเยว กิเลโส พนฺธนเฎฺฐน สํโยชนํ, อปฺปหีนเฎฺฐน อนุสโยติ อิมมตฺถํ สนฺธาย ภควตา ‘‘สานุสยา ปหียตี’’ติ เอวํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

๑๓๒. **ตจํ เฉตฺวา**ติอาทีสุ อิทํ โอปมฺมสํสนฺทนํ – ตจเจฺฉโท วิย หิ สมาปตฺติ ทฎฺฐพฺพา, เผคฺคุเจฺฉโท วิย วิปสฺสนา, สารเจฺฉโท วิย มโคฺคฯ ปฎิปทา ปน โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกาว วฎฺฎติฯ **เอวเมเต ทฎฺฐพฺพา**ติ เอวรูปา ปุคฺคลา เอวํ ทฎฺฐพฺพาฯ

๑๓๓. **อุปธิวิเวกา**ติ อุปธิวิเวเกนฯ อิมินา ปญฺจกามคุณวิเวโก กถิโตฯ **อกุสลานํ ธมฺมานํ ปหานา**ติ อิมินา นีวรณปฺปหานํ กถิตํฯ **กายทุฎฺฐุลฺลานํ ปฎิปฺปสฺสทฺธิยา**ติ อิมินา กายาลสิยปฎิปฺปสฺสทฺธิ กถิตาฯ **วิวิเจฺจว กาเมหี**ติ อุปธิวิเวเกน กาเมหิ วินา หุตฺวาฯ **วิวิจฺจ อกุสเลหี**ติ อกุสลานํ ธมฺมานํ ปหาเนน กายทุฎฺฐุลฺลานํ ปฎิปฺปสฺสทฺธิยา จ อกุสเลหิ วินา หุตฺวาฯ **ยเทว ตตฺถ โหตี**ติ ยํ ตตฺถ อโนฺตสมาปตฺติกฺขเณเยว สมาปตฺติสมุฎฺฐิตญฺจ รูปาทิธมฺมชาตํ โหติฯ **เต ธเมฺม**ติ เต รูปคตนฺติอาทินา นเยน วุเตฺต รูปาทโย ธเมฺมฯ **อนิจฺจโต**ติ น นิจฺจโตฯ **ทุกฺขโต**ติ น สุขโตฯ **โรคโต**ติอาทีสุ อาพาธเฎฺฐน โรคโต, อโนฺตโทสเฎฺฐน **คณฺฑโต,** อนุปวิทฺธเฎฺฐน ทุกฺขชนนเฎฺฐน จ **สลฺลโต,** ทุกฺขเฎฺฐน **อฆโต,** โรคเฎฺฐน **อาพาธโต,** อสกเฎฺฐน **ปรโต,** ปลุชฺชนเฎฺฐน **ปโลกโต,** นิสฺสตฺตเฎฺฐน **สุญฺญโต,** น อตฺตเฎฺฐน **อนตฺตโต**ฯ ตตฺถ อนิจฺจโต, ปโลกโตติ ทฺวีหิ ปเทหิ อนิจฺจลกฺขณํ กถิตํ, ทุกฺขโตติอาทีหิ ฉหิ ทุกฺขลกฺขณํ, ปรโต สุญฺญโต อนตฺตโตติ ตีหิ อนตฺตลกฺขณํฯ

โส เตหิ ธเมฺมหีติ โส เตหิ เอวํ ติลกฺขณํ อาโรเปตฺวา ทิเฎฺฐหิ อโนฺตสมาปตฺติยํ ปญฺจกฺขนฺธธเมฺมหิฯ **จิตฺตํ ปฎิวาเปตี**ติ จิตฺตํ ปฎิสํหรติ โมเจติ อปเนติฯ **อุปสํหรตี**ติ วิปสฺสนาจิตฺตํ ตาว สวนวเสน ถุติวเสน ปริยตฺติวเสน ปญฺญตฺติวเสน จ เอตํ สนฺตํ นิพฺพานนฺติ เอวํ อสงฺขตาย อมตาย ธาตุยา อุปสํหรติฯ มคฺคจิตฺตํ นิพฺพานํ อารมฺมณกรณวเสเนว เอตํ สนฺตเมตํ ปณีตนฺติ น เอวํ วทติ, อิมินา ปน อากาเรน ตํ ปฎิวิชฺฌโนฺต ตตฺถ จิตฺตํ อุปสํหรตีติ อโตฺถฯ **โส**

ตตฺถ ฐิโตติ ตาย ติลกฺขณารมฺมณาย วิปสฺสนาย ฐิโตฯ **อาสวานํ ขยํ ปาปุณาตี**ติ อนุกฺกเมน จตฺตาโร มคฺเค ภาเวตฺวา ปาปุณาติ ฯ **เตเนว ธมฺมราเคนา**ติ สมถวิปสฺสนาธมฺเม ฉนฺทราเคนฯ สมถวิปสฺสนาสุ หิ สพฺพโส ฉนฺทราคํ ปริยาทาตุํ สโกฺกโนฺต อรหตฺตํ ปาปุณาติ, อสโกฺกโนฺต อนาคามี โหติฯ

ยเทว ตตฺถ โหติ เวทนาคตนฺติ อิธ ปน รูปํ น คหิตํฯ กสฺมา? สมติกฺกนฺตตฺตาฯ อยญฺหิ เหฏฺฐา รูปาวจรชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา รูปํ อติกฺกมิตฺวา อรูปาวจรสมาปตฺตึ สมาปโนฺนติ สมถวเสนปิเนน รูปํ อติกฺกนฺตํ, เหฏฺฐา รูปํ สมฺมเทว สมฺมสิตฺวา ตํ อติกฺกมฺม อิทานิ อรูปํ สมฺมสตีติ วิปสฺสนาวเสนปิเนน รูปํ อติกฺกนฺตํฯ อรูเป ปน สพฺพโสปิ รูปํ นตฺถีติ ตํ สนฺธายปิ อิธ รูปํ น คหิตํฯ

อถ กิญฺจรหีติ กึ ปุจฺฉามีติ ปุจฺฉติ? สมถวเสน คจฺฉโต จิตฺตเกคฺคตา ธุรํ โหติ, โส เจโตวิมุโตฺต นามฯ วิปสฺสนาวเสน คจฺฉโต ปญฺญา ธุรํ โหติ, โส ปญฺญาวิมุโตฺต นามาติ เอตฺถ เถรสฺส กงฺขา นตฺถิฯ อยํ สภาวธโมฺมเยว, สมถวเสเนว ปน คจฺฉเนฺตสุ เอโก เจโตวิมุโตฺต นาม โหติ, เอโก ปญฺญาวิมุโตฺตฯ วิปสฺสนาวเสน คจฺฉเนฺตสุปิ เอโก ปญฺญาวิมุโตฺต นาม โหติ, เอโก เจโตวิมุโตฺตติ เอตฺถ กึ การณนฺติ ปุจฺฉติฯ

อินฺทฺริยเวมตฺตตํ วทามีติ อินฺทฺริยนานตฺตตํ วทามิฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ, น ตฺวํ, อานนฺท, ทส ปารมิโย ปูเรตฺวา สพฺพญฺญุตํ ปฏิวิชฺฌิ, เตน เต เอตํ อปากฏํฯ อหํ ปน ปฏิวิชฺฌึ, เตน เม เอตํ ปากฏํฯ เอตฺถ หิ อินฺทฺริยนานตฺตตา การณํฯ สมถวเสเนว หิ คจฺฉเนฺตสุ เอกสฺส ภิกฺขุโน จิตฺตกคฺคตา ธุรํ โหติ, โส เจโตวิมุโตฺต นาม โหติฯ เอกสฺส ปญฺญา ธุรํ โหติ, โส ปญฺญาวิมุโตฺต นาม โหติฯ วิปสฺสนาวเสเนว จ คจฺฉเนฺตสุ เอกสฺส ปญฺญา ธุรํ โหติ, โส ปญฺญาวิมุโตฺต นาม โหติฯ เอกสฺส จิตฺตกคฺคตา ธุรํ โหติ, โส เจโตวิมุโตฺต นาม โหติฯ เทฺว อคฺคสาวกา สมถวิปสฺสนาธุเรน อรหตฺตํ ปตฺตาฯ เตสุ ธมฺมเสนาปติ ปญฺญาวิมุโตฺต ชาโต, มหาโมคฺคลฺลานเตฺถโร เจโตวิมุโตฺตฯ อิติ อินฺทฺริยเวมตฺตเมตฺถ การณนฺติ เวทิตพฺพํฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

มหามาลุกฺยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ภทฺทาลิสุตฺตวณฺณนา

๑๓๔. **เอวํ เม สุต**นฺติ ภทฺทาลิสุตฺตํฯ ตตฺถ **เอกาสนโภชน**นฺติ เอกสฺมึ ปุเรภเตฺต อสนโภชนํ, ภุญฺชิตพฺพภตฺตนฺติ อโตฺถฯ **อปฺปาพาธต**นฺติอาทีนิ กกโจปเม วิตฺถาริตานิฯ **น อุสฺสหามี**ติ น สโกฺกมิฯ **สิยา กุกฺกุจฺจํ สิยา วิปฺปฏิสาโร**ติ เอวํ ภุญฺชโนฺต ยาวชีวํ พฺรหฺมจริยํ จริตุํ สกฺขิสฺสามิ นุ โข, น นุ โขติ อิติ เม วิปฺปฏิสารกุกฺกุจฺจํ ภเวยฺยาติ อโตฺถฯ **เอกเทสํ ภุญฺชิตฺวา**ติ โปราณกเตฺถรา กิร ปเตฺต ภตฺตํ ปกฺขิปิตฺวา สปฺปิมฺหิ ทิเนฺน สปฺปินา อุณฺหเมว โถกํ ภุญฺชิตฺวา หเตฺถ โธวิตฺวา อวเสสํ พหิ นีหริตฺวา ฉายูทกผาสุเก ฐาเน นิสีทิตฺวา ภุญฺชนฺติฯ เอตํ สนฺธาย สตฺถา อาหฯ ภทฺทาลิ, ปน จิเนฺตสิ – ‘‘สเจ สกึ ปตฺตํ ปูเรตฺวา ทินฺนํ ภตฺตํ ภุญฺชิตฺวา ปุน ปตฺตํ โธวิตฺวา โอทนสฺส ปูเรตฺวา ลทฺธํ พหิ นีหริตฺวา ฉายูทกผาสุเก ฐาเน ภุเญฺชยฺยํ, อิติ เอวํ วเฏฺฏยฺยํ, อิตรถา โก สโกฺกตี’’ติฯ ตสฺมา **เอวมฺปิ โข อหํ, ภเนฺต, น อุสฺสหามี**ติ อาหฯ อยํ กิร อตีเต อนนฺตราย ชาติยา กากโยนิยํ นิพฺพตฺติฯ กากา จ นาม มหาฉาตกา โหนฺ

ติฯ ตสฺมา ฉาตกเตฺถโร นาม อโหสิฯ ตสฺส ปน วิรวนฺตเสฺสว ภควา ตํ มทฺทิตฺวา อโชฺฌตฺถริตฺวา – ‘‘โย ปน ภิกฺขุ วิกาเล ขาทนียํ วา โภชนียํ วา ขาเทยฺย วา ภุเญฺชยฺย วา ปาจิตฺติย’’นฺติ (ปาจิ. ๒๔๘) สิกฺขาปทํ ปญฺญเปสิฯ เตน วุตฺตํ **อถ โข อายสฺมา, ภทฺทาลิ,...เป.... อนุสฺสาหํ ปเวเทสี**ติฯ

ยถา ตนฺติ ยถา อเญฺญปิ สิกฺขาย น ปริปูรการี เอกวิหาเรปิ วสเนฺต สตฺถุ สมฺมุขีภาวํ น ทเทยฺย, ตเถว น อทาสีติ อโตฺถฯ เนว ภควโต อุปฏฺฐานํ อคมาสิ, น ธมฺมเทสนฏฺฐานํ น วิตกฺกมาฬกํ, น เอกํ ภิกฺขาจารมคฺคํ ปฏิปชฺชิฯ ยสฺมิํ กุเล ภควา นิสีทติ, ตสฺส ทฺวาเรปิ น อฏฺฐาสิฯ สจสฺส วสนฏฺฐานํ ภควา คจฺฉติ, โส ปุเรตรเมว ญตฺวา อญฺญตฺถ คจฺฉติฯ สทฺธาปพฺพชิโต กิเรส กุลปุโตฺต ปริสุทฺธสีโลฯ เตนสฺส น อเญฺญ วิตโกฺก อโหสิ, – ‘‘มยา นาม อุทรการณา ภควโต สิกฺขาปทปญฺญาปนํ ปฏิพาหิตํ, อนนุจฺฉวิกํ เม กต’’นฺติ อยเมว วิตโกฺก อโหสิฯ ตสฺมา เอกวิหาเร วสเนฺตปิ ลชฺชาย สตฺถุ สมฺมุขีภาวํ นาทาสิฯ

๑๓๕. **จีวรกมฺมํ กโรนฺตี**ติ มนุสฺสา ภควโต จีวรสาฏกํ อทํสุ, ตํ คเหตฺวา จีวรํ กโรนฺติฯ **เอตํ โทสก**นฺติ เอตํ โอกาสเมตํ อปราธํ, สตฺถุ สิกฺขาปทํ ปญฺญเปนฺตสฺส ปฏิพาหิตการณํ สาธุกํ มนสิ กโรหีติ อโตฺถฯ **ทุกฺกรตร**นฺติ วสฺสญฺหิ วสิตฺวา ทิสาปกฺกเนฺต ภิกฺขู กุหิํ วสิตฺถาติ ปุจฺฉนฺติ, เตหิ เชตวเน วสิมฺหาติ วุเตฺต, ‘‘อาวุโส, ภควา อิมสฺมิํ อเนฺตวเสฺส กตรํ ชาตกํ กเถสิ, กตรํ สุตฺตนฺตํ, กตรํ สิกฺขาปทํ ปญฺญเปสี’’ติ ปุจฺฉิตาโร โหนฺติฯ ตโต ‘‘วิกาลโภชนสิกฺขาปทํ ปญฺญเปสิ, ภทฺทาลิ, นาม นํ เอโก เถโร ปฏิพาหี’’ติ วกฺขนฺติฯ ตํ สุตฺวา ภิกฺขู – ‘‘ภควโตปิ นาม สิกฺขาปทํ ปญฺญเปนฺตสฺส ปฏิพาหิตํ อยุตฺตํ อการณ’’นฺติ วทนฺติฯ เอวํ เต อยํ โทโส มหาชนนฺตเร ปากโฏ หุตฺวา ทุปฺปฏิการตํ อาปชฺชิสฺสตีติ มญฺญมานา เอวมาหํสุฯ อปิจ อเญฺญปิ ภิกฺขู ปวาเรตฺวา สตฺถุ สนฺติกํ อาคมิสฺสนฺติฯ อถ ตฺวํ ‘‘เอถาวุโส, มม สตฺถารํ ขมาเปนฺตสฺส สหายา โหถา’’ติ สงฺฆํ สนฺนิปาเตสฺสสิฯ ตตฺถ อาคนฺตุกา ปุจฺฉิสฺสนฺติ, ‘‘อาวุโส, กิํ อิมินาปิ ภิกฺขุนา กต’’นฺติฯ ตโต เอตมตฺถํ สุตฺวา ‘‘ภาริยํ กตํ ภิกฺขุนา, ทสพลํ นาม ปฏิพาหิสฺสตีติ อยุตฺตเมต’’นฺติ วกฺขนฺติฯ เอวมฺปิ เต อยํ อปราโธ มหาชนนฺตเร ปากโฏ หุตฺวา ทุปฺปฏิการตํ อาปชฺชิสฺสตีติ มญฺญมานาปิ เอวมาหํสุฯ อถ วา ภควา ปวาเรตฺวา จาริกํ ปกฺกมิสฺสติ, อถ ตฺวํ คตคตฏฺฐาเน ภควโต ขมาปนตฺถาย สงฺฆํ สนฺนิปาเตสฺสสิฯ ตตฺร ทิสาวาสิโน ภิกฺขู ปุจฺฉิสฺสนฺติ, ‘‘อาวุโส, กิํ อิมินา ภิกฺขุนา กต’’นฺติ…เป.… ทุปฺปฏิการตํ อาปชฺชิสฺสตีติ มญฺญมานาปิ เอวมาหํสุฯ

เอตทโวจาติ อปฺปติรูปํ มยา กตํ, ภควา ปน มหเนฺตปิ อคุเณ อลคฺคิตฺวา มยฺหํ อจฺจยํ ปฏิคฺคณฺหิสฺสตีติ มญฺญมาโน เอตํ ‘‘อจฺจโย มํ, ภเนฺต,’’ติอาทิวจนํ อโวจฯ ตตฺถ **อจฺจโย**ติ อปราโธฯ **มํ อจฺจคมา**ติ มํ อติกฺกมฺม อภิภวิตฺวา ปวโตฺตฯ **ปฏิคฺคณฺหาตู**ติ ขมตุฯ **อายติํ สํวราย**าติ อนาคเต สํวรณตฺถาย, ปุน เอวรูปสฺส อปราธสฺส โทสสฺส ขลิตสฺส อกรณตฺถายฯ **ตคฺฆา**ติ เอกํเสนฯ **สมโยปิ โข เต, ภทฺทาลี**ติ, ภทฺทาลิ, ตยา ปฏิวิชฺฌิตพฺพยุตฺตกํ เอกํ การณํ อตฺถิ, ตมฺปิ เต น ปฏิวิทฺธํ น สลฺลกฺขิตนฺติ ทเสฺสติฯ

๑๓๖. **อุภโตภาควิมุโตฺต**ติอาทีสุ ธมฺมานุสารี, สทฺธานุสารีติ เทฺว เอกจิตฺตกฺขณิกา มคฺคสมงฺคิปุคฺคลาฯ เอเต ปน สตฺตปิ อริยปุคฺคเล ภควตาปิ เอวํ อาณาเปตุํ น ยุตฺตํ, ภควตา อาณเตฺต เตสมฺปิ เอวํ กาตุํ น ยุตฺตํฯ อฏฺฐานปริกปฺปวเสน ปน อริยปุคฺคลานํ สุวจภาวทสฺสนตฺถํ ภทฺทาลิเตฺถรสฺส จ ทุพฺพจภาวทสฺสนตฺถเมตํ วุตฺตํฯ

อปิ นุ ตฺวํ ตสฺมิํ สมเย อุภโตภาควิมุตฺโตติ เทสนํ กสฺมา อารภิ? ภทฺทาลิสฺส นิคฺคหณตฺถํฯ อยเญฺหตฺถ อธิปฺปาโย – ภทฺทาลิ, อิเม สตฺต อริยปุคฺคลา โลเก ทกฺขิเณยฺยา มม สาสเน สามิโน, มยิ สิกฺขาปทํ ปญฺญเปเนฺต ปฏิพาหิตพฺพยุเตฺต การเณ สติ เอเตสํ ปฏิพาหิตุํ ยุตฺตํฯ ตฺวํ ปน มม สาสนโต พาหิรโก, มยิ สิกฺขาปทํ ปญฺญเปเนฺต ตุยฺหํ ปฏิพาหิตุํ น ยุตฺตนฺติฯ

ริโตฺต ตุโจฺฉติ อโนฺต อริยคุณานํ อภาเวน ริตฺตโก ตุจฺฉโก, อิสฺสรวจเน กิญฺจิ น โหติฯ **ยถาธมฺมํ ปฏิกโรสี**ติ ยถา ธโมฺม ฐิโต, ตเถว กโรสิ, ขมาเปสีติ วุตฺตํ โหติฯ **ตํ เต มยํ ปฏิคฺคณฺหามา**ติ ตํ ตว อปราธํ มยํ ขมามฯ **วุฑฺฒิ เหสา, ภทฺทาลิ, อริยสฺส วินเย**ติ เอสา, ภทฺทาลิ, อริยสฺส วินเย พุทฺธสฺส ภควโต สาสเน วุฑฺฒิ นามฯ กตมา? อจฺจยํ อจฺจยโต ทิสฺวา ยถาธมฺมํ ปฏิกริตฺวา อายติํ สํวราปชฺชนาฯ เทสนํ ปน ปุคฺคลาธิฎฺฐานํ กโรโนฺต ‘‘โย อจฺจยํ อจฺจยโต ทิสฺวา ยถาธมฺมํ ปฏิกโรติ, อายติํ สํวรํ อาปชฺชตี’’ติ อาหฯ

๑๓๗. **สตฺถาปิ อุปวทตี**ติ ‘‘อสุกวิหารวาสี อสุกสฺส เถรสฺส สทฺธิวิหาริโก อสุกสฺส อเนฺตวาสิโก อิตฺถนฺนาโม นาม ภิกฺขุ โลกุตฺตรธมฺมํ นิพฺพเตฺตตุํ อรญฺญํ ปวิโฎฺฐ’’ติ สุตฺวา – ‘‘กิํ ตสฺส อรญฺญวาเสน, โย มยฺหํ ปน สาสเน สิกฺขาย อปริปูรการี’’ติ เอวํ อุปวทติ, เสสปเทสุปิ เอเสว นโย, อปิเจตฺถ เทวตา น เกวลํ อุปวทนฺติ, เภรวารมฺมณํ ทเสฺสตฺวา ปลายนาการมฺปิ กโรนฺติฯ **อตฺตนาปิ อตฺตาน**นฺติ สีลํ อาวชฺชนฺตสฺส สํกิลิฎฺฐฎฺฐานํ ปากฎํ โหติ, จิตฺตํ วิธาวติ, น กมฺมฎฺฐานํ อลฺลียติฯ โส ‘‘กิํ มาทิสสฺส อรญฺญวาเสนา’’ติ วิปฺปฏิสารี อุฎฺฐาย ปกฺกมติฯ **อตฺตาปิ อตฺตานํ อุปวทิโต**ติ อตฺตนาปิ อตฺตา อุปวทิโต, อยเมว วา ปาโฐฯ สุกฺกปโกฺข วุตฺตปจฺจนีกนเยน เวทิตโพฺพฯ **โส วิวิเจฺจว กาเมหี**ติอาทิ เอวํ สจฺฉิกโรตีติ ทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ

๑๔๐. **ปสยฺห ปสยฺห การณํ กโรนฺตี**ติ อปฺปมตฺตเกปิ โทเส นิคฺคเหตฺวา ปุนปฺปุนํ กาเรนฺติฯ **โน ตถา**ติ มหเนฺตปิ อปราเธ ยถา อิตรํ, เอวํ ปสยฺห น กาเรนฺติฯ โส กิร, ‘‘อาวุโส, ภทฺทาลิ, มา จินฺตยิตฺถ, เอวรูปํ นาม โหติ, เอหิ สตฺถารํ ขมาเปหี’’ติ ภิกฺขุสงฺฆโตปิ, กญฺจิ ภิกฺขุํ เปเสตฺวา อตฺตโน สนฺติกํ ปโกฺกสาเปตฺวา, ‘‘ภทฺทาลิ, มา จินฺตยิตฺถ, เอวรูปํ นาม โหตี’’ติ เอวํ สตฺถุสนฺติกาปิ อนุคฺคหํ ปจฺจาสีสติฯ ตโต ‘‘ภิกฺขุสเงฺฆนาปิ น สมสฺสาสิโต, สตฺถาราปี’’ติ จิเนฺตตฺวา เอวมาหฯ

อถ ภควา ภิกฺขุสโงฺฆปิ สตฺถาปิ โอวทิตพฺพยุตฺตเมว โอวทติ, น อิตรนฺติ ทเสฺสตุํ **อิธ, ภทฺทาลิ, เอกโจฺจ**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อเญฺญนาญฺญ**นฺติอาทีนิ อนุมานสุเตฺต วิตฺถาริตานิฯ **น สมฺมา วตฺตตี**ติ สมฺมา วตฺตมฺปิ น วตฺตติฯ **น โลมํ ปาเตตี**ติ อนุโลมวเตฺต น วตฺตติ, วิโลมเมว คณฺหาติฯ **น นิตฺถารํ วตฺตตี**ติ นิตฺถารณกวตฺตมฺหิ น วตฺตติ, อาปตฺติวุฎฺฐานตฺถํ ตุริตตุริโต ฉนฺทชาโต น โหติฯ **ตตฺรา**ติ ตสฺมิํ ตสฺส ทุพฺพจกรเณฯ **อภิณฺหาปตฺติโก**ติ นิรนฺตราปตฺติโกฯ **อาปตฺติพหุโล**ติ สาปตฺติกกาโลวสฺส พหุ, สุโทฺธ นิราปตฺติกกาโล อโปฺปติ อโตฺถฯ **น ขิปฺปเมว วูปสมฺมตี**ติ ขิปฺปํ น วูปสมฺมติ, ทีฆสุตฺตํ โหติฯ วินยธรา ปาทโธวนกาเล อาคตํ ‘‘คจฺฉาวุโส, วตฺตเวลา’’ติ วทนฺติฯ ปุน กาลํ มญฺญิตฺวา อาคตํ ‘‘คจฺฉาวุโส, ตุยฺหํ วิหารเวลา, คจฺฉาวุโส, สามเณราทีนํ อุเทฺทสทานเวลา, อมฺหากํ นฺหานเวลา, เถรูปฎฺฐานเวลา, มุขโธวนเวลา’’ติอาทีนิ วตฺวา ทิวสภาเคปิ รตฺติภาเคปิ อาคตํ อุโยฺยเชนฺติเยวฯ ‘‘กาย เวลาย, ภเนฺต, โอกาโส ภวิสฺสตี’’ติ วุเตฺตปิ ‘‘คจฺฉาวุโส, ตฺวํ อิมเมว ฐานํ ชานาสิ, อสุโก นาม วินยธรเตฺถโร สิเนหปานํ ปิวติ, อสุโก วิเรจนํ กาเรติ, กสฺมา ตุริโตสี’’ติอาทีนิ วตฺวา ทีฆสุตฺตเมว กโรนฺติฯ

๑๔๑. **ขิปฺปเมว วูปสมฺมตี**ติ ลหุํ วูปสมฺมติ, น ทีฆสุตฺตํ โหติฯ อุสฺสุกฺกาปนฺนา ภิกฺขู – ‘‘อาวุโส, อยํ สุพฺพโจ ภิกฺขุ, ชนปทวาสิโน นาม คามนฺตเสนาสเน วสนฺฏฺฐานนิสชฺชนาทีนิ น ผาสุกานิ โหนฺติ, ภิกฺขาจาโรปิ ทุโกฺข โหติ, สีฆมสฺส อธิกรณํ วูปสเมมา’’ติ สนฺนิปติตฺวา อาปตฺติโต วุฏฺฐาเปตฺวา สุทฺธเนฺต ปติฏฺฐาเปนฺติฯ

๑๔๒. **อธิจฺจาปตฺติโก**ติ กทาจิ กทาจิ อาปตฺตึ อาปชฺชติฯ โส กิญฺจาปิ ลชฺชี โหติ ปกตโตฺต, ทุพฺพจตฺตา ปนสฺส ภิกฺขู ตเถว ปฏิปชฺชนฺติฯ

๑๔๔. **สทฺธามตฺตเกน วหติ เปมมตฺตเกนา**ติ อาจริยุปชฺฌาเยสุ อปฺปมตฺติกาย เคหสฺสิตสทฺธาย อปฺปมตฺตเกน เคหสฺสิตเปเมน ยาเปติฯ ปฏิสนฺธิคฺคหณสทิสา หิ อยํ ปพฺพชฺชา นาม, นวปพฺพชิโต ปพฺพชฺชาย คุณํ อชานโนฺต อาจริยุปชฺฌาเยสุ เปมมเตฺตน ยาเปติ, ตสฺมา เอวรูปา สงฺคณฺหิตพฺพาฯ อปฺปมตฺตกมฺปิ หิ สงฺคหํ ลภิตฺวา ปพฺพชฺชาย ฐิตา อภิญฺญาปตฺตา มหาสมณา ภวิสฺสนฺติฯ เอตฺตเกน กถามเคฺคน ‘‘โอวทิตพฺพยุตฺตกํ โอวทนฺติ, น อิตร’’นฺติ อิมเมว ภควตา ทสฺสิตํฯ

๑๔๕. **อญฺญาย สณฺฐหิํสู**ติ อรหเตฺต ปติฏฺฐหิํสุฯ **สเตฺตสุ หายมาเนสู**ติ ปฏิปตฺติยา หายมานาย สตฺตา หายนฺติ นามฯ **สทฺธเมฺม อนฺตรธายมาเน**ติ ปฏิปตฺติสทฺธเมฺม อนฺตรธายมาเนฯ ปฏิปตฺติสทฺธโมฺมปิ หิ ปฏิปตฺติปูรเกสุ สเตฺตสุ อสติ อนฺตรธายติ นาม ฯ **อาสวฏฺฐานียา**ติ อาสวา ติฏฺฐนฺติ เอเตสูติ อาสวฏฺฐานียาฯ เยสุ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกา ปรูปวาทวิปฺปฏิสารวธพนฺธนาทโย เจว อปายทุกฺขวิเสสภูตา จ อาสวา ติฏฺฐนฺติเยวฯ ยสฺมา เนสํ เต การณํ โหนฺตีติ อโตฺถฯ เต อาสวฏฺฐานียา วีติกฺกมธมฺมา ยาว น สเงฺฆ ปาตุภวนฺติ, น ตาว สตฺถา สาวกานํ สิกฺขาปทํ ปญฺญเปตีติ อยเมตฺถ โยชนาฯ

เอวํ อกาลํ ทเสฺสตฺวา ปุน กาลํ ทเสฺสตุํ **ยโต จ โข, ภทฺทาลี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ยโต**ติ ยทา, ยสฺมิํ กาเลติ วุตฺตํ โหติฯ เสสํ วุตฺตานุสาเรเนว เวทิตพฺพํฯ อยํ วา เอตฺถ สเงฺขปโตฺถ – ยสฺมิํ กาเล อาสวฏฺฐานียา ธมฺมาติ สงฺขํ คตา วีติกฺกมโทสา สเงฺฆ ปาตุภวนฺติ, ตทา สตฺถา สาวกานํ สิกฺขาปทํ ปญฺญเปติฯ กสฺมา? เตสํเยว อาสวฏฺฐานียธมฺมสงฺขาตานํ วีติกฺกมโทสานํ ปฏิฆาตายฯ

เอวํ อาสวฏฺฐานียานํ ธมฺมานํ อนุปฺปตฺติํ สิกฺขาปทปญฺญตฺติยา อกาลํ, อุปฺปตฺติญฺจ กาลนฺติ วตฺวา อิทานิ เตสํ ธมฺมานํ อนุปฺปตฺติกาลญฺจ อุปฺปตฺติกาลญฺจ ทเสฺสตุํ **‘‘น ตาว, ภทฺทาลิ, อิเธกเจฺจ’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **มหตฺตน**ฺติ มหนฺตภาวํฯ สโงฺฆ หิ ยาว น เถรนวมชฺฌิมานํ วเสน มหตฺตํ ปโตฺต โหติ, ตาว เสนาสนานิ ปโหนฺติ, สาสเน เอกเจฺจ อาสวฏฺฐานียา ธมฺมา น อุปฺปชฺชนฺติฯ มหตฺตํ ปเตฺต ปน เต อุปฺปชฺชนฺติ, อถ สตฺถา สิกฺขาปทํ ปญฺญเปติฯ ตตฺถ มหตฺตํ ปเตฺต สเงฺฆ ปญฺญตฺตสิกฺขาปทานิ –

‘‘โย ปน ภิกฺขุ อนุปสมฺปเนฺนน อุตฺตริทฺวิรตฺตติรตฺตํ สหเสยฺยํ กเปฺปยฺย ปาจิตฺติยํ (ปาจิ. ๕๑)ฯ ยา ปน ภิกฺขุนี อนุวสฺสํ วุฏฺฐาเปยฺย ปาจิตฺติยํ (ปาจิ. ๑๑๗๑)ฯ ยา ปน ภิกฺขุนี เอกวสฺสํ เทฺว วุฏฺฐาเปยฺย ปาจิตฺติย’’นฺติ (ปาจิ. ๑๑๗๕)ฯ

อิมินา นเยน เวทิตพฺพานิฯ

ลาภคฺคนฺติ ลาภสฺส อคฺคํฯ สโงฺฆ หิ ยาว น ลาภคฺคปโตฺต โหติ, น ตาว ลาภํ ปฏิจฺจ อาสวฏฺฐานิยา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติฯ ปเตฺต ปน อุปฺปชฺชนฺติ, อถ สตฺถา สิกฺขาปทํ ปญฺญเปติ –

‘‘โย ปน ภิกฺขุ อเจลกสฺส วา ปริพฺพาชกสฺส วา ปริพฺพาชิกาย วา สหตฺถา ขาทนียํ วา โภชนียํ วา ทเทยฺย ปาจิตฺติย’’นฺติ (ปาจิ. ๒๗๐)ฯ

อิทญฺหิ ลาภคฺคปเตฺต สเงฺฆ สิกฺขาปทํ ปญฺญตฺตํฯ

ยสคฺคนฺติ ยสสฺส อคฺคํฯ สโงฺฆ หิ ยาว น ยสคฺคปโตฺต โหติ, น ตาว ยสํ ปฏิจฺจ อาสวฏฺฐานิยา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติฯ ปเตฺต ปน อุปฺปชฺชนฺติ, อถ สตฺถา สิกฺขาปทํ ปญฺญเปติ ‘‘สุราเมรยปาเน ปาจิตฺติย’’นฺติ (ปาจิ. ๓๒๗)ฯ อิทญฺหิ ยสคฺคปเตฺต สเงฺฆ สิกฺขาปทํ ปญฺญตฺตํฯ

พาหุสจฺจนฺติ พหุสฺสุตภาวํฯ สโงฺฆ หิ ยาว น พาหุสจฺจปโตฺต โหติ, น ตาว อาสวฏฺฐานิยา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติฯ พาหุสจฺจปเตฺต ปน ยสฺมา เอกํ นิกายํ เทฺว นิกาเย ปญฺจปิ นิกาเย อุคฺคเหตฺวา อโยนิโส อุมฺมุชฺชมานา ปุคฺคลา รเสน รสํ สํสเนฺทตฺวา อุทฺธมฺมํ อุพฺพินยํ สตฺถุสาสนํ ทีเปนฺติ, อถ สตฺถา – ‘‘โย ปน ภิกฺขุ เอวํ วเทยฺย ตถาหํ ภควตา ธมฺมํ เทสิตํ อาชานามิ (ปาจิ. ๔๑๘)…เป.… สมณุเทฺทโสปิ เจ เอวํ วเทยฺยา’’ติอาทินา (ปาจิ. ๔๒๙) นเยน สิกฺขาปทํ ปญฺญเปติฯ

รตฺตญฺญุตํ ปโตฺตติ เอตฺถ รตฺติโย ชานนฺตีติ รตฺตญฺญูฯ อตฺตโน ปพฺพชิตทิวสโต ปฏฺฐาย พหู รตฺติโย ชานนฺติ, จิรปพฺพชิตาติ วุตฺตํ โหติฯ รตฺตญฺญูนํ ภาวํ รตฺตญฺญุตํฯ ตตฺร รตฺตญฺญุตํ ปเตฺต สเงฺฆ อุปเสนํ วงฺคนฺตปุตฺตํ อารพฺภ สิกฺขาปทํ ปญฺญตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ โส หายสฺมา อูนทสวเสฺส ภิกฺขู อุปสมฺปาเทเนฺต ทิสฺวา เอกวสฺโส สทฺธิวิหาริกํ อุปสมฺปาเทสิฯ อถ ภควา สิกฺขาปทํ ปญฺญเปสิ – ‘‘น, ภิกฺขเว, อูนทสวเสฺสน อุปสมฺปาเทตโพฺพ, โย อุปสมฺปาเทยฺย อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺสา’’ติ (มหาว. ๗๕)ฯ เอวํ ปญฺญเตฺต สิกฺขาปเท ปุน ภิกฺขู ‘‘ทสวสฺสมฺหา ทสวสฺสมฺหา’’ติ พาลา อพฺยตฺตา อุปสมฺปาเทนฺติฯ อถ ภควา อปรมฺปิ สิกฺขาปทํ ปญฺญเปสิ – ‘‘น, ภิกฺขเว, พาเลน อพฺยเตฺตน อุปสมฺปาเทตโพฺพ, โย อุปสมฺปาเทยฺย, อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺสฯ อนุชานามิ, ภิกฺขเว, พฺยเตฺตน ภิกฺขุนา ปฏิพเลน ทสวเสฺสน วา อติเรกทสวเสฺสน วา อุปสมฺปาเทตุ’’นฺติฯ อิติ รตฺตญฺญุตํ ปตฺตกาเล เทฺว สิกฺขาปทานิ ปญฺญตฺตานิฯ

๑๔๖. **อาชานียสฺสูปมํ ธมฺมปริยายํ เทเสสี**นฺติ ตรุณาชานียอุปมํ กตฺวา ธมฺมํ เทสยิํฯ **ตตฺรา**ติ ตสฺมิํ อสรเณฯ **น โข, ภทฺทาลิ, เอเสว เหตู**ติ น เอส สิกฺขาย อปริปูรการีภาโวเยว เอโก เหตุฯ

๑๔๗. **มุขาธาเน การณํ กาเรตี**ติ ขลีนพนฺธาทีหิ มุขฏฺฐปเน สาธุกํ คีวํ ปคฺคณฺหาเปตุํ การณํ กาเรติฯ **วิสูกายิตานี**ติอาทีหิ วิเสวนาจารํ กเถสิฯ สพฺพาเนว เหตานิ อญฺญมญฺญเววจนานิฯ **ตสฺมิํ ฐาเน**ติ ตสฺมิํ วิเสวนาจาเรฯ **ปรินิพฺพายตี**ติ นิพฺพิเสวโน โหติ, ตํ วิเสวนํ ชหตีติ อโตฺถฯ **ยุคาธาเน**ติ ยุคฏฺฐปเน ยุคสฺส สาธุกํ คหณตฺถํฯ

อนุกฺกเมติ จตฺตาโรปิ ปาเท เอกปฺปหาเรเนว อุกฺขิปเน จ นิกฺขิปเน จฯ ปรเสนาย หิ อาวาเฏ ฐตฺวา อสิํ คเหตฺวา อาคจฺฉนฺตสฺส อสฺสสฺส ปาเท ฉินฺทนฺติฯ ตสฺมิํ สมเย เอส เอกปฺปหาเรเนว จตฺตาโรปิ ปาเท อุกฺขิปิสฺสตีติ รชฺชุพนฺธนวิธาเนน เอตํ การณํ กโรนฺติฯ **มณฺฑเล**ติ ยถา อเสฺส นิสิโนฺนเยว ภูมิยํ ปติตํ อาวุธํ คเหตุํ สโกฺกติ, เอวํ กรณตฺถํ มณฺฑเล การณํ กาเร

ติฯ **ขุรกาเส**ติ อคฺคคฺคขุเรหิ ปถวีกมเนฯ รตฺตึ โอกฺกนฺตกรณสุมิญฺหิ ยถา ปทสโทฺท น สุยฺยติ, ตทตฺถํ เอกสฺมึ ฐาเน สญฺญํ ทตฺวา อคฺคคฺคขุเรหิเยว คมนํ สิกฺขาเปนฺติฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **ชเว**ติ สีฆวาหเนฯ ''ธาเว''ติปิ ปาโฐฯ อตฺตโน ปราชเย สติ ปลายนตฺถํ, ปรํ ปลายนฺตํ อนุพนฺธิตฺวา คหณตฺถญฺจ เอตํ การณํ กาเรติฯ **ทวเตฺต**ติ ทวตฺตาย, ยุทฺธกาลสุมิญฺหิ หตฺถีสุ วา โกญฺจนาทํ กโรเนฺตสุ อเสฺสสุ วา หสเนฺตสุ รเถสุ วา นิโฆสเนฺตสุ โยเธสุ วา อุกฺกุฏฺฐึ กโรเนฺตสุ ตสฺส รวสฺส อภายิตฺวา ปรเสนปเวสนตฺถํ อยํ การณา กรียติฯ

ราชคุเณติ รญฺญา ชานิตพฺพคุเณฯ กูฏกณฺณรโญฺญ กิร คุฬวโณฺณ นาม อโสฺส อโหสิฯ ราชา ปาจีนทฺวาเรน นิกฺขมิตฺวา เจติยปพฺพตํ คมิสฺสามีติ กลมฺพนทีตีรํ สมฺปโตฺตฯ อโสฺส ตีเร ฐตฺวา อุทกํ โอตริตุํ น อิจฺฉติ, ราชา อสฺสาจริยํ อามเนฺตตฺวา – ''อโห ตยา อโสฺส สิกฺขาปิโต อุทกํ โอตริตุํ น อิจฺฉตี''ติ อาหฯ อาจริโย – ''สุสิกฺขาปิโต เทว อโสฺส, เอวมสฺส หิ จิตฺตํ 'สจาหํ อุทกํ โอตริสฺสามิ, วาลํ เตมิสฺสติ, วาเล ติเนฺต รโญฺญ อเงฺค อุทกํ ปาเตยฺยา'ติ เอวํ ตุมฺหากํ สรีเร อุทกปาตนภเยน น โอตรติ, วาลํ คณฺหาเปถา''ติ อาหฯ ราชา ตถา กาเรสิฯ อโสฺส เวเคน โอตริตฺวา ปารํ คโตฯ เอตทตฺถํ อยํ การณา กรียติฯ **ราชวํเส**ติ อสฺสราชวํเสฯ วํโส เจโส อสฺสราชานํ, ตถารูเปน ปหาเรน ฉินฺนภินฺนสรีราปิ อสฺสาโรหํ ปรเสนาย อปาเตตฺวา พหิ นีหรนฺติเยวฯ เอตทตฺถํ การณํ กาเรตีติ อโตฺถฯ

อุตฺตเม ชเวติ ชวสมฺปตฺติยํ, ยถา อุตฺตมชโว โหติ, เอวํ การณํ กาเรตีติ อโตฺถฯ **อุตฺตเม หเย**ติ อุตฺตมหยภาเว, ยถา อุตฺตมหโย โหติ, เอวํ การณํ กาเรตีติ อโตฺถฯ ตตฺถ ปกติยา อุตฺตมหโยว อุตฺตมหยการณํ อรหติ, น อโญฺญฯ อุตฺตมหยการณาย เอว จ หโย อุตฺตมชวํ ปฏิปชฺชติ, น อโญฺญติฯ

ตตฺริทํ วตฺถุ – เอโก กิร ราชา เอกํ สินฺธวโปตกํ ลภิตฺวา สินฺธวภาวํ อชานิตฺวาว อิมํ สิกฺขาเปหีติ อาจริยสฺส อทาสิฯ อาจริโยปิ ตสฺส สินฺธวภาวํ อชานโนฺต ตํ มาสขาทกโฆฏกานํ การณาสุ อุปเนติฯ โส อตฺตโน อนนุจฺฉวิกตฺตา การณํ น ปฏิปชฺชติฯ โส ตํ ทเมตุํ อสโกฺกโนฺต ''กูฏโสฺส อยํ มหาราชา''ติ วิสฺสชฺชาเปสิฯ

อเถกทิวสํ เอโก อสฺสาจริยปุพฺพโก ทหโร อุปชฺฌายสฺส ภณฺฑกํ คเหตฺวา คจฺฉโนฺต ตํ ปริขาปิเฏฺฐ จรนฺตํ ทิสฺวา – ''อนโคฺฆ, ภเนฺต, สินฺธวโปตโก''ติ อุปชฺฌายสฺส กเถสิฯ สเจ ราชา ชาเนยฺย, มงฺคลสฺสํ นํ กเรยฺยาติฯ เถโร อาห – ''มิจฺฉาทิฏฺฐิโก, ตาต, ราชา อเปฺปว นาม พุทฺธสาสเน ปสีเทยฺย รโญฺญ กเถหี''ติฯ โส คนฺตฺวา, – ''มหาราช, อนโคฺฆ สินฺธวโปตโก อตฺถี''ติ กเถสิฯ ตยา ทิโฏฺฐ , ตาตาติ? อาม, มหาราชาติฯ กึ ลทฺธุํ วฏฺฏตีติ? ตุมฺหากํ ภุญฺชนกสุวณฺณถาเล ตุมฺหากํ ภุญฺชนกภตฺตํ ตุมฺหากํ ปิวนกรโส ตุมฺหากํ คนฺธา ตุมฺหากํ มาลาติฯ ราชา สพฺพํ ทาเปสิฯ ทหโร คาหาเปตฺวา อคมาสิฯ

อโสฺส คนฺธํ ฆายิตฺวาว ''มยฺหํ คุณชานนกอาจริโย อตฺถิ มเญฺญ''ติ สีสํ อุกฺขิปิตฺวา โอโลเกโนฺต อฏฺฐาสิฯ ทหโร คนฺตฺวา ''ภตฺตํ ภุญฺชา''ติ อจฺฉรํ ปหริฯ อโสฺส อาคนฺตฺวา สุวณฺณถาเล ภตฺตํ ภุญฺชิ, รสํ ปิวิฯ อถ นํ คเนฺธหิ วิลิมฺปิตฺวา ราชปิฬนฺธนํ ปิฬนฺธิตฺวา ''ปุรโต ปุรโต คจฺฉา''ติ อจฺฉรํ ปหริฯ โส ทหรสฺส ปุรโต ปุรโต คนฺตฺวา มงฺคลสฺสฏฺฐาเน อฏฺฐาสิฯ ทหโร – ''อยํ เต, มหาราช, อนโคฺฆ สินฺธวโปตโก, อิมินาว นํ นิยาเมน กติปาหํ ปฏิชคฺคาเปหี''ติ วตฺวา นิกฺขมิฯ

อถ กติปาหสฺส อจฺจเยน อาคนฺตฺวา อสฺสสฺส อานุภาวํ ปสฺสิสฺสสิ, มหาราชาติฯ สาธุ อาจริย กุหิํ ฐตฺวา ปสฺสามาติ? อุยฺยานํ คจฺฉ, มหาราชาติฯ ราชา อสฺสํ คาหาเปตฺวา อคมาสิฯ ทหโร อจฺฉรํ ปหริตฺวา ‘‘เอตํ รุกฺขํ อนุปริยาหี’’ติ อสฺสสฺส สญฺญํ อทาสิฯ อโสฺส ปกฺขนฺทิตฺวา รุกฺขํ อนุปริคนฺตฺวา อาคโตฯ ราชา เนว คจฺฉนฺตํ น อาคจฺฉนฺตํ อทฺทสฯ ทิโฏฺฐ เต, มหาราชาติ? น ทิโฏฺฐ, ตาตาติฯ วลญฺชกทณฺฑํ เอตํ รุกฺขํ นิสฺสาย ฐเปถาติ วตฺวา อจฺฉรํ ปหริ ‘‘วลญฺชกทณฺฑํ คเหตฺวา เอหี’’ติฯ อโสฺส ปกฺขนฺทิตฺวา มุเขน คเหตฺวา อาคโตฯ ทิฏฺฐํ, มหาราชาติฯ ทิฏฺฐํ, ตาตาติฯ

ปุน อจฺฉรํ ปหริ ‘‘อุยฺยานสฺส ปาการมตฺถเกน จริตฺวา เอหี’’ติฯ อโสฺส ตถา อกาสิฯ ทิโฏฺฐ, มหาราชาติฯ น ทิโฏฺฐ, ตาตาติฯ รตฺตกมฺพลํ อาหราเปตฺวา อสฺสสฺส ปาเท พนฺธาเปตฺวา ตเถว สญฺญํ อทาสิฯ อโสฺส อุลฺลงฺฆิตฺวา ปาการมตฺถเกน อนุปริยายิฯ พลวตา ปุริเสน อาวิญฺฉนอลาตคฺคิสิขา วิย อุยฺยานปาการมตฺถเก ปญฺญายิตฺถฯ อโสฺส คนฺตฺวา สมีเป ฐิโตฯ ทิฏฺฐํ, มหาราชาติฯ ทิฏฺฐํ, ตาตาติฯ มงฺคลโปกฺขรณิปาการมตฺถเก อนุปริยาหีติ สญฺญํ อทาสิฯ

ปุน ‘‘โปกฺขรณิํ โอตริตฺวา ปทุมปเตฺตสุ จาริกํ จราหี’’ติ สญฺญํ อทาสิฯ โปกฺขรณิํ โอตริตฺวา สพฺพปทุมปเตฺต จริตฺวา อคมาสิ, เอกํ ปตฺตมฺปิ อนกฺกนฺตํ วา ผาลิตํ วา ฉินฺทิตํ วา ขณฺฑิตํ วา นาโหสิฯ ทิฏฺฐํ, มหาราชาติฯ ทิฏฺฐํ, ตาตาติฯ อจฺฉรํ ปหริตฺวา ตํ หตฺถตลํ อุปนาเมสิฯ ธาตูปตฺถโทฺธ ลงฺฆิตฺวา หตฺถตเล อฎฺฐาสิฯ ทิฏฺฐํ, มหาราชาติ? ทิฏฺฐํ, ตาตาติฯ เอวํ อุตฺตมหโย เอว อุตฺตมการณาย อุตฺตมชวํ ปฏิปชฺชติฯ

อุตฺตเม สาขเลฺยติ มุทุวาจายฯ มุทุวาจาย หิ, ‘‘ตาต, ตฺวํ มา จินฺตยิ, รโญฺญ มงฺคลโสฺส ภวิสฺสสิ, ราชโภชนาทีนิ ลภิสฺสสี’’ติ อุตฺตมหยการณํ กาเรตโพฺพฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อุตฺตเม สาขเลฺย’’ติฯ **ราชโภโคฺค**ติ รโญฺญ อุปโภโคฯ **รโญฺญ องฺคเนฺตว สงฺขํ คจฺฉตี**ติ ยตฺถ กตฺถจิ คจฺฉเนฺตน หตฺถํ วิย ปาทํ วิย อโนหาเยว คนฺตพฺพํ โหติฯ ตสฺมา องฺคนฺติ สงฺขํ คจฺฉติ, จตูสุ วา เสนเงฺคสุ เอกํ องฺคํ โหติฯ

อเสขาย สมฺมาทิฎฺฐิยาติ อรหตฺตผลสมฺมาทิฎฺฐิยาฯ สมฺมาสงฺกปฺปาทโยปิ ตํสมฺปยุตฺตาวฯ **สมฺมาญาณํ** ปุเพฺพ วุตฺตสมฺมาทิฎฺฐิเยวฯ ฐเปตฺวา ปน อฎฺฐ ผลงฺคานิ เสสา ธมฺมา **วิมุตฺตี**ติ เวทิตพฺพาฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวฯ อยํ ปน เทสนา อุคฺฆฎิตญฺญุปุคฺคลสฺส วเสน อรหตฺตนิกูฎํ คเหตฺวา นิฎฺฐาปิตาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฎฺฐกถาย

ภทฺทาลิสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๖. ลฎุกิโกปมสุตฺตวณฺณนา

๑๔๘. **เอวํ เม สุต**นฺติ ลฎุกิโกปมสุตฺตํฯ ตตฺถ **เยน โส วนสโณฺฑ**ติ อยมฺปิ มหาอุทายิเตฺถโร ภควตา สทฺธิํเยว ปิณฺฑาย ปวิสิตฺวา สทฺธิํ ปฎิกฺกมิฯ ตสฺมา เยน โส ภควตา อุปสงฺกมโนฺต วนสโณฺฑ เตนุปสงฺกมีติ เวทิตโพฺพฯ **อปหตฺตา**ติ อปหารโกฯ **อุปหตฺตา**ติ อุปหารโกฯ **ปฎิสลฺลานา วุฎฺฐิโต**ติ ผลสมาปตฺติโต วุฎฺฐิโตฯ

๑๔๙. **ยํ ภควา**ติ ยสฺมิํ สมเย ภควาฯ **อิงฺฆา**ติ อาณตฺติยํ นิปาโตฯ **อญฺญถตฺต**นฺติ จิตฺตสฺส อญฺญถตฺตํฯ ตญฺจ โข น ภควนฺตํ ปฏิจฺจ, เอวรูปํ ปน ปณีตโภชนํ อลภนฺตา กถํ ยาเปสฺสามาติ เอวํ ปณีตโภชนํ ปฏิจฺจ อโหสีติ เวทิตพฺพํฯ **ภูตปุพฺพ**นฺติ อิมินา รตฺติโภชนสฺส ปณีตภาวํ ทเสฺสติฯ **สูเปยฺย**นฺติ สูเปน อุปเนตพฺพํ มจฺฉมํสกฬีราทิฯ **สมคฺคา ภุญฺชิสฺสามา**ติ เอกโต ภุญฺชิสฺสามฯ **สงฺขติโย**ติ อภิสงฺขาริกขาทนียานิฯ **สพฺพา ตา รตฺติ**นฺติ สพฺพา ตา สงฺขติโย รตฺติํเยว โหนฺติ, ทิวา ปน อปฺปา ปริตฺตา โถกิกา โหนฺตีติฯ มนุสฺสา หิ ทิวา ยาคุกญฺชิยาทีหิ ยาเปตฺวาปิ รตฺติํ ยถาสตฺติ ยถาปณีตเมว ภุญฺชนฺติฯ

ปุน **ภูตปุพฺพ**นฺติ อิมินา รตฺติ วิกาลโภชเน อาทีนวํ ทเสฺสติฯ ตตฺถ **อนฺธการติมิสาย**นฺติ พหลนฺธกาเรฯ **มาณเวหี**ติ โจเรหิฯ **กตกเมฺมหี**ติ กตโจรกเมฺมหิฯ โจรา กิร กตกมฺมา ยํ เนสํ เทวตํ อายาจิตฺวา กมฺมํ นิปฺผนฺนํ, ตสฺส อุปหารตฺถาย มนุเสฺส มาเรตฺวา คลโลหิตาทีนิ คณฺหนฺติฯ เต อเญฺญสุ มนุเสฺสสุ มาริยมาเนสุ โกลาหลา อุปฺปชฺชิสฺสนฺติ, ปพฺพชิตํ ปริเยสโนฺต นาม นตฺถีติ มญฺญมานา ภิกฺขู คเหตฺวา มาเรนฺติฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **อกตกเมฺมหี**ติ อฏฺวิโต คามํ อาคมนกาเล กมฺมนิปฺผนฺนตฺถํ ปุเรตรํ พลิกมฺมํ กาตุกาเมหิฯ **อสทฺธเมฺมน นิมเนฺตตี**ติ ‘‘เอหิ ภิกฺขุ อเชฺชกรตฺติํ อิเธว ภุญฺชิตฺวา อิธ วสิตฺวา สมฺปตฺติํ อนุภวิตฺวา เสฺว คมิสฺสสี’’ติ เมถุนธเมฺมน นิมเนฺตติฯ

ปุน **ภูตปุพฺพ**นฺติ อิมินา อตฺตนา ทิฏฺฐการณํ กเถติฯ **วิชฺชนฺตริกายา**ติ วิชฺชุวิโชฺชตนกฺขเณ ฯ **วิสฺสรมกาสี**ติ มหาสทฺทมกาสิฯ **อภุเมฺม**ติ ภู’ติ วฑฺฒิ, อภู’ติ อวฑฺฒิ, วินาโสมยฺหนฺติ อโตฺถฯ **ปิสาโจ วต ม**นฺติ ปิสาโจ มํ ขาทิตุํ อาคโต วตฯ **อาตุมารี มาตุมารี**ติ เอตฺถ **อาตู**ติ ปิตา, **มาตู**ติ มาตาฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยสฺส ปิตา วา มาตา วา อตฺถิ, ตํ มาตาปิตโร อมฺหากํ ปุตฺตโกติ ยถา ตถา วา อุปฺปาเทตฺวา ยํกิญฺจิ ขาทนียโภชนียํ ทตฺวา เอกสฺมิํ ฐาเน สยาเปนฺติฯ โส เอวํ รตฺติํ ปิณฺฑาย น จรติฯ ตุยฺหํ ปน มาตาปิตโร มตา มเญฺญ, เตน เอวํ จรสีติฯ

๑๕๐. **เอวเมวา**ติ เอวเมว กิญฺจิ อานิสํสํ อปสฺสนฺตา นิกฺการเณเนวฯ เอวมาหํสูติ ครหโนฺต อาหฯ ตตฺถ **อาหํสู**ติ วทนฺติฯ **กิํ ปนิมสฺสา**ติ อิมสฺส อปฺปมตฺตกสฺส เหตุ กิํ วตฺตพฺพํ นาม, นนุ อปสฺสเนฺตน วิย อสุณเนฺตน วิย ภวิตพฺพนฺติฯ **โอรมตฺตกสฺสา**ติ ปริตฺตมตฺตกสฺสฯ **อธิสลฺลิขเตวาย**นฺติ อยํ สมโณ นวนีตํ ปิสโนฺต วิย ปทุมนาฬสุตฺตํ กกเจน โอกฺกนฺตโนฺต วิย อติสเลฺลขติ, อติวายามํ กโรติฯ **สิกฺขากามา**ติ สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานาทโย วิย สิกฺขากามา, เตสุ จ อปฺปจฺจยํ อุปฏฺฐเปนฺติฯ เตสญฺหิ เอวํ โหติ ‘‘สเจ เอเต ‘อปฺปมตฺตกเมตํ, หรถ ภควา’ติ วเทยฺยุํ, กิํ สตฺถา น หเรยฺยฯ เอวํ ปน อวตฺวา ภควนฺตํ ปริวาเรตฺวา นิสินฺนา ‘เอวํ ภควา, สาธุ ภควา, ปญฺญเปถ ภควา’ติ อติเรกตรํ อุสฺสาหํ ปฏิลภนฺตี’’ติฯ ตสฺมา เตสุ อปฺปจฺจยํ อุปฏฺฐเปนฺติฯ

เตสนฺติ เตสํ เอกจฺจานํ โมฆปุริสานํฯ **ต**นฺติ ตํ อปฺปมตฺตกํ ปหาตพฺพํฯ **ถูโล กลิงฺคโร**ติ คเล พทฺธํ มหากฏฺฐํ วิย โหติฯ **ลฏุกิกา สกุณิกา**ติ จาตกสกุณิกาฯ สา กิร รวสตํ รวิตฺวา นจฺจสตํ นจฺจิตฺวา สกิํ โคจรํ คณฺหาติฯ อากาสโต ภูมิยํ ปติฏฺฐิตํ ปน นํ ทิสฺวา วจฺฉปาลกาทโย กีฬนตฺถํ ปูติลตาย พนฺธนฺติฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **อาคเมตี**ติ อุเปติฯ **ตญฺหิ ตสฺสา**ติ ตํ ปูติลตาพนฺธนํ ตสฺสา อปฺปสรีรตาย เจว อปฺปถามตาย จ พลวพนฺธนํ นาม, มหนฺตํ นาฬิเกรรชฺชุ วิย ทุจฺฉิชฺชํ โหติฯ **เตส**นฺติ เตสํ โมฆปุริสานํ สทฺธามนฺทตาย จ ปญฺญามนฺทตาย จ พลวํพนฺธนํ นาม, ทุกฺกฏวตฺถุมตฺตกมฺปิ มหนฺตํ ปาราชิกวตฺถุ วิย ทุปฺปชหํ โหติฯ

๑๕๑. สุกฺกปเกฺข **ปหาตพฺพสฺสา**ติ กึ อิมสฺส อปฺปมตฺตกสฺส ปหาตพฺพสฺส เหตุ ภควตา วตฺตพฺพํ อตฺถิ, ยสฺส โน ภควา ปหานมาหฯ นนุ เอวํ ภควโต อธิปฺปายํ ญตฺวาปิ ปหาตพฺพเมวาติ อโตฺถฯ **อโปฺปสฺสุกฺกา**ติ อนุสฺสุกฺกาฯ **ปนฺนโลมา**ติ ปติตโลมา, น ตสฺส ปหาตพฺพภเยน อุทฺธคฺคโลมาฯ **ปรทตฺตวุตฺตา**ติ ปเรหิ ทินฺนวุตฺติโน, ปรโต ลเทฺธน ยาเปนฺตาติ อโตฺถฯ **มิคภูเตน เจตสา วิหรนฺตี**ติ อปจฺจาสีสนปเกฺข ฐิตา หุตฺวา วิหรนฺติฯ มิโค หิ ปหารํ ลภิตฺวา มนุสฺสาวาสํ คนฺตฺวา เภสชฺชํ วา วณเตลํ วา ลภิสฺสามีติ อชฺฌาสยํ อกตฺวา ปหารํ ลภิตฺวาว อคามกํ อรญฺญํ ปวิสิตฺวา ปหฏฺฐฐานํ เหฏฺฐา กตฺวา นิปติตฺวา ผาสุภูตกาเล อุฏฺฐาย คจฺฉติฯ เอวํ มิคา อปจฺจาสีสนปเกฺข ฐิตาฯ อิทํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘มิคภูเตน เจตสา วิหรนฺตี’’ติฯ **ตญฺหิ ตสฺสา**ติ ตํ วรตฺตพนฺธนํ ตสฺส หตฺถินาคสฺส มหาสรีรตาย เจว มหาถามตาย จ ทุพฺพลพนฺธนํ นามฯ ปูติลตา วิย สุฉิชฺชํ โหติฯ **เตสํ ต**นฺติ เตสํ ตํ กุลปุตฺตานํ สทฺธามหนฺตตาย จ ปญฺญามหนฺตตาย จ มหนฺตํ ปาราชิกวตฺถุปิ ทุกฺกฏวตฺถุมตฺตกํ วิย สุปฺปชหํ โหติฯ

๑๕๒. **ทลิโทฺท**ติ ทาลิทฺทิเยน สมนฺนาคโตฯ **อสฺสโก**ติ นิสฺสโกฯ **อนาฬฺหิโย**ติ อนโฑฺฒฯ **อคารก**นฺติ ขุทฺทกเคหํฯ **โอลุคฺควิลุคฺค**นฺติ ยสฺส เคหยฏฺฐิโย ปิฏฺฐิวํสโต มุจฺจิตฺวา มณฺฑเล ลคฺคา, มณฺฑลโต มุจฺจิตฺวา ภูมิยํ ลคฺคาฯ **กากาติทายิ**นฺติ ยตฺถ กิญฺจิเทว ภุญฺชิสฺสามาติ อโนฺต นิสินฺนกาเล วิสุํ ทฺวารกิจฺจํ นาม นตฺถิ, ตโต ตโต กากา ปวิสิตฺวา ปริวาเรนฺติฯ สูรกากา หิ ปลายนกาเล จ ยถาสมฺมุขฏฺฐาเนเนว นิกฺขมิตฺวา ปลายนฺติฯ **นปรมรูป**นฺติ น ปุญฺญวนฺตานํ เคหํ วิย อุตฺตมรูปํฯ **ขโฬฺปิกา**ติ วิลีวมญฺจโกฯ **โอลุคฺควิลุคฺคา**ติ โอณตุณฺณตาฯ **ธญฺญสมวาปก**นฺติ ธญฺญญฺจ สมวาปกญฺจฯ ตตฺถ **ธญฺญํ** นาม กุทฺรูสโกฯ **สมวาปก**นฺติ ลาพุพีชกุมฺภณฺฑพีชกาทิ พีชชาตํฯ **นปรมรูป**นฺติ ยถา ปุญฺญวนฺตานํ คนฺธสาลิพีชาทิ ปริสุทฺธํ พีชํ, น เอวรูปํฯ **ชายิกา**ติ กปณชายาฯ **นปรมรูปา**ติ ปจฺฉิสีสา ลมฺพตฺถนี มโหทรา ปิสาจา วิย พีภจฺฉาฯ **สามญฺญ**นฺติ สมณภาโวฯ **โส วตสฺสํ, โยห**นฺติ โส วตาหํ ปุริโส นาม อสฺสํ, โย เกสมสฺสุํ โอหาเรตฺวา ปพฺพเชยฺยนฺติฯ

โส น สกฺกุเณยฺยาติ โส เอวํ จิเนฺตตฺวาปิ เคหํ คนฺตฺวา – ‘‘ปพฺพชฺชา นาม ลาภครุกา ทุกฺกรา ทุราสทา, สตฺตปิ อฏฺฐปิ คาเม ปิณฺฑาย จริตฺวา ยถาโธเตเนว ปเตฺตน อาคนฺตพฺพมฺปิ โหติ , เอวํ ยาเปตุํ อสโกฺกนฺตสฺส เม ปุน อาคตสฺส วสนฏฺฐานํ อิจฺฉิตพฺพํ, ติณวลฺลิทพฺพสมฺภารา นาม ทุสฺสโมธานิยา, กินฺติ กโรมี’’ติ วีมํสติฯ อถสฺส ตํ อคารกํ เวชยนฺตปาสาโท วิย อุปฏฺฐาติฯ อถสฺส ขโฬฺปิกํ โอโลเกตฺวา – ‘‘มยิ คเต อิมํ วิสงฺขริตฺวา อุทฺธนาลาตํ กริสฺสนฺติ, ปุน อฏฺฏนิปาทวิลีวาทีนิ ลทฺธพฺพานิ โหนฺติ, กินฺติ กริสฺสามี’’ติ จิเนฺตติฯ อถสฺส สา สิริสยนํ วิย อุปฏฺฐาติฯ ตโต ธญฺญกุมฺภึ โอโลเกตฺวา – ‘‘มยิ คเต อยํ ฆรณี อิมํ ธญฺญํ เตน เตน สทฺธึ ภุญฺชิสฺสติฯ ปุน อาคเตน ชีวิตวุตฺติ นาม ลทฺธพฺพา โหติ, กินฺติ กริสฺสามี’’ติ จิเนฺตติฯ อถสฺส สา อฑฺฒเตฬสานิ โกฏฺฐาคารสตานิ วิย อุปฏฺฐาติฯ ตโต มาตุคามํ โอโลเกตฺวา – ‘‘มยิ คเต อิมํ หตฺถิโคปโก วา อสฺสโคปโก วา โย โกจิ ปโลเภสฺสติ, ปุน อาคเตน ภตฺตปาจิกา นาม ลทฺธพฺพา โหติ, กินฺติ กริสฺสามี’’ติ จิเนฺตติฯ อถสฺส สา รูปินี เทวี วิย อุปฏฺฐาติฯ อิทํ สนฺธาย ‘‘โส น สกฺกุเณยฺยา’’ติอาทิ วุตฺตํฯ

๑๕๓. **นิกฺขคณาน**นฺติ สุวณฺณนิกฺขสตานํฯ **จโย**ติ สนฺตานโต กตสนฺนิจโยฯ **ธญฺญคณาน**นฺติ ธญฺญสกฏสตานํฯ

๑๕๔. **จตฺตาโรเม, อุทายิ, ปุคฺคลา**ติ อิธ กึ ทเสฺสติ? เหฏฺฐา ‘‘เต ตเญฺจว ปชหนฺติ, เต ตเญฺจว นปฺปชหนฺตี’’ติ ปชหนกา จ อปฺปชหนกา จ ราสิวเสน ทสฺสิตา, น ปาฏิเยกฺกํ วิภตฺ

ตาฯ อิทานิ ยถา นาม ทพฺพสมฺภารตฺถํ คโต ปุริโส ปฏิปาฏิยา รุกฺเข ฉินฺทิตฺวา ปุน นิวตฺติตฺวา วงฺกญฺจ ปหาย กมฺเม อุปเนตพฺพยุตฺตกเมว คณฺหาติ, เอวเมว อปฺปชหนเก ฉฑฺฑตฺวา อ โพฺพหาริเก กตฺวา ปชหนกปุคฺคลา จตฺตาโร โหนฺตีติ ทเสฺสตุํ อิมํ เทสนํ อารภิฯ

อุปธิปหานายาติ ขนฺธุปธิกิเลสุปธิอภิสงฺขารุปธิกามคุณูปธีติ อิเมสํ อุปธีนํ ปหานายฯ **อุปธิปฏิสํยุตฺตา**ติ อุปธิอนุธาวนกาฯ **สรสงฺกปฺปา**ติ เอตฺถ สรนฺติ ธาวนฺตีติ สราฯ สงฺกเปฺปนฺตีติ สงฺกปฺปาฯ ปททฺวเยนปิ วิตกฺกาเยว วุตฺตาฯ **สมุทาจรนฺตี**ติ อภิภวนฺติ อโชฺฌตฺถริตฺวา วตฺตนฺติฯ **สํยุโตฺต**ติ กิเลเสหิ สํยุโตฺตฯ **อินฺทฺริยเวมตฺตตา**ติ อินฺทฺริยนานตฺตตา ฯ **กทาจิ กรหจี**ติ พหุกาลํ วีติวเตฺตตฺวาฯ **สติสโมฺมสา**ติ สติสโมฺมเสนฯ **นิปาโต**ติ อโยกฏาหมฺหิ ปตนํฯ เอตฺตาวตา ‘‘นปฺปชหติ, ปชหติ, ขิปฺปํ ปชหตี’’ติ ตโย ราสโย ทสฺสิตาฯ เตสุ จตฺตาโร ชนา นปฺปชหนฺติ นาม, จตฺตาโร ปชหนฺติ นาม, จตฺตาโร ขิปฺปํ ปชหนฺติ นามฯ

ตตฺถ ปุถุชฺชโน โสตาปโนฺน สกทาคามี อนาคามีติ อิเม จตฺตาโร ชนา นปฺปชหนฺติ นามฯ ปุถุชฺชนาทโย ตาว มา ปชหนฺตุ, อนาคามี กถํ น ปชหตีติ? โสปิ หิ ยาวเทวสฺส ภวโลโภ อตฺถิ, ตาว อโหสุขํ อโหสุขนฺติ อภินนฺทติฯ ตสฺมา นปฺปชหติ นามฯ เอเตเยว ปน จตฺตาโร ชนา ปชหนฺติ นามฯ โสตาปนฺนาทโย ตาว ปชหนฺตุ, ปุถุชฺชโน กถํ ปชหตีติ? อารทฺธวิปสฺสโก หิ สติสโมฺมเสน สหสา กิเลเส อุปฺปเนฺน ‘‘มาทิสสฺส นาม ภิกฺขุโน กิเลโส อุปฺปโนฺน’’ติ สํเวคํ กตฺวา วีริยํ ปคฺคยฺห วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา มเคฺคน กิเลเส สมุคฺฆาเตติฯ อิติ โส ปชหติ นามฯ เตเยว จตฺตาโร ขิปฺปํ ปชหนฺติ นามฯ ตตฺถ อิมสฺมิํ สุเตฺต, มหาหตฺถิปโทปเม (ม. นิ. ๑.๒๘๘ อาทโย), อินฺทฺริยภาวเนติ (ม. นิ. ๓.๔๕๓ อาทโย) อิเมสุ สุเตฺตสุ กิญฺจาปิ ตติยวาโร คหิโต, ปโญฺห ปน ทุติยวาเรเนว กถิโตติ เวทิตโพฺพฯ

อุปธิ ทุกฺขสฺส มูลนฺติ เอตฺถ ปญฺจ ขนฺธา อุปธิ นามฯ ตํ ทุกฺขสฺส มูลนฺติ อิติ วิทิตฺวา กิเลสุปธินา นิรุปธิ โหติ, นิคฺคหโณ นิตโณฺหติ อโตฺถฯ **อุปธิสงฺขเย วิมุโตฺต**ติ ตณฺหกฺขเย นิพฺพาเน อารมฺมณโต วิมุโตฺตฯ

๑๕๕. เอวํ จตฺตาโร ปุคฺคเล วิตฺถาเรตฺวา อิทานิ เย ปชหนฺติ, เต ‘‘อิเม นาม เอตฺตเก กิเลเส ปชหนฺติ’’ฯ เย นปฺปชหนฺติ, เตปิ ‘‘อิเม นาม เอตฺตเก กิเลเส นปฺปชหนฺตี’’ติ ทเสฺสตุํ **ปญฺจ โข อิเม อุทายิ กามคุณา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **มิฬฺหสุข**นฺติ อสุจิสุขํฯ **อนริยสุข**นฺติ อ นริเยหิ เสวิตสุขํฯ **ภายิตพฺพ**นฺติ เอตสฺส สุขสฺส ปฏิลาภโตปิ วิปากโตปิ ภายิตพฺพํฯ **เนกฺขมฺมสุข**นฺติ กามโต นิกฺขนฺตสุขํฯ **ปวิเวกสุข**นฺติ คณโตปิ กิเลสโตปิ ปวิวิตฺตสุขํฯ **อุปสมสุข**นฺติ ราคาทิวูปสมตฺถาย สุขํฯ **สโมฺพธสุข**นฺติ มคฺคสงฺขาตสฺส สโมฺพธสฺส นิพฺพตฺตนตฺถาย สุขํฯ **น ภายิตพฺพ**นฺติ เอตสฺส สุขสฺส ปฏิลาภโตปิ วิปากโตปิ น ภายิตพฺพํ, ภาเวตพฺพเมเวตํฯ

๑๕๖. **อิญฺชิตสฺมิํ วทามี**ติ อิญฺชนํ จลนํ ผนฺทนนฺติ วทามิฯ **กิญฺจ ตตฺถ อิญฺชิตสฺมิ**นฺติ กิญฺจ ตตฺถ อิญฺชิตํฯ **อิธํ ตตฺถ อิญฺชิตสฺมิ**นฺติ เย เอเต อนิรุทฺธา วิตกฺกวิจารา, อิทํ ตตฺถ อิญฺชิตํฯ ทุติยตติยชฺฌาเนสุปิ เอเสว นโยฯ **อนิญฺชิตสฺมิํ วทามี**ติ อิทํ จตุตฺถชฺฌานํ อนิญฺชนํ อจลนํ นิปฺผนฺทนนฺติ วทามิฯ

อนลนฺติ วทามีติ อกตฺตพฺพอาลยนฺติ วทามิ, ตณฺหาลโย เอตฺถ น อุปฺปาเทตโพฺพติ ทเสฺสติฯ อถ วา อนลํ อปริยตฺตํ, น เอตฺตาวตา อลเมตนฺติ สนฺนิฏฺฐานํ กาตพฺพนฺติ วทามิฯ **เนวสญฺญานาสญฺญายตนสฺสาปี**ติ เอวรูปายปิ สนฺตาย สมาปตฺติยา ปหานเมว วทามิฯ

อณุํ วา ถูลํ วาติ ขุทฺทกํ วา มหนฺตํ วา อปฺปสาวชฺชํ วา มหาสาวชฺชํ วาฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวฯ เทสนา ปน เนยฺยปุคฺคลสฺส วเสน อรหตฺตนิกูเฏเนว นิฏฺฐาปิตาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

ลฏุกิโกปมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. จาตุมสุตฺตวณฺณนา

๑๕๗. **เอวํ เม สุต**นฺติ จาตุมสุตฺตํฯ ตตฺถ **จาตุมายนฺ**ติ เอวํนามเก คาเมฯ **ปญฺจมตฺตานิ ภิกฺขุสตานี**ติ อธุนา ปพฺพชิตานํ ภิกฺขูนํ ปญฺจ สตานิฯ เถรา กิร จินฺเตสุํ – ‘‘อิเม กุลปุตฺตา ทสพลํ อทิสฺวาว ปพฺพชิตา, เอเตสํ ภควนฺตํ ทเสฺสสฺสาม, ภควโต สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา อตฺตโน อตฺตโน ยถาอุปนิสฺสเยน ปติฏฺฐหิสฺสนฺตี’’ติฯ ตสฺมา เต ภิกฺขู คเหตฺวา อาคตาฯ **ปฏิสโมฺมทมานา**ติ ‘‘กจฺจาวุโส, ขมนีย’’นฺติอาทิํ ปฏิสนฺถารกถํ กุรุมานาฯ **เสนาสนานิ ปญฺญาปยมานา**ติ อตฺตโน อตฺตโน อาจริยุปชฺฌายานํ วสนฏฺฐานานิ ปุจฺฉิตฺวา ทฺวารวาตปานานิ วิวริตฺวา มญฺจปีฐกฏสารกาทีนิ นีหริตฺวา ปโปฺผเฏตฺวา ยถาฏฺฐาเน สณฺฐาปยมานาฯ **ปตฺตจีวรานิ ปฏิสามยมานา**ติ, ภเนฺต, อิทํ เม ปตฺตํ ฐเปถ, อิทํ จีวรํ, อิทํ ถาลกํ, อิทํ อุทกตุมฺพํ, อิมํ กตฺตรยฏฺฐินฺติ เอวํ สมณปริกฺขาเร สโงฺคปยมานาฯ

อุจฺจาสทฺทา มหาสทฺทาติ อุทฺธํ อุคฺคตตฺตา อุจฺจํ, ปตฺถฏตฺตา มหนฺตํ อวินิโพฺภคสทฺทํ กโรนฺตาฯ **เกวฏฺฏา มเญฺญ มจฺฉวิโลเป**ติ เกวฏฺฏานํ มจฺฉปจฺฉิฐปิตฏฺฐาเน มหาชโน สนฺนิปติตฺวา – ‘‘อิธ อญฺญํ เอกํ มจฺฉํ เทหิ, เอกํ มจฺฉผาลํ เทหิ, เอตสฺส เต มหา ทิโนฺน, มยฺหํ ขุทฺทโก’’ติ เอวํ อุจฺจาสทฺทํ มหาสทฺทํ กโรนฺติฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ มจฺฉคหณตฺถํ ชาเล ปกฺขิเตฺตปิ ตสฺมิํ ฐาเน เกวฏฺฏา เจว อเญฺญ จ ‘‘ปวิโฏฺฐ น ปวิโฏฺฐ, คหิโต น คหิโต’’ติ มหาสทฺทํ กโรนฺติฯ ตมฺปิ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **ปณาเมมี**ติ นีหรามิฯ **น โว มม สนฺติเก วตฺถพฺพนฺ**ติ ตุเมฺห มาทิสสฺส พุทฺธสฺส วสนฏฺฐานํ อาคนฺตฺวา เอวํ มหาสทฺทํ กโรถ, อตฺตโน ธมฺมตาย วสนฺตา กิํ นาม สารุปฺปํ กริสฺสถ, ตุมฺหาทิสานํ มม สนฺติเก วสนกิจฺจํ นตฺถีติ ทีเปติฯ เตสุ เอกภิกฺขุปิ ‘‘ภควา ตุเมฺห มหาสทฺทมตฺตเกน อเมฺห ปณาเมถา’’ติ วา อญฺญํ วา กิญฺจิ วตฺตุํ นาสกฺขิ, สเพฺพ ภควโต วจนํ สมฺปฏิจฺฉนฺตา ‘‘เอวํ, ภเนฺต,’’ติ วตฺวา นิกฺขมิํสุฯ เอวํ ปน เตสํ อโหสิ ‘‘มยํ สตฺถารํ ปสฺสิสฺสาม, ธมฺมกถํ โสสฺสาม, สตฺถุ สนฺติเก วสิสฺสามาติ อาคตาฯ เอวรูปสฺส ปน ครุโน สตฺถุ สนฺติกํ อาคนฺตฺวา มหาสทฺทํ กริมฺหา, อมฺหากเมว โทโสยํ, ปณามิตมฺหา, น โน ลทฺธํ ภควโต สนฺติเก วตฺถุํ, น สุวณฺณวณฺณสรีรํ โอโลเกตุํ, น มธุรสฺสเรน ธมฺมํ โสตุ’’นฺติฯ เต พลวโทมนสฺสชาตา หุตฺวา ปกฺกมิํสุฯ

๑๕๘. **เตนุปสงฺกมิํสู**ติ เต กิร สกฺยา อาคมนสมเยปิ เต ภิกฺขู ตเตฺถว นิสินฺนา ปสฺสิํสุฯ อถ เนสํ เอตทโหสิ – ‘‘กิํ นุ โข เอเต ภิกฺขู ปวิสิตฺวาว ปฏินิวตฺตา, ชานิสฺสาม ตํ การณ’’นฺติ จินฺเตตฺวา เยน เต ภิกฺขู เตนุปสงฺกมิํสุฯ **หนฺทา**ติ ววสฺสคฺคเตฺถ นิปาโตฯ **กหํ ปน ตุเมฺห**ติ ตุเมฺห อิทาเนว อาคนฺตฺวา กหํ คจฺฉถ, กิํ ตุมฺหากํ โกจิ อุปทฺทโว, อุทาหุ ทสพลสฺสาติ? เตสํ ปน ภิกฺขูนํ, – ‘‘อาวุโส, มยํ ภควนฺตํ ทสฺสนาย อาคตา, ทิโฏฺฐ โน ภควา, อิทานิ อตฺตโน วสนฏฺฐานํ คจฺฉามา’’ติ กิญฺจาปิ เอวํ วจนปริหาโร อตฺถิ, เอวรูปํ ปน เลสกปฺปํ อกตฺวา ยถาภูตเมว อาโรเจตฺวา **ภควตา โข, อาวุโส, ภิกฺขุสโงฺฆ ปณามิโต**ติ อาหํสุฯ เต ปน ราชาโน สาสเน ธุรวหา, ตสฺมา จินฺเตสุํ – ‘‘ทฺวีหิ อคฺคสาวเกหิ สทฺธิํ ปญฺจสุ ภิกฺขุสเตสุ คจฺฉเนฺตสุ ภควโต ปาทมูลํ วิคจฺฉิสฺสติ, อิเมสํ นิวตฺตนาการํ กริสฺสามา’’ติฯ เอวํ จินฺเตตฺวา **เตน หายสฺมโนฺ**

ตติอาทิมาหํสุฯ เตสุปิ ภิกฺขูสุ ‘‘มยํ มหาสทฺทมตฺตเกน ปณามิตา, น มยํ ชีวิตุํ อสโกฺกนฺตา ปพฺพชิตา’’ติ เอกภิกฺขุปิ ปฏิปฺผริโต นาม นาโหสิ, สเพฺพ ปน สมกํเยว, ‘‘เอวมาวุโส,’’ติ สมฺปฏิจฺฉิํสุฯ

๑๕๙. **อภินนฺทตู**ติ ภิกฺขุสงฺฆสฺส อาคมนํ อิจฺฉโนฺต อภินนฺทตุฯ **อภิวทตู**ติ เอตุ ภิกฺขุสโงฺฆติ เอวํ จิตฺตํ อุปฺปาเทโนฺต อภิวทตุฯ **อนุคฺคหิโต**ติ อามิสานุคฺคเหน จ ธมฺมานุคฺคเหน จ อนุคฺคหิโตฯ **อญฺญถตฺต**นฺติ ทสพลสฺส ทสฺสนํ น ลภามาติ ปสาทญฺญถตฺตํ ภเวยฺยฯ **วิปริณาโม**ติ ปสาทญฺญถเตฺตน วิพฺภมนฺตานํ วิปริณามญฺญถตฺตํ ภเวยฺยฯ **พีชานํ ตรุณาน**นฺติ ตรุณสสฺสานํฯ **สิยา อญฺญถตฺต**นฺติ อุทกวารกาเล อุทกํ อลภนฺตานํ มิลาตภาเวน อญฺญถตฺตํ ภเวยฺย, สุสฺสิตฺวา มิลาตภาวํ อาปชฺชเนน วิปริณาโม ภเวยฺยฯ วจฺฉกสฺส ปน ขีรปิปาสาย สุสฺสนํ อญฺญถตฺตํ นาม, สุสฺสิตฺวา กาลกิริยา วิปริณาโม นามฯ

๑๖๐. **ปสาทิโต ภควา**ติ เถโร กิร ตตฺถ นิสิโนฺนว ทิพฺพจกฺขุนา พฺรหฺมานํ อาคตํ อทฺทส , ทิพฺพาย โสตธาตุยา จ อายาจนสทฺทํ สุณิ, เจโตปริยญาเณน ภควโต ปสนฺนภาวํ อญฺญาสิฯ ตสฺมา – ‘‘กญฺจิ ภิกฺขุํ เปเสตฺวา ปโกฺกสิยมานานํ คมนํ นาม น ผาสุกํ, ยาว สตฺถา น เปเสติ, ตาวเทว คมิสฺสามา’’ติ มญฺญมาโน เอวมาหฯ **อโปฺปสฺสุโกฺก**ติ อเญฺญสุ กิเจฺจสุ อนุสฺสุโกฺก หุตฺวาฯ **ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหาร**นฺติ ผลสมาปตฺติวิหารํ อนุยุโตฺต มเญฺญ ภควา วิหริตุกาโม, โส อิทานิ ยถารุจิยา วิหริสฺสตีติ เอวํ เม อโหสีติ วทติฯ **มยมฺปิ ทานี**ติ มยํ ปรํ โอวทมานา วิหารโต นิกฺกฑฺฒิตา, กิํ อมฺหากํ ปโรวาเทนฯ อิทานิ มยมฺปิ ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหาเรเนว วิหริสฺสามาติ ทีเปติฯ เถโร อิมสฺมิํ ฐาเน วิรโทฺธ อตฺตโน ภารภาวํ น อญฺญาสิฯ อยญฺหิ ภิกฺขุสโงฺฆ ทฺวินฺนมฺปิ มหาเถรานํ ภาโร, เตน นํ ปฏิเสเธโนฺต ภควา **อาคเมหี**ติอาทิมาหฯ มหาโมคฺคลฺลานเตฺถโร ปน อตฺตโน ภารภาวํ อญฺญาสิฯ เตนสฺส ภควา สาธุการํ อทาสิฯ

๑๖๑. **จตฺตาริมานิ, ภิกฺขเว**ติ กสฺมา อารภิ? อิมสฺมิํ สาสเน จตฺตาริ ภยานิฯ โย ตานิ อภีโต โหติ, โส อิมสฺมิํ สาสเน ปติฏฺฐาตุํ สโกฺกติฯ อิตโร ปน น สโกฺกตีติ ทเสฺสตุํ อิมํ เทสนํ อารภิฯ ตตฺถ **อุทโกโรหเนฺต**ติ อุทกํ โอโรหเนฺต ปุคฺคเลฯ **กุมฺภีลภย**นฺติ สุํสุมารภยํฯ **สุสุกาภย**นฺติ จณฺฑมจฺฉภยํฯ

๑๖๒. **โกธุปายาสเสฺสตํ อธิวจน**นฺติ ยถา หิ พาหิรํ อุทกํ โอติโณฺณ อูมีสุ โอสีทิตฺวา มรติ, เอวํ อิมสฺมิํ สาสเน โกธุปายาเส โอสีทิตฺวา วิพฺภมติฯ ตสฺมา โกธุปายาโส ‘‘อูมิภย’’นฺติ วุโตฺตฯ

๑๖๓. **โอทริกตฺตเสฺสตํ อธิวจน**นฺติ ยถา หิ พาหิรํ อุทกํ โอติโณฺณ กุมฺภีเลน ขาทิโต มรติ, เอวํ อิมสฺมิํ สาสเน โอทริกเตฺตน ขาทิโต วิพฺภมติฯ ตสฺมา โอทริกตฺตํ ‘‘กุมฺภีลภย’’นฺติ วุตฺตํฯ

๑๖๔. **อรกฺขิเตเนว กาเยนา**ติ สีสปฺปจาลกาทิกรเณน อรกฺขิตกาโย หุตฺวาฯ **อรกฺขิตาย วาจายา**ติ ทุฏฺฐุลฺลภาสนาทิวเสน อรกฺขิตวาโจ หุตฺวาฯ **อนุปฏฺฐิตาย สติยา**ติ กายคตาสติํ อนุปฏฺฐาเปตฺวาฯ **อสํวุเตหี**ติ อปิหิเตหิฯ **ปญฺจเนฺนตํ กามคุณานํ อธิวจน**นฺติ ยถา หิ พาหิรํ อุทกํ โอติโณฺณ อาวเฏฺฏ นิมุชฺชิตฺวา มรติ, เอวํ อิมสฺมิํ สาสเน ปพฺพชิโต ปญฺจกามคุณาวเฏฺฏ นิมุชฺชิตฺวา วิพฺภมติฯ ตสฺมา ปญฺจ กามคุณา ‘‘อาวฏฺฏภย’’นฺติ วุตฺตาฯ

๑๖๕. **อนุทฺธํเสตี**ติ กิลเมติ มิลาเปติฯ **ราคานุทฺธํเสนา**ติ ราคานุทฺธํสิเตนฯ **มาตุคามเสฺสตํ อธิวจน**นฺติ ยถา หิ พาหิรํ อุทกํ โอติโณฺณ จณฺฑมจฺฉํ อาคมฺม ลทฺธปฺปหาโร มรติ, เอวํ อิมสฺมึ สาสเน มาตุคามํ อาคมฺม อุปฺปนฺนกามราโค วิพฺภมติฯ ตสฺมา มาตุคาโม ‘‘สุสุกาภย’’นฺติ วุโตฺตฯ

อิมานิ ปน จตฺตาริ ภยานิ ภายิตฺวา ยถา อุทกํ อโนโรหนฺตสฺส อุทกํ นิสฺสาย อานิสํโส นตฺถิ, อุทกปิปาสาย ปิปาสิโต จ โหติ รโชชเลฺลน กิลิฏฺฐสรีโร จ, เอวเมวํ อิมานิ จตฺตาริ ภยานิ ภายิตฺวา สาสเน อปพฺพชนฺตสฺสาปิ อิมํ สาสนํ นิสฺสาย อานิสํโส นตฺถิ, ตณฺหาปิปาสาย ปิปาสิโต จ โหติ กิเลสรเชน สํกิลิฏฺฐจิโตฺต จฯ ยถา ปน อิมานิ จตฺตาริ ภยานิ อภายิตฺวา อุทกํ โอโรหนฺตสฺส วุตฺตปฺปกาโร อานิสํโส โหติ, เอวํ อิมานิ อภายิตฺวา สาสเน ปพฺพชิตสฺสาปิ วุตฺตปฺปกาโร อานิสํโส โหติฯ เถโร ปนาห – ‘‘จตฺตาริ ภยานิ ภายิตฺวา อุทกํ อโนตรโนฺต โสตํ ฉินฺทิตฺวา ปรตีรํ ปาปุณิตุํ น สโกฺกติ, อภายิตฺวา โอตรโนฺต สโกฺกติ, เอวเมวํ ภายิตฺวา สาสเน อปพฺพชโนฺตปิ ตณฺหาโสตํ ฉินฺทิตฺวา นิพฺพานปารํ ทฏฺฐุํ น สโกฺกติ, อภายิตฺวา ปพฺพชโนฺต ปน สโกฺกตี’’ติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวฯ อยํ ปน เทสนา เนยฺยปุคฺคลสฺส วเสน นิฏฺฐาปิตาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

จาตุมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. นฬกปานสุตฺตวณฺณนา

๑๖๖. **เอวํ เม สุต**นฺติ นฬกปานสุตฺตํฯ ตตฺถ **นฬกปาเน**ติ เอวํนามเก คาเมฯ ปุเพฺพ กิร อมฺหากํ โพธิสโตฺต วานรโยนิยํ นิพฺพโตฺต, มหากาโย กปิราชา อเนกวานรสหสฺสปริวุโต ปพฺพตปาเท วิจรติฯ ปญฺญวา โข ปน โหติ มหาปุโญฺญฯ โส ปริสํ เอวํ โอวทติ – ‘‘อิมสฺมึ ปพฺพตปาเท ตาตา, วิสผลานิ นาม โหนฺติ, อมนุสฺสปริคฺคหิตา โปกฺขรณิโย นาม โหนฺติ, ตุเมฺห ปุเพฺพ ขาทิตปุพฺพาเนว ผลานิ ขาทถ, ปีตปุพฺพาเนว ปานียานิ จ ปิวถ, เอตฺถ โว มํ ปฏิปุจฺฉิตพฺพกิจฺจํ นตฺถิ, อขาทิตปุพฺพานิ ปน ผลานิ อปีตปุพฺพานิ จ ปานียานิ มํ อปุจฺฉิตฺวา มา ขาทิตฺถ มา ปิวิตฺถา’’ติฯ

เต เอกทิวสํ จรมานา อญฺญํ ปพฺพตปาทํ คนฺตฺวา โคจรํ คเหตฺวา ปานียํ โอโลเกนฺตา เอกํ อมนุสฺสปริคฺคหิตํ โปกฺขรณึ ทิสฺวา สหสา อปิวิตฺวา สมนฺตา ปริวาเรตฺวา มหาสตฺตสฺส อาคมนํ โอโลกยมานา นิสีทิํสุฯ มหาสโตฺต อาคนฺตฺวา ‘‘กิํ ตาตา ปานียํ น ปิวถา’’ติ อาหฯ ตุมฺหากํ อาคมนํ โอโลเกมาติฯ สาธุ ตาตาติ สมนฺตา ปทํ ปริเยสมาโน โอติณฺณปทํเยว อทฺทส, น อุตฺติณฺณปทํ, ทิสฺวา สปริสฺสยาติ อญฺญาสิฯ ตาวเทว จ ตตฺถ อภินิพฺพตฺตอมนุโสฺส อุทกํ เทฺวธา กตฺวา อุฎฺฐาสิ เสตมุโข นีลกุจฺฉิ รตฺตหตฺถปาโท มหาทาฐิโก วงฺกทาโฐ วิรูโป พีภโจฺฉ อุทกรกฺขโสฯ โส เอวมาห – ‘‘กสฺมา ปานียํ น ปิวถ, มธุรํ อุทกํ ปิวถ, กิํ ตุเมฺห เอตสฺส วจนํ สุณาถา’’ติ? มหาสโตฺต อาห – ‘‘ตฺวํ อิธ อธิวโตฺถ อมนุโสฺส’’ติ? อามาหนฺติฯ ตฺวํ อิธ โอติเณฺณ ลภสีติ? อาม ลภามิ, ตุเมฺห ปน สเพฺพ ขาทิสฺสามีติฯ น สกฺขิสฺสสิ, ยกฺขาติฯ ปานียํ ปน ปิวิสฺสถาติ? อาม ปิวิสฺสามาติฯ เอวํ สเนฺต เอโกปิ โว น มุจฺจิสฺสตีติฯ ปานียญฺจ ปิวิสฺสาม, น จ เต วสํ คมิสฺสามาติ เอกนฬํ อาหราเปตฺวา โกฏิยํ คเหตฺวา ธมิ, สโพฺพ เอกจฺฉิโทฺท อโหสิ, ตีเร นิสีทิตฺวาว ปานียํ ปิวิ, เสสวานรานํ ปาฏิเยกฺก นเฬ อาหราเปตฺวา ธมิตฺวา อทาสิฯ สเพฺพ ยกฺขสฺส ปสฺสนฺตเสฺสว ปานียํ ปิวิํสุฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

‘‘ทิสฺวา ปทมนุตฺติณฺณํ, ทิสฺวาโน’ ตริตํ ปทํ;
นเฬน วาริํ ปิสฺสาม, เนว มํ ตฺวํ วธิสฺสสี’’ติฯ (ชา. ๑.๑.๒๐);

ตโต ปฏฺฐาย ยาว อชฺชทิวสา ตสฺมิํ ฐาเน นฬา เอกจฺฉิทฺทาว โหนฺติฯ อิมินา หิ สทฺธิํ อิมสฺมิํ กปฺเป **จตฺตาริ กปฺปฏฺฐิยปาฏิหาริยานิ** นาม – จเนฺท สสพิมฺพํ , วฏฺฏกชาตกมฺหิ สจฺจกิริยฏฺฐาเน อคฺคิสฺส คมนุปเจฺฉโท, ฆฏิการกุมฺภการสฺส มาตาปิตูนํ วสนฏฺฐาเน เทวสฺส อวสฺสนํ, ตสฺสา โปกฺขรณิยา ตีเร นฬานํ เอกจฺฉิทฺทภาโวติฯ อิติ สา โปกฺขรณี นเฬน ปานียสฺส ปีตตฺตา **นฬกปานา**ติ นามํ ลภิฯ อปรภาเค ตํ โปกฺขรณิํ นิสฺสาย คาโม ปติฏฺฐาสิ, ตสฺสาปิ **นฬกปานเนฺตว** นามํ ชาตํฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘นฬกปาเน’’ติฯ **ปลาสวเน**ติ กิํสุกวเนฯ

๑๖๗. **ตคฺฆ มยํ, ภเนฺต**ติ เอกํเสเนว มยํ, ภเนฺต, อภิรตาฯ อเญฺญปิ เย ตุมฺหากํ สาสเน อภิรมนฺติ, เต อเมฺหหิ สทิสาว หุตฺวา อภิรมนฺตีติ ทีเปนฺติฯ

เนว ราชาภินีตาติอาทีสุ เอโก รโญฺญ อปราธํ กตฺวา ปลายติฯ ราชา กุหิํ, โภ, อสุโกติ? ปลาโต เทวาติฯ ปลาตฏฺฐาเนปิ เม น มุจฺจิสฺสติ, สเจ ปน ปพฺพเชยฺย, มุเจฺจยฺยาติ วทติฯ ตสฺส โกจิเทว สุหโท คนฺตฺวา ตํ ปวตฺติํ อาโรเจตฺวา ตฺวํ สเจ ชีวิตุมิจฺฉสิ, ปพฺพชาหีติฯ โส ปพฺพชิตฺวา ชีวิตํ รกฺขมาโน จรติฯ อยํ **ราชาภินีโต** นามฯ

เอโก ปน โจรานํ มูลํ ฉินฺทโนฺต จรติฯ โจรา สุตฺวา ‘‘ปุริสานํ อตฺถิกภาวํ น ชานาติ, ชานาเปสฺสาม น’’นฺติ วทนฺติฯ โส ตํ ปวตฺติํ สุตฺวา ปลายติฯ โจรา ปลาโตติ สุตฺวา ‘‘ปลาตฏฺฐาเนปิ โน น มุจฺจิสฺสติ, สเจ ปน ปพฺพเชยฺย, มุเจฺจยฺยา’’ติ วทนฺติฯ โส ตํ ปวตฺติํ สุตฺวา ปพฺพชติฯ อยํ **โจราภินีโต** นามฯ

เอโก ปน พหุํ อิณํ ขาทิตฺวา เตน อิเณน อฏฺโฏ ปีฬิโต ตมฺหา คามา ปลายติฯ อิณสามิกา สุตฺวา ‘‘ปลาตฏฺฐาเนปิ โน น มุจฺจิสฺสติ, สเจ ปน ปพฺพเชยฺย, มุเจฺจยฺยา’’ติ วทนฺติฯ โส ตํ ปวตฺติํ สุตฺวา ปพฺพชติฯ อยํ **อิณฏฺโฏ** นามฯ

ราชภยาทีนํ ปน อญฺญตเรน ภเยน ภีโต อฏฺโฏ อาตุโร หุตฺวา นิกฺขมฺม ปพฺพชิโต **ภยฏฺโฏ** นามฯ ทุพฺภิกฺขาทีสุ ชีวิตุํ อสโกฺกโนฺต ปพฺพชิโต **อาชีวิกาปกโต** นาม, อาชีวิกาย ปกโต อภิภูโตติ อโตฺถฯ อิเมสุ ปน เอโกปิ อิเมหิ การเณหิ ปพฺพชิโต นาม นตฺถิ, ตสฺมา ‘‘เนว ราชาภินีโต’’ติอาทิมาหฯ

วิเวกนฺติ วิวิจฺจ วิวิโตฺต หุตฺวาฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยํ กาเมหิ จ อกุสลธเมฺมหิ จ วิวิเตฺตน ปฐมทุติยชฺฌานสงฺขาตํ ปีติสุขํ อธิคนฺตพฺพํ, สเจ ตํ วิวิจฺจ กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธเมฺมหิ ปีติสุขํ นาธิคจฺฉติ, อญฺญํ วา อุปริ ทฺวินฺนํ ฌานานํ จตุนฺนญฺจ มคฺคานํ วเสน สนฺตตรํ สุขํ นาธิคจฺฉติ, ตสฺส อิเม อภิชฺฌาทโย จิตฺตํ ปริยาทาย ติฏฺฐนฺตีติฯ ตตฺถ **อรตี**ติ อธิกุสเลสุ ธเมฺมสุ อุกฺกณฺฐิตตาฯ **ตนฺที**ติ อาลสิยภาโวฯ เอวํ โย ปพฺพชิตฺวา ปพฺพชิตกิจฺจํ กาตุํ น สโกฺกติ, ตสฺส อิเม สตฺต ปาปธมฺมา อุปฺปชฺชิตฺวา จิตฺตํ ปริยาทิยนฺตีติ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ยสฺส เต ธมฺมา จิตฺตํ ปริยาทาย ติฏฺฐนฺติ, โสเยว สมณกิจฺจมฺปิ กาตุํ น สโกฺกตีติ ปุน **วิเวกํ อนุรุทฺธา…เป.… อญฺญํ วา ตโต สนฺตตร**นฺติ อาหฯ

เอวํ กณฺหปกฺขํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ เตเนว นเยน สุกฺกปกฺขํ ทเสฺสตุํ ปุน **วิเวก**นฺติอาทิมาหฯ ตสฺสโตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

๑๖๘. **สงฺขายา**ติ ชานิตฺวาฯ **เอกนฺ**ติ เอกจฺจํฯ **ปฏิเสวตี**ติ เสวิตพฺพยุตฺตกํ เสวติฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ **อุปปตฺตีสุ พฺยากโรตี**ติ สปฺปฏิสนฺธิเก ตาว พฺยากโรตุ, อปฺปฏิสนฺธิเก กถํ พฺยากโรตีติฯ อปฺปฏิสนฺธิกสฺส ปุน ภเว ปฏิสนฺธิ นตฺถีติ วทโนฺต อุปปตฺตีสุ พฺยากโรติ นามฯ

ชนกุหนตฺถนฺติ ชนวิมฺหาปนตฺถํฯ **ชนลปนตฺถนฺ**ติ มหาชนสฺส อุปลาปนตฺถํฯ **น อิติ มํ ชโน ชานาตู**ติ เอวํ มํ มหาชโน ชานิสฺสติ, เอวํ เม มหาชนสฺส อนฺตเร กิตฺติสโทฺท อุคฺคจฺฉิสฺสตีติ อิมินาปิ การเณน น พฺยากโรตีติ อโตฺถฯ **อุฬารเวทา**ติ มหนฺตตุฏฺฐิโนฯ

๑๖๙. **โส โข ปนสฺส อายสฺมา**ติ โส ปรินิพฺพุโต อายสฺมา อิมสฺส ฐิตสฺส อายสฺมโตฯ **เอวํสีโล**ติอาทีสุ โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกาว สีลาทโย เวทิตโพฺพฯ **เอวํธโมฺม**ติ เอตฺถ ปน สมาธิปกฺขิกา ธมฺมา ธมฺมาติ อธิเปฺปตาฯ **ผาสุวิหาโร โหตี**ติ เตน ภิกฺขุนา ปูริตปฏิปตฺติํ ปูเรนฺตสฺส อรหตฺตผลํ สจฺฉิกตฺวา ผลสมาปตฺติวิหาเรน ผาสุวิหาโร โหติ, อรหตฺตํ ปตฺตุมสโกฺกนฺตสฺส ปฏิปตฺติํ ปูรยมานสฺส จรโตปิ ผาสุวิหาโรเยว นาม โหติฯ อิมินา นเยน สพฺพวาเรสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

นฬกปานสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. โคลิยานิสุตฺตวณฺณนา

๑๗๓. **เอวํ เม สุตนฺ**ติ โคลิยานิสุตฺตํฯ ตตฺถ **ปทสมาจาโร**ติ ทุพฺพลสมาจาโร โอฬาริกาจาโร, ปจฺจเยสุ สาเปโกฺข มหารกฺขิตเตฺถโร วิยฯ ตํ กิร อุปฏฺฐากกุเล นิสินฺนํ อุปฏฺฐาโก อาห ‘‘อสุกเตฺถรสฺส เม, ภเนฺต, จีวรํ ทินฺน’’นฺติฯ สาธุ เต กตํ ตํเยว ตเกฺกตฺวา วิหรนฺตสฺส จีวรํ เทเนฺตนาติฯ ตุมฺหากมฺปิ, ภเนฺต, ทสฺสามีติฯ สาธุ กริสฺสสิ ตํเยว ตเกฺกนฺตสฺสาติ อาหฯ อยมฺปิ เอวรูโป โอฬาริกาจาโร อโหสิฯ **สปฺปติเสฺสนา**ติ สเชฏฺฐเกน, น อตฺตานํ เชฏฺฐกํ กตฺวา วิหริตพฺพํฯ **เสริวิหาเรนา**ติ สจฺฉนฺทวิหาเรน นิรงฺกุสวิหาเรนฯ

นานูปขชฺชาติ น อนุปขชฺช น อนุปวิสิตฺวาฯ ตตฺถ โย ทฺวีสุ มหาเถเรสุ อุภโต นิสิเนฺนสุ เต อนาปุจฺฉิตฺวาว จีวเรน วา ชาณุนา วา ฆเฏฺฏโนฺต นิสีทติ, อยํ อนุปขชฺช นิสีทติ นามฯ เอวํ อกตฺวา ปน อตฺตโน ปตฺตอาสนสนฺติเก ฐตฺวา นิสีทาวุโสติ วุเตฺต นิสีทิตพฺพํฯ สเจ น วทนฺติ, นิสีทามิ, ภเนฺตติ อาปุจฺฉิตฺวา นิสีทิตพฺพํ อาปุจฺฉิตกาลโต ปฏฺฐาย นิสีทาติ วุเตฺตปิ อวุเตฺตปิ นิสีทิตุํ วฏฺฏติเยวฯ **น ปฏิพาหิสฺสามี**ติ เอตฺถ โย อตฺตโน ปตฺตาสนํ อติกฺกมิตฺวา นวกานํ ปาปุณนฏฺฐาเน นิสีทติ, อยํ นเว ภิกฺขู อาสเนน ปฏิพาหติ นามฯ ตสฺมิญฺหิ ตถา นิสิเนฺน นวา ภิกฺขู ‘‘อมฺหากํ นิสีทิตุํ น เทตี’’ติ อุชฺฌายนฺตา ติฏฺฐนฺติ วา อาสนํ วา ปริเยสนฺตา อาหิณฺฑนฺติฯ ตสฺมา อตฺตโน ปตฺตาสเนเยว นิสีทิตพฺพํฯ เอวํ น ปฏิพาหติ นามฯ

อาภิสมาจาริกมฺปิ ธมฺมนฺติ อภิสมาจาริกํ วตฺตปฏิปตฺติมตฺตมฺปิฯ **นาติกาเลนา**ติ น อติปาโต ปวิสิตพฺพํ, น อติทิวา ปฏิกฺกมิตพฺพํ, ภิกฺขุสเงฺฆน สทฺธิํเยว ปวิสิตพฺพญฺจ นิกฺขมิตพฺพญฺจฯ อติปาโต ปวิสิตฺวา อติทิวา นิกฺขมนฺตสฺส หิ เจติยงฺคณโพธิยงฺคณวตฺตาทีนิ ปริหายนฺติฯ กาลเสฺสว มุขํ โธวิตฺวา มกฺกฏกสุตฺตานิ ฉินฺทเนฺตน อุสฺสาวพินฺทู นิปาเตเนฺตน คามํ ปวิสิตฺวา ยาคุํ ปริเยสิตฺวา ยาว ภิกฺขากาลา อโนฺตคาเมเยว นานปฺปการํ ติรจฺฉานกถํ กเถเนฺ

ตน นิสีทิตฺวา ภตฺตกิจฺจํ กตฺวา ทิวา นิกฺขมฺม ภิกฺขูนํ ปาทโธวนเวลาย วิหารํ ปจฺจาคนฺตพฺพํ โหติฯ **น ปุเรภตฺตํ ปจฺฉาภตฺตํ กุเลสุ จาริตฺตํ อาปชฺชิตพฺพ**นฺติ “โย ปน ภิกฺขุ นิมนฺติโต สภตฺโต สมาโน สนฺตํ ภิกฺขุํ อนาปุจฺฉา ปุเรภตฺตํ วา ปจฺฉาภตฺตํ วา กุเลสุ จาริตฺตํ อาปเชฺชยฺย, อญฺญตฺร สมยา ปาจิตฺติย”นฺติ (ปาจิ. ๒๙๙) อิมํ สิกฺขาปทํ รกฺขเนฺตน ตสฺส วิภเงฺค วุตฺตํ ปุเรภตฺตญฺจ ปจฺฉาภตฺตญฺจ จาริตฺตํ น อาปชฺชิตพฺพํฯ **อุทฺธโต โหติ จปโล**ติ อุทฺธจฺจปกติโก เจว โหติ จีวรมณฺฑน-ปตฺตมณฺฑน-เสนาสนมณฺฑนา อิมสฺส วา ปูติกายสฺส เกลายนา มณฺฑนาติ เอวํ วุเตฺตน จ ตรุณทารกาวจาปเลฺยน สมนฺนาคโตฯ

ปญฺญวตา ภวิตพฺพนฺติ จีวรกมฺมาทีสุ อิติกตฺตเพฺพสุ อุปายปญฺญาย สมนฺนาคเตน ภวิตพฺพํฯ **อภิธเมฺม อภิวินเย**ติ อภิธมฺมปิฏเก เจว วินยปิฏเก จ ปาฬิวเสน เจว อฎฺฐกถาวเสน จ โยโค กรณีโยฯ สพฺพนฺติเมน หิ ปริเจฺฉเทน อภิธเมฺม ทุกติกมาติกาหิ สทฺธึ ธมฺมหทยวิภงฺคํ วินา น วฎฺฎติฯ วินเย ปน กมฺมากมฺมวินิจฺฉเยน สทฺธึ สุวินิจฺฉิตานิ เทฺว ปาติโมกฺขานิ วินา น วฎฺฎติฯ

อารุปฺปาติ เอตฺตาวตา อฎฺฐปิ สมาปตฺติโย วุตฺตา โหนฺติฯ ตา ปน สเพฺพน สพฺพํ อสโกฺกเนฺตน สตฺตสุปิ โยโค กรณีโย, ฉสุปิ…เป…. ปญฺจสุปิฯ สพฺพนฺติเมน ปริเจฺฉเทน เอกํ กสิเณ ปริกมฺมกมฺมฎฺฐานํ ปคุณํ กตฺวา อาทาย วิจริตพฺพํ, เอตฺตกํ วินา น วฎฺฎติฯ **อุตฺตริมนุสฺสธเมฺม**ติ อิมินา สเพฺพปิ โลกุตฺตรธเมฺม ทเสฺสติฯ ตสฺมา อรหเนฺตน หุตฺวา วิหาตพฺพํ, อรหตฺตํ อนภิสมฺภุณเนฺตน อนาคามิผเล สกทาคามิผเล โสตาปตฺติผเล วา ปติฎฺฐาตพฺพํฯ สพฺพนฺติเมน ปริยาเยน เอกํ วิปสฺสนามุขํ ยาว อรหตฺตา ปคุณํ กตฺวา อาทาย วิจริตพฺพํฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวฯ อิมํ ปน เทสนํ อายสฺมา สาริปุโตฺต เนยฺยปุคฺคลสฺส วเสน อาภิสมาจาริกวตฺตโต ปฎฺฐาย อนุปุเพฺพน อรหตฺตํ ปาเปตฺวา นิฎฺฐาเปสีติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฎฺฐกถาย

โคลิยานิสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๐. กีฎาคิริสุตฺตวณฺณนา

๑๗๔. เอวํ เม สุตนฺติ กีฎาคิริสุตฺตํฯ ตตฺถ **กาสีสู**ติ เอวํนามเก ชนปเทฯ **เอถ ตุเมฺหปิ, ภิกฺขเว**ติ เอถ ตุเมฺหปิ, ภิกฺขเว, อิเม ปญฺจ อานิสํเส สมฺปสฺสมานา อญฺญเตฺรว รตฺติโภชนา ภุญฺชถฯ อิติ ภควา รตฺตึ วิกาลโภชนํ, ทิวา วิกาลโภชนนฺติ อิมานิ เทฺว โภชนานิ เอกปฺปหาเรน อชหาเปตฺวา เอกสฺมึ สมเย ทิวา วิกาลโภชนเมว ชหาเปสิ, ปุน กาลํ อตินาเมตฺวา รตฺตึ วิกาลโภชนํ ชหาเปโนฺต เอวมาหฯ กสฺมา? อิมานิ หิ เทฺว โภชนานิ วตฺตมานานิ วเฎฺฎ อาจิณฺณานิ สมาจิณฺณานิ นทึ โอติณฺณอุทกํ วิย อนุปกฺขนฺทานิ, นิวาเตสุ จ ฆเรสุ สุโภชนานิ ภุญฺชิตฺวา วฑฺฒิตา สุขุมาลา กุลปุตฺตา เทฺว โภชนานิ เอกปฺปหาเรน ปชหนฺตา กิลมนฺติฯ ตสฺมา เอกปฺปหาเรน อชหาเปตฺวา ภทฺทาลิสุเตฺต ทิวา วิกาลโภชนํ ชหาเปสิ, อิธ รตฺตึ วิกาลโภชนํฯ ชหาเปโนฺต ปน น ตชฺชิตฺวา วา นิคฺคณฺหิตฺวา วา, เตสํ ปหานปจฺจยา ปน อปฺปาพาธตญฺจ สญฺชานิสฺสถาติ เอวํ อานิสํสํ ทเสฺสตฺวาว ชหาเปสิฯ **กีฎาคิรี**ติ ตสฺส นิคมสฺส นามํฯ

๑๗๕. อสฺสชิปุนพฺพสุกาติ อสฺสชิ จ ปุนพฺพสุโก จ ฉสุ ฉพฺพคฺคิเยสุ เทฺว คณาจริยาฯ ปณฺฑุโก โลหิตโก เมตฺติโย ภุมฺมชโก อสฺสชิ ปุนพฺพสุโกติ อิเม ฉ ชนา **ฉพฺพคฺคิยา** นามฯ เตสุ ปณฺฑุกโลหิตกา อตฺตโน ปริสํ คเหตฺวา สาวตฺถิยํ วสนฺติ, เมตฺติยภุมฺมชกา ราชคเห,

อิเม เทฺว ชนา กีฏาคิริสฺมึ อาวาสิกา โหนฺติฯ **อาวาสิกา**ติ นิพทฺธวาสิโน, ตํนิพนฺธา อกตํ เสนาสนํ กโรนฺติ, ชิณฺณํ ปฏิสงฺขโรนฺติ, กเต อิสฺสรา โหนฺติฯ **กาลิกํ**ติ อนาคเต กาเล ปตฺตพฺพํ อานิสํสํฯ

๑๗๘. มยา เจตํ, ภิกฺขเวติ อิธ กึ ทเสฺสติ? ภิกฺขเว, ทิวสสฺส ตโย วาเร ภุญฺชิตฺวา สุขเวทนํเยว อุปฺปาเทนฺโต น อิมสฺมึ สาสเน กิจฺจการี นาม โหติ, เอตฺตกา ปน เวทนา เสวิตพฺพา, เอตฺตกา น เสวิตพฺพาติ เอตมตฺถํ ทเสฺสตุํ อิมํ เทสนํ อารภิฯ **เอวรูปํ สุขเวทนํ ปชหถา**ติ อิทญฺจ เคหสฺสิตโสมนสฺสวเสน วุตฺตํ, **อุปสมฺปชฺช วิหรถา**ติ อิทญฺจ เนกฺขมฺมสิตโสมนสฺสวเสน ฯ อิโต ปเรสุปิ ทฺวีสุ วาเรสุ เคหสฺสิตเนกฺขมฺมสิตานํเยว โทมนสฺสานญฺจ อุเปกฺขานญฺจ วเสน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๑๘๑. เอวํ เสวิตพฺพาเสวิตพฺพเวทนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ เยสํ อปฺปมาเทน กิจฺจํ กตฺตพฺพํ, เยสญฺจ น กตฺตพฺพํ, เต ทเสฺสตุํ **นาหํ, ภิกฺขเว** , **สเพฺพสํเยวา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **กตํ เตสํ อปฺปมาเทนา**ติ เตสํ ยํ อปฺปมาเทน กตฺตพฺพํ, ตํ กตํฯ **อนุโลมิกานี**ติ ปฏิปตฺติอนุโลมานิ กมฺมฏฺฐานสปฺปายานิ, ยตฺถ วสเนฺตน สกฺกา โหนฺติ มคฺคผลานิ ปาปุณิตุํฯ **อินฺทฺริยานิ สมนฺนานยมานา**ติ สทฺธาทีนิ อินฺทฺริยานิ สมานํ กุรุมานาฯ

๑๘๒. สตฺติเม, ภิกฺขเว, ปุคฺคลาติ อิธ กึ ทเสฺสติ? เยสํ อปฺปมาเทน กรณียํ นตฺถิ, เต เทฺว โหนฺติฯ เยสํ อตฺถิ, เต ปญฺจาติ เอวํ สเพฺพปิ อิเม สตฺต ปุคฺคลา โหนฺตีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติฯ

ตตฺถ **อุภโตภาควิมุโตฺต**ติ ทฺวีหิ ภาเคหิ วิมุโตฺตฯ อรูปสมาปตฺติยา รูปกายโต วิมุโตฺต, มเคฺคน นามกายโตฯ โส จตุนฺนํ อรูปสมาปตฺตีนํ เอเกกโต วุฏฺฐาย สงฺขาเร สมฺมสิตฺวา อรหตฺตํ ปตฺตานํ จตุนฺนํ, นิโรธา วุฏฺฐาย อรหตฺตํ ปตฺตอนาคามิโน จ วเสน ปญฺจวิโธ โหติฯ ปาฬิ ปเนตฺถ – ''กตโม จ ปุคฺคโล อุภโตภาควิมุโตฺต, อิเธกโจฺจ ปุคฺคโล อฏฺฐ วิโมเกฺข กาเยน ผุสิตฺวา วิหรติ, ปญฺญาย จสฺส ทิสฺวา อาสวา ปริกฺขีณา โหนฺตี''ติ (ปุ. ป. ๒๐๘) เอวํ อภิธเมฺม อฏฺฐวิโมกฺขลาภิโน วเสน อาคตาฯ

ปญฺญาวิมุโตฺตติ ปญฺญาย วิมุโตฺตฯ โส สุกฺขวิปสฺสโก, จตูหิ ฌาเนหิ วุฏฺฐาย อรหตฺตํ ปตฺตา จตฺตาโร จาติ อิเมสํ วเสน ปญฺจวิโธว โหติฯ ปาฬิ ปเนตฺถ อฏฺฐวิโมกฺขปฏิเกฺขปวเสเนว อาคตาฯ ยถาห – ''น เหว โข อฏฺฐ วิโมเกฺข กาเยน ผุสิตฺวา วิหรติ, ปญฺญาย จสฺส ทิสฺวา อาสวา ปริกฺขีณา โหนฺติฯ อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล ปญฺญาวิมุโตฺต''ติฯ

ผุฏฺฐนฺตํ สจฺฉิกโรตีติ **กายสกฺขี**ฯ โย ฌานผสฺสํ ปฐมํ ผุสติ, ปจฺฉา นิโรธํ นิพฺพานํ สจฺฉิกโรติ, โส โสตาปตฺติผลฏฺฐํ อาทึ กตฺวา ยาว อรหตฺตมคฺคฏฺฐา ฉพฺพิโธ โหนฺตีติ เวทิตโพฺพฯ เตเนวาห – ''อิเธกโจฺจ ปุคฺคโล อฏฺฐ วิโมเกฺข กาเยน ผุสิตฺวา วิหรติ, ปญฺญาย จสฺส ทิสฺวา เอกเจฺจ อาสวา ปริกฺขีณา โหนฺติฯ อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล กายสกฺขี''ติฯ

ทิฏฺฐนฺตํ ปโตฺตติ **ทิฏฺฐิปฺปโตฺต**ฯ ตตฺริทํ สเงฺขปลกฺขณํ – ทุกฺขา สงฺขารา, สุโข นิโรโธติ ญาตํ โหติ ทิฏฺฐํ วิทิตํ สจฺฉิกตํ ผุสิตํ ปญฺญายาติ ทิฏฺฐิปฺปโตฺตฯ วิตฺถารโต ปเนโสปิ กายสกฺขิ วิย ฉพฺพิโธ โหติฯ เตเนวาห – ''อิเธกโจฺจ ปุคฺคโล อิทํ ทุกฺขนฺติ ยถาภูตํ ปชานาติ… เป.… อยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทาติ ยถาภูตํ ปชานาติ, ตถาคตปฺปเวทิตา จสฺส ธมฺมา

ปญฺญาย โวทิฏฺฐา โหนฺติ โวจริตา…เป…. อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล ทิฏฺฐิปฺปตฺโต’’ติ (ปุ. ป. ๒๐๘)ฯ

สทฺธาวิมุตฺโตติ สทฺธาย วิมุตฺโตฯ โสปิ วุตฺตนเยเนว ฉพฺพิโธ โหติฯ เตเนวาห – ‘‘อิเธกจฺโจ ปุคฺคโล อิทํ ทุกฺขนฺติ – ยถาภูตํ ปชานาติ…เป…. อยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทาติ ยถาภูตํ ปชานาติ ฯ ตถาคตปฺปเวทิตา จสฺส ธมฺมา ปญฺญาย โวทิฏฺฐา โหนฺติ โวจริตา…เป…. โน จ โข ยถา ทิฏฺฐิปฺปตฺตสฺสฯ อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล สทฺธาวิมุตฺโต’’ติ (ปุ. ป. ๒๐๘)ฯ เอเตสุ หิ สทฺธาวิมุตฺตสฺส ปุพฺพภาคมคฺคกฺขเณ สทฺทหนฺตสฺส วิย โอกปฺเปนฺตสฺส วิย อธิมุจฺจนฺตสฺส วิย จ กิเลสกฺขโย โหติ, ทิฏฺฐิปฺปตฺตสฺส ปุพฺพภาคมคฺคกฺขเณ กิเลสเจฺฉทกญาณํ อทนฺธํ ติขิณํ สูรํ หุตฺวา วหติฯ ตสฺมา ยถา นาม นาติติขิเณน อสินา กทลึ ฉินฺทนฺตสฺส ฉินฺนฏฺฐานํ น มฏฺฐํ โหติ, อสิ น สีฆํ วหติ, สทฺโท สุยฺยติ, พลวตโร วายาโม กาตพฺโพ โหติ, เอวรูปา สทฺธาวิมุตฺตสฺส ปุพฺพภาคมคฺคภาวนาฯ ยถา ปน นิสิตอสินา กทลึ ฉินฺทนฺตสฺส ฉินฺนฏฺฐานํ มฏฺฐํ โหติ, อสิ สีฆํ วหติ, สทฺโท น สุยฺยติ, พลววายามกิจฺจํ น โหติ, เอวรูปา ปญฺญาวิมุตฺตสฺส ปุพฺพภาคมคฺคภาวนา เวทิตพฺพาฯ

ธมฺมํ อนุสฺสรตีติ **ธมฺมานุสารี**ฯ ธโมฺมติ ปญฺญา, ปญฺญาปุพฺพงฺคมํ มคฺคํ ภาเวตีติ อโตฺถฯ **สทฺธานุสาริมฺหิ** จ เอเสว นโยฯ อุโภ ปเนเต โสตาปตฺติมคฺคฏฺฐาเยวฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ – ‘‘ยสฺส ปุคฺคลสฺส โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปนฺนสฺส ปญฺญินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ, ปญฺญาวาหึ ปญฺญาปุพฺพงฺคมํ อริยมคฺคํ ภาเวติ ฯ อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล ธมฺมานุสารี’’ติ (ปุ. ป. ๒๐๘)ฯ ตถา – ‘‘ยสฺส ปุคฺคลสฺส โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปนฺนสฺส สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ, สทฺธาวาหึ สทฺธาปุพฺพงฺคมํ อริยมคฺคํ ภาเวติฯ อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล สทฺธานุสารี’’ติฯ อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ วิตฺถารโต ปเนสา อุภโตภาควิมุตฺตาทิกถา **วิสุทฺธิมเคฺค** ปญฺญาภาวนาธิกาเร วุตฺตาฯ ตสฺมา ตตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ ยา ปเนสา เอเตสํ วิภาคทสฺสนตฺถํ อิธ ปาฬิ อาคตา, ตตฺถ ยสฺมา รูปสมาปตฺติยา วินา อรูปสมาปตฺติโย นาม นตฺถิ, ตสฺมา อารุปฺปาติ วุเตฺตปิ อฏฺฐ วิโมกฺขา วุตฺตาว โหนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ

กาเยน ผุสิตฺวาติ สหชาตนามกาเยน ผุสิตฺวาฯ **ปญฺญาย จสฺส ทิสฺวา**ติ ปญฺญาย จ เอตสฺส อริยสจฺจธเมฺม ทิสฺวาฯ **เอกเจฺจ อาสวา**ติ ปฐมมคฺคาทีหิ ปหาตพฺพา เอกเทสอาสวาฯ **ตถาคตปฺปเวทิตา**ติ ตถาคเตน ปเวทิตา จตุสจฺจธมฺมาฯ **ปญฺญาย โวทิฏฺฐา โหนฺตี**ติ อิมสฺมึ ฐาเน สีลํ กถิตํ, อิมสฺมึ สมาธิ, อิมสฺมึ วิปสฺสนา, อิมสฺมึ มโคฺค, อิมสฺมึ ผลนฺติ เอวํ อเตฺถน อเตฺถ การเณน การเณ จิณฺณจริตตฺตา มคฺคปญฺญาย สุทิฏฺฐา โหนฺติฯ **โวจริตา**ติ วิจริตาฯ **สทฺธา นิวิฏฺฐา โหตี**ติ โอกปฺปนสทฺธา ปติฏฺฐิตา โหติฯ **มตฺตโส นิชฺฌานํ ขมนฺตี**ติ มตฺตาย โอโลกนํ ขมนฺติฯ **สทฺธามตฺตน**ฺติ สทฺธาเยว, อิตรํ ตเสฺสว เววจนํ

อิติ อิเมสุ อปฺปมาเทน กรณีเยสุ ปุคฺคเลสุ ตโย ปฏิวิทฺธมคฺคผลา เสขาฯ เตสุ อนุโลมเสนาสนํ เสวมานา กลฺยาณมิเตฺต ภชมานา อินฺทฺริยานิ สมนฺนานยมานา อนุปุเพฺพน อรหตฺตํ คณฺหนฺติฯ ตสฺมา เตสํ ยถาฐิโตว ปาฬิอโตฺถฯ อวสาเน ปน เทฺว โสตาปตฺติมคฺคสมงฺคิโนฯ เตหิ ตสฺส มคฺคสฺส อนุโลมเสนาสนํ เสวิตํ, กลฺยาณมิตฺตา ภชิตา, อินฺทฺริยานิ สมนฺนานีตานิฯ อุปริ ปน ติณฺณํ มคฺคานํ อตฺถาย เสวมานา ภชมานา สมนฺนานยมานา อนุปุเพฺพน อรหตฺตํ ปาปุณิสฺสนฺตีติ อยเมตฺถ ปาฬิอโตฺถฯ

วิตณฺฑวาที ปน อิมเมว ปาฬึ คเหตฺวา – ‘‘โลกุตฺตรมโคฺค น เอกจิตฺตกฺขณิโก, พหุจิตฺตกฺขณิโก’’ติ วทติฯ โส วตฺตโพฺพ – ‘‘ยทิ อเญฺญน จิเตฺตน เสนาสนํ ปฏิเสวติ, อเญฺญน กลฺ

ยาณมิเตฺต ภชติ, อเญฺญน อินฺทฺริยานิ สมนฺนาเนติ, อญฺญํ มคฺคจิตฺตนฺติ สนฺธาย ตุวํ ‘น เอก จิตฺตกฺขณิโก มโคฺค, พหุจิตฺตกฺขณิโก’ติ วทสิ, เอวํ สเนฺต เสนาสนํ เสวมาโน นีโลภาสํ ปพฺพตํ ปสฺสติ, วนํ ปสฺสติ, มิคปกฺขีนํ สทฺทํ สุณาติ, ปุปฺผผลานํ คนฺธํ ฆายติ, ปานียํ ปิวโนฺต รสํ สายติ, นิสีทโนฺต นิปชฺชโนฺต ผสฺสํ ผุสติฯ เอวํ เต ปญฺจวิญฺญาณสมงฺคีปิ โลกุตฺตรธมฺม สมงฺคีเยว ภวิสฺสติฯ สเจ ปเนตํ สมฺปฏิจฺฉสิ, สตฺถารา สทฺธึ ปฏิวิรุชฺฌสิฯ สตฺถารา หิ ปญฺจวิญฺ ญาณกายา เอกนฺตํ อพฺยากตาว วุตฺตา, ตํสมงฺคิสฺส กุสลากุสลํ ปฏิกฺขิตฺตํ, โลกุตฺตรมโคฺค จ เอกนฺตกุสโลฯ ตสฺมา ปชเหตํ วาท’’นฺติ ปญฺญเปตโพฺพฯ สเจ ปญฺญตฺติํ น อุปคจฺฉติ, ‘‘คจฺฉ ปาโตว วิหารํ ปวิสิตฺวา ยาคุํ ปิวาหี’’ติ อุโยฺยเชตโพฺพฯ

๑๘๓. นาหํ , ภิกฺขเว, อาทิเกเนวาติ อหํ, ภิกฺขเว, ปฐมเมว มณฺฑูกสฺส อุปฺปติตฺวา คมนํ วิย อญฺญาราธนํ อรหเตฺต ปติฎฺฐานํ น วทามิฯ **อนุปุพฺพสิกฺขา**ติ กรณเตฺถ ปจฺจตฺตว จนํฯ ปรโต ปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ **สทฺธาชาโต**ติ โอกปฺปนิยสทฺธาย ชาตสโทฺธฯ **อุปสงฺ กมตี**ติ ครูนํ สมีปํ คจฺฉติฯ **ปยิรุปาสตี**ติ สนฺติเก นิสีทติฯ **ธาเรตี**ติ สาธุกํ กตฺวา ธาเรติฯ **ฉ โนฺท ชายตี**ติ กตฺตุกมฺยตากุสลจฺฉโนฺท ชายติฯ **อุสฺสหตี**ติ วีริยํ กโรติฯ **ตุเลตี**ติ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตาติ ตุลยติฯ **ตุลยิตฺวา ปทหตี**ติ เอวํ ตีรณวิปสฺสนาย ตุลยโนฺต มคฺคปธานํ ปทหติฯ **ป หิตโตฺต**ติ เปสิตจิโตฺตฯ **กาเยน เจว ปรมสจฺจ**นฺติ นามกาเยน นิพฺพานสจฺจํ สจฺฉิกโรติฯ **ปญฺญาย จา**ติ นามกายสมฺปยุตฺตาย มคฺคปญฺญาย ปฏิวิชฺฌติ ปสฺสติฯ

อิทานิ ยสฺมา เต สตฺถุ อาคมนํ สุตฺวา ปจฺจุคฺคมนมตฺตมฺปิ น อกํสุ, ตสฺมา เตสํ จริยํ ครห โนฺต **สาปิ นาม, ภิกฺขเว, สทฺธา นาโหสี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **กีวทูเรวิเม**ติ กิตฺตกํ ทูเร ฐาเนฯ โยชนสตมฺปิ โยชนสหสฺสมฺปิ อปกฺกนฺตาติ วตฺตุํ วฎฺฎติ, น ปน กิญฺจิ อาหฯ **จตุปฺปทํ เวยฺ ยากรณ**นฺติ จตุสจฺจพฺยากรณํ สนฺธาย วุตฺตํฯ

๑๘๔. ยสฺสุทฺทิฎฺฐสฺสาติ ยสฺส อุทฺทิฎฺฐสฺสฯ **โยปิ โส, ภิกฺขเว, สตฺถา**ติ พาหิรกสตฺ ถารํ ทเสฺสติฯ **เอวรูปี**ติ เอวํชาติกาฯ **ปโณปณวิยา**ติ ปณวิยา จ โอปณวิยา จ ฯ **น อุเปตี**ติ น โหติฯ กยวิกฺกยกาเล วิย อคฺฆวฑฺฒนหาปนํ น โหตีติ อโตฺถฯ อยํ โคโณ กึ อคฺฆติ, วีสติ อคฺฆตีติ ภณโนฺต ปณติ นามฯ น วีสติ อคฺฆติ, ทส อคฺฆตีติ ภณโนฺต โอปณติ นามฯ อิทํ ปฏิ เสเธโนฺต อาห ‘‘ปโณปณวิยา น อุเปตี’’ติฯ อิทานิ ตํ ปโณปณวิยํ ทเสฺสตุํ เอวญฺจ โน อสฺส, อถ นํ กเรยฺยาม, น จ โน เอวมสฺส, น นํ กเรยฺยามาติ อาหฯ

กึ ปน, ภิกฺขเวติ, ภิกฺขเว, ยํ ตถาคโต สพฺพโส อามิเสหิ วิสํสโฎฺฐ วิหรติ, เอวํ วิสํสฎฺฐสฺส สตฺถุโน เอวรูปา ปโณปณวิยา กึ ยุชฺชิสฺสติ? **ปริโยคาหิย วตฺตโต**ติ ปริโยคาหิตฺ วา อุกฺขิปิตฺวา คเหตฺวา วตฺตนฺตสฺสฯ **อยมนุธโมฺม**ติ อยํ สภาโวฯ **ชานาติ ภควา, นาหํ ชา นามี**ติ ภควา เอกาสนโภชเน อานิสํสํ ชานาติ, อหํ น ชานามีติ มยิ สทฺธาย ทิวสสฺส ตโย วาเร โภชนํ ปหาย เอกาสนโภชนํ ภุญฺชติฯ **รุฬฺหนีย**นฺติ โรหนียํฯ **โอชวนฺต**นฺติ สิเนหวนฺตํฯ **กามํ ตโจ จา**ติ อิมินา จตุรงฺควีริยํ ทเสฺสติฯ เอตฺถ หิ ตโจ เอกํ องฺคํ, นฺหารุ เอกํ, อฎฺฐิ เอกํ, มํสโลหิตํ เอกนฺติ เอวํ จตุรงฺคสมนฺนาคตํ วีริยํ อธิฎฺฐหิตฺวา อรหตฺตํ อปฺปตฺวา น วุฎฺฐหิสฺสามี ติ เอวํ ปฏิปชฺชตีติ ทเสฺสติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวฯ เทสนํ ปน ภควา เนยฺยปุคฺคลสฺส วเสน อรหตฺตนิกูเฎน นิฎฺฐาเปสีติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฎฺฐกถาย

กีฎาคิริสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ทุติยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ปริพฺพาชกวโคฺค

๑. เตวิชฺชวจฺฉสุตฺตวณฺณนา

๑๘๕. **เอวํ เม สุต**นฺติ เตวิชฺชวจฺฉสุตฺตํฯ ตตฺถ **เอกปุณฺฑรีเก**ติ ปุณฺฑรีโก วุจฺจติ เสตมฺพรุโกฺข, โส ตสฺมิํ อาราเม เอโก ปุณฺฑรีโก อตฺถีติ เอกปุณฺฑรีโกฯ **เอตทโหสี**ติ ตตฺถ ปวิสิตุกามตาย อโหสิฯ **จิรสฺสํ โข, ภเนฺต**ติ ปกติยา อาคตปุพฺพตํ อุปาทายฯ **ธมฺมสฺส จานุธมฺม**นฺติ อิธ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ธโมฺม นาม, มหาชนสฺส พฺยากรณํ อนุธโมฺม นามฯ เสสํ ชีวกสุเตฺต (ม. นิ. ๒.๕๑ อาทโย) วุตฺตนยเมวฯ **น เม เต**ติ อนนุญฺญาย ฐตฺวา อนุญฺญมฺปิ ปฏิกฺขิปติฯ ‘‘สพฺพญฺญู สพฺพทสฺสาวี อปริเสสํ ญาณทสฺสนํ ปฏิชานาตี’’ติ หิ อิทํ อนุชานิตพฺพํ สิยา, – ‘‘จรโต จ เม…เป…. ปจฺจุปฏฺฐิต’’นฺติ อิทํ ปน นานุชานิตพฺพํฯ สพฺพญฺญุตญฺญาเณน หิ อาวชฺชิตฺวา ปชานาติฯ ตสฺมา อนนุญฺญาย ฐตฺวา อนุญฺญมฺปิ ปฏิกฺขิปโนฺต เอวมาหฯ

๑๘๖. **อาสวานํ ขยา**ติ เอตฺถ สกิํ ขีณานํ อาสวานํ ปุน เขเปตพฺพาภาวา ยาวเทวาติ น วุตฺตํฯ ปุเพฺพนิวาสญาเณน เจตฺถ ภควา อตีตชานนคุณํ ทเสฺสติ, ทิพฺพจกฺขุญาเณน ปจฺจุปฺปนฺนชานนคุณํ, อาสวกฺขยญาเณน โลกุตฺตรคุณนฺติฯ อิติ อิมาหิ ตีหิ วิชฺชาหิ สกลพุทฺธคุเณ สํขิปิตฺวา กเถสิฯ

คิหิสํโยชนนฺติ คิหิพนฺธนํ คิหิปริกฺขาเรสุ นิกนฺติํฯ **นตฺถิ โข วจฺฉา**ติ คิหิสํโยชนํ อปฺปหาย ทุกฺขสฺสนฺตกโร นาม นตฺถิฯ เยปิ หิ สนฺตติมหามโตฺต อุคฺคเสโน เสฎฺฐิปุโตฺต วีตโสกทารโกติ คิหิลิเงฺค ฐิตาว อรหตฺตํ ปตฺตา, เตปิ มเคฺคน สพฺพสงฺขาเรสุ นิกนฺติํ สุกฺขาเปตฺวา ปตฺตาฯ ตํ ปตฺวา ปน น เตน ลิเงฺคน อฏฺฐํสุ, คิหิลิงฺคํ นาเมตํ หีนํ, อุตฺตมคุณํ ธาเรตุํ น สโกฺกติฯ ตสฺมา ตตฺถ ฐิโต อรหตฺตํ ปตฺวา ตํทิวสเมว ปพฺพชติ วา ปรินิพฺพาติ วาฯ ภุมฺมเทวตา ปน ติฏฺฐนฺติฯ กสฺมา? นิลียโนกาสสฺส อตฺถิตายฯ เสสกามภเว มนุเสฺสสุ โสตาปนฺนาทโย ตโย ติฏฺฐนฺติ, กามาวจรเทเวสุ โสตาปนฺนา สกทาคามิโน จ, อนาคามิขีณาสวา ปเนตฺถ น ติฏฺฐนฺติฯ กสฺมา? ตญฺหิ ฐานํ ลชฺชิตชนสฺส อาวาโส, นตฺถิ ตตฺถ เตสํ ปวิเวการหํ ปฏิจฺฉนฺนฏฺฐานญฺจฯ อิติ ตตฺถ ขีณาสโว ปรินิพฺพาติ, อนาคามี จวิตฺวา สุทฺธาวาเส นิพฺพตฺตติฯ กามาวจรเทวโต อุปริ ปน จตฺตาโรปิ อริยา ติฏฺฐนฺติฯ

โสปาสิ กมฺมวาทีติ โสปิ กมฺมวาที อโหสิ, กิริยมฺปิ น ปฏิพาหิตฺถฯ ตญฺหิ เอกนวุติกปฺปมตฺถเก อตฺตานํเยว คเหตฺวา กเถติฯ ตทา กิร มหาสโตฺต ปาสณฺฑปริคฺคณฺหนตฺถํ ปพฺพชิโต ตสฺสปิ ปาสณฺฑสฺส นิปฺผลภาวํ ชานิตฺวา วีริยํ น หาเปสิ, กิริยวาที หุตฺวา สเคฺค นิพฺพตฺติฯ ตสฺมา เอวมาหฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

เตวิชฺชวจฺฉสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. อคฺคิวจฺฉสุตฺตวณฺณนา

๑๘๗. **เอวํ เม สุต**นฺติ อคฺคิวจฺฉสุตฺตํฯ ตตฺถ **น โข อห**นฺติ ปฐมวาเร นาหํ สสฺสตทิฏฺฐิโกติ วทติ, ทุติเย นาหํ อุเจฺฉททิฏฺฐิโกติฯ เอวํ อนฺตานนฺติกาทิวเสน สพฺพวาเรสุ ปฏิเกฺขโป

เวทิตโพฺพฯ **โหติ จ น จ โหตี**ติ อยํ ปเนตฺถ เอกจฺจสสฺสตวาโทฯ **เนว โหติ น น โหตี**ติ อยํ อมราวิกฺเขโปติ เวทิตโพฺพฯ

๑๘๙. **สทุกฺข**นฺติ กิเลสทุเกฺขน เจว วิปากทุเกฺขน จ สทุกฺขํฯ **สวิฆาต**นฺติ เตสํเยว ทฺวินฺนํ วเสน สอุปฆาตกํฯ **สอุปายาส**นฺติ เตสํเยว วเสน สอุปายาสํฯ **สปริฬาห**นฺติ เตสํเยว วเสน สปริฬาหํฯ

กิญฺจิ ทิฎฺฐิคตนฺติ กาจิ เอกา ทิฎฺฐิปิ รุจฺจิตฺวา ขมาเปตฺวา คหิตา อตฺถีติ ปุจฺฉติฯ **อปนีต**นฺติ นีหฎํ อปวิทฺธํฯ **ทิฎฺฐ**นฺติ ปญฺญาย ทิฎฺฐํฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ อุทยวยํ อทฺทส, ตสฺมาฯ **สพฺพมญฺญิตาน**นฺติ สเพฺพสํ ติณฺณมฺปิ ตณฺหาทิฎฺฐิมานมญฺญิตานํฯ **มถิตาน**นฺติ เตสํเยว เววจนํฯ อิทานิ ตานิ วิภชิตฺวา ทเสฺสโนฺต **สพฺพอหํการ-มมํการ-มานานุสยาน**นฺติ อาหฯ เอตฺถ หิ อหํกาโร ทิฎฺฐิ, มมํกาโร ตณฺหา, มานานุสโย มาโนฯ **อนุปาทา วิมุโตฺต**ติ จตูหิ อุปาทาเนหิ กญฺจิ ธมฺมํ อนุปาทิยิตฺวา วิมุโตฺตฯ

๑๙๐. **น อุเปตี**ติ น ยุชฺชติฯ เอตฺถ จ ‘‘น อุปปชฺชตี’’ติ อิทํ อนุชานิตพฺพํ สิยาฯ ยสฺมา ปน เอวํ วุเตฺต โส ปริพฺพาชโก อุเจฺฉทํ คเณฺหยฺย, อุปปชฺชตีติ ปน สสฺสตเมว, อุปปชฺชติ จ น จ อุปปชฺชตีติ เอกจฺจสสฺสตํ, เนว อุปปชฺชติ น น อุปปชฺชตีติ อมราวิเกฺขปํ, ตสฺมา ภควา – ‘‘อยํ อปฺปติโฎฺฐ อนาลโมฺพ โหตุ, สุขปเวสนฎฺฐานํ มา ลภตู’’ติ อนนุญฺญาย ฐตฺวา อนุญฺญมฺปิ ปฎิกฺขิปิฯ **อล**นฺติ สมตฺถํ ปริยตฺตํ ฯ **ธโมฺม**ติ ปจฺจยาการธโมฺมฯ **อญฺญตฺรโยเคนา**ติ อญฺญตฺถ ปโยเคนฯ **อญฺญตฺราจริยเกนา**ติ ปจฺจยาการํ อชานนฺตานํ อเญฺญสํ อาจริยานํ สนฺติเก วสเนฺตนฯ

๑๙๑. **เตน หิ วจฺฉา**ติ ยสฺมา ตฺวํ สโมฺมหมาปาทินฺติ วทสิ, ตสฺมา ตํเยเวตฺถ ปฎิปุจฺฉิสฺสามิฯ **อนาหาโร นิพฺพุโต**ติ อปฺปจฺจโย นิพฺพุโตฯ

๑๙๒. **เยน รูเปนา**ติ เยน รูเปน สตฺตสงฺขาตํ ตถาคตํ รูปีติ ปญฺญาเปยฺยฯ **คมฺภีโร**ติ คุณคมฺภีโรฯ **อปฺปเมโยฺย**ติ ปมาณํ คณฺหิตุํ น สกฺกุเณโยฺยฯ **ทุปฺปริโยคาโฬฺห**ติ ทุโอคาโหทุชฺชาโนฯ **เสยฺยถาปิ มหาสมุโทฺท**ติ ยถา มหาสมุโทฺท คมฺภีโร อปฺปเมโยฺย ทุชฺชาโน, เอวเมว ขีณาสโวปิฯ ตํ อารพฺภ อุปปชฺชตีติอาทิ สพฺพํ น ยุชฺชติฯ กถํ? ยถา ปรินิพฺพุตํ อคฺคิํ อารพฺภ ปุรตฺถิมํ ทิสํ คโตติอาทิ สพฺพํ น ยุชฺชติ, เอวํฯ

อนิจฺจตาติ อนิจฺจตายฯ **สาเร ปติฎฺฐิต**นฺติ โลกุตฺตรธมฺมสาเร ปติฎฺฐิตํฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฎฺฐกถาย

อคฺคิวจฺฉสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. มหาวจฺฉสุตฺตวณฺณนา

๑๙๓. **เอวํ เม สุต**นฺติ มหาวจฺฉสุตฺตํฯ ตตฺถ **สหกถี**ติ สทฺธิํวาโท, พหุํ มยา ตุเมฺหหิ สทฺธิํ กถิตปุพฺพนฺติ กถํ สาเรติ เมตฺติํ ฆเฎติฯ ปุริมานิ หิ เทฺว สุตฺตานิ เอตเสฺสว กถิตานิ, สํยุตฺตเก อพฺยากตสํยุตฺตํ (สํ. นิ. ๔.๔๑๖ อาทโย) นาม เอตเสฺสว กถิตํ – ‘‘กิํ นุ โข, โภ โคตม, สสฺสโต โลโก อิทเมว สจฺจํ โมฆมญฺญนฺติ อพฺยากตเมต’’นฺติ เอวํ เอกุตฺตรนิกาเยปิ อิมินา

สทฺธึ กถิตํ อตฺถิเยวฯ ตสฺมา เอวมาหฯ สมฺมาสมฺพุทฺโธปิ ตสฺส อาคตาคตสฺส สงฺคหํ กตฺวา โอกาสมกาสิเยวฯ กสฺมา? อยญฺหิ สสฺสตทิฏฺฐิโก, สสฺสตทิฏฺฐิกา จ สีฆํ ลทฺธึ น วิสฺสเชฺชนฺติ, วสาเตลมกฺขิตปิโลติกา วิย จิเรน สุชฺฌนฺติฯ ปสฺสติ จ ภควา – ‘‘อยํ ปริพฺพาชโก กาเล คจฺฉนฺเต คจฺฉนฺเต ลทฺธึ วิสฺสเชฺชตฺวา มม สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา ฉ อภิญฺญาโย สจฺฉิกตฺวา อภิญฺญาตสาวโก ภวิสฺสตี’’ติฯ ตสฺมา ตสฺส อาคตาคตสฺส สงฺคหํ กตฺวา โอกาสมกาสิเยวฯ อิทํ ปนสฺส ปจฺฉิมคมนํฯ โส หิ อิมสฺมึ สุตฺเต ตรณํ วา โหตุ อตรณํ วา, ยฏฺฐึ โอตริตฺวา อุทเก ปตมาโน วิย สมณสฺส โคตมสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา ปพฺพชิสฺสามีติ สนฺนิฏฺฐานํ กตฺวา อาคโตฯ ตสฺมา ธมฺมเทสนํ ยาจโนฺต **สาธุ เม ภวํ โคตโม**ติอาทิมาหฯ ตสฺส ภควา มูลวเสน สํขิตฺตเทสนํ, กมฺมปถวเสน วิตฺถารเทสนํ เทเสสิฯ มูลวเสน เจตฺถ อติสํขิตฺตา เทสนา, กมฺมปถวเสน สํขิตฺตา วิตฺถารสทิสาฯ พุทฺธานํ ปน นิปฺปริยาเยน วิตฺถารเทสนา นาม นตฺถิฯ จตุวีสติสมนฺตปฏฺฐานมฺปิ หิ สตฺตปกรเณ อภิธมฺมปิฏเก จ สพฺพํ สํขิตฺตเมวฯ ตสฺมา มูลวเสนาปิ กมฺมปถวเสนาปิ สํขิตฺตเมว เทเสสีติ เวทิตโพฺพฯ

๑๙๔. ตตฺถ **ปาณาติปาตา เวรมณี กุสล**นฺติอาทีสุ ปฏิปาฏิยา สตฺตธมฺมา กามาวจรา, อนภิชฺฌาทโย ตโย จตุภูมิกาปิ วฏฺฏนฺติฯ

***ยโต โข, วจฺฉ, ภิกฺขุโน*ติ** กิญฺจาปิ อนิยเมตฺวา วุตฺตํ, ยถา ปน ชีวกสุตฺเต จ จงฺกีสุตฺเต จ, เอวํ อิมสฺมึ สุตฺเต จ อตฺตานเมว สนฺธาเยตํ ภควตา วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

๑๙๕. **อตฺถิ ปนา**ติ กึ ปุจฺฉามีติ ปุจฺฉติ? อยํ กิรสฺส ลทฺธิ – ‘‘ตสฺมึ ตสฺมึ สาสเน สตฺถาว อรหา โหติ, สาวโก ปน อรหตฺตํ ปตฺตุํ สมโตฺถ นตฺถิฯ สมโณ จ โคตโม ‘ยโต โข, วจฺฉ, ภิกฺขุโน’ติ เอกํ ภิกฺขุํ กเถโนฺต วิย กเถติ, อตฺถิ นุ โข สมณสฺส โคตมสฺส สาวโก อรหตฺตปฺปโตฺต’’ติฯ เอตมตฺถํ ปุจฺฉิสฺสามีติ ปุจฺฉติฯ ตตฺถ **ติฏฺฐตู**ติ ภวํ ตาว โคตโม ติฏฺฐตุ, ภวญฺหิ โลเก ปากโฏ อรหาติ อโตฺถฯ ตสฺมึ พฺยากเต อุตฺตริ ภิกฺขุนีอาทีนํ วเสน ปญฺหํ ปุจฺฉิ, ภควาปิสฺส พฺยากาสิฯ

๑๙๖. **อาราธโก**ติ สมฺปาทโก ปริปูรโกฯ

๑๙๗. **เสขาย วิชฺชาย ปตฺตพฺพ**นฺติ เหฏฺฐิมผลตฺตยํ ปตฺตพฺพํฯ ตํ สพฺพํ มยา อนุปฺปตฺตนฺติ วทติฯ วิตณฺฑวาที ปนาห – ‘‘กตเม ธมฺมา เสกฺขา? จตฺตาโร มคฺคา อปริยาปนฺนา เหฏฺฐิมานิ จ ตีณิ สามญฺญผลานี’’ติ (ธ. ส. ๑๐๒๓) วจนโต อรหตฺตมโคฺคปิ อเนน ปโตฺตเยวฯ ผลํ ปน อปตฺตํ, ตสฺส ปตฺติยา อุตฺตริ โยคํ กถาเปตีติฯ โส เอวํ สญฺญาเปตโพฺพ –

> ‘‘โย เว กิเลสานิ ปหาย ปญฺจ,
> ปริปุณฺณเสโข อปริหานธมฺโม;
> เจโตวสิปฺปโตฺต สมาหิตินฺทฺริโย,
> ส เว ฐิตโตฺตติ นโร ปวุจฺจตี’’ติฯ (อ. นิ. ๔.๕);

อนาคามิปุคฺคโล หิ เอกนฺตปริปุณฺณเสโขฯ ตํ สนฺธาย ‘‘เสขาย วิชฺชาย ปตฺตพฺพ’’นฺติ อาหฯ มคฺคสฺส ปน เอกจิตฺตกฺขณิกตฺตา ตตฺถ ฐิตสฺส ปุจฺฉา นาม นตฺถิฯ อิมินา สุตฺเตน มโคฺคปิ พหุจิตฺตกฺขณิโก โหตูติ เจฯ เอตํ น พุทฺธวจนํ, วุตฺตคาถาย จ อโตฺถ วิรุชฺฌติฯ ตสฺมา อนาคามิผเล ฐตฺวา อรหตฺตมคฺคสฺส วิปสฺสนํ กถาเปตีติ เวทิตโพฺพฯ ยสฺมา ปนสฺส น เกวลํ สุทฺธอรหตฺตเสฺสว อุปนิสฺสโย, ฉนฺนมฺปิ อภิญฺญานํ อุปนิสฺสโย อตฺถิ, ตสฺมา ภควา – ‘‘เอวมยํ

สมเถ กมฺมํ กตฺวา ปญฺจ อภิญฺญา นิพฺพเตฺตสฺสติ , วิปสฺสนาย กมฺมํ กตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิสฺสติฯ เอวํ ฉฬภิญฺโญ มหาสาวโก ภวิสฺสตี''ติ วิปสฺสนามตฺตํ อกเถตฺวา สมถวิปสฺสนา อาจิกฺขิฯ

๑๙๘. **สติ สติอายตเน**ติ สติ สติการเณฯ กิเณฺจตฺถ การณํ? อภิญฺญา วา อภิญฺญาปาทกชฺฌานํ วา อวสาเน ปน อรหตฺตํ วา การณํ อรหตฺตสฺส วิปสฺสนา วาติ เวทิตพฺพํฯ

๒๐๐. **ปริจิโณฺณ เม ภควา**ติ สตฺต หิ เสขา ภควนฺตํ ปริจรนฺติ นาม, ขีณาสเวน ภควา ปริจิโณฺณ โหติฯ อิติ สเงฺขเปน อรหตฺตํ พฺยากโรโนฺต เถโร เอวมาหฯ เต ปน ภิกฺขู ตมตฺถํ น ชานิํสุ, อชานนฺตาว ตสฺส วจนํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวาฯ ภควโต อาโรเจสุํฯ **เทวตา**ติ เตสํ คุณานํ ลาภีเทวตาฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

มหาวจฺฉสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ทีฆนขสุตฺตวณฺณนา

๒๐๑. **เอวํ เม สุต**นฺติ ทีฆนขสุตฺตํฯ ตตฺถ **สูกรขตาย**นฺติ สูกรขตาติ เอวํนามเก เลเณฯ กสฺสปพุทฺธกาเล กิร ตํ เลณํ เอกสฺมิํ พุทฺธนฺตเร ปถวิยา วฑฺฒมานาย อโนฺตภูมิคตํ ชาตํฯ อเถกทิวสํ เอโก สูกโร ตสฺส ฉทนปริยนฺตสมีเป ปํสุํ ขณิฯ เทเว วุเฏฺฐ ปํสุโธโต ฉทนปริยโนฺต ปากโฏ อโหสิฯ เอโก วนจรโก ทิสฺวา – ''ปุเพฺพ สีลวเนฺตหิ ปริภุตฺตเลเณน ภวิตพฺพํ, ปฏิชคฺคิสฺสามิ น''นฺติ สมนฺตโต ปํสุํ อปเนตฺวา เลณํ โสเธตฺวา กุฎฺฎปริเกฺขปํ กตฺวา ทฺวารวาตปานํ โยเชตฺวา สุปรินิฏฺฐิต-สุธากมฺมจิตฺตกมฺมรชตปฏฺฏสทิสาย วาลุกาย สนฺถตปริเวณํ เลณํ กตฺวา มญฺจปีฐํ ปญฺญาเปตฺวา ภควโต วสนตฺถาย อทาสิฯ เลณํ คมฺภีรํ อโหสิ โอตริตฺวา อภิรุหิตพฺพํฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ

ทีฆนโขติ ตสฺส ปริพฺพาชกสฺส นามํฯ **อุปสงฺกมี**ติ กสฺมา อุปสงฺกมิ? โส กิร เถเร อฑฺฒมาสปพฺพชิเต จิเนฺตสิ – ''มยฺหํ มาตุโล อญฺญํ ปาสณฺฑํ คนฺตฺวา น จิรํ ติฏฺฐติ, อิทานิ ปนสฺส สมณสฺส โคตมสฺส สนฺติกํ คตสฺส อฑฺฒมาโส ชาโตฯ ปวตฺติมฺปิสฺส น สุณามิ, โอชวนฺตํ นุ โข สาสนํ, ชานิสฺสามิ น''นฺติ คนฺตุกาโม ชาโตฯ ตสฺมา อุปสงฺกมิฯ **เอกมนฺตํ ฐิโต**ติ ตสฺมิํ กิร สมเย เถโร ภควนฺตํ พีชยมาโน ฐิโต โหติ, ปริพฺพาชโก มาตุเล หิโรตฺตเปฺปน ฐิตโกว ปญฺหํ ปุจฺฉิฯ เตน วุตฺตํ ''เอกมนฺตํ ฐิโต''ติฯ

สพฺพํ เม นกฺขมตีติ สพฺพา เม อุปฺปตฺติโย นกฺขมนฺติ, ปฏิสนฺธิโย นกฺขมนฺตีติ อธิปฺปาเยน วทติฯ เอตฺตาวตาเนน ''อุเจฺฉทวาโทหมสฺมี''ติ ทีปิตํ โหติฯ ภควา ปนสฺส อธิปฺปายํ มุญฺจิตฺวา อกฺขเร ตาว โทสํ ทเสฺสโนฺต **ยาปิ โข เต**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เอสาปิ เต ทิฏฺฐิ นกฺขมตี**ติ เอสาปิ เต ปฐมํ รุจฺจิตฺวา ขมาเปตฺวา คหิตทิฏฺฐิ นกฺขมตีติฯ **เอสา เจ เม, โภ โคตม, ทิฏฺฐิ ขเมยฺยา**ติ มยฺหญฺหิ สพฺพํ นกฺขมตีติ ทิฏฺฐิ, ตสฺส มยฺหํ ยา เอสา สพฺพํ เม นกฺขมตีติ ทิฏฺฐิ, เอสา เม ขเมยฺยฯ ยํ ตํ ''สพฺพํ เม นกฺขมตี''ติ วุตฺตํ, ตมฺปิสฺส ตาทิสเมวฯ ยถา สพฺพคหเณน คหิตาปิ อยํ ทิฏฺฐิ ขมติ, เอวเมวํ ตมฺปิ ขเมยฺย ฯ เอวํ อตฺตโน วาเท อาโรปิตํ โทสํ ญตฺวา ตํ ปริหรามีติ สญฺญาย วทติ, อตฺถโต ปนสฺส ''เอสา ทิฏฺฐิ น เม ขมตี''ติ อาปชฺชติฯ ยสฺส ปเนสา น ขมติ น รุจฺจติ, ตสฺสายํ ตาย ทิฏฺฐิยา สพฺพํ เม น ขมตีติ ทิฏฺฐิ รุจิตํฯ เตน หิ ทิฏฺฐิ

อกฺขเมน อรุจิเตน ภวิตพฺพนฺติ สพฺพํ ขมตีติ รุจฺจตีติ อาปชฺชติฯ น ปเนส ตํ สมฺปฏิจฺฉติ, เกวลํ ตสฺสาปิ อุจฺเฉททิฏฺฐิยา อุจฺเฉทเมว คณฺหาติฯ เตนาห ภควา **อโต โข เต, อคฺคิเวสฺสน,... เป.... อญฺญญฺจ ทิฏฺฐึ อุปาทิยนฺตี**ติฯ ตตฺถ **อโต**ติ ปชหนเกสุ นิสฺสกฺกํ, เย ปชหนฺติ, เตหิ เย นปฺปชหนฺตีติ วุจฺจิยนฺติ, เตว พหุตราติ อโตฺถฯ **พหู หิ พหุตรา**ติ เอตฺถ หิกาโร นิปาตมตฺตํ, พหู พหุตราติ อโตฺถฯ ปรโต **ตนู หิ ตนุตรา**ติ ปเทปิ เอเสว นโยฯ **เย เอวมาหํสู**ติ เย เอวํ วทนฺติฯ **ตเญฺจว ทิฏฺฐึ นปฺปชหนฺติ, อญฺญญฺจ ทิฏฺฐึ อุปาทิยนฺตี**ติ มูลทสฺสนํ นปฺปชหนฺติ, อปรทสฺสนํ อุปาทิยนฺติฯ

เอตฺถ จ สสฺสตํ คเหตฺวา ตมฺปิ อปฺปหาย อุจฺเฉทํ วา เอกจฺจสสฺสตํ วา คเหตุํ น สกฺกา, อุจฺเฉทมฺปิ คเหตฺวา ตํ อปฺปหาย สสฺสตํ วา เอกจฺจสสฺสตํ วา น สกฺกา คเหตุํ, เอกจฺจสสฺสตมฺปิ คเหตฺวา ตํ อปฺปหาย สสฺสตํ วา อุจฺเฉทํ วา น สกฺกา คเหตุํฯ มูลสสฺสตํ ปน อปฺปหาย อญฺญํ สสฺสตเมว สกฺกา คเหตุํฯ กถํ? เอกสฺมิญฺหิ สมเย ‘‘รูปํ สสฺสต’’นฺติ คเหตฺวา อปรสฺมึ สมเย ‘‘น สุทฺธรูปเมว สสฺสตํ, เวทนาปิ สสฺสตา, วิญฺญาณมฺปิ สสฺสต’’นฺติ คณฺหาติฯ อุจฺเฉเทปิ เอกจฺจสสฺสเตปิ เอเสว นโยฯ ยถา จ ขเนฺธสุ, เอวํ อายตเนสุปิ โยเชตพฺพํฯ อิทํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘ตเญฺจว ทิฏฺฐึ นปฺปชหนฺติ, อญฺญญฺจ ทิฏฺฐึ อุปาทิยนฺตี’’ติฯ

ทุติยวาเร **อโต**ติ อปฺปชหนเกสุ นิสฺสกฺกํ, เย นปฺปชหนฺติ, เตหิ, เย ปชหนฺตีติ วุจฺจิยนฺติ, เตว ตนุตรา อปฺปตราติ อโตฺถฯ **ตเญฺจว ทิฏฺฐึ ปชหนฺติ, อญฺญญฺจ ทิฏฺฐึ น อุปาทิยนฺตี**ติ ตญฺจ มูลทสฺสนํ ปชหนฺติ, อญฺญญฺจ ทสฺสนํ น คณฺหนฺติฯ กถํ? เอกสฺมิญฺหิ สมเย ‘‘รูปํ สสฺสต’’นฺติ คเหตฺวา อปรสฺมึ สมเย ตตฺถ อาทีนวํ ทิสฺวา ‘‘โอฬาริกเมตํ มยฺหํ ทสฺสน’’นฺติ ปชหติ ‘‘น เกวลญฺจ รูปํ สสฺสตนฺติ ทสฺสนเมว โอฬาริกํ, เวทนาปิ สสฺสตา…เป…. วิญฺญาณมฺปิ สสฺสตนฺติ ทสฺสนํ โอฬาริกเมวา’’ติ วิสฺสเชฺชติ ฯ อุจฺเฉเทปิ เอกจฺจสสฺสเตปิ เอเสว นโยฯ ยถา จ ขเนฺธสุ, เอวํ อายตเนสุปิ โยเชตพฺพํฯ เอวํ ตญฺจ มูลทสฺสนํ ปชหนฺติ, อญฺญญฺจ ทสฺสนํ น คณฺหนฺติฯ

สนฺตคฺคิเวสฺสนาติ กสฺมา อารภิ? อยํ อุจฺเฉทลทฺธิโก อตฺตโน ลทฺธึ นิคูหติ, ตสฺสา ปน ลทฺธิยา วเณฺณ วุจฺจมาเน อตฺตโน ลทฺธึ ปาตุกริสฺสตีติ ติโสฺส ลทฺธิโย เอกโต ทเสฺสตฺวา วิภชิตุํ อิมํ เทสนํ อารภิฯ

สาราคาย สนฺติเกติอาทีสุ ราควเสน วเฏฺฏ รชฺชนสฺส อาสนฺนา ตณฺหาทิฏฺฐิสํโยชเนน วฏฺฏสํโยชนสฺส สนฺติเกฯ **อภินนฺทนายา**ติ ตณฺหาทิฏฺฐิวเสเนว คิลิตฺวา ปริยาทิยนสฺส คหณสฺส จ อาสนฺนาติ อโตฺถฯ **อสาราคาย สนฺติเก**ติอาทีสุ วเฏฺฏ อรชฺชนสฺส อาสนฺนาติ อาทินา นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

เอตฺถ จ สสฺสตทสฺสนํ อปฺปสาวชฺชํ ทนฺธวิราคํ, อุจฺเฉททสฺสนํ มหาสาวชฺชํ ขิปฺปวิราคํฯ กถํ? สสฺสตวาที หิ อิธโลกํ ปรโลกญฺจ อตฺถีติ ชานาติ, สุกตทุกฺกฏานํ ผลํ อตฺถีติ ชานาติ, กุสลํ กโรติ, อกุสลํ กโรโนฺต ภายติ, วฏฺฏํ อสฺสาเทติ, อภินนฺทติฯ พุทฺธานํ วา พุทฺธสาวกานํ วา สมฺมุขีภูโต สีฆํ ลทฺธึ ชหิตุํ น สโกฺกติฯ ตสฺมา ตํ สสฺสตทสฺสนํ อปฺปสาวชฺชํ ทนฺธวิราคนฺติ วุจฺจติฯ อุจฺเฉทวาที ปน อิธโลกปรโลกํ อตฺถีติ ชานาติ, สุกตทุกฺกฏานํ ผลํ อตฺถีติ ชานาติ, กุสลํ น กโรติ, อกุสลํ กโรโนฺต น ภายติ, วฏฺฏํ น อสฺสาเทติ, นาภินนฺทติ, พุทฺธานํ วา พุทฺธสาวกานํ วา สมฺมุขีภาเว สีฆํ ทสฺสนํ ปชหติฯ ปารมิโย ปูเรตุํ สโกฺกโนฺต พุโทฺธ หุตฺวา, อสโกฺกโนฺต อภินีหารํ กตฺวา สาวโก หุตฺวา ปรินิพฺพายติฯ ตสฺมา อุจฺเฉททสฺสนํ มหาสาวชฺชํ ขิปฺปวิราคนฺติ วุจฺจติฯ

๒๐๒. โส ปน ปริพฺพาชโก เอตมตฺถํ อสลฺลกฺเขตฺวา – ‘‘มยฺหํ ทสฺสนํ สํวณฺณติ ปสํสติ, อทฺธา เม สุนฺทรํ ทสฺสน’’นฺติ สลฺลกฺเขตฺวา **อุกฺกํเสติ เม ภว**นฺติอาทิมาหฯ

อิทานิ ยสฺมา อยํ ปริพฺพาชโก กณฺชิเยเนว ติตฺตกาลาพุ, อุจฺเฉททสฺสเนเนว ปูริโต, โส ยถา กณฺชิยํ อปฺปหาย น สกฺกา ลาพุมฺหิ เตลผาณิตาทีนิ ปกฺขิปิตุํ, ปกฺขิตฺตานิปิ น คณฺหาติ, เอวเมวํ ตํ ลทฺธึ อปฺปหาย อภพฺพ มคฺคผลานํ ลาภาย, ตสฺมา ลทฺธึ ชหาปนตฺถํ **ตตฺรคฺคิเวสฺสนา**ติอาทิ อารทฺธํฯ **วิคฺคโห**ติ กลโหฯ **เอวเมตาสํ ทิฏฺฐีนํ ปหานํ โหตี**ติ เอวํ วิคฺคหาทิอาทีนวํ ทิสฺวา ตาสํ ทิฏฺฐีนํ ปหานํ โหติฯ โส หิ ปริพฺพาชโก ‘‘กึ เม อิมินา วิคฺคหาทินา’’ติ ตํ อุจฺเฉททสฺสนํ ปชหติฯ

๒๐๕. อถสฺส ภควา วมิตกณฺชิเย ลาพุมฺหิ สปฺปิผาณิตาทีนิ ปกฺขิปโนฺต วิย หทเย อมโตสธํ ปูเรสฺสามีติ วิปสฺสนํ อาจิกฺขโนฺต **อยํ โข ปน, อคฺคิเวสฺสน, กาโย**ติอาทิมาหฯ ตสฺสโตฺถ วมฺมิกสุตฺเตฺต วุโตฺตฯ **อนิจฺจโต**ติอาทีนิปิ เหฏฺฐา วิตฺถาริตาเนวฯ **โย กายสฺมึ กายฉโนฺท**ติ ยา กายสฺมึ ตณฺหาฯ **เสฺนโห**ติ ตณฺหาเสฺนโหวฯ **กายนฺวยตา**ติ กายานุคมนภาโว, กายํ อนุคจฺฉนกกิเลโสติ อโตฺถฯ

เอวํ รูปกมฺมฏฺฐานํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อรูปกมฺมฏฺฐานํ ทเสฺสโนฺต **ติโสฺส โข**ติอาทิมาหฯ ปุน ตาสํเยว เวทนานํ อสมฺมิสฺสภาวํ ทเสฺสโนฺต **ยสฺมึ, อคฺคิเวสฺสน, สมเย**ติอาทิมาหฯ ตตฺรายํ สเงฺขปโตฺถ – ยสฺมึ สมเย สุขาทีสุ เอกํ เวทนํ เวทยติ, ตสฺมึ สมเย อญฺญา เวทนา อตฺตโน วารํ วา โอกาสํ วา โอโลกยมานา นิสินฺนา นาม นตฺถิ, อถ โข อนุปฺปนฺนาว โหนฺติ ภินฺนอุทกปุปฺผุฬา วิย จ อนฺตรหิตา วาฯ **สุขาปิ โข**ติอาทิ ตาสํ เวทนานํ จุณฺณวิจุณฺณภาวทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ

น เกนจิ สํวทตีติ ตสฺสตํ คเหตฺวา ‘‘สสฺสตวาที อห’’นฺติ อุเจฺฉทวาทินาปิ สทฺธึ น สํวทติ, ตเมว คเหตฺวา ‘‘สสฺสตวาที อห’’นฺติ เอกจฺจสสฺสตวาทินา สทฺธึ น วิวทติฯ เอวํ ตโยปิ วาทา ปริวเตฺตตฺวา โยเชตพฺพาฯ **ยญฺจ โลเก วุตฺต**นฺติ ยํ โลเก กถิตํ โวหริตํ, เตน โวหรติ อปรามสโนฺต กิญฺจิ ธมฺมํ ปรามาสคฺคาเหน อคฺคณฺหโนฺตฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

‘‘โย โหติ ภิกฺขุ อรหํ กตาวี,
ขีณาสโว อนฺติมเทหธารี;
อหํ วทามีติปิ โส วเทยฺย,
มมํ วทนฺตีติปิ โส วเทยฺย;
โลเก สมญฺญํ กุสโล วิทิตฺวา,
โวหารมเตฺตน โส โวหเรยฺยา’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๒๕);

อปรมฺปิ วุตฺตํ – ‘‘อิมา โข จิตฺต โลกสมญฺญา โลกนิรุตฺติโย โลกโวหารา โลกปญฺญตฺติโย, ยาหิ ตถาคโต โวหรติ อปรามส’’นฺติ (ที. นิ. ๑.๔๔๐)ฯ

๒๐๖. **อภิญฺญาปหานมาหา**ติ สสฺสตาทีสุ เตสํ เตสํ ธมฺมานํ สสฺสตํ อภิญฺญาย ชานิตฺวา สสฺสตสฺส ปหานมาห, อุจฺเฉทํ, เอกจฺจสสฺสตํ อภิญฺญาย เอกจฺจสสฺสตสฺส ปหานํ วทติฯ รูปํ อภิญฺญาย รูปสฺส ปหานํ วทตีติอาทินา นเยเนตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ปฏิสญฺจิกฺขโตติ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสฯ **อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมุจฺจี**ติ อนุปฺปาทนิโรเธน นิรุชฺฌมานหิ อาสเวหิ อคฺคเหตฺวาว จิตฺตํ วิมุจฺจิฯ เอตฺตาวตา เจส ปรสฺส วฑฺฒิตํ ภตฺตํ ภุญฺชิตฺวา ขุทํ วิโนเทนฺโต วิย ปรสฺส อารทฺธาย ธมฺมเทสนาย ญาณํ เปเสตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตเญฺจว ปโตฺต, สาวกปารมีญาณสฺส จ มตฺถกํ, โสฬส จ ปญฺญา ปฏิวิชฺฌิตฺวา ฐิโตฯ ทีฆนโข ปน โสตาปตฺติผลํ ปตฺวา สรเณสุ ปติฏฺฐิโตฯ

ภควา ปน อิมํ เทสนํ สุริเย ธรมาเนเยว นิฏฺฐาเปตฺวา คิชฺฌกูฏา โอรุยฺห เวฬุวนํ คนฺตฺวา สาวกสนฺนิปาตมกาสิ, จตุรงฺคสมนฺนาคโต สนฺนิปาโต อโหสิฯ ตตฺริมานิ องฺคานิ – มาฆนกฺขเตฺตน ยุโตฺต ปุณฺณมอุโปสถทิวโส, เกนจิ อนามนฺติตานิ หุตฺวา อตฺตโนเยว ธมฺมตาย สนฺนิปติตานิ อฑฺฒเตลสานิ ภิกฺขุสตานิ, เตสุ เอโกปิ ปุถุชฺชโน วา โสตาปนฺน-สกทาคามิ-อนาคามิ-สุกฺขวิปสฺสก-อรหเนฺตสุ วา อญฺญตโร นตฺถิ, สเพฺพ ฉฬภิญฺญาว, เอโกปิ เจตฺถ สตฺถเกน เกเส ฉินฺทิตฺวา ปพฺพชิโต นาม นตฺถิ, สเพฺพ เอหิภิกฺขุโนเยวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

ทีฆนขสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. มาคณฺฑิยสุตฺตวณฺณนา

๒๐๗. **เอวํ เม สุต**นฺติ มาคณฺฑิยสุตฺตํฯ ตตฺถ **อคฺยาคาเร**ติ อคฺคิโหมสาลยํฯ **ติณสนฺถารเก**ติ เทฺว มาคณฺฑิยา มาตุโล จ ภาคิเนยฺโย จฯ เตสุ มาตุโล ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปโตฺต, ภาคิเนยฺยปิ สอุปนิสฺสโย นจิรเสฺสว ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิสฺสติฯ อถสฺส ภควา อุปนิสฺสยํ ทิสฺวา รมณียํ เทวคพฺภสทิสํ คนฺธกุฏึ ปหาย ตตฺถ ฉาริกติณกจวราทีหิ อุกฺลาเป อคฺยาคาเร ติณสนฺถารกํ ปญฺญาเปตฺวา ปรสงฺคหกรณตฺถํ กติปาหํ วสิตฺถฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **เตนุปสงฺกมี**ติ น เกวลํ ตํทิวสเมว, ยสฺมา ปน ตํ อคฺยาคารํ คามูปจาเร ทารกทาริกาหิ โอกิณฺณํ อวิวิตฺตํ, ตสฺมา ภควา นิจฺจกาลมฺปิ ทิวสภาคํ ตสฺมิํ วนสเณฺฑ วีตินาเมตฺวา สายํ วาสตฺถาย ตตฺถ อุปคจฺฉติฯ

อทฺทสา โข…เป…. ติณสนฺถารกํ ปญฺญตฺตนฺติ ภควา อเญฺญสุ ทิวเสสุ ติณสนฺถารกํ สงฺฆริตฺวา สญฺญาณํ กตฺวา คจฺฉติ, ตํทิวสํ ปน ปญฺญเปตฺวาว อคมาสิฯ กสฺมา? ตทา หิ ปจฺจูสสมเย โลกํ โอโลเกตฺวาว อทฺทส – ''อชฺช มาคณฺฑิโย อิธาคนฺตฺวา อิมํ ติณสนฺถารกํ ทิสฺวา ภารทฺวาเชน สทฺธิํ ติณสนฺถารกํ อารพฺภ กถาสลฺลาปํ กริสฺสติ, อถาหํ อาคนฺตฺวา ธมฺมํ เทเสสฺสามิ, โส ธมฺมํ สุตฺวา มม สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิสฺสติฯ ปเรสํ สงฺคหกรณตฺถเมว หิ มยา ปารมิโย ปูริตา''ติ ติณสนฺถารกํ ปญฺญเปตฺวาว อคมาสิฯ

สมณเสยฺยานุรูปํ มเญฺญติ อิมํ ติณสนฺถารกํ ''สมณสฺส อนุจฺฉวิกา เสยฺยา''ติ มญฺญามิฯ น จ อสญฺญตสมณสฺส นิวุตฺถฏฺฐานเมตํฯ ตถาเหตฺถ หเตฺถน อากฑฺฒิตฏฺฐานํ วา ปาเทน อากฑฺฒิตฏฺฐานํ วา สีเสน ปหฏฏฺฐานํ วา น ปญฺญายติ, อนากุโล อนากิโณฺณ อภิโนฺน เฉเกน จิตฺตกาเรน ตูลิกาย ปริจฺฉินฺทิตฺวา ปญฺญโตฺต วิยฯ สญฺญตสมณสฺส วสิตฏฺฐานํ, กสฺส โภ วสิตฏฺฐานนฺติ ปุจฺฉติฯ **ภูนหุโน**ติ หตวฑฺฒิโน มริยาทการกสฺสฯ กสฺมา เอวมาห? ฉสุ ทฺวาเรสุ วฑฺฒิปญฺญาปนลทฺธิกตฺตาฯ อยญฺหิ ตสฺส ลทฺธิ – จกฺขุ พฺรูเหตพฺพํ วเฑฺฒตพฺพํ, อทิฏฺฐํ ทกฺขิตพฺพํ, ทิฏฺฐํ สมติกฺกมิตพฺพํฯ โสตํ พฺรูเหตพฺพํ วเฑฺฒตพฺพํ, อสุตํ โสตพฺพํ, สุตํ สมติกฺกมิตพฺพํฯ ฆานํ พฺรูเหตพฺพํ วเฑฺฒตพฺพํ, อฆายิตํ ฆายิตพฺพํ, ฆายิตํ สมติกฺกมิตพฺพํฯ ชิวฺหา

พฺรูเหตพฺพา วเฑฺฒตพฺพา, อสฺสายิตํ สายิตพฺพํ, สายิตํ สมติกฺกมิตพฺพํฯ กาโย พฺรูเหตโพฺพ วเฑฺฒตโพฺพ, อผุฏฺฐํ ผุสิตพฺพํ, ผุฏฺฐํ สมติกฺกมิตพฺพํฯ มโน พฺรูเหตโพฺพ วเฑฺฒตโพฺพ, อวิญฺญาตํ วิชานิตพฺพํ, วิญฺญาตํ สมติกฺกมิตพฺพํฯ เอวํ โส ฉสุ ทฺวาเรสุ วฑฺฒึ ปญฺญเปติฯ ภควา ปน –

> ‘‘จกฺขุนา สํวโร สาธุ, สาธุ โสเตน สํวโร;
> ฆาเนน สํวโร สาธุ, สาธุ ชิวฺหาย สํวโรฯ
>
> กาเยน สํวโร สาธุ, สาธุ วาจาย สํวโร;
> มนสา สํวโร สาธุ, สาธุ สพฺพตฺถ สํวโร;
> สพฺพตฺถ สํวุโต ภิกฺขุ, สพฺพทุกฺขา ปมุจฺจตี’’ติฯ (ธ. ป. ๓๖๐-๓๖๑) –

ฉสุ ทฺวาเรสุ สํวรํ ปญฺญเปติฯ ตสฺมา โส ‘‘วฑฺฒิหโต สมโณ โคตโม มริยาทการโก’’ติ มญฺญมาโน ‘‘ภูนหุโน’’ติ อาหฯ

อริเย ญาเย ธเมฺม กุสเลติ ปริสุเทฺธ การณธเมฺม อนวเชฺชฯ อิมินา กึ ทเสฺสติ? เอวรูปสฺส นาม อุคฺคตสฺส ปญฺญาตสฺส ยสสฺสิโน อุปริ วาจํ ภาสมาเนน วีมํสิตฺวา อุปธาเรตฺวา มุเข อารกฺขํ ฐเปตฺวา ภาสิตโพฺพ โหติฯ ตสฺมา มา สหสา อภาสิ, มุเข อารกฺขํ ฐเปหีติ ทเสฺสติฯ **เอวญฺหิ โน สุเตฺต โอจรตี**ติ ยสฺมา อมฺหากํ สุเตฺต เอวํ อาคจฺฉติ, น มยํ มุขารุฬฺหิจฺฉามตฺตํ วทาม, สุเตฺต จ นาม อาคตํ วทมานา กสฺส ภาเยยฺยาม, ตสฺมา สมฺมุขาปิ นํ วเทยฺยามาติ อโตฺถฯ **อโปฺปสฺสุโกฺก**ติ มม รกฺขนตฺถาย อนุสฺสุโกฺก อวาวโฏ หุตฺวาติ อโตฺถฯ **วุโตฺตว นํ วเทยฺยา**ติ มยา วุโตฺตว หุตฺวา อปุจฺฉิโตว กถํ สมุฏฺฐาเปตฺวา อมฺพชมฺพูอาทีนิ คเหตฺวา วิย อปูรยมาโน มยา กถิตนิยาเมน ภวํ ภารทฺวาโช วเทยฺย, วทสฺสูติ อโตฺถฯ

๒๐๘. **อโสฺสสิ โข**ติ สตฺถา อาโลกํ วเฑฺฒตฺวา ทิพฺพจกฺขุนา มาคณฺฑิยํ ตตฺถ อาคตํ อทฺทส, ทฺวินฺนํ ชนานํ ภาสมานานํ ทิพฺพโสเตน สทฺทมฺปิ อโสฺสสิฯ **ปฏิสลฺลานา วุฏฺฐิโต**ติ ผลสมาปตฺติยา วุฏฺฐิโตฯ **สํวิโคฺค**ติ ปีติสํเวเคน สํวิโคฺค จลิโต กมฺปิโตฯ ตสฺส กิร เอตทโหสิ – ‘‘เนว มาคณฺฑิเยน สมณสฺส โคตมสฺส อาโรจิตํ, น มยาฯ อเมฺห มุญฺจิตฺวา อโญฺญ เอตฺถ ตติโยปิ นตฺถิ, สุโต ภวิสฺสติ อมฺหากํ สโทฺท ติขิณโสเตน ปุริเสนา’’ติฯ อถสฺส อพฺภนฺตเร ปีติ อุปฺปชฺชิตฺวา นวนฺวุติโลมกูปสหสฺสานิ อุทฺธคฺคานิ อกาสิฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สํวิโคฺค โลมหฏฺฐชาโต’’ติฯ **อถ โข มาคณฺฑิโย ปริพฺพาชโก**ติ ปริพฺพาชกสฺส ปภินฺนมุขํ วิย พีชํ ปริปากคตํ ญาณํ, ตสฺมา สนฺนิสีทิตุํ อสโกฺกโนฺต อาหิณฺฑมาโน ปุน สตฺถุ สนฺติกํ อาคนฺตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิฯ ตํ ทเสฺสตุํ ‘‘อถ โข มาคณฺฑิโย’’ติอาทิ วุตฺตํฯ

๒๐๙. สตฺถา – ‘‘เอวํ กิร ตฺวํ, มาคณฺฑิย, มํ อวจา’’ติ อวตฺวาว **จกฺขุํ โข, มาคณฺฑิยา**ติ ปริพฺพาชกสฺส ธมฺมเทสนํ อารภิฯ ตตฺถ วสนฏฺฐานเฏฺฐน รูปํ จกฺขุสฺส อาราโมติ จกฺขุ **รูปารามํ**ฯ รูเป รตนฺติ **รูปรตํ**ฯ รูเปน จกฺขุ อาโมทิตํ ปโมทิตนฺติ **รูปสมฺมุทิตํฯ ทนฺต**นฺติ นิพฺพิเสวนํฯ **คุตฺต**นฺติ โคปิตํฯ **รกฺขิต**นฺติ ฐปิตรกฺขํฯ **สํวุต**นฺติ ปิหิตํฯ **สํวราย**าติ ปิธานตฺถายฯ

๒๑๐. **ปริจาริตปุโพฺพ**ติ อภิรมิตปุโพฺพฯ **รูปปริฬาห**นฺติ รูปํ อารพฺภ อุปฺปชฺชนปริฬาหํฯ **อิมสฺส ปน เต, มาคณฺฑิย, กิมสฺส วจนีย**นฺติ อิมสฺส รูปํ ปริคฺคณฺหิตฺวา อรหตฺตปฺปตฺตสฺส ขีณาสวสฺส ตยา กึ วจนํ วตฺตพฺพํ อสฺส, วุฑฺฒิหโต มริยาทการโกติ อิทํ

วตฺตพฺพํ, น วตฺตพฺพนฺติ ปุจฺฉติฯ **น กิญฺจิ, โภ โคตมา**ติ, โภ โคตม, กิญฺจิ วตฺตพฺพํ นตฺถิฯ เสสทฺวาเรสุปิ เอเสว นโยฯ

๒๑๑. อิทานิ ยสฺมา ตยา ปญฺจกฺขเนฺธ ปริคฺคเหตฺวา อรหตฺตปฺปตฺตสฺส ขีณาสวสฺส กิญฺจิ วตฺตพฺพํ นตฺถิ, อหญฺจ ปญฺจกฺขเนฺธ ปริคฺคเหตฺวา สพฺพญฺญุตํ ปตฺโต, ตสฺมา อหมฺปิ เต น กิญฺจิ วตฺตโพฺพติ ทเสฺสตุํ **อหํ โข ปนา**ติอาทิมาหฯ **ตสฺส มยฺหํ มาคณฺฑิยา**ติ คิหิกาเล อตฺตโน สมฺปตฺติํ ทเสฺสโนฺต อาหฯ ตตฺถ **วสฺสิโก**ติอาทีสุ ยตฺถ สุขํ โหติ วสฺสกาเล วสิตุํ, อยํ วสฺสิโกฯ อิตเรสุปิ เอเสว นโยฯ อยํ ปเนตฺถ วจนโตฺถ – วสฺสํ วาโส วสฺสํ, วสฺสํ อรหตีติ **วสฺสิโก**ฯ อิตเรสุปิ เอเสว นโยฯ

ตตฺถ วสฺสิโก ปาสาโท นาติอุโจฺจ โหติ นาตินีโจ, ทฺวารวาตปานานิปิสฺส นาติตนูนิ นาติพหูนิ, ภูมตฺถรณปจฺจตฺถรณขชฺชโภชฺชานิเปตฺถ มิสฺสกาเนว วฎฺฎนฺติฯ เหมนฺติเก ถมฺภาปิ ภิตฺติโยปิ นีจา โหนฺติ, ทฺวารวาตปานานิ ตนุกานิ สุขุมจฺฉิทฺทานิฯ อุณฺหปเวสนตฺถาย ภิตฺตินิยูหานิ นีหรียนฺติฯ ภูมตฺถรณปจฺจตฺถรณนิวาสนปารุปนานิ ปเนตฺถ อุณฺหวีริยานิ กมฺพลาทีนิ วฎฺฎนฺติฯ ขชฺชโภชฺชํ สินิทฺธํ กฎุกสนฺนิสฺสิตญฺจฯ คิมฺหิเก ถมฺภาปิ ภิตฺติโยปิ อุจฺจา โหนฺติฯ ทฺวารวาตปานานิ ปเนตฺถ พหูนิ วิปุลชาลานิ ภวนฺติฯ ภูมตฺถรณาทีนิ ทุกูลมยานิ วฎฺฎนฺติ, ขชฺชโภชฺชานิ มธุรรสสีตวีริยานิฯ วาตปานสมีเปสุ เจตฺถ นว จาฎิโย ฐเปตฺวา อุทกสฺส ปูเรตฺวา นีลุปฺปลาทีหิ สญฺฉาเทนฺติฯ เตสุ เตสุ ปเทเสสุ อุทกยนฺตานิ กโรนฺติ, เยหิ เทเว วสฺสเนฺต วิย อุทกธารา นิกฺขมนฺติฯ

โพธิสตฺตสฺส ปน อฎฺฐสตสุวณฺณฆเฎ จ รชตฆเฎ จ คนฺธทกสฺส ปูเรตฺวา นีลุปฺปลคจฺฉเก กตฺวา สยนํ ปริวาเรตฺวา ฐปยิํสุฯ มหเนฺตสุ โลหกฎาเหสุ คนฺธกลลํ ปูเรตฺวา นีลุปฺปลปทุมปุณฺฑรีกานิ โรเปตฺวา อุตฺคฺคหณตฺถาย ตตฺถ ตตฺถ ฐเปสุํฯ สูริยรสฺมีหิ ปุปฺผานิ ปุปฺผนฺติฯ นานาวิธา ภมรคณา ปาสาทํ ปวิสิตฺวา ปุเปฺผสุ รสํ คณฺหนฺตา วิจรนฺติฯ ปาสาโท อติสุคโนฺธ โหติฯ ยมกภิตฺติยา อนฺตเร โลหนาฬิํ ฐเปตฺวา นวภูมิกปาสาทสฺส อุปริ อากาสงฺคเณ รตนมณฺฑปมตฺถเก สุขุมจฺฉิทฺทกํ ชาลํ พทฺธํ อโหสิฯ เอกสฺมิํ ฐาเน สุกฺขมหิํสจมฺมํ ปสาเรติฯ โพธิสตฺตสฺส อุทกกีฬนเวลาย มหิํสจเมฺม ปาสาณคุเฬ ขิปนฺติ, เมฆถนิตสโทฺท วิย โหติฯ เหฎฺฐา ยนฺตํ ปริวเตฺตนฺติ, อุทกํ อภิรุหิตฺวา ชาลมตฺถเก ปตติ, วสฺสปตนสลิลํ วิย โหติฯ ตทา โพธิสโตฺต นีลปฎํ นิวาเสติ, นีลปฎํ ปารุปติ, นีลปสาธนํ ปสาเธติฯ ปริวาราปิสฺส จตฺตาลีสนาฎกสหสฺสานิ นีลวตฺถาภรณาเนว นีลวิเลปนานิ หุตฺวา มหาปุริสํ ปริวาเรตฺวา รตนมณฺฑปํ คจฺฉนฺติฯ ทิวสภาคํ อุทกกีฬํ กีฬโนฺต สีตลํ อุตุสุขํ อนุโภติฯ

ปาสาทสฺส จตูสุ ทิสาสุ จตฺตาโร สรา โหนฺติฯ ทิวากาเล นานาวณฺณสกุณคณา ปาจีนสรโต วุฎฺฐาย วิรวมานา ปาสาทมตฺถเกน ปจฺฉิมสรํ คจฺฉนฺติฯ ปจฺฉิมสรโต วุฎฺฐาย ปาจีนสรํ, อุตฺตรสรโต ทกฺขิณสรํ, ทกฺขิณสรโต อุตฺตรสรํ คจฺฉนฺติ, อนฺตรวสฺสสมโย วิย โหติฯ เหมนฺติกปาสาโท ปน ปญฺจภูมิโก อโหสิ, วสฺสิกปาสาโท สตฺตภูมิโกฯ

นิปฺปุริเสหีติ ปุริสวิรหิเตหิฯ น เกวลเญฺจตฺถ ตูริยาเนว นิปฺปุริสานิ, สพฺพฎฺฐานานิปิ นิปฺปุริสาเนว ฯ โทวาริกาปิ อิตฺถิโยว, นฺหาปนาทิปริกมฺมกราปิ อิตฺถิโยวฯ ราชา กิร – ''ตถารูปํ อิสฺสริยสุขสมฺปตฺติํ อนุภวมานสฺส ปุริสํ ทิสฺวา ปริสงฺกา อุปฺปชฺชติ, สา เม ปุตฺตสฺส มา อโหสี''ติ สพฺพกิเจฺจสุ อิตฺถิโยว ฐเปสิฯ **ตาย รติยา รมมาโน**ติ อิทํ จตุตฺถชฺฌานิกผลสมาปตฺติรติํ สนฺธาย วุตฺตํฯ

๒๑๒. **คหปติ วา คหปติปุตฺโต วา**ติ เอตฺถ ยสฺมา ขตฺติยานํ เสตจฺฉตฺตสฺมึเยว ปตฺถนา โหติ, มหา จ เนสํ ปปโญฺจ, พฺราหฺมณา มเนฺตหิ อติตฺตา มเนฺต คเวสนฺตา วิจรนฺติ, คหปติโน ปน มุทฺทาคณนมตฺตํ อุคฺคหิตกาลโต ปฏฺฐาย สมฺปตฺตึเยว อนุภวนฺติ, ตสฺมา ขตฺติยพฺราหฺมเณ อคฺคเหตฺวา ''คหปติ วา คหปติปุตฺโต วา''ติ อาหฯ **อาวเฎฺฐยฺยา**ติ มานุสกกามเหตุ อาวโฎฺฏ ภเวยฺยาติ อโตฺถฯ **อภิกฺกนฺตตรา**ติ วิสิฎฺฐตราฯ **ปณีตตรา**ติ อตปฺปกตราฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ''กุสเคฺคนุทกมาทาย, สมุเทฺท อุทกํ มิเน;
> เอวํ มานุสกา กามา, ทิพฺพกามาน สนฺติเก''ติฯ (ชา. ๒.๒๑.๓๘๙) –

สมธิคยฺห ติฎฺฐตีติ ทิพฺพสุขํ คณฺหิตฺวา ตโต วิสิฎฺฐตรา หุตฺวา ติฎฺฐติฯ

โอปมฺมสํสนฺทนํ ปเนตฺถ เอวํ เวทิตพฺพํ – คหปติสฺส ปญฺจหิ กามคุเณหิ สมงฺคีภูตกาโล วิย โพธิสตฺตสฺส ตีสุ ปาสาเทสุ จตฺตาลีสสหสฺสอิตฺถิมเชฺฌ โมทนกาโล, ตสฺส สุจริตํ ปูเรตฺวา สเคฺค นิพฺพตฺตกาโล วิย โพธิสตฺตสฺส อภินิกฺขมนํ กตฺวา โพธิปลฺลเงฺก สพฺพญฺญุตํ ปฎิวิชฺฌกาโล , ตสฺส นนฺทนวเน สมฺปตฺตึ อนุภวนกาโล วิย ตถาคตสฺส จตุตฺถชฺฌานิกผลสมาปตฺติรติยา วีติวตฺตนกาโล, ตสฺส มานุสกานํ ปญฺจนฺนํ กามคุณานํ อปตฺถนกาโล วิย ตถาคตสฺส จตุตฺถชฺฌานิกผลสมาปตฺติรติยา วีตินาเมนฺตสฺส หีนชนสุขสฺส อปตฺถนกาโลติฯ

๒๑๓. **สุขี**ติ ปฐมํ ทุกฺขิโต ปจฺฉา สุขิโต อสฺสฯ **เสรี**ติ ปฐมํ เวชฺชทุติยโก ปจฺฉา เสรี เอกโก ภเวยฺยฯ **สยํวสี**ติ ปฐมํ เวชฺชสฺส วเส วตฺตมาโน เวเชฺชน นิสีทาติ วุเตฺต นิสีทิ, นิปชฺชาติ วุเตฺต นิปชฺชิ, ภุญฺชาติ วุเตฺต ภุญฺชิ, ปิวาติ วุเตฺต ปิวิ, ปจฺฉา สยํวสี ชาโตฯ **เยน กามํ คโม**ติ ปฐมํ อิจฺฉิติจฺฉิตฎฺฐานํ คนฺตุํ นาลตฺถ, ปจฺฉา โรเค วูปสเนฺต วนทสฺสน-คิริทสฺสน-ปพฺพตทสฺสนาทีสุปิ เยนกามํ คโม ชาโต, ยตฺถ ยเตฺถว คนฺตุํ อิจฺฉติ, ตตฺถ ตเตฺถว คเจฺฉยฺยฯ

เอตฺถาปิ อิทํ โอปมฺมสํสนฺทนํ – ปุริสสฺส กุฎฺฐิกาโล วิย หิ โพธิสตฺตสฺส อคารมเชฺฌ วสนกาโล, องฺคารกปลฺลํ วิย เอกํ กามวตฺถุ, เทฺว กปลฺลานิ วิย เทฺว วตฺถูนิ, สกฺกสฺส ปน เทวรโญฺญ อฑฺฒเตยฺยโกฎิยานิ องฺคารกปลฺลานิ วิย อฑฺฒติยนาฎกโกฎิโย, นเขหิ วณมุขานิ ตเจฺฉตฺวา องฺคารกปเลฺล ปริตาปนํ วิย วตฺถุปฎิเสวนํ, เภสชฺชํ อาคมฺม อโรคกาโล วิย กาเมสุ อาทีนวํ เนกฺขมฺเม จ อานิสํสํ ทิสฺวา นิกฺขมฺม พุทฺธภูตกาเล จตุตฺถชฺฌานิกผลสมาปตฺติรติยา วีติวตฺตนกาโล, อญฺญํ กุฎฺฐิปุริสํ ทิสฺวา อปตฺถนกาโล วิย ตาย รติยา วีตินาเมนฺตสฺส หีนชนรติยา อปตฺถนกาโลติฯ

๒๑๔. **อุปหตินฺทฺริโย**ติ กิมิรกุเฎฺฐน นาม อุปหตกายปฺปสาโทฯ **อุปหตินฺทฺริยา**ติ อุปหตปญฺญินฺทฺริยาฯ เต ยถา โส อุปหตกายินฺทฺริโย กุฎฺฐี ทุกฺขสมฺผสฺสสฺมึเยว อคฺคิสฺมึ สุขมิติ วิปรีตสญฺญํ ปจฺจลตฺถ, เอวํ ปญฺญินฺทฺริยสฺส อุปหตตฺตา ทุกฺขสมฺผเสฺสเสฺวว กาเมสุ สุขมิติ วิปรีตสญฺญํ ปจฺจลตฺถุํฯ

๒๑๕. **อสุจิตรานิ เจวา**ติอาทีสุ ปกติยาว ตานิ อสุจีนิ จ ทุคฺคนฺธานิ จ ปูตีนิ จ, อิทานิ ปน อสุจิตรานิ เจว ทุคฺคนฺธตรานิ จ ปูติตรานิ จ โหนฺติฯ **กาจี**ติ ตสฺส หิ ปริตาเปนฺตสฺส จ กณฺฑูวนฺตสฺส จ ปาณกา อโนฺต ปวิสนฺติ, ทุฎฺฐโลหิตทุฎฺฐปุพฺพา ปคฺฆรนฺติฯ เอวมสฺส กาจิ อสฺสาทมตฺตา โหติฯ

อาโรคฺยปรมาติ คาถาย เย เกจิ ธนลาภา วา ยสลาภา วา ปุตฺตลาภา วา อตฺถิ, อาโรคฺยํ เตสํ ปรมํ อุตฺตมํ, นตฺถิ ตโต อุตฺตริตโร ลาโภติ, อาโรคฺยปรมา ลาภาฯ ยํกิญฺจิ ฌานสุขํ วา มคฺคสุขํ วา ผลสุขํ วา อตฺถิ, นิพฺพานํ ตตฺถ ปรมํ, นตฺถิ ตโต อุตฺตริตรํ สุขนฺติ นิพฺพานํ ปรมํ สุขํฯ **อฏฺฐงฺคิโก มคฺคาน**นฺติ ปุพฺพภาคมคฺคานํ ปุพฺพภาคคมเนเนว อมตคามีนํ อฏฺฐงฺคิโก เขโม, นตฺถิ ตโต เขมตโร อโญฺญ มโคฺคฯ อถ วา **เขมํ อมตคามิน**นฺติ เอตฺถ เขมนฺติปิ อมตนฺติปิ นิพฺพานเสฺสว นามํฯ ยาวตา ปุถุสมณพฺราหฺมณา ปรปฺปวาทา เขมคามิโน จ อมตคามิโน จาติ ลทฺธิวเสน คหิตา, สเพฺพสํ เตสํ เขมอมตคามีนํ มคฺคานํ อฏฺฐงฺคิโก ปรโม อุตฺตโมติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ

๒๑๖. **อาจริยปาจริยาน**นฺติ อาจริยานเญฺจว อาจริยาจริยานญฺจฯ **สเมตี**ติ เอกนาฬิยา มิตํ วิย เอกตุลาย ตุลิตํ วิย สทิสํ โหติ นินฺนานากรณํฯ **อโนมชฺชตี**ติ ปาณึ เหฏฺฐา โอตาเรโนฺต มชฺชติ – ‘‘อิทํ ตํ, โภ โคตม, อาโรคฺยํ, อิทํ ตํ นิพฺพาน’’นฺติ กาเลน สีสํ กาเลน อุรํ ปริมชฺชโนฺต เอวมาหฯ

๒๑๗. **เฉก**นฺติ สมฺปนฺนํฯ **สาหุฬิจีเรนา**ติ กาฬเกหิ เอฬกโลเมหิ กตถูลจีเรนฯ สงฺการโจฬเกนาติปิ วทนฺติฯ **วาจํ นิจฺฉาเรยฺยา**ติ กาเลน ทสาย กาเลน อเนฺต กาเลน มเชฺฌ ปริมชฺชโนฺต นิจฺฉาเรยฺย, วเทยฺยาติ อโตฺถฯ **ปุพฺพเกเหสา**ติ ปุพฺพเกหิ เอสาฯ วิปสฺสีปิ หิ ภควา…เป.… กสฺสโปปิ ภควา จตุปริสมเชฺฌ นิสิโนฺน อิมํ คาถํ อภาสิ, ‘‘อตฺถนิสฺสิตคาถา’’ติ มหาชโน อุคฺคณฺหิฯ สตฺถริ ปรินิพฺพุเต อปรภาเค ปริพฺพาชกานํ อนฺตรํ ปวิฏฺฐาฯ เต โปตฺถเก คตํ กตฺวา ปททฺวยเมว รกฺขิตุํ สกฺขึสุฯ เตนาห – **สา เอตรหิ อนุปุเพฺพน ปุถุชฺชนคาถา**ติฯ

๒๑๘. โรโคว ภูโตติ **โรคภูโต**ฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ **อริยํ จกฺขุ**นฺติ ปริสุทฺธํ วิปสฺสนาญาณเญฺจว มคฺคญาณญฺจฯ **ปโหตี**ติ สมโตฺถฯ **เภสชฺชํ กเรยฺยา**ติ อุทฺธํวิเรจนํ อโธวิเรจนํ อญฺชนญฺจาติ เภสชฺชํ กเรยฺยฯ

๒๑๙. **น จกฺขูนิ อุปฺปาเทยฺยา**ติ ยสฺส หิ อนฺตรา ปิตฺตเสมฺหาทิปลิเวเฐน จกฺขุปสาโท อุปหโต โหติ, โส เฉกํ เวชฺชํ อาคมฺม สปฺปายเภสชฺชํ เสวโนฺต จกฺขูนิ อุปฺปาเทติ นามฯ ชจฺจโนฺธ ปน มาตุกุจฺฉิยํเยว วินฏฺฐานิ, ตสฺมา โส น ลภติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘น จกฺขูนิ อุปฺปาเทยฺยา’’ติฯ

๒๒๐. ทุติยวาเร **ชจฺจโนฺธ**ติ ชาตกาลโต ปฏฺฐาย ปิตฺตาทิปลิเวเฐน อโนฺธฯ **อมุสฺมิ**นฺติ ตสฺมึ ปุเพฺพ วุเตฺตฯ **อมิตฺตโตปิ ทเหยฺยา**ติ อมิโตฺต เม อยนฺติ เอวํ อมิตฺตโต ฐเปยฺยฯ ทุติยปเทปิ เอเสว นโยฯ **อิมินา จิเตฺตนา**ติ วฏฺฏํ อนุคตจิเตฺตนฯ **ตสฺส เม อุปาทานปจฺจยา**ติ เอกสนฺธิ ทฺวิสเงฺขโป ปจฺจยากาโร กถิโต, วฏฺฏํ วิภาวิตํฯ

๒๒๑. **ธมฺมานุธมฺม**นฺติ ธมฺมสฺส อนุธมฺมํ อนุจฺฉวิกํ ปฏิปทํฯ **อิเม โรคา คณฺฑา สลฺลา**ติ ปญฺจกฺขเนฺธ ทเสฺสติฯ **อุปาทานนิโรธา**ติ วิวฏฺฏํ ทเสฺสโนฺต อาหฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

มาคณฺฑิยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. สนฺทกสุตฺตวณฺณนา

๒๒๓. **เอวํ เม สุต**นฺติ สนฺทกสุตฺตํฯ ตตฺถ **ปิลกฺขคุหาย**นฺติ ตสฺสา คุหาย ทฺวาเร ปิลกฺขรุกฺโข อโหสิ, ตสฺมา ปิลกฺขคุหาเตฺวว สงฺขํ คตาฯ **ปฏิสลฺลานา วุฏฺฐิโต**ติ วิเวกโต วุฏฺฐิโตฯ **เทวกตโสโพฺภ**ติ วโสฺสทเกเนว ตินฺนฏฺฐาเน ชาโต มหาอุทกรหโทฯ **คุหาทสฺสนายา**ติ เอตฺถ **คุหา**ติ ปํสุคุหาฯ สา อุนฺนเม อุทกมุตฺตฏฺฐาเน อโหสิ, เอกโต อุมงฺคํ กตฺวา ขาณุเก จ ปํสุญฺจ นีหริตฺวา อโนฺต ถเมฺภ อุสฺสาเปตฺวา มตฺถเก ปทรจฺฉนฺนเคหสเงฺขเปน กตา, ตตฺถ เต ปริพฺพาชกา วสนฺติฯ สา วสฺสาเน อุทกปุณฺณา ติฏฺฐติ, นิทาเฆ ตตฺถ วสนฺติฯ ตํ สนฺธาย ‘‘คุหาทสฺสนายา’’ติ อาหฯ วิหารทสฺสนตฺถญฺหิ อนมตคฺคิยํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา สมุทฺทปพฺพตทสฺสนตฺถํ วาปิ คนฺตุํ วฏฺฏตีติฯ

อุนฺนาทินิยาติ อุจฺจํ นทมานายฯ เอวํ นทมานาย จสฺสา อุทฺธงฺคมนวเสน อุโจฺจ, ทิสาสุ ปตฺถฏวเสน มหาสโทฺทติ อุจฺจาสทฺทมหาสโทฺท, ตาย **อุจฺจาสทฺทมหาสทฺทาย**ฯ เตสํ ปริพฺพาชกานํ ปาโตว อุฏฺฐาย กตฺตพฺพํ นาม เจติยวตฺตํ วา โพธิวตฺตํ วา อาจริยุปชฺฌายวตฺตํ วา โยนิโสมนสิกาโร วา นตฺถิฯ เตน เต ปาโตว อุฏฺฐาย พาลาตเป นิสินฺนา, สายํ วา กถาย ผาสุกตฺถาย สนฺนิปติตา ‘‘อิมสฺส หโตฺถ โสภโณ อิมสฺส ปาโท’’ติ เอวํ อญฺญมญฺญสฺส หตฺถปาทาทีนิ วา อารพฺภ อิตฺถิปุริสทารกทาริกาวเณฺณ วา อญฺญํ วา กามสฺสาทภวสฺสาทาทิวตฺถุํ อารพฺภ กถํ ปฏฺฐเปตฺวา อนุปุเพฺพน ราชกถาทิอเนกวิธํ ติรจฺฉานกถํ กเถนฺติฯ สา หิ อนิยฺยานิกตฺตา สคฺคโมกฺขมคฺคานํ ติรจฺฉานภูตา กถาติ **ติรจฺฉานกถา**ฯ ตตฺถ ราชานํ อารพฺภ ‘‘มหาสมฺมโต มนฺธาตา ธมฺมาโสโก เอวํมหานุภาโว’’ติอาทินา นเยน ปวตฺตา กถา **ราชกถา**ฯ เอส นโย **โจรกถาทีสุ**ฯ

เตสุ ‘‘อสุโก ราชา อภิรูโป ทสฺสนีโย’’ติอาทินา นเยน เคหสฺสิตกถาว ติรจฺฉานกถา โหติฯ ‘‘โสปิ นาม เอวํ มหานุภาโว ขยํ คโต’’ติ เอวํ ปวตฺตา ปน กมฺมฏฺฐานภาเว ติฏฺฐติฯ โจเรสุปิ ‘‘มูลเทโว เอวํมหานุภาโว, เมฆมาโล เอวํมหานุภาโว’’ติ เตสํ กมฺมํ ปฏิจฺจ อโห สูราติ เคหสฺสิตกถาว ติรจฺฉานกถาฯ ยุเทฺธปิ ภารตยุทฺธาทีสุ ‘‘อสุเกน อสุโก เอวํ มาริโต เอวํ วิโทฺธ’’ติ กามสฺสาทวเสเนว กถา ติรจฺฉานกถาฯ ‘‘เตปิ นาม ขยํ คตา’’ติ เอวํ ปวตฺตา ปน สพฺพตฺถ กถา กมฺมฏฺฐานเมว โหติฯ อปิจ อนฺนาทีสุ ‘‘เอวํ วณฺณวนฺตํ คนฺธวนฺตํ รสวนฺตํ ผสฺสสมฺปนฺนํ ขาทิมฺห ภุญฺชิมฺห ปิวิมฺห ปริภุญฺชิมฺหา’’ติ กามสฺสาทวเสน กเถตุํ น วฏฺฏติ, สาตฺถกํ ปน กตฺวา – ‘‘ปุเพฺพ เอวํ วณฺณาทิสมฺปนฺนํ อนฺนํ ปานํ วตฺถํ สยนํ มาลํ คนฺธํ สีลวนฺตานํ อทมฺห, เจติเย ปูชํ อกริมฺหา’’ติ กเถตุํ วฏฺฏติฯ

ญาติกถาทีสุปิ ‘‘อมฺหากํ ญาตกา สูรา สมตฺถา’’ติ วา ‘‘ปุเพฺพ มยํ เอวํ วิจิเตฺรหิ ยาเนหิ จริมฺหา’’ติ วา อสฺสาทวเสน วตฺตุํ น วฏฺฏติ, สาตฺถกํ ปน กตฺวา ‘‘เตปิ โน ญาตกา ขยํ คตา’’ติ วา ‘‘ปุเพฺพ มยํ เอวรูปา อุปาหนา สงฺฆสฺส อทมฺหา’’ติ วา กเถตพฺพาฯ **คามกถาปิ** สุนิวิฏฺฐทุนฺนิวิฏฺฐสุภิกฺขทุพฺภิกฺขาทิวเสน วา ‘‘อสุกคามวาสิโน สูรา สมตฺถา’’ติ วา เอวํ อสฺสาทวเสน น วฏฺฏติ, สาตฺถกํ ปน กตฺวา สทฺธา ปสนฺนาติ วา ขยวยํ คตาติ วา วตฺตุํ วฏฺฏติฯ **นิคมนครชนปทกถาสุปิ** เอเสว นโยฯ **อิตฺถิกถาปิ** วณฺณสณฺฐานาทีนิ ปฏิจฺจ อสฺสาทวเสน น วฏฺฏติ, สทฺธา ปสนฺนา ขยํ คตาติ เอวเมว วฏฺฏติฯ **สูรกถาปิ** นนฺทิมิโตฺต นาม โยโธ สูโร อโหสีติ อสฺสาทวเสเนว น วฏฺฏติ, สโทฺธ ปสโนฺน อโหสิ ขยํ คโตติ เอวเมว วฏฺฏติฯ **วิสิขากถาปิ** อสุกา วิสิขา สุนิวิฏฺฐา ทุนฺนิวิฏฺฐา สูรา สมตฺถาติ อสฺสาทวเสเนว น วฏฺฏติ, สทฺธา ปสนฺนา ขยํ คตา อิเจฺจวํ วฏฺฏติฯ

กุมฺภฏฺฐานกถาติ กุมฺภฏฺฐานอุทกติตฺถกถา วา วุจฺจติ กุมฺภทาสิกถา วาฯ สาปิ ‘‘ปาสาทิกา นจฺจิตุํ คายิตุํ เฉกา’’ติ อสฺสาทวเสน น วฏฺฏติ, สทฺธา ปสนฺนาติอาทินา นเยเนว วฏฺฏติฯ **ปุพฺพเปตกถา**ติ อตีตญาติกถาฯ ตตฺถ วตฺตมานญาติกถาสทิโสว วินิจฺฉโยฯ

นานตฺตกถาติ ปุริมปจฺฉิมกถาวิมุตฺตา อวเสสา นานาสภาวา นิรตฺถกกถาฯ **โลกกฺขายิกา**ติ อยํ โลโก เกน นิมฺมิโต, อสุเกน นาม นิมฺมิโต, กากา เสตา อฏฺฐีนํ เสตตฺตา, พกา รตฺตา โลหิตสฺส รตฺตตฺตาติ เอวมาทิกา โลกายตวิตณฺฑสลฺลาปกถาฯ

สมุทฺทกฺขายิกา นาม กสฺมา สมุโทฺท สาคโร, สาครเทเวน ขณิตตฺตา สาคโร, ขโต เมติ หตฺถมุทฺทาย นิเวทิตตฺตา สมุโทฺทติ เอวมาทิกา นิรตฺถกา สมุทฺทกฺขายิกกถาฯ อิติ ภโว, อิติ อภโวติ ยํ วา ตํ วา นิรตฺถกการณํ วตฺวา ปวตฺติตกถา **อิติภวาภวกถา**ฯ เอตฺถ จ ภโวติ สสฺสตํ, อภโวติ อุจฺเฉทํฯ ภโวติ วฑฺฒิ, อภโวติ หานิฯ ภโวติ กามสุขํ, อภโวติ อตฺตกิลมโถฯ อิติ อิมาย ฉพฺพิธาย อิติภวาภวกถาย สทฺธิํ พาตฺติํสติรจฺฉานกถา นาม โหติฯ เอวรูปิํ ติรจฺฉานกถํ กเถนฺติยา นิสิโนฺน โหติฯ

ตโต สนฺทโก ปริพฺพาชโก เต ปริพฺพาชเก โอโลเกตฺวา – ‘‘อิเม ปริพฺพาชกา อติวิย อญฺญมญฺญํ อคารวา อปฺปติสฺสา, มยญฺจ สมณสฺส โคตมสฺส ปาตุภาวโต ปฏฺฐาย สูริยุคฺคมเน ขโชฺชปนกูปมา ชาตา, ลาภสกฺการโรปิ โน ปริหีโนฯ สเจ ปน อิมํ ฐานํ สมโณ โคตโม โคตมสาวโก วา คิหิอุปฏฺฐาโกปิ วาสฺส อาคเจฺฉยฺย, อติวิย ลชฺชนียํ ภวิสฺสติฯ ปริสโทโส โข ปน ปริสเชฏฺฐกเสฺสว อุปริ อาโรหตี’’ติ อิโต จิโต จ วิโลเกโนฺต เถรํ อทฺทสฯ เตน วุตฺตํ **อทฺทสา โข สนฺทโก ปริพฺพาชโก…เป.… ตุณฺหี อเหสุ**นฺติฯ

ตตฺถ **สณฺฐเปสี**ติ สิกฺขาเปสิ, วชฺชมสฺสา ปฏิจฺฉาเทสิฯ ยถา สุฏฺฐปิตา โหติ, ตถา นํ ฐเปสิฯ ยถา นาม ปริสมชฺฌํ ปวิสโนฺต ปุริโส วชฺชปฏิจฺฉาทนตฺถํ นิวาสนํ สณฺฐเปติ, ปารุปนํ สณฺฐเปติ, รโชกิณฺณฏฺฐานํ ปุญฺฉติ, เอวมสฺสา วชฺชปฏิจฺฉาทนตฺถํ ‘‘อปฺปสทฺทา โภโนฺต’’ติ สิกฺขาเปโนฺต ยถา สุฏฺฐปิตา โหติ, ตถา นํ ฐเปสีติ อโตฺถฯ **อปฺปสทฺทกามา**ติ อปฺปสทฺทํ อิจฺฉนฺติ, เอกกา นิสีทนฺติ, เอกกา ติฏฺฐนฺติ, น คณสงฺคณิกาย ยาเปนฺติฯ **อปฺปสทฺทวินีตา**ติ อปฺปสเทฺทน นิรเวน พุเทฺธน วินีตาฯ **อปฺปสทฺทสฺส วณฺณวาทิโน**ติ ยํ ฐานํ อปฺปสทฺทํ นิสฺสทฺทํฯ ตสฺส วณฺณวาทิโนฯ **อุปสงฺกมิตพฺพํ มเญฺญยฺยา**ติ อิธาคนฺตพฺพํ มเญฺญยฺยฯ

กสฺมา ปเนส เถรสฺส อุปสงฺกมนํ ปจฺจาสีสตีติฯ อตฺตโน วุทฺธิํ ปตฺถยมาโนฯ ปริพฺพาชกา กิร พุเทฺธสุ วา พุทฺธสาวเกสุ วา อตฺตโน สนฺติกํ อาคเตสุ – ‘‘อชฺช อมฺหากํ สนฺติกํ สมโณ โคตโม อาคโต, สาริปุโตฺต อาคโต, น โข ปเนเต ยสฺส วา ตสฺส วา สนฺติกํ คจฺฉนฺติ, ปสฺสถ อมฺหากํ อุตฺตมภาว’’นฺติ อตฺตโน อุปฏฺฐากานํ สนฺติเก อตฺตานํ อุกฺขิปนฺติ อุเจฺจ ฐาเน ฐเปนฺติฯ ภควโตปิ อุปฏฺฐาเก คณฺหิตุํ วายมนฺติฯ เต กิร ภควโต อุปฏฺฐาเก ทิสฺวา เอวํ วทนฺติ – ‘‘ตุมฺหากํ สตฺถา ภวํ โคตโมปิ โคตมสฺส สาวกาปิ อมฺหากํ สนฺติกํ อาคจฺฉนฺติ, มยํ อญฺญมญฺญํ สมคฺคาฯ ตุเมฺห ปน อเมฺห อกฺขีหิ ปสฺสิตุํ น อิจฺฉถ, สามีจิกมฺมํ น กโรถ, กิํ โว อเมฺหหิ อปรทฺธ’’นฺติฯ อเปฺปกเจฺจ มนุสฺสา – ‘‘พุทฺธาปิ เอเตสํ สนฺติกํ คจฺฉนฺติ, กิํ อมฺหาก’’นฺติ ตโต ปฏฺฐาย เต ทิสฺวา นปฺปมชฺชนฺติฯ **ตุณฺหี อเหสุ**นฺติ สนฺทกํ ปริวาเรตฺวา นิสฺสทฺทา นิสีทิํสุฯ

๒๒๔. **สฺวาคตํ โภโต อานนฺทสฺสา**ติ สุอาคมนํ โภโต อานนฺทสฺสฯ ภวเนฺต หิ โน อาคเต อานโนฺท โหติ, คเต โสโกติ ทีเปติฯ **จิรสฺสํ โข**ติ ปิยสมุทาจารวจนเมตํฯ เถโร ปน กาเลน กาลํ ปริพฺพาชการามํ จาริกตฺถาย คจฺฉตีติ ปุริมคมนํ คเหตฺวา เอวมาหฯ เอวญฺจ ปน วตฺ

วา น มานตฺถโทฺธ หุตฺวา นิสีทิ, อตฺตโน ปน อาสนา วุฏฺฐาย ตํ อาสนํ ปโปฺผเฏตฺวา เถรํ อาสเนน นิมเนฺตโนฺต **นิสีทตุ ภวํ อานโนฺท, อิทมาสนํ ปญฺญตฺตน**ฺติ อาหฯ

อนฺตรากถา วิปฺปกตาติ นิสินฺนานํ โว อารมฺภโต ปฏฺฐาย ยาว มมาคมนํ เอตสฺมึ อนฺตเร กา นาม กถา วิปฺปกตา, มมาคมนปจฺจยา กตมา กถา ปริยนฺตํ น คตาติ ปุจฺฉติฯ

อถ ปริพฺพาชโก ‘‘นิรตฺถกกถาว เอสา นิสฺสารา วฏฺฏสนฺนิสฺสิตา, น ตุมฺหากํ ปุรโต วตฺตพฺพตํ อรหตี’’ติ ทีเปโนฺต **ติฏฺฐเตสา, โภ**ติอาทิมาหฯ **เนสา โภโต**ติ สเจ ภวํ โสตุกาโม ภวิสฺสติ, ปจฺฉาเปสา กถา น ทุลฺลภา ภวิสฺสติ, อมฺหากํ ปนิมาย อโตฺถ นตฺถิฯ โภโต ปน อาคมนํ ลภิตฺวา อญฺญเทว สุการณํ กถํ โสตุกามมฺหาติ ทีเปติฯ ตโต ธมฺมเทสนํ ยาจโนฺต **สาธุ วต ภวนฺตํ เย วา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อาจริยเก**ติ อาจริยสมเยฯ **อนสฺสาสิกานี**ติ อสฺสาสวิรหิตานิฯ **สสกฺกน**ฺติ เอกํสเตฺถ นิปาโต, วิญฺญู ปุริโส เอกํเสเนว น วเสยฺยาติ อโตฺถฯ **วสโนฺต จ นาราเธยฺยา**ติ น สมฺปาเทยฺย, น ปริปูเรยฺยาติ วุตฺตํ โหติฯ **ญายํ ธมฺมํ กุสลน**ฺติ การณภูตํ อนวชฺชเฏฺฐน กุสลํ ธมฺมํฯ

๒๒๕. **อิธา**ติ อิมสฺมึ โลเกฯ **นตฺถิ ทินฺนน**ฺติอาทีนิ สาเลยฺยกสุเตฺต (ม. นิ. ๑.๔๔๐) วุตฺตานิฯ **จาตุมหาภูติโก**ติ จตุมหาภูตมโยฯ **ปถวี ปถวีกายน**ฺติ อชฺฌตฺติกา ปถวีธาตุ พาหิรปถวีธาตุํฯ **อนุเปตี**ติ อนุยาติฯ **อนุปคจฺฉตี**ติ ตเสฺสว เววจนํ, อนุคจฺฉตีติปิ อโตฺถ, อุภเยนาปิ อุเปติ อุปคจฺฉตีติ ทเสฺสติฯ อาปาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **อินฺทฺริยานี**ติ มนจฺฉฏฺฐานิ อินฺทฺริยานิ อากาสํ ปกฺขนฺทนฺติฯ **อาสนฺทิปญฺจมา**ติ นิปนฺนมเญฺจน ปญฺจมา, มโญฺจ เจว, จตฺตาโร มญฺจปาเท คเหตฺวา ฐิตา จตฺตาโร ปุริสา จาติ อโตฺถฯ **ยาวาฬาหนา**ติ ยาว สุสานาฯ **ปทานี**ติ อยํ เอวํ สีลวา อโหสิ, เอวํ ทุสฺสีโลติอาทินา นเยน ปวตฺตานิ คุณปทานิฯ สรีรเมว วา เอตฺถ ปทานีติ อธิเปฺปตํฯ **กาโปตกานี**ติ กโปตกวณฺณานิ, ปาราวตปกฺขวณฺณานีติ อโตฺถฯ

ภสฺสนฺตาติ ภสฺมนฺตา, อยเมว วา ปาฬิฯ **อาหุติโย**ติ ยํ ปเหณกสกฺการาทิเภทํ ทินฺนทานํ, สพฺพํ ตํ ฉาริกาวสานเมว โหติ, น ตโต ปรํ ผลทายกํ หุตฺวา คจฺฉตีติ อโตฺถฯ **ทตฺตุปญฺญตฺตน**ฺติ ทตฺตูหิ พาลมนุเสฺสหิ ปญฺญตฺตํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – พาเลหิ อพุทฺธีหิ ปญฺญตฺตมิทํ ทานํ, น ปณฺฑิเตหิฯ พาลา เทนฺติ, ปณฺฑิตา คณฺหนฺตีติ ทเสฺสติฯ **อตฺถิกวาทน**ฺติ อตฺถิ ทินฺนํ ทินฺนผลนฺติ อิมํ อตฺถิกวาทํเยว วทนฺติ เตสํ ตุจฺฉํ วจนํ มุสาวิลาโปฯ **พาเล จ ปณฺฑิเต จา**ติ พาลา จ ปณฺฑิตา จฯ

อกเตน เม เอตฺถ กตนฺติ มยฺหํ อกเตเนว สมณกเมฺมน เอตฺถ เอตสฺส สมเย กมฺมํ กตํ นาม โหติ, อวุสิเตเนว พฺรหฺมจริเยน วุสิตํ นาม โหติฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมึ สมณธเมฺมฯ **สมสมา**ติ อติวิย สมา, สเมน วา คุเณน สมาฯ **สามญฺญํ ปตฺตา**ติ สมานภาวํ ปตฺตาฯ

๒๒๖. **กรโต**ติอาทีนิ อปณฺณกสุเตฺต วุตฺตานิฯ **ตถา นตฺถิ เหตู**ติอาทีนิฯ

๒๒๘. จตุตฺถพฺรหฺมจริยวาเส **อกฏา**ติ อกตาฯ **อกฏวิธา**ติ อกตวิธานา, เอวํ กโรหีติ เกนจิ การาปิตา น โหนฺตีติ อโตฺถฯ **อนิมฺมิตา**ติ อิทฺธิยาปิ น นิมฺมิตาฯ **อนิมฺมาตา**ติ อนิมฺมาปิตาฯ เกจิ อนิมฺมิตพฺพาติ ปทํ วทนฺติ, ตํ เนว ปาฬิยํ, น อฏฺฐกถายํ สนฺทิสฺสติฯ **วญฺฌา**ติ วญฺฌปสุวญฺฌตาลาทโย วิย อผลา, กสฺสจิ อชนกาติ อโตฺถฯ เอเตน ปถวีกายาทีนํ รูปาทิชนกภาวํ ปฏิกฺขิปติฯ ปพฺพตกูฏา วิย ฐิตาติ **กูฏฏฺฐาฯ อีสิกฏฺฐายิฏฺฐิตา**ติ มุเญฺช อีสิกา วิย ฐิตาฯ ตตฺรายมธิปฺปาโย – ยมิทํ ชายตีติ วุจฺจติ, ตํ มุญฺชโต อีสิกา วิย วิชฺชมานเมว นิกฺขมตี

ติฯ ‘‘เอสิกฏฺฐายิฏฺฐิตา’’ติปิ ปาโฐ, สุนิขาโต เอสิกตฺถมฺโภ นิจฺจโล ติฏฺฐติ, เอวํ ฐิตาติ อ โตฺถฯ อุภเยนปิ เตสํ วินาสาภาวํ ทีเปติฯ **น อิญฺชนฺตี**ติ เอสิกตฺถมฺโภ วิย ฐิตตฺตา น จลนฺติฯ **น วิปริณาเมนฺตี**ติ ปกตึ น ชหนฺติฯ **น อญฺญมญฺญํ พฺยาพาเธนฺตี**ติ อญฺญมญฺญํ น อุป หนนฺติฯ **นาล**นฺติ น สมตฺถาฯ

ปถวีกาโยติอาทีสุ ปถวีเยว ปถวีกาโย, ปถวีสมูโห วาฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ ชีวสตฺตเมสุ กา เยสุฯ **นตฺถิ หนฺตา วา**ติ หนฺตุํ วา ฆาเตตุํ วา โสตุํ วา สาเวตุํ วา ชานิตุํ วา ชานาเปตุํ วา สม โตฺถ นาม นตฺถีติ ทีเปติฯ **สตฺตนฺนํเตฺวว กายาน**นฺติ ยถา มุคฺคราสิอาทีสุ ปหฏํ สตฺถํ มุคฺครา สิอาทีนํ อนฺตเรน ปวิสติ, เอวํ สตฺตนฺนํ กายานํ อนฺตเรน ฉิเทฺทน วิวเรน สตฺถํ ปวิสติฯ ตตฺถ ‘‘อหํ อิมํ ชีวิตา โวโรเปมี’’ติ เกวลํ สญฺญามตฺตเมว โหตีติ ทเสฺสติฯ **โยนิปมุขสตสหสฺสา นี**ติ ปมุขโยนีนํ อุตฺตมโยนีนํ จุทฺทสสตสหสฺสานิ อญฺญานิ จ สฏฺฐิสตานิ อญฺญานิ จ ฉสตา นิฯ **ปญฺจ จ กมฺมุโน สตานี**ติ ปญฺจ กมฺมสตานิ จ, เกวลํ ตกฺกมตฺตเกน นิรตฺถกํ ทิฏฺฐึ ทีเปติฯ **ปญฺจ จ กมฺมานิ ตีณิ จ กมฺมานี**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ เกจิ ปนาหุ **ปญฺจ กมฺมานี**ติ ปญฺ จินฺทฺริยวเสน ภณติฯ **ตีณี**ติ กายกมฺมาทิวเสนาติฯ **กเมฺม จ อฑฺฒกเมฺม จา**ติ เอตฺถ ปนสฺส กายกมฺมญฺจ วจีกมฺมญฺจ กมฺมนฺติ ลทฺธิ, มโนกมฺมํ อุปฑฺฒกมฺมนฺติฯ **ทฺวฏฺฐิปฏิปทา**ติ ทฺ วาสฏฺฐิ ปฏิปทาติ วทติฯ **ทฺวฏฺฐนฺตรกปฺปา**ติ เอกสฺมึ กเปฺป จตุสฏฺฐิ อนฺตรกปฺปา นาม โหนฺ ติ, อยํ ปน อเญฺญ เทฺว อชานโนฺต เอวมาหฯ **ฉฬาภิชาติโย** อปณฺณกสุเตฺต วิตฺถาริตาฯ

อฏฺฐ ปุริสภูมิโยติ มนฺทภูมิ ขิฑฺฑาภูมิ วีมํสกภูมิ อุชุคตภูมิ เสกฺขภูมิ สมณภูมิ ชินภูมิ ปนฺนภูมีติ อิมา อฏฺฐ ปุริสภูมิโยติ วทติฯ ตตฺถ ชาตทิวสโต ปฏฺฐาย สตฺตทิวเส สมฺพาธฏฺฐาน โต นิกฺขนฺตตฺตา สตฺตา มนฺทา โหนฺติ โมมูหาฯ อยํ มนฺทภูมีติ วทติฯ เย ปน ทุคฺคติโต อาค ตา โหนฺติ, เต อภิณฺหํ โรทนฺติ เจว วิรวนฺติ จฯ สุคติโต อาคตา ตํ อนุสฺสริตฺวา อนุสฺสริตฺวา หสนฺติฯ อยํ ขิฑฺฑาภูมิ นามฯ มาตาปิตูนํ หตฺถํ วา ปาทํ วา มญฺจํ วา ปีฐํ วา คเหตฺวา ภูมิยํ ป ทนิกฺขิปนํ วีมํสกภูมิ นามฯ ปทสาว คนฺตุํ สมตฺถกาโล อุชุคตภูมิ นามฯ สิปฺปานํ สิกฺขนกาโล เสกฺขภูมิ นามฯ ฆรา นิกฺขมฺม ปพฺพชนกาโล สมณภูมิ นามฯ อาจริยํ เสวิตฺวา ชานนกาโล ชินภูมิ นามฯ ภิกฺขุ จ ปนฺนโก ชิโน น กิญฺจิ อาหาติ เอวํ อลาภึ สมณํ ปนฺนภูมีติ วทติฯ

เอกูนปญฺญาส อาชีวสเตติ เอกูนปญฺญาส อาชีววุตฺติสตานิฯ **ปริพฺพาชกสเต**ติ ปริ พฺพาชกปพฺพชฺชสตานิฯ **นาควาสสเต**ติ นาคมณฺฑลสตานิฯ **วีเส อินฺทฺริยสเต**ติ วีส อินฺทฺ ริยสตานิฯ **ตึเส นิรยสเต**ติ ตึส นิรยสตานิฯ **รโชธาตุโย**ติ รชโอกิรณฏฺฐานานิฯ หตฺถปิฏฺฐิ ปาทปิฏฺฐาทีนิ สนฺธาย วทติฯ **สตฺต สญฺญีคพฺภา**ติ โอฏฺฐโคณคทฺรภอชปสุมิคมหึเส สนฺธาย วทติฯ **อสญฺญีคพฺภา**ติ สาลิยวโคธุมมุคฺคกงฺคุวรกกุทฺรูสเก สนฺธาย วทติฯ **นิ คณฺฐิคพฺภา**ติ นิคณฺฐิมฺหิ ชาตคพฺภา, อุจฺฉุเวฬุนฬาทโย สนฺธาย วทติฯ **สตฺต เทวา**ติ พหู เทวา, โส ปน สตฺตาติ วทติฯ มานุสาปิ อนนฺตา, โส สตฺตาติ วทติฯ **สตฺต ปิสาจา**ติ ปิสาจา มหนฺตา, สตฺตาติ วทติฯ

สราติ มหาสราฯ กณฺณมุณฺฑ-รถการ-อโนตตฺต-สีหปปาตกุฬีร-มุจลินฺท-กุณาลทเห ค เหตฺวา วทติฯ **ปวุฏา**ติ คณฺฐิกาฯ **ปปาตา**ติ มหาปปาตาฯ **ปปาตสตานี**ติ ขุทฺทกปปาตสตา นิฯ **สุปินา**ติ มหาสุปินาฯ **สุปินสตานี**ติ ขุทฺทกสุปินสตานิฯ **มหากปฺปิโน**ติ มหากปฺปานํฯ เอตฺถ เอกมฺหา สรา วสฺสสเต วสฺสสเต กุสเคฺคน เอกํ อุทกพินฺทุํ นีหริตฺวา นีหริตฺวา สตฺตกฺขตฺ ตุํ ตมฺหิ สเร นิรุทเก กเต เอโก มหากโปฺปติ วทติฯ เอวรูปานํ มหากปฺปานํ จตุราสีติสตสหสฺ

สานิ เขเปตฺวา พาลา จ ปณฺฑิตา จ ทุกฺขสฺสนฺตํ กโรนฺตีติ อยมสฺส ลทฺธิฯ ปณฺฑิโตปิ กิร อนฺตรา สุชฺฌิตุํ น สโกฺกติ, พาโลปิ ตโต อุทฺธํ น คจฺฉติฯ

สีเลนาติ อเจลกสีเลน วา อเญฺญน วา เยน เกนจิฯ **วเตนา**ติ ตาทิเสน วเตนฯ **ตเปนา**ติ ตโปกเมฺมนฯ อปริปกฺกํ ปริปาเจติ นาม โย ''อหํ ปณฺฑิโต''ติ อนฺตรา วิสุชฺฌติฯ ปริปกฺกํ ผุสฺส ผุสฺส พฺยนฺติํ กโรติ นาม โย ''อหํ พาโล''ติ วุตฺตปริมาณํ กาลํ อติกฺกมิตฺวา ยาติฯ **เหวํ นตฺถี**ติ เอวํ นตฺถิฯ ตญฺหิ อุภยมฺปิ น สกฺกา กาตุนฺติ ทีเปติฯ **โทณมิเต**ติ โทเณน มิตํ วิยฯ **สุขทุเกฺข**ติ สุขทุกฺขํฯ **ปริยนฺตกเต**ติ วุตฺตปริมาเณน กาเลน กตปริยโนฺตฯ **นตฺถิ หายนวฑฺฒเน**ติ นตฺถิ หายนวฑฺฒนานิฯ น สํสาโร ปณฺฑิตสฺส หายติ, น พาลสฺส วฑฺฒตีติ อโตฺถฯ **อุกฺกํสาวกํเส**ติ อุกฺกํสาวกํสา, หาปนวฑฺฒนานเมเวตํ เววจนํฯ อิทานิ ตมตฺถํ อุปมาย สาเธโนฺต **เสยฺยถาปิ นามา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สุตฺตคุเฬ**ติ เวเฐตฺวา กตสุตฺตคุฬํฯ **นิเพฺพฐิยมานเมว ปเลตี**ติ ปพฺพเต วา รุกฺขเคฺค วา ฐตฺวา ขิตฺตํ สุตฺตปมาเณน นิเพฺพฐิยมานํ คจฺฉติ, สุเตฺต ขีเณ ตเตฺถ ติฎฺฐติ น คจฺฉติฯ เอวเมวํ วุตฺตกาลโต อุทฺธํ น คจฺฉตีติ ทเสฺสติฯ

๒๒๙. **กิมิทนฺ**ติ กิมิทํ ตว อญฺญาณํ, กิํ สพฺพญฺญุ นาม ตุวนฺติ เอวํ ปุโฎฺฐ สมาโน นิยติวาเท ปกฺขิปโนฺต **สุญฺญํ เม อคารนฺ**ติอาทิมาหฯ

๒๓๐. **อนุสฺสวิโก โหตี**ติ อนุสฺสวนิสฺสิโต โหติฯ **อนุสฺสวสโจฺจ**ติ สวนํ สจฺจโต คเหตฺวา ฐิโตฯ **ปิฎกสมฺปทายา**ติ วคฺคปณฺณาสกาย ปิฎกคนฺถสมฺปตฺติยาฯ

๒๓๒. **มโนฺท**ติ มนฺทปโญฺญฯ **โมมูโห**ติ อติมูโฬฺหฯ **วาจาวิเกฺขปํ อาปชฺชตี**ติ วาจาย วิเกฺขปํ อาปชฺชติฯ กีทิสํ? อมราวิเกฺขปํ, อปริยนฺตวิเกฺขปนฺติ อโตฺถฯ อถ วา อมรา นาม มจฺฉชาติฯ สา อุมฺมุชฺชนนิมฺมุชฺชนาทิวเสน อุทเก สนฺธาวมานา คเหตุํ น สกฺกาติ เอวเมว อยมฺปิ วาโท อิโต จิโต จ สนฺธาวติ, คาหํ น อุปคจฺฉตีติ อมราวิเกฺขโปติ วุจฺจติฯ ตํ อมราวิเกฺขปํฯ

เอวนฺติปิ เม โนติอาทีสุ อิทํ กุสลนฺติ ปุโฎฺฐ ''เอวนฺติปิ เม โน''ติ วทติ, ตโต กิํ อกุสลนฺติ วุเตฺต ''ตถาติปิ เม โน''ติ วทติ, กิํ อุภยโต อญฺญถาติ วุเตฺต ''อญฺญถาติปิ เม โน''ติ วทติ, ตโต ติวิเธนาปิ น โหตีติ เต ลทฺธีติ วุเตฺต ''โนติปิ เม โน''ติ วทติ, ตโต กิํ โน โนติ เต ลทฺธีติ วุเตฺต ''โน โนติปิ เม โน''ติ วิเกฺขปมาปชฺชติ, เอกสฺมิมฺปิ ปเกฺข น ติฎฺฐติฯ **นิพฺพิชฺช ปกฺกมตี**ติ อตฺตโนปิ เอส สตฺถา อวสฺสโย ภวิตุํ น สโกฺกติ, มยฺหํ กิํ สกฺขิสฺสตีติ นิพฺพินฺทิตฺวา ปกฺกมติฯ ปุริเมสุปิ อนสฺสาสิเกสุ เอเสว นโยฯ

๒๓๔. **สนฺนิธิการกํ กาเม ปริภุญฺชิตุนฺ**ติ ยถา ปุเพฺพ คิหิภูโต สนฺนิธิํ กตฺวา วตฺถุกาเม ปริภุญฺชติ, เอวํ ติลตณฺฑุลสปฺปินวนีตาทีนิ สนฺนิธิํ กตฺวา อิทานิ ปริภุญฺชิตุํ อภโพฺพติ อโตฺถฯ นนุ จ ขีณาสวสฺส วสนฎฺฐาเน ติลตณฺฑุลาทโย ปญฺญายนฺตีติฯ โน น ปญฺญายนฺติ, น ปเนส เต อตฺตโน อตฺถาย ฐเปติ, อผาสุกปพฺพชิตาทีนํ อตฺถาย ฐเปติฯ อนาคามิสฺส กถนฺติฯ ตสฺสาปิ ปญฺจ กามคุณา สพฺพโสว ปหีนา, ธเมฺมน ปน ลทฺธํ วิจาเรตฺวา ปริภุญฺชติฯ

๒๓๖. **ปุตฺตมตาย ปุตฺตา**ติ โส กิร อิมํ ธมฺมํ สุตฺวา อาชีวกา มตา นามาติ สญฺญี หุตฺวา เอวมาหฯ อยเญฺหตฺถ อโตฺถ – อาชีวกา มตา นาม, เตสํ มาตา ปุตฺตมตา โหติ, อิติ อาชีวกา ปุตฺตมตาย ปุตฺตา นาม โหนฺติฯ **สมเณ โคตเม**ติ สมเณ โคตเม พฺรหฺมจริยวาโส อตฺถิ, อญฺญตฺถ นตฺถีติ ทีเปติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

สนฺทกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. มหาสกุลุทายิสุตฺตวณฺณนา

๒๓๗. **เอวํ เม สุต**นฺติ มหาสกุลุทายิสุตฺตํฯ ตตฺถ **โมรนิวาเป**ติ ตสฺมิํ ฐาเน โมรานํ อภยํ โฆเสตฺวา โภชนํ อทํสุฯ ตสฺมา ตํ ฐานํ **โมรนิวาโป**ติ สงฺขํ คตํฯ **อนฺนภาโร**ติ เอกสฺส ปริพฺพาชกสฺส นามํฯ ตถา **วรธโร**ติฯ **อเญฺญ จา**ติ น เกวลํ อิเม ตโย, อเญฺญปิ อภิญฺญาตา พหู ปริพฺพาชกาฯ **อปฺปสทฺทสฺส วณฺณวาที**ติ อิธ อปฺปสทฺทวินีโตติ อวตฺวาว อิทํ วุตฺตํฯ กสฺมา? น หิ ภควา อเญฺญน วินีโตติฯ

๒๓๘. **ปุริมานี**ติ หิยฺยทิวสํ อุปาทาย ปุริมานิ นาม โหนฺติ, ตโต ปรํ ปุริมตรานิฯ **กุตูหลสาลาย**นฺติ กุตูหลสาลา นาม ปเจฺจกสาลา นตฺถิ, ยตฺถ ปน นานาติตฺถิยา สมณพฺราหฺมณา นานาวิธํ กถํ ปวเตฺตนฺติ, สา พหูนํ – ‘‘อยํ กิํ วทติ , อยํ กิํ วทตี’’ติ กุตูหลุปฺปตฺติฏฺฐานโต ‘‘กุตูหลสาลา’’ติ วุจฺจติฯ ‘‘โกตูหลสาลา’’ติปิ ปาโฐฯ **ลาภา**ติ เย เอวรูเป สมณพฺราหฺมเณ ทฏฺฐุํ ปญฺหํ ปุจฺฉิตุํ ธมฺมกถํ วา เนสํ โสตุํ ลภนฺติ, เตสํ องฺคมคธานํ อิเม ลาภาติ อโตฺถฯ

สงฺฆิโนติอาทีสุ ปพฺพชิตสมูหสงฺขาโต สโงฺฆ เอเตสํ อตฺถีติ **สงฺฆิโน**ฯ เสฺวว คโณ เอเตสํ อตฺถีติ **คณิโน**ฯ อาจารสิกฺขาปนวเสน ตสฺส คณสฺส อาจริยาติ **คณาจริยาฯ ญาตา**ติ ปญฺญาตา ปากฏาฯ ยถาภุจฺจคุเณหิ เจว อยถาภูตคุเณหิ จ สมุคฺคโต ยโส เอเตสํ อตฺถีติ **ยสสฺสิโน**ฯ ปูรณาทีนญฺหิ ‘‘อปฺปิโจฺฉ สนฺตุโฏฺฐ, อปฺปิจฺฉตาย วตฺถมฺปิ น นิวาเสตี’’ติอาทินา นเยน ยโส สมุคฺคโต, ตถาคตสฺส ‘‘อิติปิ โส ภควา’’ติอาทีหิ ยถาภูตคุเณหิฯ **ติตฺถกรา**ติ ลทฺธิกราฯ **สาธุสมฺมตา**ติ อิเม สาธู สุนฺทรา สปฺปุริสาติ เอวํ สมฺมตาฯ **พหุชนสฺสา**ติ อสฺสุตวโต เจว อนฺธพาลปุถุชฺชนสฺส วิภาวิโน จ ปณฺฑิตชนสฺสฯ ตตฺถ ติตฺถิยา พาลชนสฺส เอวํ สมฺมตา, ตถาคโต ปณฺฑิตชนสฺสฯ อิมินา นเยน **ปูรโณ กสฺสโป สงฺฆี**ติอาทีสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ภควา ปน ยสฺมา อฏฺฐติํส อารมฺมณานิ วิภชโนฺต พหูนิ นิพฺพานโอตรณติตฺถานิ อกาสิ, ตสฺมา ‘‘ติตฺถกโร’’ติ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ

กสฺมา ปเนเต สเพฺพปิ ตตฺถ โอสฏาติ? อุปฏฺฐากรกฺขณตฺถเญฺจว ลาภสกฺการตฺถญฺจฯ เตสญฺหิ เอวํ โหติ – ‘‘อมฺหากํ อุปฏฺฐากา สมณํ โคตมํ สรณํ คเจฺฉยฺยุํ, เต จ รกฺขิสฺสามฯ สมณสฺส จ โคตมสฺส อุปฏฺฐาเก สกฺการํ กโรเนฺต ทิสฺวา อมฺหากมฺปิ อุปฏฺฐากา อมฺหากํ สกฺการํ กริสฺสนฺตี’’ติฯ ตสฺมา ยตฺถ ยตฺถ ภควา โอสรติ, ตตฺถ ตตฺถ สเพฺพ โอสรนฺติฯ

๒๓๙. **วาทํ อาโรเปตฺวา**ติ วาเท โทสํ อาโรเปตฺวาฯ **อปกฺกนฺตา**ติ, อปคตา, เกจิ ทิสํ ปกฺกนฺตา, เกจิ คิหิภาวํ ปตฺตา, เกจิ อิมํ สาสนํ อาคตาฯ **สหิตํ เม**ติ มยฺหํ วจนํ สหิตํ สิลิฏฺฐํ, อตฺถยุตฺตํ การณยุตฺตนฺติ อโตฺถฯ **อสหิตํ เต**ติ ตุยฺหํ วจนํ อสหิตํฯ **อธิจิณฺณํ เต วิปราวตฺต**นฺติ ยํ ตุยฺหํ ทีฆรตฺตาจิณฺณวเสน สุปฺปคุณํ, ตํ มยฺหํ เอกวจเนเนว วิปราวตฺตํ วิปริวตฺติตฺวา ฐิตํ, น กิญฺจิ ชาตนฺติ อโตฺถฯ **อาโรปิโต เต วาโท**ติ มยา ตว วาเท โทโส อาโรปิโตฯ **จร วาทปฺปโมกฺขายา**ติ โทสโมจนตฺถํ จร วิจร, ตตฺถ ตตฺถ คนฺตฺวา สิกฺขาติ อโตฺถฯ **นิเพฺพเฐหิ วา สเจ ปโหสี**ติ อถ สยํ ปโหสิ, อิทาเนว นิเพฺพเฐหิฯ **ธมฺมโกฺกเสนา**ติ สภาวโกฺกเสนฯ

๒๔๐. **ตํ โน โสตุสามา**ติ ตํ อมฺหากํ เทสิตํ ธมฺมํ สุณิสฺสามฯ **ขุทฺทมธุ**นฺติ ขุทฺทกมกฺขิกาหิ กตํ ทณฺฑกมธุํฯ **อเนลก**นฺติ นิโทฺทสํ อปคตมจฺฉิกณฺฑกํฯ **ปีเฬยฺยา**ติ ทเทยฺยฯ **ปจฺจาสีสมานรูโป**ติ ปูเรตฺวา นุ โข โน โภชนํ ทสฺสตีติ ภาชนหโตฺถ ปจฺจาสีสมาโน ปจฺจุปฏฺฐิโต อสฺสฯ **สมฺปโยเชตฺวา**ติ อปฺปมตฺตกํ วิวาทํ กตฺวาฯ

๒๔๑. **อิตรีตเรนา**ติ ลามกลามเกนฯ **ปวิวิโตฺต**ติ อิทํ ปริพฺพาชโก กายวิเวกมตฺตํ สนฺธาย วทติ, ภควา ปน ตีหิ วิเวเกหิ วิวิโตฺตวฯ

๒๔๒. **โกสกาหาราปี**ติ ทานปตีนํ ฆเร อคฺคภิกฺขาฐปนตฺถํ ขุทฺทกสราวา โหนฺติ, ทานปติโน อคฺคภตฺตํ วา ตตฺถ ฐเปตฺวา ภุญฺชนฺติ, ปพฺพชิเต สมฺปเตฺต ตํ ภตฺตํ ตสฺส เทนฺติฯ ตํ สราวกํ โกสโกติ วุจฺจติฯ ตสฺมา เย จ เอเกเนว ภตฺตโกสเกน ยาเปนฺติ, เต โกสกาหาราติฯ **เพลุวาหารา**ติ เพลุวมตฺตภตฺตาหาราฯ **สมติตฺติก**นฺติ โอฏฺฐวฏฺฏิยา เหฏฺฐิมเลขาสมํฯ **อิมินา ธเมฺมนา**ติ อิมินา อปฺปาหารตาธเมฺมนฯ เอตฺถ ปน สพฺพาการเรนว ภควา อนปฺปาหาโรติ น วตฺตโพฺพฯ ปธานภูมิยํ ฉพฺพสฺสานิ อปฺปาหาโรว อโหสิ, เวรญฺชายํ ตโย มาเส ปโตฺถทเนเนว ยาเปสิ ปาลิเลยฺยกวนสเณฺฑ ตโย มาเส ภิสมุฬาเลเหว ยาเปสิฯ อิธ ปน เอตมตฺถํ ทเสฺสติ – ''อหํ เอกสฺมิํ กาเล อปฺปาหาโร อโหสิํ, มยฺหํ ปน สาวกา ธุตงฺคสมาทานโต ปฏฺฐาย ยาวชีวํ ธุตงฺคํ น ภินฺทนฺตี''ติฯ ตสฺมา ยทิ เต อิมินา ธเมฺมน สกฺกเรยฺยุํ, มยา หิ เต วิเสสตราฯ อโญฺญเจว ปน ธโมฺม อตฺถิ, เยน มํ เต สกฺกโรนฺตีติ ทเสฺสติฯ อิมินา นเยน สพฺพวาเรสุ โยชนา เวทิตพฺพาฯ

ปํสุกูลิกาติ สมาทินฺนปํสุกูลิกงฺคาฯ **ลูขจีวรธรา**ติ สตฺถสุตฺตลูขานิ จีวรานิ ธารยมานาฯ **นนฺตกานี**ติ อนฺตวิรหิตานิ วตฺถขณฺฑานิ, ยทิ หิ เนสํ อโนฺต ภเวยฺย, ปิโลติกาติ สงฺขํ คเจฺฉยฺยุํฯ **อุจฺจินิตฺวา**ติ ผาเลตฺวา ทุพฺพลฏฺฐานํ ปหาย ถิรฏฺฐานเมว คเหตฺวาฯ **อลาพุโลมสานี**ติ อลาพุโลมสทิสสุตฺตานิ สุขุมานีติ ทีเปติฯ เอตฺตาวตา จ สตฺถา จีวรสโนฺตเสน อสนฺตุโฏฺฐติ น วตฺตโพฺพฯ อติมุตฺตกสุสานโต หิสฺส ปุณฺณทาสิยา ปารุปิตฺวา ปาติตสาณปํสุกูลํ คหณทิวเส อุทกปริยนฺตํ กตฺวา มหาปถวี อกมฺปิฯ อิธ ปน เอตมตฺถํ ทเสฺสติ – ''อหํ เอกสฺมิํเยว กาเล ปํสุกูลํ คณฺหิํ, มยฺหํ ปน สาวกา ธุตงฺคสมาทานโต ปฏฺฐาย ยาวชีวํ ธุตงฺคํ น ภินฺทนฺตี''ติฯ

ปิณฺฑปาติกาติ อติเรกลาภํ ปฏิกฺขิปิตฺวา สมาทินฺนปิณฺฑปาติกงฺคาฯ **สปทานจาริโน**ติ โลลุปฺปจารํ ปฏิกฺขิปิตฺวา สมาทินฺนสปทานจาราฯ **อุญฺฉาสเก วเต รตา**ติ อุญฺฉาจริยสงฺขาเต ภิกฺขูนํ ปกติวเต รตา, อุจฺจนีจฆรทฺวารฏฺฐายิโน หุตฺวา กพรมิสฺสกํ ภตฺตํ สํหริตฺวา ปริภุญฺชนฺตีติ อโตฺถฯ **อนฺตรฆร**นฺติ พฺรหฺมายุสุเตฺต อุมฺมารโต ปฏฺฐาย อนฺตรฆรํ, อิธ อินฺทขีลโต ปฏฺฐาย อธิเปฺปตํฯ เอตฺตาวตา จ สตฺถา ปิณฺฑปาตสโนฺตเสน อสนฺตุโฏฺฐติ น วตฺตโพฺพ, อปฺปาหารตาย วุตฺตนิยาเมเนว ปน สพฺพํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ อิธ ปน เอตมตฺถํ ทเสฺสติ – ''อหํ เอกสฺมิํเยว กาเล นิมนฺตนํ น สาทยิํ, มยฺหํ ปน สาวกา ธุตงฺคสมาทานโต ปฏฺฐาย ยาวชีวํ ธุตงฺคํ น ภินฺทนฺตี''ติฯ

รุกฺขมูลิกาติ ฉนฺนํ ปฏิกฺขิปิตฺวา สมาทินฺนรุกฺขมูลิกงฺคาฯ **อโพฺภกาสิกา**ติ ฉนฺนญฺจ รุกฺขมูลญฺจ ปฏิกฺขิปิตฺวา สมาทินฺนอโพฺภกาสิกงฺคาฯ **อฏฺฐมาเส**ติ เหมนฺตคิมฺหิเก มาเสฯ อโนฺตวเสฺส ปน จีวรานุคฺคหตฺถํ ฉนฺนํ ปวิสนฺติฯ เอตฺตาวตา จ สตฺถา เสนาสนสโนฺตเสน อสนฺตุโฏฺฐติ น วตฺตโพฺพ, เสนาสนสโนฺตโส ปนสฺส ฉพฺพสฺสิกมหาปธาเนน จ ปาลิเลยฺยกวน

สเณฺฑน จ ทีเปตโพฺพฯ อิธ ปน เอตมตฺถํ ทเสฺสติ – ‘‘อหํ เอกสฺมิํเยว กาเล ฉนฺนํ น ปาวิสิํ, มยฺหํ ปน สาวกา ธุตงฺคสมาทานโต ปฏฺฐาย ยาวชีวํ ธุตงฺคํ น ภินฺทนฺตี’’ติฯ

อารญฺญิกาติ คามนฺตเสนาสนํ ปฏิกฺขิปิตฺวา สมาทินฺนอารญฺญิกงฺคาฯ **สงฺฆมชฺฌํ โอสรนฺตี**ติ อพทฺธสีมาย กถิตํ, พทฺธสีมายํ ปน วสนฺตา อตฺตโน วสนฏฺฐาเนเยว อุโปสถํ กโรนฺติฯ เอตฺตาวตา จ สตฺถา โน ปวิวิโตฺตติ น วตฺตโพฺพ, ‘‘อิจฺฉามหํ, ภิกฺขเว, อฑฺฒมาสํ ปฏิสลฺลิยิตุ’’นฺติ (ปารา. ๑๖๒; ๕๖๕) เอวญฺหิสฺส ปวิเวโก ปญฺญายติฯ อิธ ปน เอตมตฺถํ ทเสฺสติ ‘‘อหํ เอกสฺมิํเยว ตถารูเป กาเล ปฏิสลฺลิยิํ, มยฺหํ ปน สาวกา ธุตงฺคสมาทานโต ปฏฺฐาย ยาวชีวํ ธุตงฺคํ น ภินฺทนฺตี’’ติฯ **มมํ สาวกา**ติ มํ สาวกาฯ

๒๔๔. **สนิทาน**นฺติ สปฺปจฺจยํฯ กิํ ปน อปฺปจฺจยํ นิพฺพานํ น เทเสตีติฯ โน น เทเสติ, สเหตุกํ ปน ตํ เทสนํ กตฺวา เทเสติ, โน อเหตุกนฺติฯ **สปฺปาฏิหาริย**นฺติ ปุริมเสฺสเวตํ เววจนํ, สการณนฺติ อโตฺถฯ **ตํ วตา**ติ เอตฺถ **วตา**ติ นิปาตมตฺตํฯ

๒๔๕. **อนาคตํ วาทปถ**นฺติ อชฺช ฐเปตฺวา เสฺว วา ปุนทิวเส วา อฑฺฒมาเส วา มาเส วา สํวจฺฉเร วา ตสฺส ตสฺส ปญฺหสฺส อุปริ อาคมนวาทปถํฯ **น ทกฺขตี**ติ ยถา สจฺจโก นิคโณฺฐ อตฺตโน นิคฺคหณตฺถํ อาคตการณํ วิเสเสตฺวา วทโนฺต น อทฺทส, เอวํ น ทกฺขตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติฯ **สหธเมฺมนา**ติ สการเณนฯ **อนฺตรนฺตรา กถํ โอปาเตยฺยุ**นฺติ มม กถาวารํ ปจฺฉินฺทิตฺวา อนฺตรนฺตเร อตฺตโน กถํ ปเวเสยฺยุนฺติ อโตฺถฯ **น โข ปนาหํ, อุทายี**ติ, อุทายิ, อหํ อมฺพฏฺฐโสณทณฺฑกูฏทนฺตสจฺจกนิคณฺฐาทีหิ สทฺธิํ มหาวาเท วตฺตมาเนปิ – ‘‘อโห วต เม เอกสาวโกปิ อุปมํ วา การณํ วา อาหริตฺวา ทเทยฺยา’’ติ เอวํ สาวเกสุ อนุสาสนิํ น ปจฺจาสีสามิฯ **มมเยวา**ติ เอวรูเปสุ ฐาเนสุ สาวกา มมเยว อนุสาสนิํ โอวาทํ ปจฺจาสีสนฺติฯ

๒๔๖. **เตสาหํ จิตฺตํ อาราเธมี**ติ เตสํ อหํ ตสฺส ปญฺหสฺส เวยฺยากรเณน จิตฺตํ คณฺหามิ สมฺปาเทมิ ปริปูเรมิ, อญฺญํ ปุโฏฺฐ อญฺญํ น พฺยากโรมิ, อมฺพํ ปุโฏฺฐ ลพุชํ วิย ลพุชํ วา ปุโฏฺฐ อมฺพํ วิยฯ เอตฺถ จ ‘‘อธิสีเล สมฺภาเวนฺตี’’ติ วุตฺตฏฺฐาเน พุทฺธสีลํ นาม กถิตํ, ‘‘อภิกฺกเนฺต ญาณทสฺสเน สมฺภาเวนฺตี’’ติ วุตฺตฏฺฐาเน สพฺพญฺญุตญฺญาณํ, ‘‘อธิปญฺญาย สมฺภาเวนฺตี’’ติ วุตฺตฏฺฐาเน ฐานุปฺปตฺติกปญฺญา, ‘‘เยน ทุเกฺขนา’’ติ วุตฺตฏฺฐาเน สจฺจพฺยากรณปญฺญาฯ ตตฺถ สพฺพญฺญุตญฺญาณญฺจ สจฺจพฺยากรณปญฺญญฺจ ฐเปตฺวา อวเสสา ปญฺญา อธิปญฺญํ ภชติฯ

๒๔๗. อิทานิ เตสํ เตสํ วิเสสาธิคมานํ ปฏิปทํ อาจิกฺขโนฺต **ปุน จปรํ อุทายี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อภิญฺญาโวสานปารมิปฺปตฺตา**ติ อภิญฺญาโวสานสงฺขาตเญฺจว อภิญฺญาปารมีสงฺขาตญฺจ อรหตฺตํ ปตฺตาฯ

สมฺมปฺปธาเนติ อุปายปธาเนฯ **ฉนฺทํ ชเนตี**ติ กตฺตุกมฺยตากุสลจฺฉนฺทํ ชเนติฯ **วายมตี**ติ วายามํ กโรติฯ **วีริยํ อารภตี**ติ วีริยํ ปวเตฺตติฯ **จิตฺตํ ปคฺคณฺหาตี**ติ จิตฺตํ อุกฺขิปติฯ **ปทหตี**ติ อุปายปธานํ กโรติฯ **ภาวนาย ปาริปูริยา**ติ วฑฺฒิยา ปริปูรณตฺถํฯ อปิเจตฺถ – ‘‘ยา ฐิติ, โส อสโมฺมโส…เป.… ยํ เวปุลฺลํ, สา ภาวนาปาริปูรี’’ติ (วิภ. ๔๐๖) เอวํ ปุริมํ ปุริมสฺส ปจฺฉิมํ ปจฺฉิมสฺส อโตฺถติปิ เวทิตพฺพํฯ

อิเมหิ ปน สมฺมปฺปธาเนหิ กิํ กถิตํ? กสฺสปสํยุตฺตปริยาเยน สาวกสฺส ปุพฺพภาคปฏิปทา กถิตาฯ วุตฺตเญฺหตํ ตตฺถ –

‘‘จตฺตาโรเม , อาวุโส, สมฺมปฺปธานาฯ กตเม จตฺตาโร? อิธาวุโส, ภิกฺขุ, อนุปฺปนฺนา เม ปาปกา อกุสลา ธมฺมา อุปฺปชฺชมานา อนตฺถาย สํวตฺตนฺตีติ อาตปฺปํ กโรติฯ อุปฺปนฺนา เม ปาปกา อกุสลา ธมฺมา อปฺปหียมานา อนตฺถาย สํวตฺตนฺตีติ อาตปฺปํ กโรติฯ อนุปฺปนฺนา เม กุสลา ธมฺมา อนุปฺปชฺชมานา อนตฺถาย สํวตฺตนฺตีติ อาตปฺปํ กโรติฯ อุปฺปนฺนา เม กุสลา ธมฺมา นิรุชฺฌมานา อนตฺถาย สํวตฺตนฺตีติ อาตปฺปํ กโรตี’’ติ (สํ. นิ. ๒.๑๔๕)ฯ

เอตฺถ จ ปาปกา อกุสลาติ โลภาทโย เวทิตพฺพาฯ อนุปฺปนฺนา กุสลา ธมฺมาติ สมถวิปสฺสนา เจว มคฺโค จ, อุปฺปนฺนา กุสลา นาม สมถวิปสฺสนาวฯ มคฺโค ปน สกึ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌมาโน อนตฺถาย สํวตฺตนโก นาม นตฺถิฯ โส หิ ผลสฺส ปจฺจยํ ทตฺวาว นิรุชฺฌติฯ ปุริมสฺมิมฺปิ วา สมถวิปสฺสนาว คเหตพฺพาติ วุตฺตํ, ตํ ปน น ยุตฺตํฯ

ตตฺถ ‘‘อุปฺปนฺนา สมถวิปสฺสนา นิรุชฺฌมานา อนตฺถาย สํวตฺตนฺตี’’ติ อตฺถสฺส อาวิภาวตฺถมิทํ วตฺถุ – เอโก กิร ขีณาสวตฺเถโร ‘‘มหาเจติยญฺจ มหาโพธิญฺจ วนฺทิสฺสามี’’ติ สมาปตฺติลาภินา ภณฺฑคาหกสามเณเรน สทฺธึ ชนปทโต มหาวิหารํ อาคนฺตฺวา วิหารปริเวณํ ปาวิสิฯ สายนฺหสมเย มหาภิกฺขุสงฺเฆ เจติยํ วนฺทมาเน เจติยํ วนฺทนตฺถาย น นิกฺขมิฯ กสฺมา? ขีณาสวานญฺหิ ตีสุ รตเนสุ มหนฺตํ คารวํ โหติฯ ตสฺมา ภิกฺขุสงฺเฆ วนฺทิตฺวา ปฏิกฺกมนฺเต มนุสฺสานํ สายมาสภตฺตเวลายํ สามเณรมฺปิ อชานาเปตฺวา ‘‘เจติยํ วนฺทิสฺสามี’’ติ เอกโกว นิกฺขมิฯ สามเณโร – ‘‘กึ นุ โข เถโร อเวลาย เอกโกว คจฺฉติ, ชานิสฺสามี’’ติ อุปชฺฌายสฺส ปทานุปทิโก นิกฺขมิฯ เถโร อนาวชฺชเนน ตสฺส อาคมนํ อชานนฺโต ทกฺขิณทฺวาเรน เจติยงฺคณํ อารุหิฯ สามเณโรปิ อนุปทํเยว อารุโฬฺหฯ

มหาเถโร มหาเจติยํ อุโลฺลเกตฺวา พุทฺธารมฺมณํ ปีตึ คเหตฺวา สพฺพํ เจตโส สมนฺนาหริตฺวา หฏฺฐปหฏฺโฐ เจติยํ วนฺทติฯ สามเณโร เถรสฺส วนฺทนาการํ ทิสฺวา ‘‘อุปชฺฌาโย เม อติวิย ปสนฺนจิตฺโต วนฺทติ, กึ นุ โข ปุปฺผานิ ลภิตฺวา ปูชํ กเรยฺยา’’ติ จินฺเตสิฯ เถโร วนฺทิตฺวา อุฏฺฐาย สิรสิ อญฺชลึ ฐเปตฺวา มหาเจติยํ อุโลฺลเกตฺวา ฐิโตฯ สามเณโร อุกฺกาสิตฺวา อตฺตโน อาคตภาวํ ชานาเปสิฯ เถโร ปริวตฺเตตฺวา โอโลเกนฺโต ‘‘กทา อาคโตสี’’ติ ปุจฺฉิฯ ตุมฺหากํ เจติยํ วนฺทนกาเล, ภนฺเตฯ อติวิย ปสนฺนา เจติยํ วนฺทิตฺถ กึ นุ โข ปุปฺผานิ ลภิตฺวา ปูเชยฺยาถาติ? อาม สามเณร อิมสฺมึ เจติเย วิย อญฺญตฺร เอตฺตกํ ธาตูนํ นิธานํ นาม นตฺถิ, เอวรูปํ อสทิสํ มหาถูปํ ปุปฺผานิ ลภิตฺวา โก น ปูเชยฺยาติฯ เตน หิ, ภนฺเต, อธิวาเสถ, อาหริสฺสามีติ ตาวเทว ฌานํ สมาปชฺชิตฺวา อิทฺธิยา หิมวนฺตํ คนฺตฺวา วณฺณคนฺธสมฺปนฺนปุปฺผานิ ปริสฺสาวนํ ปูเรตฺวา มหาเถเร ทกฺขิณมุขโต ปจฺฉิมํ มุขํ อสมฺปตฺเตเยว อาคนฺตฺวา ปุปฺผปริสฺสาวนํ หตฺเถ ฐเปตฺวา ‘‘ปูเชถ, ภนฺเต,’’ติ อาห ฯ เถโร ‘‘อติมนฺทานิ โน สามเณร ปุปฺผานี’’ติ อาหฯ คจฺฉถ, ภนฺเต, ภควโต คุเณ อาวชฺชิตฺวา ปูเชถาติฯ

เถโร ปจฺฉิมมุขนิสฺสิเตน โสปาเณน อารุยฺห กุจฺฉิเวทิกาภูมิยํ ปุปฺผปูชํ กาตุํ อารโทฺธฯ เวทิกาภูมิยํ ปริปุณฺณานิ ปุปฺผานิ ปติตฺวา ทุติยภูมิยํ ชณฺณุปมาเณน โอธินา ปูรยึสุฯ ตโต โอตริตฺวา ปาทปิฏฺฐิกปนฺตึ ปูเชสิฯ สาปิ ปริปูริฯ ปริปุณฺณภาวํ ญตฺวา เหฏฺฐิมตเล วิกิรนฺโต อคมาสิฯ สพฺพํ เจติยงฺคณํ ปริปูริฯ ตสฺมึ ปริปุเณฺณ ‘‘สามเณร ปุปฺผานิ น ขียนฺตี’’ติ อาหฯ ปริสฺสาวนํ, ภนฺเต, อโธมุขํ กโรถาติฯ อโธมุขํ กตฺวา จาเลสิ, ตทา ปุปฺผานิ ขีณานิฯ ปริสฺสาวนํ สามเณรสฺส ทตฺวา สทฺธึ หตฺถิปากาเรน เจติยํ ติกฺขตฺตุํ ปทกฺขิณํ กตฺวา จตูสุ ฐาเนสุ วนฺทิตฺวา ปริเวณํ คจฺฉนฺโต จินฺเตสิ – ‘‘ยาว มหิทฺธิโก วตายํ สามเณโร, สกฺขิสฺสติ นุ โข อิมํ อิทฺธานุภาวํ รกฺขิตุ’’นฺติฯ ตโต ‘‘น สกฺขิสฺสตี’’ติ ทิสฺวา สามเณรมาห – ‘‘สามเณร ตฺวํ อิทานิ มหิ

ทฺธิโก, เอวรูปํ ปน อิทฺธึ นาเสตฺวา ปจฺฉิมกาเล กาณเปสการิยา หเตฺถน มทฺทิตกญฺชิยํ ปิวิสฺสสี’’ติฯ ทหรกภาวสฺส นาเมส โทโสยํ, โส อุปชฺฌายสฺส กถายํ สํวิชฺชิตฺวา – ‘‘กมฺมฏฺฐานํ เม, ภเนฺต, อาจิกฺขถา’’ติ น ยาจิ, อมฺหากํ อุปชฺฌาโย กึ วทตีติ ตํ ปน อสุณโนฺต วิย อคมาสิฯ

เถโร มหาเจติยญฺจ มหาโพธิญฺจ วนฺทิตฺวา สามเณรํ ปตฺตจีวรํ คาหาเปตฺวา อนุปุเพฺพน กุเฏฺฐฺฐิติสฺสมหาวิหารํ อคมาสิฯ สามเณโร อุปชฺฌายสฺส ปทานุปทิโก หุตฺวา ภิกฺขาจารํ น คจฺฉติ, ‘‘กตรํ คามํ ปวิสถ, ภเนฺต,’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ปน ‘‘อิทานิ เม อุปชฺฌาโย คามทฺวารํ ปโตฺต ภวิสฺสตี’’ติ ญตฺวา อตฺตโน จ อุปชฺฌายสฺส จ ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา อากาเสน คนฺตฺวา เถรสฺส ปตฺตจีวรํ ทตฺวา ปิณฺฑาย ปวิสติฯ เถโร สพฺพกาลํ โอวทติ – ‘‘สามเณร มา เอวมกาสิ, ปุถุชฺชนิทฺธิ นาม จลา อนิพทฺธา, อสปฺปายํ รูปาทิอารมฺมณํ ลภิตฺวา อปฺปมตฺตเกเนว ภิชฺชติ, สนฺตาย สมาปตฺติยา ปริหีนาย พฺรหฺมจริยวาโส สนฺถมฺภิตุํ น สโกฺกตี’’ติฯ สามเณโร ‘‘กึ กเถติ มยฺหํ อุปชฺฌาโย’’ติ โสตุํ น อิจฺฉติ, ตเถว กโรติฯ เถโร อนุปุเพฺพน เจติยวนฺทนํ กโรโนฺต กมฺมุพินฺทุวิหารํ นาม คโตฯ ตตฺถ วสเนฺตปิ เถเร สามเณโร ตเถว กโรติฯ

อเถกทิวสํ เอกา เปสการธีตา อภิรูปา ปฐมวเย ฐิตา กมฺมพินฺทุคามโต นิกฺขมิตฺวา ปทุมสฺสรํ โอรุยฺห คายมานา ปุปฺผานิ ภญฺชติฯ ตสฺมึ สมเย สามเณโร ปทุมสฺสรมตฺถเกน คจฺฉติ, คจฺฉโนฺต ปน สิเลสิกาย กาณมจฺฉิกา วิย ตสฺสา คีตสเทฺท พชฺฌิฯ ตาวเทวสฺส อิทฺธิ อนฺตรหิตา, ฉินฺนปกฺขกาโก วิย อโหสิฯ สนฺตสมาปตฺติพเลน ปน ตเตฺถว อุทกปิเฏฺฐ อปติตฺวา สิมฺพลิตูลํ วิย ปตมานํ อนุปุเพฺพน ปทุมสรตีเร อฎฺฐาสิฯ โส เวเคน คนฺตฺวา อุปชฺฌายสฺส ปตฺตจีวรํ ทตฺวา นิวตฺติฯ มหาเถโร ‘‘ปเคเวตํ มยา ทิฎฺฐํ, นิวาริยมาโนปิ น นิวตฺติสฺสตี’’ติ กิญฺจิ อวตฺวา ปิณฺฑาย ปาวิสิฯ

สามเณโร คนฺตฺวา ปทุมสรตีเร อฎฺฐาสิ ตสฺสา ปจฺจุตฺตรณํ อาคมยมาโนฯ สาปิ สามเณรํ อากาเสน คจฺฉนฺตญฺจ ปุน อาคนฺตฺวา ฐิตญฺจ ทิสฺวา ‘‘อทฺธา เอส มํ นิสฺสาย อุกฺกณฺฐิโต’’ติ ญตฺวา ‘‘ปฎิกฺกม สามเณรา’’ติ อาหฯ โส ปฎิกฺกมิฯ อิตรา ปจฺจุตฺตริตฺวา สาฎกํ นิวาเสตฺวา ตํ อุปสงฺกมิตฺวา ‘‘กึ, ภเนฺต,’’ติ ปุจฺฉิฯ โส ตมตฺถํ อาโรเจสิฯ สา พหูหิ การเณหิ ฆราวาเส อาทีนวํ พฺรหฺมจริยวาเส อานิสํสญฺจ ทเสฺสตฺวา โอวทมานาปิ ตสฺส อุกฺกณฺฐํ วิโนเทตุํ อสโกฺกนฺตี – ‘‘อยํ มม การณา เอวรูปาย อิทฺธิยา ปริหีโน, น ทานิ ยุตฺตํ ปริจฺจชิตุ’’นฺติ อิเธว ติฎฺฐาติ วตฺวา ฆรํ คนฺตฺวา มาตาปิตูนํ ตํ ปวตฺตึ อาโรเจสิฯ เตปิ อาคนฺตฺวา นานปฺปการํ โอวทมานา วจนํ อคฺคณฺหนฺตํ อาหํสุ – ‘‘ตฺวํ อเมฺห อุจฺจกุลาติ สลฺลเกฺขสิ, มยํ เปสการาฯ สกฺขิสฺสสิ เปสการกมฺมํ กาตุ’’นฺติ สามเณโร อาห – ‘‘อุปาสก คิหิภูโต นาม เปสการกมฺมํ วา กเรยฺย นฬการกมฺมํ วา, กึ อิมินา สาฎกมเตฺตน โลภํ กโรถา’’ติฯ เปสกาโร อุทเร พทฺธสาฎกํ ทตฺวา ฆรํ เนตฺวา ธีตรํ อทาสิฯ

โส เปสการกมฺมํ อุคฺคณฺหิตฺวา เปสกาเรหิ สทฺธึ สาลาย กมฺมํ กโรติฯ อเญฺญสํ อิตฺถิโย ปาโตว ภตฺตํ สมฺปาเทตฺวา อาหรึสุ, ตสฺส ภริยา น ตาว อาคจฺฉติฯ โส อิตเรสุ กมฺมํ วิสฺสเชฺชตฺวา ภุญฺชมาเนสุ ตสรํ วเฎฺฎโนฺต นิสีทิฯ สา ปจฺฉา อคมาสิฯ อถ นํ โส ‘‘อติจิเรน อาคตาสี’’ติ ตเชฺชสิฯ มาตุคาโม จ นาม อปิ จกฺกวตฺติราชานํ อตฺตนิ ปฎิพทฺธจิตฺตํ ญตฺวา ทาสํ วิย สลฺลเกฺขติฯ ตสฺมา สา เอวมาห – ‘‘อเญฺญสํ ฆเร ทารุปณฺณโลณาทีนิ สนฺนิหิตานิ, พาหิรโต อาหริตฺวา ทายกา เปสนตการกาปิ อตฺถิ, อหํ ปน เอกิกาว, ตฺวมฺปิ มยฺหํ ฆเร อิทํ อตฺถิ อิทํ นตฺถีติ น ชานาสิฯ สเจ อิจฺฉสิ, ภุญฺช, โน เจ อิจฺฉสิ, มา ภุญฺชา’’ติฯ โส ‘‘น เกวลญฺจ อุสฺสูเร ภตฺตํ อาหรสิ, วาจายปิ มํ ฆเฎฺฎสี’’ติ กุชฺฌิตฺวา อญฺญํ ปหรณํ อปสฺสโนฺต ตเมว ตสรทณฺฑกํ

ตสรโต ลุญฺจิตฺวา ขิปิฯ สา ตํ อาคจฺฉนฺตํ ทิสฺวา อีสกํ ปริวตฺติฯ ตสรทณฺฑกสฺส จ โกฏิ นาม ติขิณา โหติ, สา ตสฺสา ปริวตฺตมานาย อกฺขิโกฏิยํ ปวิสิตฺวา อฏฺฐาสิฯ สา อุโภหิ หเตฺถหิ เวเคน อกฺขึ อคฺคเหสิ, ภินฺนฏฺฐานโต โลหิตํ ปคฺฆรติฯ โส ตสฺมึ กาเล อุปชฺฌายสฺส วจนํ อนุสฺสริ – ''อิทํ สนฺธาย มํ อุปชฺฌาโย 'อนาคเต กาเล กาณเปสการิยา หเตฺถหิ มทฺทิตกณฺชิยํ ปิวิสฺสสี'ติ อาห, อิทํ เถเรน ทิฏฺฐํ ภวิสฺสติ, อโห ทีฆทสฺสี อโยฺย''ติ มหาสเทฺทน โรทิตุํ อารภิฯ ตเมนํ อเญฺญ – ''อลํ, อาวุโส, มา โรทิ, อกฺขิ นาม ภินฺนํ น สกฺกา โรทเนน ปฏิปากติกํ กาตุ''นฺติ อาหํสุฯ โส ''นาหเมตมตฺถํ โรทามิ, อปิจ โข อิมํ สนฺธาย โรทามี''ติ สพฺพํ ปฏิปาฏิยา กเถสิฯ เอวํ อุปฺปนฺนา สมถวิปสฺสนา นิรุชฺฌมานา อนตฺถาย สํวตฺตนฺติฯ

อปรมฺปิ วตฺถุ – ตึสมตฺตา ภิกฺขู กลฺยาณิมหาเจติยํ วนฺทิตฺวา อฏวิมเคฺคน มหามคฺคํ โอตรมานา อนฺตรามเคฺค ฌามเขเตฺต กมฺมํ กตฺวา อาคจฺฉนฺตํ เอกํ มนุสฺสํ อทฺทสํสุฯ ตสฺส สรีรํ มสิมกฺขิตํ วิย อโหสิฯ มสิมกฺขิตํเยว เอกํ กาสาวํ กจฺฉํ ปีเฬตฺวา นิวตฺถํ, โอโลกิยมาโน ฌามขาณุโก วิย ขายติฯ โส ทิวสภาเค กมฺมํ กตฺวา อุปฑฺฒชฺฌายมานานํ ทารูนํ กลาปํ อุกฺขิปิตฺวา ปิฏฺฐิยํ วิปฺปกิเณฺณหิ เกเสหิ กุมฺมเคฺคน อาคนฺตฺวา ภิกฺขูนํ สมฺมุเข อฏฺฐาสิฯ สามเณรา ทิสฺวา อญฺญมญฺญํ โอโลกยมานา, – ''อาวุโส, ตุยฺหํ ปิตา ตุยฺหํ มหาปิตา ตุยฺหํ มาตุโล''ติ หสมานา คนฺตฺวา ''โกนาโม ตฺวํ อุปาสกา''ติ นามํ ปุจฺฉึสุฯ โส นามํ ปุจฺฉิโต วิปฺปฏิสารี หุตฺวา ทารุกลาปํ ฉเฑฺฑตฺวา วตฺถํ สํวิธาย นิวาเสตฺวา มหาเถเร วนฺทิตฺวา ''ติฏฺฐถ ตาว, ภเนฺต,''ติ อาหฯ มหาเถรา อฏฺฐํสุฯ

ทหรสามเณรา อาคนฺตฺวา มหาเถรานํ สมฺมุขาปิ ปริหาสํ กโรนฺติฯ อุปาสโก อาห – ''ภเนฺต, ตุเมฺห มํ ปสฺสิตฺวา ปริหสถ, เอตฺตเกเนว มตฺถกํ ปตฺตมฺหาติ มา สลฺลเกฺขถฯ อหมฺปิ ปุเพฺพ ตุมฺหาทิโสว สมโณ อโหสึฯ ตุมฺหากํ ปน จิเตฺตกคฺคตามตฺตกมฺปิ นตฺถิ, อหํ อิมสฺมึ สาสเน มหิทฺธิโก มหานุภาโว อโหสึ, อากาสํ คเหตฺวา ปถวึ กโรมิ, ปถวึ อากาสํฯ ทูรํ คณฺหิตฺวา สนฺติกํ กโรมิ, สนฺติกํ ทูรํฯ จกฺกวาฬสตสหสฺสํ ขเณน วินิวิชฺฌามิฯ หเตฺถ เม ปสฺสถ, อิทานิ มกฺกฏหตฺถสทิสา, อหํ อิเมเหว หเตฺถหิ อิธ นิสิโนฺนว จนฺทิมสูริเย ปรามสึฯ อิเมสํเยว ปาทานํ จนฺทิมสูริเย ปาทกถลิกํ กตฺวา นิสีทึฯ เอวรูปา เม อิทฺธิ ปมาเทน อนฺตรหิตา, ตุเมฺห มา ปมชฺชิตฺถฯ ปมาเทน หิ เอวรูปํ พฺยสนํ ปาปุณนฺติฯ อปฺปมตฺตา วิหรนฺตา ชาติชรามรณสฺส อนฺตํ กโรนฺติฯ ตสฺมา ตุเมฺห มเญฺญว อารมฺมณํ กริตฺวา อปฺปมตฺตา โหถ, ภเนฺต,''ติ ตเชฺชตฺวา โอวาทมทาสิฯ เต ตสฺส กเถนฺตเสฺสว สํเวคํ อาปชฺชิตฺวา วิปสฺสมานา ตึสชนา ตเตฺถว อรหตฺตํ ปาปุณึสูติฯ เอวมฺปิ อุปฺปนฺนา สมถวิปสฺสนา นิรุชฺฌมานา อนตฺถาย สํวตฺตนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ

อนุปฺปนฺนานํ ปาปกานนฺติ เจตฺถ ''อนุปฺปโนฺน วา กามาสโว น อุปฺปชฺชตี''ติอาทีสุ วุตฺตนเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อุปฺปนฺนานํ ปาปกาน**นฺติ เอตฺถ ปน จตุพฺพิธํ อุปฺปนฺนํ วตฺตมานุปฺปนฺนํ ภุตฺวาวิคตุปฺปนฺนํ, โอกาสกตุปฺปนฺนํ, ภูมิลทฺธุปฺปนฺนนฺติฯ ตตฺถ เย กิเลสา วิชฺชมานา อุปฺปาทาทิสมงฺคิโน, อิทํ **วตฺตมานุปฺปนฺนํ** นามฯ กเมฺม ปน ชวิเต อารมฺมณรสํ อนุภวิตฺวา นิรุทฺธวิปาโก ภุตฺวา วิคตํ นามฯ กมฺมํ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุทฺธํ ภวิตฺวา วิคตํ นามฯ ตทุภยมฺปิ **ภุตฺวาวิคตุปฺปนฺน**นฺติ สงฺขํ คจฺฉติฯ กุสลากุสลํ กมฺมํ อญฺญสฺส กมฺมสฺส วิปากํ ปฏิพาหิตฺวา อตฺตโน วิปากสฺส โอกาสํ กโรติ, เอวํ กเต โอกาเส วิปาโก อุปฺปชฺชมาโน โอกาสกรณโต ปฏฺฐาย อุปฺปโนฺนติ สงฺขํ คจฺฉติฯ อิทํ **โอกาสกตุปฺปนฺนํ** นามฯ ปญฺจกฺขนฺธา ปน วิปสฺสนาย ภูมิ นามฯ เต อตีตาทิเภทา โหนฺติฯ เตสุ อนุสยิตกิเลสา ปน อตีตา วา อนาคตา วา ปจฺจุปฺปนฺนา วาติ น วตฺตพฺพาฯ อตีตขเนฺธสุ อนุสยิตาปิ หิ อปฺปหีนาว โหนฺติ, อนาคตขเนฺธสุ, ปจฺจุปฺปนฺนขเนฺธ

สุ อนุสยิตาปิ อปฺปหีนาว โหนฺติฯ อิทํ **ภูมิลทฺธุปฺปนฺนํ** นามฯ เตนาหุ โปราณา – ‘‘ตาสุ ตาสุ ภูมีสุ อสมุคฺฆาติตกิเลสา ภูมิลทฺธุปฺปนฺนาติ สงฺขํ คจฺฉนฺตี’’ติฯ

อปรมฺปิ จตุพฺพิธํ อุปฺปนฺนํ สมุทาจารุปฺปนฺนํ, อารมฺมณาธิคหิตุปฺปนฺนํ, อวิกฺขมฺภิตุปฺปนฺนํ อสมุคฺฆาติตุปฺปนฺนนฺติฯ ตตฺถ สมฺปติ วตฺตมานํเยว **สมุทาจารุปฺปนฺนํ** นามฯ สกึ จกฺขูนิ อุมฺมีเลตฺวา อารมฺมเณ นิมิตฺเต คหิเต อนุสฺสริตานุสฺสริตกฺขเณ กิเลสา นุปฺปชฺชิสฺสนฺตีติ น วตฺตพฺพาฯ กสฺมา? อารมฺมณสฺส อธิคหิตตฺตาฯ ยถา กึ? ยถา ขีรรุกฺขสฺส กุฐาริยา อาหตาหตฏฺฐาเน ขีรํ น นิกฺขมิสฺสตีติ น วตฺตพฺพํ, เอวํฯ อิทํ **อารมฺมณาธิคหิตุปฺปนฺนํ** นามฯ สมาปตฺติยา อวิกฺขมฺภิตา กิเลสา ปน อิมสฺมึ นาม ฐาเน นุปฺปชฺชิสฺสนฺตีติ น วตฺตพฺพาฯ กสฺมา? อวิกฺขมฺภิตตฺตาฯ ยถา กึ? ยถา สเจ ขีรรุกฺเข กุฐาริยา อาหเนยฺยุํ, อิมสฺมึ นาม ฐาเน ขีรํ น นิกฺขเมยฺยาติ น วตฺตพฺพํ, เอวํฯ อิทํ **อวิกฺขมฺภิตุปฺปนฺนํ** นามฯ มคฺเคน อสมุคฺฆาติตกิเลสา ปน ภวคฺเค นิพฺพตฺตสฺสาปิ อุปฺปชฺชนฺตีติ ปุริมนเยเนว วิตฺถาเรตพฺพํฯ อิทํ **อสมุคฺฆาติตุปฺปนฺนํ** นามฯ

อิเมสุ อุปฺปเนฺนสุ วตฺตมานุปฺปนฺนํ ภุตฺวาวิคตุปฺปนฺนํ โอกาสกตุปฺปนฺนํ สมุทาจารุปฺปนฺนนฺติ จตุพฺพิธํ อุปฺปนฺนํ น มคฺควชฺฌํ, ภูมิลทฺธุปฺปนฺนํ อารมฺมณาธิคหิตุปฺปนฺนํ อวิกฺขมฺภิตุปฺปนฺนํ อสมุคฺฆาติตุปฺปนฺนนฺติ จตุพฺพิธํ มคฺควชฺฌํฯ มโคฺค หิ อุปฺปชฺชมาโน เอเต กิเลเส ปชหติฯ โส เย กิเลเส ปชหติ, เต อตีตา วา อนาคตา วา ปจฺจุปฺปนฺนา วาติ น วตฺตพฺพาฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

‘‘หญฺจิ อตีเต กิเลเส ปชหติ, เตน หิ ขีณํ เขเปติ, นิรุทฺธํ นิโรเธติ, วิคตํ วิคเมติ อตฺถงฺคตํ อตฺถงฺคเมติฯ อตีตํ ยํ นตฺถิ, ตํ ปชหติฯ หญฺจิ อนาคเต กิเลเส ปชหติ, เตน หิ อชาตํ ปชหติ, อนิพฺพตฺตํ, อนุปฺปนฺนํ, อปาตุภูตํ ปชหติฯ อนาคตํ ยํ นตฺถิ, ตํ ปชหติ, หญฺจิ ปจฺจุปฺปเนฺน กิเลเส ปชหติ, เตน หิ รโตฺต ราคํ ปชหติ , ทุโฏฺฐ โทสํ, มูโฬฺห โมหํ, วินิพโทฺธ มานํ, ปรามโฏฺฐ ทิฏฺฐึ, วิเกฺขปคโต อุทฺธจฺจํ, อนิฏฺฐงฺคโต วิจิกิจฺฉํ, ถามคโต อนุสยํ ปชหติฯ กณฺหสุกฺกธมฺมา ยุคนทฺธา สมเมว วตฺตนฺติฯ สํกิเลสิกา มคฺคภาวนา โหติ…เป.… เตน หิ นตฺถิ มคฺคภาวนา, นตฺถิ ผลสจฺฉิกิริยา, นตฺถิ กิเลสปฺปหานํ, นตฺถิ ธมฺมาภิสมโยติฯ อตฺถิ มคฺคภาวนา…เป.… อตฺถิ ธมฺมาภิสมโยติฯ ยถา กถํ วิย, เสยฺยถาปิ ตรุโณ รุโกฺข อชาตผโล…เป.… อปาตุภูตา เยว น ปาตุภวนฺตี’’ติฯ

อิติ ปาฬิยํ อชาตผลรุโกฺข อาคโต, ชาตผลรุเกฺขน ปน ทีเปตพฺพํฯ ยถา หิ สผโล ตรุณมฺพรุโกฺข, ตสฺส ผลานิ มนุสฺสา ปริภุเญฺชยฺยุํ, เสสานิ ปาเตตฺวา ปจฺฉิโย ปูเรยฺยุํ ฯ อถโญฺญ ปุริโส ตํ ผรสุนา ฉิเนฺทยฺย, เตนสฺส เนว อตีตานิ ผลานิ นาสิตานิ โหนฺติ, น อนาคตปจฺจุปฺปนฺนานิ นาสิตานิฯ อตีตานิ หิ มนุเสฺสหิ ปริภุตฺตานิ, อนาคตานิ อนิพฺพตฺตานิ, น สกฺกา นาเสตุํฯ ยสฺมึ ปน สมเย โส ฉิโนฺน, ตทา ผลานิเยว นตฺถีติ ปจฺจุปฺปนฺนานิปิ อนาสิตานิฯ สเจ ปน รุโกฺข อจฺฉิโนฺน, อถสฺส ปถวีรสญฺจ อาโปรสญฺจ อาคมฺม ยานิ ผลานิ นิพฺพเตฺตยฺยุํ, ตานิ นาสิตานิ โหนฺติฯ ตานิ หิ อชาตาเนว น ชายนฺติ, อนิพฺพตฺตาเนว น นิพฺพตฺตนฺติ, อปาตุภูตาเนว น ปาตุภวนฺติ, เอวเมว มโคฺค นาปิ อตีตาทิเภเท กิเลเส ปชหติ, นาปิ น ปชหติฯ เยสญฺหิ กิเลสานํ มเคฺคน ขเนฺธสุ อปริญฺญาเตสุ อุปฺปตฺติ สิยา, มเคฺคน อุปฺปชฺชิตฺวา ขนฺธานํ ปริญฺญาตตฺตา เต กิเลสา อชาตาว น ชายนฺติ, อนิพฺพตฺตาว น นิพฺพตฺตนฺติ, อปาตุภูตาว น ปาตุภวนฺติ, ตรุณปุตฺตาย อิตฺถิยา ปุน อวิชายนตฺถํ, พฺยาธิตานํ โรควูปสมนตฺถํ ปีตเภสเชฺชหิ จาปิ อยมโตฺถ วิภาเวตโพฺพฯ เอวํ มโคฺค เย กิเลเส ปชหติ, เต อตีตา วา อนาคตา วา ปจฺจุปฺปนฺนา

วาติ น วตฺตพฺพา, น จ มโคฺค กิเลเส น ปชหติฯ เย ปน มโคฺค กิเลเส ปชหติ, เต สนฺธาย “อุปฺปนฺนานํ ปาปกาน”นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

น เกวลญฺจ มโคฺค กิเลเสเยว ปชหติ, กิเลสานํ ปน อปฺปหีนตฺตา เย จ อุปฺปเชฺชยฺยุํ อุปาทินฺนกกฺขนฺธา, เตปิ ปชหติเยวฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ – “โสตาปตฺติมคฺคญาเณน อภิสงฺขารวิญฺญาณสฺส นิโรเธน สตฺต ภเว ฐเปตฺวา อนมตเคฺค สํสาเร เย อุปฺปเชฺชยฺยุํ นามญฺจ รูปญฺจ, เอเตฺถเต นิรุชฺฌนฺตี”ติ (จูฬนิ. ๖) วิตฺถาโรฯ อิติ มโคฺค อุปาทินฺนอนุปาทินฺนโต วุฎฺฐาติฯ ภววเสน ปน โสตาปตฺติมโคฺค อปายภวโต วุฎฺฐาติ, สกทาคามิมโคฺค สุคติภเวกเทสโต, อนาคามิมโคฺค สุคติกามภวโต, อรหตฺตมโคฺค รูปารูปภวโต วุฎฺฐาติฯ สพฺพภเวหิ วุฎฺฐาติเยวาติปิ วทนฺติฯ

อถ มคฺคกฺขเณ กถํ อนุปฺปนฺนานํ อุปฺปาทาย ภาวนา โหติ, กถํ วา อุปฺปนฺนานํ ฐิติยาติฯ มคฺคปฺปวตฺติยาเยวฯ มโคฺค หิ ปวตฺตมาโน ปุเพฺพ อนุปฺปนฺนปุพฺพตฺตา อนุปฺปโนฺน นาม วุจฺจติฯ อนาคตปุพฺพญฺหิ ฐานํ อาคนฺตฺวา อนนุภูตปุพฺพํ วา อารมฺมณํ อนุภวิตฺวา วตฺตาโร ภวนฺติ “อนาคตฎฺฐานํ อาคตมฺหา, อนนุภูตํ อารมฺมณํ อนุภวามา”ติฯ ยา จสฺส ปวตฺติ, อยเมว ฐิติ นามาติ ฐิติยา ภาเวตีติปิ วตฺตุํ วฎฺฎติฯ

อิทฺธิปาเทสุ สเงฺขปกถา เจโตขิลสุเตฺต (ม. นิ. ๑.๑๘๕ อาทโย) วุตฺตาฯ อุปสมมานํ คจฺฉติ, กิเลสูปสมตฺถํ วา คจฺฉตีติ **อุปสมคามี**ฯ สมฺพุชฺฌมานา คจฺฉติ, มคฺคสโมฺพธตฺถาย วา คจฺฉตีติ **สโมฺพธคามี**ฯ

วิเวกนิสฺสิตาทีนิ สพฺพาสวสํวเร วุตฺตานิฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถารโต ปนายํ โพธิปกฺขิยกถา **วิสุทฺธิมเคฺค** วุตฺตาฯ

๒๔๘. วิโมกฺขกถายํ **วิโมเกฺข**ติ เกนเฎฺฐน วิโมกฺขา, อธิมุจฺจนเฎฺฐนฯ โก ปนายํ อธิมุจฺจนโฎฺฐ นาม? ปจฺจนีกธเมฺมหิ จ สุฎฺฐุ มุจฺจนโฎฺฐ, อารมฺมเณ จ อภิรติวเสน สุฎฺฐุ มุจฺจนโฎฺฐ, ปิตุอเงฺก วิสฺสฎฺฐงฺคปจฺจงฺคสฺส ทารกสฺส สยนํ วิย อนิคฺคหิตภาเวน นิราสงฺกตาย อารมฺมเณ ปวตฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ อยํ ปนโตฺถ ปจฺฉิมวิโมเกฺข นตฺถิ, ปุริเมสุ สเพฺพสุ อตฺถิฯ **รูปี รูปานิ ปสฺสตี**ติ เอตฺถ อชฺฌตฺตเกสาทีสุ นีลกสิณาทิวเสน อุปฺปาทิตํ รูปชฺฌานํ รูปํ, ตทสฺส อตฺถีติ **รูปี**ฯ **พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสตี**ติ พหิทฺธาปิ นีลกสิณาทีนิ รูปานิ ฌานจกฺขุนา ปสฺสติฯ อิมินา อชฺฌตฺต พหิทฺธาวตฺถุเกสุ กสิเณสุ อุปฺปาทิตชฺฌานสฺส ปุคฺคลสฺส จตฺตาริปิ รูปาวจรชฺฌานานิ ทสฺสิตานิฯ

อชฺฌตฺตํ อรูปสญฺญีติ อชฺฌตฺตํ น รูปสญฺญี, อตฺตโน เกสาทีสุ อนุปฺปาทิตรูปาวจรชฺฌาโนติ อโตฺถฯ อิมินา พหิทฺธา ปริกมฺมํ กตฺวา พหิทฺธาว อุปฺปาทิตชฺฌานสฺส รูปาวจรชฺฌานานิ ทสฺสิตานิฯ **สุภเนฺตว อธิมุโตฺต โหตี**ติ อิมินา สุวิสุเทฺธสุ นีลาทีสุ วณฺณกสิเณสุ ฌานานิ ทสฺสิตานิฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ อโนฺตอปฺปนายํ สุภนฺติ อาโภโค นตฺถิ, โย ปน สุวิสุทฺธํ สุภกสิณํ อารมฺมณํ กตฺวา วิหรติ, โส ยสฺมา สุภนฺติ อธิมุโตฺต โหตีติ วตฺตพฺพตํ อาปชฺชติ, ตสฺมา เอวํ เทสนา กตาฯ ปฎิสมฺภิทามเคฺค ปน “กถํ สุภเนฺตว อธิมุโตฺต โหตีติ วิโมโกฺขฯ อิธ ภิกฺขุ เมตฺตาสหคเตน เจตสา เอกํ ทิสํ ผริตฺวา วิหรติ…เป.… เมตฺตาย ภาวิตตฺตา สตฺตา อปฺปฎิกูลา โหนฺติฯ กรุณาสหคเตน, มุทิตาสหคเตน, อุเปกฺขาสหคเตน เจตสา เอกํ ทิสํ ผริตฺวา วิหรติ…เป.… อุเปกฺขาย ภาวิตตฺตา สตฺตา อปฺปฎิกูลา โหนฺติฯ เอวํ สุภเนฺตว อธิมุโตฺต โหตีติ วิโมโกฺข”ติ (ปฎิ. ม. ๑.๒๑๒) วุตฺตํฯ

สพฺพโส รูปสญฺญานํติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ สพฺพํ **วิสุทฺธิมคฺเค** วุตฺตเมวฯ **อยํ อฏฺฐโม วิโมกฺโข**ติ อยํ จตุนฺนํ ขนฺธานํ สพฺพโส วิสฺสฏฺฐตฺตา วิมุตฺตตฺตา อฏฺฐโม อุตฺตโม วิโมกฺโข นามฯ

๒๔๙. อภิภายตนกถายํ **อภิภายตนานี**ติ อภิภวนการณานิฯ กึ อภิภวนฺติ? ปจฺจนีกธมฺเมปิ อารมฺมณานิปิฯ ตานิ หิ ปฏิปกฺขภาเวน ปจฺจนีกธมฺเม อภิภวนฺติ, ปุคฺคลสฺส ญาณุตฺตริตาย อารมฺมณานิฯ **อชฺฌตฺตํ รูปสญฺญี**ติอาทีสุ ปน อชฺฌตฺตรูเป ปริกมฺมวเสน อชฺฌตฺตํ รูปสญฺญี นาม โหติฯ อชฺฌตฺตญฺจ นีลปริกมฺมํ กโรนฺโต เกเส วา ปิตฺเต วา อกฺขิตารกาย วา กโรติ, ปีตปริกมฺมํ กโรนฺโต เมเท วา ฉวิยา วา หตฺถตลปาทตเลสุ วา อกฺขีนํ ปีตฏฺฐาเน วา กโรติ, โลหิตปริกมฺมํ กโรนฺโต มํเส วา โลหิเต วา ชิวฺหาย วา อกฺขีนํ รตฺตฏฺฐาเน วา กโรติ, โอทาตปริกมฺมํ กโรนฺโต อฏฺฐิมฺหิ วา ทเนฺต วา นเข วา อกฺขีนํ เสตฏฺฐาเน วา กโรติฯ ตํ ปน สุนีลํ สุปีตกํ สุโลหิตกํ สุโอทาตํ น โหติ, อสุวิสุทฺธเมว โหติฯ

เอโก พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสตีติ ยเสฺสตํ ปริกมฺมํ อชฺฌตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหติ, นิมิตฺตํ ปน พหิทฺธา, โส เอวํ อชฺฌตฺตํ ปริกมฺมสฺส พหิทฺธา จ อปฺปนาย วเสน – ‘‘อชฺฌตฺตํ รูปสญฺญี เอโก พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสตี’’ติ วุจฺจติฯ **ปริตฺตานี**ติ อวฑฺฒิตานิฯ **สุวณฺณทุพฺพณฺณานี**ติ สุวณฺณานิ วา โหนฺตุ ทุพฺพณฺณานิ วา, ปริตฺตวเสเนว อิทมภิภายตนํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **ตานิ อภิภุยฺยา**ติ ยถา นาม สมฺปนฺนคหณิโก กฏจฺฉุมตฺตํ ภตฺตํ ลภิตฺวา ‘‘กิเมตฺถ ภุญฺชิตพฺพํ อตฺถี’’ติ สงฺกฑฺฒิตฺวา เอกกพฬํเยว กโรติ, เอวเมวํ ญาณุตฺตริโก ปุคฺคโล วิสทญาโณ – ‘‘กิเมตฺถ ปริตฺตเก อารมฺมเณ สมาปชฺชิตพฺพํ อตฺถิ, นายํ มม ภาโร’’ติ ตานิ รูปานิ อภิภวิตฺวา สมาปชฺชติ, สห นิมิตฺตุปฺปาเทเนวตฺถ อปฺปนํ ปาเปตีติ อโตฺถฯ **ชานามิ ปสฺสามี**ติ อิมินา ปนสฺส อาโภโค กถิโต, โส จ โข สมาปตฺติโต วุฏฺฐิตสฺส, น อนฺตสมาปตฺติยํฯ **เอวํสญฺญี โหตี**ติ อาโภคสญฺญายปิ ฌานสญฺญายปิ เอวํสญฺญี โหติฯ อภิภวสญฺญา หิสฺส อนฺตสมาปตฺติยํ อตฺถิ, อาโภคสญฺญา ปน สมาปตฺติโต วุฏฺฐิตเสฺสวฯ

อปฺปมาณานีติ วฑฺฒิตปฺปมาณานิ, มหนฺตานีติ อโตฺถฯ **อภิภุยฺยา**ติ เอตฺถ ปน ยถา มหคฺฆโส ปุริโส เอกํ ภตฺตวฑฺฒิตกํ ลภิตฺวา ‘‘อญฺญาปิ โหตุ, อญฺญาปิ โหตุ, กิเมสา มยฺหํ กริสฺสตี’’ติ ตํ น มหนฺตโต ปสฺสติ, เอวเมว ญาณุตฺตโร ปุคฺคโล วิสทญาโณ ‘‘กิเมตฺถ สมาปชฺชิตพฺพํ, นยิทํ อปฺปมาณํ, น มยฺหํ จิเตฺตกคฺคตากรเณ ภาโร อตฺถี’’ติ ตานิ อภิภวิตฺวา สมาปชฺชติ, สห นิมิตฺตุปฺปาเทเนวตฺถ อปฺปนํ ปาเปตีติ อโตฺถฯ

อชฺฌตฺตํ อรูปสญฺญีติ อลาภิตาย วา อนตฺถิกตาย วา อชฺฌตฺตรูเป ปริกมฺมสญฺญาวิรหิโตฯ **เอโก พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสตี**ติ ยสฺส ปริกมฺมมฺปิ นิมิตฺตมฺปิ พหิทฺธาว อุปฺปนฺนํ, โส เอวํ พหิทฺธา ปริกมฺมสฺส เจว อปฺปนาย จ วเสน – ‘‘อชฺฌตฺตํ อรูปสญฺญี เอโก พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสตี’’ติ วุจฺจติฯ เสสเมตฺถ จตุตฺถาภิภายตเน วุตฺตนยเมวฯ อิเมสุ ปน จตูสุ ปริตฺตํ วิตกฺกจริตวเสน อาคตํ, อปฺปมาณํ โมหจริตวเสน, สุวณฺณํ โทสจริตวเสน, ทุพฺพณฺณํ ราคจริตวเสนฯ เอเตสญฺหิ เอตานิ สปฺปายานิฯ สา จ เนสํ สปฺปายตา วิตฺถารโต **วิสุทฺธิมคฺเค**จริยนิเทฺทเส วุตฺตาฯ

ปญฺจมอภิภายตนาทีสุ **นีลานี**ติ สพฺพสงฺคาหิกวเสน วุตฺตํฯ **นีลวณฺณานี**ติ วณฺณวเสนฯ **นีลนิทสฺสนานี**ติ นิทสฺสนวเสนฯ อปญฺญายมานวิวรานิ อสมฺภินฺนวณฺณานิ เอกนีลาเนว หุตฺวา ทิสฺสนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ **นีลนิภาสานี**ติ อิทํ ปน โอภาสวเสน วุตฺตํ, นีโลภาสานิ นีลปภายุตฺตานีติ อโตฺถฯ เอเตน เนสํ สุวิสุทฺธตํ ทเสฺสติฯ วิสุทฺธวณฺณวเสเนว หิ อิมานิ จตฺตาริ

อภิภายตนานิ วุตฺตานิฯ **อุมาปุปฺผ**นฺติ เอตญฺหิ ปุปฺผํ สินิทฺธํ มุทุํ ทิสฺสมานมฺปิ นีลเมว โหติฯ คิริกณฺณิกปุปฺผาทีนิ ปน ทิสฺสมานานิ เสตธาตุกานิ โหนฺติฯ ตสฺมา อิทเมว คหิตํ, น ตานิฯ **พาราณเสยฺยก**นฺติ พาราณสิยํ ภวํฯ ตตฺถ กิร กปฺปาโสปิ มุทุ, สุตฺตกนฺติกาโยปิ ตนฺตวายาปิ เฉกา, อุทกมฺปิ สุจิ สินิทฺธํ, ตสฺมา วตฺถํ อุภโตภาควิมฏฺฐํ โหติ, ทฺวีสุ ปเสฺสสุ มฏฺฐํ มุทุ สินิทฺธํ ขายติฯ **ปีตานี**ติอาทีสุ อิมินาว นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ‘‘นีลกสิณํ อุคฺคณฺหโนฺต นีลสฺมึ นิมิตฺตํ คณฺหาติ ปุปฺผสฺมึ วา วตฺถสฺมึ วา วณฺณธาตุยา วา’’ติอาทิกํ ปเนตฺถ กสิณกรณเญฺจว ปริกมฺมญฺจ อปฺปนาวิธานญฺจ สพฺพํ **วิสุทฺธิมเคฺค** วิตฺถารโต วุตฺตเมวฯ

อภิญฺญาโวสานปารมิปฺปตฺตาติ อิโต ปุเพฺพสุ สติปฏฺฐานาทีสุ เต ธเมฺม ภาเวตฺวา อรหตฺตปฺปตฺตาว อภิญฺญาโวสานปารมิปฺปตฺตา นาม โหนฺติ, อิเมสุ ปน อฏฺฐสุ อภิภายตเนสุ จิณฺณวสีภาวาเยว อภิญฺญาโวสานปารมิปฺปตฺตา นามฯ

๒๕๐. กสิณกถายํ สกลเฏฺฐน **กสิณานิ,** ตทารมฺมณานํ ธมฺมานํ เขตฺตเฏฺฐน อธิฏฺฐานเฏฺฐน วา **อายตนานิฯ อุทฺธ**นฺติ อุปริ คคนตลาภิมุขํฯ **อโธ**ติ เหฏฺฐา ภูมิตลาภิมุขํฯ **ติริย**นฺติ เขตฺตมณฺฑลมิว สมนฺตา ปริจฺฉินฺทิตฺวาฯ เอกโจฺจ หิ อุทฺธเมว กสิณํ วเฑฺฒติ, เอกโจฺจ อโธ, เอกโจฺจ สมนฺตโตฯ เตน เตน การเณน เอวํ ปสาเรติ อาโลกมิว รูปทสฺสนกาโมฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ปถวีกสิณเมโก สญฺชานาติ อุทฺธํอโธติริย’’นฺติฯ **อทฺวย**นฺติ ทิสาอนุทิสาสุ อทฺวยํฯ อิทํ ปน เอกสฺส อญฺญภาวานุปคมนตฺถํ วุตฺตํฯ ยถา หิ อุทกํ ปวิฏฺฐสฺส สพฺพทิสาสุ อุทกเมว โหติ อนญฺญํ, เอวเมวํ ปถวีกสิณํ ปถวีกสิณเมว โหติ, นตฺถิ ตสฺส อโญฺญ กสิณสเมฺภโทติฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ **อปฺปมาณ**นฺติ อิทํ ตสฺส ตสฺส ผรณอปฺปมาณวเสน วุตฺตํฯ ตญฺหิ เจตสา ผรโนฺต สกลเมว ผรติ, อยมสฺส อาทิ, อิทํ มชฺฌนฺติ ปมาณํ คณฺหาตีติฯ **วิญฺญาณกสิณ**นฺติ เจตฺถ กสิณุคฺฆาฏิมากาเส ปวตฺตํ วิญฺญาณํฯ ตตฺถ กสิณวเสน กสิณุคฺฆาฏิมากาเส, กสิณุคฺฆาฏิมากาสวเสน ตตฺถ ปวตฺตวิญฺญาเณ อุทฺธํอโธติริยตา เวทิตพฺพาฯ อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ กมฺมฏฺฐานภาวนานเยน ปเนตานิ ปถวีกสิณาทีนิ วิตฺถารโต **วิสุทฺธิมเคฺค** วุตฺตาเนวฯ อิธาปิ จิณฺณวสิภาเวเนว อภิญฺญาโวสานปารมิปฺปตฺตา โหนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ ตถา อิโต อนนฺตเรสุ จ ตูสุ ฌาเนสุฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ มหาอสฺสปุรสุเตฺต วุตฺตเมวฯ

๒๕๒. วิปสฺสนาญาเณ ปน รูปีติอาทีนมโตฺถ วุโตฺตเยวฯ **เอตฺถ สิตเมตฺถ ปฏิพทฺธ**นฺติ เอตฺถ จาตุมหาภูติเก กาเย นิสฺสิตญฺจ ปฏิพทฺธญฺจฯ **สุโภ**ติ สุนฺทโรฯ **ชาติมา**ติ สุปริสุทฺธอากรสมุฏฺฐิโตฯ **สุปริกมฺมกโต**ติ สุฏฺฐุ กตปริกโมฺม อปนีตปาสาณสกฺขโรฯ **อโจฺฉ**ติ ตนุจฺฉวิฯ **วิปฺปสโนฺน**ติ สุฏฺฐุ วิปฺปสโนฺนฯ **สพฺพาการสมฺปโนฺน**ติ โธวน เวธนาทีหิ สเพฺพหิ อากาเรหิ สมฺปโนฺนฯ **นีล**นฺติอาทีหิ วณฺณสมฺปตฺติํ ทเสฺสติฯ ตาทิสญฺหิ อาวุตํ ปากฏํ โหติฯ

เอวเมว โขติ เอตฺถ เอวํ อุปมาสํสนฺทนํ เวทิตพฺพํ – มณิ วิย หิ กรชกาโยฯ อาวุตสุตฺตํ วิย วิปสฺสนาญาณํฯ จกฺขุมา ปุริโส วิย วิปสฺสนาลาภี ภิกฺขุฯ หเตฺถ กริตฺวา ปจฺจเวกฺขโต ‘‘อยํ โข มณี’’ติ มณิโน อาวิภูตกาโล วิย วิปสฺสนาญาณํ อภินีหริตฺวา นิสิโนฺนสฺส ภิกฺขุโน จาตุมหาภูติกกายสฺส อาวิภูตกาโลฯ ‘‘ตตฺริทํ สุตฺตํ อาวุต’’นฺติ สุตฺตสฺส อาวิภูตกาโล วิย วิปสฺสนาญาณํ อภินีหริตฺวา นิสิโนฺนสฺส ภิกฺขุโน ตทารมฺมณานํ ผสฺสปญฺจมกานํ วา สพฺพจิตฺตเจตสิกานํ วา วิปสฺสนาญาณเสฺสว วา อาวิภูตกาโลติฯ

กึ ปเนตํ ญาณสฺส อาวิภูตํ, ปุคฺคลสฺสาติฯ ญาณสฺส, ตสฺส ปน อาวิภาวตฺตา ปุคฺคลสฺส อาวิภูตาว โหนฺติฯ อิทญฺจ วิปสฺสนาญาณํ มคฺคสฺส อนนฺตรํ, เอวํ สเนฺตปิ ยสฺมา อภิญฺญาวาเร อารเทฺธ เอตสฺส อนฺตราวาโร นตฺถิ, ตสฺมา อิเธว ทสฺสิตํฯ ยสฺมา จ อนิจฺจาทิวเสน อกตสมฺม

สนสฺส ทิพฺพาย โสตธาตุยา เภรวสทฺทํ สุณนฺต ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติยา เภรเว ขเนฺธ อนุสฺสรโต ทิเพฺพน จกฺขุนา เภรวรูปํ ปสฺสโต ภยสนฺตาโส อุปฺปชฺชติ, น อนิจฺจาทิวเสน กตสมฺมสนสฺส, ตสฺมา อภิญฺญาปตฺตสฺส ภยวิโนทกเหตุสมฺปาทนตฺถมฺปิ อิทํ อิเธว ทสฺสิตํฯ อิธาปิ อรหตฺตวเสเนว อภิญฺญาโวสานปารมิปฺปตฺตตา เวทิตพฺพาฯ

๒๕๓. มโนมยิทฺธิยํ จิณฺณวสิตายฯ ตตฺถ **มโนมย**นฺติ มเนน นิพฺพตฺตํฯ **สพฺพงฺคปจฺจงฺคิ**นฺติ สเพฺพหิ องฺเคหิ จ ปจฺจงฺเคหิ จ สมนฺนาคตํฯ **อหีนินฺทฺริย**นฺติ สณฺฐานวเสน อวิกลินฺทฺริยํฯ อิทฺธิมตา นิมฺมิตรูปญฺหิ สเจ อิทฺธิมา โอทาโต, ตมฺปิ โอทาตํฯ สเจ อวิทฺธกโณฺณ, ตมฺปิ อวิทฺธกณฺณนฺติ เอวํ สพฺพากาเรหิ เตน สทิสเมว โหติฯ **มุญฺชมฺหา อีสิก**นฺติอาทิ อุปมตฺตยมฺปิ ตํ สทิสภาวทสฺสนตฺถเมว วุตฺตํฯ มุญฺชสทิสา เอว หิ ตสฺส อโนฺต อีสิกา โหติฯ โกสสทิโสเยว อสิ, วฏฺฏาย โกสิยา วฏฺฏํ อสิเมว ปกฺขิปนฺติ, ปตฺถฎาย ปตฺถฎํฯ

กรณฺฑาติ อิทมฺปิ อหิกญฺจุกสฺส นามํ, น วิลีวกรณฺฑกสฺสฯ อหิกญฺจุโก หิ อหินา สทิโสว โหติฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ ‘‘ปุริโส อหิํ กรณฺฑา อุทฺธเรยฺยา’’ติ หเตฺถน อุทฺธรมาโน วิย ทสฺสิโต, อถ โข จิเตฺตเนวสฺส อุทฺธรณํ เวทิตพฺพํฯ อยญฺหิ อหิ นาม สชาติยํ ฐิโต, กฎฺฐนฺตรํ วา รุกฺขนฺตรํ วา นิสฺสาย, ตจโต สรีรนิกฺกฑฺฒนปโยคสงฺขาเตน ถาเมน, สรีรํ ขาทมานํ วิย ปุราณตจํ ชิคุจฺฉโนฺตติ อิเมหิ จตูหิ การเณหิ สยเมว กญฺจุกํ ชหาติ, น สกฺกา ตโต อเญฺญน อุทฺธริตุํฯ ตสฺมา จิเตฺตน อุทฺธรณํ สนฺธาย อิทํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ อิติ มุญฺชาทิสทิสํ อิมสฺส ภิกฺขุโน สรีรํ, อีสิกาทิสทิสํ นิมฺมิตรูปนฺติ อิทเมตฺถ โอปมฺมสํสนฺทนํฯ นิมฺมานวิธานํ ปเนตฺถ ปรโต จ อิทฺธิวิธาทิปญฺจอภิญฺญากถา สพฺพากาเรน **วิสุทฺธิมเคฺค** วิตฺถาริตาติ ตตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ อุปมามตฺตเมว หิ อิธ อธิกํฯ

ตตฺถ เฉกกุมฺภการาทโย วิย อิทฺธิวิธญาณลาภี ภิกฺขุ ทฎฺฐโพฺพฯ สุปริกมฺมกตมตฺติกาทโย วิย อิทฺธิวิธญาณํ ทฎฺฐพฺพํฯ อิจฺฉิติจฺฉิตภาชนวิกติอาทิกรณํ วิย ตสฺส ภิกฺขุโน วิกุพฺพนํ ทฎฺฐพฺพํฯ อิธาปิ จิณฺณวสิตาวเสเนว อภิญฺญาโวสานปารมิปฺปตฺตตา เวทิตพฺพาฯ ตถา อิโต ปราสุ จตูสุ อภิญฺญาสุฯ

๒๕๕. ตตฺถ ทิพฺพโสตธาตุอุปมายํ **สงฺขธโม**ติ สงฺขธมโกฯ **อปฺปกสิเรเนวา**ติ นิทฺทุเกฺขเนวฯ **วิญฺญาเปยฺยา**ติ ชานาเปยฺยฯ ตตฺถ เอวํ จาตุทฺทิสา วิญฺญาเปเนฺต สงฺขธมเก ‘‘สงฺขสโทฺท อย’’นฺติ ววตฺถาเปนฺตานํ สตฺตานํ ตสฺส สงฺขสทฺทสฺส อาวิภูตกาโล วิย โยคิโน ทูรสนฺติกเภทานํ ทิพฺพานเญฺจว มานุสกานญฺจ สทฺทานํ อาวิภูตกาโล ทฎฺฐโพฺพฯ

๒๕๖. เจโตปริยญาณ-อุปมายํ **ทหโร**ติ ตรุโณฯ **ยุวา**ติ โยพฺพเนน สมนฺนาคโตฯ **มณฺฑนกชาติโก**ติ ยุวาปิ สมาโน น อลสิโย กิลิฎฺฐวตฺถสรีโร, อถ โข มณฺฑนกปกติโก, ทิวสสฺส เทฺว ตโย วาเร นฺหายิตฺวา สุทฺธวตฺถ-ปริทหน-อลงฺการกรณสีโลติ อโตฺถฯ **สกณิก**นฺติ กาฬติลกวงฺก-มุขทูสิปีฬกาทีนํ อญฺญตเรน สโทสํฯ ตตฺถ ยถา ตสฺส มุขนิมิตฺตํ ปจฺจเวกฺขโต มุขโทโส ปากโฎ โหติ, เอวํ เจโตปริยญาณาย จิตฺตํ อภินีหริตฺวา นิสินฺนสฺส ภิกฺขุโน ปเรสํ โสฬสวิธํ จิตฺตํ ปากฎํ โหตีติ เวทิตพฺพํฯ ปุเพฺพนิวาสอุปมาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ สพฺพํ มหาอสฺสปุเร วุตฺตเมวฯ

๒๕๙. **อยํ โข อุทายิ ปญฺจโม ธโมฺม**ติ เอกูนวีสติ ปพฺพานิ ปฎิปทาวเสน เอกํ ธมฺมํ กตฺวา ปญฺจโม ธโมฺมติ วุโตฺตฯ ยถา หิ อฎฺฐกนาครสุเตฺต (ม. นิ. ๒.๑๗ อาทโย) เอกาทส ปพฺพานิ ปุจฺฉาวเสน เอกธโมฺม กโต, เอวมิธ เอกูนวีสติ ปพฺพานิ ปฎิปทาวเสน เอโก ธโมฺม

กโตติ เวทิตพฺพานิฯ อิเมสุ จ ปน เอกูนวีสติยา ปเพฺพสุ ปฏิปาฏิยา อฏฺฐสุ โกฏฺฐาเสสุ วิปสฺสนาญาเณ จ อาสวกฺขยญาเณ จ อรหตฺตวเสน อภิญฺญาโวสานปารมิปฺปตฺตตา เวทิตพฺพา, เสเสสุ จิณฺณวสิภาววเสนฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

มหาสกุลุทายิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. สมณมุณฺฑิกสุตฺตวณฺณนา

๒๖๐. **เอวํ เม สุต**นฺติ สมณมุณฺฑิกสุตฺตํฯ ตตฺถ **อุคฺคาหมาโน**ติ ตสฺส ปริพฺพาชกสฺส นามํฯ **สุมโน**ติ ปกตินามํฯ กิญฺจิ กิญฺจิ ปน อุคฺคหิตุํ อุคฺคาเหตุํ สมตฺถตาย อุคฺคาหมาโนติ นํ สญฺชานนฺติฯ สมยํ ปวทนฺติ เอตฺถาติ **สมยปฺปวาทกํ**ฯ ตสฺมิํ กิร ฐาเน จงฺกีตารุกฺขโปกฺขรสาติปฺปภุตโย พฺราหฺมณา นิคณฺฐาเจลกปริพฺพาชกาทโย จ ปพฺพชิตา สนฺนิปติตฺวา อตฺตโน อตฺตโน สมยํ ปวทนฺติ กเถนฺติ ทีเปนฺติ, ตสฺมา โส อาราโม สมยปฺปวาทโกติ วุจฺจติฯ เสฺวว ตินฺทุกาจีรสงฺขาตาย ติมฺพรูสกรุกฺขปนฺติยา ปริกฺขิตฺตตฺตา **ตินฺทุกาจีรํ**ฯ ยสฺมา ปเนตฺถ ปฐมํ เอกา สาลา อโหสิ, ปจฺฉา มหาปุญฺญํ โปฏฺฐปาทปริพฺพาชกํ นิสฺสาย พหู สาลา กตา, ตสฺมา ตเมว เอกํ สาลํ อุปาทาย ลทฺธนามวเสน **เอกสาลโก**ติ วุจฺจติฯ มลฺลิกาย ปน ปเสนทิรโญฺญ เทวิยา อุยฺยานภูโต โส ปุปฺผผลสญฺฉนฺโน อาราโมติ กตฺวา **มลฺลิกาย อาราโม**ติ สงฺขํ คโตฯ ตสฺมิํ สมยปฺปวาทเก ตินฺทุกาจีเร เอกสาลเก มลฺลิกาย อาราเมฯ **ปฏิวสตี**ติ วาสผาสุตาย วสติฯ **ทิวา ทิวสฺสา**ติ ทิวสสฺส ทิวา นาม มชฺฌนฺหาติกฺกโม, ตสฺมิํ ทิวสสฺสปิ ทิวาภูเต อติกฺกนฺตมตฺเต มชฺฌนฺหิเก นิกฺขมีติ อโตฺถฯ **ปฏิสลฺลีโน**ติ ตโต ตโต รูปาทิโคจรโต จิตฺตํ ปฏิสํหริตฺวา ลีโน, ฌานรติเสวนวเสน เอกีภาวํ คโตฯ **มโนภาวนียาน**นฺติ มนวฑฺฒนกานํ, เย อาวชฺชโต มนสิกโรโต จิตฺตํ วินีวรณํ โหติ อุนฺนมติ วฑฺฒติฯ **ยาวตา**ติ ยตฺตกาฯ **อยํ เตสํ อญฺญตโร**ติ อยํ เตสํ อพฺภนฺตโร เอโก สาวโกฯ **อเปฺปว นามา**ติ ตสฺส อุปสงฺกมนํ ปตฺถยมาโน อาหฯ ปตฺถนาการณํ ปน สนฺทกสุเตฺต วุตฺตเมวฯ

๒๖๑. **เอตทโวจา**ติ ทนฺทปโญฺญ อยํ คหปติ, ธมฺมกถาย นํ สงฺคณฺหิตฺวา อตฺตโน สาวกํ กริสฺสามีติ มญฺญมาโน เอตํ ''จตูหิ โข''ติอาทิวจนํ อโวจฯ ตตฺถ **ปเญฺญปมี**ติ ทเสฺสมิ ฐเปมิฯ **สมฺปนฺนกุสล**นฺติ ปริปุณฺณกุสลํฯ **ปรมกุสล**นฺติ อุตฺตมกุสลํฯ **อโยชฺฌ**นฺติ วาทยุทฺธน ยุชฺฌิตฺวา จาเลตุํ อสกฺกุเณยฺยํ อจลํ นิกฺกมฺปํ ถิรํฯ **น กโรตี**ติ อกรณมตฺตเมว วทติ, เอตฺถ ปน สํวรปฺปหานํ วา ปฏิเสวนปฺปหานํ วา น วทติฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ

เนว อภินนฺทีติ ติตฺถิยา นาม ชานิตฺวาปิ อชานิตฺวาปิ ยํ วา ตํ วา วทนฺตีติ มญฺญมาโน นาภินนฺทิฯ **น ปฏิโกฺกสี**ติ สาสนสฺส อนุโลมํ วิย ปสนฺนาการํ วิย วทตีติ มญฺญมาโน น ปฏิเสเธติฯ

๒๖๒. **ยถา อุคฺคาหมานสฺสา**ติ ยถา ตสฺส วจนํ, เอวํ สเนฺต อุตฺตานเสยฺยโก กุมาโร อโยชฺฌสมโณ ถิรสมโณ ภวิสฺสติ, มยํ ปน เอวํ น วทามาติ ทีเปติฯ **กาโยติปิ น โหตี**ติ สกกาโย ปรกาโยติปิ วิเสสญาณํ น โหติฯ **อญฺญตฺร ผนฺทิตมตฺตา**ติ ปจฺจตฺถรเณ วลิสมฺผเสฺสน วา มงฺคุลทเฏฺฐน วา กายผนฺทนมตฺตํ นาม โหติฯ ตํ ฐเปตฺวา อญฺญํ กาเยน กรณกมฺมํ นาม นตฺถิฯ ตมฺปิ จ กิเลสสหคตจิเตฺตเนว โหติฯ **วาจาติปิ น โหตี**ติ มิจฺฉาวาจา สมฺมาวาจาติปิ นานตฺตํ น โหติฯ **โรทิตมตฺตา**ติ ชิฆจฺฉาปิปาสาปเรตสฺส ปน โรทิตมตฺตํ โหติฯ ตมฺปิ กิเลส

สหคตจิเตฺตเนวฯ **สงฺกปฺปป**ติ มิจฺฉาสงฺกปฺป สมฺมาสงฺกปฺปติปิ นานตฺตํ น โหติฯ **วิภูชิตมตฺตา**ติ วิภูชิตมตฺตํ โรทนหสิตมตฺตํ โหติฯ ทหรกุมารกานญฺหิ จิตฺตํ อตีตารมฺมณํ ปวตฺตติ, นิรยโต อาคตา นิรยทุกฺขํ สริตฺวา โรทนฺติ, เทวโลกโต อาคตา หสนฺติ, ตมฺปิ กิเลสสหคตจิเตฺตเนว โหติฯ **อาชีโว**ติ มิจฺฉาชีโว สมฺมาชีโวติปิ นานตฺตํ น โหติฯ **อญฺญตฺร มาตุถญฺญา**ติ ถญฺญโจรทารกา นาม โหนฺติ, มาตริ ขีรํ ปายนฺติยา อปิวิตฺวา อญฺญวิหิตกาเล ปิฏฺฐิปเสฺสน อาคนฺตฺวา ถญฺญํ ปิวนฺติฯ เอตฺตกํ มุญฺจิตฺวา อโญฺญ มิจฺฉาชีโว นตฺถิฯ อยมฺปิ กิเลสสหคตจิเตฺตเนว โหตีติ ทเสฺสติฯ

๒๖๓. เอวํ ปริพฺพาชกวาทํ ปฏิกฺขิปิตฺวา อิทานิ สยํ เสกฺขภูมิยํ มาติกํ ฐเปโนฺต **จตูหิ โข อห**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สมธิคยฺห ติฏฺฐตี**ติ วิเสเสตฺวา ติฏฺฐติฯ **น กาเยน ปาปํ กมฺม**นฺติ อาทีสุ น เกวลํ อกรณมเตฺตเมว, ภควา ปน เอตฺถ สํวรปฺปหานปฏิสงฺขา ปญฺญเปติฯ ตํ สนฺธาเยวมาหฯ **น เจว สมฺปนฺนกุสล**นฺติอาทิ ปน ขีณาสวํ สนฺธาย วุตฺตํฯ

อิทานิ อเสกฺขภูมิยํ มาติกํ ฐเปโนฺต **ทสหิ โข อห**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ ตีณิ ปทานิ นิสฺสาย เทฺว ปฐมจตุกฺกา ฐปิตา, เอกํ ปทํ นิสฺสาย เทฺว ปจฺฉิมจตุกฺกาฯ อยํ เสกฺขภูมิยํ มาติกาฯ

๒๖๔. อิทานิ ตํ วิภชโนฺต **กตเม จ ถปติ อกุสลสีลา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สราค**นฺติ อฏฺฐวิธํ โลภสหคตจิตฺตํฯ **สโทส**นฺติ ปฏิฆสมฺปยุตฺตจิตฺตทฺวยํฯ **สโมห**นฺติ วิจิกิจฺฉุทฺธจฺจสหคตจิตฺตทฺวยมฺปิ วฏฺฏติ, สพฺพากุสลจิตฺตานิปิฯ โมโห สพฺพากุสเล อุปฺปชฺชตีติ หิ วุตฺตํฯ **อิโตสมุฏฺฐานา**ติ อิโต สราคาทิจิตฺตโต สมุฏฺฐานํ อุปฺปตฺติ เอเตสนฺติ อิโตสมุฏฺฐานาฯ

กุหินฺติ กตรํ ฐานํ ปาปุณิตฺวา อปริเสสา นิรุชฺฌนฺติฯ **เอเตฺถเต**ติ โสตาปตฺติผเล ภุมฺมํฯ ปาติโมกฺขสํวรสีลญฺหิ โสตาปตฺติผเล ปริปุณฺณํ โหติ, ตํ ฐานํ ปตฺวา อกุสลสีลํ อเสสํ นิรุชฺฌติฯ อกุสลสีลนฺติ จ ทุสฺสีลเสฺสตํ อธิวจนนฺติ เวทิตพฺพํฯ

อกุสลานํ สีลานํ นิโรธาย ปฏิปโนฺนติ เอตฺถ ยาว โสตาปตฺติมคฺคา นิโรธาย ปฏิปโนฺน นาม โหติ, ผลปเตฺต ปน เต นิโรธิตา นาม โหนฺติฯ

๒๖๕. **วีตราค**นฺติอาทีหิ อฏฺฐวิธํ กามาวจรกุสลจิตฺตเมว วุตฺตํฯ เอเตน หิ กุสลสีลํ สมุฏฺฐาติฯ

สีลวา โหตีติ สีลสมฺปโนฺน โหติ คุณสมฺปโนฺน จฯ **โน จ สีลมโย**ติ อลเมตฺตาวตา, นตฺถิ อิโต กิญฺจิ อุตฺตริ กรณียนฺติ เอวํ สีลมโย น โหติฯ **ยตฺถสฺส เต**ติ อรหตฺตผเล ภุมฺมํฯ อรหตฺตผลญฺหิ ปตฺวา อกุสลสีลํ อเสสํ นิรุชฺฌติฯ

นิโรธาย ปฏิปโนฺนติ เอตฺถ ยาว อรหตฺตมคฺคา นิโรธาย ปฏิปโนฺน นาม โหติ, ผลปเตฺต ปน เต นิโรธิตา นาม โหนฺติฯ

๒๖๖. **กามสญฺญา**ทีสุ กามสญฺญา อฏฺฐโลภสหคตจิตฺตสหชาตา, อิตรา เทฺว โทมนสฺสสหคตจิตฺตทฺวเยน สหชาตาฯ

ปฐมํ ฌานนฺติ อนาคามิผลปฐมชฺฌานํฯ **เอเตฺถเต**ติ อนาคามิผเล ภุมฺมํฯ อนาคามิผลญฺหิ ปตฺวา อกุสลสงฺกปฺปา อปริเสสา นิรุชฺฌนฺติฯ

นิโรธาย ปฏิปโนฺนติ เอตฺถ ยาว อนาคามิมคฺคา นิโรธาย ปฏิปโนฺน นาม โหติ, ผลปเตฺต ปน เต นิโรธิตา นาม โหนฺติฯ เนกฺขมฺมสญฺญาทโย หิ ติโสฺสปิ อฏฺฐกามาวจรกุสลสหชาตสญฺญาวฯ

๒๖๗. **เอเตฺถเต**ติ อรหตฺตผเล ภุมฺมํฯ ทุติยชฺฌานิกํ อรหตฺตผลญฺหิ ปาปุณิตฺวา กุสลสงฺกปฺปา อปริเสสา นิรุชฺฌนฺติฯ **นิโรธาย ปฏิปโนฺน**ติ เอตฺถ ยาว อรหตฺตมคฺคา นิโรธาย ปฏิปโนฺน นาม โหติ, ผลปเตฺต ปน เต นิโรธิตา นาม โหนฺติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

สมณมุณฺฑิกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. จูฬสกุลุทายิสุตฺตวณฺณนา

๒๗๐. **เอวํ เม สุต**นฺติ จูฬสกุลุทายิสุตฺตํฯ ตตฺถ **ยทา ปน, ภเนฺต, ภควา**ติ อิทํ ปริพฺพาชโก ธมฺมกถํ โสตุกาโม ภควโต ธมฺมเทสนาย สาลยภาวํ ทเสฺสโนฺต อาหฯ

๒๗๑. **ตํเยเวตฺถ ปฏิภาตู**ติ สเจ ธมฺมํ โสตุกาโม, ตุเยฺหเวตฺถ เอโก ปโญฺห เอกํ การณํ อุปฏฺฐาตุฯ **ยถา มํ ปฏิภาเสยฺยา**ติ เยน การเณน มม ธมฺมเทสนา อุปฏฺฐเหยฺย, เอเตน หิ การเณน กถาย สมุฏฺฐิตาย สุขํ ธมฺมํ เทเสตุนฺติ ทีเปติฯ **ตสฺส มยฺหํ, ภเนฺต**ติ โส กิร ตํ ทิสฺวา – ‘‘สเจ ภควา อิธ อภวิสฺสา, อยเมตสฺส ภาสิตสฺส อโตฺถติ ทีปสหสฺสํ วิย อุชฺชลาเปตฺวา อชฺช เม ปากฏํ อกริสฺสา’’ติ ทสพลํเยว อนุสฺสริฯ ตสฺมา **ตสฺส มยฺหํ, ภเนฺต**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อโห นูนา**ติ อนุสฺสรณเตฺถ นิปาตทฺวยํฯ เตน ตสฺส ภควนฺตํ อนุสฺสรนฺตสฺส เอตทโหสิ ‘‘อโห นูน ภควา อโห นูน สุคโต’’ติฯ **โย อิเมส**นฺติ โย อิเมสํ ธมฺมานํฯ **สุกุสโล**ติ สุฏฺฐุ กุสโล นิปุโณ เฉโกฯ โส ภควา อโห นูน กเถยฺย, โส สุคโต อโห นูน กเถยฺย, ตสฺส หิ ภควโต ปุเพฺพนิวาสญาณสฺส อเนกานิ กปฺปโกฏิสหสฺสานิ เอกงฺคณานิ ปากฏานีติ, อยเมตฺถ อธิปฺปาโยฯ

ตสฺส วาหํ ปุพฺพนฺตํ อารพฺภาติ โย หิ ลาภี โหติ, โส ‘‘ปุเพฺพ ตฺวํ ขตฺติโย อโหสิ, พฺราหฺมโณ อโหสี’’ติ วุเตฺต ชานโนฺต สกฺกจฺจํ สุสฺสูสติฯ อลาภี ปน – ‘‘เอวํ ภวิสฺสติ เอวํ ภวิสฺสตี’’ติ สีสกมฺปเมตฺตเมว ทเสฺสติฯ ตสฺมา เอวมาห – ‘‘ตสฺส วาหํ ปุพฺพนฺตํ อารพฺภ ปญฺหสฺส เวยฺยากรเณน จิตฺตํ อาราเธยฺย’’นฺติฯ

โส วา มํ อปรนฺตนฺติ ทิพฺพจกฺขุลาภิโน หิ อนาคตํสญาณํ อิชฺฌติ, ตสฺมา เอวมาหฯ อิตรํ ปุเพฺพ วุตฺตนยเมวฯ

ธมฺมํ เต เทเสสฺสามีติ อยํ กิร อตีเต เทสิยมาเนปิ น พุชฺฌิสฺสติ, อนาคเต เทสิยมาเนปิ น พุชฺฌิสฺสติฯ อถสฺส ภควา สณฺหสุขุมํ ปจฺจยาการํ เทเสตุกาโม เอวมาหฯ กิํ ปน ตํ พุชฺฌิสฺสตีติ? เอตํ ปเคว น พุชฺฌิสฺสติ, อนาคเต ปนสฺส วาสนาย ปจฺจโย ภวิสฺสตีติ ทิสฺวา ภควา เอวมาหฯ

ปํสุปิสาจกนฺติ อสุจิฏฺฐาเน นิพฺพตฺตปิสาจํฯ โส หิ เอกํ มูลํ คเหตฺวา อทิสฺสมานกาโย โหติฯ ตตฺริทํ วตฺถุ – เอกา กิร ยกฺขินี เทฺว ทารเก ถูปารามทฺวาเร นิสีทาเปตฺวา อาหารปริเยสนตฺถํ นครํ คตาฯ ทารกา เอกํ ปิณฺฑปาติกเตฺถรํ ทิสฺวา อาหํสุ, – ‘‘ภเนฺต, อมฺหากํ มาตา อ

โนฺต นครํ ปวิฏฺฐา, ตสฺสา วเทยฺยาถ ‘ยํ วา ตํ วา ลทฺธกํ, คเหตฺวา สีฆํ คจฺฉ, ทารกา เต ชิฆจฺฉิตํ สนฺธาเรตุํ น สโกฺกนฺตี’’’ติฯ ตมหํ กถํ ปสฺสิสฺสามีติ? อิทํ, ภเนฺต, คณฺหถาติ เอกํ มูลขณฺฑํ อทํสุฯ เถรสฺส อเนกานิ ยกฺขสหสฺสานิ ปญฺญายึสุ, โส ทารเกหิ ทินฺนสญฺญาเณน ตํ ยกฺขินึ อทฺทส วิรูปํ พีภจฺฉํ เกวลํ วีถิยํ คพฺภมลํ ปจฺจาสีสมานํฯ ทิสฺวา ตมตฺถํ กเถสิ ฯ กถํ มํ ตฺวํ ปสฺสสีติ วุเตฺต มูลขณฺฑํ ทเสฺสสิ, สา อจฺฉินฺทิตฺวา คณฺหิฯ เอวํ ปํสุปิสาจกา เอกํ มูลํ คเหตฺวา อทิสฺสมานกายา โหนฺติฯ ตํ สนฺธาเยส ‘‘ปํสุปิสาจกมฺปิ น ปสฺสามี’’ติ อาหฯ **น ปกฺขายตี**ติ น ทิสฺสติ น อุปฏฺฐาติฯ

๒๗๒. **ทีฆาปิ โข เต เอสา**ติ อุทายิ เอสา ตว วาจา ทีฆาปิ ภเวยฺย, เอวํ วทนฺตสฺส วสฺสสตมฺปิ วสฺสสหสฺสมฺปิ ปวเตฺตยฺย, น จ อตฺถํ ทีเปยฺยาติ อธิปฺปาโยฯ **อปฺปาฏิหีรกต**นฺติ อนิยฺยานิกํ อมูลกํ นิรตฺถกํ สมฺปชฺชตีติ อโตฺถฯ

อิทานิ ตํ วณฺณํ ทเสฺสโนฺต **เสยฺยถาปิ, ภเนฺต**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปณฺฑุกมฺพเล นิกฺขิโตฺต**ติ วิสภาควเณฺณ รตฺตกมฺพเล ฐปิโตฯ **เอวํวโณฺณ อตฺตา โหตี**ติ อิทํ โส สุภกิณฺหเทวโลเก นิพฺพตฺตกฺขเนฺธ สนฺธาย – ‘‘อมฺหากํ มตกาเล อตฺตา สุภกิณฺหเทวโลเก ขนฺธา วิย โชเตตี’’ติ วทติฯ

๒๗๓. **อยํ อิเมสํ อุภินฺน**นฺติ โส กิร ยสฺมา มณิสฺส พหิ อาภา น นิจฺฉรติ, ขโชฺชปนกสฺส องฺคุลทฺวงฺคุลจตุรงฺคุลมตฺตํ นิจฺฉรติ, มหาขโชฺชปนกสฺส ปน ขฬมณฺฑลมตฺตมฺปิ นิจฺฉรติเยว, ตสฺมา เอวมาหฯ

วิเทฺธติ อุพฺพิเทฺธ, เมฆวิคเมน ทูรีภูเตติ อโตฺถฯ **วิคตวลาหเก**ติ อปคตเมเฆฯ **เทเว**ติ อากาเสฯ **โอสธิตารกา**ติ สุกฺกตารกาฯ สา หิ ยสฺมา ตสฺสา อุทยโต ปฏฺฐาย เตน สญฺญาเณน โอสธานิ คณฺหนฺติปิ ปิวนฺติปิ, ตสฺมา ‘‘โอสธิตารกา’’ติ วุจฺจติฯ **อภิโท อฑฺฒรตฺตสมย**นฺติ อภิเนฺน อฑฺฒรตฺตสมเยฯ อิมินา คคนมเชฺฌ ฐิตจนฺทํ ทเสฺสติฯ อภิโท มชฺฌนฺหิเกปิ เอเสว นโยฯ

อโต โขติ เย อนุโภนฺติ, เตหิ พหุตรา, พหู เจว พหุตรา จาติ อโตฺถฯ **อาภา นานุโภนฺตี**ติ โอภาสํ น วฬญฺชนฺติ, อตฺตโน สรีโรภาเสเนว อาโลกํ ผริตฺวา วิหรนฺติฯ

๒๗๔. อิทานิ ยสฺมา โส ‘‘เอกนฺตสุขํ โลกํ ปุจฺฉิสฺสามี’’ติ นิสิโนฺน, ปุจฺฉามูโฬฺห ปน ชาโต, ตสฺมา นํ ภควา ตํ ปุจฺฉํ สราเปโนฺต **กึ ปน, อุทายิ, อตฺถิ เอกนฺตสุโข โลโก**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อาการวตี**ติ การณวตีฯ **อญฺญตรํ วา ปน ตโปคุณ**นฺติ อเจลกปาฬึ สนฺธายาห, สุราปานวิรตีติ อโตฺถฯ

๒๗๕. **กตมา ปน สา, ภเนฺต, อาการวตี ปฏิปทา เอกนฺตสุขสฺสา**ติ กสฺมา ปุจฺฉติ? เอวํ กิรสฺส อโหสิ – ‘‘มยํ สตฺตานํ เอกนฺตสุขํ วทาม, ปฏิปทํ ปน กาเลน สุขํ กาเลน ทุกฺขํ วทามฯ เอกนฺตสุขสฺส โข ปน อตฺตโน ปฏิปทายปิ เอกนฺตสุขาย ภวิตพฺพํฯ อมฺหากํ กถา อนิยฺยานิกา, สตฺถุ กถาว นิยฺยานิกา’’ติฯ อิทานิ สตฺถารํเยว ปุจฺฉิตฺวา ชานิสฺสามีติ ตสฺมา ปุจฺฉติฯ

เอตฺถ มยํ อนสฺสามาติ เอตสฺมึ การเณ มยํ อนสฺสามฯ กสฺมา ปน เอวมาหํสุ? เต กิร ปุเพฺพ ปญฺจสุ ธเมฺมสุ ปติฏฺฐาย กสิณปริกมฺมํ กตฺวา ตติยชฺฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา อปริหีนชฺฌานา กาลํ กตฺวา สุภกิเณฺหสุ นิพฺพตฺตนฺตีติ ชานนฺติ, คจฺฉเนฺต คจฺฉเนฺต ปน กาเล กสิณปริ

กมฺมมฺปิ น ชานิํสุ, ตติยชฺฌานมฺปิ นิพฺพเตฺตตุํ นาสกฺขิํสุฯ ปญฺจ ปุพฺพภาคธมฺเม ปน ‘‘อาการวตี ปฏิปทา’’ติ อุคฺคเหตฺวา ตติยชฺฌานํ ‘‘เอกนฺตสุโข โลโก’’ติ อุคฺคณฺหิํสุฯ ตสฺมา เอวมาหํสุฯ **อุตฺตริตร**นฺติ อิโต ปญฺจหิ ธมฺเมหิ อุตฺตริตรํ ปฏิปทํ วา ตติยชฺฌานโต อุตฺตริตรํ เอกนฺตสุขํ โลกํ วา น ชานามาติ วุตฺตํ โหติฯ **อปฺปสทฺทํ กตฺวา**ติ เอกปฺปหาเรเนว มหาสทฺทํ กาตุํ อารทฺเธ นิสฺสทฺเท กตฺวาฯ

๒๗๖. **สจฺฉิกิริยาเหตู**ติ เอตฺถ เทฺว สจฺฉิกิริยา ปฏิลาภสจฺฉิกิริยา จ ปจฺจกฺขสจฺฉิกิริยา จฯ ตตฺถ ตติยชฺฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา อปริหีนชฺฌาโน กาลํ กตฺวา สุภกิณฺหโลเก เตสํ เทวานํ สมานายุวโณฺณ หุตฺวา นิพฺพตฺตติ, อยํ ปฏิลาภสจฺฉิกิริยา นามฯ จตุตฺถชฺฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา อิทฺธิวิกุพฺพเนน สุภกิณฺหโลกํ คนฺตฺวา เตหิ เทเวหิ สทฺธิํ สนฺติฏฺฐติ สลฺลปติ สากจฺฉํ อาปชฺชติ, อยํ ปจฺจกฺขสจฺฉิกิริยา นามฯ ตาสํ ทฺวินฺนมฺปิ ตติยชฺฌานํ อาการวตี ปฏิปทา นามฯ ตญฺหิ อนุปฺปาเทตฺวา เนว สกฺกา สุภกิณฺหโลเก นิพฺพตฺติตุํ, น จตุตฺถชฺฌานํ อุปฺปาเทตุํฯ อิติ ทุวิธมฺปิ เอตํ สจฺฉิกิริยํ สนฺธาย – ‘‘เอตสฺส นูน, ภเนฺต, เอกนฺตสุขสฺส โลกสฺส สจฺฉิกิริยาเหตู’’ติ อาหฯ

๒๗๗. **อุทญฺจนิโก**ติ อุทกวารโกฯ **อนฺตรายมกาสี**ติ ยถา ปพฺพชฺชํ น ลภติ, เอวํ อุปทฺทุตมกาสิ ยถา ตํ อุปนิสฺสยวิปนฺนํฯ อยํ กิร กสฺสปพุทฺธกาเล ปพฺพชิตฺวา สมณธมฺมมกาสิฯ อถสฺส เอโก สหายโก ภิกฺขุ สาสเน อนภิรโต, ‘‘อาวุโส, วิพฺภมิสฺสามี’’ติ อาโรเจสิฯ โส ตสฺส ปตฺตจีวเร โลภํ อุปฺปาเทตฺวา คิหิภาวาย วณฺณํ อภาสิฯ อิตโร ตสฺส ปตฺตจีวรํ ทตฺวา วิพฺภมิฯ เตนสฺส กมฺมุนา อิทานิ ภควโต สมฺมุขา ปพฺพชฺชาย อนฺตราโย ชาโตฯ ภควตา ปนสฺส ปุริมสุตฺตํ อติเรกภาณวารมตฺตํ, อิทํ ภาณวารมตฺตนฺติ เอตฺตกาย ตนฺติยา ธโมฺม กถิโต, เอกเทสนายปิ มคฺคผลปฏิเวโธ น ชาโต, อนาคเต ปนสฺส ปจฺจโย ภวิสฺสตีติ ภควา ธมฺมํ เทเสติฯ อนาคเต ปจฺจยภาวญฺจสฺส ทิสฺวา ภควา ธรมาโน เอกํ ภิกฺขุมฺปิ เมตฺตาวิหาริมฺหิ เอตทเคฺค น ฐเปสิฯ ปสฺสติ หิ ภควา – ‘‘อนาคเต อยํ มม สาสเน ปพฺพชิตฺวา เมตฺตาวิหารีนํ อเคฺค ภวิสฺสตี’’ติฯ

โส ภควติ ปรินิพฺพุเต ธมฺมาโสกราชกาเล ปาฏลิปุเตฺต นิพฺพตฺติตฺวา ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตปฺปโตฺต **อสฺสคุตฺตเตฺถโร** นาม หุตฺวา เมตฺตาวิหารีนํ อเคฺค อโหสิฯ เถรสฺส เมตฺตานุภาเวน ติรจฺฉานคตาปิ เมตฺตจิตฺตํ ปฏิลภิํสุ, เถโร สกลชมฺพุทีเป ภิกฺขุสงฺฆสฺส โอวาทาจริโย หุตฺวา วตฺตนิเสนาสเน อาวสิ, ติํสโยชนมตฺตา อฏวี เอกํ ปธานฆรํ อโหสิฯ เถโร อากาเส จมฺมขณฺฑํ ปตฺถริตฺวา ตตฺถ นิสิโนฺน กมฺมฏฺฐานํ กเถสิฯ คจฺฉเนฺต คจฺฉเนฺต กาเล ภิกฺขาจารมฺปิ อคนฺตฺวา วิหาเร นิสิโนฺน กมฺมฏฺฐานํ กเถสิ, มนุสฺสา วิหารเมว คนฺตฺวา ทานมทํสุฯ ธมฺมาโสกราชา เถรสฺส คุณํ สุตฺวา ทฏฺฐุกาโม ติกฺขตฺตุํ ปหิณิฯ เถโร ภิกฺขุสงฺฆสฺส โอวาทํ ทมฺมีติ เอกวารมฺปิ น คโตติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

จูฬสกุลุทายิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. เวขนสสุตฺตวณฺณนา

๒๗๘. **เอวํ เม สุต**นฺติ เวขนสสุตฺตํฯ ตตฺถ **เวขนโส**ติ อยํ กิร สกุลุทายิสฺส อาจริโย, โส ‘‘สกุลุทายี ปริพฺพาชโก ปรมวณฺณปเญฺห ปราชิโต’’ติ สุตฺวา ‘‘มยา โส สาธุกํ อุคฺคหาปิโต,

เตนาปิ สาธุกํ อุคฺคหิตํ, กถํ นุ โข ปราชิโต, หนฺทาหํ สยํ คนฺตฺวา สมณํ โคตมํ ปรม วณฺณปญฺหํ ปุจฺฉิตฺวา ชานิสฺสามี’’ติ ราชคหโต ปญฺจจตฺตาลีสโยชนํ สาวตฺถึ คนฺตฺวา เยน ภควา, เตนุปสงฺกมิ, อุปสงฺกมิตฺวา ปน ฐิตโกว ภควโต สนฺติเก อุทานํ อุทาเนสิฯ ตตฺถ ปุริม สทิสํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

๒๘๐. ปญฺจ โข อิเมติ กสฺมา อารภิ? อคาริโยปิ เอกโจฺจ กามครุโก กามาธิมุโตฺต โหติ, เอกโจฺจ เนกฺขมฺมครุโก เนกฺขมฺมาธิมุโตฺต โหติฯ ปพฺพชิโตปิ จ เอกโจฺจ กามครุโก กามาธิมุโตฺต โหติ, เอกโจฺจ เนกฺขมฺมครุโก เนกฺขมฺมาธิมุโตฺต โหติฯ อยํ ปน กามครุโก กามาธิมุโตฺต โหติฯ โส อิมาย กถาย กถิยมานาย อตฺตโน กามาธิมุตฺตตฺตํ สลฺลเกฺขสฺสติ, เอวมสฺสายํ เทสนา สปฺปายา ภวิสฺสตีติ อิมํ เทสนํ อารภิฯ **กามคฺคสุข**นฺติ นิพฺพานํ อธิเปฺปตํฯ

๒๘๑. ปาปิโต ภวิสฺสตีติ อชานนภาวํ ปาปิโต ภวิสฺสติฯ **นามกํเยว สมฺปชฺชตี**ติ นิรตฺถกวจนมตฺตเมว สมฺปชฺชติฯ **ติฎฺฐตุ ปุพฺพโนฺต ติฎฺฐตุ อปรโนฺต**ติ ยสฺมา ตุยฺหํ อตีตกถาย อนุจฺฉวิกํ ปุเพฺพนิวาสญาณํ นตฺถิ, อนาคตกถาย อนุจฺฉวิกํ ทิพฺพจกฺขุญาณํ นตฺถิ, ตสฺมา อุภยเมฺปตํ ติฎฺฐตูติ อาหฯ **สุตฺตพนฺธเนหี**ติ สุตฺตมยพนฺธเนหิฯ ตสฺส หิ อารกฺขตฺถาย หตฺถปาเทสุ เจว คีวาย จ สุตฺตกานิ พนฺธนฺติฯ ตานิ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ มหลฺลกกาเล ปนสฺส ตานิ สยํ วา ปูตีนิ หุตฺวา มุญฺจนฺติ, ฉินฺทิตฺวา วา หรนฺติฯ

เอวเมว โขติ อิมินา อิทํ ทเสฺสติ – ทหรสฺส กุมารสฺส สุตฺตพนฺธนานํ อชานนกาโล วิย อวิชฺชาย ปุริมาย โกฎิยา อชานนํ, น หิ สกฺกา อวิชฺชาย ปุริมโกฎิ ญาตุํ, โมจนกาเล ชานนสทิสํ ปน อรหตฺตมเคฺคน อวิชฺชาพนฺธนสฺส ปโมเกฺข ชาโตติ ชานนํฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฎฺฐกถาย

เวขนสสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ตติยวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๔. ราชวโคฺค

๑. ฆฏิการสุตฺตวณฺณนา

๒๘๒. **เอวํ เม สุต**นฺติ ฆฏิการสุตฺตํฯ ตตฺถ **สิตํ ปาตฺวากาสี**ติ มหามเคฺคน คจฺฉนฺโต อญฺญตรํ ภูมิปฺปเทสํ โอโลเกตฺวา – ‘‘อตฺถิ นุ โข มยา จริยํ จรมาเนน อิมสฺมึ ฐาเน นิวุตฺถปุพฺพ’’นฺติ อาวชฺชนฺโต อทฺทส – ‘‘กสฺสปพุทฺธกาเล อิมสฺมึ ฐาเน เวคฬิงฺคํ นาม คามนิคโม อโหสิ, อหํ ตทา **โชติปาโล** นาม มาณโว อโหสึ, มยฺหํ สหาโย ฆฏิกาโร นาม กุมฺภกาโร อโหสิ, เตน สทฺธึ มยา อิธ เอกํ สุการณํ กตํ, ตํ ภิกฺขุสงฺฆสฺส อปากฏํ ปฏิจฺฉนฺนํ, หนฺท นํ ภิกฺขุสงฺฆสฺส ปากฏํ กโรมี’’ติ มคฺคา โอกฺกมฺม อญฺญตรสฺมึ ปเทเส ฐิตโกว สิตปาตุกมฺมมกาสิ, อคฺคคฺคทนฺเต ทเสฺสตฺวา มนฺทหสิตํ หสิฯ ยถา หิ โลกิยมนุสฺสา อุรํ ปหรนฺตา – ‘‘กุหํ กุห’’นฺติ หสนฺติ, น เอวํ พุทฺธา, พุทฺธานํ ปน หสิตํ หฏฺฐปหฏฺฐาการมตฺตเมว โหติฯ

หสิตญฺจ นาเมตํ เตรสหิ โสมนสฺสสหคตจิเตฺตหิ โหติฯ ตตฺถ โลกิยมหาชโน อกุสลโต จตูหิ, กามาวจรกุสลโต จตูหีติ อฏฺฐหิ จิเตฺตหิ หสติ, เสกฺขา อกุสลโต ทิฏฺฐิสมฺปยุตฺตานิ เทฺว อปเนตฺวา ฉหิ จิเตฺตหิ หสนฺติ, ขีณาสวา จตูหิ สเหตุกกิริยจิเตฺตหิ เอเกน อเหตุกกิริยจิเตฺตนาติ ปญฺจหิ จิเตฺตหิ หสนฺติฯ เตสุปิ พลวารมฺมเณ อาปาถคเต ทฺวีหิ ญาณสมฺปยุตฺตจิเตฺตหิ หสนฺติ, ทุพฺพลารมฺมเณ ทุเหตุกจิตฺตทฺวเยน จ อเหตุกจิเตฺตน จาติ ตีหิ จิเตฺตหิ หสนฺติฯ อิมสฺมึ ปน ฐาเน กิริยาเหตุกมโนวิญฺญาณธาตุโสมนสฺสสหคตจิตฺตํ ภควโต หฏฺฐปหฏฺฐาการมตฺตํ หสิตํ อุปฺปาเทสิฯ

ตํ ปเนตํ หสิตํ เอวํ อปฺปมตฺตกมฺปิ เถรสฺส ปากฏํ อโหสิฯ กถํ? ตถารูเป หิ กาเล ตถาคตสฺส จตูหิ ทาฐาหิ จตุทฺทีปิกมหาเมฆมุขโต สเตรตาวิชฺชุลตา วิย วิโรจมานา มหาตาลกฺขนฺธปมาณา รสฺมิวฏฺฏิโย อุฏฺฐหิตฺวา ติกฺขตฺตุํ สีสวรํ ปทกฺขิณํ กตฺวา ทาฐเคฺคสุเยว อนฺตรธายนฺติฯ เตน สญฺญาเณน อายสฺมา อานโนฺท ภควโต ปจฺฉโต คจฺฉมาโนปิ สิตปาตุภาวํ ชานาติฯ

ภควนฺตํ เอตทโวจาติ – ‘‘เอตฺถ กิร กสฺสโป ภควา ภิกฺขุสงฺฆํ โอวทิ, จตุสจฺจปฺปกาสนํ อกาสิ, ภควโตปิ เอตฺถ นิสีทิตุํ รุจึ อุปฺปาเทสฺสามิ, เอวมยํ ภูมิภาโค ทฺวีหิ พุเทฺธหิ ปริภุโตฺต ภวิสฺสติ, มหาชโน คนฺธมาลาทีหิ ปูเชตฺวา เจติยฏฺฐานํ กตฺวา ปริจรโนฺต สคฺคมคฺคปรายโณ ภวิสฺสตี’’ติ จิเนฺตตฺวา เอตํ ‘‘เตน หิ, ภเนฺต,’’ติอาทิวจนํ อโวจฯ

๒๘๓. **มุณฺฑเกน สมณเกนา**ติ มุณฺฑํ มุโณฺฑติ, สมณํ วา สมโณติ วตฺตุํ วฏฺฏติ, อยํ ปน อปริปกฺกญาณตฺตา พฺราหฺมณกุเล อุคฺคหิตโวหารวเสเนว หีเฬโนฺต เอวมาหฯ **โสตฺติสินานิ**นฺติ สินานตฺถาย กตโสตฺตึฯ โสตฺติ นาม กุรุวินฺทปาสาณจุณฺณานิ ลาขาย พนฺธิตฺวา กตคุฬิกกลาปกา วุจฺจติ, ยํ สนฺธาย – ‘‘เตน โข ปน สมเยน ฉพฺพคฺคิยา ภิกฺขู กุรุวินฺทกสุตฺติยา นหายนฺตี’’ติ (จูฬว. ๒๔๓) วุตฺตํฯ ตํ อุโภสุ อเนฺตสุ คเหตฺวา สรีรํ ฆํสนฺติฯ **เอวํ สมฺมา**ติ ยถา เอตรหิปิ มนุสฺสา ‘‘เจติยวนฺทนาย คจฺฉาม, ธมฺมสฺสวนตฺถาย คจฺฉามา’’ติ วุตฺตา อุสฺสาหํ น กโรนฺติ, ‘‘นฏสมชฺชาทิทสฺสนตฺถาย คจฺฉามา’’ติ วุตฺตา ปน เอกวจเนเนว สมฺปฏิจฺฉนฺติ, ตเถว สินฺหายิตุนฺติ วุเตฺต เอกวจเนน สมฺปฏิจฺฉโนฺต เอวมาหฯ

๒๘๔. **โชติปาลํ มาณวํ อามเนฺตสี**ติ เอกปเสฺส อริยปริหาเรน ปฐมตรํ นฺหายิตฺวา ปจฺจุตฺตริตฺวา ฐิโต ตสฺส มหเนฺตน อิสฺสริยปริหาเรน นฺหายนฺตสฺส นฺหานปริโยสานํ อาคเมตฺวา ตํ

นิวตฺถนิวาสนํ เกเส โวทเก กุรุมานํ อามเนฺตสิฯ **อยนฺ**ติ อาสนฺนตฺตา ทเสฺสนฺโต อาหฯ **โอวฏฺฏิกํ วินิเวเฐตฺวา**ติ นาคพโล โพธิสโตฺต “อเปหิ สมฺมา”ติ อีสกํ ปริวตฺตมาโนว เตน คหิตคหณํ วิสฺสชฺชาเปตฺวาติ อโตฺถฯ **เกเสสุ ปรามสิตฺวา เอตทโวจา**ติ โส กิร จิเนฺตสิ – “อยํ โชติปาโล ปญฺญวา, สกึ ทสฺสนํ ลภมาโน ตถาคตสฺส ทสฺสเนปิ ปสีทิสฺสติ, ธมฺมกถายปิ ปสีทิสฺสติ, ปสโนฺน จ ปสนฺนาการํ กาตุํ สกฺขิสฺสติ, มิตฺตา นาม เอตทตฺถํ โหนฺติ, ยํกิญฺจิ กตฺวา มม สหายํ คเหตฺวา ทสพลสฺส สนฺติกํ คมิสฺสามี”ติฯ ตสฺมา นํ เกเสสุ ปรามสิตฺวา เอตทโวจฯ

อิตฺตรชโจฺจติ อญฺญชาติโก, มยา สทฺธึ อสมานชาติโก, ลามกชาติโกติ อโตฺถฯ **น วติทนฺ**ติ อิทํ อมฺหากํ คมนํ น วต โอรกํ ภวิสฺสติ น ขุทฺทกํ, มหนฺตํ ภวิสฺสติฯ อยญฺหิ น อตฺตโน ถาเมน คณฺหิ, สตฺถุ ถาเมน คณฺหีติ คหณสฺมึเยว นิฏฺฐํ อคมาสิฯ **ยาวตาโทหิปี**ติ เอตฺถ โทการหิการปิการา นิปาตา, ยาวตุปริมนฺติ อโตฺถฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – “วาจาย อาลปนํ โอวฏฺฏิกาย คหณญฺจ อติกฺกมิตฺวา ยาว เกสคฺคหณมฺปิ ตตฺถ คมนตฺถํ ปโยโค กตฺตโพฺพ”ติฯ

๒๘๕. **ธมฺมิยา กถายา**ติ อิธ สติปฏิลาภตฺถาย ปุเพฺพนิวาสปฏิสํยุตฺตา ธมฺมี กถา เวทิตพฺพาฯ ตสฺส หิ ภควา, – “โชติปาล, ตฺวํ น ลามกฏฺฐานํ โอติณฺณสโตฺต, มหาโพธิปลฺลเงฺก ปน สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปเตฺถตฺวา โอติโณฺณสิ, ตาทิสสฺส นาม ปมาทวิหาโร น ยุโตฺต”ติ อาทินา นเยน สติปฏิลาภาย ธมฺมํ กเถสิฯ ปรสมุทฺทวาสีเถรา ปน วทนฺติ – “โชติปาล, ยถา อหํ ทสปารมิโย ปูเรตฺวา สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปฏิวิชฺฌิตฺวา วีสติสหสฺสภิกฺขุปริวาโร โลเก วิจรามิ, เอวเมวํ ตฺวมฺปิ ทสปารมิโย ปูเรตฺวา สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปฏิวิชฺฌิตฺวา สมณคณปริวาโร โลเก วิจริสฺสสีฯ เอวรูเปน นาม ตยา ปมาทํ อาปชฺชิตุํ น ยุตฺต”นฺติ ยถาสฺส ปพฺพชฺชาย จิตฺตํ นมติ, เอวํ กาเมสุ อาทีนวํ เนกฺขเมฺม จ อานิสํสํ กเถสีติฯ

๒๘๖. **อลตฺถ โข, อานนฺท,...เป.... ปพฺพชฺชํ อลตฺถ อุปสมฺปทนฺ**ติ ปพฺพชิตฺวา กิมกาสิ? ยํ โพธิสเตฺตหิ กตฺตพฺพํฯ โพธิสตฺตา หิ พุทฺธานํ สมฺมุเข ปพฺพชนฺติฯ ปพฺพชิตฺวา จ ปน อิตฺตรสตฺตา วิย ปติตสิงฺคา น โหนฺติ, จตุปาริสุทฺธิสีเล ปน สุปติฏฺฐาย เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ อุคฺคณฺหิตฺวา เตรส ธุตงฺคานิ สมาทาย อรญฺญํ ปวิสิตฺวา คตปจฺจาคตวตฺตํ ปูรยมานา สมณธมฺมํ กโรนฺตา วิปสฺสนํ วฑฺฒตฺวา ยาว อนุโลมญาณํ อาหจฺจ ติฏฺฐนฺติ, มคฺคผลตฺถํ วายามํ น กโรนฺติฯ โชติปาโลปิ ตเถว อกาสิฯ

๒๘๗. **อฑฺฒมาสุปสมฺปเนฺน**ติ กุลทารกญฺหิ ปพฺพาเชตฺวา อฑฺฒมาสมฺปิ อวสิตฺวา คเต มาตาปิตูนํ โสโก น วูปสมฺมติ, โสปิ ปตฺตจีวรคฺคหณํ น ชานาติ, ทหรภิกฺขุสามเณเรหิ สทฺธึ วิสฺสาโส น อุปฺปชฺชติ, เถเรหิ สทฺธึ สิเนโห น ปติฏฺฐาติ, คตคตฏฺฐาเน อนภิรติ อุปฺปชฺชติฯ เอตฺตกํ ปน กาลํ นิวาเส สติ มาตาปิตโร ปสฺสิตุํ ลภนฺติฯ เตน เตสํ โสโก ตนุภาวํ คจฺฉติ, ปตฺตจีวรคฺคหณํ ชานาติ, สามเณรทหรภิกฺขูหิ สทฺธึ วิสฺสาโส ชายติ, เถเรหิ สทฺธึ สิเนโห ปติฏฺฐาติ, คตคตฏฺฐาเน อภิรมติ, น อุกฺกณฺฐติฯ ตสฺมา เอตฺตกํ วสิตุํ วฏฺฏตีติ อฑฺฒมาสํ วสิตฺวา ปกฺกามิฯ

ปณฺฑุปุฏกสฺส สาลิโนติ ปุฏเก กตฺวา สุกฺขาปิตสฺส รตฺตสาลิโนฯ ตสฺส กิร สาลิโน วปฺปกาลโต ปฏฺฐาย อยํ ปริหาโร – เกทารา สุปริกมฺมกตา โหนฺติ, ตตฺถ พีชานิ ปติฏฺฐาเปตฺวา คโนฺธทเกน สิญฺจึสุ, วปฺปกาเล วิตานํ วิย อุปริ วตฺถกิลญฺชํ พนฺธิตฺวา ปริปกฺกกาเล วีหิสีสานิ ฉินฺทิตฺวา มุฏฺฐิมเตฺต ปุฏเก กตฺวา โยตฺตพเทฺธ เวหาสํเยว สุกฺขาเปตฺวา คนฺธจุณฺณานิ อตฺถริตฺวา โกฏฺฐเกสุ ปูเรตฺวา ตติเย วเสฺส วิวรึสุฯ เอวํ ติวสฺสํ ปริวุตฺถสฺส สุคนฺธรตฺตสาลิโน อปค

ตกาฬิเก สุปริสุเทฺธ ตณฺฑุเล คเหตฺวา ขชฺชกวิกติมฺปิ ภตฺตมฺปิ ปฏิยาทิยึสุฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ **ปณีตํ ขาทนียํ โภชนียํ...เป.... กาลํ อาโรจาเปสี**ติฯ

๒๘๘. **อธิวุโฏฺฐ เม**ติ กึ สนฺธาย วทติ? เวคพฺภิงคโต นิกฺขมนกาเล ฆฏิกาโร อตฺตโน สนฺติเก วสฺสาวาสํ วสนตฺถาย ปฏิญฺญํ อคฺคเหสิ, ตํ สนฺธาย วทติฯ **อหุเทว อญฺญถตฺตํ อหุ โทมนสฺสน**ฺติ เตมาสํ ทานํ ทาตุํ, ธมฺมญฺจ โสตุํ, อิมินา จ นิยาเมน วีสติ ภิกฺขุสหสฺสานิ ปฏิชคฺคิตุํ นาลตฺถนฺติ อลาภํ อารพฺภ จิตฺตญฺญถตฺตํ จิตฺตโทมนสฺสํ อโหสิ, น ตถาคตํ อารพฺภฯ กสฺมา? โสตาปนฺนตฺตาฯ โส กิร ปุเพฺพ พฺราหฺมณภโตฺต อโหสิฯ อเถกสฺมึ สมเย ปจฺจเนฺต กุปิเต วูปสมนตฺถํ คจฺฉโนฺต อุรจฺฉทํ นาม ธีตรมาห – ‘‘อมฺม อมฺหากํ เทเว มา ปมชฺชี’’ติฯ พฺราหฺมณา ตํ ราชธีตรํ ทิสฺวา วิสญฺญิโน อเหสุํฯ เก อิเม จาติ วุเตฺต ตุมฺหากํ ภูมิเทวาติฯ ภูมิเทวา นาม เอวรูปา โหนฺตีติ นิฏฺฐุภิตฺวา ปาสาทํ อภิรุหิฯ สา เอกทิวสํ วีถึ โอโลเกนฺตี ฐิตา กสฺสปสฺส ภควโต อคฺคสาวกํ ทิสฺวา ปโกฺกสาเปตฺวา ปิณฺฑปาตํ ทตฺวา อนุโมทนํ สุณมานาเยว โสตาปนฺนา หุตฺวา ‘‘อเญฺญปิ ภิกฺขู อตฺถี’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ‘‘สตฺถา วีสติยา ภิกฺขุสหเสฺสหิ สทฺธึ อิสิปตเน วสตี’’ติ จ สุตฺวา นิมเนฺตตฺวา ทานํ อทาสิฯ

ราชา ปจฺจนฺตํ วูปสเมตฺวา อาคโตฯ อถ นํ ปฐมตรเมว พฺราหฺมณา อาคนฺตฺวา ธีตุ อวณฺณํ วตฺวา ปริภินฺทึสุฯ ราชา ปน ธีตุ ชาตกาเลเยว วรํ อทาสิฯ ตสฺสา ‘‘สตฺต ทิวสานิ รชฺชํ ทาตพฺพ’’นฺติ วรํ คณฺหึสุฯ อถสฺสา ราชา สตฺต ทิวสานิ รชฺชํ นิยฺยาเตสิฯ สา สตฺถารํ โภชยมานา ราชานํ ปโกฺกสาเปตฺวา พหิสาณิยํ นิสีทาเปสิฯ ราชา สตฺถุ อนุโมทนํ สุตฺวาว โสตาปโนฺน ชาโตฯ โสตาปนฺนสฺส จ นาม ตถาคตํ อารพฺภ อาฆาโต นตฺถิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘น ตถาคตํ อารพฺภา’’ติฯ

ยํ อิจฺฉติ ตํ หรตูติ โส กิร ภาชนานิ ปจิตฺวา กยวิกฺกยํ น กโรติ, เอวํ ปน วตฺวา ทารุตฺถาย วา มตฺติกตฺถาย วา ปลาลตฺถาย วา อรญฺญํ คจฺฉติฯ มหาชนา ‘‘ฆฏิกาเรน ภาชนานิ ปกฺกานี’’ติ สุตฺวา ปริสุทฺธตณฺฑุลโลณทธิเตลผาณิตาทีนิ คเหตฺวา อาคจฺฉนฺติฯ สเจ ภาชนํ มหคฺฆํ โหติ, มูลํ อปฺปํ, ยํ วา ตํ วา ทตฺวา คณฺหามาติ ตํ น คณฺหนฺติฯ ธมฺมิโก วาณิโช มาตาปิตโร ปฏิชคฺคติ, สมฺมาสมฺพุทฺธํ อุปฏฺฐหติ, พหุ โน อกุสลํ ภวิสฺสตีติ ปุน คนฺตฺวา มูลํ อาหรนฺติฯ สเจ ปน ภาชนํ อปฺปคฺฆํ โหติ, อาภตํ มูลํ พหุ, ธมฺมิโก วาณิโช, อมฺหากํ ปุญฺญํ ภวิสฺสตีติ ยถาภตํ ฆรสามิกา วิย สาธุกํ ปฏิสาเมตฺวา คจฺฉนฺติฯ เอวํคุโณ ปน กสฺมา น ปพฺพชตีติฯ รโญฺญ วจนปถํ ปจฺฉินฺทโนฺต อเนฺธ ชิเณฺณ มาตาปิตโร โปเสตีติ อาหฯ

๒๘๙. **โก นุ โข**ติ กุหึ นุ โขฯ **กุมฺภิยา**ติ อุกฺขลิโตฯ **ปริโยคา**ติ สูปภาชนโตฯ **ปริภุญฺชา**ติ ภุญฺชฯ กสฺมา ปเนเต เอวํ วทนฺติ? ฆฏิกาโร กิร ภตฺตํ ปจิตฺวา สูปํ สมฺปาเทตฺวา มาตาปิตโร โภเชตฺวา สยมฺปิ ภุญฺชิตฺวา ภควโต วฑฺฒมานกํ ภตฺตสูปํ ปฏฺฐเปตฺวา อาสนํ ปญฺญเปตฺวา อาธารกํ อุปฏฺฐเปตฺวา อุทกํ ปจฺจุปฏฺฐเปตฺวา มาตาปิตูนํ สญฺญํ ทตฺวา อรญฺญํ คจฺฉติฯ ตสฺมา เอวํ วทนฺติฯ **อภิวิสฺสโตฺถ**ติ อติวิสฺสโตฺถฯ **ปีติสุขํ น วิชหตี**ติ น นิรนฺตรํ วิชหติ, อถ โข รตฺติภาเค วา ทิวสภาเค วา คาเม วา อรเญฺญ วา ยสฺมึ ยสฺมึ ขเณ – ‘‘สเทวเก นาม โลเก อคฺคปุคฺคโล มยฺหํ เคหํ ปวิสิตฺวา สหเตฺถน อามิสํ คเหตฺวา ปริภุญฺชติ, ลาภา วต เม’’ติ อนุสฺสรติ, ตสฺมึ ตสฺมึ ขเณ ปญฺจวณฺณา ปีติ อุปฺปชฺชติฯ ตํ สนฺธาย เอวํ วุตฺตํฯ

๒๙๐. **กโฬปิยา**ติ ปจฺฉิโตฯ กึ ปน ภควา เอวมกาสีติฯ ปจฺจโย ธมฺมิโก, ภิกฺขูนํ ปเนตฺถ ภตฺตสทิโส, ตสฺมา เอวมกาสิฯ สิกฺขาปทปญฺญตฺติปิ จ สาวกานํเยว โหติ, พุทฺธานํ สิกฺขาปทเวลา นาม นตฺถิฯ ยถา หิ รโญฺญ อุยฺยาเน ปุปฺผผลานิ โหนฺติ, อเญฺญสํ ตานิ คณฺหนฺตานํ นิคฺ

คหํ กโรนฺติ, ราชา ยถารุจิยา ปริภุญฺชติ, เอวํสมฺปทเมตํฯ ปรสมุทฺทวาสีเถรา ปน ‘‘เทวตา กิร ปฏิคฺคเหตฺวา อทํสู’’ติ วทนฺติฯ

๒๙๑. **หรถ, ภเนฺต, หรถ ภทฺรมุขา**ติ อมฺหากํ ปุโตฺต ‘‘กุหิํ คโตสี’’ติ วุเตฺต – ‘‘ทส พลสฺส สนฺติก’’นฺติ วทติ, กุหิํ นุ โข คจฺฉติ, สตฺถุ วสนฏฺฐานสฺส โอวสฺสกภาวมฺปิ น ชานาตีติ ปุเตฺต อปราธสญฺญิโน คหเณ ตุฏฺฐจิตฺตา เอวมาหํสุฯ

เตมาสํ อากาสจฺฉทนํ อฏฺฐาสีติ ภควา กิร จตุนฺนํ วสฺสิกานํ มาสานํ เอกํ มาสํ อติกฺกมิตฺวา ติณํ อาหราเปสิ, ตสฺมา เอวมาหฯ อยํ ปเนตฺถ ปทโตฺถ – อากาสํ ฉทนมสฺสาติ **อากาสจฺฉทนํฯ น เทโวติวสฺสี**ติ เกวลํ นาติวสฺสิ, ยถา ปเนตฺถ ปกติยา จ นิพฺพโกสสฺส อุทกปาตฏฺฐานพฺภนฺตเร เอกมฺปิ อุทกพินฺทุ นาติวสฺสิ, เอวํ ฆนฉทนเคหพฺภนฺตเร วิย น วาตาตปาปิ อาพาธํ อกํสุ, ปกติยา อุตุผรณเมว อโหสิฯ อปรภาเค ตสฺมิํ นิคเม ฉฑฺฑิเตปิ ตํ ฐานํ อโนวสฺสกเมว อโหสิฯ มนุสฺสา กมฺมํ กโรนฺตา เทเว วสฺสเนฺต ตตฺถ สาฏเก ฐเปตฺวา กมฺมํ กโรนฺติฯ ยาว กปฺปุฏฺฐานา ตํ ฐานํ ตาทิสเมว ภวิสฺสติฯ ตญฺจ โข ปน น ตถาคตสฺส อิทฺธานุภาเวน, เตสํเยว ปน คุณสมฺปตฺติยาฯ เตสญฺหิ – ‘‘สมฺมาสมฺพุโทฺธ กตฺถ น ลเภยฺย, อมฺหากํ นาม ทฺวินฺนํ อนฺธกานํ นิเวสนํ อุตฺติณํ กาเรสี’’ติ น ตปฺปจฺจยา โทมนสฺสํ อุทปาทิ – ‘‘สเทวเก โลเก อคฺคปุคฺคโล อมฺหากํ นิเวสนา ติณํ อาหราเปตฺวา คนฺธกุฏิํ ฉาทาเปสี’’ติ ปน เตสํ อนปฺปกํ พลวโสมนสฺสํ อุทปาทิฯ อิติ เตสํเยว คุณสมฺปตฺติยา อิทํ ปาฏิหาริยํ ชาตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

๒๙๒. **ตณฺฑุลวาหสตานี**ติ เอตฺถ เทฺว สกฏานิ เอโก วาโหติ เวทิตโพฺพฯ **ตทุปิยญฺจ สูเปยฺย**นฺติ สูปตฺถาย ตทนุรูปํ เตลผาณิตาทิํฯ วีสติภิกฺขุสหสฺสสฺส เตมาสตฺถาย ภตฺตํ ภวิสฺสตีติ กิร สญฺญาย ราชา เอตฺตกํ เปเสสิฯ **อลํ เม รโญฺญว โหตู**ติ กสฺมา ปฏิกฺขิปิ? อธิคตอปฺปิจฺฉตายฯ เอวํ กิรสฺส อโหสิ – ‘‘นาหํ รญฺญา ทิฏฺฐปุโพฺพ, กถํ นุ โข เปเสสี’’ติฯ ตโต จิเนฺตสิ – ‘‘สตฺถา พาราณสิํ คโต, อทฺธา โส รโญฺญ วสฺสาวาสํ ยาจิยมาโน มยฺหํ ปฏิญฺญาตภาวํ อาโรเจตฺวา มม คุณกถํ กเถสิ, คุณกถาย ลทฺธลาโภ ปน นเฏน นจฺจิตฺวา ลทฺธํ วิย คายเกน คายิตฺวา ลทฺธํ วิย จ โหติฯ กิํ มยฺหํ อิมินา, กมฺมํ กตฺวา อุปฺปเนฺนน มาตาปิตูนมฺปิ สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสปิ อุปฏฺฐานํ สกฺกา กาตุ’’นฺติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

ฆฏิการสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. รฏฺฐปาลสุตฺตวณฺณนา

๒๙๓. **เอวํ เม สุต**นฺติ รฏฺฐปาลสุตฺตํฯ ตตฺถ **ถุลฺลโกฏฺฐิก**นฺติ ถุลฺลโกฏฺฐํ ปริปุณฺณโกฏฺฐาคารํฯ โส กิร ชนปโท นิจฺจสโสฺส สทา พีชภณฺฑํ นิกฺขมติ, ขลภณฺฑํ ปวิสติฯ เตน ตสฺมิํ นิคเม โกฏฺฐา นิจฺจปูราว โหนฺติฯ ตสฺมา โส ถุลฺลโกฏฺฐิกเนฺตว สงฺขํ คโตฯ

๒๙๔. **รฏฺฐปาโล**ติ กสฺมา รฏฺฐปาโล? ภินฺนํ รฏฺฐํ สนฺธาเรตุํ ปาเลตุํ สมโตฺถติ รฏฺฐปาโลฯ กทา ปนเสฺสตํ นามํ อุปฺปนฺนนฺติฯ ปทุมุตฺตรสมฺมาสมฺพุทฺธกาเลฯ อิโต หิ ปุเพฺพ สตสหสฺสกปฺปมตฺถเก วสฺสสตสหสฺสายุเกสุ มนุเสฺสสุ ปทุมุตฺตโร นาม สตฺถา อุปฺปชฺชิตฺวา ภิกฺขุสตสหสฺสปริวาโร โลกหิตาย จาริกํ จริ, ยํ สนฺธาย วุตฺตํ –

‘‘นครํ หํสวตี นาม, อานโนฺท นาม ขตฺติโย;

สุชาตา นาม ชนิกา, ปทุมุตฺตรสฺส สตฺถุโน’’ติฯ (พุ. วํ. ๑๒.๑๙);

ปทุมุตฺตเร ปน อนุปฺปเนฺน เอว หํสวติยา เทฺว กุฏุมฺพิกา สทฺธา ปสนฺนา กปณทฺธิกยาจกาทีนํ ทานํ ปฏฺฐปยึสุฯ ตทา ปพฺพตวาสิโน ปญฺจสตา ตาปสา หํสวตึ อนุปฺปตฺตาฯ เต เทฺวปิ ชนา ตาปสคณํ มเชฺฌ ภินฺทิตฺวา อุปฏฺฐหึสุฯ ตาปสา กิญฺจิกาลํ วสิตฺวา ปพฺพตปาทเมว คตาฯ เทฺว สงฺฆเตฺถรา โอหียึสุฯ ตทา เตสํ เต ยาวชีวํ อุปฏฺฐานํ อกํสุฯ ตาปเสสุ ภุญฺชิตฺวา อนุโมทนํ กโรเนฺตสุ เอโก สกฺกภวนสฺส วณฺณํ กเถสิ, เอโก ภูมินฺธรนาคราชภวนสฺสฯ

กุฏุมฺพิเกสุ เอโก สกฺกภวนํ ปตฺถนํ กตฺวา สโกฺก หุตฺวา นิพฺพโตฺต, เอโก นาคภวเน ปาลิตนาคราชา นามฯ ตํ สโกฺก อตฺตโน อุปฏฺฐานํ อาคตํ ทิสฺวา นาคโยนิยํ อภิรมสีติ ปุจฺฉิฯ โส นาภิรมามีติ อาหฯ เตน หิ ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต ทานํ ทตฺวา อิมสฺมึ ฐาเน ปตฺถนํ กโรหิ, อุโภ สุขํ วสิสฺสามาติฯ นาคราชา สตฺถารํ นิมเนฺตตฺวา ภิกฺขุสตสหสฺสปริวารสฺส ภควโต สตฺตาหํ มหาทานํ ททมาโน ปทุมุตฺตรสฺส ทสพลสฺส ปุตฺตํ อุปเรวตํ นาม สามเณรํ ทิสฺวา สตฺตเม ทิวเส พุทฺธปฺปมุขสฺส สงฺฆสฺส ทิพฺพวตฺถานิ ทตฺวา สามเณรสฺส ฐานนฺตรํ ปเตฺถสิฯ ภควา อนาคตํ โอโลเกตฺวา – ‘‘อนาคเต โคตมสฺส นาม พุทฺธสฺส ปุโตฺต ราหุลกุมาโร ภวิสฺสตี’’ติ ทิสฺวา ‘‘สมิชฺฌิสฺสติ เต ปตฺถนา’’ติ กเถสิฯ นาคราชา ตมตฺถํ สกฺกสฺส กเถสิฯ สโกฺก ตสฺส วจนํ สุตฺวา ตเถว สตฺตาหํ ทานํ ทตฺวา ภินฺนํ รฏฺฐํ สนฺธาเรตุํ ปาเลตุํ สมตฺถกุเล นิพฺพตฺติตฺวา สทฺธาปพฺพชิตํ รฏฺฐปาลํ นาม กุลปุตฺตํ ทิสฺวา – ‘‘อหมฺปิ อนาคเต โลกสฺมึ ตุมฺหาทิเส พุเทฺธ อุปฺปเนฺน ภินฺนํ รฏฺฐํ สนฺธาเรตุํ ปาเลตุํ สมตฺถกุเล นิพฺพตฺติตฺวา อยํ กุลปุโตฺต วิย สทฺธาปพฺพชิโต รฏฺฐปาโล นาม ภเวยฺย’’นฺติ ปตฺถนมกาสิฯ สตฺถา สมิชฺฌนกภาวํ ญตฺวา อิมํ คาถมาห –

‘‘สราชิกํ จาตุวณฺณํ, โปเสตุํ ยํ ปโหสฺสติ;
รฏฺฐปาลกุลํ นาม, ตตฺถ ชายิสฺสเต อย’’นฺติฯ –

เอวํ ปทุมุตฺตรสมฺมาสมฺพุทฺธกาเล ตเสฺสตํ นามํ อุปฺปนฺนนฺติ เวทิตพฺพํฯ

เอตทโหสีติ กึ อโหสิ? **ยถา ยถา โข**ติอาทิฯ ตตฺรายํ สเงฺขปกถา – อหํ โข เยน เยน การเณน ภควตา ธมฺมํ เทสิตํ อาชานามิ, เตน เตน เม อุปปริกฺขโต เอวํ โหติ – ‘‘ยเทตํ สิกฺขตฺตยพฺรหฺมจริยํ เอกทิวสมฺปิ อขณฺฑํ กตฺวา จริมกจิตฺตํ ปาเปตพฺพตาย เอกนฺตปริปุณฺณํ จริตพฺพํ, เอกทิวสมฺปิ จ กิเลสมเลน อมลีนํ กตฺวา จริมกจิตฺตํ ปาเปตพฺพตาย เอกนฺตปริสุทฺธํ, สงฺขลิขิตํ วิลิขิตสงฺขสทิสํ โธตสงฺขสปฺปฏิภาคํ กตฺวา จริตพฺพํ, นยิทํ สุกรํ อคารํ อชฺฌาวสตา อคารมเชฺฌ วสเนฺตน เอกนฺตปริปุณฺณํ…เป.… จริตุํ, ยํนูนาหํ เกสญฺจ มสฺสุญฺจ โอหาเรตฺวา กาสายรสปีตตาย กาสายานิ พฺรหฺมจริยํ จรนฺตานํ อนุจฺฉวิกานิ วตฺถานิ อจฺฉาเทตฺวา อคารสฺมา นิกฺขมิตฺวา อนคาริยํ ปพฺพเชยฺย’’นฺติฯ

อจิรปกฺกเนฺตสุ ถุลฺลโกฏฺฐิเกสุ พฺราหฺมณคหปติเกสุ เยน ภควา เตนุปสงฺกมีติ รฏฺฐปาโล อนุฏฺฐิเตสุ เตสุ น ภควนฺตํ ปพฺพชฺชํ ยาจิฯ กสฺมา? ตตฺถสฺส พหู ญาติสาโลหิตามิตฺตามจฺจา สนฺติ, เต – ‘‘ตฺวํ มาตาปิตูนํ เอกปุตฺตโก, น ลพฺภา ตยา ปพฺพชิตุ’’นฺติ พาหายมฺปิ คเหตฺวา อากเฑฺฒยฺยุํ, ตโต ปพฺพชฺชาย อนฺตราโย ภวิสฺสตีติ สเหว ปริสาย อุฏฺฐหิตฺวา โถกํ คนฺตฺวา ปุน เกนจิ สรีรกิจฺจเลเสน นิวตฺติตฺวา ภควนฺตํ อุปสงฺกมฺม ปพฺพชฺชํ ยาจิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อถ โข รฏฺฐปาโล กุลปุโตฺต อจิรปกฺกเนฺตสุ ถุลฺลโกฏฺฐิเกสุ…เป.… ปพฺพาเชตุ มํ ภควา’’ติฯ ภควา ปน ยสฺมา ราหุลกุมารสฺส ปพฺพชิตโต ปภุติ มาตาปิตูหิ อนนุญฺญาตํ ปุตฺตํ

น ปพฺพาเชติ, ตสฺมา นํ ปุจฺฉิ **อนุญฺญาโตสิ ปน ตฺวํ, รฏฺฐปาล, มาตาปิตูหิ…เป…. ปพฺพชฺชายา**ติฯ

๒๙๕. **อมฺมตาตา**ติ เอตฺถ **อมฺมา**ติ มาตรํ อาลปติ, **ตาตา**ติ ปิตรํฯ **เอกปุตฺตโก**ติ เอโกว ปุตฺตโก, อโญฺญ โกจิ เชโฏฺฐ วา กนิโฏฺฐ วา นตฺถิฯ เอตฺถ จ เอกปุโตฺตติ วตฺตพฺเพ อนุกมฺปาวเสน เอกปุตฺตโกติ วุตฺตํฯ **ปิโย**ติ ปีติชนโกฯ **มนาโป**ติ มนวฑฺฒนโกฯ **สุเขธิโต**ติ สุเขน เอธิโต, สุขสํวฑฺฒิโตติ อโตฺถฯ **สุขปริภโต**ติ สุเขน ปริภโต, ชาตกาลโต ปภุติ ธาตีหิ องฺกโต องฺกํ อาหริตฺวา ธาริยมาโน อสฺสกรถกาทีหิ พาลกีฬนเกหิ กีฬยมาโน สาทุรสโภชนํ โภชยมาโน สุเขน ปริหโฎฯ **น ตฺวํ, ตาต รฏฺฐปาล, กสฺสจิ ทุกฺขสฺส ชานาสี**ติ ตฺวํ , ตาต รฏฺฐปาล อปฺปมตฺตกมฺปิ กลภาคํ ทุกฺขสฺส น ชานาสิ น สรสีติ อโตฺถฯ **มรเณนปิ เต มยํ อกามกา วินา ภวิสฺสามา**ติ สเจปิ ตว อเมฺหสุ ชีวมาเนสุ มรณํ ภเวยฺย, เตน เต มรเณนปิ มยํ อกามกา อนิจฺฉกา น อตฺตโน รุจิยา วินา ภวิสฺสาม, ตยา วิโยคํ ปาปุณิสฺสามาติ อโตฺถฯ **กึ ปน มยํ ตนฺ**ติ เอวํ สเนฺต กึ ปน กึ นาม ตํ การณํ, เยน มยํ ตํ ชีวนฺตํ อนุชานิสฺสามฯ อถ วา **กึ ปน มยํ ตนฺ**ติ เกน ปน การเณน มยํ ตํ ชีวนฺตํ อนุชานิสฺสามาติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ

๒๙๖. **ตเตฺถวา**ติ ยตฺถ นํ ฐิตํ มาตาปิตโร นานุชานึสุ, ตเตฺถว ฐาเนฯ **อนนฺตรหิตายา**ติ เกนจิ อตฺถรเณน อนตฺถตายฯ **ปริจาเรหี**ติ คนฺธพฺพนฎนาฎกาทีนิ ปจฺจุปฎฺฐเปตฺวา ตตฺถ สหายเกหิ สทฺธึ ยถาสุขํ อินฺทฺริยานิ จาเรหิ สญฺจาเรหิ, อิโต จิโต จ อุปเนหีติ วุตฺตํ โหติฯ อถ วา **ปริจาเรหี**ติ คนฺธพฺพนฎนาฎกาทีนิ ปจฺจุปฎฺฐเปตฺวา สหายเกหิ สทฺธึ ลฬ อุปลฬรม, กีฬสฺสูติปิ วุตฺตํ โหติฯ **กาเม ปริภุญฺชโนฺต**ติ อตฺตโน ปุตฺตทาเรหิ สทฺธึ โภเค ภุญฺชโนฺตฯ **ปุญฺญานิ กโรโนฺต**ติ พุทฺธญฺจ ธมฺมญฺจ สงฺฆญฺจ อารพฺภ ทานปฺปทานาทีนิ สุคติมคฺคสํโสธกานิ กุสลกมฺมานิ กโรโนฺตฯ **ตุณฺหี อโหสี**ติ กถานุปฺปพนฺธวิเจฺฉทนตฺถํ นิราลาปสลฺลาโป อโหสิฯ

อถสฺส มาตาปิตโร ติกฺขตฺตุํ วตฺวา ปฎิวจนมฺปิ อลภมานา สหายเก ปโกฺกสาเปตฺวา ‘‘เอส โว สหายโก ปพฺพชิตุกาโม, นิวาเรถ น’’นฺติ อาหํสุฯ เตปิ ตํ อุปสงฺกมิตฺวา ติกฺขตฺตุํ อโวจุํ, เตสมฺปิ ตุณฺหี อโหสิฯ เตน วุตฺตํ – **อถ โข รฏฺฐปาลสฺส กุลปุตฺตสฺส สหายกา…เป.… ตุณฺหี อโหสี**ติฯ อถสฺส สหายกานํ ติกฺขตฺตุํ วตฺวา เอตทโหสิ – ‘‘สเจ อยํ ปพฺพชฺชํ อลภมาโน มริสฺสติ, น โกจิ คุโณ ลพฺภติฯ ปพฺพชิตํ ปน นํ มาตาปิตโรปิ กาเลน กาลํ ปสฺสิสฺสนฺติ, มยมฺปิ ปสฺสิสฺสาม, ปพฺพชฺชาปิ จ นาเมสา ภาริยา, ทิวเส ทิวเส มตฺติกาปตฺตํ คเหตฺวา ปิณฺฑาย จริตพฺพํ, เอกเสยฺยํ เอกภตฺตํ พฺรหฺมจริยํ อติทุกฺกรํ, อยญฺจ สุขุมาโล นาคริกชาติโย, โส ตํ จริตุํ อสโกฺกโนฺต ปุน อิเธว อาคมิสฺสติ, หนฺทสฺส มาตาปิตโร อนุชานาเปสฺสามา’’ติฯ เต ตถา อกํสุฯ มาตาปิตโรปิ นํ ‘‘ปพฺพชิเตน จ ปน เต มาตาปิตโร อุทฺทเสฺสตพฺพา’’ติ อิมํ กติกํ กตฺวา อนุชานึสุฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อถ โข รฏฺฐปาลสฺส กุลปุตฺตสฺส สหายกา เยน รฏฺฐปาลสฺส กุลปุตฺตสฺส มาตาปิตโร…เป…. อนุญฺญาโตสิ มาตาปิตูหิ…เป…. อุทฺทเสฺสตพฺพา’’ติฯ ตตฺถ **อุทฺทเสฺสตพฺพา**ติ อุทฺธํ ทเสฺสตพฺพา, ยถา ตํ กาเลน กาลํ ปสฺสนฺติ, เอวํ อาคนฺตฺวา อตฺตานํ ทเสฺสตพฺพาฯ

๒๙๙. **พลํ คเหตฺวา**ติ สปฺปายโภชนานิ ภุญฺชโนฺต อุจฺฉาทนาทีหิ จ กายํ ปริหรโนฺต กายพลํ ชเนตฺวา มาตาปิตโร วนฺทิตฺวา อสฺสุมุขํ ญาติปริวฎฺฎํ ปหาย เยน ภควา เตนุปสงฺกมิ…เป…. ปพฺพาเชตุ มํ, ภเนฺต, ภควาติฯ ภควา สมีเป ฐิตํ อญฺญตรํ ภิกฺขุํ อามเนฺตสิ – ‘‘เตน หิ ภิกฺขุ รฏฺฐปาลํ ปพฺพาเชหิ เจว อุปสมฺปาเทหิ จา’’ติฯ สาธุ, ภเนฺตติ โข โส ภิกฺขุ

ภควโต ปฏิสฺสุตฺวา รฏฺฐปาลํ กุลปุตฺตํ ชินฺทตฺติยํ สทฺธิวิหาริกํ ลทฺธา ปพฺพาเชสิ เจว อุปสมฺปาเทสิ จฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อลตฺถ โข รฏฺฐปาโล กุลปุตฺโต ภควโต สนฺติเก ปพฺพชฺชํ, อลตฺถ อุปสมฺปท’’นฺติฯ

ปหิตตฺโต วิหรนฺโตติ ทฺวาทส สํวจฺฉรานิ เอวํ วิหรนฺโตฯ เนยฺยปุคฺคโล หิ อยมายสฺมา, ตสฺมา ปุญฺญวา อภินีหารสมฺปนฺโนปิ สมาโน ‘‘อชฺช อเชฺชว อรหตฺต’’นฺติ สมณธมฺมํ กโรนฺโตปิ ทฺวาทสเม วเสฺส อรหตฺตํ ปาปุณิฯ

เยน ภควา เตนุปสงฺกมีติ มยฺหํ มาตาปิตโร ปพฺพชฺชํ อนุชานมานา – ‘‘ตยา กาเลน กาลํ อาคนฺตฺวา อมฺหากํ ทสฺสนํ ทาตพฺพ’’นฺติ วตฺวา อนุชานิํสุ, ทุกฺกรการิกา โข ปน มาตาปิตโร, อหญฺจ เยนชฺฌาสเยน ปพฺพชิโต, โส เม มตฺถกํ ปตฺโต, อิทานิ ภควนฺตํ อาปุจฺฉิตฺวา อตฺตานํ มาตาปิตูนํ ทเสฺสสฺสามีติ จิเนฺตตฺวา อาปุจฺฉิตุกาโม อุปสงฺกมิฯ **มนสากาสี**ติ ‘‘กิํ นุ โข รฏฺฐปาเล คเต โกจิ อุปทฺทโว ภวิสฺสตี’’ติ มนสิ อกาสิฯ ตโต ‘‘ภวิสฺสตี’’ติ ญตฺวา ‘‘สกฺขิสฺสติ นุ โข รฏฺฐปาโล ตํ มทฺทิตุ’’นฺติ โอโลเกโนฺต ตสฺส อรหตฺตสมฺปตฺติํ ทิสฺวา ‘‘สกฺขิสฺสตี’’ติ อญฺญาสิฯ เตน วุตฺตํ – **ยถา ภควา อญฺญาสิ…เป…. กาลํ มญฺญสี**ติฯ

มิคจีเรติ เอวํนามเก อุยฺยาเนฯ ตญฺหิ รญฺญา – ‘‘อกาเล สมฺปตฺตปพฺพชิตานํ ทินฺนเมว อิทํ, ยถาสุขํ ปริภุญฺชนฺตู’’ติ เอวมนุญฺญาตเมว อโหสิ, ตสฺมา เถโร – ‘‘มม อาคตภาวํ มาตาปิตูนํ อาโรเจสฺสามิ, เต เม ปาทโธวนอุโณฺหทกปาทมกฺขนเตลาทีนิ เปสิสฺสนฺตี’’ติ จิตฺตมฺปิ อนุปฺปาเทตฺวา อุยฺยานเมว ปาวิสิฯ **ปิณฺฑาย ปาวิสี**ติ ทุติยทิวเส ปาวิสิฯ

มชฺฌิมายาติ สตฺตทฺวารโกฏฺฐกสฺส ฆรสฺส มชฺฌิเม ทฺวารโกฏฺฐเกฯ **อุลฺลิขาเปตี**ติ กปฺปเกน เกเส ปหราเปติฯ **เอตทโวจา**ติ – ‘‘อิเม สมณกา อมฺหากํ ปิยปุตฺตกํ ปพฺพาเชตฺวา โจรานํ หเตฺถ นิกฺขิปิตฺวา วิย เอกทิวสมฺปิ น ทสฺสาเปนฺติ, เอวํ ผรุสการกา เอเต ปุน อิมํ ฐานํ อุปสงฺกมิตพฺพํ มญฺญนฺติ, เอโตฺตว นิกฺขฑฺฒิตพฺพา เอเต’’ติ จิเนฺตตฺวา เอตํ ‘‘อิเมหิ มุณฺฑเกหี’’ติอาทิวจนํ อโวจฯ **ญาติทาสี**ติ ญาตกานํ ทาสีฯ **อาภิโทสิก**นฺติ ปาริวาสิกํ เอกรตฺตาติกฺกนฺตํ ปูติภูตํฯ ตตฺถายํ ปทโตฺถ – ปูติภาวโทเสน อภิภูโตติ อภิโทโส, อภิโทโสว อาภิโทสิโกฯ เอกรตฺตาติกฺกนฺตเสฺสว นามสญฺญา เอสา ยทิทํ อาภิโทสิโกติ, ตํ **อาภิโทสิกํฯ กุมฺมาส**นฺติ ยวกุมฺมาสํฯ **ฉเฑฺฑตุกามา โหตี**ติ ยสฺมา อนฺตมโส ทาสกมฺมการานํ โครูปานมฺปิ อปริโภคารโห, ตสฺมา นํ กจวรํ วิย พหิ ฉเฑฺฑตุกามา โหติฯ **สเจต**นฺติ สเจ เอตํฯ **ภคินี**ติ อริยโวหาเรน อตฺตโน ธาติํ ญาติทาสิํ อาลปติฯ **ฉฑฺฑนียธมฺมนฺติ** ฉเฑฺฑตพฺพสภาวํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ‘‘ภคินิ เอตํ สเจ พหิ ฉฑฺฑนียธมฺมํ นิสฺสฏฺฐปริคฺคหํ, อิธ เม ปเตฺต อากิราหี’’ติฯ กิํ ปน เอวํ วตฺตุํ ลพฺภติ , วิญฺญตฺติ วา ปยุตฺตวาจา วา น โหตีติฯ น โหติฯ กสฺมา? นิสฺสฏฺฐปริคฺคหตฺตาฯ ยญฺหิ ฉฑฺฑนียธมฺมํ นิสฺสฏฺฐปริคฺคหํ, ยตฺถ สามิกา อนาลยา โหนฺติ, ตํ สพฺพํ ‘‘เทถ อาหรถ อากิรถา’’ติ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ เตเนว หิ อยมายสฺมา อคฺคอริยวํสิโก สมาโนปิ เอวมาหฯ

หตฺถานนฺติ ภิกฺขาคหณตฺถํ ปตฺตํ อุปนามยโต มณิพนฺธโต ปภุติ ทฺวินฺนมฺปิ หตฺถานํฯ **ปาทาน**นฺติ นิวาสนนฺตโต ปฏฺฐาย ทฺวินฺนมฺปิ ปาทานํฯ **สรสฺสา**ติ สเจ ตํ ภคินีติ วาจํ นิจฺฉารยโต สรสฺส จฯ **นิมิตฺตํ อคฺคเหสี**ติ หตฺถปิฏฺฐิอาทีนิ โอโลกยมานา – ‘‘ปุตฺตสฺส เม รฏฺฐปาลสฺส วิย สุวณฺณกจฺฉปปิฏฺฐิสทิสา อิมา หตฺถปาทปิฏฺฐิโย, หริตาลวฏฺฏิโย วิย สุวฏฺฏิตา องฺคุลิโย, มธุโร สโร’’ติ คิหิกาเล สลฺลกฺขิตปุพฺพํ อาการํ อคฺคเหสิ สญฺชานิ สลฺลเกฺขสิฯ ตสฺส หายสฺมโต ทฺวาทสวสฺสานิ อรญฺญาวาสเญฺจว ปิณฺฑิยาโลปโภชนญฺจ ปริภุญฺชนฺตสฺส

อญฺญาทิโส สรีรวโณฺณ อโหสิ, เตน นํ สา ญาติทาสี ทิสฺวาว น สญฺชานิ, นิมิตฺตํ ปน อคฺคเหสีติฯ

๓๐๐. **รฏฺฐปาลสฺส มาตรํ เอตทโวจา**ติ เถรสฺส องฺคปจฺจงฺคานิ สณฺฐาเปตฺวา ถณฺญํ ปาเยตฺวา สํวฑฺฒิตธาตีปิ สมานา ปพฺพชิตฺวา มหาขีณาสวภาวปฺปเตฺตน สามิปุเตฺตน สทฺธึ – ‘‘ตฺวํ นุ โข, เม ภเนฺต, ปุโตฺต รฏฺฐปาโล’’ติอาทิวจนํ วตฺตุํ อวิสหนฺตี เวเคน ฆรํ ปวิสิตฺวา รฏฺฐปาลสฺส มาตรํ เอตทโวจฯ **ยเคฺฆ**ติ อาโรจนเตฺถ นิปาโตฯ **สเจ เช สจฺจ**นฺติ เอตฺถ เชติ อาลปเน นิปาโตฯ เอวญฺหิ ตสฺมิํ เทเส ทาสิชนํ อาลปนฺติ, ตสฺมา ‘‘ตฺวญฺหิ, โภติ ทาสิ, สเจ สจฺจํ ภณสี’’ติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

อุปสงฺกมีติ กสฺมา อุปสงฺกมิ? มหากุเล อิตฺถิโย พหิ นิกฺขมนฺตา ครหํ ปาปุณนฺติ, อิทญฺจ อจฺจายิกกิจฺจํ, เสฏฺฐิสฺส นํ อาโรเจสฺสามีติ จิเนฺตติฯ ตสฺมา อุปสงฺกมิฯ **อญฺญตรํ กุฏฺฏมูล**นฺติ ตสฺมิํ กิร เทเส ทานปตีนํ ฆเรสุ สาลา โหนฺติ, อาสนานิ เจตฺถ ปญฺญตฺตานิ โหนฺติ, อุปฏฺฐาปิตํ อุทกกญฺชิยํฯ ตตฺถ ปพฺพชิตา ปิณฺฑาย จริตฺวา นิสีทิตฺวา ภุญฺชนฺติ ฯ สเจ อิจฺฉนฺติ, ทานปตีนมฺปิ สนฺตกํ คณฺหนฺติฯ ตสฺมา ตมฺปิ อญฺญตรสฺส กุลสฺส อีทิสาย สาลาย อญฺญตรํ กุฏฺฏมูลนฺติ เวทิตพฺพํฯ น หิ ปพฺพชิตา กปณมนุสฺสา วิย อสารุเปฺป ฐาเน นิสีทิตฺวา ภุญฺชนฺตีติฯ

อตฺถิ นาม ตาตาติ เอตฺถ **อตฺถี**ติ วิชฺชมานเตฺถ, **นามา**ติ ปุจฺฉนเตฺถ มญฺญนเตฺถ วา นิปาโตฯ อิทญฺหิ วุตฺตํ โหติ – อตฺถิ นุ โข, ตาต รฏฺฐปาล, อมฺหากํ ธนํ, นนุ มยํ นิทฺธนาติ วตฺตพฺพา, เยสํ โน ตฺวํ อีทิเส ฐาเน นิสีทิตฺวา อาภิโทสิกํ กุมฺมาสํ ปริภุญฺชิสฺสสิฯ ตถา อตฺถิ นุ โข, ตาต รฏฺฐปาล, อมฺหากํ ชีวิตํ, นนุ มยํ มตาติ วตฺตพฺพา, เยสํ โน ตฺวํ อีทิเส ฐาเน นิสีทิตฺวา อาภิโทสิกํ กุมฺมาสํ ปริภุญฺชิสฺสสิฯ ตถา อตฺถิ มเญฺญ, ตาต รฏฺฐปาล, ตว อพฺภนฺตเร สาสนํ นิสฺสาย ปฏิลโทฺธ สมณคุโณ, ยํ ตฺวํ สุโภชนรสสํวฑฺฒิโตปิ อิมํ ชิคุจฺฉเนยฺยํ อาภิโทสิกํ กุมฺมาสํ อมตมิว นิพฺพิการาโร ปริภุญฺชิสฺสสีติฯ โส ปน คหปติ ทุกฺขาภิตุนฺนตาย เอตมตฺถํ ปริปุณฺณํ กตฺวา วตฺตุมสโกฺกโนฺต – ‘‘อตฺถิ นาม, ตาต รฏฺฐปาล, อาภิโทสิกํ กุมฺมาสํ ปริภุญฺชิสฺสสี’’ติ เอตฺตกเมว อวจฯ อกฺขรจินฺตกา ปเนตฺถ อิทํ ลกฺขณํ วทนฺติ – อโนกปฺปนามริสนตฺถวเสเนตํ อตฺถิสเทฺท อุปฺปเท ‘‘ปริภุญฺชิสฺสสี’’ติ อนาคตวจนํ กตํฯ ตสฺสายมโตฺถ – ‘‘อตฺถิ นาม… เป.… ปริภุญฺชิสฺสสิ, อิทํ ปจฺจกฺขมฺปิ อหํ น สทฺทหามิ น มริสยามี’’ติฯ อิทํ เอตฺตกํ วจนํ คหปติ เถรสฺส ปตฺตมุขวฏฺฏิยํ คเหตฺวา ฐิตโกว กเถสิฯ เถโรปิ ปิตริ ปตฺตมุขวฏฺฏิยํ คเหตฺวา ฐิเตเยว ตํ ปูติกุมฺมาสํ ปริภุญฺชิ สุนขวนฺตสทิสํ ปูติกุกฺกุฏณฺฑมิว ภินฺนฏฺฐาเน ปูติกํ วายนฺตํฯ ปุถุชฺชเนน กิร ตถารูปํ กุมฺมาสํ ปริภุญฺชิตุํ น สกฺกาฯ เถโร ปน อริยิทฺธิยํ ฐตฺวา ทิพฺพโชฺช อมตรสํ ปริภุญฺชมาโน วิย ปริภุญฺชิตฺวา ธมกรเณน อุทกํ คเหตฺวา ปตฺตญฺจ มุขญฺจ หตฺถปาเท จ โธวิตฺวา **กุโต โน คหปตี**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **กุโต โน**ติ กุโต นุฯ **เนว ทาน**นฺติ เทยฺยธมฺมวเสน เนว ทานํ อลตฺถมฺหฯ **น ปจฺจกฺขาน**นฺติ ‘‘กิํ, ตาต รฏฺฐปาล, กจฺจิ เต ขมนียํ, กจฺจิสิ อปฺปกิลมเถน อาคโต, น ตาว ตาต เคเห ภตฺตํ สมฺปาทิยตี’’ติ เอวํ ปฏิสนฺถารวเสน ปจฺจกฺขานมฺปิ น อลตฺถมฺหฯ กสฺมา ปน เถโร เอวมาห? ปิตุ อนุคฺคเหนฯ เอวํ กิรสฺส อโหสิ – ‘‘ยถา เอส มํ วทติ , อเญฺญปิ ปพฺพชิเต เอวํ วทติ มเญฺญฯ พุทฺธสาสเน จ ปตฺตนฺตเร ปทุมํ วิย ภสฺมาฉโนฺน อคฺคิ วิย เผคฺคุปฏิจฺฉโนฺน จนฺทนสาโร วิย สุตฺติกาปฏิจฺฉนฺนํ มุตฺตรตนํ วิย วลาหกปฏิจฺฉโนฺน จนฺทิมา วิย มาทิสานํ ปฏิจฺฉนฺน

คุณานํ ภิกฺขูนํ อโนฺต นตฺถิ, เตสุปิ น เอวรูปํ วจนํ ปวเตฺตสฺสติ, สํวเร ฐสฺสตี’’ติ อนุคฺคเหน เอวมาหฯ

เอหิ ตาตาติ ตาต ตุยฺหํ ฆรํ มา โหตุ, เอหิ ฆรํ คมิสฺสามาติ วทติฯ **อล**นฺติ เถโร อุกฺกฏฺฐเอกาสนิกตาย ปฏิกฺขิปโนฺต เอวมาหฯ **อธิวาเสสี**ติ เถโร ปน ปกติยา อุกฺกฏฺฐสปทานจาริโกสฺวาตนายภิกฺขํ นาม นาธิวาเสติ, มาตุ อนุคฺคเหน ปน อธิวาเสสิฯ มาตุ กิรสฺส เถรํ อนุสฺสริตฺวา มหาโสโก อุปฺปชฺชิ, โรทเนเนว ปกฺกกฺขิ วิย ชาตา, ตสฺมา เถโร ‘‘สจาหํ ตํ อปสฺสิตฺวา คมิสฺสามิ, หทยมฺปิสฺสา ผาเลยฺยา’’ติ อนุคฺคเหน อธิวาเสสิฯ **การาเปตฺวา**ติ เอกํ หิรญฺญสฺส, เอกํ สุวณฺณสฺสาติ เทฺว ปุเญฺช การาเปตฺวาฯ กีวมหนฺตา ปน ปุญฺชา อเหสุนฺติฯ ยถา โอรโต ฐิโต ปุริโส ปารโต ฐิตํ มชฺฌิมปฺปมาณํ ปุริสํ น ปสฺสติ, เอวํมหนฺตาฯ

๓๐๑. อิทํ เต ตาตาติ กหาปณปุญฺชญฺจ สุวณฺณปุญฺชญฺจ ทเสฺสโนฺต อาหฯ **มตฺติก**นฺติ มาติโต อาคตํ, อิทํ เต มาตามหิยา มาตุ อิมํ เคหํ อาคจฺฉนฺติยา คนฺธมาลาทีนํ อตฺถาย ทินฺนํ ธนนฺติ อโตฺถฯ **อญฺญํ เปตฺติกํ อญฺญํ ปิตามห**นฺติ ยํ ปน เต ปิตุ จ ปิตามหานญฺจ สนฺตกํ, ตํ อญฺญํเยว, นิหิตญฺจ ปยุตฺตญฺจ อติวิย พหุฯ เอตฺถ จ ‘‘ปิตามห’’นฺติ ตทฺธิตโลปํ กตฺวา วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ‘‘เปตามห’’นฺติ วา ปาโฐฯ **สกฺกา ตโตนิทาน**นฺติ ธนเหตุ ธนปจฺจยาฯ ตํ ตํ ธนํ รกฺขนฺตสฺส จ ราชาทีนํ วเสน ธนปริกฺขยํ ปาปุณนฺตสฺส กสฺสจิ อุปฺปชฺชมานโสกาทโย สนฺธาย เอวมาหฯ เอวํ วุเตฺต เสฏฺฐิ คหปติ – ‘‘อหํ อิมํ อุปฺปพฺพาเชสฺสามีติ อาเนสิํ, โส ทานิ เม ธมฺมกถํ กาตุํ อารโทฺธ, อยํ น เม วจนํ กริสฺสตี’’ติ อุฎฺฐาย คนฺตฺวา อสฺส โอโรธานํ ทฺวารํ วิวราเปตฺวา – ‘‘อยํ โว สามิโก, คจฺฉถ ยํ กิญฺจิ กตฺวา นํ คณฺหิตุํ วายมถา’’ติ อุโยฺยเชสิฯ สุวเยฐิตา นาฎกิตฺถิโย นิกฺขมิตฺวา เถรํ ปริวารยิํสุ , ตาสุ เทฺว เชฎฺฐกิตฺถิโย สนฺธาย **ปุราณทุติยิกา**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ปเจฺจกํ ปาเทสุ คเหตฺวา**ติ เอเกกมฺหิ ปาเท นํ คเหตฺวาฯ

กีทิสา นาม ตา อยฺยปุตฺต อจฺฉราโยติ กสฺมา เอวมาหํสุ? ตทา กิร สมฺพหุเล ขตฺติยกุมาเรปิ พฺราหฺมณกุมาเรปิ เสฏฺฐิปุเตฺตปิ มหาสมฺปตฺติโย ปหาย ปพฺพชเนฺต ทิสฺวา ปพฺพชฺชาคุณํ อชานนฺตา กถํ สมุฎฺฐาเปนฺติ ‘‘กสฺมา เอเต ปพฺพชนฺตี’’ติฯ อถเญฺญ วทนฺติ ‘‘เทวจฺฉราเทวนาฎกานํ การณา’’ติฯ สา กถา วิตฺถาริกา อโหสิฯ ตํ คเหตฺวา สพฺพา เอวมาหํสุฯ อถ เถโร ปฏิกฺขิปโนฺต **น โข มยํ ภคินี**ติอาทิมาหฯ **สมุทาจรตี**ติ โวหรติ วทติฯ **ตเตฺถว มุจฺฉิตา ปปติํสู**ติ ตํ ภคินิวาเทน สมุทาจรนฺตํ ทิสฺวา ‘‘มยํ อชฺช อาคมิสฺสติ, อชฺช อาคมิสฺสตี’’ติ ทฺวาทส วสฺสานิ พหิ น นิกฺขนฺตา, เอตํ นิสฺสาย โน ทารกา น ลทฺธา, เยสํ อานุภาเวน ชีเวยฺยาม, อิโต จมฺหา ปริหีนา อญฺญโต จฯ อยํ โลโก นาม อตฺตโนว จิเนฺตสิ, ตสฺมา ตาปิ ‘‘อิทานิ มยํ อนาถา ชาตา’’ติ อตฺตโนว จินฺตยมานา – ‘‘อนตฺถิโก ทานิ อเมฺหหิ อยํ, โส อเมฺห ปชาปติโย สมานา อตฺตนา สทฺธิํ เอกมาตุกุจฺฉิยา สยิตทาริกา วิย มญฺญตี’’ติ สมุปฺปนฺนพลวโสกา หุตฺวา ตสฺมิํเยว ปเทเส มุจฺฉิตา ปปติํสุ, ปติตาติ อโตฺถฯ

มา โน วิเหเฐถาติ มา อเมฺห ธนํ ทเสฺสตฺวา มาตุคาเม จ อุโยฺยเชตฺวา วิเหฐยิตฺถ, วิเหสา เหสา ปพฺพชิตานนฺติฯ กสฺมา เอวมาห? มาตาปิตูนํ อนุคฺคเหนฯ โส กิร เสฏฺฐิ – ‘‘ปพฺพชิตลิงฺคํ นาม กิลิฏฺฐํ, ปพฺพชฺชาเวสํ หาเรตฺวา นฺหายิตฺวา ตโย ชนา เอกโต ภุญฺชิสฺสามา’’ติ มญฺญมาโน เถรสฺส ภิกฺขํ น เทติฯ เถโร – ‘‘มาทิสสฺส ขีณาสวสฺส อาหารนฺตรายํ กตฺวา เอเต พหุํ อปุญฺญํ ปสเวยฺยุ’’นฺติ เตสํ อนุคฺคเหน เอวมาหฯ

๓๐๒. คาถา อภาสีติ คาถาโย อภาสิฯ ตตฺถ **ปสฺสา**ติ สนฺติเก ฐิตชนํ สนฺธาย วทติฯ **จิตฺต**นฺติ จิตฺตวิจิตฺตํฯ **พิมฺพ**นฺติ อตฺตภาวํฯ **อรุกาย**นฺติ นวนฺนํ วณมุขานํ วเสน วณกายํฯ

สมุสฺสิตนฺติ ตีณิ อฏฺฐิสตานิ นวหิ นฺหารุสเตหิ พนฺธิตฺวา นวหิ มํสเปสิสเตหิ ลิมฺปิตฺวา สมนฺตโต อุสฺสิตํฯ **อาตุร**นฺติ ชราตุรตาย โรคาตุรตาย กิเลสาตุรตาย จ นิจฺจาตุรํฯ **พหุสงฺกปฺป**นฺติ ปเรสํ อุปฺปนฺนปตฺถนาสงฺกเปฺปหิ พหุสงฺกปฺปํ ฯ อิตฺถีนญฺหิ กาเย ปุริสานํ สงฺกปฺปา อุปฺปชฺชนฺติ, เตสํ กาเย อิตฺถีนํฯ สุสาเน ฉฑฺฑิตกเฬวรภูตมฺปิ เจตํ กากกุลลาทโย ปตฺถยนฺติเยวาติ พหุสงฺกโปฺป นาม โหติฯ **ยสฺส นตฺถิ ธุวํ ฐิตี**ติ ยสฺส กายสฺส มายามรีจิเผณปิณฺฑ อุทกปุปฺผุฬาทีนํ วิย เอกํเสเนว ฐิติ นาม นตฺถิ, ภิชฺชนธมฺมตาว นิยตาฯ

ตเจน โอนทฺธนฺติ อลฺลมนุสฺสจมฺเมน โอนทฺธํฯ **สห วเตฺถภิ โสภตี**ติ คนฺธาทีหิ มณิกุณฺฑเลหิ จ จิตฺตกตมฺปิ รูปํ วเตฺถหิ สเหว โสภติ, วินา วเตฺถหิ เชคุจฺฉํ โหติ อโนโลกนกฺขมํฯ

อลตฺตกกตาติ อลตฺตเกน รญฺชิตาฯ **จุณฺณกมกฺขิต**นฺติ สาสปกเกฺกน มุขปีฬกาทีนิ นีหริตฺวา โลณมตฺติกาย ทุฏฺฐโลหิตํ วิลิยาเปตฺวา ติลปิเฏฺฐน โลหิตํ ปสาเทตฺวา หลิทฺทิยา วณฺณํ สมฺปาเทตฺวา จุณฺณกคณฺฑิกาย มุขํ ปหรนฺติ, เตเนส อติวิย วิโรจติฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ

อฏฺฐาปทกตาติ รโสทเกน มกฺขิตฺวา นลาฏปริยเนฺต อาวตฺตนปริวเตฺต กตฺวา อฏฺฐปทกรจนาย รจิตาฯ **อญฺชนี**ติ อญฺชนนาฬิกาฯ

โอทหีติ ฐเปสิฯ **ปาส**นฺติ วากราชาลํฯ **นาสทา**ติ น ฆฏฺฏยิฯ **นิวาป**นฺติ นิวาปสฺเตฺต วุตฺตนิวาปติณสทิสโภชนํฯ **กนฺทเนฺต**ติ วิรวมาเน ปริเทวมาเนฯ อิมาย หิ คาถาย เถโร มาตาปิตโร มิคลุทฺทเก วิย กตฺวา ทเสฺสสิ, อวเสสญาตเก มิคลุทฺทกปริสํ วิย, หิรญฺญสุวณฺณํ วากราชาลํ วิย, อตฺตนา ภุตฺตโภชนํ นิวาปติณํ วิย, อตฺตานํ มหามิคํ วิย กตฺวา ทเสฺสสิฯ ยถา หิ มหามิโค ยาวทตฺถํ นิวาปติณํ ขาทิตฺวา ปานียํ ปิวิตฺวา คีวํ อุกฺขิปิตฺวา ทิสํ โอโลเกตฺวา ‘‘อิมํ นาม ฐานํ คตสฺส โสตฺถิ ภวิสฺสตี’’ติ มิคลุทฺทกานํ ปริเทวนฺตานํเยว วากรํ อฆฏฺฏยมาโนว อุปฺปติตฺวา อรญฺญํ ปวิสิตฺวา ฆนจฺฉายสฺส ฉตฺตสฺส วิย คุมฺพสฺส เหฏฺฐา มนฺทมเนฺทน วาเตน พีชยมาโน อาคตมคฺคํ โอโลเกเนฺต ติฏฺฐติ, เอวเมว เถโร อิมา คาถา ภาสิตฺวา อากาเสเนว คนฺตฺวา มิคจีเร ปจฺจุปฏฺฐาสิฯ

กสฺมา ปน เถโร อากาเสน คโตติฯ ปิตา กิรสฺส เสฏฺฐิ สตฺตสุ ทฺวารโกฏฺฐเกสุ อคฺคฬํ ทาเปตฺวา มเลฺล อาณาเปสิ – ‘‘สเจ นิกฺขมิตฺวา คจฺฉติ , หตฺถปาเทสุ นํ คเหตฺวา กาสายานิ หริตฺวา คิหิเวสํ คณฺหาเปถา’’ติฯ ตสฺมา เถโร – ‘‘เอเต มาทิสํ มหาขีณาสวํ หเตฺถ วา ปาเท วา คเหตฺวา อปุญฺญํ ปสเวยฺยุํ, ตํ เนสํ มา อโหสี’’ติ จิเนฺตตฺวา อากาเสน อคมาสิฯ ปรสมุทฺทวาสิเตฺถรานํ ปน – ‘‘ฐิตโกว อิมา คาถา ภาสิตฺวา เวหาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา รโญฺญ โกรพฺยสฺส มิคจีเร ปจฺจุปฏฺฐาสี’’ติ อยํ วาจนามโคฺคเยวฯ

๓๐๓. **มิคโว**ติ ตสฺส อุยฺยานปาลสฺส นามํฯ **โสเธโนฺต**ติ อุยฺยานมคฺคํ สมํ กาเรตฺวา อโนฺตอุยฺยาเน ตจฺฉิตพฺพยุตฺตฏฺฐานานิ ตจฺฉาเปโนฺต สมฺมชฺชิตพฺพยุตฺตานิ ฐานานิ สมฺมชฺชาเปโนฺต วาลุกาโอกิรณ-ปุปฺผวิกิรณ-ปุณฺณฆฏฏฺฐปน-กทลิกฺขนฺธฐปนาทีนิ จ กโรโนฺตติ อโตฺถฯ **เยน ราชา โกรโพฺย เตนุปสงฺกมี**ติ อมฺหากํ ราชา สทา อิมสฺส กุลปุตฺตสฺส วณฺณํ กเถสิ, ปสฺสิตุกาโม เอตํ, อาคตภาวํ ปนสฺส น ชานาติ, มหา โข ปนายํ ปณฺณากาโร, คนฺตฺวา รโญฺญ อาโรเจสฺสามีติ จิเนฺตตฺวา เยน ราชา โกรโพฺย เตนุปสงฺกมิฯ

กิตฺตยมาโน อโหสีติ โส กิร ราชา เถรํ อนุสฺสริตฺวา พลมฺเชฺฌปิ นาฏกมฺเชฺฌปิ – ‘‘ทุกฺกรํ กตํ กุลปุตฺเตน ตาว มหนฺตํ สมฺปตฺตึ ปหาย ปพฺพชิตฺวา ปุนนิวตฺติตฺวา อนปโลเกนฺตนา’’ติ คุณํ กเถสิ, ตํ คเหตฺวา อยํ เอวมาหฯ **วิสฺสเชฺชถาติ วตฺวา**ติ โอโรธมหามตฺตพลกายาทีสุ ยสฺส ยํ อนุจฺฉวิกํ, ตสฺส ตํ ทาเปตฺวาติ อโตฺถฯ **อุสฺสฏาย อุสฺสฏายา**ติ อุสฺสิตาย อุสฺสิตาย, มหามตฺตมหารฏฺฐิกาทีนํ วเสน อุคฺคตุคฺคตเมว ปริสํ คเหตฺวา อุปสงฺกมีติ อโตฺถฯ **อิธ ภวํ รฏฺฐปาโล หตฺถตฺถเร นิสีทตู**ติ หตฺถตฺถโร ตนฺโก พหลปุปฺผาทิคุณํ กตฺวา อตฺถโต อภิลกฺขิโต โหติ, ตาทิเส อนาปุจฺฉิตฺวา นิสีทิตุํ น ยุตฺตนฺติ มญฺญมาโน เอวมาหฯ

๓๐๔. **ปาริชุญฺญานี**ติ ปาริชุญฺญภาวา ปริกฺขยาฯ **ชิโณฺณ**ติ ชราชิโณฺณฯ **วุโฑฺฒ**ติ วโยวุโฑฺฒฯ **มหลฺลโก**ติ ชาติมหลฺลโกฯ **อทฺธคโต**ติ อทฺธานํ อติกฺกโนฺตฯ **วโยอนุปฺปโตฺต**ติ ปจฺฉิมวยํ อนุปฺปโตฺตฯ **ปพฺพชตี**ติ ธุรวิหารํ คนฺตฺวา ภิกฺขู วนฺทิตฺวา, – ‘‘ภเนฺต, มยา ทหรกาเล พหุํ กุสลํ กตํ, อิทานิ มหลฺลโกมฺหิ, มหลฺลกสฺส เจสา ปพฺพชฺชา นาม, เจติยงฺคณํ สมฺมชฺชิตฺวา อปฺปหริตํ กตฺวา ชีวิสฺสามิ, ปพฺพาเชถ มํ, ภเนฺต,’’ติ การุญฺญํ อุปฺปาเทโนฺต ยาจติ, เถรา อนุกมฺปาย ปพฺพาเชนฺติฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ ทุติยวาเรปิ เอเสว นโยฯ

อปฺปาพาโธติ อโรโคฯ **อปฺปาตโงฺก**ติ นิทฺทุกฺขฯ **สมเวปากินิยา**ติ สมวิปาจนิยาฯ **คหณิยา**ติ กมฺมชเตโชธาตุยาฯ ตตฺถ ยสฺส ภุตฺตภุโตฺต อาหาโร ชีรติ, ยสฺส วา ปน ปุฏภตฺตํ วิย ตเถว ติฏฺฐติ, อุโภเปเต น สมเวปากินิยา คหณิยา สมนฺนาคตาฯ ยสฺส ปน ภุตฺตกาเล ภตฺตจฺฉโนฺท อุปฺปชฺชเตว, อยํ สมเวปากินิยา สมนฺนาคโตฯ **นาติสีตาย นจฺจุณฺหายา**ติ เตเนว การเณน นาติสีตาย นจฺจุณฺหายฯ **อนุปุเพฺพนา**ติ ราชาโน วา หรนฺตีติอาทินา อนุกฺกเมนฯ ทุติยวาเร ราชภยโจรภยฉาตกภยาทินา อนุกฺกเมนฯ

๓๐๕. **ธมฺมุเทฺทสา อุทฺทิฏฺฐา**ติ ธมฺมนิเทฺทสา อุทฺทิฏฺฐาฯ **อุปนิยฺยตี**ติ ชรามรณสนฺติกํ คจฺฉติ, อายุกฺขเยน วา ตตฺถ นิยฺยติฯ **อทฺธุโว**ติ ธุวฏฺฐานวิรหิโตฯ **อตาโณ**ติ ตายิตุํ สมเตฺถน วิรหิโตฯ **อนภิสฺสโร**ติ อสรโณ อภิสริตฺวา อภิคนฺตฺวา อสฺสาเสตุํ สมเตฺถน วิรหิโตฯ **อสฺสโก**ติ นิสฺสโก สกภณฺฑวิรหิโตฯ **สพฺพํ ปหาย คมนียนฺ**ติ สกภณฺฑนฺติ สลฺลกฺขิตํ สพฺพํ ปหาย โลเกน คนฺตพฺพํฯ **ตณฺหาทาโส**ติ ตณฺหาย ทาโสฯ

๓๐๖. **หตฺถิสฺมินฺ**ติ หตฺถิสิเปฺปฯ **กตาวี**ติ กตกรณีโย, สิกฺขิตสิโกฺข ปคุณสิโปฺปติ อโตฺถฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ **อูรุพลี**ติ อูรุพลสมฺปโนฺนฯ ยสฺส หิ ผลกญฺจ อาวุธญฺจ คเหตฺวา ปรเสนํ ปวิสิตฺวา อภินฺนํ ภินฺทโต ภินฺนํ สนฺธารยโต ปรหตฺถคตํ รชฺชํ อาหริตุํ อูรุพลํ อตฺถิ, อยํ อูรุพลี นามฯ **พาหุพลี**ติ พาหุพลสมฺปโนฺนฯ เสสํ ปุริมสทิสเมวฯ **อลมโตฺต**ติ สมตฺถอตฺตภาโวฯ

ปริโยธาย วตฺติสฺสนฺตีติ อุปฺปนฺนํ อุปฺปทฺทวํ โอธาย อวตฺถริตฺวา วตฺติสฺสนฺตีติ สลฺลกฺขตฺวา คหิตาฯ

สํวิชฺชติ โข, โภ รฏฺฐปาล, อิมสฺมิํ ราชกุเล ปหูตํ หิรญฺญสุวณฺณนฺติ อิทํ โส ราชา อุปริ ธมฺมุเทฺทสสฺส การณํ อาหรโนฺต อาหฯ

อถาปรํ เอตทโวจาติ เอตํ ‘‘ปสฺสามิ โลเก’’ติอาทินา นเยน จตุนฺนํ ธมฺมุเทฺทสานํ อนุคีตํ อโวจฯ

๓๐๗. ตตฺถ **ภิโยฺยว กาเม อภิปตฺถยนฺตี**ติ เอกํ ลภิตฺวา เทฺว ปตฺถยนฺติ, เทฺว ลภิตฺวา จตฺตาโรติ เอวํ อุตฺตรุตฺตริ วตฺถุกามกิเลสกาเม ปตฺถยนฺติเยวฯ

ปสยฺหาติ สปตฺตคณํ อภิภวิตฺวาฯ **สสาครนฺต**นฺติ สทฺธึ สาครเนฺตนฯ **โอรํ สมุทฺทสฺสา**ติ ยํ สมุทฺทสฺส โอรโต สกรฏฺฐํ, เตน อติตฺตรูโปติ อโตฺถฯ **น หตฺถี**ติ น หิ อตฺถิฯ

อโห วตา โนติ อโห วต นุ, อยเมว วา ปาโฐฯ **อมราติ จาหู**ติ อมรํ อิติ จ อาหุฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยํ มตํ ญาตี ปริวาเรตฺวา กนฺทนฺติ, ตํ – ‘‘อโห วต อมฺหากํ ภาตา มโต, ปุโตฺต มโต’’ติอาทีนิปิ วทนฺติฯ

ผุสนฺติ ผสฺสนฺติ มรณผสฺสํ ผุสนฺติฯ **ตเถว ผุโฎฺฐ**ติ ยถา พาโล, ธีโรปิ ตเถว มรณผเสฺสน ผุโฎฺฐ, อผุโฎฺฐ นาม นตฺถิ, อยํ ปน วิเสโสฯ **พาโล จ พาลฺยา วธิโตว เสตี**ติ พาโล พาลภาเวน มรณผสฺสํ อาคมฺม วธิโตว เสติ อภิหโตว สยติฯ อกตํ วต เม กลฺยาณนฺติอาทิวิปฺปฏิสารวเสน จลติ เวธติ วิปฺผนฺทติฯ **ธีโร จ น เวธตี**ติ ธีโร สุคตินิมิตฺตํ ปสฺสโนฺต น เวธติ น จลติฯ

ยาย โวสานํ อิธาธิคจฺฉตีติ ยาย ปญฺญาย อิมสฺมึ โลเก สพฺพกิจฺจโวสานํ อรหตฺตํ อธิคจฺฉติ, สาว ธนโต อุตฺตมตราฯ **อโพฺยสิตตฺตา**ติ อปริโยสิตตฺตา, อรหตฺตปตฺติยา, อภาเวนาติ อโตฺถฯ **ภวาภเวสู**ติ หีนปฺปณีเตสุ ภเวสุฯ

อุเปติ คพฺภญฺจ ปรญฺจ โลกนฺติ เตสุ ปาปํ กโรเนฺตสุ โย โกจิ สโตฺต ปรมฺปราย สํสารํ อาปชฺชิตฺวา คพฺภญฺจ ปรญฺจ โลกํ อุเปติฯ **ตสฺสปฺปปโญฺญ**ติ ตสฺส ตาทิสสฺส อปฺปปญฺญสฺส อโญฺญ อปฺปปโญฺญ อภิสทฺทหโนฺตฯ

สกมฺมุนา หญฺญตีติ อตฺตนา กตกมฺมวเสน ‘‘กสาหิปิ ตาเลตี’’ติอาทีหิ กมฺมการณาหิ หญฺญติฯ **เปจฺจ ปรมฺหิ โลเก**ติ อิโต คนฺตฺวา ปรมฺหิ อปายโลเกฯ

วิรูปรูเปนาติ วิวิธรูเปน, นานาสภาเวนาติ อโตฺถฯ **กามคุเณสู**ติ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิเกสุ สพฺพกามคุเณสุ อาทีนวํ ทิสฺวาฯ **ทหรา**ติ อนฺตมโส กลลมตฺตภาวํ อุปาทาย ตรุณาฯ **วุฑฺฒา**ติ วสฺสสตาติกฺกนฺตาฯ **อปณฺณกํ สามญฺญเมว เสโยฺย**ติ อวิรุทฺธํ อทฺวชฺฌคามึ เอกนฺตนิยฺยานิกํ สามญฺญเมว ‘‘เสโยฺย, อุตฺตริตรญฺจ ปณีตตรญฺจา’’ติ อุปธาเรตฺวา ปพฺพชิโตสฺมิ มหาราชาติฯ ตสฺมา ยํ ตฺวํ วทสิ – ‘‘กึ ทิสฺวา วา สุตฺวา วา’’ติ, อิทํ ทิสฺวา จ สุตฺวา จ ปพฺพชิโตสฺมีติ มํ ธาเรหีติ เทสนํ นิฎฺฐาเปสีติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฎฺฐกถาย

รฎฺฐปาลสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. มฆเทวสุตฺตวณฺณนา

๓๐๘. **เอวํ เม สุต**นฺติ มฆเทวสุตฺตํฯ ตตฺถ **มฆเทวอมฺพวเน**ติ ปุเพฺพ มฆเทโว นาม ราชา ตํ อมฺพวนํ โรเปสิฯ เตสุ รุเกฺขสุ ปลุชฺชมาเนสุ อปรภาเค อเญฺญปิ ราชาโน โรเปสุํเยวฯ ตํ ปน ปฐมโวหารวเสน มฆเทวมฺพวเนฺตว สงฺขํ คตํฯ **สิตํ ปาตฺวากาสี**ติ สายนฺหสมเย วิหารจาริกํ จรมาโน รมณียํ ภูมิภาคํ ทิสฺวา – ‘‘วสิตปุพฺพํ นุ โข เม อิมสฺมึ โอกาเส’’ติ อาวชฺช

นฺต – ‘‘ปุเพฺพ อหํ มฆเทโว นาม ราชา หุตฺวา อิมํ อมฺพวนํ โรเปสึ, เอเตฺถว ปพฺพชิตฺวา จตฺตาโร พฺรหฺมวิหาเร ภาเวตฺวา พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺตึฯ ตํ โข ปเนตํ การณํ ภิกฺขุสงฺฆสฺส อปากฏํ, ปากฏํ กริสฺสามี’’ติ อคฺคคฺคทเนฺต ทเสฺสโนฺต สิตํ ปาตุ อกาสิฯ

ธโมฺม อสฺส อตฺถีติ **ธมฺมิโก**ฯ ธเมฺมน ราชา ชาโตติ **ธมฺมราชา**ฯ **ธเมฺม ฐิโต**ติ ทสกุสลกมฺมปถธเมฺม ฐิโตฯ **ธมฺมํ จรตี**ติ สมํ จรติ ฯ ตตฺร **พฺราหฺมณคหปติเกสู**ติ โยปิ โส ปุพฺพราชูหิ พฺราหฺมณานํ ทินฺนปริหาโร, ตํ อหาเปตฺวา ปกตินิยาเมเนว อทาสิ, ตถา คหปติกานํฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **ปกฺขสฺสา**ติ อิมินา ปาฏิหาริกปโกฺขปิ สงฺคหิโตฯ อฏฺฐมีอุโปสถสฺส หิ ปจฺจุคฺคมนานุคฺคมนวเสน สตฺตมิยญฺจ นวมิยญฺจ, จาตุทฺทสปนฺนรสานํ ปจฺจุคฺคมนานุคฺคมนวเสน เตรสิยญฺจ ปาฏิปเท จาติ อิเม ทิวสา **ปาฏิหาริกปกฺขา**ติ เวทิตพฺพาฯ เตสุปิ อุโปสถํ อุปวสิฯ

๓๐๙. **เทวทูตา**ติ เทโวติ มจฺจุ, ตสฺส ทูตาติ เทวทูตาฯ สิรสฺมิญฺหิ ปลิเตสุ ปาตุภูเตสุ มจฺจุราชสฺส สนฺติเก ฐิโต วิย โหติ, ตสฺมา ปลิตานิ มจฺจุเทวสฺส ทูตาติ วุจฺจนฺติฯ เทวา วิย ทูตาติปิ เทวทูตาฯ ยถา หิ อลงฺกตปฏิยตฺตาย เทวตาย อากาเส ฐตฺวา ‘‘อสุกทิวเส มริสฺสสี’’ติ วุเตฺต ตํ ตเถว โหติ, เอวํ สิรสฺมิํ ปลิเตสุ ปาตุภูเตสุ เทวตาพฺยากรณสทิสเมว โหติฯ ตสฺมา ปลิตานิ เทวสทิสา ทูตาติ วุจฺจนฺติฯ วิสุทฺธิเทวานํ ทูตาติปิ **เทวทูตา**ฯ สพฺพโพธิสตฺตา หิ ชิณฺณพฺยาธิตมตปพฺพชิเต ทิสฺวาว สํเวคมาปชฺชิตฺวา นิกฺขมฺม ปพฺพชนฺติฯ ยถาห –

‘‘ชิณฺณญฺจ ทิสฺวา ทุขิตญฺจ พฺยาธิตํ,
มตญฺจ ทิสฺวา คตมายุสงฺขยํ;
กาสายวตฺถํ ปพฺพชิตญฺจ ทิสฺวา,
ตสฺมา อหํ ปพฺพชิโตมฺหิ ราชา’’ติฯ

อิมินา ปริยาเยน ปลิตานิ วิสุทฺธิเทวานํ ทูตตฺตา เทวทูตาติ วุจฺจนฺติฯ

กปฺปกสฺส คามวรํ ทตฺวาติ สตสหสฺสุฏฺฐานกํ เชฏฺฐกคามํ ทตฺวาฯ กสฺมา อทาสิ? สํวิคฺคมานสตฺตาฯ ตสฺส หิ อญฺชลิสฺมิํ ฐปิตานิ ปลิตานิ ทิสฺวาว สํเวโค อุปฺปชฺชติฯ อญฺญานิ จตุราสีติวสฺสสหสฺสานิ อายุ อตฺถิ, เอวํ สเนฺตปิ มจฺจุราชสฺส สนฺติเก ฐิตํ วิย อตฺตานํ มญฺญมาโน สํวิโคฺค ปพฺพชฺชํ โรเจติฯ เตน วุตฺตํ –

‘‘สิเร ทิสฺวาน ปลิตํ, มฆเทโว ทิสมฺปติ;
สํเวคํ อลภี ธีโร, ปพฺพชฺชํ สมโรจยี’’ติฯ

อปรมฺปิ วุตฺตํ –

‘‘อุตฺตมงฺครุหา มยฺหํ, อิเม ชาตา วโยหรา;
ปาตุภูตา เทวทูตา, ปพฺพชฺชาสมโย มมา’’ติฯ

ปุริสยุเคติ วํสสมฺภเว ปุริเสฯ **เกสมสฺสุํ โอหาเรตฺวา**ติ ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชนฺตาปิ หิ ปฐมํ เกสมสฺสุํ โอหาเรตฺวา ปพฺพชนฺติ, ตโต ปฏฺฐาย วฑฺฒิเต เกเส พนฺธิตฺวา ชฏากลาปธรา หุตฺวา วิจรนฺติฯ โพธิสโตฺตปิ ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิฯ ปพฺพชิโต ปน อเนสนํ อนนุยุญฺชิตฺวา ราชเคหโต อาหฏภิกฺขาย ยาเปโนฺต พฺรหฺมวิหารํ ภาเวสิฯ ตสฺมา โส **เมตฺตาสหคเตนา**ติ อาทิ วุตฺตํฯ

กุมารกีฬิตํ กีฬีติ อเงฺกน องฺกํ ปริหริยมาโน กีฬิฯ มาลากลาปํ วิย หิ นํ อุกฺขิปิตฺวาว วิจริํสุฯ **รโญฺญ มฆเทวสฺส ปุโตฺต...เป.... ปพฺพชี**ติ อิมสฺส ปพฺพชิตทิวเส ปญฺจ มงฺคลานิ อเหสุํฯ มฆเทวรโญฺญ มตกภตฺตํ, ตสฺส รโญฺญ ปพฺพชิตมงฺคลํ, ตสฺส ปุตฺตสฺส ฉตฺตุสฺสาปนมงฺคลํ, ตสฺส ปุตฺตสฺส อุปรชฺชมงฺคลํ, ตสฺส ปุตฺตสฺส นามกรณมงฺคลนฺติ เอกสฺมิํเยว สมเย ปญฺจ มงฺคลานิ อเหสุํ, สกลชมฺพุทีปตเล อุนฺนงฺคลมโหสิฯ

๓๑๑. **ปุตฺตปปุตฺตกา**ติ ปุตฺตา จ ปุตฺตปุตฺตา จาติ เอวํ ปวตฺตา ตสฺส ปรมฺปราฯ **ปจฺฉิมโก อโหสี**ติ ปพฺพชฺชาปจฺฉิมโก อโหสิฯ โพธิสโตฺต กิร พฺรหฺมโลเก นิพฺพโตฺต – ‘‘ปวตฺตติ นุ โข ตํ มยา มนุสฺสโลเก นิหตํ กลฺยาณวตฺต’’นฺติ อาวชฺชโนฺต อทฺทส – ‘‘เอตฺตกํ อทฺธานํ ปวตฺตติ, อิทานิ น ปวตฺติสฺสตี’’ติฯ น โข ปนาหํ มยฺหํ ปเวณิยา อุจฺฉิชฺชิตุํ ทสฺสามีติ อตฺตโน วํเส ชาตรโญฺญเยว อคฺคมเหสิยา กุจฺฉิสฺมิํ ปฏิสนฺธิํ คเหตฺวา อตฺตโน วํสสฺส เนมิํ ฆเฏโนฺต วิย นิพฺพโตฺต, เตเนวสฺส นิมีติ นามํ อโหสิฯ อิติ โส ปพฺพชิตราชูนํ สพฺพปจฺฉิมโก หุตฺวา ปพฺพชิโตติ ปพฺพชฺชาปจฺฉิมโก อโหสิฯ คุเณหิ ปน อติเรกตโรฯ ตสฺส หิ สพฺพราชูหิ อติเรกตรา เทฺว คุณา อเหสุํ ฯ จตูสุ ทฺวาเรสุ สตสหสฺสํ สตสหสฺสํ วิสฺสเชฺชตฺวา เทวสิกํ ทานํ อทาสิ, อนุโปสถิกสฺส จ ทสฺสนํ นิวาเรสิฯ อนุโปสถิเกสุ หิ ราชานํ ปสฺสิสฺสามาติ คเตสุ โทวาริโก ปุจฺฉติ ‘‘ตุเมฺห อุโปสถิกา โน วา’’ติฯ เย อนุโปสถิกา โหนฺติ, เต นิวาเรติ ‘‘อนุโปสถิกานํ ราชา ทสฺสนํ น เทตี’’ติฯ ‘‘มยํ ชนปทวาสิโน กาเล โภชนํ กุหิํ ลภิสฺสามา’’ติปิ ตตฺถ วจโน กาโส นตฺถิฯ จตูสุ หิ ทฺวาเรสุ ราชงฺคเณ จ อเนกานิ ภตฺตจาฏิสหสฺสานิ ปฏิยตฺตาเนว โหนฺติฯ ตสฺมา มหาชโน อิจฺฉิติจฺฉิตฏฺฐาเน มสฺสุํ กาเรตฺวา นฺหายิตฺวา วตฺถานิ ปริวเตฺตตฺวา ยถารุจิตํ โภชนํ ภุญฺชิตฺวา อุโปสถงฺคานิ อธิฏฺฐาย รโญฺญ เคหทฺวารํ คจฺฉติฯ โทวาริเกน ‘‘อุโปสถิกา ตุเมฺห’’ติ ปุจฺฉิตปุจฺฉิตา ‘‘อาม อามา’’ติ วทนฺติฯ เตน หิ อาคจฺฉถาติ ปเวเสตฺวา รโญฺญ ทเสฺสติฯ อิติ อิเมหิ ทฺวีหิ คุเณหิ อติเรกตโร อโหสิฯ

๓๑๒. **เทวานํ ตาวติํสาน**นฺติ ตาวติํสภวเน นิพฺพตฺตเทวานํฯ เต กิร เทวา วิเทหรเฏฺฐ มิถิลนครวาสิโน รโญฺญ โอวาเท ฐตฺวา ปญฺจ สีลานิ รกฺขิตฺวา อุโปสถกมฺมํ กตฺวา ตตฺถ นิพฺพตฺตา รโญฺญ คุณกถํ กเถนฺติฯ เต สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘เทวานํ ตาวติํสาน’’นฺติฯ

นิสิโนฺน โหตีติ ปาสาทวรสฺส อุปริคโต ทานญฺจ สีลญฺจ อุปปริกฺขมาโน นิสิโนฺน โหติฯ เอวํ กิรสฺส อโหสิ – ‘‘ทานํ นุ โข มหนฺตํ อุทาหุ สีลํ, ยทิ ทานํ มหนฺตํ, อโชฺฌตฺถริตฺวา ทานเมว ทสฺสามิฯ อถ สีลํ, สีลเมว ปูริสฺสามี’’ติฯ ตสฺส ‘‘อิทํ มหนฺตํ อิทํ มหนฺต’’นฺติ นิจฺฉิตุํ อสโกฺกนฺตเสฺสว สโกฺก คนฺตฺวา ปุรโต ปาตุรโหสิฯ เตน วุตฺตํ **อถ โข, อานนฺท,...เป.... สมฺมุเข ปาตุรโหสี**ติฯ เอวํ กิรสฺส อโหสิ – ‘‘รโญฺญ กงฺขา อุปฺปนฺนา, ตสฺส กงฺขเจฺฉทนตฺถํ ปญฺหญฺจ กเถสฺสามิ, อิธาคมนตฺถาย ปฏิญฺญญฺจ คณฺหิสฺสามี’’ติ ฯ ตสฺมา คนฺตฺวา สมฺมุเข ปาตุรโหสิฯ ราชา อทิฏฺฐปุพฺพํ รูปํ ทิสฺวา ภีโต อโหสิ โลมหฏฺฐชาโตฯ อถ นํ สโกฺก – ‘‘มา ภายิ, มหาราช, วิสฺสโตฺถ ปญฺหํ ปุจฺฉ, กงฺขํ เต ปฏิวิโนเทสฺสามี’’ติ อาหฯ

ราชา –

‘‘ปุจฺฉามิ ตํ มหาราช, สพฺพภูตานมิสฺสร;
ทานํ วา พฺรหฺมจริยํ วา, กตมํ สุ มหปฺผล’’นฺติฯ –

ปญฺหํ ปุจฺฉิฯ สโกฺก – ‘‘ทานํ นาม กิํ, สีลเมว คุณวิสิฏฺฐตาย มหนฺตํฯ อหญฺหิ ปุเพฺพ, มหาราช, ทสวสฺสสหสฺสานิ ทสนฺนํ ชฏิลสหสฺสานํ ทานํ ทตฺวา เปตฺติวิสยโต น มุโตฺต, สีลวนฺ

ตา ปน มยฺหํ ทานํ ภุญฺชิตฺวา พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺตา’’ติ วตฺวา อิมา คาถา อโวจ –

> ‘‘หีเนน พฺรหฺมจริเยน, ขตฺติเย อุปปชฺชติ;
> มชฺฌิเมน จ เทวตฺตํ, อุตฺตเมน วิสุชฺฌติฯ
>
> น เหเต สุลภา กายา, ยาจโยเคน เกนจิ;
> เย กาเย อุปปชฺชนฺติ, อนาคารา ตปสฺสิโน’’ติฯ (ชา. ๒.๒๒.๔๒๙-๔๓๐);

เอวํ รโญฺญ กงฺขํ วิโนเทตฺวา เทวโลกคมนาย ปฏิญฺญาคหณตฺถํ **ลาภา เต มหาราชา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อวิกมฺปมาโน**ติ อภายมาโนฯ **อธิวาเสสี**ติ อหํ มหาชนํ กุสลํ สมาทเปมิ, ปุญฺญวนฺตานํ ปน วสนฏฺฐานํ ทิสฺวา อาคเตน มนุสฺสปเถ สุขํ กเถตุํ โหตีติ อธิวาเสสิฯ

๓๑๓. **เอวํ ภทฺทนฺตวา**ติ เอวํ โหตุ ภทฺทกํ ตว วจนนฺติ วตฺวาฯ **โยเชตฺวา**ติ เอกสฺมึเยว ยุเค สหสฺสอสฺสาชานีเย โยเชตฺวาฯ เตสํ ปน ปาฏิเยกฺกํ โยชนกิจฺจํ นตฺถิ, มนํ อาคมฺม ยุตฺตาเยว โหนฺติฯ โส ปน ทิพฺพรโถ ทิยฑฺฒโยชนสติโก โหติ, นทฺธิโต ปฏฺฐาย รถสีสํ ปญฺญาสโยชนานิ, อกฺขพโนฺธ ปณฺณาสโยชนานิ, อกฺขพนฺธโต ปฏฺฐาย ปจฺฉาภาโค ปณฺณาสโยชนานิ, สโพฺพ สตฺตวณฺณรตนมโยฯ เทวโลโก นาม อุทฺธํ, มนุสฺสโลโก อโธ, ตสฺมา เหฏฺฐามุขํ รถํ เปเสสีติ น สลฺลเกฺขตพฺพํฯ ยถา ปน ปกติมคฺคํ เปเสติ, เอวเมว มนุสฺสานํ สายมาสภเตฺต นิฏฺฐิเต จเนฺทน สทฺธึ ยุคนทฺธํ กตฺวา เปเสสิ, ยมกจนฺทา อุฏฺฐิตา วิย อเหสุํฯ มหาชโน ทิสฺวา ‘‘ยมกจนฺทา อุคฺคตา’’ติ อาหฯ อาคจฺฉเนฺต อาคจฺฉเนฺต น ยมกจนฺทา, เอกํ วิมานํ, น วิมานํ, เอโก รโถติฯ รโถปิ อาคจฺฉโนฺต อาคจฺฉโนฺต ปกติรถปฺปมาโณว, อสฺสาปิ ปกติอสฺสปฺปมาณาว อเหสุํฯ เอวํ รถํ อาหริตฺวา รโญฺญ ปาสาทํ ปทกฺขิณํ กตฺวา ปาจีนสีหปญฺชรฏฺฐาเน รถํ นิวเตฺตตฺวา อาคตมคฺคาภิมุขํ กตฺวา สีหปญฺชเร ฐตฺวาว อาโรหนสชฺชํ ฐเปสิฯ

อภิรุห มหาราชาติ ราชา – ‘‘ทิพฺพยานํ เม ลทฺธ’’นฺติ น ตาวเทว อภิรุหิ, นาครานํ ปน โอวาทํ อทาสิ ‘‘ปสฺสถ ตาตา, ยํ เม สเกฺกน เทวรญฺญา ทิพฺพรโถ เปสิโต, โส จ โข น ชาติโคตฺตํ วา กุลปฺปเทสํ วา ปฏิจฺจ เปสิโต, มยฺหํ ปน สีลาจารคุเณ ปสีทิตฺวา เปสิโตฯ สเจ ตุเมฺหปิ สีลํ รกฺขิสฺสถ, ตุมฺหากมฺปิ เปเสสฺสติ, เอวํ รกฺขิตุํ ยุตฺตํ นาเมตํ สีลํฯ นาหํ เทวโลกํ คนฺตฺวา จิรายิสฺสามิ, อปฺปมตฺตา โหถา’’ติ มหาชนํ โอวทิตฺวา ปญฺจสุ สีเลสุ ปติฏฺฐาเปตฺวา รถํ อภิรุหิฯ ตโต มาตลิ สงฺคาหโก ‘‘อหมฺปิ มหาราชสฺส มมานุจฺฉวิกํ กริสฺสามี’’ติ อากาสมฺหิ เทฺว มเคฺค ทเสฺสตฺวา **อปิจ มหาราชา**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **กตเมนา**ติ, มหาราช, อิเมสุ มเคฺคสุ เอโก นิรยํ คจฺฉติ, เอโก เทวโลกํ, เตสุ ตํ กตเมน เนมิฯ **เยนา**ติ เยน มเคฺคน คนฺตฺวา ยตฺถ ปาปกมฺมนฺตา ปาปกานํ กมฺมานํ วิปากํ ปฏิสํเวทิยนฺติ, ตํ ฐานํ สกฺกา โหติ ปสฺสิตุนฺติ อโตฺถฯ ทุติยปเทปิ เอเสว นโยฯ ชาตเกปิ –

> ‘‘เกน ตํ เนมิ มเคฺคน, ราชเสฏฺฐ ทิสมฺปติ;
> เยน วา ปาปกมฺมนฺตา, ปุญฺญกมฺมา จ เย นรา’’ติฯ (ชา. ๒.๒๒.๔๕๐) –

คาถาย อยเมวโตฺถฯ เตเนวาห –

> ‘‘นิรเย ตาว ปสฺสามิ, อาวาเส ปาปกมฺมินํ;
> ฐานานิ ลุทฺทกมฺมานํ, ทุสฺสีลานญฺจ ยา คตี’’ติฯ (ชา. ๒.๒๒.๔๕๑);

อุภเยเนว มํ มาตลิ เนหีติ มาตลิ ทฺวีหิ มเคฺคหิ มํ เนหิ, อหํ นิรยํ ปสฺสิตุกาโม เทวโลกมฺปีติฯ ปฐมํ กตเมน เนมีติฯ ปฐมํ นิรยมเคฺคน เนหีติฯ ตโต มาตลิ อตฺตโน อานุภาเวน ราชานํ ปญฺจทส มหานิรเย ทเสฺสสิฯ วิตฺถารกถา ปเนตฺถ –

> ‘‘ทเสฺสสิ มาตลิ รโญฺญ, ทุคฺคํ เวตรณึ นทึ;
> กุถิตํ ขารสํยุตฺตํ, ตตฺตํ อคฺคิสิขูปม’’นฺติฯ (ชา. ๒.๒๒.๔๕๒) –

ชาตเก วุตฺตนเยน เวทิตพฺพาฯ นิรยํ ทเสฺสตฺวา รถํ นิวเตฺตตฺวา เทวโลกาภิมุขํ คนฺตฺวา พีรณีเทวธีตาย โสณทินฺนเทวปุตฺตสฺส คณเทวปุตฺตานญฺจ วิมานานิ ทเสฺสโนฺต เทวโลกํ เนสิฯ ตตฺราปิ วิตฺถารกถา –

> ‘‘ยทิ เต สุตา พีรณี ชีวโลเก,
> อามายทาสี อหุ พฺราหฺมณสฺส;
> สา ปตฺตกาเล อติถึ วิทิตฺวา,
> มาตาว ปุตฺตํ สกิมาภินนฺที;
> สํยมา สํวิภาคา จ,
> สา วิมานสฺมิ โมทตี’’ติฯ (ชา. ๒.๒๒.๕๐๗) –

ชาตเก วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ

เอวํ คจฺฉโต ปน ตสฺส รถเนมิ วฏฺฏิยา จิตฺตกูฏทฺวารโกฏฺฐกสฺส อุมฺมาเร ปหตมเตฺตว เทวนคเร โกลาหลํ อโหสิฯ สกฺกํ เทวราชานํ เอกกํเยว โอหาย เทวสโงฺฆ มหาสตฺตํ ปจฺจุคฺคมนมกาสิ, ตํ เทวตานํ อาทรํ ทิสฺวา สโกฺก จิตฺตํ สนฺธาเรตุํ อสโกฺกโนฺต – ‘‘อภิรม, มหาราช, เทเวสุ เทวานุภาเวนา’’ติ อาหฯ เอวํ กิรสฺส อโหสิ – ‘‘อยํ ราชา อชฺช อาคนฺตฺวา เอกทิวเสเนว เทวคณํ อตฺตโน อภิมุขมกาสิฯ สเจ เอกํ เทฺว ทิวเส วสิสฺสติ, น มํ เทวา โอโลเกสฺสนฺตี’’ติฯ โส อุสูยมาโน, ‘‘มหาราช, ตุยฺหํ อิมสฺมึ เทวโลเก วสิตุํ ปุญฺญํ นตฺถิ, อเญฺญสํ ปุเญฺญน วสาหี’’ติ อิมินา อธิปฺปาเยน เอวมาหฯ โพธิสโตฺต – ‘‘นาสกฺขิ ชรสโกฺก มนํ สนฺธาเรตุํ, ปรํ นิสฺสาย ลทฺธํ โข ปน ยาจิตฺวา ลทฺธภณฺฑกํ วิย โหตี’’ติ ปฏิกฺขิปโนฺต **อลํ มาริสา**ติอาทิมาหฯ ชาตเกปิ วุตฺตํ –

> ‘‘ยถา ยาจิตกํ ยานํ, ยถา ยาจิตกํ ธนํ;
> เอวํสมฺปทเมเว ตํ, ยํ ปรโต ทานปจฺจยา;
> น จาหเมตมิจฺฉามิ, ยํ ปรโต ทานปจฺจยา’’ติฯ (ชา. ๒.๒๒.๕๘๕-๕๘๖) –

สพฺพํ วตฺตพฺพํฯ โพธิสโตฺต ปน มนุสฺสตฺตภาเวน กติวาเร เทวโลกํ คโตติฯ จตฺตาโร – มนฺธาตุราชกาเล สาธินราชกาเล คุตฺติลวีณาวาทกกาเล นิมิมหาราชกาเลติฯ โส มนฺธาตุกาเล เทวโลเก อสเงฺขฺยยฺยํ กาลํ วสิ, ตสฺมิญฺหิ วสมาเนเยว ฉตฺตึส สกฺกา จวึสุฯ สาธินราชกาเล สตฺตาหํ วสิ, มนุสฺสคณนาย สตฺต วสฺสสตานิ โหนฺติฯ คุตฺติลวีณาวาทกกาเล จ นิมิราชกาเล จ มุหุตฺตมตฺตํ วสิ, มนุสฺสคณนาย สตฺต ทิวสานิ โหนฺติฯ

๓๑๔. **ตเตฺถว มิถิลํ ปฏิเนสี**ติ ปฏิเนตฺวา ปกติสิริคพฺภเยว ปติฏฺฐาเปสิฯ

๓๑๕. **กฬารชนโก**ติ ตสฺส นามํฯ กฬารทนฺตตาย ปน กฬารชนโกติ วุโตฺตฯ **น โส อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชี**ติ เอตฺตกมตฺตเมว น อกาสิ, เสสํ สพฺพํ ปากติกเมว อโหสิฯ

๓๑๖. **สมุเจฺฉโท โหตีติ** เอตฺถ กลฺยาณวตฺตํ โก สมุจฺฉินฺทติ, เกน สมุจฺฉินฺนํ, โก ปว เตฺตติ, เกน ปวตฺติตํ นาม โหตีติ อยํ วิภาโค เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ สีลวา ภิกฺขุ ‘‘น สกฺกา มยา อร หตฺตํ ลทฺธุ’’นฺติ วีริยํ อกโรนฺโต สมุจฺฉินฺทติฯ ทุสฺสีเลน สมุจฺฉินฺนํ นาม โหติฯ สตฺต เสขา ปว เตฺตนฺติฯ ขีณาสเวน ปวตฺติตํ นาม โหติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

มฆเทวสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. มธุรสุตฺตวณฺณนา

๓๑๗. **เอวํ เม สุต**นฺติ มธุรสุตฺตํฯ ตตฺถ **มหากจฺจาโน**ติ คิหิกาเล อุเชฺชนิกรโญฺญ ปุโรหิตปุโตฺต อภิรูโป ทสฺสนีโย ปาสาทิโก สุวณฺณวโณฺณ จฯ **มธุราย**นฺติ เอวํนามเก นคเรฯ **คุนฺทาวเน**ติ กณฺหกคุนฺทาวเน ฯ **อวนฺติปุโตฺต**ติ อวนฺติรเฏฺฐ รโญฺญ ธีตาย ปุโตฺตฯ **วุโทฺธ เจว อรหา จา**ติ ทหรํ อรหนฺตมฺปิ น ตถา สมฺภาเวนฺติ ยถา มหลฺลกํ, เถโร ปน วุโทฺธ เจว อโหสิ อรหา จฯ **พฺราหฺมณา, โภ กจฺจานา**ติ โส กิร ราชา พฺราหฺมณลทฺธิโก, ตสฺมา เอว มาหฯ **พฺราหฺมโณว เสโฎฺฐ วโณฺณ**ติอาทีสุ ชาติโคตฺตาทีนํ ปญฺญาปนฏฺฐาเน พฺ ราหฺมณาว เสฏฺฐาติ ทเสฺสติฯ **หีโน อโญฺญ วโณฺณ**ติ อิตเร ตโย วณฺณา หีนา ลามกาติ วท ติฯ **สุโกฺก**ติ ปณฺฑโรฯ **กโณฺห**ติ กาฬโกฯ **สุชฺฌนฺตี**ติ ชาติโคตฺตาทิปญฺญาปนฏฺฐาเนสุ สุชฺฌนฺติฯ **พฺรหฺมุโน ปุตฺตา**ติ มหาพฺรหฺมุโน ปุตฺตาฯ **โอรสา มุขโต ชาตา**ติ อุเร วสิตฺวา มุขโต นิกฺขนฺตา, อุเร กตฺวา สํวฑฺฒิตาติ วา โอรสาฯ **พฺรหฺมชา**ติ พฺรหฺมโต นิพฺพตฺตาฯ **พฺรหฺมนิมฺมิตา**ติ พฺรหฺมุนา นิมฺมิตาฯ **พฺรหฺมทายาทา**ติ พฺรหฺมุโน ทายาทาฯ **โฆโสเยว โข เอโส**ติ โวหารมตฺตเมเวตํฯ

๓๑๘. **อิเชฺฌยฺยา**ติ สมิเชฺฌยฺย, ยตฺตกานิ ธนาทีนิ ปเตฺถยฺย, ตตฺตเกหิสฺส มโนรโถ ปู เรยฺยาติ อโตฺถฯ **ขตฺติโยปิสฺสาสฺสา**ติ ขตฺติโยปิ อสฺส อิสฺสริยสมฺปตฺตสฺส ปุพฺพุฏฺฐายี อสฺสฯ **เนสํ เอตฺถ กิญฺจี**ติ น เอเตสํ เอตฺถ กิญฺจิฯ

๓๒๒. **อาสเนน วา นิมเนฺตยฺยามา**ติ นิสินฺนาสนํ ปโปฺผเฏตฺวา อิธ นิสีทาติ วเทยฺ ยามฯ **อภินิมเนฺตยฺยามปิ น**นฺติ อภิหริตฺวา ตํ นิมเนฺตยฺยามฯ ตตฺถ ทุวิโธ อภิหาโร วาจาย เจว กาเยน จฯ ‘‘ตุมฺหากํ อิจฺฉิติจฺฉิตกฺขเณ มมํ จีวราทีหิ วเทยฺยาถ เยนโตฺถ’’ติ วทโนฺต หิ วาจาย อภิหริตฺวา นิมเนฺตติ นามฯ จีวราทิเวกลฺลํ สลฺลเกฺขตฺวา ‘‘อิทํ คณฺหถา’’ติ ตานิ เท โนฺต ปน กาเยน อภิหริตฺวา นิมเนฺตติ นามฯ ตทุภยมฺปิ สนฺธาย ‘‘อภินิมเนฺตยฺยามปิ น’’นฺติ อาหฯ **รกฺขาวรณคุตฺติ**นฺติ รกฺขาสงฺขาตเญฺจว อาวรณสงฺขาตญฺจ คุตฺติํฯ ยา ปเนสา อาวุธห เตฺถ ปุริเส ฐเปเนฺตน รกฺขา, สา ธมฺมิกา นาม สํวิหิตา น โหติฯ ยถา ปน อเวลาย กฏฺฐหาริกา ปณฺณหาริกาทโย วิหารํ น ปวิสนฺติ, มิคลุทฺทกาทโย วิหารสีมาย มิเค วา มเจฺฉ วา น คณฺหนฺ ติ, เอวํ สํวิทหเนฺตน ธมฺมิกา นาม สํวิหิตา โหติฯ ตํ สนฺธายาห ‘‘ธมฺมิก’’นฺติฯ

เอวํ สเนฺตติ เอวํ จตุนฺนมฺปิ วณฺณานํ ปพฺพชิตานํ ปพฺพชิตสกฺกาเรน สเม สมาเนฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

มธุรสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. โพธิราชกุมารสุตฺตวณฺณนา

๓๒๔. **เอวํ เม สุต**นฺติ โพธิราชกุมารสุตฺตํฯ ตตฺถ **โกกนโท**ติ โกกนทํ วุจฺจติ ปทุมํฯ โส จ มงฺคลปาสาโท โอโลกนกปทุมํ ทเสฺสตฺวา กโต, ตสฺมา โกกนโทติ สงฺขํ ลภิฯ

๓๒๕. **ยาว ปจฺฉิมโสปานกเฬวรา**ติ เอตฺถ **ปจฺฉิมโสปานกเฬวร**นฺติ ปฐมํ โสปานผลกํ วุตฺตํฯ **อทฺทสา โข**ติ โอโลกนตฺถํเยว ทฺวารโกฏฺฐเก ฐิโต อทฺทสฯ **ภควา ตุณฺหี อโหสี**ติ ''กิสฺส นุ โข อตฺถาย ราชกุมาเรน อยํ มหาสกฺกาโร กโต''ติ อาวชฺชโนฺต ปุตฺตปตฺถนาย กตภาวํ อญฺญาสิฯ โส หิ ราชกุมาโร อปุตฺตโก, สุตญฺจาเนน อโหสิ – ''พุทฺธานํ กิร อธิการํ กตฺวา มนสา อิจฺฉิตํ ลภนฺตี''ติฯ โส – ''สจาหํ ปุตฺตํ ลภิสฺสามิ, สมฺมาสมฺพุโทฺธ มม เจลปฺปฏิกํ อกฺกมิสฺสติฯ โน เจ ลภิสฺสามิ, น อกฺกมิสฺสตี''ติ ปตฺถนํ กตฺวา สนฺถราเปสิฯ อถ ภควา ''นิพฺพตฺติสฺสติ นุ โข เอตสฺส ปุโตฺต''ติ อาวเชฺชตฺวา ''น นิพฺพตฺติสฺสตี''ติ อทฺทสฯ

ปุเพฺพ กิร โส เอกสฺมิํ ทีเป วสมาโน สมจฺฉนฺทน สกุณโปตเก ขาทิฯ สจสฺส มาตุคาโม อโญฺญว ภเวยฺย, ปุตฺตํ ลเภยฺยฯ อุโภหิ ปน สมานจฺฉนฺทหิ หุตฺวา ปาปกมฺมํ กตํ, เตนสฺส ปุโตฺต น นิพฺพตฺติสฺสตีติ อญฺญาสิฯ ทุเสฺส ปน อกฺกเนฺต – ''พุทฺธานํ อธิการํ กตฺวา ปตฺถิตปตฺถิตํ ลภนฺตีติ โลเก อนุสฺสโว, มยา จ มหาอภินีหาโร กโต, น จ ปุตฺตํ ลภามิ, ตุจฺฉํ อิทํ วจน''นฺติ มิจฺฉาคหณํ คเณฺหยฺยฯ ติตฺถิยาปิ – ''นตฺถิ สมณานํ อกตฺตพฺพํ นาม, เจลปฺปฏิกํ มทฺทนฺตา อาหิณฺฑนฺตี''ติ อุชฺฌาเยยฺยุํ ฯ เอตรหิ จ อกฺกมเนฺตสุ พหู ภิกฺขู ปรจิตฺตวิทุโน, เต ภพฺพํ ชานิตฺวา อกฺกมิสฺสนฺติ, อภพฺพํ ชานิตฺวา น อกฺกมิสฺสนฺติฯ อนาคเต ปน อุปนิสฺสโย มโนฺท ภวิสฺสติ, อนาคตํ น ชานิสฺสนฺติฯ เตสุ อกฺกมเนฺตสุ สเจ ปตฺถิตํ อิชฺฌิสฺสติ, อิเจฺจตํ กุสลํ ฯ โน เจ อิชฺฌิสฺสติ, – ''ปุเพฺพ ภิกฺขุสงฺฆสฺส อภินีหารํ กตฺวา อิจฺฉิติจฺฉิตํ ลภนฺติ, ตํ อิทานิ น ลภนฺติ ฯ เตเยว มเญฺญ ภิกฺขู ปฏิปตฺติปูรกา อเหสุํ, อิเม ปฏิปตฺติํ ปูเรตุํ น สโกฺกนฺตี''ติ มนุสฺสา วิปฺปฏิสาริโน ภวิสฺสนฺตีติ อิเมหิ การเณหิ ภควา อกฺกมิตุํ อนิจฺฉโนฺต ตุณฺหี อโหสิฯ สิกฺขาปทํ ปญฺญเปสิ ''น, ภิกฺขเว, เจลปฺปฏิกา อกฺกมิตพฺพา''ติ (จูฬว. ๒๖๘)ฯ มงฺคลตฺถาย ปญฺญตฺตํ อนกฺกมเนฺตสุ ปน อกฺกมนตฺถาย อนุปญฺญตฺติํ ฐเปสิ – ''คิหี, ภิกฺขเว, มงฺคลิกา, อนุชานามิ, ภิกฺขเว, คิหีนํ มงฺคลตฺถายา''ติ (จูฬว. ๒๖๘)ฯ

๓๒๖. **ปจฺฉิมํ ชนตํ ตถาคโต อนุกมฺปตี**ติ อิทํ เถโร วุเตฺตสุ การเณสุ ตติยํ การณํ สนฺธายาหฯ **น โข สุเขน สุข**นฺติ กสฺมา อาห? กามสุขลฺลิกานุโยคสญฺญี หุตฺวา สมฺมาสมฺพุโทฺธ น อกฺกมิ, ตสฺมา อหมฺปิ สตฺถารา สมานจฺฉโนฺท ภวิสฺสามีติ มญฺญมาโน เอวมาหฯ

๓๒๗. **โส โข อห**นฺติอาทิ ''ยาว รตฺติยา ปจฺฉิเม ยาเม''ติ ตาว มหาสจฺจเก (ม. นิ. ๑.๓๖๔ อาทโย) วุตฺตนเยน เวทิตพฺพํฯ ตโต ปรํ ยาว ปญฺจวคฺคิยานํ อาสวกฺขยา ปาสราสิสุเตฺต (ม. นิ. ๑.๒๗๒ อาทโย) วุตฺตนเยน เวทิตพฺพํฯ

๓๔๓. **องฺกุสคเยฺห สิเปฺป**ติ องฺกุสคหณสิเปฺปฯ **กุสโล อห**นฺติ เฉโก อหํฯ กสฺส ปนายํ สนฺติเก สิปฺปํ อุคฺคณฺหีติ? ปิตุ สนฺติเก, ปิตาปิสฺส ปิตุ สนฺติเกว อุคฺคณฺหิฯ โกสมฺพิยํ กิร ปรนฺตปราชา นาม รชฺชํ กาเรสิฯ ราชมเหสี ครุภารา อากาสตเล รญฺญา สทฺธิํ พาลาตปํ ตปฺปมานา รตฺตกมฺพลํ ปารุปิตฺวา นิสินฺนา โหติ, เอโก หตฺถิลิงฺคสกุโณ ''มํสเปสี''ติ มญฺญมาโน คเหตฺวา อากาสํ ปกฺขนฺทิฯ สา ''ฉเฑฺฑยฺย ม''นฺติ ภเยน นิสฺสทฺทา อโหสิ, โส ตํ ปพฺพตปาเท รุกฺขวิฏเป ฐเปสิฯ สา ปาณิสฺสรํ กโรนฺตี มหาสทฺทมกาสิฯ สกุโณ ปลายิ, ตสฺสา ตเตฺถว คพฺภวุฏฺฐานํ อโหสิฯ ติยามรตฺติํ เทเว วสฺสเนฺต กมฺพลํ ปารุปิตฺวา นิสีทิฯ ตโต จ อวิทูเร ตาปโส ว

สติฯ โส ตสฺสา สเทฺทน อรุเณ อุคฺคเต รุกฺขมูลํ อาคโต ชาตึ ปุจฺฉิตฺวา นิเสฺสณึ พนฺธิตฺวา โอตาเรตฺวา อตฺตโน วสนฏฺฐานํ เนตฺวา ยาคุํ ปาเยสิฯ ทารกสฺส เมฆอุตฺญฺจ ปพฺพตอุตฺญฺจ คเหตฺวา ชาตตฺตา อุเทโนติ นามํ อกาสิฯ ตาปโส ผลาผลานิ อาหริตฺวา เทฺวปิ ชเน โปเสสิฯ

สา เอกทิวสํ ตาปสสฺส อาคมนเวลาย ปจฺจุคฺคมนํ กตฺวา อิตฺถิกุตฺตํ ทเสฺสตฺวา ตาปสํ สีลเภทํ อาปาเทสิฯ เตสํ เอกโต วสนฺตานํ กาเล คจฺฉเนฺต ปรนฺตปราชา กาลํ อกาสิฯ ตาปโส รตฺติภาเค นกฺขตฺตํ โอโลเกตฺวา รโญฺญ มตภาวํ ญตฺวา – ‘‘ตุยฺหํ ราชา มโต, ปุโตฺต เต กึ อิธ วสิตุํ อิจฺฉติ, อุทาหุ เปตฺติเก รเชฺช ฉตฺตํ อุสฺสาเปตุ’’นฺติ ปุจฺฉิฯ สา ปุตฺตสฺส อาทิโต ปฏฺฐาย สพฺพํ ปวตฺตึ อาจิกฺขิตฺวา ฉตฺตํ อุสฺสาเปตุกามตญฺจสฺส ญตฺวา ตาปสสฺส อาโรเจสิฯ ตาปโส จ หตฺถิคนฺถสิปฺปํ ชานาติ, กุโตเนน ลทฺธํ? สกฺกสฺส สนฺติกาฯ ปุเพฺพ กิรสฺส สโกฺก อุปฏฺฐานํ อาคนฺตฺวา ‘‘เกน กิลมถา’’ติ ปุจฺฉิฯ โส ‘‘หตฺถิปริสฺสโย อตฺถี’’ติ อาโรเจสิฯ ตสฺส สโกฺก หตฺถิคนฺถเญฺจว วีณกญฺจ ทตฺวา ‘‘ปลาเปตุกามตาย สติ อิมํ ตนฺตึ วาเทตฺวา อิมํ สิโลกํ วเทยฺยาถ, ปโกฺกสิตุกามตาย สติ อิมํ สิโลกํ วเทยฺยาถา’’ติ อาหฯ ตาปโส ตํ สิปฺปํ กุมารสฺส อทาสิฯ โส เอกํ วฏรุกฺขํ อภิรุหิตฺวา หตฺถีสุ อาคเตสุ ตนฺตึ วาเทตฺวา สิโลกํ วทติ, หตฺถี ภีตา ปลายึสุฯ

โส สิปฺปสฺส อานุภาวํ ญตฺวา ปุนทิวเส ปโกฺกสนสิปฺปํ ปโยเชสิฯ เชฏฺฐกหตฺถี อาคนฺตฺวา ขนฺธํ อุปนาเมสิฯ โส ตสฺส ขนฺธคโต ยุทฺธสมเตฺถ ตรุณหตฺถี อุจฺจินิตฺวา กมฺพลญฺจ มุทฺทิกญฺจ คเหตฺวา มาตาปิตโร วนฺทิตฺวา นิกฺขเนฺต อนุปุเพฺพน ตํ ตํ คามํ ปวิสิตฺวา – ‘‘อหํ รโญฺญ ปุโตฺต, สมฺปตฺตึ อตฺถิกา อาคจฺฉนฺตู’’ติ ชนสงฺคหํ กตฺวา นครํ ปริวาเรตฺวา – ‘‘อหํ รโญฺญ ปุโตฺต, มยฺหํ ฉตฺตํ เทถา’’ติ อสทฺทหนฺตานํ กมฺพลญฺจ มุทฺทิกญฺจ ทเสฺสตฺวา ฉตฺตํ อุสฺสาเปสิฯ โส หตฺถิวิตฺตโก หุตฺวา ‘‘อสุกฏฺฐาเน สุนฺทโร หตฺถี อตฺถี’’ติ วุเตฺต คนฺตฺวา คณฺหาติฯ จณฺฑปโชฺชโต ‘‘ตสฺส สนฺติเก สิปฺปํ คณฺหิสฺสามี’’ติ กฏฺฐหตฺถึ ปโยเชตฺวา ตสฺส อโนฺต โยเธ นิสีทาเปตฺวา ตํ หตฺถึ คหณตฺถาย อาคตํ คณฺหิตฺวา ตสฺส สนฺติเก สิปฺปํ คหณตฺถาย ธีตรํ อุโยฺยเชสิฯ โส ตาย สทฺธึ สํวาสํ กเปฺปตฺวา ตํ คเหตฺวา อตฺตโน นครํเยว อคมาสิฯ ตสฺสา กุจฺฉิยํ อุปฺปโนฺน อยํ โพธิราชกุมาโร อตฺตโน ปิตุ สนฺติเก สิปฺปํ อุคฺคณฺหิฯ

๓๔๔. **ปธานิยงฺคานี**ติ ปธานํ วุจฺจติ ปทหนภาโว, ปธานมสฺส อตฺถีติ ปธานิโยฯ ปธานิยสฺส ภิกฺขุโน องฺคานีติ ปธานิยงฺคานิฯ **สโทฺธ**ติ สทฺธาย สมนฺนาคโตฯ สา ปเนสา อาคมนสทฺธา อธิคมสทฺธา โอกปฺปนสทฺธา ปสาทสทฺธาติ จตุพฺพิธาฯ ตตฺถ สพฺพญฺญุโพธิสตฺตานํ สทฺธา อภินีหารโต ปฏฺฐาย อาคตตฺตา **อาคมนสทฺธา** นามฯ อริยสาวกานํ ปฏิเวเธน อธิคตตฺตา **อธิคมสทฺธา** นามฯ พุโทฺธ ธโมฺม สโงฺฆติ วุเตฺต อจลภาเวน โอกปฺปนํ **โอกปฺปนสทฺธา** นามฯ ปสาทุปฺปตฺติ **ปสาทสทฺธา** นาม, อิธ ปน โอกปฺปนสทฺธา อธิเปฺปตาฯ **โพธิ**นฺติ จตุมคฺคญาณํฯ ตํ สุปฺปฏิวิทฺธํ ตถาคเตนาติ สทฺทหติ, เทสนาสีสเมว เจตํ, อิมินา ปน อเงฺคน ตีสุปิ รตเนสุ สทฺธา อธิเปฺปตาฯ ยสฺส หิ พุทฺธาทีสุ ปสาโท พลวา, ตสฺส ปธานํ วีริยํ อิชฺฌติฯ

อปฺปาพาโธติ อโรโคฯ **อปฺปาตโงฺก**ติ นิทฺทุโกฺขฯ **สมเวปากินิยา**ติ สมวิปาจนิยาฯ **คหณิยา**ติ กมฺมชเตโชธาตุยาฯ **นาติสีตาย นาจฺจุณฺหายา**ติ อติสีตคหณิโก หิ สีตภีรูโหติ, อจฺจุณฺหคหณิโก อุณฺหภีรู, เตสํ ปธานํ น อิชฺฌติฯ มชฺฌิมคหณิกสฺส อิชฺฌติฯ เตนาห ‘‘มชฺฌิมาย ปธานกฺขมายา’’ติฯ **ยถาภูตํ อตฺตานํ อาวิกตฺตา**ติ ยถาภูตํ อตฺตโน อคุณํ ปกาเสตาฯ **อุทยตฺถคามินิยา**ติ อุทยญฺจ อตฺถญฺจ คนฺตุํ ปริจฺฉินฺทิตุํ สมตฺถาย, เอเตน ปญฺญาสลกฺขณปริคฺคาหิกํ อุทยพฺพยญาณํ วุตฺตํฯ **อริยายา**ติ ปริสุทฺธายฯ **นิเพฺพธิกายา**ติ อนิพฺพิทฺธปุเพฺพ โลภกฺขนฺธาทโย นิพฺพิชฺฌิตุํ สมตฺถายฯ **สมฺมาทุกฺขกฺขยคามินิยา**ติ

ตทงฺควเสน กิเลสานํ ปหีนตฺตา ยํ ทุกฺขํ ขียติ, ตสฺส ทุกฺขสฺส ขยคามินิยาฯ อิติ สเพฺพหิปิ อิเมหิ ปเทหิ วิปสฺสนาปญฺญาว กถิตาฯ ทุปฺปญฺญสฺส หิ ปธานํ น อิชฺฌติฯ อิมานิ จ ปญฺจ ปธานิยงฺคานิ โลกิยาเนว เวทิตพฺพานิฯ

๓๔๕. **สายมนุสิโฏฺฐ ปาโต วิเสสํ อธิคมิสฺสตี**ติ อตฺถงฺคเต สูริเย อนุสิโฏฺฐ อรุณุคฺคมเน วิเสสํ อธิคมิสฺสติฯ **ปาตมนุสิโฏฺฐ สาย**นฺติ อรุณุคฺคมเน อนุสิโฏฺฐ สูริยตฺถงฺคมนเวลายํฯ อยญฺจ ปน เทสนา เนยฺยปุคฺคลวเสน วุตฺตาฯ ทนฺธปโญฺญ หิ เนยฺยปุคฺคโล สตฺตหิ ทิวเสหิ อรหตฺตํ ปาปุณาติ, ติกฺขปโญฺญ เอกทิวเสน, เสสทิวเส มชฺฌิมปญฺญาวเสน เวทิตพฺพํฯ **อโห พุโทฺธ อโห ธโมฺม อโห ธมฺมสฺส สฺวากฺขาตตา**ติ ยสฺมา พุทฺธธมฺมานํ อุฬารตาย ธมฺมสฺส จ สฺวากฺขาตตาย ปาโต กมฺมฏฺฐานํ กถาเปตฺวา สายํ อรหตฺตํ ปาปุณาติ, ตสฺมา ปสํสโนฺต เอวมาหฯ **ยตฺร หิ นามา**ติ วิมฺหยเตฺถ นิปาโตฯ

๓๔๖. **กุจฺฉิมตี**ติ อาปนฺนสตฺตาฯ **โย เม อยํ, ภเนฺต, กุจฺฉิคโต**ติ กิํ ปเนวํ สรณํ คหิตํ โหตีติฯ น โหติฯ อจิตฺตกสรณคมนํ นาม นตฺถิ, อารโกฺข ปนสฺส ปจฺจุปฏฺฐิโตว โหติฯ อถ นํ ยทา มหลฺลกกาเล มาตาปิตโร, – ‘‘ตาต, กุจฺฉิคตเมว ตํ สรณํ คณฺหาปยิมฺหา’’ติ สาเรนฺติ, โส จ สลฺลเกฺขตฺวา ‘‘อหํ สรณํ คโต อุปาสโก’’ติ สติํ อุปฺปาเทติ, ตทา สรณํ คหิตํ นาม โหติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

โพธิราชกุมารสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. องฺคุลิมาลสุตฺตวณฺณนา

๓๔๗. **เอวํ เม สุต**นฺติ องฺคุลิมาลสุตฺตํฯ ตตฺถ **องฺคุลีนํ มาลํ ธาเรตี**ติ กสฺมา ธาเรติ? อาจริยวจเนนฯ ตตฺรายํ อนุปุพฺพิกถา –

อยํ กิร โกสลรโญฺญ ปุโรหิตสฺส มนฺตาณิยา นาม พฺราหฺมณิยา กุจฺฉิสฺมิํ ปฏิสนฺธิํ อคฺคเหสิฯ พฺราหฺมณิยา รตฺติภาเค คพฺภวุฏฺฐานํ อโหสิฯ ตสฺส มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขมนกาเล สกลนคเร อาวุธานิ ปชฺชลิํสุ, รโญฺญ มงฺคลสกุโนฺตปิ สิริสยเน ฐปิตา อสิลฏฺฐิปิ ปชฺชลิฯ พฺราหฺมโณ นิกฺขมิตฺวา นกฺขตฺตํ โอโลเกโนฺต โจรนกฺขเตฺตน ชาโตติ รโญฺญ สนฺติกํ คนฺตฺวา สุขเสยฺยภาวํ ปุจฺฉิฯ

ราชา ‘‘กุโต, เม อาจริย, สุขเสยฺยา? มยฺหํ มงฺคลาวุธํ ปชฺชลิ, รชฺชสฺส วา ชีวิตสฺส วา อนฺตราโย ภวิสฺสติ มเญฺญ’’ติฯ มา ภายิ, มหาราช, มยฺหํ ฆเร กุมาโร ชาโต, ตสฺสานุภาเวน น เกวลํ ตุยฺหํ นิเวสเน, สกลนคเรปิ อาวุธานิ ปชฺชลิตานีติฯ กิํ ภวิสฺสติ อาจริยาติ? โจโร ภวิสฺสติ มหาราชาติฯ กิํ เอกโจรโก, อุทาหุ รชฺชทูสโก โจโรติ? เอกโจรโก เทวาติฯ เอวํ วตฺวา จ ปน รโญฺญ มนํ คณฺหิตุกาโม อาห – ‘‘มาเรถ นํ เทวา’’ติฯ เอกโจรโก สมาโน กิํ กริสฺสติ? กรีสสหสฺสเขเตฺต เอกสาลิสีสํ วิย โหติ, ปฏิชคฺคถ นนฺติฯ ตสฺส นามคฺคหณํ คณฺหนฺตา สยเน ฐปิตมงฺคลอสิลฏฺฐิ, ฉทเน ฐปิตา สรา, กปฺปาสปิจุมฺหิ ฐปิตํ ตาลวณฺฏกรณสตฺถกนฺติ เอเต ปชฺชลนฺตา กิญฺจิ น หิํสิํสุ, ตสฺมา **อหิํสโก**ติ นามํ อกํสุฯ ตํ สิปฺปุคฺคหณกาเล ตกฺกสีลํ เปสยิํสุฯ

โส ธมฺมเนฺตวาสิโก หุตฺวา สิปฺปํ ปฏฺฐเปสิฯ วตฺตสมฺปโนฺน กึการปฏิสฺสาวี มนาปจารี ปิย วาที อโหสิฯ เสสอเนฺตวาสิกา พาหิรกา อเหสุํฯ เต – ‘‘อหึสกมาณวกสฺส อาคตกาลโต ปฏฺฐาย มยํ น ปญฺญายาม, กถํ นํ ภิเนฺทยฺยามา’’ติ? นิสีทิตฺวา มนฺตยนฺตา – ‘‘สเพฺพหิ อติเรก ปญฺญตฺตา ทุปฺปโญฺญติฯ น สกฺกา วตฺตุํ, วตฺตสมฺปนฺนตฺตา ทุพฺพโตฺตติฯ น สกฺกา วตฺตุํ, ชาติ สมฺปนฺนตฺตา ทุชฺชาโตติ น สกฺกา วตฺตุํ, กินฺติ กริสฺสามา’’ติ? ตโต เอกํ ขรมนฺตํ มนฺตยึสุ ‘‘อา จริยสฺส อนฺตรํ กตฺวา นํ ภินฺทิสฺสามา’’ติ ตโย ราสี หุตฺวา ปฐมํ เอกเจฺจ อาจริยํ อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา อฏฺฐํสุฯ กึ ตาตาติ? อิมสฺมึ เคเห เอกา กถา สุยฺยตีติฯ กึ ตาตาติ? อหึสกมาณโว ตุมฺหากํ อนฺตเร ทุพฺภตีติ มญฺญามาติฯ อาจริโย สนฺตเชฺชตฺวา – ‘‘คจฺฉถ วสลา, มา เม ปุตฺตํ มยฺหํ อนฺตเร ปริภินฺทถา’’ติ นิฏฺฐุภิฯ ตโต อิตเร, อถ อิตเรหิ ตโยปิ โกฏฺฐาสา อาคนฺตฺวา ตเถว วตฺวา – ‘‘อมฺหากํ อสทฺทหนฺตา อุปปริกฺขิตฺวา ชานาถา’’ติ อาหํสุฯ

อาจริโย สิเนเหน วทเนฺต ทิสฺวา ‘‘อตฺถิ มเญฺญ สนฺถโว’’ติ ปริภิชฺชิตฺวา จิเนฺตสิ ‘‘ฆาเต มิ น’’นฺติฯ ตโต จิเนฺตสิ – ‘‘สเจ ฆาเตสฺสามิ ‘ทิสาปาโมโกฺข อาจริโย อตฺตโน สนฺติกํ สิปฺปุคฺ คหณตฺถํ อาคเต มาณวเก โทสํ อุปฺปาเทตฺวา ชีวิตา โวโรเปตี’ติฯ ปุน โกจิ สิปฺปุคฺคหณตฺถํ น อาคมิสฺสติ, เอวํ เม ลาโภ ปริหายิสฺสติ, อถ นํ สิปฺปสฺส ปริโยสานุปจาโรติ วตฺวา ชงฺฆ สหสฺสํ ฆาเตหีติ วกฺขามิฯ อวสฺสํ เอตฺถ เอโก อุฏฺฐาย ตํ ฆาเตสฺสตี’’ติฯ

อถ นํ อาห – ‘‘เอหิ ตาต ชงฺฆสหสฺสํ ฆาเตหิ, เอวํ เต สิปฺปสฺส อุปจาโร กโต ภวิสฺ สตี’’ติฯ มยํ อหึสกกุเล ชาตา, น สกฺกา อาจริยาติฯ อลทฺธุปจารํ สิปฺปํ ผลํ น เทติ ตาตาติฯ โส ปญฺจาวุธํ คเหตฺวา อาจริยํ วนฺทิตฺวา อฏวึ ปวิโฏฺฐฯ อฏวึ ปวิสนฏฺฐาเนปิ อฏวิมเชฺฌปิ อฏ วิโต นิกฺขมนฏฺฐาเนปิ ฐตฺวา มนุเสฺส ฆาเตติฯ วตฺถํ วา เวฐนํ วา น คณฺหาติฯ เอโก เทฺวติ คณิตมตฺตเมว กโรโนฺต คจฺฉติ, คณนมฺปิ น อุคฺคณฺหาติฯ ปกติยาปิ ปญฺญวา เอส, ปาณา ติปาติโน ปน จิตฺตํ น ปติฏฺฐาติ, ตสฺมา อนุกฺกเมน คณนมฺปิ น สลฺลเกฺขสิ, เอเกกํ องฺคุลึ ฉินฺ ทิตฺวา ฐเปติฯ ฐปิตฏฺฐาเน องฺคุลิโย วินสฺสนฺติ, ตโต วิชฺฌิตฺวา องฺคุลีนํ มาลํ กตฺวา ธาเรสิ, เต เนว จสฺส องฺคุลิมาโลติ สงฺขา อุทปาทิฯ โส สพฺพํ อรญฺญํ นิสฺสญฺจารมกาสิ, ทารุอาทีนํ อตฺ ถาย อรญฺญํ คนฺตุํ สมโตฺถ นาม นตฺถิฯ

รตฺติภาเค อโนฺตคามมฺปิ อาคนฺตฺวา ปาเทน ปหริตฺวา ทฺวารํ อุคฺฆาเตติฯ ตโต สยิเตเยว มาเรตฺวา เอโก เอโกติ คเหตฺวา คจฺฉติฯ คาโม โอสริตฺวา นิคเม อฏฺฐาสิ, นิคโม นคเรฯ มนุสฺ สา ติโยชนโต ปฏฺฐาย ฆรานิ ปหาย ทารเก หเตฺถสุ คเหตฺวา อาคมฺม สาวตฺถึ ปริวาเรตฺวา ขนฺธาวารํ พนฺธิตฺวา ราชงฺคเณ สนฺนิปติตฺวา – ‘‘โจโร, เต เทว, วิชิเต องฺคุลิมาโล นามา’’ติ อาทีนิ วทนฺตา กนฺทนฺติฯ ภคฺคโว ‘‘มยฺหํ ปุโตฺต ภวิสฺสตี’’ติ ญตฺวา พฺราหฺมณึ อาห – โภติ องฺ คุลิมาโล นาม โจโร อุปฺปโนฺน, โส น อโญฺญ, ตว ปุโตฺต อหึสกกุมาโรฯ อิทานิ ราชา ตํ คณฺ หิตุํ นิกฺขมิสฺสติ, กึ กตฺตพฺพนฺติ? คจฺฉ สามิ, ปุตฺตํ เม คเหตฺวา เอหีติฯ นาหํ ภเทฺท อุสฺสหามิ, จตูสุ หิ ชเนสุ วิสฺสาโส นาม นตฺถิ, โจโร เม ปุราณสหาโยติ อวิสฺสาสนีโย, สาขา เม ปุราณ สนฺถตาติ อวิสฺสาสนียา, ราชา มํ ปูเชตีติ อวิสฺสาสนีโย, อิตฺถี เม วสํ คตาติ อวิสฺสาสนียาติฯ มาตุ หทยํ ปน มุทุกํ โหติฯ ตสฺมา อหํ ปน คนฺตฺวา มยฺหํ ปุตฺตํ อาเนสฺสามีติ นิกฺขนฺตาฯ

ตํทิวสญฺจ ภควา ปจฺจูสสมเย โลกํ โวโลเกโนฺต องฺคุลิมาลํ ทิสฺวา – ‘‘มยิ คเต เอตสฺส โสตฺถิ ภวิสฺสติฯ อคามเก อรเญฺญ ฐิโต จตุปฺปทิกํ คาถํ สุตฺวา มม สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา ฉ อภิ ญฺญา สจฺฉิกริสฺสติฯ สเจ น คมิสฺสามิ, มาตริ อปรชฺฌิตฺวา อนุทฺธรณีโย ภวิสฺสติ, กริสฺสามิสฺส

สงฺคห’’นฺติ ปุพฺพณฺหสมยํ นิวาเสตฺวา ปิณฺฑาย ปวิสิตฺวา กตภตฺตกิโจฺจ ตํ สงฺคณฺหิตุกาโม วิหารา นิกฺขมิฯ เอตมตฺถํ ทเสฺสตุํ ‘‘อถ โข ภควา’’ติอาทิ วุตฺตํฯ

๓๔๘. สงฺกริตฺวา สงฺกริตฺวาติ สเงฺกตํ กตฺวา วคฺควคฺคา หุตฺวาฯ **หตฺถตฺถํ คจฺฉนฺตี**ติ หเตฺถ อตฺถํ วินาสํ คจฺฉนฺติฯ กึ ปน เต ภควนฺตํ สญฺชานิตฺวา เอวํ วทนฺติ อสญฺชานิตฺวาติ? อสญฺชานิตฺวาฯ อญฺญาตกเวเสน หิ ภควา เอกโกว อคมาสิฯ โจโรปิ ตสฺมึ สมเย ทีฆรตฺตํ ทุโพฺภชเนน จ ทุกฺขเสยฺยาย จ อุกฺกณฺฐิโต โหติฯ กิตฺตกา ปนาเนน มนุสฺสา มาริตาติ? เอเกนูนสหสฺสํฯ โส ปน อิทานิ เอกํ ลภิตฺวา สหสฺสํ ปูเรสฺสตีติ สญฺญี หุตฺวา ยเมว ปฐมํ ปสฺสามิ, ตํ ฆาเตตฺวา คณนํ ปูเรตฺวา สิปฺปสฺส อุปจารํ กตฺวา เกสมสฺสุํ โอหาเรตฺวา นฺหายิตฺวา วตฺถานิ ปริวเตฺตตฺวา มาตาปิตโร ปสฺสิสฺสามีติ อฏฺวิมชฺฌโต อฏฺวิมุขํ อาคนฺตฺวา เอกมนฺตํ ฐิโตว ภควนฺตํ อทฺทสฯ เอตมตฺถํ ทเสฺสตุํ ‘‘อทฺทสา โข’’ติอาทิ วุตฺตํฯ

อิทฺธาภิสงฺขารํ อภิสงฺขาสีติ มหาปถวึ อุมฺมิโย อุฏฺฐเปโนฺต วิย สํหริตฺวา อปรภาเค อกฺกมติ, โอรภาเค วลิโย นิกฺขมนฺติ, องฺคุลิมาโล สรเกฺขปมตฺตํ มุญฺจิตฺวา คจฺฉติฯ ภควา ปุรโต มหนฺตํ องฺคณํ ทเสฺสตฺวา สยํ มเชฺฌ โหติ, โจโร อเนฺตฯ โส ‘‘อิทานิ นํ ปาปุณิตฺวา คณฺหิสฺสามี’’ติ สพฺพถาเมน ธาวติฯ ภควา องฺคณสฺส ปาริมเนฺต โหติ, โจโร มเชฺฌฯ โส ‘‘เอเตฺถ นํ ปาปุณิตฺวา คณฺหิสฺสามี’’ติ เวเคน ธาวติฯ ภควา ตสฺส ปุรโต มาติกํ วา ถลํ วา ทเสฺสติ, เอเตนุปาเยน ตีณิ โยชนานิ คเหตฺวา อคมาสิฯ โจโร กิลมิ, มุเข เขโฬ สุสฺสิ, กเจฺฉหิ เสทา มุจฺจึสุฯ อถสฺส ‘‘อจฺฉริยํ วต โภ’’ติ เอตทโหสิฯ **มิคมฺปี**ติ มิคํ กสฺมา คณฺหาติ? ฉาตสมเย อาหารตฺถํฯ โส กิร เอกํ คุมฺพํ ฆเฏฺฏตฺวา มิเค อุฏฺฐาเปติฯ ตโต จิตฺตรุจิยํ มิคํ อนุพนฺธโนฺต คณฺหิตฺวา ปจิตฺวา ขาทติฯ **ปเจฺฉยฺย**นฺติ เยน การเณนายํ คจฺฉโนฺตว ฐิโต นาม , อหญฺจ ฐิโตว อฏฺฐิโต นาม, ยํนูนาหํ อิมํ สมณํ ตํ การณํ ปุเจฺฉยฺยนฺติ อโตฺถฯ

๓๔๙. นิธายาติ โย วิหึสนตฺถํ ภูเตสุ ทโณฺฑ ปวตฺตยิตโพฺพ สิยา, ตํ นิธาย อปเนตฺวา เมตฺตาย ขนฺติยา ปฏิสงฺขาย อวิหึสาย สารณียธเมฺมสุ จ ฐิโต อหนฺติ อโตฺถฯ **ตฺวมฏฺฐิโตสี**ติ ปาเณสุ อสญฺญตตฺตา เอตฺตกานิ ปาณสหสฺสานิ ฆาเตนฺตสฺส ตว เมตฺตา วา ขนฺติ วา ปฏิสงฺขา วา อวิหึสา วา สารณียธโมฺม วา นตฺถิ, ตสฺมา ตฺวํ อฏฺฐิโตสิ, อิทานิ อิริยาปเถน ฐิโตปิ นิรเย ธาวิสฺสสิ, ติรจฺฉานโยนิยํ เปตฺติวิสเย อสุรกาเย วา ธาวิสฺสสีติ วุตฺตํ โหติฯ

ตโต โจโร – ‘‘มหา อยํ สีหนาโท, มหนฺตํ คชฺชิตํ, น อิทํ อญฺญสฺส ภวิสฺสติ, มหามายาย ปุตฺตสฺส สิทฺธตฺถสฺส สมณราชสฺส เอตํ คชฺชิตํ, ทิโฏฺฐ วตมฺหิ มเณฺณ ติขิณจกฺขุนา สมฺมาสมฺพุเทฺธน, สงฺคหกรณตฺถํ เม ภควา อาคโต’’ติ จิเนฺตตฺวา **จิรสฺสํ วต เม**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **มหิโต**ติ เทวมนุสฺสาทีหิ จตุปจฺจยปูชาย ปูชิโตฯ **ปจฺจุปาที**ติ จิรสฺสํ กาลสฺส อจฺจเยน มยฺหํ สงฺคหตฺถาย อิมํ มหาวนํ ปฏิปชฺชิฯ **ปหาย ปาป**นฺติ ปชหิตฺวา ปาปํฯ

อิเตฺววาติ เอวํ วตฺวาเยวฯ **อาวุธ**นฺติ ปญฺจาวุธํฯ **โสเพฺภ**ติ สมนฺตโต ฉินฺนฯ **ปปาเต**ติ เอกโต ฉินฺนฯ **นรเก**ติ ผลิตฏฺฐาเนฯ อิธ ปน ตีหิปิ อิเมหิ ปเทหิ อรญฺญเมว วุตฺตํฯ **อกิรี**ติ ขิปิ ฉเฑฺฑสิฯ

ตเมหิ ภิกฺขูติ ตทา อโวจาติ ภควโต อิมํ ปพฺพาเชโนฺต กุหึ สตฺถกํ ลภิสฺสามิ, กุหึ ปตฺตจีวรนฺติ ปริเยสนกิจฺจํ นตฺถิ, กมฺมํ ปน โอโลเกสิฯ อถสฺส ปุเพฺพ สีลวนฺตานํ อฏฺฐปริกฺขารภณฺฑกสฺส ทินฺนภาวํ ญตฺวา ทกฺขิณหตฺถํ ปสาเรตฺวา – ‘‘เอหิ ภิกฺขุ สฺวากฺขาโต ธโมฺม,

จร พฺรหฺมจริยํ สมฺมา ทุกฺขสฺส อนฺตกิริยายา’’ติ อาหฯ โส สห วจเนเนว อิทฺธิมยปตฺตจีวรํ ปฏิลภิฯ ตาวเทวสฺส คิหิลิงฺคํ อนฺตรธายิ, สมณลิงฺคํ ปาตุรโหสิฯ

‘‘ติจีวรญฺจ ปโตฺต จ, วาสิ สูจิ จ พนฺธนํ;
ปริสฺสาวเนน อเฏฺฐเต, ยุตฺตโยคสฺส ภิกฺขุโน’’ติฯ –

เอวํ วุตฺตา อฏฺฐ ปริกฺขารา สรีรปฏิพทฺธาว หุตฺวา นิพฺพตฺติํสุฯ **เอเสว ตสฺส อหุ ภิกฺขุภาโว**ติ เอส เอหิภิกฺขุภาโว ตสฺส อุปสมฺปนฺนภิกฺขุภาโว อโหสิ, น หิ เอหิภิกฺขูนํ วิสุํ อุปสมฺปทา นาม อตฺถิฯ

๓๕๐. **ปจฺฉาสมเณนา**ติ ภณฺฑคฺคาหเกน ปจฺฉาสมเณน, เตเนว อตฺตโน ปตฺตจีวรํ คาหาเปตฺวา ตํ ปจฺฉาสมณํ กตฺวา คโตติ อโตฺถฯ มาตาปิสฺส อฏฺฐอุสภมเตฺตน ฐาเนน อนฺตริตา, – ‘‘ตาต, อหิํสก กตฺถ ฐิโตสิ, กตฺถ นิสิโนฺนสิ, กุหิํ คโตสิ? มยา สทฺธิํ น กเถสิ ตาตา’’ติ วทนฺตี อาหิณฺฑิตฺวา อปสฺสมานา เอโตฺตว คตาฯ

ปญฺจมเตฺตหิ อสฺสสเตหีติ สเจ โจรสฺส ปราชโย ภวิสฺสติ, อนุพนฺธิตฺวา นํ คณฺหิสฺสามิฯ สเจ มยฺหํ ปราชโย ภวิสฺสติ, เวเคน ปลายิสฺสามีติ สลฺลหุเกน พเลน นิกฺขมิ ฯ **เยน อาราโม**ติ กสฺมา อารามํ อคมาสิ? โส กิร โจรสฺส ภายติ, จิเตฺตน คนฺตุกาโม น คจฺฉติ, ครหาภเยน นิกฺขมิฯ เตนสฺส เอตทโหสิ – ‘‘สมฺมาสมฺพุทฺธํ วนฺทิตฺวา นิสีทิสฺสามิ, โส ปุจฺฉิสฺสติ ‘กสฺมา พลํ คเหตฺวา นิกฺขโนฺตสี’ติฯ อถาหํ อาโรเจสฺสามิ, ภควา หิ มํ น เกวลํ สมฺปรายิเกเนว อเตฺถน สงฺคณฺหาติ, ทิฏฺฐธมฺมิเกนปิ สงฺคณฺหาติเยวฯ โส สเจ มยฺหํ ชโย ภวิสฺสติ, อธิวาเสสฺสติฯ สเจ ปราชโย ภวิสฺสติ ‘กิํ เต, มหาราช, เอกํ โจรํ อารพฺภ คมเนนา’ติ วกฺขติฯ ตโต มํ ชโน เอวํ สญฺชานิสฺสติ – ‘ราชา โจรํ คเหตุํ นิกฺขโนฺต, สมฺมาสมฺพุเทฺธน ปน นิวตฺติโต’ติ’’ ครหโมกฺขํ สมฺปสฺสมาโน อคมาสิฯ

กุโต ปนสฺสาติ กสฺมา อาห? อปิ นาม ภควา ตสฺส อุปนิสฺสยํ โอโลเกตฺวา ตํ อาเนตฺวา ปพฺพาเชยฺยาติ ภควโต ปริคณฺหนตฺถํ อาหฯ **รโญฺญ**ติ น เกวลํ รโญฺญเยว ภยํ อโหสิ, อวเสโสปิ มหาชโน ภีโต ผลกาวุธานิ ฉเฑฺฑตฺวา สมฺมุขสมฺมุขฏฺฐาเนว ปลายิตฺวา นครํ ปวิสิตฺวา ทฺวารํ ปิธาย อฏฺฏาลเก อารุยฺห โอโลเกโนฺต อฏฺฐาสิฯ เอวญฺจ อโวจ – ‘‘องฺคุลิมาโล ‘ราชา มยฺหํ สนฺติกํ อาคจฺฉตี’ติ ญตฺวา ปฐมตรํ อาคนฺตฺวา เชตวเน นิสิโนฺน, ราชา เตน คหิโต, มยํ ปน ปลายิตฺวา มุตฺตา’’ติฯ **นตฺถิ เต อิโต ภยน**ฺติ อยญฺหิ อิทานิ กุนฺถกิปิลฺลิกํ ชีวิตา น โวโรเปติ, นตฺถิ เต อิมสฺส สนฺติกา ภยนฺติ อโตฺถฯ

กถํ โคโตฺตติ? กสฺมา ปุจฺฉติ? ปพฺพชิตํ ทารุณกเมฺมน อุปฺปนฺนนามํ คเหตฺวา โวหริตุํ น ยุตฺตํ, มาตาปิตูนํ โคตฺตวเสน นํ สมุทาจริสฺสามีติ มญฺญมาโน ปุจฺฉิฯ **ปริกฺขารานน**ฺติ เอเตสํ อตฺถาย อหํ อุสฺสุกฺกํ กริสฺสามีติ อโตฺถฯ กเถโนฺตเยว จ อุทเร พทฺธสาฏกํ มุญฺจิตฺวา เถรสฺส ปาทมูเล ฐเปสิฯ

๓๕๑. **อารญฺญิโก**ติอาทีนิ จตฺตาริ ธุตงฺคานิ ปาฬิยํ อาคตานิฯ เถเรน ปน เตรสปิ สมาทินฺนาเนว อเหสุํ, ตสฺมา อลนฺติ อาหฯ **ยญฺหิ มยํ, ภเนฺต**ติ กิํ สนฺธาย วทติ? ‘‘หตฺถิมฺปิ ธาวนฺตํ อนุพนฺธิตฺวา คณฺหามี’’ติ อาคตฏฺฐาเน รญฺญา เปสิตหตฺถาทโย โส เอวํ อคฺคเหสิฯ ราชาปิ – ‘‘หตฺถีหิเยว นํ ปริกฺขิปิตฺวา คณฺหถ, อเสฺสเหว, รเถเหวา’’ติ เอวํ อเนกวารํ พหู หตฺถาทโย เปเสสิฯ เอวํ คเตสุ ปน เตสุ – ‘‘อหํ อเร องฺคุลิมาโล’’ติ ตสฺมิํ อุฏฺฐาย สทฺทํ กโรเนฺต เอ

โกปิ อาวุธํ ปริวเตฺตตุํ นาสกฺขิ, สเพฺพว โกเฏฺฏตฺวา มาเรสิฯ หตฺถี อรญฺญหตฺถี, อสฺสา อรญฺญอสฺสา, รถาปิ ตเตฺถว ภิชฺชนฺตีติ อิทํ สนฺธาย ราชา เอวํ วทติฯ

ปิณฺฑาย ปาวิสีติ น อิทํ ปฐมํ ปาวิสิฯ อิตฺถิทสฺสนทิวสํ สนฺธาย ปเนตํ วุตฺตํฯ เทวสิกมฺปิ ปเนส ปวิสเตว, มนุสฺสา จ นํ ทิสฺวา อุตฺตสนฺติปิ ปลายนฺติปิ ทฺวารมฺปิ ถเกนฺติ, เอกเจ องฺคุลิมาโลติ สุตฺวาว ปลายิตฺวา อรญฺญํ วา ปวิสนฺติ, ฆรํ วา ปวิสิตฺวา ทฺวารํ ถเกนฺติฯ ปลายิตุํ อสโกฺกนฺตา ปิฏฺฐึ ทตฺวา ติฏฺฐนฺติ ฯ เถโร อุฬุงฺคยาคุมฺปิ กฏจฺฉุภิกฺขมฺปิ น ลภติ, ปิณฺฑปาเตน กิลมติฯ พหิ อลภโนฺต นครํ สพฺพสาธารณนฺติ นครํ ปวิสติฯ เยน ทฺวาเรน ปวิสติ, ตตฺถ องฺคุลิมาโล อาคโตติ กูฏสหสฺสานํ ภิชฺชนการณํ โหติฯ **เอตทโหสี**ติ การุญฺญปฺปตฺติยา อโหสิฯ เอเกน อูนมนุสฺสสหสฺสํ ฆาเตนฺตสฺส เอกทิวสมฺปิ การุญฺญํ นาโหสิ, คพฺภมูฬฺหาย อิตฺถิยา ทสฺสนมเตฺตเนว กถํ อุปฺปนฺนนฺติ? ปพฺพชฺชาพเลน, ปพฺพชฺชาพลญฺหิ เอตํฯ

เตน หีติ ยสฺมา เต การุญฺญํ อุปฺปนฺนํ, ตสฺมาติ อโตฺถฯ **อริยาย ชาติยา**ติ, องฺคุลิมาล, เอตํ ตฺวํ มา คณฺหิ, เนสา ตว ชาติฯ คิหิกาโล เอส, คิหี นาม ปาณมฺปิ หนนฺติ, อทินฺนาทานาทีนิปิ กโรนฺติฯ อิทานิ ปน เต อริยา นาม ชาติฯ ตสฺมา ตฺวํ ‘‘ยโต อหํ, ภคินิ, ชาโต’’ติ สเจ เอวํ วตฺตุํ กุกฺกุจฺจายสิ, เตน หิ ‘‘อริยาย ชาติยา’’ติ เอวํ วิเสเสตฺวา วทาหีติ อุโยฺยเชสิฯ

ตํ อิตฺถึ เอตทโวจาติ อิตฺถีนํ คพฺภวุฏฺฐานฏฺฐานํ นาม น สกฺกา ปุริเสน อุปสงฺกมิตุํฯ เถโร กึ กโรสีติ? องฺคุลิมาลเตฺถโร สจฺจกิริยํ กตฺวา โสตฺถิกรณตฺถาย อาคโตติ อาโรจาเปสิฯ ตโต เต สาณิยา ปริกฺขิปิตฺวา เถรสฺส พหิสาณิยํ ปีฐกํ ปญฺญาเปสุํฯ เถโร ตตฺถ นิสีทิตฺวา – ‘‘ยโต อหํ ภคินิ สพฺพญฺญุพุทฺธสฺส อริยาย ชาติยา ชาโต’’ติ สจฺจกิริยํ อกาสิ, สหสจฺจวจเนเนว ธมกรณโต มุตฺตอุทกํ วิย ทารโก นิกฺขมิฯ มาตาปุตฺตานํ โสตฺถิ อโหสิฯ อิมญฺจ ปน ปริตฺตํ น กิญฺจิ ปริสฺสยํ น มทฺทติ, **มหาปริตฺตํ** นาเมตนฺติ วุตฺตํฯ เถเรน นิสีทิตฺวา สจฺจกิริยกตฏฺฐาเน ปีฐกํ อกํสุฯ คพฺภมูฬฺหํ ติรจฺฉานคติตฺถิมฺปิ อาเนตฺวา ตตฺถ นิสชฺชาเปนฺติ, ตาวเทว สุเขน คพฺภวุฏฺฐานํ โหติฯ ยา ทุพฺพลา โหติ น สกฺกา อาเนตุํ, ตสฺสา ปีฐกโธวนอุทกํ เนตฺวา สีเส สิญฺจนฺติ, ตงฺขณํเยว คพฺภวุฏฺฐานํ โหติ, อญฺญมฺปิ โรคํ วูปสเมติฯ ยาว กปฺปา ติฏฺฐนกปาฏิหาริยํ กิเรตํฯ

กึ ปน ภควา เถรํ เวชฺชกมฺมํ การาเปสีติ? น การาเปสิฯ เถรญฺหิ ทิสฺวา มนุสฺสา ภีตา ปลายนฺติฯ เถโร ภิกฺขาหาเรน กิลมติ, สมณธมฺมํ กาตุํ น สโกฺกติฯ ตสฺส อนุคฺคเหน สจฺจกิริยํ กาเรสิฯ เอวํ กิรสฺส อโหสิ – ‘‘อิทานิ กิร องฺคุลิมาลเตฺถโร เมตฺตจิตฺตํ ปฏิลภิตฺวา สจฺจกิริยาย มนุสฺสานํ โสตฺถิภาวํ กโรตีติ มนุสฺสา เถรํ อุปสงฺกมิตพฺพํ มญฺญิสฺสนฺติ, ตโต ภิกฺขาหาเรน อกิลมโนฺต สมณธมฺมํ กาตุํ สกฺขิสฺสตี’’ติ อนุคฺคเหน สจฺจกิริยํ กาเรสิฯ น หิ สจฺจกิริยา เวชฺชกมฺมํ โหติฯ เถรสฺสาปิ จ ‘‘สมณธมฺมํ กริสฺสามี’’ติ มูลกมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา รตฺติฏฺฐานทิวาฏฺฐาเน นิสินฺนสฺส จิตฺตํ กมฺมฏฺฐานาภิมุขํ น คจฺฉติ, อฏวิยํ ฐตฺวา มนุสฺสานํ ฆาติตฏฺฐานเมว ปากฏํ โหติฯ ‘‘ทุคฺคโตมฺหิ, ขุทฺทกปุโตฺตมฺหิ, ชีวิตํ เม เทหิ สามีติ มรณภีตานํ วจนาการโร จ หตฺถปาทวิการโร จ อาปาถํ อาคจฺฉติ, โส วิปฺปฏิสารี หุตฺวา ตโตว อุฎฺฐาย คจฺฉติ, อถสฺส ภควา ตํ ชาตึ อโพฺพหาริกํ กตฺวาวายํ วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ คณฺหิสฺสตีติ อริยาย ชาติยา สจฺจกิริยํ กาเรสิฯ **เอโก วูปกโฎฺฐ**ติอาทิ วตฺถสฺเตฺต (ม. นิ. ๑.๘๐) วิตฺถาริตํฯ

๓๕๒. อเญฺญนปิ เลฑฺฑุ ขิโตฺตติ กากสุนขสูกราทีนํ ปฏิกฺกมาปนตฺถาย สมนฺตา สรเกฺขปมเตฺต ฐาเน เยน เกนจิ ทิสาภาเคน ขิโตฺต อาคนฺตฺวา เถรเสฺสว กาเย ปตติฯ กิตฺตเก ฐาเน เอวํ โหติ? คณฺฐิกํ ปฏิมุญฺจิตฺวา ปิณฺฑาย จริตฺวา ปฏินิวเตฺตตฺวา ยาว คณฺฐิกปฏิมุกฺกฏฺ

ฐานํ อาคจฺฉติ, ตาว โหติฯ **ภิเนฺนน สีเสนา**ติ มหาจมฺมํ ฉินฺทิตฺวา ยาว อฏฺฐิมริยาทา ภิเนฺนนฯ

พฺราหฺมณาติ ขีณาสวภาวํ สนฺธาย อาหฯ **ยสฺส โข ตฺวํ, พฺราหฺมณ, กมฺมสฺส วิปาเกนา**ติ อิทํ สภาคทิฏฺฐธมฺมเวทนียกมฺมํ สนฺธาย วุตฺตํฯ กมฺมญฺหิ กริยมานเมว ตโย โกฏฺฐาเส ปูเรติฯ สตฺตสุ จิเตฺตสุ กุสลา วา อกุสลา วา ปฐมชวนเจตนา **ทิฏฺฐธมฺมเวทนียกมฺมํ** นาม โหติฯ ตํ อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเว วิปากํ เทติฯ ตถา อสโกฺกนฺตํ อโหสิกมฺมํ, นาโหสิ กมฺมวิปาโก, น ภวิสฺสติ กมฺมวิปาโก, นตฺถิ กมฺมวิปาโกติ อิมสฺส ติกสฺส วเสน **อโหสิกมฺมํ** นาม โหติฯ อตฺถสาธิกา สตฺตมชวนเจตนา **อุปปชฺชเวทนียกมฺมํ** นามฯ ตํ อนนฺตเร อตฺตภาเว วิปากํ เทติฯ ตถา อสโกฺกนฺตํ วุตฺตนเยเนว ตํ อโหสิกมฺมํ นาม โหติฯ อุภินฺนมนฺตเร ปญฺจชวนเจตนา **อปราปริยเวทนียกมฺมํ** นาม โหติฯ ตํ อนาคเต ยทา โอกาสํ ลภติ, ตทา วิปากํ เทติฯ สติ สํสารปฺปวตฺติยา อโหสิกมฺมํ นาม น โหติฯ เถรสฺส ปน อุปปชฺชเวทนียญฺจ อปราปริยเวทนียญฺจาติ อิมานิ เทฺว กมฺมานิ กมฺมกฺขยกเรน อรหตฺตมเคฺคน สมุคฺฆาฏิตานิ, ทิฏฺฐธมฺมเวทนียํ อตฺถิ ฯ ตํ อรหตฺตปฺปตฺตสฺสาปิ วิปากํ เทติเยวฯ ตํ สนฺธาย ภควา ''ยสฺส โข ตฺว''นฺติอาทิมาหฯ ตสฺมา **ยสฺส โข**ติ เอตฺถ ยาทิสสฺส โข ตฺวํ, พฺราหฺมณ, กมฺมสฺส วิปาเกนาติ เอวํ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อพฺภา มุโตฺตติ เทสนาสีสมตฺตเมตํ, อพฺภา มหิกา ธูโม รโช ราหูติ อิเมหิ ปน อุปกฺกิเลเสหิ มุโตฺต จนฺทิมา อิธ อธิเปฺปโตฯ ยถา หิ เอวํ นิรุปกฺกิเลโส จนฺทิมา โลกํ ปภาเสติ, เอวํ ปมาทกิเลสวิมุโตฺต อปฺปมโตฺต ภิกฺขุ อิมํ อตฺตโน ขนฺธายตนธาตุโลกํ ปภาเสติ, วิหตกิเลสนฺธการํ กโรติฯ

กุสเลน ปิธียตีติ มคฺคกุสเลน ปิธียติ อปฺปฏิสนฺธิกํ กรียติฯ **ยุญฺชติ พุทฺธสาสเน**ติ พุทฺธสาสเน กาเยน วาจาย มนสา จ ยุตฺตปฺปยุโตฺต วิหรติฯ อิมา ติโสฺส เถรสฺส อุทานคาถา นามฯ

ทิสา หิ เมติ อิทํ กิร เถโร อตฺตโน ปริตฺตาณาการํ กโรโนฺต อาหฯ ตตฺถ **ทิสา หิ เม**ติ มม สปตฺตาฯ เย มํ เอวํ อุปวทนฺติ – ''ยถา มยํ องฺคุลิมาเลน มาริตานํ ญาตกานํ วเสน ทุกฺขํ เวทิยาม, เอวํ องฺคุลิมาโลปิ เวทิยตู''ติ, เต มยฺหํ ทิสา จตุสจฺจธมฺมกถํ สุณนฺตูติ อโตฺถฯ **ยุญฺชนฺตู**ติ กายวาจามเนหิ ยุตฺตปฺปยุตฺตา วิหรนฺตุฯ **เย ธมฺมเมวาทปยนฺติ สโนฺต**ติ เย สโนฺต สปฺปุริสา ธมฺมํเยว อาทเปนฺติ สมาทเปนฺติ คณฺหาเปนฺติ, เต มนุชา มยฺหํ สปตฺตา ภชนฺตุ เสวนฺตุ ปยิรุปาสนฺตูติ อโตฺถฯ

อวิโรธปฺปสํสีนนฺติ อวิโรโธ วุจฺจติ เมตฺตา, เมตฺตาปสํสกานนฺติ อโตฺถฯ **สุณนฺตุ ธมฺมํ กาเลนา**ติ ขเณ ขเณ ขนฺติเมตฺตาปฏิสงฺขาสารณียธมฺมํ สุณนฺตุฯ **ตญฺจ อนุวิธียนฺตู**ติ ตญฺจ ธมฺมํ อนุกโรนฺตุ ปูเรนฺตุฯ

น หิ ชาตุ โส มมํ หิํเสติ โย มยฺหํ ทิโส, โส มํ เอกํเสเนว น หิํเสยฺยฯ **อญฺญํ วา ปน กิญฺจิ น**นฺติ น เกวลํ มํ, อญฺญมฺปิ ปน กญฺจิ ปุคฺคลํ มา หิํสนฺตุ มา วิเหเฐนฺตุฯ **ปปฺปุเยฺย ปรมํ สนฺติ**นฺติ ปรมํ สนฺติภูตํ นิพฺพานํ ปาปุณิตฺวาฯ **รเกฺขยฺย ตสถาวเร**ติ **ตสา** วุจฺจนฺติ สตณฺหา, **ถาวรา** นิตฺตณฺหาฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – โย นิพฺพานํ ปาปุณาติ, โส สพฺพํ ตสถาวรํ รกฺขิตุํ สมโตฺถ โหติฯ ตสฺมา มยฺหมฺปิ ทิสา นิพฺพานํ ปาปุณนฺตุ, เอวํ มํ เอกํเสเนว น หิํสิสฺสนฺตีติฯ อิมา ติโสฺส คาถา อตฺตโน ปริตฺตํ กาตุํ อาหฯ

อิทานิ อตฺตโนว ปฏิปตฺตึ ทีเปนฺโต **อุทกญฺหิ นยนฺติ เนตฺติกา**ติ อาหฯ ตตฺถ **เนตฺติกา**ติ เย มาติกํ โสเธตฺวา พนฺธิตพฺพฏฺฐาเน พนฺธิตฺวา อุทกํ นยนฺติฯ **อุสุการา**ติ อุสุการกาฯ **นมยนฺตี**ติ เตลกญฺชิเกน มกฺเขตฺวา กุกฺกุเฬ ตาเปตฺวา อุนฺนตุนฺนตฏฺฐาเน นเมนฺตา อุชุํ กโรนฺติฯ **เตชน**นฺติ กณฺฑํฯ ตญฺหิ อิสฺสาโส เตชํ กโรติ, ปรญฺจ ตชฺชติ, ตสฺมา เตชนนฺติ วุจฺจติฯ **อตฺตานํ ทมยนฺตี**ติ ยถา เนตฺติกา อุชุมคฺเคน อุทกํ นยนฺติ, อุสุการา เตชนํ, ตจฺฉกา จ ทารุํ อุชุํ กโรนฺติ, เอวเมวํ ปณฺฑิตา อตฺตานํ ทเมนฺติ อุชุกํ กโรนฺติ นิพฺพิเสวนํ กโรนฺติฯ

ตาทินาติ อิฏฺฐานิฏฺฐาทีสุ นิพฺพิกาเรน – ‘‘ปญฺจหากาเรหิ ภควา ตาที, อิฏฺฐานิฏฺเฐ ตาที, วนฺตาวีติ ตาที, จตฺตาวีติ ตาที, ติณฺณาวีติ ตาที, ตนฺนิเทฺทสาติ ตาที’’ติ (มหานิ. ๓๘; ๑๙๒) เอวํ ตาทิลกฺขณปฺปตฺเตน สตฺถาราฯ **ภวเนตฺตี**ติ ภวรชฺชุ, ตณฺหาเยตํ นามํฯ ตาย หิ โคณา วิย คีวาย รชฺชุยา, สตฺตา หทเย พทฺธา ตํ ตํ ภวํ นียนฺติ, ตสฺมา ภวเนตฺตีติ วุจฺจติฯ **ผุฏฺโฐ กมฺมวิปาเกนา**ติ มคฺคเจตนาย ผุฏฺโฐฯ ยสฺมา หิ มคฺคเจตนาย กมฺมํ ปจฺจติ วิปจฺจติ ฑยฺหติ, ปริกฺขยํ คจฺฉติ, ตสฺมา สา กมฺมวิปาโกติ วุตฺตาฯ ตาย หิ ผุฏฺฐตฺตา เอส **อณโณ** นิกฺกิเลโส ชาโต, น ทุกฺขเวทนาย อณโณฯ **ภุญฺชามี**ติ เจตฺถ เถยฺยปริโภโค อิณปริโภโค ทายชฺชปริโภโค สามิปริโภโคติ จตฺตาโร ปริโภคา เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ ทุสฺสีลสฺส ปริโภโค เถยฺยปริโภโค นามฯ โส หิ จตฺตาโร ปจฺจเย เถเนตฺวา ภุญฺชติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ‘‘เถยฺยาย โว, ภิกฺขเว, รฏฺฐปิโณฺฑ ภุตฺโต’’ติ (ปารา. ๑๙๕)ฯ สีลวโต ปน อปจฺจเวกฺขณปริโภโค อิณปริโภโค นามฯ สตฺตนฺนํ เสกฺขานํ ปริโภโค ทายชฺชปริโภโค นามฯ ขีณาสวสฺส ปริโภโค สามิปริโภโค นามฯ อิธ กิเลสอิณานํ อภาวํ สนฺธาย ‘‘อณโณ’’ติ วุตฺตํฯ ‘‘อนิโณ’’ติปิ ปาโฐฯ สามิปริโภคํ สนฺธาย ‘‘ภุญฺชามิ โภชน’’นฺติ วุตฺตํฯ

กามรติสนฺถวนฺติ ทุวิเธสุปิ กาเมสุ ตณฺหารติสนฺถวํ มา อนุยุญฺชถ มา กริตฺถฯ **นยิทํ ทุมฺมนฺติตํ มมา**ติ ยํ มยา สมฺมาสมฺพุทฺธํ ทิสฺวา ปพฺพชิสฺสามีติ มนฺติตํ, ตํ มม มนฺติตํ น ทุมฺมนฺติตํฯ **สํวิภเตฺตสุ ธเมฺมสู**ติ อหํ สตฺถาติ เอวํ โลเก อุปฺปเนฺนหิ เย ธมฺมา สํวิภตฺตา, เตสุ ธเมฺมสุ ยํ เสฏฺฐํ นิพฺพานํ, ตเทว อหํ อุปคมํ อุปคโต สมฺปตฺโต, ตสฺมา มยฺหํ อิทํ อาคมนํ สฺวาคตํ นาม คตนฺติฯ **ติโสฺส วิชฺชา**ติ ปุเพฺพนิวาสทิพฺพจกฺขุอาสวกฺขยปญฺญาฯ **กตํ พุทฺธสฺส สาสน**นฺติ ยํ พุทฺธสฺส สาสเน กตฺตพฺพกิจฺจํ อตฺถิ, ตํ สพฺพํ มยา กตํฯ ตีหิ วิชฺชาหิ นวหิ จ โลกุตฺตรธเมฺมหิ เทสนํ มตฺถกํ ปาเปสีติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

องฺคุลิมาลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ปิยชาติกสุตฺตวณฺณนา

๓๕๓. เอวํ เม สุตนฺติ ปิยชาติกสุตฺตํฯ ตตฺถ **เนว กมฺมนฺตา ปฏิภนฺตี**ติ น สเพฺพน สพฺพํ ปฏิภนฺติ, ปกตินิยาเมน ปน น ปฏิภนฺติฯ ทุติยปเทปิ เอเสว นโยฯ เอตฺถ จ **น ปฏิภาตี**ติ น รุจฺจติฯ **อาฬาหน**นฺติ สุสานํฯ **อญฺญถตฺต**นฺติ วิวณฺณตาย อญฺญถาภาโวฯ **อินฺทฺริยานิ** นาม มโนวิเญฺญยฺยา ธมฺมา, ปติฏฺฐิโตกาสํ ปน สนฺธาย อิทํ วุตฺตํฯ **ปิยชาติกา**ติ ปิยโต ชายนฺติฯ **ปิยปฺปภาวิกา**ติ ปิยโต ปภวนฺติฯ

๓๕๕. สเจ ตํ, มหาราชาติ ตสฺส อตฺถํ อสลฺลกฺขยมานาปิ สตฺถริ สทฺธาย เอวํ วทติฯ **จร ปิเร**ติ อเปหิ อมฺหากํ ปเร, อนชฺฌตฺติกภูเตติ อโตฺถฯ อถ วา **จร ปิเร**ติ ปรโต คจฺฉ, มา อิธ

ติฎฺฐาติปิ อโตฺถฯ

๓๕๖. **ทฺวิธา เฉตฺวา**ติ อสินา เทฺว โกฏฺฐาเส กโรนฺโต ฉินฺทิตฺวาฯ **อตฺตานํ อุปฺผาเลสี**ติ เตเนว อสินา อตฺตโน อุทรํ ผาเลสิฯ ยทิ หิ ตสฺส สา อปฺปิยา ภเวยฺย, อิทานิ อญฺญํ มาตุคามํ คณฺหิสฺสามีติ อตฺตานํ น ฆาเตยฺยฯ ยสฺมา ปนสฺส สา ปิยา อโหสิ, ตสฺมา ปรโลเกปิ ตาย สทฺธึ สมงฺคิภาวํ ปตฺถยมาโน เอวมกาสิฯ

๓๕๗. **ปิยา เต วชิรี**ติ เอวํ กิรสฺสา อโหสิ – ‘‘สจาหํ, ‘ภูตปุพฺพํ, มหาราช, อิมิสฺสาเยว สาวตฺถิยํ อญฺญตริสฺสา อิตฺถิยา’ติอาทิกถํ กเถยฺยํ, ‘โก เต เอวํ อกาสิ, อเปหิ นตฺถิ เอต’นฺติ มํ ปฏิเสเธยฺย, วตฺตมาเนเนว นํ สญฺญาเปสฺสามี’’ติ จินฺเตตฺวา เอวมาหฯ **วิปริณามญฺญถาภาวา**ติ เอตฺถ มรณวเสน วิปริณาโม, เกนจิ สทฺธึ ปลายิตฺวา คมนวเสน อญฺญถาภาโว เวทิตพฺโพฯ

วาสภายาติ วาสภา นาม รโญฺญ เอกา เทวี, ตํ สนฺธายาหฯ

ปิยา เต อหนฺติ กสฺมา สพฺพปจฺฉา อาห? เอวํ กิรสฺสา อโหสิ – ‘‘อยํ ราชา มยฺหํ กุปิโต, สจาหํ สพฺพปฐมํ ‘ปิยา เต อห’นฺติ ปุเจฺฉยฺยํ, ‘น เม ตฺวํ ปิยา, จร ปิเร’ติ วเทยฺย, เอวํ สเนฺต กถา ปติฏฺฐานํ น ลภิสฺสตี’’ติ กถาย ปติฏฺฐานตฺถํ สพฺพปจฺฉา ปุจฺฉิฯ **กาสิโกสเลสุ** ฉทฺทิตภาเวน วิปริณาโม, ปฏิราชูนํ หตฺถคมนวเสน อญฺญถาภาโว เวทิตโพฺพฯ

อาจเมหีติ อาจมโนทกํ เทหิฯ อาจมิตฺวา หตฺถปาเท โธวิตฺวา มุขํ วิกฺขาเลตฺวา สตฺถารํ นมสฺสิตุกาโม เอวมาหฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

ปิยชาติกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. พาหิติกสุตฺตวณฺณนา

๓๕๘. **เอวํ เม สุต**นฺติ พาหิติกสุตฺตํฯ ตตฺถ **เอกปุณฺฑรีกํ นาค**นฺติ เอวํนามกํ หตฺถึฯ ตสฺส กิร ผาสุกานํ อุปริ ตาลผลมตฺตํ ปณฺฑรฏฺฐานํ อตฺถิ , เตนสฺส เอกปุณฺฑรีโกติ นามํ อกํสุฯ **สิริวฑฺฒํ มหามตฺต**นฺติ ปเจฺจกหตฺถึ อภิรุหิตฺวา กถาผาสุกตฺถํ สทฺธึ คจฺฉนฺตํ เอวํนามกํ มหามตฺตํฯ **อายสฺมาโน**ติ เอตฺถ **โน**ติ ปุจฺฉาย นิปาโตฯ มหามโตฺต เถรสฺส สงฺฆาฏิปตฺตธารณาการํ สลฺลเกฺขตฺวา ‘‘เอวํ, มหาราชา’’ติ อาหฯ

๓๕๙. **โอปารโมฺภ**ติ อุปารมฺภํ โทสํ อาโรปนารโหฯ กึ ปุจฺฉามีติ ราชา ปุจฺฉติฯ สุนฺทริวตฺถุสฺมึ อุปฺปนฺนมิทํ สุตฺตํ, ตํ ปุจฺฉามีติ ปุจฺฉติฯ **ยญฺหิ มยํ, ภเนฺต**ติ, ภเนฺต, ยํ มยํ วิญฺญูหีติ อิทํ ปทํ คเหตฺวา ปเญฺหน ปริปูเรตุํ นาสกฺขิมฺหา, ตํ การณํ อายสฺมตา เอวํ วทเนฺตน ปริปูริตํฯ

๓๖๐. **อกุสโล**ติ อโกสลฺลสมฺภูโตฯ **สาวโชฺช**ติ สโทโสฯ **สพฺยาพโชฺฌ**ติ สทุกฺขฯ **ทุกฺขวิปาโก**ติ อิธ นิสฺสนฺทวิปาโก กถิโตฯ **ตสฺสา**ติ ตสฺส เอวํ อตฺตพฺยาพาธาทีนํ อตฺถาย ปวตฺตกายสมาจารสฺสฯ

สพฺพากุสลธมฺมปหีโน โข, มหาราช, ตถาคโต กุสลธมฺมสมนฺนาคโตติ เอตฺถ สเพฺพสํเยว อกุสลานํ ธมฺมานํ ปหานํ วเณฺณตีติฯ อาม วเณฺณตีติ วุเตฺต ยถา ปุจฺฉา, ตถา อโตฺถ วุโตฺต ภเวยฺยฯ เอวํ พฺยากรณํ ปน น ภาริยํฯ อปฺปหีนอกุสโลปิ หิ ปหานํ วเณฺณยฺย, ภควา ปน ปหีนากุสลตาย ยถาการี ตถาวาทีติ ทเสฺสตุํ เอวํ พฺยากาสิฯ สุกฺกปเกฺขปิ เอเสว นโยฯ

๓๖๒. **พาหิติกา**ติ พาหิติรเฎฺฐ อุฎฺฐิตวตฺถเสฺสตํ นามํฯ **โสฬสสมา อายาเมนา**ติ อายาเมน สมโสฬสหตฺถาฯ **อฎฺฐสมา วิตฺถาเรนา**ติ วิตฺถาเรน สมอฎฺฐหตฺถาฯ

๓๖๓. **ภควโต ปาทาสี**ติ ภควโต นิยฺยาเตสิฯ ทตฺวา จ ปน คนฺธกุฎิยํ วิตานํ กตฺวา พนฺธิฯ ตโต ปฎฺฐาย คนฺธกุฎิ ภิโยฺยโสมตฺตาย โสภิฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวฯ เนยฺยปุคฺคลสฺส ปน วเสน อยํ เทสนา นิฎฺฐิตาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฎฺฐกถาย

พาหิติกสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๙. ธมฺมเจติยสุตฺตวณฺณนา

๓๖๔. **เอวํ เม สุต**นฺติ ธมฺมเจติยสุตฺตํฯ ตตฺถ **เมทาฬุป**นฺติ นาเมตํ ตสฺส, ตสฺส หิ นิคมสฺส เมทวณฺณา ปาสาณา กิเรตฺถ อุสฺสนฺนา อเหสุํ, ตสฺมา เมทาฬุปนฺติ สงฺขํ คตํฯ เสนาสนํ ปเนตฺถ อนิยตํ, ตสฺมา น ตํ วุตฺตํฯ **นครก**นฺติ เอวํนามกํ สกฺยานํ นิคมํฯ **เกนจิเทว กรณีเยนา**ติ น อเญฺญน กรณีเยน, อยํ ปน พนฺธุลเสนาปตึ สทฺธึ ทฺวตฺตึสาย ปุเตฺตหิ เอกทิวเสเนว คณฺหถาติ อาณาเปสิ, ตํทิวสญฺจสฺส ภริยาย มลฺลิกาย ปญฺจหิ ภิกฺขุสเตหิ สทฺธึ ภควา นิมนฺติโต, พุทฺธปฺปมุเข ภิกฺขุสเงฺฆ ฆรํ อาคนฺตฺวา นิสินฺนมเตฺต ‘‘เสนาปติ กาลงฺกโต’’ติ สาสนํ อาหริตฺวา มลฺลิกาย อทํสุฯ สา ปณฺณํ คเหตฺวา มุขสาสนํ ปุจฺฉิฯ ‘‘รญฺญา อเยฺย เสนาปติ สทฺธึ ทฺวตฺตึสาย ปุเตฺตหิ เอกปฺปหาเรเนว คหาปิโต’’ติ อาโรเจสุํฯ มหาชนคตํ มา กริตฺถาติ โอวฎฺฎิกาย ปณฺณํ กตฺวา ภิกฺขุสงฺฆํ ปริวิสิฯ ตสฺมึ สมเย เอกา สปฺปิจาฎิ นีหริตา, สา อุมฺมาเร อาหจฺจ ภินฺนา, ตํ อปเนตฺวา อญฺญํ อาหราเปตฺวา ภิกฺขุสงฺฆํ ปริวิสิฯ

สตฺถา กตภตฺตกิจฺจ กถาสมุฎฺฐาปนตฺถํ – ‘‘สปฺปิจาฎิยา ภินฺนปจฺจยา น จิเนฺตตพฺพ’’นฺติ อาหฯ ตสฺมึ สมเย มลฺลิกา ปณฺณํ นีหริตฺวา ภควโต ปุรโต ฐเปตฺวา – ‘‘ภควา อิมํ ทฺวตฺตึสาย ปุเตฺตหิ สทฺธึ เสนาปติโน มตสาสนํ, อหํ เอตมฺปิ น จินฺตยามิ, สปฺปิจาฎิปจฺจยา กึ จิเนฺตยฺยามี’’ติ อาหฯ ภควา – ‘‘มลฺลิเก, มา จินฺตยิ, อนมตเคฺค สํสาเร นาม วตฺตมานานํ โหติ เอต’’นฺติ อนิจฺจตาทิปฎิสํยุตฺตํ ธมฺมกถํ กตฺวา อคมาสิฯ มลฺลิกา ทฺวตฺตึสสุณิสาโย ปโกฺกสาเปตฺวา โอวาทํ อทาสิฯ ราชา มลฺลิกํ ปโกฺกสาเปตฺวา ‘‘เสนาปติโน อมฺหากํ อนฺตเร ภินฺนโทโส อตฺถิ นตฺถี’’ติ ปุจฺฉิฯ นตฺถิ สามีติฯ โส ตสฺสา วจเนน ตสฺส นิโทฺทสภาวํ ญตฺวา วิปฺปฎิสารี พลวโทมนสฺสํ อุปฺปาเทสิฯ โส – ‘‘เอวรูปํ นาม อโทสการกํ มํ สมฺภาวยิตฺวา อาคตํ สหายกํ วินาเสสิ’’นฺติ ตโต ปฎฺฐาย ปาสาเท วา นาฎเกสุ วา รชฺชสุเขสุ วา จิตฺตสฺสาทํ อลภมาโน ตตฺถ ตตฺถ วิจริตุํ อารโทฺธฯ เอตเทว กิจฺจํ อโหสิฯ อิทํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘เกนจิเทว กรณีเยนา’’ติฯ

ทีฆํ การายนนฺติ ทีฆการายโน นาม พนฺธุลเสนาปติสฺส ภาคิเนยฺโย ‘‘เอตสฺส เม มาตุโล อโทสการโก นิกฺการเณน ฆาติโต’’ติ รญฺญา เสนาปติฏฺฐาเน ฐปิโตฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **มหจฺจา ราชานุภาเวนา**ติ มหตา ราชานุภาเวน , ธรณิตลํ ภินฺทโนฺต วิย สาครํ ปริวเตฺตโนฺต วิย วิจิตฺตเวสโสเภน มหตา พลกาเยนาติ อโตฺถฯ **ปาสาทิกานี**ติ ทสฺสเนเนว สหรณฺชนกานิฯ **ปสาทนียานี**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ อถ วา **ปาสาทิกานี**ติ ปสาทชนกานิฯ **อปฺปสทฺทานี**ติ นิสฺสทฺทานิฯ **อปฺปนิโคฺฆสานี**ติ อวิภาวิตเตฺถน นิโคฺฆเสน รหิตานิฯ **วิชนวาตานี**ติ วิคตชนวาตานิฯ **มนุสฺสราหเสฺสยฺยกานี**ติ มนุสฺสานํ รหสฺสกมฺมานุจฺฉวิกานิ, รหสฺสมนฺตํ มเนฺตนฺตานํ อนุรูปานีติ อโตฺถฯ **ปฏิสลฺลานสารุปฺปานี**ติ นิลียนภาวสฺส เอกีภาวสฺส อนุจฺฉวิกานิฯ **ยตฺถ สฺสุ มยนฺ**ติ น เตน ตตฺถ ภควา ปยิรุปาสิตปุโพฺพ, ตาทิเสสุ ปน ปยิรุปาสิตปุโพฺพ, ตสฺมา ยาทิเสสุ สฺสุ มยนฺติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ

อตฺถิ, มหาราชาติ ปณฺฑิโต เสนาปติ ‘‘ราชา ภควนฺตํ มมายตี’’ติ ชานาติ, โส สเจ มํ ราชา ‘‘กหํ ภควา’’ติ วเทยฺย, อทนฺธายเนฺตน อาจิกฺขิตุํ ยุตฺตนฺติ จรปุริเส ปโยเชตฺวา ภควโต นิวาสนฏฺฐานํ ญตฺวาว วิหรติฯ ตสฺมา เอวมาหฯ **อารามํ ปาวิสี**ติ พหินิคเม ขนฺธาวารํ พนฺธาเปตฺวา การายเนน สทฺธิํ ปาวิสิฯ

๓๖๖. **วิหาโร**ติ คนฺธกุฏิํ สนฺธายาหํสุฯ **อาฬินฺทนฺ**ติ ปมุขํฯ **อุกฺกาสิตฺวา**ติ อุกฺกาสิตสทฺทํ กตฺวาฯ **อคฺคฬนฺ**ติ กวาฏํฯ **อาโกเฏหี**ติ อคฺคนเขน อีสกํ กุญฺจิกจฺฉิทฺทสมีเป โกเฏหีติ วุตฺตํ โหติฯ ทฺวารํ กิร อติอุปริ อมนุสฺสา, อติเหฏฺฐา ทีฆชาติกา โกเฏนฺติฯ ตถา อโกเฏตฺวา มเชฺฌ ฉิทฺทสมีเป โกเฏตพฺพํ, อิทํ ทฺวารโกฏฺฏกวตฺตนฺติ ทีเปนฺตา วทนฺติฯ **ตเตฺถวา**ติ ภิกฺขูหิ วุตฺตฏฺฐาเนเยวฯ **ขคฺคญฺจ อุณฺหีสญฺจา**ติ เทสนามตฺตเมตํ,

วาลพีชนิมุณฺหีสํ, ขคฺคํ ฉตฺตญฺจุปาหนํ;
โอรุยฺห ราชา ยานมฺหา, ฐปยิตฺวา ปฏิจฺฉทนฺติฯ –

อาคตานิ ปน ปญฺจปิ ราชกกุธภณฺฑานิ อทาสิฯ กสฺมา ปน อทาสีติฯ อติครุโน สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สนฺติกํ อุทฺธตเวเสน คนฺตุํ น ยุตฺตนฺติ จ, เอกโกว อุปสงฺกมิตฺวา อตฺตโน รุจิวเสน สโมฺมทิสฺสามิ จาติฯ ปญฺจสุ หิ ราชกกุธภเณฺฑสุ นิวตฺติเตสุ ตฺวํ นิวตฺตาติ วตฺตพฺพํ น โหติ, สเพฺพ สยเมว นิวตฺตนฺติฯ อิติ อิเมหิ ทฺวีหิ การเณหิ อทาสิฯ **รหายตี**ติ รหสฺสํ กโรติ นิคูหติฯ อยํ กิรสฺส อธิปฺปาโย ‘‘ปุเพฺพปิ อยํ ราชา สมเณน โคตเมน สทฺธิํ จตุกฺกณฺณมนฺตํ มเนฺตตฺวา มยฺหํ มาตุลํ สทฺธิํ ทฺวตฺติํสาย ปุเตฺตหิ คณฺหาเปสิ, อิทานิปิ จตุกฺกณฺณมนฺตํ มเนฺตตุกาโม, กจฺจิ นุ โข มํ คณฺหาเปสฺสตี’’ติฯ เอวํ โกปวเสนสฺส เอตทโหสิฯ

วิวริ ภควา ทฺวารนฺติ น ภควา อุฏฺฐาย ทฺวารํ วิวริ, วิวรตูติ ปน หตฺถํ ปสาเรสิฯ ตโต – ‘‘ภควา ตุเมฺหหิ อเนเกสุ กปฺปโกฏีสุ ทานํ ททมาเนหิ น สหตฺถา ทฺวารวิวรณกมฺมํ กต’’นฺติ สยเมว ทฺวารํ วิวฏํฯ ตํ ปน ยสฺมา ภควโต มเนน วิวฏํ, ตสฺมา ‘‘วิวริ ภควา ทฺวาร’’นฺติ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ **วิหารํ ปวิสิตฺวา**ติ คนฺธกุฏิํ ปวิสิตฺวาฯ ตสฺมิํ ปน ปวิฏฺฐมเตฺตเยว การายโน ปญฺจ ราชกกุธภณฺฑานิ คเหตฺวา ขนฺธาวารํ คนฺตฺวา วิฑูฑภํ อามเนฺตสิ ‘‘ฉตฺตํ สมฺม อุสฺสาเปหี’’ติฯ มยฺหํ ปิตา กิํ คโตติ? ปิตรํ มา ปุจฺฉ, สเจ ตฺวํ น อุสฺสาเปสิ, ตํ คณฺหิตฺวา อหํ อุสฺสาเปมีติฯ ‘‘อุสฺสาเปมิ สมฺมา’’ติ สมฺปฏิจฺฉิฯ การายโน รโญฺญ เอกํ อสฺสญฺจ อสิญฺจ เอกเมว จ ปริจาริกํ อิตฺถิํ ฐเปตฺวา – ‘‘สเจ ราชา ชีวิเตน อตฺถิโก, มา อาคจฺฉตู’’ติ วิฑูฑภสฺส ฉตฺตํ อุสฺสาเปตฺวา ตํ คเหตฺวา สาวตฺถิเมว คโตฯ

๓๖๗. **ธมฺมนฺวโย**ติ ปจฺจกฺขญาณสงฺขาตสฺส ธมฺมสฺส อนุนโย อนุมานํ, อนุพุทฺธีติ อ โตฺถฯ อิทานิ เยนสฺส ธมฺมนฺวเยน ''สมฺมาสมฺพุทฺโธ ภควา''ติอาทิ โหติ, ตํ ทเสฺสตุํ **อิธ ปนาหํ, ภเนฺต**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อาปาณโกฏิก**นฺติ ปาโณติ ชีวิตํ, ตํ มริยาทํ อโนฺต กริตฺวา, มรณสมเยปิ จรนฺติเยว, ตํ น วีติกฺกมนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ ''อปาณโกฏิก''นฺติปิ ปาโฐ, อาชีวิต ปริยนฺตนฺติ อโตฺถฯ ยถา เอกเจฺจ ชีวิตเหตุ อติกฺกมนฺตา ปาณโกฏิกํ กตฺวา จรนฺติ, น เอวนฺติ อโตฺถฯ **อยมฺปิ โข เม, ภเนฺต**ติ พุทฺธสุพุทฺธตาย ธมฺมสฺวากฺขาตตาย สงฺฆสุปฺปฏิปนฺนตาย จ เอตํ เอวํ โหติ, เอวญฺหิ เม, ภเนฺต, อยํ ภควติ ธมฺมนฺวโย โหตีติ ทีเปติฯ เอเสว นโย สพฺพตฺถฯ

๓๖๙. **น วิย มเญฺญ จกฺขุํ พนฺธเนฺต**ติ จกฺขุํ อพนฺธเนฺต วิยฯ อปาสาทิกญฺหิ ทิสฺวา ปุน โอโลกนกิจฺจํ น โหติ, ตสฺมา โส จกฺขุํ น พนฺธติ นามฯ ปาสาทิกํ ทิสฺวา ปุนปฺปุนํ โอโลก นกิจฺจํ โหติ, ตสฺมา โส จกฺขุํ พนฺธติ นามฯ อิเม จ อปาสาทิกา, ตสฺมา เอวมาหฯ **พนฺธุกโร โค โน**ติ กุลโรโคฯ อมฺหากํ กุเล ชาตา เอวรูปา โหนฺตีติ วทนฺติฯ **อุฬาร**นฺติ มเหสกฺขํฯ **ปุเพฺพนาปร**นฺติ ปุพฺพโต อปรํ วิเสสํฯ ตตฺถ กสิณปริกมฺมํ กตฺวา สมาปตฺตึ นิพฺพเตฺตโนฺต อุฬารํ ปุเพฺพ วิเสสํ สญฺชานาติ นาม, สมาปตฺตึ ปทฏฺฐานํ กตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ คณฺห โนฺต อุฬารํ ปุพฺพโต อปรํ วิเสสํ สญฺชานาติ นามฯ

๓๗๐. **ฆาเตตายํ วา ฆาเตตุ**นฺติ ฆาเตตพฺพยุตฺตกํ ฆาเตตุํฯ **ชาเปตายํ วา ชาเปตุ**นฺติ ธเนน วา ชาเปตพฺพยุตฺตกํ ชาเปตุํ ชานิตุํ อธนํ กาตุํฯ **ปพฺพาเชตายํ วา ปพฺพาเชตุ**นฺติ รฏฺฐโต วา ปพฺพาเชตพฺพยุตฺตกํ ปพฺพาเชตุํฯ

๓๗๓. **อิสิทตฺตปุราณา**ติ อิสิทโตฺต จ ปุราโณ จฯ เตสุ เอโก พฺรหฺมจารี, เอโก สทา รสนฺตุโฏฺฐฯ **มมภตฺตา**ติ มม สนฺตกํ ภตฺตํ เอเตสนฺติ มมภตฺตาฯ **มมยานา**ติ มม สนฺตกํ ยานํ เอเตสนฺติ มมยานาฯ **ชีวิกาย ทาตา**ติ ชีวิตวุตฺตึ ทาตาฯ **วีมํสมาโน**ติ อุปปริกฺขมาโนฯ ตทา กิร ราชา นิทฺทํ อโนกฺกโนฺตว โอกฺกโนฺต วิย หุตฺวา นิปชฺชิฯ อถ เต ถปตโย ''กตรสฺมึ ทิสา ภาเค ภควา''ติ ปุจฺฉิตฺวา ''อสุกสฺมึ นามา''ติ สุตฺวา มนฺตยึสุ – ''เยน สมฺมาสมฺพุทฺโธ, เตน สีเส กเต ราชา ปาทโต โหติฯ เยน ราชา, เตน สีเส กเต สตฺถา ปาทโต โหติ, กึ กริสฺสา มา''ติ? ตโต เนสํ เอตทโหสิ – ''ราชา กุปฺปมาโน ยํ อมฺหากํ เทติ, ตํ อจฺฉิเนฺทยฺยฯ น โข ปน มยํ สโกฺกม ชานมานา สตฺถารํ ปาทโต กาตุ''นฺติ ราชานํ ปาทโต กตฺวา นิปชฺชึสุฯ ตํ สนฺธาย อยํ ราชา เอวมาหฯ

๓๗๔. **ปกฺกามี**ติ คนฺธกุฏิโต นิกฺขมิตฺวา การายนสฺส ฐิตฏฺฐานํ คโต, ตํ ตตฺถ อทิสฺวา ขนฺธาวารฏฺฐานํ คโต, ตตฺถาปิ อญฺญํ อทิสฺวา ตํ อิตฺถึ ปุจฺฉิฯ สา สพฺพํ ปวตฺตึ อาจิกฺขิฯ ราชา – ''น อิทานิ มยา เอกเกน ตตฺถ คนฺตพฺพํ, ราชคหํ คนฺตฺวา ภาคิเนยฺเยน สทฺธึ อาคนฺตฺวา มยฺหํ รชฺชํ คณฺหิสฺสามี''ติ ราชคหํ คจฺฉโนฺต อนฺตรามเคค กณาชกภตฺตเญฺจว ภุญฺชิ, พหลอุ ทกญฺจ ปิวิฯ ตสฺส สุขุมาลปกติกสฺส อาหาโร น สมฺมา ปริณามิฯ โส ราชคหํ ปาปุณโนฺตปิ วิ กาเล ทฺวาเรสุ ปิหิเตสุ ปาปุณิฯ ''อชฺช สาลายํ สยิตฺวา เสฺว มยฺหํ ภาคิเนยฺยํ ปสฺสิสฺสามี''ติ พ หินคเร สาลาย นิปชฺชิฯ ตสฺส รตฺติภาเค อุฏฺฐานานิ ปวตฺตึสุ, กติปยวาเร พหิ นิกฺขมิฯ ตโต ปฏฺฐาย ปทสา คนฺตุํ อสโกฺกโนฺต ตสฺสา อิตฺถิยา องฺเก นิปชฺชิตฺวา พลวปจฺจูเส กาลมกาสิฯ สา ตสฺส มตภาวํ ญตฺวา – ''ทฺวีสุ รเชฺชสุ รชฺชํ กาเรตฺวา อิทานิ ปรสฺส พหินคเร อนาถสาลาย อนาถกาลกิริยํ กตฺวา นิปโนฺน มยฺหํ สามิ โกสลราชา''ติอาทีนิ วทมานา อุจฺจาสเทฺทน ปริเท วิตุํ อารภิฯ มนุสฺสา สุตฺวา รโญฺญ อาโรเจสุํฯ ราชา อาคนฺตฺวา ทิสฺวา สญฺชานิตฺวา อาคตกา

รณํ ญตฺวา มหาปริหาเรน สรีรกิจฺจํ กริตฺวา ‘‘วิฏฺฏูภํ คณฺหิสฺสามี’’ติ เภรึ จราเปตฺวา พลกายํ สนฺนิปาเตสิฯ อมจฺจา ปาเทสุ ปติตฺวา – ‘‘สเจ, เทว, ตุมฺหากํ มาตุโล อโรโค อสฺส, ตุมฺหากํ คนฺตุํ ยุตฺตํ ภเวยฺย, อิทานิ ปน วิฏฺฏูโภปิ ตุเมฺห นิสฺสาย ฉตฺตํ อุสฺสาเปตุํ อรหติเยวา’’ติ สญฺญาเปตฺวา นิวาเรสุํฯ

ธมฺมเจติยานีติ ธมฺมสฺส จิตฺตีการวจนานิฯ ตีสุ หิ รตเนสุ ยตฺถ กตฺถจิ จิตฺตีกาเร กเต สพฺพตฺถ กโตเยว โหติ, ตสฺมา ภควติ จิตฺตีกาเร กเต ธโมฺมปิ กโตว โหตีติ ภควา ‘‘ธมฺมเจติยานี’’ติ อาหฯ **อาทิพฺรหฺมจริยกานี**ติ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส อาทิภูตานิ, ปุพฺพภาคปฏิปตฺติภูตานีติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

ธมฺมเจติยสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๐. กณฺณกตฺถลสุตฺตวณฺณนา

๓๗๕. **เอวํ เม สุต**นฺติ กณฺณกตฺถลสุตฺตํฯ ตตฺถ **อุรุญฺญาย**นฺติ **อุรุญฺญา**ติ ตสฺส รฎฺฐสฺสปิ นครสฺสปิ เอตเทว นามํ, ภควา อุรุญฺญานครํ อุปนิสฺสาย วิหรติฯ **กณฺณกตฺถเล มิคทาเย**ติ ตสฺส นครสฺส อวิทูเร กณฺณกตฺถลํ นาม เอโก รมณีโย ภูมิภาโค อตฺถิ, โส มิคานํ อภยตฺถาย ทินฺนตฺตา มิคทาโยติ วุจฺจติ, ตสฺมึ กณฺณกตฺถเล มิคทาเยฯ **เกนจิเทว กรณีเยนา**ติ น อเญฺญน, อนนฺตรสุเตฺต วุตฺตกรณีเยเนวฯ **โสมา จ ภคินี สกุลา จ ภคินี**ติ อิมา เทฺว ภคินิโย รโญฺญ ปชาปติโยฯ **ภตฺตาภิหาเร**ติ ภตฺตํ อภิหรณฏฺฐาเนฯ รโญฺญ ภุญฺชนฏฺฐานญฺหิ สพฺพาปิ โอโรธา กฏจฺฉุอาทีนิ คเหตฺวา ราชานํ อุปฏฺฐาตุํ คจฺฉนฺติ, ตาปิ ตเถว อคมํสุฯ

๓๗๖. **กึ ปน, มหาราชา**ติ กสฺมา เอวมาห? รโญฺญ ครหปริโมจนตฺถํฯ เอวญฺหิ ปริสา จิเนฺตยฺย – ‘‘อยํ ราชา อาคจฺฉมาโนว มาตุคามานํ สาสนํ อาโรเจติ, มยํ อตฺตโน ธมฺมตาย ภควนฺตํ ทฎฺฐุํ อาคโตติ มญฺญาม, อยํ ปน มาตุคามานํ สาสนํ คเหตฺวา อาคโต, มาตุคามทาโส มเญฺญ, เอส ปุเพฺพปิ อิมินาว การเณน อาคจฺฉตี’’ติฯ ปุจฺฉิโต ปน โส อตฺตโน อาคมนการณํ กเถสฺสติ, เอวมสฺส อยํ ครหา น อุปฺปชฺชิสฺสตีติ ครหโมจนตฺถํ เอวมาหฯ

๓๗๘. **อพฺภุทาหาสี**ติ กเถสิฯ **สกิเทว สพฺพํ ญสฺสติ สพฺพํ ทกฺขิตี**ติ โย เอกาวชฺชเนน เอกจิเตฺตน อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ สพฺพํ ญสฺสติ วา ทกฺขิติ วา, โส นตฺถีติ อโตฺถฯ เอเกน หิ จิเตฺตน อตีตํ สพฺพํ ชานิสฺสามีติ อาวชฺชิตฺวาปิ อตีตํ สพฺพํ ชานิตุํ น สกฺกา, เอกเทสเมว ชานาติฯ อนาคตปจฺจุปฺปนฺนํ ปน เตน จิเตฺตน สเพฺพเนว สพฺพํ น ชานาตีติฯ เอส นโย อิตเรสุฯ เอวํ เอกจิตฺตวเสนายํ ปโญฺห กถิโตฯ **เหตุรูป**นฺติ เหตุสภาวํ การณชาติกํฯ **สเหตุรูป**นฺติ สการณชาติกํฯ **สมฺปรายิกาหํ, ภเนฺต**ติ สมฺปรายคุณํ อหํ, ภเนฺต, ปุจฺฉามิฯ

๓๗๙. **ปญฺจิมานี**ติ อิมสฺมึ สุเตฺต ปญฺจ ปธานิยงฺคานิ โลกุตฺตรมิสฺสกานิ กถิตานิฯ กถินงฺคณวาสีจูฬสมุทฺทเตฺถโร ปน ‘‘ตุมฺหากํ, ภเนฺต, กึ รุจฺจตี’’ติ วุเตฺต ‘‘มยฺหํ โลกุตฺตราเนวาติ รุจฺจตี’’ติ อาหฯ **ปธานเวมตฺตต**นฺติ ปธานนานตฺตํฯ อญฺญาทิสเมว หิ ปุถุชฺชนสฺส ปธานํ, อญฺญาทิสํ โสตาปนฺนสฺส, อญฺญาทิสํ สกทาคามิโน, อญฺญาทิสํ อนาคามิโน, อญฺญาทิสํ อรหโต, อญฺญาทิสํ อสีติมหาสาวกานํ, อญฺญาทิสํ ทฺวินฺนํ อคฺคสาวกานํ, อญฺญาทิสํ ปเจฺจกพุทฺธานํ, อญฺญาทิสํ สพฺพญฺญุพุทฺธานํฯ ปุถุชฺชนสฺส ปธานํ โสตาปนฺนสฺส ปธานํ น ปาปุณา

ติ…เป…. ปจฺเจกพุทฺธสฺส ปธานํ สพฺพญฺญุพุทฺธสฺส ปธานํ น ปาปุณาติฯ อิมมตฺถํ สนฺธาย ‘‘ปธานเวมตฺตตํ วทามี’’ติ อาหฯ **ทนฺตการณํ คจฺเฉยฺยุ**นฺติ ยํ อกูฏกรณํ, อนวจฺฉินฺทนํ , ธุรสฺส อจฺฉินฺทนนฺติ ทเนฺตสุ การณํ ทิสฺสติ, ตํ การณํ อุปคจฺเฉยฺยุนฺติ อโตฺถฯ **ทนฺตภูมิ**นฺติ ทเนฺตหิ คนฺตพฺพภูมิํฯ **อสฺสโทฺธ**ติอาทีสุ ปุถุชฺชนโสตาปนฺนสกทาคามิอนาคามิโน จตฺตาโรปิ อสฺสทฺธา นามฯ ปุถุชฺชโน หิ โสตาปนฺนสฺส สทฺธํ อปฺปโตฺตติ อสฺสโทฺธ, โสตาปโนฺน สกทาคามิสฺส, สกทาคามี อนาคามิสฺส, อนาคามี อรหโต สทฺธํ อปฺปโตฺตติ อสฺสโทฺธ, อาพาโธ อรหโตปิ อุปฺปชฺชตีติ ปญฺจปิ **พหฺวาพาธา นาม** โหนฺติฯ อริยสาวกสฺส ปน สโฐ มายาวีติ นามํ นตฺถิฯ เตเนว เถโร – ‘‘ปญฺจ ปธานิยงฺคานิ โลกุตฺตรานิ กถิตานีติ มยฺหํ รุจฺจตี’’ติ อาหฯ อสฺสขฬุงฺกสุตฺตเนฺต ปน – ‘‘ตโย จ, ภิกฺขเว, อสฺสขฬุเงฺก ตโย จ ปุริสขฬุเงฺก เทเสสฺสามี’’ติ (อ. นิ. ๓.๑๔๑) เอตฺถ อริยสาวกสฺสาปิ สโมฺพธินามํ อาคตํ , ตสฺส วเสน โลกุตฺตรมิสฺสกา กถิตาติ วุตฺตํฯ ปุถุชฺชโน ปน โสตาปตฺติมคฺควีริยํ อสมฺปโตฺต…เป…. อนาคามี อรหตฺตมคฺควีริยํ อสมฺปโตฺตติ กุสีโตปิ อสฺสโทฺธ วิย จตฺตาโรว โหนฺติ, ตถา ทุปฺปโญฺญฯ

เอวํ ปเนตฺถ โอปมฺมสํสนฺทนํ เวทิตพฺพํ – อทนฺตหตฺถิอาทโย วิย หิ มคฺคปธานรหิโต ปุคฺคโลฯ ทนฺตหตฺถิอาทโย วิย มคฺคปธานวาฯ ยถา อทนฺตา หตฺถิอาทโย กูฏาการํ อกตฺวา อวิจฺฉินฺทิตฺวา ธุรํ อปาเตตฺวา ทนฺตคมนํ วา คนฺตุํ ทนฺตภูมิํ วา ปตฺตุํ น สโกฺกนฺติ, เอวเมวํ มคฺคปธานรหิโต มคฺคปธานวตา ปตฺตพฺพํ ปาปุณิตุํ นิพฺพเตฺตตพฺพํ คุณํ นิพฺพเตฺตตุํ น สโกฺกติฯ ยถา ปน ทนฺตหตฺถิอาทโย กูฏาการํ อกตฺวา อวิจฺฉินฺทิตฺวา ธุรํ อปาเตตฺวา ทนฺตคมนํ วา คนฺตุํ ทนฺตภูมิํ วา ปตฺตุํ สโกฺกนฺติ , เอวเมวํ มคฺคปธานวา มคฺคปธานวตา ปตฺตพฺพํ ปาปุณิตุํ นิพฺพเตฺตตพฺพํ คุณํ นิพฺพเตฺตตุํ สโกฺกติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ‘‘โสตาปตฺติมคฺคปธานวา โสตาปตฺติมคฺคปธานวตา ปโตฺตกาสํ ปาปุณิตุํ นิพฺพเตฺตตพฺพํ คุณํ นิพฺพเตฺตตุํ สโกฺกติ…เป…. อรหตฺตมคฺคปธานวา อรหตฺตมคฺคปธานวตา ปโตฺตกาสํ ปาปุณิตุํ นิพฺพเตฺตตพฺพํ คุณํ นิพฺพเตฺตตุํ สโกฺกตี’’ติฯ

๓๘๐. **สมฺมปฺปธานา**ติ มคฺคปธาเนน สมฺมปฺปธานาฯ **น กิญฺจิ นานากรณํ วทามิ ยทิทํ วิมุตฺติยา วิมุตฺติ**นฺติ ยํ เอกสฺส ผลวิมุตฺติยา อิตรสฺส ผลวิมุตฺติํ อารพฺภ นานากรณํ วตฺตพฺพํ สิยา, ตํ น กิญฺจิ วทามีติ อโตฺถฯ **อจฺจิยา วา อจฺจิ**นฺติ อจฺจิยา วา อจฺจิมฺหิฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโย, ภุมฺมเตฺถ หิ เอตํ อุปโยควจนํฯ **กิํ ปน ตุวํ, มหาราชา**ติ, มหาราช, กิํ ตุวํ? ‘‘สนฺติ เทวา จาตุมหาราชิกา, สนฺติ เทวา ตาวติํสา…เป…. สนฺติ เทวา ปรนิมฺมิตวสวตฺติโน, สนฺติ เทวา ตตุตฺตริ’’นฺติ เอวํ เทวานํ อตฺถิภาวํ น ชานาสิ, เยน เอวํ วเทสีติฯ ตโต อตฺถิภาวํ ชานามิ, มนุสฺสโลกํ ปน อาคจฺฉนฺติ นาคจฺฉนฺตีติ อิทํ ปุจฺฉโนฺต **ยทิ วา เต, ภเนฺต**ติ อาทิมาหฯ **สพฺยาพชฺฌา**ติ สทุกฺขา, สมุเจฺฉทปฺปหาเนน อปฺปหีนเจตสิกทุกฺขาฯ **อาคนฺตาโร**ติ อุปปตฺติวเสน อาคนฺตาโรฯ **อพฺยาพชฺฌา**ติ สมุจฺฉินฺนทุกฺขาฯ **อนาคนฺตาโร**ติ อุปปตฺติวเสน อนาคนฺตาโรฯ

๓๘๑. **ปโหตี**ติ สโกฺกติฯ ราชา หิ ปุญฺญวนฺตมฺปิ ลาภสกฺการสมฺปนฺนํ ยถา น โกจิ อุปสงฺกมติ, เอวํ กโรโนฺต ตมฺหา ฐานา จาเวตุํ สโกฺกติฯ ตํ อปุญฺญวนฺตมฺปิ สกลคามํ ปิณฺฑาย จริตฺวา ยาปนมตฺตํ อลภนฺตํ ยถา ลาภสกฺการสมฺปโนฺน โหติ, เอวํ กโรโนฺต ตมฺหา ฐานา จาเวตุํ สโกฺกติฯ พฺรหฺมจริยวนฺตมฺปิ อิตฺถีหิ สทฺธิํ สมฺปโยเชตฺวา สีลวินาสํ ปาเปโนฺต พลกฺกาเรน วา อุปฺปพฺพาเชโนฺต ตมฺหา ฐานา จาเวตุํ สโกฺกติฯ อพฺรหฺมจริยวนฺตมฺปิ สมฺปนฺนกามคุณํ อมจฺจํ พนฺธนาคารํ ปเวเสตฺวา อิตฺถีนํ มุขมฺปิ ปสฺสิตุํ อเทโนฺต ตมฺหา ฐานา จาเวติ นามฯ รฎฺฐโต ปน ยํ อิจฺฉติ, ตํ ปพฺพาเชติ นามฯ

ทสฺสนายปิ นปฺปโหนฺตีติ กามาวจเร ตาว อพฺยาพชฺฌ เทเว สพฺยาพชฺฌา เทวา จกฺขุวิญฺญาณทสฺสนายปิ นปฺปโหนฺติฯ กสฺมา? อรหโต ตตฺถ ฐานาภาวโตฯ รูปาวจเร ปน เอกวิมานสฺมิํเยว ติฏฺฐนฺติ จ นิสีทนฺติ จาติ จกฺขุวิญฺญาณทสฺสนาย ปโหนฺติ, เอเตหิ ทิฏฺฐํ ปน สลฺลกฺขิตํ ปฏิวิทฺธํ ลกฺขณํ ทฏฺฐุํ สลฺลกฺขิตุํ ปฏิวิชฺฌิตุํ น สโกฺกนฺตีติ ญาณจกฺขุนา ทสฺสนาย นปฺปโหนฺติ, อุปริเทเว จ จกฺขุวิญฺญาณทสฺสเนนาปีติฯ

๓๘๒. **โก นาโม อยํ, ภเนฺต**ติ ราชา เถรํ ชานโนฺตปิ อชานโนฺต วิย ปุจฺฉติฯ กสฺมา? ปสํสิตุกามตายฯ **อานนฺทรูโป**ติ อานนฺทสภาโวฯ พฺรหฺมปุจฺฉาปิ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ **อถ โข อญฺญตโร ปุริโส**ติ สา กิร กถา วิฑูฑเภเนว กถิตา, เต ‘‘ตยา กถิตา, ตยา กถิตา’’ติ กุปิตา อญฺญมญฺญํ อิมสฺมิํเยว ฐาเน อตฺตโน อตฺตโน พลกายํ อุฏฺฐาเปตฺวา กลหมฺปิ กเรยฺยุนฺติ นิวารณตฺถํ โส ราชปุริโส เอตทโวจฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวฯ อยํ ปน เทสนา เนยฺยปุคฺคลสฺส วเสน นิฏฺฐิตาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

กณฺณกตฺถลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

จตุตฺถวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. พฺราหฺมณวโคฺค

๑. พฺรหฺมายุสุตฺตวณฺณนา

๓๘๓. **เอวํ เม สุต**นฺติ พฺรหฺมายุสุตฺตํฯ ตตฺถ **มหตา ภิกฺขุสเงฺฆน สทฺธิ**นฺติ **มหตา**ติ คุณมหเตฺตนปิ มหตา, สงฺขฺยามหเตฺตนปิฯ โส หิ ภิกฺขุสเงฺฆ คุเณหิปิ มหา อโหสิ อปฺปิจฺฉตาทิคุณสมนฺนาคตตฺตา, สงฺขฺยายปิ มหา ปญฺจสตสงฺขฺยตฺตาฯ ภิกฺขูนํ สเงฺฆน **ภิกฺขุสเงฺฆน,** ทิฎฺฐิสีลสามญฺญสงฺฆาตสงฺขาเตน สมณคเณนาติ อโตฺถฯ **สทฺธิ**นฺติ เอกโตฯ **ปญฺจมเตฺตหิ ภิกฺขุสเตหี**ติ ปญฺจ มตฺตา เอเตสนฺติ ปญฺจมตฺตานิฯ มตฺตาติ ปมาณํ วุจฺจติ, ตสฺมา ยถา โภชเน มตฺตญฺญูติ วุเตฺต โภชเน มตฺตํ ชานาติ ปมาณํ ชานาตีติ อโตฺถ โหติ, เอวมิธาปิ เตสํ ภิกฺขุสตานํ ปญฺจมตฺตา ปญฺจปมาณนฺติ เอวมโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ ภิกฺขูนํ สตานิ ภิกฺขุสตานิฯ เตหิ **ปญฺจมเตฺตหิ ภิกฺขุสเตหิ**ฯ

วีสวสฺสสติโกติ วีสาธิกวสฺสสติโกฯ **ติณฺณํ เวทาน**นฺติ อิรุเวทยชุเวทสามเวทานํฯ โอฎฺฐปหตกรณวเสน ปารํ คโตติ **ปารคู**ฯ สห นิฆณฺฑุนา จ เกฎุเภน จ **สนิฆณฺฑุเกฎุภานํ,** **นิฆณฺฑู**ติ นามนิฆณฺฑุรุกฺขาทีนํ เววจนปฺปกาสกํ สตฺถํฯ **เกฎุภ**นฺติ กิริยากปฺปวิกโปฺป กวีนํ อุปการาย สตฺถํฯ สห อกฺขรปฺปเภเทน **สกฺขรปฺปเภทานํฯ อกฺขรปฺปเภโท**ติ สิกฺขา จ นิรุตฺติ จฯ **อิติหาสปญฺจมาน**นฺติ อาถพฺพณเวทํ จตุตฺถํ กตฺวา ‘‘อิติห อาส อิติห อาสา’’ติ อีทิสวจนปฺปฎิสํยุโตฺต ปุราณกถาสงฺขาโต อิติหาโส ปญฺจโม เอเตสนฺติ อิติหาสปญฺจมา, เตสํ **อิติหาสปญฺจมานํ**ฯ ปทญฺจ ตทวเสสญฺจ พฺยากรณํ อธียติ ปเวเทติ จาติ **ปทโก เวยฺยากรโณ**ฯ **โลกายตํ** วุจฺจติ วิตณฺฑวาทสตฺถํฯ **มหาปุริสลกฺขณ**นฺติ มหาปุริสานํ พุทฺธาทีนํ ลกฺขณทีปกํ ทฺวาทสสหสฺสคนฺถปฺปมาณํ สตฺถํ, ยตฺถ โสฬสสหสฺสคาถาปริมาณาย **พุทฺธมนฺตา** นาม อเหสุํ, เยสํ วเสน ‘‘อิมินา ลกฺขเณน สมนฺนาคตา พุทฺธา นาม โหนฺติ, อิมินา ปเจฺจกพุทฺธา นาม โหนฺติ, อิมินา เทฺว อคฺคสาวกา, อสีติมหาสาวกา, พุทฺธมาตา, พุทฺธปิตา, อคฺคุปฎฺฐาโก, อคฺคุปฎฺฐายิกา, ราชา จกฺกวตฺตี’’ติ อยํ วิเสโส ญายติฯ **อนวโย**ติ อิเมสุ โลกายตมหาปุริสลกฺขเณสุ อนูโน ปริปูรการี, อวโย น โหตีติ วุตฺตํ โหติฯ อวโย นาม โย ตานิ อตฺถโต จ คนฺถโต จ สนฺธาเรตุํ น สโกฺกติฯ **อโสฺสสิ โข**ติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ สิยา, ตํ สาเลยฺยกสุเตฺต (ม. นิ. ๑.๔๓๙ อาทโย) วุตฺตเมวฯ

๓๘๔. **อยํ ตาตา**ติ อยํ มหลฺลกตาย คนฺตุํ อสโกฺกโนฺต มาณวํ อามเนฺตตฺวา เอวมาหฯ อปิจ เอส พฺราหฺมโณ จิเนฺตสิ ‘‘อิมสฺมิํ โลเก ‘อหํ พุโทฺธ อหํ พุโทฺธ’ติ อุคฺคตสฺส นามํ คเหตฺวา พหู ชนา วิจรนฺติ, ตสฺมา น เม อนุสฺสวมเตฺตเนว อุปสงฺกมิตุํ ยุตฺตํฯ เอกจฺจญฺหิ อุปสงฺกมนฺตสฺส อปกฺกมนมฺปิ ครุ โหติ, อนโตฺถปิ อุปฺปชฺชติฯ ยํนูนาหํ มม อเนฺตวาสิกํ เปเสตฺวา ‘พุโทฺธ วา โน วา’ติ ชานิตฺวา อุปสงฺกเมยฺย’’นฺติ ตสฺมา มาณวํ อามเนฺตตฺวา ‘‘อยํ ตาตา’’ติอาทิมาหฯ **ตํ ภวนฺต**นฺติ ตสฺส ภวโตฯ **ตถา สนฺตํเยวา**ติ ตถา สโตเยวฯ อิทญฺหิ อิตฺถมฺภูตาขฺยานเตฺถ อุปโยควจนํฯ **ยถา กถํ ปนาหํ, โภ**ติ เอตฺถ กถํ ปนาหํ, โภ, ตํ ภวนฺตํ โคตมํ ชานิสฺสามิ, ยถา สกฺกา โส ญาตุํ, ตถา เม อาจิกฺขาติ อโตฺถฯ **ยถา**ติ วา นิปาตมตฺตเมเวตํฯ **กถ**นฺติ อยํ อาการปุจฺฉา, เกนาการนาหํ ภวนฺตํ โคตมํ ชานิสฺสามีติ อโตฺถฯ

เอวํ วุเตฺต กิร นํ อุปชฺฌาโย – ‘‘กิํ ตฺวํ, ตาต, ปถวิยํ ฐิโต ปถวิํ น ปสฺสามีติ วิย จนฺทิมสูริยานํ โอภาเส ฐิโต จนฺทิมสูริเย น ปสฺสามีติ วิย วทสี’’ติอาทีนิ วตฺวา ชานนาการํ ทเสฺสโนฺต **อาคตานิ โข ตาตา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **มเนฺตสู**ติ เวเทสุฯ ตถาคโต กิร อุปฺปชฺชิสฺสตีติ ปฎิก

เจฺจว สุทฺธาวาสา เทวา เวเทสุ ลกฺขณานิ ปกฺขิปิตฺวา ‘‘พุทฺธมนฺตา นาม เอเต’’ติ พฺราหฺมณเวเสน เวเท วาเจนฺติ ‘‘ตทนุสาเรน มเหสกฺขา สตฺตา ตถาคตํ ชานิสฺสนฺตี’’ติฯ เตน ปุพฺเพ เวเทสุ มหาปุริสลกฺขณานิ อาคจฺฉนฺติฯ ปรินิพฺพุเต ปน ตถาคเต อนุกฺกเมน อนฺตรธายนฺติ, เตน เอตรหิ นตฺถิฯ **มหาปุริสสฺสา**ติ ปณิธิสมาทานญาณกรุณาทิคุณมหโต ปุริสสฺสฯ **เทฺวเยว คติโย**ติ เทฺว เอว นิฏฺฐา ฯ กามญฺจายํ คติสโทฺท – ‘‘ปญฺจ โข อิมา , สาริปุตฺต, คติโย’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๑๕๓) ภวเภเท วตฺตติ, ‘‘คติ มิคานํ ปวน’’นฺติอาทีสุ (ปริ. ๓๓๙) นิวาสฏฺฐาเน, ‘‘เอวํ อธิมตฺตคติมโนฺต’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๑๖๑) ปญฺญาย, ‘‘คติคต’’นฺติอาทีสุ วิสฏภาเว, อิธ ปน นิฏฺฐายํ วตฺตตีติ เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ เยหิ สมนฺนาคโต ราชา โหติ, น เตเหว พุโทฺธ โหติ, ชาติสามญฺญโต ปน ตานิเยว ตานีติ วุจฺจนฺติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘เยหิ สมนฺนาคตสฺสา’’ติฯ **สเจ อคารํ อชฺฌาวสตี**ติ ยทิ อคาเร วสติ, ราชา โหติ จกฺกวตฺตีฯ จตูหิ อจฺฉริยธเมฺมหิ สงฺคหวตฺถูหิ จ โลกํ รญฺชนโต **ราชา**ฯ จกฺกรตนํ วเตฺตติ, จตูหิ สมฺปตฺติจเกฺกหิ วเตฺตติ, เตหิ จ ปรํ วเตฺตติ, ปรหิตาย จ อิริยาปถจกฺกานํ วโตฺต เอตสฺมึ อตฺถีติ **จกฺกวตฺตี**ฯ เอตฺถ จ ราชาติ สามญฺญํ, จกฺกวตฺตีติ วิเสสนํฯ ธเมฺมน จรตีติ **ธมฺมิโก,** ญาเยน สเมน วตฺตตีติ อโตฺถฯ ธเมฺมน รชฺชํ ลภิตฺวา ราชา ชาโตติ **ธมฺมราชา**ฯ ปรหิตธมฺมกรเณน วา **ธมฺมิโก,** อตฺตหิตธมฺมกรเณน **ธมฺมราชา**ฯ จตุรนฺตาย อิสฺสโรติ **จาตุรโนฺต,** จตุสมุทฺทนฺตาย จตุพฺพิธทีปภูสิตาย จ ปถวิยา อิสฺสโรติ อโตฺถฯ อชฺฌตฺตํ โกปาทิปจฺจตฺถิเก พหิทฺธา จ สพฺพราชาโน วิเชสีติ **วิชิตาวีฯ ชนปทตฺถาวริยปฺปโตฺต**ติ ชนปเท ถาวรภาวํ ธุวภาวํ ปโตฺต, น สกฺกา เกนจิ จาเลตุํ, ชนปโท วา ตมฺหิ ถาวริยปฺปโตฺต อนุสฺสุโกฺก สกมฺมนิรโต อจโล อสมฺปเวธีติ ชนปทตฺถาวริยปฺปโตฺตฯ **เสยฺยถิท**นฺติ นิปาโต, ตสฺส ตานิ กตมานีติ อโตฺถฯ **จกฺกรตน**นฺติอาทีสุ จกฺกญฺจ ตํ รติชนนเฏฺฐน รตนญฺจาติ **จกฺกรตนํ**ฯ เอเสว นโย สพฺพตฺถฯ

อิเมสุ ปน รตเนสุ อยํ จกฺกวตฺติราชา จกฺกรตเนน อชิตํ ชินาติ, หตฺถิอสฺสรตเนหิ วิชิเต ยถาสุขํ อนุวิจรติ, ปริณายกรตเนน วิชิตมนุรกฺขติ, เสเสหิ อุปโภคสุขมนุภวติฯ ปฐเมน จสฺส อุสฺสาหสตฺติโยโค, หตฺถิอสฺสคหปติรตเนหิ ปภุสตฺติโยโค, ปจฺฉิเมน มนฺตสตฺติโยโค สุปริปุโณฺณ โหติ, อิตฺถิมณิรตเนหิ ติวิธสตฺติโยคผลํฯ โส อิตฺถิมณิรตเนหิ โภคสุขมนุภวติ, เสเสหิ อิสฺสริยสุขํฯ วิเสสโต จสฺส ปุริมานิ ตีณิ อโทสกุสลมูลชนิตกมฺมานุภาเวน สมฺปชฺชนฺติ, มชฺฌิมานิ อโลภกุสลมูลชนิตกมฺมานุภาเวน, ปจฺฉิมเมกํ อโมหกุสลมูลชนิตกมฺมานุภาเวนาติ เวทิตพฺพํฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน โพชฺฌงฺคสํยุเตฺต รตนสุตฺตสฺส (สํ. นิ. ๕.๒๒๒-๒๒๓) อุปเทสโต คเหตโพฺพฯ อปิจ พาลปณฺฑิตสุเตฺตปิ (ม. นิ. ๓.๒๕๕) อิเมสํ รตนานํ อุปฺปตฺติกฺกเมน สทฺธึ วณฺณนา อาคมิสฺสติฯ

ปโรสหสฺสนฺติ อติเรกสหสฺสํฯ **สูรา**ติ อภีรุกชาติกาฯ **วีรงฺครูปา**ติ เทวปุตฺตสทิสกายา, เอวํ ตาว เอเก วณฺณยนฺติ, อยํ ปเนตฺถ สภาโว – **วีรา**ติ อุตฺตมสูรา วุจฺจนฺติฯ วีรานํ องฺคํ วีรงฺคํ, วีรการณํ วีริยนฺติ วุตฺตํ โหติฯ วีรงฺคํ รูปํ เอเตสนฺติ **วีรงฺครูปา,** วีริยมยสรีรา วิยาติ วุตฺตํ โหติฯ **ปรเสนปฺปมทฺทนา**ติ สเจ ปฏิมุขํ ติเฏฺฐยฺย ปรเสนา, ตํ มทฺทิตุํ สมตฺถาติ อธิปฺปาโยฯ **ธเมฺมนา**ติ ‘‘ปาโณ น หนฺตโพฺพ’’ติอาทินา ปญฺจสีลธเมฺมนฯ

อรหํ โหติ สมฺมาสมฺพุโทฺธ โลเก วิวฏฺฏจฺฉโทติ เอตฺถ ราคโทสโมหมานทิฏฺฐิอวิชฺชาทุจฺจริตฉทเนหิ สตฺตหิ ปฏิจฺฉเนฺน กิเลสนฺธการโลเก ตํ ฉทนํ วิวเฏฺฏตฺวา สมนฺตโต สญฺชาตาโลโก หุตฺวา ฐิโตติ **วิวฏฺฏจฺฉโท**ฯ ตตฺถ ปฐเมน ปเทน ปูชารหตา, ทุติเยน ตสฺสา เหตุ ยสฺมา สมฺมาสมฺพุโทฺธติ, ตติเยน พุทฺธตฺตเหตุภูตา วิวฏฺฏจฺฉทตา วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ อถ วา วิวโฏฺฏ จ วิจฺฉโท จาติ **วิวฏฺฏจฺฉโท,** วฏฺฏรหิโต ฉทนรหิโต จาติ วุตฺตํ โหติฯ เตน อรหํ วฏฺฏา

ภาเวน, สมฺมาสมฺพุโทฺธ ฉทนาภาเวนาติ เอวํ ปุริมปททฺวยเสฺสว เหตุทฺวยํ วุตฺตํ โหติฯ ทุติยเวสารเชฺชน เจตฺถ ปุริมสิทฺธิ, ปฐเมน ทุติยสิทฺธิ, ตติยจตุเตฺถหิ ตติยสิทฺธิ โหติฯ ปุริมญฺจ ธมฺมจกฺขุํ, ทุติยํ พุทฺธจกฺขุํ, ตติยํ สมนฺตจกฺขุํ สาเธตีติปิ เวทิตพฺพํฯ **ตฺวํ มนฺุตานํ ปฎิคฺคเหตา**ติ อิมินาสฺส สูรภาวํ ชเนติฯ

๓๘๕. โสปิ ตาย อาจริยกถาย ลกฺขเณสุ วิคตสโมฺมโห เอโกภาสชาโต วิย พุทฺธมเนฺต สมฺปสฺสมาโน **เอวํ, โภ**ติ อาหฯ ตสฺสโตฺถ – ยถา, โภ, มํ ตฺวํ วทสิ, เอวํ กริสฺสามีติฯ **สมเนฺนสี**ติ คเวสิ, เอกํ เทฺวติ วา คณยเนฺต สมานยิฯ **อทฺทสา โข**ติ กถํ อทฺทส? พุทฺธานญฺหิ นิสิเนฺนานํ วา นิปเนฺนานํ วา โกจิ ลกฺขณํ ปริเยสิตุํ น สโกฺกติ, ฐิตานํ ปน จงฺกมเนฺตานํ วา สโกฺกติฯ ตสฺมา ลกฺขณปริเยสนตฺถํ อาคตํ ทิสฺวา พุทฺธา อุฎฺฐายาสนา ติฎฺฐนฺติ วา จงฺกมํ วา อธิฎฺฐหนฺติฯ อิติ ลกฺขณทสฺสนานุรูเป อิริยาปเถ วตฺตมานสฺส อทฺทสฯ **เยภุเยฺยนา**ติ ปาเยน, พหุกานิ อทฺทส, อปฺปานิ น อทฺทสาติ อโตฺถฯ ตโต ยานิ น อทฺทส, เตสํ ทีปนตฺถํ วุตฺตํ **ฐเปตฺวา เทฺว**ติฯ **กงฺขตี**ติ ‘‘อโห วต ปเสฺสยฺย’’นฺติ ปตฺถนํ อุปฺปาเทติฯ **วิจิกิจฺฉตี**ติ ตโต ตโต ตานิ วิจินโนฺต กิจฺฉติ น สโกฺกติ ทฎฺฐุํฯ **นาธิมุจฺจตี**ติ ตาย วิจิกิจฺฉาย สนฺนิฎฺฐานํ น คจฺฉติฯ **น สมฺปสีทตี**ติ ตโต ‘‘ปริปุณฺณลกฺขโณ อย’’นฺติ ภควติ ปสาทํ นาปชฺชติฯ กงฺขาย วา ทุพฺพลา วิมติ วุตฺตา, วิจิกิจฺฉาย มชฺฌิมา, อนธิมุจฺจนตาย พลวตี, อสมฺปสาเทน เตหิ ตีหิ ธเมฺมหิ จิตฺตสฺส กาลุสฺสิยภาโวฯ **โกโสหิเต**ติ วตฺถิโกเสน ปฎิจฺฉเนฺนฯ **วตฺถคุเยฺห**ติ องฺคชาเตฯ ภควโต หิ วารณเสฺสว โกโสหิตวตฺถคุยฺหํ สุวณฺณวณฺณํ ปทุมคพฺภสมานํ, ตํ โส วตฺถปฎิจฺฉนฺนตฺตา, อโนฺตมุขคตาย จ ชิวฺหาย ปหูตภาวํ อสลฺลเกฺขโนฺต เตสุ ทฺวีสุ ลกฺขเณสุ กงฺขี อโหสิ วิจิกิจฺฉีฯ

อถ โข ภควาติ อถ ภควา จิเนฺตสิ – ‘‘สจาหํ อิมสฺส เอตานิ เทฺว ลกฺขณานิ น ทเสฺสสฺสามิ, นิกฺกงฺโข น ภวิสฺสติฯ เอตสฺส กงฺขาย สติ อาจริโยปิสฺส นิกฺกงฺโข น ภวิสฺสติ, อถ มํ ทสฺสนาย น อาคมิสฺสติ, อนาคโต ธมฺมํ น โสสฺสติ, ธมฺมํ อสุณโนฺต ตีณิ สามญฺญผลานิ น สจฺฉิกริสฺสติฯ เอตสฺมิํ ปน นิกฺกเงฺข อาจริโยปิสฺส นิกฺกงฺโข มํ อุปสงฺกมิตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ตีณิ สามญฺญผลานิ สจฺฉิกริสฺสติฯ เอตทตฺถํเยว จ มยา ปารมิโย ปูริตาฯ ทเสฺสสฺสามิสฺส ตานิ ลกฺขณานี’’ติฯ

ตถารูปํ อิทฺธาภิสงฺขารมกาสิฯ กถํรูปํ? กิเมตฺถ อเญฺญน วตฺตพฺพํ? วุตฺตเมตํ นาคเสนเตฺถเรเนว มิลินฺทรญฺญา ปุเฎฺฐน –

อาห จ ทุกฺกรํ, ภเนฺต นาคเสน, ภควตา กตนฺติฯ กิํ มหาราชาติ? มหาชเนน หิริกรโณกาสํ พฺรหฺมายุพฺราหฺมณสฺส จ อเนฺตวาสิอุตฺตรสฺส จ พาวริยสฺส อเนฺตวาสีนํ โสฬสพฺราหฺมณานญฺจ เสลสฺส จ พฺราหฺมณสฺส อเนฺตวาสีนํ ติสตมาณวานญฺจ ทเสฺสสิ, ภเนฺตติฯ น, มหาราช, ภควา คุยฺหํ ทเสฺสติ, ฉายํ ภควา ทเสฺสติ, อิทฺธิยา อภิสงฺขริตฺวา นิวาสนนิวตฺถํ กายพนฺธนพทฺธํ จีวรปารุตํ ฉายารูปกมตฺตํ ทเสฺสสิ มหาราชาติฯ ฉายํ ทิเฎฺฐ สติ ทิโฎฺฐเยวฯ นนุ, ภเนฺตติ? ติฎฺฐเตตํ, มหาราช, หทยรูปํ ทิสฺวา พุชฺฌนกสโตฺต ภเวยฺย, หทยมํสํ นีหริตฺวา ทเสฺสยฺย สมฺมาสมฺพุโทฺธติฯ กโลฺลสิ, ภเนฺต นาคเสนาติฯ

นินฺนาเมตฺวาติ นีหริตฺวาฯ **อนุมสี**ติ กถินสูจิํ วิย กตฺวา อนุมชฺชิฯ ตถา กรเณน เจตฺถ มุทุภาโว, กณฺณโสตานุมสเนน ทีฆภาโว, นาสิกโสตานุมสเนน ตนุภาโว, นลาฎจฺฉาทเนน ปุถุลภาโว ปกาสิโตติ เวทิตโพฺพฯ **อุโภปิ กณฺณโสตานี**ติอาทีสุ เจตฺถ พุทฺธานํ กณฺณโสเตสุ มลํ วา ชลฺลิกา วา นตฺถิ, โธวิตฺวา ฐปิตรชตปนาฬิกา วิย โหนฺติ, ตถา นาสิกโสเตสุ, ตานิปิ หิ สุปริกมฺมกตกญฺจนปนาฬิกา วิย จ มณิปนาฬิกา วิย จ โหนฺติฯ ตสฺมา ชิวฺหํ นีหริตฺวา

กถินสูจึ วิย กตฺวา มุขปริยเนฺต อุปสํหรนฺโต ทกฺขิณกณฺณโสตํ ปเวเสตฺวา ตโต นีหริตฺวา วามกณฺณโสตํ ปเวเสสิ, ตโต นีหริตฺวา ทกฺขิณนาสิกโสตํ ปเวเสตฺวา ตโต นีหริตฺวา วามนาสิกโสตํ ปเวเสสิ, ตโต นีหริตฺวา ปุถุลภาวํ ทเสฺสนฺโต รตฺตวลาหเกน อฑฺฒจนฺทํ วิย จ สุวณฺณปตฺตํ วิย จ รตฺตกมฺพลปฏเลน วิชฺชุโชตสทิสาย ชิวฺหาย เกวลกปฺปํ นลาฏมณฺฑลํ ปฏิจฺฉาเทสิฯ

ยํนูนาหนฺติ กสฺมา จินฺเตสิ? อหญฺหิ มหาปุริสลกฺขณานิ สมเนฺนสิตฺวา คโต ''ทิฏฺฐานิ เต, ตาต, มหาปุริสลกฺขณานี''ติ อาจริเยน ปุจฺฉิโต ''อาม, อาจริยา''ติ วตฺตุํ สกฺขิสฺสามิฯ สเจ ปน มํ ''กิริยากรณมสฺส กีทิส''นฺติ ปุจฺฉิสฺสติ , ตํ วตฺตุํ น สกฺขิสฺสามิ, น ชานามีติ วุเตฺต ปน อาจริโย กุชฺฌิสฺสติ ''นนุ ตฺวํ มยา สพฺพเมฺปตํ ชานนตฺถาย เปสิโต, กสฺมา อชานิตฺวา อาคโตสี''ติ, ตสฺมา ยนฺนูนาหนฺติ จินฺเตตฺวา อนุพนฺธิฯ ภควา นฺหานฏฺฐานํ มุขโธวนฏฺฐานํ สรีรปฏิชคฺคนฏฺฐานํ ราชราชมหามตฺตาทีนํ โอโรเธหิ สทฺธิํ ปริวาเรตฺวา นิสินฺนฏฺฐานนฺติ อิมานิ จตฺตาริ ฐานานิ ฐเปตฺวา เสสฏฺฐาเนสุ อนฺตมโส เอกคนฺธกุฏิยมฺปิ โอกาสมกาสิฯ

คจฺฉเนฺต คจฺฉเนฺต กาเล – ''อยํ กิร พฺรหฺมายุพฺราหฺมณสฺส มาณโว อุตฺตโร นาม 'พุโทฺธ วา โน วา'ติ ตถาคตสฺส พุทฺธภาวํ วีมํสเนฺต จรติ, พุทฺธวีมํสโก นามาย''นฺติ ปากโฏ ชาโตฯ ยมฺหิ ยมฺหิ ฐาเน พุทฺธา วสนฺติ, ปญฺจ กิจฺจานิ กตาเนว โหนฺติ, ตานิ เหฏฺฐา ทสฺสิตาเนวฯ ตตฺถ ปจฺฉาภตฺตํ อลงฺกตธมฺมาสเน นิสีทิตฺวา ทนฺตขจิตํ จิตฺตพีชนิํ คเหตฺวา มหาชนสฺส ธมฺมํ เทเสเนฺต ภควติ อุตฺตโรปิ อวิทูเร นิสีทติฯ ธมฺมสฺสวนปริโยสาเน สทฺธา มนุสฺสา สฺวาตนาย ภควนฺตํ นิมเนฺตตฺวา มาณวมฺปิ อุปสงฺกมิตฺวา เอวํ วทนฺติ – ''ตาต, อเมฺหหิ ภควา นิมนฺติโต, ตฺวมฺปิ ภควตา สทฺธิํ อาคนฺตฺวา อมฺหากํ เคเห ภตฺตํ คเณฺหยฺยาสี''ติฯ ปุนทิวเส ตถาคโต ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต คามํ ปวิสติ, อุตฺตโรปิ ปทวาเร ปทวาเร ปริคฺคณฺหเนฺต ปทานุปทิโก อนุพนฺธติฯ กุลเคหํ ปวิฏฺฐกาเล ทกฺขิโณทกคฺคหณํ อาทิํ กตฺวา สพฺพํ โอโลเกเนฺต นิสีทติฯ ภตฺตกิจฺจาวสาเน ตถาคตสฺส ปตฺตํ ภูมิยํ ฐเปตฺวา นิสินฺนกาเล มาณวกสฺส ปาตราสภตฺตํ สเชฺชนฺติฯ โส เอกมเนฺต นิสิโนฺน ภุญฺชิตฺวา ปุน อาคนฺตฺวา สตฺถุ สนฺติเก ฐตฺวา ภตฺตานุโมทนํ สุตฺวา ภควตา สทฺธิํเยว วิหารํ คจฺฉติฯ

ตตฺถ ภควา ภิกฺขูนํ ภตฺตกิจฺจปริโยสานํ อาคเมเนฺต คนฺธมณฺฑลมาเฬ นิสีทติฯ ภิกฺขูหิ ภตฺตกิจฺจํ กตฺวา ปตฺตจีวรํ ปฏิสาเมตฺวา อาคมฺม วนฺทิตฺวา กาเล อาโรจิเต ภควา คนฺธกุฏิํ ปวิสติ, มาณโวปิ ภควตา สทฺธิํเยว คจฺฉติฯ ภควา ปริวาเรตฺวา อาคตํ ภิกฺขุสงฺฆํ คนฺธกุฏิปฺปมุเข ฐิโต โอวทิตฺวา อุโยฺยเชตฺวา คนฺธกุฏิํ ปวิสติ, มาณโวปิ ปวิสติฯ ภควา ขุทฺทกมเญฺจ อปฺปมตฺตกํ กาลํ นิสีทติ, มาณโวปิ อวิทูเร โอโลเกเนฺต นิสีทติฯ ภควา มุหุตฺตํ นิสีทิตฺวา สีโสกฺกมนํ ทเสฺสติ, – ''โภโต โคตมสฺส วิหารเวลา ภวิสฺสตี''ติ มาณโว คนฺธกุฏิทฺวารํ ปิทหเนฺต นิกฺขมิตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทติฯ มนุสฺสา ปุเรภตฺตํ ทานํ ทตฺวา ภุตฺตปาตราสา สมาทินฺนอุโปสถงฺคา สุทฺธุตฺตราสงฺคา มาลาคนฺธาทิหตฺถา ธมฺมํ สุณิสฺสามาติ วิหารํ อาคจฺฉนฺติ, จกฺกวตฺติโน ขนฺธาวารฏฺฐานํ วิย โหติฯ

ภควา มุหุตฺตํ สีหเสยฺยํ กเปฺปตฺวา วุฏฺฐาย ปุพฺพภาเคน ปริจฺฉินฺทิตฺวา สมาปตฺติํ สมาปชฺชติฯ สมาปตฺติโต วุฏฺฐาย มหาชนสฺส อาคตภาวํ ญตฺวา คนฺธกุฏิโต นิกฺขมฺม มหาชนปริวุโต คนฺธมณฺฑลมาฬํ คนฺตฺวา ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสนคโต ปริสาย ธมฺมํ เทเสติฯ มาณโวปิ อวิทูเร นิสีทิตฺวา – ''กิํ นุ โข สมโณ โคตโม เคหสฺสิตวเสน ปริสํ อุสฺสาเทเนฺต วา อปสาเทเนฺต วา ธมฺมํ เทเสติ, อุทาหุ โน''ติ อกฺขรกฺขรํ ปทํ ปทํ ปริคฺคณฺหาติฯ ภควา ตถาวิธํ กถํ อกเถตฺ

วาว กาลํ ญตฺวา เทสนํ นิฏฺฐาเปสิฯ มาณโว อิมินา นิยาเมน ปริคฺคณฺหนฺโต สตฺต มาเส เอก โต วิจริตฺวา ภควโต กายทฺวาราทีสุ อณุมตฺตมฺปิ อวกฺขลิตํ น อทฺทสฯ อนจฺฉริยเญฺจตํ, ยํ พุทฺธภูตสฺส มนุสฺสภูโต มาณโว น ปเสฺสยฺย, ยสฺส โพธิสตฺตภูตสฺส ฉพฺพสฺสานิ ปธานภูมิยํ อมนุสฺสภูโต มาโร เทวปุโตฺต เคหสฺสิตวิตกฺกมตฺตมฺปิ อทิสฺวา พุทฺธภูตํ เอกสํวจฺฉรํ อนุ พนฺธิตฺวา กิญฺจิ อปสฺสโนฺต –

> ‘‘สตฺต วสฺสานิ ภควนฺตํ, อนุพนฺธึ ปทาปทํ;
> โอตารํ นาธิคจฺฉิสฺสํ, สมฺพุทฺธสฺส สตีมโต’’ติฯ (สุ. นิ. ๔๔๘) –

อาทิคาถาโย วตฺวา ปกฺกามิฯ ตโต มาณโว จิเนฺตสิ – ‘‘อหํ ภวนฺตํ โคตมํ สตฺต มาเส อนุพนฺ ธมาโน กิญฺจิ วชฺชํ น ปสฺสามิฯ สเจ ปนาหํ อเญฺญปิ สตฺต มาเส สตฺต วา วสฺสานิ วสฺสสตํ วา วสฺสสหสฺสํ วา อนุพเนฺธยฺยํ, เนวสฺส วชฺชํ ปเสฺสยฺยํฯ อาจริโย โข ปนสฺส เม มหลฺลโก, โยค เกฺขมํ นาม น สกฺกา ชานิตุํฯ สมณสฺส โคตมสฺส สภาวคุเณเนว พุทฺธภาวํ วตฺวา มยฺหํ อาจริย สฺส อาโรเจสฺสามี’’ติ ภควนฺตํ อาปุจฺฉิตฺวา ภิกฺขุสงฺฆํ วนฺทิตฺวา นิกฺขมิฯ

อาจริยสฺส สนฺติกญฺจ ปน คนฺตฺวา – ‘‘กจฺจิ, ตาต อุตฺตร, ตํ ภวนฺตํ โคตมํ ตถาสนฺตํเยว ส โทฺท อพฺภุคฺคโต’’ติ ปุจฺฉิโต, ‘‘อาจริย, กึ วเทสิ? จกฺกวาฬํ อติสมฺพาธํ, ภวคฺคํ อตินีจํ, ตสฺส หิ, โภโต โคตมสฺส อากาสํ วิย อปริยโนฺต คุณคโณฯ ตถาสนฺตํเยว, โภ, ตํ ภวนฺตํ โคตม’’นฺติ อาทีนิ วตฺวา ยถาทิฏฺฐานิ ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณานิ ปฏิปาฏิยา อาจิกฺขิตฺวา กิริยสมาจารํ อาจิกฺขิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อถ โข อุตฺตโร มาณโว…เป.… เอทิโส จ เอทิโส จ ภวํ โคตโม ตโต จ ภิโยฺย’’ติฯ

๓๘๖. ตตฺถ **สุปฺปติฏฺฐิตปาโท**ติ ยถา หิ อเญฺญสํ ภูมิยํ ปาทํ ฐเปนฺตานํ อคฺคตลํ วา ปณฺหิ วา ปสฺสํ วา ปฐมํ ผุสติ, เวมชฺฌํ วา ปน ฉิทฺทํ โหติ, อุกฺขิปนฺตานมฺปิ อคฺคตลาทีสุ เอก โกฏฺฐาโสว ปฐมํ อุฎฺฐหติ, น เอวํ ตสฺสฯ ตสฺส ปน สุวณฺณปาทุกตลํ วิย เอกปฺปหาเรเนว สกลํ ปาทตลํ ภูมึ ผุสติ, ภูมิโต อุฎฺฐหติฯ ตสฺมา ‘‘สุปฺปติฏฺฐิตปาโท โข ปน โส ภวํ โคต โม’’ติ วทติฯ

ตตฺริทํ ภควโต สุปฺปติฏฺฐิตปาทตาย – สเจปิ หิ ภควา อเนกสตโปริสํ นรกํ อกฺกมิสฺสามี ติ ปาทํ นีหรติ, ตาวเทว นินฺนฏฺฐานํ วาตปูริตํ วิย กมฺมารภสฺตํ อุนฺนมิตฺวา ปถวีสมํ โหติ, อุนฺนตฏฺฐานมฺปิ อโนฺต ปวิสติฯ ทูเร อกฺกมิสฺสามีติ อภินีหรนฺตสฺส สิเนรุปฺปมาโณปิ ปพฺพโต เสทิตเวตฺตงฺกุโร วิย นมิตฺวา ปาทสมีปํ อาคจฺฉติฯ ตถา หิสฺส ยมกปาฏิหาริยํ กตฺวา ยุคนฺ ธรปพฺพตํ อกฺกมิสฺสามีติ ปาเท อภินีหรโต ปพฺพโต นมิตฺวา ปาทสมีปํ อาคโต, โส ตํ อกฺกมิตฺ วา ทุติยปาเทน ตาวตึสภวนํ อกฺกมิฯ น หิ จกฺกลกฺขเณน ปติฏฺฐาตพฺพฏฺฐานํ วิสมํ ภวิตุํ ส โกฺกติฯ ขาณุ วา กณฺฑโก วา สกฺขรกถลา วา อุจฺจารปสฺสาโว วา เขฬสิงฺฆาณิกาทีนิ วา ปุริม ตราว อปคจฺฉนฺติ, ตตฺถ ตเตฺถว จ ปถวึ ปวิสนฺติฯ ตถาคตสฺส หิ สีลเตเชน ปญฺญาเตเชน ธมฺม เตเชน ทสนฺนํ ปารมีนํ อานุภาเวน อยํ มหาปถวี สมา มุทุ ปุปฺผาภิกิณฺณา โหติฯ ตตฺร ตถาค โต สมํ ปาทํ นิกฺขิปติ, สมํ อุทฺธรติ, สพฺพาวเนฺตหิ ปาทตเลหิ ภูมึ ผุสติฯ

จกฺกานีติ ทฺวีสุ ปาเทสุ เทฺว จกฺกานิฯ เตสํ อรา จ เนมิ จ นาภิ จ ปาฬิยํ วุตฺตาวฯ **สพฺพาการปริปูรานี**ติ อิมินา ปน อยํ วิเสโส เวทิตโพฺพ – เตสํ กิร จกฺกานํ ปาทตลสฺส มเชฺฌ นาภิ ทิสฺสติ, นาภิปริจฺฉินฺนา วฏฺฏเลขา ทิสฺสติ, นาภิมุขปริเกฺขปปโฏฺฏ ทิสฺสติ, ปนาฬิมุขํ ทิสฺ

สติ, อรา ทิสฺสนฺติ, อเรสุ วฏฺฏเลขา ทิสฺสนฺติ, เนมี ทิสฺสนฺติ, เนมิมณิกา ทิสฺสนฺติฯ อิทํ ตาว ปาฬิอาคตเมวฯ

สมฺพหุลวาโร ปน อนาคโต, โส เอวํ ทฏฺฐโพฺพ – สตฺติ สิริ วโจฺฉ นนฺทิ โสวตฺติโก วฏํส โก วฑฺฒมานกํ มจฺฉยุคลํ ภทฺทปีฐํ องฺกุสํ โตมโร ปาสาโท โตรณํ เสตจฺฉตฺตํ ขโคฺค ตาล วณฺฏํ โมรหตฺถโก วาฬพีชนี อุณฺหีสํ ปโตฺต มณิ กุสุมทามํ นีลุปฺปลํ รตฺตุปฺปลํ เสตุปฺปลํ ปทุมํ ปุณฺฑรีกํ ปุณฺณฆโฏ ปุณฺณปาติ สมุโทฺท จกฺกวาโฬ หิมวา สิเนรุ จนฺทิมสูริยา นกฺขตฺตานิ จตฺ ตาโร มหาทีปา เทฺวปริตฺตทีปสหสฺสานิ, อนฺตมโส จกฺกวตฺติรโญฺญ ปริสํ อุปาทาย สโพฺพ จกฺ กลกฺขณเสฺสว ปริวาโรฯ

อายตปณฺหีติ ทีฆปณฺหิ, ปริปุณฺณปณฺหีติ อโตฺถฯ ยถา หิ อเญฺญสํ อคฺคปาโท ทีโฆ โหติ, ปณฺหิมตฺถเก ชงฺฆา ปติฏฺฐาติ, ปณฺหิ ตเจฺฉตฺวา ฐปิตา วิย โหติ, น เอวํ ตถาคตสฺส ฯ ตถาคตสฺส ปน จตูสุ โกฏฺฐาเสสุ เทฺว โกฏฺฐาสา อคฺคปาโท โหติ, ตติเย โกฏฺฐาเส ชงฺฆา ปติฏฺฐาติ, จตุเตฺถ โกฏฺฐาเส อารเคฺคน วเฏฺฏตฺวา ฐปิตา วิย รตฺตกมฺพเล เคณฺฑุกสทิสา ปณฺหิ โหติฯ

ทีฆงฺคุลีติ ยถา อเญฺญสํ กาจิ องฺคุลิ ทีฆา โหติ, กาจิ รสฺสา, น เอวํ ตถาคตสฺสฯ ตถาคตสฺส ปน มกฺกฏเสฺสว ทีฆหตฺถปาทงฺคุลิโย มูเล ถูลา อนุปุเพฺพน คนฺตฺวา อเคฺค ตนุกา นิยฺยาสเตเลน มทฺทิตฺวา วฏฺฏิตหริตาลวฏฺฏิสทิสา โหนฺติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ทีฆงฺคุลี’’ติฯ

มุทุตลุนหตฺถปาโทติ สปฺปิมเณฺฑ โอสาเทตฺวา ฐปิตํ สตวารวิหตกปฺปาสปฏลํ วิย มุทู, ชาตมตฺตกุมารสฺส วิย จ นิจฺจกาลํ ตลุนา จ หตฺถปาทา อสฺสาติ มุทุตลุนหตฺถปาโทฯ

ชาลหตฺถปาโทติ น จเมฺมน ปฏิพทฺธองฺคุลนฺตโรฯ เอทิโส หิ ผณหตฺถโก ปุริสโทเสน อุปหโต ปพฺพชฺชมฺปิ น ลภติฯ ตถาคตสฺส ปน จตโสฺส หตฺถงฺคุลิโย ปญฺจปิ ปาทงฺคุลิโย เอก ปฺปมาณา โหนฺติ, ตาสํ เอกปฺปมาณตฺตาย ยวลกฺขณํ อญฺญมญฺญํ ปฏิวิชฺฌิตฺวา ติฏฺฐติฯ อถสฺส หตฺถปาทา กุสเลน วฑฺฒกินา โยชิตชาลวาตปานสทิสา โหนฺติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ชาล หตฺถปาโท’’ติฯ

อุทฺธํ ปติฏฺฐิตโคปฺผกตฺตา อุสฺสงฺขา ปาทา อสฺสาติ **อุสฺสงฺขปาโท**ฯ อเญฺญสญฺหิ ปิฏฺฐิ ปาเท โคปฺผกา โหนฺติฯ เตน เตสํ ปาทา อาณิพทฺธา วิย ถทฺธา โหนฺติ, น ยถาสุขํ ปริวตฺตนฺ ติ, คจฺฉนฺตานํ ปาทตลานิ น ทิสฺสนฺติ ฯ ตถาคตสฺส ปน อภิรุหิตฺวา อุปริ โคปฺผกา ปติฏฺฐหนฺ ติฯ เตนสฺส นาภิโต ปฏฺฐาย อุปริมกาโย นาวาย ฐปิตสุวณฺณปฏิมา วิย นิจฺจโล โหติ, อโธกา โยว อิญฺชติฯ สุเขน ปาทา ปริวตฺตนฺติฯ ปุรโตปิ ปจฺฉโตปิ อุภยปเสฺสสุปิ ฐตฺวา ปสฺสนฺตานํ ปาทตลานิ ปญฺญายนฺติ, น หตฺถีนํ วิย ปจฺฉโตเยวฯ

เอณิชโงฺฆติ เอณิมิคสทิสชโงฺฆ มํสุสฺสเทน ปริปุณฺณชโงฺฆ, น เอกโต พทฺธปิณฺฑิ กมํโส , สมนฺตโต สมสณฺฐิเตน มํเสน ปริกฺขิตฺตาหิ สุวฏฺฏิตาหิ สาลิคพฺภสทิสาหิ ชงฺฆาหิ สมนฺนาคโตติ อโตฺถฯ

อโนนมโนฺตติ อนมโนฺตฯ เอเตนสฺส อขุชฺชอวามนภาโว ทีปิโตฯ อวเสสชนา หิ ขุชฺชา วา โหนฺติ วามนา วา, ขุชฺชานํ อุปริมกาโย อปริปุโณฺณ โหติ, วามนานํ เหฏฺฐิมกาโยฯ เต

อปริปุณฺณกายตฺตา น สโกฺกนฺติ อโนนมนฺตา ชณฺณุกานิ ปริมชฺชิตุํฯ ตถาคโต ปน ปริปุณฺณอุภยกายตฺตา สโกฺกติฯ

อุสภวารณาทีนํ วิย สุวณฺณปทุมกณฺณิกสทิเส โกเส โอหิตํ ปฏิจฺฉนฺนํ วตฺถคุยฺหํ อสฺสาติ **โกโสหิตวตฺถคุโยฺหฯ วตฺถคุยฺห**นฺติ วเตฺถน คูหิตพฺพํ องฺคชาตํ วุจฺจติฯ

สุวณฺณวโณฺณติ ชาติหิงฺคุลเกน มชฺชิตฺวา ทีปิทาฐาย ฆํสิตฺวา เครุกปริกมฺมํ กตฺวา ฐปิตฆนสุวณฺณรูปกสทิโสติ อโตฺถฯ เอเตนสฺส ฆนสินิทฺธสณฺหสรีรตํ ทเสฺสตฺวา ฉวิวณฺณทสฺสนตฺถํ **กญฺจนสนฺนิภตฺตโจ**ติ วุตฺตํ, ปุริมสฺส วา เววจนเมว เอตํฯ

รโชชลฺลนฺติ รโช วา มลํ วาฯ **น อุปลิมฺปตี**ติ น ลคฺคติ, ปทุมปลาสโต อุทกพินฺทุ วิย วิวฏฺฏติฯ หตฺถโธวนปาทโธวนาทีนิ ปน อุตุคฺคหณตฺถาย เจว ทายกานํ ปุญฺญผลตฺถาย จ พุทฺธา กโรนฺติ, วตฺตสีเสนาปิ จ กโรนฺติเยวฯ เสนาสนํ ปวิสเนฺตน หิ ภิกฺขุนา ปาเท โธวิตฺวา ปวิสิตพฺพนฺติ วุตฺตเมตํฯ

อุทฺธคฺคโลโมติ อาวฏฺฏปริโยสาเน อุทฺธคฺคานิ หุตฺวา มุขโสภํ อุโลฺลกยมานานิ วิย ฐิตานิ โลมานิ อสฺสาติ อุทฺธคฺคโลโมฯ

พฺรหฺมุชุคโตฺตติ พฺรหฺมา วิย อุชุคโตฺต, อุชุเมว อุคฺคตทีฆสรีโรฯ เยภุเยฺยน หิ สตฺตา ขเนฺธ กฏิยํ ชาณูสูติ ตีสุ ฐาเนสุ นมนฺติฯ เต กฏิยํ นมนฺตา ปจฺฉโต นมนฺติ, อิตเรสุ ทฺวีสุ ฐาเนสุ ปุรโตฯ ทีฆสรีรา ปเนเก ปสฺสวงฺกา โหนฺติ, เอเก มุขํ อุนฺนาเมตฺวา นกฺขตฺตานิ คณยนฺตา วิย จรนฺติ, เอเก อปฺปมํสโลหิตา สูลสทิสา โหนฺติ, ปเวธมานา คจฺฉนฺติฯ ตถาคโต ปน อุชุเมว อุคฺคนฺตฺวา ทีฆปฺปมาโณ เทวนคเร อุสฺสิตสุวณฺณโตรณํ วิย โหติฯ

สตฺตุสฺสโทติ เทฺว หตฺถปิฏฺฐิโย เทฺว ปาทปิฏฺฐิโย เทฺว อํสกูฏานิ ขโนฺธติ อิเมสุ สตฺตสุ ฐาเนสุ ปริปุณฺณมํสุสฺสโท อสฺสาติ สตฺตุสฺสโทฯ อเญฺญสํ ปน หตฺถปาทปิฏฺฐีสุ นฺหารุชาลา ปญฺญายนฺติ, อํสกูฏขเนฺธสุ อฏฺฐิโกฏิโย, เต มนุสฺสเปตา วิย ขายนฺติ, น ตถาคโตฯ ตถาคโต ปน สตฺตสุ ฐาเนสุ ปริปุณฺณมํสุสฺสทตฺตา นิคูฬฺหนฺหารุชาเลหิ หตฺถปิฏฺฐาทีหิ วฏฺฏฏฺตฺวา ฐปิตสุวณฺณวณฺณาลิงฺคสทิเสน ขเนฺธน สิลารูปกํ วิย จิตฺตกมฺมรูปกํ วิย จ ขายติฯ

สีหสฺส ปุพฺพทฺธํ วิย กาโย อสฺสาติ **สีหปุพฺพทฺธกาโย**ฯ สีหสฺส หิ ปุรตฺถิมกาโยว ปริปุโณฺณ โหติ, ปจฺฉิมกาโย อปริปุโณฺณฯ ตถาคตสฺส ปน สีหสฺส ปุพฺพทฺธกาโยว สโพฺพ กาโย ปริปุโณฺณฯ โสปิ สีหเสฺสว น ตตฺถ ตตฺถ วินตุนฺนตาทิวเสน ทุสฺสณฺฐิตวิสณฺฐิโต, ทีฆยุตฺตฐาเน ปน ทีโฆ, รสฺสกิสถูลอนุวฏฺฏิตยุตฺตฏฺฐาเนสุ ตถาวิโธว โหติฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘มนาปิเย จ โข, ภิกฺขเว, กมฺมวิปาเก ปจฺจุปฏฺฐิเต เยหิ อเงฺคหิ ทีเฆหิ โสภติ, ตานิ องฺคานิ ทีฆานิ สณฺฐหนฺติฯ เยหิ อเงฺคหิ รเสฺสหิ โสภติ, ตานิ องฺคานิ รสฺสานิ สณฺฐหนฺติฯ เยหิ อเงฺคหิ ถูเลหิ โสภติ, ตานิ องฺคานิ ถูลานิ สณฺฐหนฺติฯ เยหิ อเงฺคหิ กิเสหิ โสภติ, ตานิ องฺคานิ กิสานิ สณฺฐหนฺติฯ เยหิ อเงฺคหิ วเฏฺฏหิ โสภติ, ตานิ องฺคานิ วฏฺฏานิ สณฺฐหนฺตี’’ติฯ

อิติ นานาจิเตฺตน ปุญฺญจิเตฺตน จิตฺติโต ทสหิ ปารมีหิ สชฺชิโต ตถาคตสฺส อตฺตภาโว, ตสฺส โลเก สพฺพสิปฺปิโน วา อิทฺธิมโนฺต วา ปฏิรูปกมฺปิ กาตุํ น สโกฺกนฺติฯ

จิตนฺตรํโสติ อนฺตรํสํ วุจฺจติ ทฺวินฺนํ โกฏฺฏานมนฺตรํ, ตํ จิตํ ปริปุณฺณมสฺสาติ จิตนฺตรํโสฯ อเญฺญสญฺหิ ตํ ฐานํ นินฺนํ โหติ, เทฺว ปิฏฺฐิโกฏฺฏา ปาฏิเยกฺกํ ปญฺญายนฺติฯ ตถาคตสฺส ปน กฏิโต ปฏฺฐาย มํสปฏลํ ยาว ขนฺธา อุคฺคมฺม สมุสฺสิตสุวณฺณผลกํ วิย ปิฏฺฐึ ฉาเทตฺวา ปติฏฺฐิตํฯ

นิโคฺรธปริมณฺฑโลติ นิโคฺรโธ วิย ปริมณฺฑโลฯ ยถา ปณฺณาสหตฺถตาย วา สตหตฺถตาย วา สมกฺขนฺธสาโข นิโคฺรโธ ทีฆโตปิ วิตฺถารโตปิ เอกปฺปมาโณว โหติ, เอวํ กายโตปิ พฺยามโตปิ เอกปฺปมาโณฯ ยถา อเญฺญสํ กาโย วา ทีโฆ โหติ พฺยาโม วา, น เอวํ วิสมปฺปมาโณติ อโตฺถฯ เตเนว ‘‘ยาวตกฺวสฺส กาโย’’ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ยาวตโก อสฺสาติ **ยาวตกฺวสฺส**ฯ

สมวฏฺฏกฺขโนฺธติ สมวฏฺฏิตกฺขโนฺธฯ ยถา เอเก โกญฺจา วิย พกา วิย วราหา วิย จ ทีฆคลา วงฺกคลา ปุถุลคลา จ โหนฺติ, กถนกาเล สิราชาลํ ปญฺญายติ, มโนฺท สโร นิกฺขมติ, น เอวํ ตสฺสฯ ตถาคตสฺส ปน สุวฏฺฏิตสุวณฺณาลิงฺคสทิโส ขโนฺธ โหติ, กถนกาเล สิราชาลํ น ปญฺญายติ, เมฆสฺส วิย คชฺชโต สโร มหา โหติฯ

รสคฺคสคฺคีติ เอตฺถ รสํ คสนฺตีติ รสคฺคสา , รสหรณีนเมตํ อธิวจนํ, ตา อคฺคา อสฺสาติ รสคฺคสคฺคีฯ ตถาคตสฺส หิ สตฺต รสหรณิสหสฺสานิ อุทฺธคฺคานิ หุตฺวา คีวายเมว ปฏิมุกฺกานิฯ ติลผลมโตฺตปิ อาหาโร ชิวฺหเคฺค ฐปิโต สพฺพํ กายํ อนุผรติ, เตเนว มหาปธานํ ปทหนฺตสฺส เอกตณฺฑุลาทีหิปิ กาฬายยูสปสเตนาปิ กายสฺส ยาปนํ อโหสิฯ อเญฺญสํ ปน ตถา อภาวา น สกลกายํ โอชา ผรติ, เตน เต พหฺวาพาธา โหนฺติฯ อิทํ ลกฺขณํ อปฺปาพาธตาสงฺขาตสฺส นิสฺสนฺทผลสฺส วเสน ปากฏํ โหติฯ

สีหเสฺสว หนุ อสฺสาติ **สีหหนุ**ฯ ตตฺถ สีหสฺส เหฏฺฐิมหนุเมว ปริปุณฺณํ โหติ, น อุปริมํฯ ตถาคตสฺส ปน สีหสฺส เหฏฺฐิมํ วิย เทฺวปิ ปริปุณฺณานิ ทฺวาทสิยํ ปกฺขสฺส จนฺทสทิสานิ โหนฺติฯ

จตฺตาลีสทโนฺตติอาทีสุ อุปริมหนุเก ปติฏฺฐิตา วีสติ, เหฏฺฐิเม วีสตีติ จตฺตาลีส ทนฺตา อสฺสาติ จตฺตาลีสทโนฺตฯ อเญฺญสญฺหิ ปริปุณฺณทนฺตานมฺปิ ทฺวตฺตึส ทนฺตา โหนฺติ, ตถาคตสฺส จตฺตาลีสํฯ

อเญฺญสญฺจ เกจิ ทนฺตา อุจฺจา เกจิ นีจาติ วิสมา โหนฺติ, ตถาคตสฺส ปน อยปฏฺฏฉินฺนสงฺขปฏลํ วิย สมาฯ

อเญฺญสํ กุมฺภีลานํ วิย ทนฺตา วิรฬา โหนฺติ, มจฺฉมํสาทีนิ ขาทนฺตานํ ทนฺตนฺตรํ ปูรติฯ ตถาคตสฺส ปน กนกลตาย สมุสฺสาปิตวชิรปนฺติ วิย อวิรฬา ตุลิกาย ทสฺสิตปริเจฺฉทา วิย ทนฺตา โหนฺติฯ

สุสุกฺกทาโฐติ อเญฺญสญฺจ ปูติทนฺตา อุฏฺฐหนฺติ, เตน กาจิ ทาฐา กาฬาปิ วิวณฺณาปิ โหนฺติฯ ตถาคโต สุสุกฺกทาโฐ โอสธิตารกมฺปิ อติกฺกมฺม วิโรจมานาย ปภาย สมนฺนาคตทาโฐ, เตน วุตฺตํ ‘‘สุสุกฺกทาโฐ’’ติฯ

ปหูตชิโวฺหติ อเญฺญสํ ชิวฺหา ถูลาปิ โหติ กิสาปิ รสฺสาปิ ถทฺธาปิ วิสมาปิ, ตถาคตสฺส ปน มุทุ ทีฆา ปุถุลา วณฺณสมฺปนฺนา โหติฯ โส ตํ ลกฺขณํ ปริเยสิตุํ อาคตานํ กงฺขาวิโนทนตฺถํ

มุทุกตฺตา ตํ ชิวฺหํ กถินสูจึ วิย วเฏฺฏตฺวา อุโภ นาสิกโสตานิ ปรามสติ, ทีฆตฺตา อุโภ กณฺณโสตานิ ปรามสติ, ปุถุลตฺตา เกสนฺตปริโยสานํ เกวลมฺปิ นลาฏํ ปฏิจฺฉาเทติฯ เอวํ ตสฺสา มุทุทีฆปุถุลภาวํ ปกาเสนฺโต กงฺขํ วิโนเทติฯ เอวํ ติลกฺขณสมฺปนฺนํ ชิวฺหํ สนฺธาย ‘‘ปหูตชิโวฺห’’ติ วุตฺตํฯ

พฺรหฺมสฺสโรติ อเญฺญ ฉินฺนสฺสราปิ ภินฺนสฺสราปิ กากสฺสราปิ โหนฺติ, ตถาคโต ปน มหาพฺรหฺมุโน สรสทิเสน สเรน สมนฺนาคโตฯ มหาพฺรหฺมุโน หิ ปิตฺตเสเมฺหหิ อปลิพุทฺธตฺตา สโร วิสุโทฺธ โหติฯ ตถาคเตนาปิ กตกมฺมํ วตฺถุํ โสเธติ, วตฺถุสฺส สุทฺธตฺตา นาภิโต ปฏฺฐาย สมุฏฺฐหโนฺต สโร วิสุโทฺธ อฏฺฐงฺคสมนฺนาคโตว สมุฏฺฐาติฯ กรวิโก วิย ภณตีติ **กรวิกภาณี,** มตฺตกรวิกรุตมญฺชุโฆโสติ อโตฺถฯ

ตตฺริทํ กรวิกรุตสฺส มญฺชุตาย – กรวิกสกุเณ กิร มธุรรสํ อมฺพปกฺกํ มุขตุณฺฑเกน ปหริตฺวา ปคฺฆริตํ รสํ สายิตฺวา ปเกฺขน ตาลํ ทตฺวา วิกูชมาเน จตุปฺปทาทีนิ มตฺตานิ วิย ลฬิตุํ อารภนฺติฯ โคจรปฺปสุตาปิ จตุปฺปทา มุขคตานิปิ ติณานิ ฉเฑฺฑตฺวา ตํ สทฺทํ สุณนฺติ, วาฬมิคา ขุทฺทกมิเค อนุพนฺธมานา อุกฺขิตฺตปาทํ อนุกฺขิปิตฺวาว ติฏฺฐนฺติ, อนุพทฺธมิคาปิ มรณภยํ หิตฺวาปิ ติฏฺฐนฺติ, อากาเส ปกฺขนฺทปกฺขิโนปิ ปเกฺข ปสาเรตฺวา ติฏฺฐนฺติ, อุทเก มจฺฉาปิ กณฺณปฏลํ อโปฺผเฏนฺตา ตํ สทฺทํ สุณมานาว ติฏฺฐนฺติฯ เอวํ มญฺชุรุตา กรวิกาฯ

อสนฺธิมิตฺตาปิ ธมฺมาโสกสฺส เทวี – ‘‘อตฺถิ นุ โข, ภเนฺต, พุทฺธสเทฺทน สทิโส กสฺสจิ สโทฺท’’ติ สงฺฆํ ปุจฺฉิฯ อตฺถิ กรวิกสกุณสฺสาติฯ กุหึ, ภเนฺต, สกุณาติ? หิมวเนฺตติฯ สา ราชานํ อาห, – ‘‘เทว, กรวิกสกุณํ ทฏฺฐุกามา’’ติฯ ราชา ‘‘อิมสฺมึ ปญฺชเร นิสีทิตฺวา กรวิโก อาคจฺฉตู’’ติ สุวณฺณปญฺชรํ วิสฺสเชฺชสิฯ ปญฺชโร คนฺตฺวา เอกสฺส กรวิกสฺส ปุรโต อฏฺฐาสิฯ โส ‘‘ราชาณาย อาคโต ปญฺชโร, น สกฺกา อคนฺตุ’’นฺติ ตตฺถ นิสีทิฯ ปญฺชโร อาคนฺตฺวา รโญฺญ ปุรโตว อฏฺฐาสิฯ กรวิกํ สทฺทํ การาเปตุํ น สโกฺกนฺติฯ อถ ราชา ‘‘กถํ ภเณ อิเม สทฺทํ กโรนฺตี’’ติ อาห? ญาตเก ทิสฺวา เทวาติฯ อถ นํ ราชา อาทาเสหิ ปริกฺขิปาเปสิฯ โส อตฺตโนว ฉายํ ทิสฺวา ‘‘ญาตกา เม อาคตา’’ติ มญฺญมาโน ปเกฺขน ตาฬํ ทตฺวา มญฺชุสฺสเรน มณิวํสํ ธมาโน วิย วิรวิฯ สกลนคเร มนุสฺสา มตฺตา วิย ลฬิํสุฯ อสนฺธิมิตฺตา จินฺเตสิ – ‘‘อิมสฺส ตาว ติรจฺฉานสฺส เอวํ มธุโร สโทฺท, กีทิโส นุ โข สพฺพญฺญุตญฺญาณสิริปฺปตฺตสฺส ภควโต อโหสี’’ติ ปีติํ อุปฺปาเทตฺวา ตํ ปีติํ อวิชหิตฺวา สตฺตหิ ชงฺฆสเตหิ สทฺธิํ โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาสิฯ เอวํ มธุโร กรวิกสโทฺทฯ ตโต สตภาเคน สหสฺสภาเคน จ มธุรตโร ตถาคตสฺส สโทฺท, โลเก ปน กรวิกโต อญฺญสฺส มธุรรสฺส อภาวโต ‘‘กรวิกภาณี’’ติ วุตฺตํฯ

อภินีลเนโตฺตติ น สกลนีลเนโตฺตว, นีลยุตฺตฏฺฐาเน ปนสฺส อุมาปุปฺผสทิเสน อติวิสุทฺธน นีลวเณฺณน สมนฺนาคตานิ อกฺขีนิ โหนฺติฯ ปีตยุตฺตฏฺฐาเน กณิการปุปฺผสทิเสน ปีตวเณฺณน, โลหิตยุตฺตฏฺฐาเน พนฺธุชีวกปุปฺผสทิเสน โลหิตวเณฺณน, เสตยุตฺตฏฺฐาเน โอสธิตารกสทิเสน เสตวเณฺณน, กาฬยุตฺตฏฺฐาเน อทฺทาริฏฺฐกสทิเสน กาฬวเณฺณน สมนฺนาคตานิ สุวณฺณวิมาเน อุคฺฆาฏิตมณิสีหปญฺชรสทิสานิ ขายนฺติฯ

โคปขุโมติ เอตฺถ **ปขุม**นฺติ สกลํ จกฺขุภณฺฑํ อธิเปฺปตํฯ ตํ กาฬวจฺฉกสฺส พหลธาตุกํ โหติ, รตฺตวจฺฉกสฺส วิปฺปสนฺนํ, ตํมุหุตฺตชาตรตฺตวจฺฉสทิสจกฺขุภโณฺฑติ อโตฺถฯ อเญฺญสญฺหิ อกฺขิภณฺฑา อปริปุณฺณา โหนฺติ, หตฺถิมูสิกกากาทีนํ อกฺขิสทิเสหิ วินิคฺคเตหิ คมฺภีเรหิปิ อกฺขีหิ สมนฺนาคตา โหนฺติฯ ตถาคตสฺส ปน โธวิตฺวา มชฺชิตฺวา ฐปิตมณิคุฬิกา วิย มุทุสินิทฺธนีลสุขุมปขุมาจิตานิ อกฺขีนิฯ

อุณฺณาติ อุณฺณโลมํฯ **ภมุกนฺตเร**ติ ทฺวินฺนํ ภมุกานํ เวมชฺเฌ นาสิกมตฺถเกเยว ชาตาฯ อุคฺคนฺตฺวา ปน นลาฏมชฺเฌชาตาฯ **โอทาตา**ติ ปริสุทฺธา โอสธิตารกวณฺณาฯ **มุทู**ติ สปฺปิมณฺเฑ โอสาเทตฺวา ฐปิตสตวารวิหตกปฺปาสปฏลสทิสาฯ **ตูลสนฺนิภา**ติ สิมฺพลิตูลลตาตูลสมานา, อยมสฺสา โอทาตตาย อุปมาฯ สา ปเนสา โกฏิยํ คเหตฺวา อากฑฺฒิยมานา อุปฑฺฒพาหุปฺปมาณา โหติ, วิสฺสฏฺฐา ทกฺขิณาวฏฺฏวเสน อาวฏฺฏิตฺวา อุทฺธคฺคา หุตฺวา สนฺติฏฺฐติ, สุวณฺณผลกมชฺเฌ ฐปิตรชตปุปฺผุฬกา วิย สุวณฺณฆฏโต นิกฺขมมานา ขีรธารา วิย อรุณปฺปภารญฺชิเต คมนตเล โอสธิตารกา วิย จ อติมโนหราย สิริยา วิโรจติฯ

อุณฺหีสสีโสติ อิทํ ปริปุณฺณนลาฏตญฺเจว ปริปุณฺณสีสตญฺจาติ เทฺว อตฺถวเส ปฏิจฺจ วุตฺตํฯ ตถาคตสฺส หิ ทกฺขิณกณฺณจูฬิกโต ปฏฺฐาย มํสปฏลํ อุฏฺฐหิตฺวา สกลํ นลาฏํ ฉาทยมานํ ปูรยมานํ คนฺตฺวา วามกณฺณจูฬิกาย ปติฏฺฐิตํ, รโญฺญ พทฺธอุณฺหีสปโฏฺฏ วิย วิโรจติฯ ปจฺฉิมภวิกโพธิสตฺตานํ กิร อิมํ ลกฺขณํ วิทิตฺวา ราชูนํ อุณฺหีสปฏฺฏํ อกํสุ, อยํ ตาว เอโก อตฺโถฯ อเญฺญ ปน ชนา อปริปุณฺณสีสา โหนฺติ, เกจิ กปฺปสีสา, เกจิ ผลสีสา, เกจิ อฏฺฐิสีสา, เกจิ ตุมฺพสีสา, เกจิ ปพฺภารสีสาฯ ตถาคตสฺส ปน อารคฺเคน วเฏฺฏตฺวา ฐปิตํ วิย สุปริปุณฺณํ อุทกปุปฺผุฬสทิสํ สีสํ โหติฯ ตตฺถ ปุริมนเยน อุณฺหีสเวฐิตสีโส วิยาติ อุณฺหีสสีโสฯ ทุติยนเยน อุณฺหีสํ วิย สพฺพตฺถ ปริมณฺฑลสีโสติ อุณฺหีสสีโสฯ

อิมานิ ปน มหาปุริสลกฺขณานิ กมฺมํ กมฺมสริกฺขกํ ลกฺขณํ ลกฺขณานิสํสนฺติ อิเม จตฺตาโร โกฏฺฐาเส เอเกกสฺมึ ลกฺขเณ ทเสฺสตฺวา กถิตานิ สุกถิตานิ โหนฺติฯ ตสฺมา ภควตา ลกฺขณสุตฺเต (ที. นิ. ๓.๒๐๐-๒๐๒) วุตฺตานิ อิมานิ กมฺมาทีนิ ทเสฺสตฺวา กเถตพฺพานิ ฯ สุตฺตวเสน วินิจฺฉิตุํ อสโกฺกเนฺตน **สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฏฺฐกถาย** ตเสฺสว สุตฺตสฺส วณฺณนาย วุตฺตนเยน คเหตพฺพานิฯ

อิเมหิ โข, โภ, โส ภวํ โคตโมติ, โภ อาจริย, อิเมหิ ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขเณหิ โส ภวํ โคตโม สมนฺนาคโต เทวนคเร สมุสฺสิตรตนวิจิตฺตํ สุวณฺณโตรณํ วิย โยชนสตุเพฺพโธ สพฺพปาลิผุโลฺล ปาริจฺฉตฺตโก วิย เสลนฺตรมฺหิ สุปฺปุปฺผิตสาลรุโกฺข วิย ตาราคณปฏิมณฺฑิตคคนตลมิว จ อตฺตโน สิริวิภเวน โลกํ อาโลกํ กุรุมาโน วิย จรตีติ อิมตฺถมฺปิ ทีเปตฺวา กิริยาจารํ อาจิกฺขิตุํ **คจฺฉโนฺต โข ปนา**ติอาทิมาหฯ

๓๘๗. **ทกฺขิเณนา**ติ พุทฺธานญฺหิ ฐตฺวา วา นิสีทิตฺวา วา นิปชฺชิตฺวา วา คมนํ อภินีหรนฺตานํ ทกฺขิณปาโทว ปุรโต โหติฯ สตฺตปาฏิหาริยํ กิเรตํฯ **นาติทูเร ปาทํ อุทฺธรตี**ติ ตํ ทกฺขิณปาทํ น อติทูเร ฐเปสฺสามีติ อุทฺธรติฯ อติทูรญฺหิ อภิหริยมาเน ทกฺขิณปาเทน วามปาโท อากฑฺฒิยมาโน คเจฺฉยฺย, ทกฺขิณปาโทปิ ทูรํ คนฺตุํ น สกฺกุเณยฺย, อาสเนฺนเยว ปติฏฺฐเหยฺย, เอวํ สติ ปทวิเจฺฉโท นาม โหติฯ ทกฺขิณปาเท ปน ปมาเณเนว อุทฺธเต วามปาโทปิ ปมาเณเนว อุทฺธริยติ, ปมาเณน อุทฺธโต ปติฏฺฐหโนฺตปิ ปมาเณเยว ปติฏฺฐาติฯ เอวมเนน ตถาคตสฺส ทกฺขิณปาทกิจฺจํ วามปาเทน นิยมิตํ, วามปาทกิจฺจํ ทกฺขิณปาเทน นิยมิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

นาติสีฆนฺติ ทิวา วิหารภตฺตตฺถาย คจฺฉโนฺต ภิกฺขุ วิย น อติสีฆํ คจฺฉติฯ **นาติสณิก**นฺติ ยถา ปจฺฉโต อาคจฺฉโนฺต โอกาสํ น ลภติ, เอวํ น อติสณิกํ คจฺฉติฯ **อทฺทุเวน อทฺทุว**นฺติ ชณฺณุเกน ชณฺณุกํ, **น สตฺถึ อุนฺนาเมตี**ติ คมฺภีเร อุทเก คจฺฉโนฺต วิย น อูรุํ อุนฺนาเมติฯ **น โอนาเมตี**ติ รุกฺขสาขาเฉทนทณฺฑงฺกุสปาโท วิย น ปจฺฉโต โอสกฺกาเปติฯ **น สนฺนาเมตี**ติ โอพทฺธานาพทฺธฏฺฐาเนหิ ปาทํ โกเฏฺฏโนฺต วิย น ถทฺธํ กโรติฯ **น วินาเมตี**ติ ยนฺตรูปกํ กีฬา

เปโนฺต วิย น อิโต จิโต จ จาเลติฯ **อธรกาโยวา**ติ เหฏฺฐิมกาโยว อิญฺชติ, อุปริมกาโย นาวาย ฐปิตสุวณฺณปฏิมา วิย นิจฺจโล โหติฯ ทูเร ฐตฺวา โอโลเกโนฺต หิ พุทฺธานํ ฐิตภาวํ วา คมนภาวํ วา น ชานาติ ฯ **กายพเลนา**ติ พาหา ขิปโนฺต สรีรโต เสเทหิ มุจฺจเนฺตหิ น กายพเลน คจฺฉติฯ **สพฺพกาเยเนวา**ติ คีวํ อปริวเตฺตตฺวา ราหุโลวาเท วุตฺตนาคาปโลกิตวเสเนว อปโลเกติฯ

น อุทฺธนฺติอาทีสุ นกฺขตฺตานิ คเณโนฺต วิย น อุทฺธํ อุโลฺลเกติ, นฏฺฐํ กากณิกํ วา มาสกํ วา ปริเยสโนฺต วิย น อโธ โอโลเกติ, น หตฺถิอสฺสาทโย ปสฺสโนฺต วิย อิโต จิโต จ วิเปกฺขมาโน คจฺฉติฯ **ยุคมตฺต**นฺติ นววิทตฺถิมเตฺต จกฺขูนิ ฐเปตฺวา คจฺฉโนฺต ยุคมตฺตํ เปกฺขติ นาม, ภควาปิ ยุเค ยุโตฺต สุทนฺตอาชานีโย วิย เอตฺตกํ ปสฺสโนฺต คจฺฉติฯ **ตโต จสฺส อุตฺตรี**ติ ยุคมตฺตโต ปรํ น ปสฺสตีติ น วตฺตโพฺพฯ น หิ กุฏฺฏํ วา กวาฏํ วา คโจฺฉ วา ลตา วา อาวริตุํ สโกฺกติ, อถ ขฺวสฺส อนาวรณญาณสฺส อเนกานิ จกฺกวาฬสหสฺสานิ เอกงฺคณาเนว โหนฺติฯ **อนฺตรฆร**นฺติ เหฏฺฐา มหาสกุลุทายิสุเตฺต อินฺทขีลโต ปฏฺฐาย อนฺตรฆรํ, อิธ ฆรอุมฺมารโต ปฏฺฐาย เวทิตพฺพํฯ **น กาย**นฺติอาทิ ปกติอิริยปเถเนว ปวิสตีติ ทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ ทลิทฺทมนุสฺสานํ นีจฆรกํ ปวิสเนฺตปิ หิ ตถาคเต ฉทนํ วา อุคฺคจฺฉติ, ปถวี วา โอคจฺฉติ, ภควา ปน ปกติคมเนเนว คจฺฉติฯ **นาติทูเร**ติ อติทูเร ปริวตฺตเนฺตน หิ เอกํ เทฺว ปทวาเร ปิฏฺฐิภาเคน คนฺตฺวา นิสีทิตพฺพํ โหติฯ **นาจฺจาสเนฺน**ติ อจฺจาสเนฺน ปริวตฺตเนฺตน เอกํ เทฺว ปทวาเร ปุรโต คนฺตฺวา นิสีทิตพฺพํ โหติฯ ตสฺมา ยสฺมิํ ปทวาเร ฐิเตน ปุรโต วา ปจฺฉโต วา อคนฺตฺวา นิสีทิตพฺพํ โหติ, ตตฺถ ปริวตฺตติฯ

ปาณินาติ กฏิวาตาพาธิโก วิย น อาสนํ หเตฺถหิ คเหตฺวา นิสีทติฯ **ปกฺขิปตี**ติ โย กิญฺจิ กมฺมํ กตฺวา กีฬโนฺต ฐิตโกว ปตติ, โยปิ โอริมํ องฺคํ นิสฺสาย นิสิโนฺน ฆํสโนฺต ยาว ปาริมงฺคา คจฺฉติ, ปาริมงฺคํ วา นิสฺสาย นิสิโนฺน ตเถว ยาว โอริมงฺคา อาคจฺฉติ, สโพฺพ โส อาสเน กายํ ปกฺขิปติ นามฯ ภควา ปน เอวํ อกตฺวา อาสนสฺส มเชฺฌ โอลมฺพกํ ธาเรโนฺต วิย ตูลปิจุํ ฐเปโนฺต วิย สณิกํ นิสีทติฯ **หตฺถกุกฺกุจฺจ**นฺติ ปตฺตมุขวฏฺฏิยํ อุทกพินฺทุฐปนํ มกฺขิกพีชนิยาปณฺณเจฺฉทนผาลนาทิ หเตฺถน อสํยตกรณํฯ **ปาทกุกฺกุจฺจ**นฺติ ปาเทน ภูมิฆํสนาทิ อสํยตกรณํฯ

น ฉมฺภตีติ น ภายติฯ **น กมฺปตี**ติ น โอสีทติฯ **น เวธตี**ติ น จลติฯ **น ปริตสฺสตี**ติ ภยปริตสฺสนายปิ ตณฺหาปริตสฺสนายปิ น ปริตสฺสติฯ เอกโจฺจ หิ ธมฺมกถาทีนํ อตฺถาย อาคนฺตฺวา มนุเสฺสสุ วนฺทิตฺวา ฐิเตสุ ‘‘สกฺขิสฺสามิ นุ โข เตสํ จิตฺตํ คณฺหโนฺต ธมฺมํ วา กเถตุํ, ปญฺหํ วา ปุจฺฉิโต วิสฺสเชฺชตุํ, ภตฺตานุโมทนํ วา กาตุ’’นฺติ ภยปริตสฺสนาย ปริตสฺสติฯ เอกโจฺจ ‘‘มนาปา นุ โข เม ยาคุ อาคจฺฉิสฺสติ, มนาปํ อนฺตรขชฺชก’’นฺติ วา ตณฺหาปริตสฺสนาย ปริตสฺสติฯ ตทุภยมฺปิ ตสฺส นตฺถีติ น ปริตสฺสติฯ **วิเวกาวโฏฺฏ**ติ วิเวเก นิพฺพาเน อาวฏฺฏมานโส หุตฺวาฯ วิเวกวโตฺตติปิ ปาโฐ, วิเวกวตฺตยุโตฺต หุตฺวาติ อโตฺถฯ วิเวกวตฺตํ นาม กตภตฺตกิจฺจสฺส ภิกฺขุโน ทิวาวิหาเร สมถวิปสฺสนาวเสน มูลกมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา นิสีทนํฯ เอวํ นิสิโนฺนสฺส หิ อิริยาปโถ อุปสโนฺต โหติฯ

น ปตฺตํ อุนฺนาเมตีติอาทีสุ เอกโจฺจ ปตฺตมุขวฏฺฏิยา อุทกทานํ อาหรโนฺต วิย ปตฺตํ อุนฺนาเมติ, เอโก ปาทปิฏฺฐิยํ ฐเปโนฺต วิย โอนาเมติ, เอโก พทฺธํ กตฺวา คณฺหาติ, เอโก อิโต จิโต จ ผนฺทาเปติ, เอวํ อกตฺวา อุโภหิ หเตฺถหิ คเหตฺวา อีสกํ นาเมตฺวา อุทกํ ปฏิคฺคณฺหาตีติ อโตฺถฯ **น สมฺปริวตฺตก**นฺติ ปริวเตฺตตฺวา ปฐมเมว ปตฺตปิฏฺฐิํ น โธวติฯ **นาติทูเร**ติ ยถา นิสินฺ

นาสนโต ทูเร ปตติ, น เอวํ ฉเฑฺฑติฯ **นาจฺจาสเนฺน**ติ ปาทมูเลเยว น ฉเฑฺฑติฯ **วิจฺฉฑฺฑยมาโน**ติ วิกิรโนฺต, ยถา ปฏิคฺคาหโก เตมติ, น เอวํ ฉเฑฺฑติฯ

นาติโถกนฺติ ยถา เอกโจฺจ ปาปิโจฺฉ อปฺปิจฺฉตํ ทเสฺสโนฺต มุฏฺฐิมตฺตเมว คณฺหาติ, น เอวํฯ **อติพหุ**นฺติ ยาปนมตฺตโต อติเรกํฯ **พฺยญฺชนมตฺตายา**ติ พฺยญฺชนสฺส มตฺตา นาม โอทนโต จตุโตฺถ ภาโคฯ เอกโจฺจ หิ ภเตฺต มนาเป ภตฺตํ พหุํ คณฺหาติ, พฺยญฺชเน มนาเป พฺยญฺชนํ พหุํฯ สตฺถา ปน ตถา น คณฺหาติฯ **น จ พฺยญฺชเนนา**ติ อมนาปญฺหิ พฺยญฺชนํ ฐเปตฺวา ภตฺตเมว ภุญฺชโนฺต, ภตฺตํ วา ฐเปตฺวา พฺยญฺชนเมว ขาทโนฺต พฺยญฺชเนน อาโลปํ อตินาเมติ นามฯ สตฺถา เอกนฺตริกํ พฺยญฺชนํ คณฺหาติ, ภตฺตมฺปิ พฺยญฺชนมฺปิ เอกโตว นิฏฺฐนฺติฯ **ทฺวตฺติกฺขตฺตุ**นฺติ ตถาคตสฺส หิ ปฐฺชิวฺหาย ทนฺตานํ อุปนีตโภชนํ ทฺวตฺติกฺขตฺตุํ ทเนฺตหิ ผุฏฺฐมตฺตเมว สณฺหกรณียปิฏฺฐวิเลปนํ วิย โหติ, ตสฺมา เอวมาหฯ **น มุเข อวสิฏฺฐา**ติ โปกฺขรปเตฺต ปติตอุทกพินฺทุ วิย วินิวตฺติตฺวา ปรคลเมว ยาติ, ตสฺมา อวสิฏฺฐา น โหติฯ **รสปฏิสํเวที**ติ มธุรติตฺตกทุกาทิรสํ ชานาติฯ พุทฺธานญฺหิ อนุตมโส ปานีเยปิ ทิโพฺพชา ปกฺขิตฺตาว โหติ, เตน เนสํ สพฺพเตฺถว รโส ปากโฏ โหติ, รสเคโธ ปน นตฺถิฯ

อฏฺฐงฺคสมนฺนาคตนฺติ ‘‘เนว ทวายา’’ติ วุเตฺตหิ อฏฺฐหิ อเงฺคหิ สมนฺนาคตํฯ **วิสุทฺธิมเคฺค** ปนสฺส วินิจฺฉโย อาคโตติ สพฺพาสวสุเตฺต วุตฺตเมตํฯ **หเตฺถสุ โธเตสู**ติ สตฺถา กึ กโรติ? ปฐมํ ปตฺตสฺส คหณฏฺฐานํ โธวติฯ ตโต ปตฺตํ คเหตฺวา สุขุมชาลหตฺถํ เปเสตฺวา เทฺววาเร สญฺจาเรติฯ เอตฺตาวตา โปกฺขรปเตฺต ปติตอุทกํ วิย วินิวตฺติตฺวา คจฺฉติฯ **น จ อนตฺถิโก**ติ ยถา เอกโจฺจ ปตฺตํ อาธารเก ฐเปตฺวา ปเตฺต อุทกํ น ปุญฺฉติ, รเช ปตเนฺต อชฺฌุเปกฺขติ, น เอวํ กโรติฯ **น จ อติเวลานุรกฺขี**ติ ยถา เอกโจฺจ ปมาณาติกฺกนฺตํ อารกฺขํ ฐเปติ, ภุญฺชิตฺวา วา ปเตฺต อุทกํ ปุญฺฉิตฺวา จีวรโภคนฺตรํ ปเวเสตฺวา ปตฺตํ อุทเรน อกฺกมิตฺวา คณฺหาติ, น เอวํ กโรติฯ

น จ อนุโมทนสฺสาติ โย หิ ภุตฺตมโตฺตว ทารเกสุ ภตฺตตฺถาย โรทเนฺตสุ ฉาตชฺฌเตฺตสุ มนุเสฺสสุ ภุญฺชิตฺวา อนาคเตเสฺวว อนุโมทนํ อารภติ, ตโต สพฺพกมฺมานิ ฉเฑฺฑตฺวา เอกเจฺจ อาคจฺฉนฺติ, เอกเจฺจ อนาคตาว โหนฺติ, อยํ กาลํ อตินาเมติฯ โยปิ มนุเสฺสสุ อาคนฺตฺวา อนุโมทนตฺถาย วนฺทิตฺวา นิสิเนฺนสุ อนุโมทนํ อกตฺวาว ‘‘กถํ ติสฺส, กถํ ผุสฺส, กถํ สุมน, กถํ ติเสฺส, กถํ ผุเสฺส, กถํ สุมเน, กจฺจิตฺถ อโรคา, สสฺสํ สมฺปนฺน’’นฺติอาทึ ปาฏิเยกฺกํ กถํ สมุฏฺฐาเปติ, อยํ อนุโมทนสฺส กาลํ อตินาเมติ, มนุสฺสานํ ปน โอกาสํ ญตฺวา อายาจิตกาเล กโรโนฺต นาตินาเมติ นาม, สตฺถา ตถา กโรติฯ

น ตํ ภตฺตนฺติ กึ ภตฺตํ นาเมตํ อุตฺตณฺฑุลํ อติกิลินฺนนฺติอาทีนิ วตฺวา น ครหติฯ **น อญฺญํ ภตฺต**นฺติ สฺวาตนาย วา ปุนทิวสาย วา ภตฺตํ อุปฺปาเทสฺสามีติ หิ อนุโมทนํ กโรโนฺต อญฺญํ ภตฺตํ ปฏิกงฺขติฯ โย วา – ‘‘ยาว มาตุคามานํ ภตฺตํ ปจฺจติ, ตาว อนุโมทนํ กริสฺสามิ, อถ เม อนุโมทนาวสาเน อตฺตโน ปกฺกภตฺตโตปิ โถกํ ทสฺสนฺตี’’ติ อนุโมทนํ วเฑฺฒติ, อยมฺปิ ปฏิกงฺขติ นามฯ สตฺถา น เอวํ กโรติฯ **น จ มุจฺจิตุกาโม**ติ เอกโจฺจ หิ ปฏิสํมุญฺจิตฺวา คจฺฉติ, เวเคน อนุพนฺธิตโพฺพ โหติฯ สตฺถา ปน น เอวํ คจฺฉติ, ปริสาย มเชฺฌ ฐิโตว คจฺฉติฯ **อจฺจุกฺกฏฺฐ**นฺติ โย หิ ยาว หนุกฏฺฐิโต อุกฺขิปิตฺวา ปารุปติ, ตสฺส อจฺจุกฺกฏฺฐํ นาม โหติฯ โย ยาว โคปฺผกา โอตาเรตฺวาว ปารุปติ, ตสฺส อจฺจุกฺกฏฺฐํ โหติฯ โยปิ อุภโต อุกฺขิปิตฺวา อุทรํ วิวริตฺวา ยาติ, ตสฺสปิ อจฺจุกฺกฏฺฐํ โหติฯ โย เอกํสํ กตฺวา ถนํ วิวริตฺวา ยาติ, ตสฺสปิ อจฺจุกฺกฏฺฐํฯ สตฺถา ตํ สพฺพํ น กโรติฯ

อลฺลีนนฺติ ยถา อเญฺญสํ เสเทน ตินฺตํ อลฺลียติ, น เอวํ สตฺถุฯ **อปกฏฺฐ**นฺติ ขลิสาฏโก วิย กายโต มุจฺจิตฺวาปิ น ติฏฺฐติฯ **วาโต**ติ เวรมฺภวาโตปิ อุฏฺฐหิตฺวา จาเลตุํ น สโกฺกติฯ **ปาทมณฺฑนานุโยค**นฺติ อิฏฺฐกาย ฆํสนาทีหิ ปาทโสภานุโยคํฯ **ปกฺขาเลตฺวา**ติ ปาเทเนว ปาทํ โธวิตฺวาฯ **โส เนว อตฺตพฺยาพาธายา**ติอาทีนิ น ปุเพฺพนิวาสเจโตปริยญาณานํ อตฺถิตาย วทติ, อิริยาปถสนฺตตํ ปน ทิสฺวา อนุมาเนน วทติฯ **ธมฺม**นฺติ ปริยตฺติธมฺมํฯ **น อุสฺสาเทตี**ติ กิํ มหารฏฺฐิก, กิํ มหากุฏุมฺพิกาติอาทีนิ วตฺวา เคหสฺสิตวเสน น อุสฺสาเทติฯ **น อปสาเทตี**ติ ‘‘กิํ, อุปาสก, กถํ เต วิหารมโคฺค ญาโต? กิํ ภเยน นาคจฺฉสิ? น หิ ภิกฺขู กิญฺจิ อจฺฉินฺทิตฺวา คณฺหนฺติ, มา ภายี’’ติ วา ‘‘กิํ ตุยฺหํ เอวํ มจฺฉริยชีวิตํ นามา’’ติ วา อาทีนิ วตฺวา เคหสฺสิตเปเมน น อปสาเทติฯ

วิสฺสโฏฺฐติ สินิโทฺธ อปลิพุโทฺธฯ **วิเญฺญโยฺย**ติ วิญฺญาปนีโย ปากโฏ, วิสฺสฏฺฐตฺตาเยว เจส วิเญฺญโยฺย โหติฯ **มญฺชู**ติ มธุโรฯ **สวนีโย**ติ โสตสุโข, มธุรตฺตาเยว เจส สวนีโย โหติฯ **พินฺทู**ติ สมฺปิณฺฑิโตฯ **อวิสารี**ติ อวิสโฏ, พินฺทุตฺตาเยว เจส อวิสารี โหติฯ **คมฺภีโร**ติ คมฺภีรสมุฏฺฐิโตฯ **นินฺนาที**ติ นินฺนาทวา, คมฺภีรตฺตาเยว เจส นินฺนาที โหติฯ **ยถาปริส**นฺติ จกฺกวาฬํ ปริยนฺตมฺปิ เอกาพทฺธปริสํ วิญฺญาเปติฯ **พหิทฺธา**ติ องฺคุลิมตฺตมฺปิ ปริสโต พหิทฺธา น คจฺฉติฯ ตสฺมา? โส เอวรูโป มธุรสฺสโร อการณา มา นสฺสีติฯ อิติ ภควโต โฆโส ปริสาย มตฺถเกเนว จรติฯ

อวโลกยมานาติ สิรสฺมิํ อญฺชลิํ ฐเปตฺวา ภควนฺตํ โอโลเกนฺตาว ปโจฺจสกฺกิตฺวา ทสฺสนวิชหนฏฺฐาเน วนฺทิตฺวา คจฺฉนฺติฯ **อวิชหิตตฺตา**ติ โย หิ กถํ สุตฺวา วุฏฺฐิโต อญฺญํ ทิฏฺฐสุตาทิกํ กถํ กเถโนฺต คจฺฉติ, เอส สภาเวน วิชหติ นามฯ โย ปน สุตธมฺมกถาย วณฺณํ กเถโนฺตว คจฺฉติ, อยํ น วิชหติ นาม, เอวํ อวิชหนฺตภาเวน ปกฺกมนฺติฯ **คจฺฉนฺต**นฺติ รชฺชุยนฺตวเสน รตนสตฺตุเพฺพธํ สุวณฺณคฺฆิกํ วิย คจฺฉนฺตํฯ **อทฺทสาม ฐิต**นฺติ สมุสฺสิตกญฺจนปพฺพตํ วิย ฐิตํ **อทฺทสามฯ ตโต จ ภิโยฺย**ติ วิตฺถาเรตฺวา คุเณ กเถตุํ อสโกฺกโนฺต อวเสเส คุเณ สํขิปิตฺวา กลาปํ วิย สุตฺตกพทฺธํ วิย จ กตฺวา วิสฺสเชฺชโนฺต เอวมาหฯ อยเมตฺถ อธิปฺปาโย – มยา กถิตคุเณหิ อกถิตาว พหุตราฯ มหาปถวิมหาสมุทฺทาทโย วิย หิ ตสฺส โภโต อนนฺตา อปฺปเมยฺยา คุณา อากาสมิว วิตฺถาริตาติฯ

๓๙๐. **อปฺปฏิสํวิทิโต**ติ อวิญฺญาตอาคมโนฯ ปพฺพชิเต อุปสงฺกมเนฺตน หิ จีวรปริกมฺมาทิสมเย วา เอกํ นิวาเสตฺวา สรีรภญฺชนสมเย วา อุปสงฺกมิตฺวา ตโตว ปฏินิวตฺติตพฺพํ โหติ, ปฏิสนฺถารมตฺตมฺปิ น ชายติฯ ปุเรตรํ ปน โอกาเส การิเต ทิวาฏฺฐานํ สมฺมชฺชิตฺวา จีวรํ ปารุปิตฺวา ภิกฺขุ วิวิเตฺต ฐาเน นิสีทติ, ตํ อาคนฺตฺวา ปสฺสนฺตา ทสฺสเนนปิ ปสีทนฺติ, ปฏิสนฺถาโร ชายติ, ปญฺหพฺยากรณํ วา ธมฺมกถา วา ลพฺภติฯ ตสฺมา ปณฺฑิตา โอกาสํ กาเรนฺติฯ โส จ เนสํ อญฺญตโร, เตนสฺส เอตทโหสิฯ **ชิโณฺณ วุโฑฺฒ**ติ อตฺตโน อุคฺคตภาวํ อกเถตฺวา กสฺมา เอวมาห? พุทฺธา นาม อนุทฺทยสมฺปนฺนา โหนฺติ, มหลฺลกภาวํ ญตฺวา สีฆํ โอกาสํ กริสฺสตีติ เอวมาหฯ

๓๙๑. **โอรมิย โอกาสมกาสี**ติ เวเคน อุฏฺฐาย ทฺวิธา ภิชฺชิตฺวา โอกาสมกาสิฯ

เย เมติ เย มยาฯ **นารีสมานสวฺหยา**ติ นารีสมานนามํ อิตฺถิลิงฺคํ, เตน อวฺหาตพฺพาติ นารีสมานสวฺหยา, อิตฺถิลิเงฺคน วตฺตพฺพาติ โวหารกุสลตาย เอวํ วทติฯ **ปหูตชิโวฺห**ติ ปุถุลชิโวฺหฯ **นินฺนามเยต**นฺติ นีหร เอตํฯ

๓๙๓. **เกวลี**ติ สกลคุณสมฺปนฺโน ฯ

๓๙๔. **ปจฺจภาสี**ติ เอกปฺปหาเรน ปุจฺฉิเต อฏฺฐ ปเญฺห พฺยากโรนฺโต ปติอภาสิ ฯ **โย เวที**ติ โย วิทติ ชานาติ, ยสฺส ปุเพฺพนิวาโส ปากโฏ ฯ **สคฺคาปายญฺจ ปสฺสตี**ติ ทิพฺพจกฺขุญาเณ กถิตํ ฯ **ชาติกฺขยํ ปตฺโต**ติ อรหตฺตํ ปตฺโต ฯ **อภิญฺญา โวสิโต**ติ ตํ อรหตฺตํ อภิชานิตฺวา โวสิโต โวสานปฺปตฺโต ฯ **มุนี**ติ อรหตฺตญาณโมเนยฺเยน สมนฺนาคโต ฯ

วิสุทฺธนฺติ ปณฺฑรํ ฯ **มุตฺตํ ราเคหี**ติ กิเลสราเคหิ มุตฺตํ ฯ **ปหีนชาติมรโณ**ติ ชาติกฺขยปฺปตฺตตฺตา ปหีนชาติโก, ชาติปหาเนเนว ปหีนมรโณ ฯ **พฺรหฺมจริยสฺส เกวลี**ติ ยํ พฺรหฺมจริยสฺส เกวลี สกลภาโว, เตน สมนฺนาคโต, สกลจตุมคฺคพฺรหฺมจริยวาโสติ อตฺโถ ฯ **ปารคู สพฺพธมฺมาน**นฺติ สเพฺพสํ โลกิยโลกุตฺตรธมฺมานํ อภิญฺญาย ปารํ คโต, สพฺพธเมฺม อภิชานิตฺวา ฐิโตติ อตฺโถ ฯ **ปารคู**ติ วา เอตฺตาวตา ปริญฺญาปารคู ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ, ปหานปารคู สพฺพกิเลสานํ , ภาวนาปารคู จตุนฺนํ มคฺคานํ, สจฺฉิกิริยาปารคู นิโรธสฺส, สมาปตฺติปารคู สพฺพสมาปตฺตีนนฺติ อยมโตฺถ วุโตฺต ฯ ปุน **สพฺพธมฺมาน**นฺติ อิมินา อภิญฺญาปารคู วุโตฺตติ ฯ **พุโทฺธ ตาที ปวุจฺจตี**ติ ตาทิโส ฉหิ อากาเรหิ ปารํ คโต สพฺพากาเรน จตุนฺนํ สจฺจานํ พุทฺธตฺตา พุโทฺธติ ปวุจฺจตีติ ฯ

กึ ปน เอตฺตาวตา สเพฺพ ปญฺหา วิสฺสชฺชิตา โหนฺตีติ? อาม วิสฺสชฺชิตา, จิตฺตํ วิสุทฺธํ ชานาติ, มุตฺตํ ราเคหีติ อิมินา ตาว พาหิตปาปตฺตา พฺราหฺมโณติ ปฐมปโญฺห วิสฺสชฺชิโต โหติ ฯ ปารคูติ อิมินา เวเทหิ คตตฺตา เวทคูติ ทุติยปโญฺห วิสฺสชฺชิโต โหติ ฯ ปุเพฺพนิวาสนฺติอาทีหิ อิมาสํ ติสฺสนฺนํ วิชฺชานํ อตฺถิตาย เตวิโชฺชติ ตติยปโญฺห วิสฺสชฺชิโต โหติ ฯ มุตฺตํ ราเคหิ สพฺพโสติ อิมินาว นิสฺสฏตฺตา ปาปธมฺมานํ โสตฺติโยติ จตุตฺถปโญฺห วิสฺสชฺชิโต โหติ ฯ ชาติกฺขยํ ปโตฺตติ อิมินา ปน อรหตฺตเสฺสว วุตฺตตฺตา ปญฺจมปโญฺห วิสฺสชฺชิโต โหติ ฯ โวสิโตติ จ พฺรหฺมจริยสฺส เกวลีติ จ อิเมหิ ฉฏฺฐปโญฺห วิสฺสชฺชิโต โหติ ฯ อภิญฺญา โวสิโต มุนีติ อิมินา สตฺตมปโญฺห วิสฺสชฺชิโต โหติ ฯ ปารคู สพฺพธมฺมานํ, พุโทฺธ ตาที ปวุจฺจตีติ อิมินา อฏฺฐมปโญฺห วิสฺสชฺชิโต โหติ ฯ

๓๙๕. **ทานกถ**นฺติอาทีนิ เหฏฺฐา สุเตฺต วิตฺถาริตาเนว ฯ **ปจฺจปาที**ติ ปฏิปชฺชิ ฯ **ธมฺมสฺสานุธมฺม**นฺติ อิมสฺมึ สุเตฺต ธโมฺม นาม อรหตฺตมโคฺค, อนุธโมฺม นาม เหฏฺฐิมา ตโย มคฺคา ตีณิ จ สามญฺญผลานิ, ตานิ ปฏิปาฏิยา ปฏิลภีติ อโตฺถ ฯ **น จ มํ ธมฺมาธิกรณํ วิเหเสสี**ติ มญฺจ ธมฺมการณา น กิลเมสิ, น ปุนปฺปุนํ กถาเปสีติ วุตฺตํ โหติ ฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมว ฯ **ตตฺถ ปรินิพฺพายี**ติ ปน ปเทน เทสนาย อรหเตฺตเนว กูฏํ คหิตนฺติ ฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

พฺรหฺมายุสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตา ฯ

๒. เสลสุตฺตวณฺณนา

๓๙๖. **เอวํ เม สุต**นฺติ เสลสุตฺตํ ฯ ตตฺถ **องฺคุตฺตราเปสู**ติอาทิ โปตลิยสุเตฺต วิตฺถาริตเมว ฯ **อฑฺฒเตฬเสหี**ติ อเฑฺฒน เตฬเสหิ, ทฺวาทสหิ สเตหิ ปญฺญาสาย จ ภิกฺขูหิ สทฺธินฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ เต ปน สาวกสนฺนิปาเต สนฺนิปติตา ภิกฺขูเยว สเพฺพ เอหิภิกฺขุปพฺพชฺชาย ปพฺพชิตา ขีณาสวา ฯ **เกณิโย**ติ ตสฺส นามํ, **ชฏิโล**ติ ตาปโส ฯ โส กิร พฺราหฺมณมหาสาโล, ธน

รกฺขณตฺถาย ปน ตาปสปพฺพชฺชํ สมาทาย รโญฺญ ปณฺณาการํ ทตฺวา ภูมิภาคํ คเหตฺวา ตตฺถ อสฺสมํ กาเรตฺวา วสติ ปญฺจหิ สกฏสเตหิ วณิชฺชํ ปโยเชตฺวา กุลสหสฺสสฺส นิสฺสโย หุตฺวา, อสฺสเมปิ จสฺส เอโก ตาลรุกฺโข ทิวเส ทิวเส เอกํ โสวณฺณมยํ ตาลผลํ มุญฺจตีติ วทนฺติฯ โส ทิวา กาสายานิ ธาเรติ, ชฏา จ พนฺธติ, รตฺตึ กามสมฺปตฺตึ อนุภวติฯ **ธมฺมิยา กถายา**ติ ปานกานิสํสปฏิสํยุตฺตาย ธมฺมิยา กถายฯ อยญฺหิ เกณิโย ตุจฺฉหตฺโถ ภควโต ทสฺสนาย คนฺตุํ ลชฺชายมาโน – ''วิกาลโภชนา วิรตานมฺปิ ปานกํ กปฺปตี''ติ จินฺเตตฺวา สุสงฺขตพทรปานํ ปญฺจหิ กาชสเตหิ คาหาเปตฺวา อคมาสิฯ เอวํ คตภาโว จสฺส – ''อถ โข เกณิยสฺส ชฏิลสฺส เอตทโหสิ กึ นุ โข อหํ สมณสฺส โคตมสฺส หราเปยฺย''นฺติ เภสชฺชกฺขนฺธเก (มหาว. ๓๐๐) ปาฬิอารุโฬฺหเยวฯ

ทุติยมฺปิ โข ภควาติ กสฺมา ปุนปฺปุนํ ปฏิกฺขิปิ? ติตฺถิยานํ ปฏิเกฺขปปสนฺนตาย, อการณเมตํ, นตฺถิ พุทฺธานํ ปจฺจยเหตุ เอวรูปํ โกหญฺญํฯ อยํ ปน อฑฺฒเตฬสานิ ภิกฺขุสตานิ ทิสฺวา เอตฺตกานํเยว ภิกฺขํ ปฏิยาเทสฺสติ, เสฺวว เสโล ตีหิ ปุริสสเตหิ สทฺธึ ปพฺพชิสฺสติฯ อยุตฺตํ โข ปน นวเก อญฺญโต เปเสตฺวา อิเมเหว สทฺธึ คนฺตุํ, อิเม วา อญฺญโต เปเสตฺวา นวเกหิ สทฺธึ คนฺตุํฯ อถาปิ สเพฺพ คเหตฺวา คมิสฺสามิ, ภิกฺขาหาโร นปฺปโหสฺสติฯ ตโต ภิกฺขูสุ ปิณฺฑาย จรเนฺตสุ มนุสฺสา อุชฺฌายิสฺสนฺติ – ''จิรสฺสาปิ เกณิโย สมณํ โคตมํ นิมเนฺตตฺวา ยาปนมตฺตํ ทาตุํ นาสกฺขี''ติ, สยมฺปิ วิปฺปฏิสารี ภวิสฺสติฯ ปฏิเกฺขเป ปน กเต ''สมโณ โคตโม ปุนปฺปุนํ 'ตฺวญฺจ พฺราหฺมเณสุ อภิปฺปสโนฺน'ติ พฺราหฺมณานํ นามํ คณฺหาตี''ติ จินฺเตตฺวา พฺราหฺมเณปิ นิมเนฺตตุกาโม ภวิสฺสติ, ตโต พฺราหฺมเณ ปาฏิเยกฺกํ นิมเนฺตสฺสติ , เต เตน นิมนฺติตา ภิกฺขู หุตฺวา ภุญฺชิสฺสนฺติฯ เอวมสฺส สทฺธา อนุรกฺขิตา ภวิสฺสตีติ ปุนปฺปุนํ ปฏิกฺขิปิฯ **กิญฺจาปิ โข, โภ**ติ อิมินา อิทํ ทีเปติ, – ''โภ โคตม, กึ ชาตํ ยทิ อหํ พฺราหฺมเณสุ อภิปฺปสโนฺน, อธิวาเสตุ ภวํ โคตโม, อหํ พฺราหฺมณานมฺปิ ทาตุํ สโกฺกมิ ตุมฺหากมฺปี''ติฯ

กายเวยฺยาวฏิกนฺติ กายเวยฺยาวจฺจํฯ **มณฺฑลมาฬ**นฺติ ทุสฺสมณฺฑปํฯ

๓๙๗. **อาวาโห**ติ กญฺญาคหณํฯ **วิวาโห**ติ กญฺญาทานํฯ **โส เม นิมนฺติโต**ติ โส มยา นิมนฺติโตฯ อถ พฺราหฺมโณ ปริปโกฺกปนิสฺสยตฺตา พุทฺธสทฺทํ สุตฺวาว อมเตนวาภิสิโตฺต ปสาทํ อาวิกโรโนฺต **พุโทฺธติ** , **โภ เกณิย, วเทสี**ติ อาหฯ เกณิโย ยถาภูตํ อาจิกฺขโนฺต **พุโทฺธติ, โภ เสล, วทามี**ติ อาหฯ ตโต นํ ปุนปิ ทฬฺหีกรณตฺถํ ปุจฺฉิ, อิตโรปิ ตเถว อาโรเจสิฯ

๓๙๘. อถสฺส กปฺปสตสหเสฺสหิปิ พุทฺธสทฺทเสฺสว ทุลฺลภภาวํ สมฺปสฺสโตฯ **เอตทโหสี**ติฯ เอตํ ''โฆโสปิ โข''ติอาทิ อโหสิฯ **นีลวนราชี**ติ นีลวณฺณรุกฺขปนฺติฯ **ปเท ปท**นฺติ ปทปฺปมาเณ ปทํฯ อจฺจาสเนฺน หิ อติทูเร วา ปาเท นิกฺขิปมาเน สโทฺท อุฏฺฐาติ, ตํ ปฏิเสเธโนฺต เอวมาหฯ **สีหาว เอกจรา**ติ คณวาสี สีโห สีหโปตกาทีหิ สทฺธึ ปมาทํ อาปชฺชติ, เอกจโร อปฺปมโตฺต โหติฯ อิติ อปฺปมาทวิหารํ ทเสฺสโนฺต เอกจรสีเหน โอปมฺมํ กโรติฯ **มา เม โภโนฺต**ติ อาจารํ สิกฺขาเปโนฺต อาหฯ อยเญฺหตฺถ อธิปฺปาโย – สเจ ตุเมฺห กถาวารํ อลภิตฺวา มม กถาย อนฺตเร กถํ ปเวเสสฺสถ, ''อเนฺตวาสิเก สิกฺขาเปตุํ นาสกฺขี''ติ มยฺหํ ครหา อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺมา โอกาสํ ปสฺสิตฺวา มเนฺตยฺยาถาติฯ **โน จ โข นํ ชานามี**ติ วิปสฺสีปิ โพธิสโตฺต จตุราสีติสหสฺสเตฺถรปพฺพชิตปริวาโร สตฺต มาสานิ โพธิสตฺตจาริกํ จริ, พุทฺธุปฺปาทกาโล วิย อโหสิฯ อมฺหากมฺปิ โพธิสโตฺต ฉพฺพสฺสานิ โพธิสตฺตจาริกํ จริฯ เอวํ ปริปุณฺณสรีรลกฺขเณหิ สมนฺนาคตาปิ พุทฺธา น โหนฺติฯ ตสฺมา พฺราหฺมโณ ''โน จ โข นํ ชานามี''ติ อาหฯ

๓๙๙. **ปริปุณฺณกาโย**ติ ลกฺขเณหิ ปริปุณฺณตาย อหีนงฺคตาย จ ปริปุณฺณสรีโร ฯ **สุรุจี**ติ สุนฺทรสรีรปฺปโภ ฯ **สุชาโต**ติ อาโรหปริณาหสมฺปตฺติยา สณฺฐานสมฺปตฺติยา จ สุนิพฺพตฺโต ฯ **จารุทสฺสโน**ติ สุจิรมฺปิ ปสฺสนฺตานํ อติตฺติชนโก มโนหรทสฺสโน ฯ **สุวณฺณวโณฺณ**ติ สุวณฺณสทิสวโณฺณ ฯ **สุสุกฺกทาโฐ**ติ สุฏฺฐุ สุกฺกทาโฐ ฯ **มหาปุริสลกฺขณา**ติ ปฐมํ วุตฺตพฺยญฺชนาเนว วจนนฺตเรน นิคเมโนฺต อาห ฯ

อิทานิ เตสุ ลกฺขเณสุ อตฺตโน จิตฺตรุจิตานิ คเหตฺวา โถเมโนฺต **ปสนฺนเนโตฺต**ติอาทิมาห ฯ ภควา หิ ปญฺจวณฺณปสาทสมฺปตฺติยา **ปสนฺนเนโตฺต,** ปุณฺณจนฺทสทิสมุขตาย **สุมุโข,** อาโรหปริณาหสมฺปตฺติยา **พฺรหา,** พฺรหฺมุชุคตฺตตาย **อุชุ,** ชุติมนฺตตาย **ปตาปวา** ฯ ยมฺปิ เจตฺถ ปุเพฺพ วุตฺตํ, ตํ ‘‘มเชฺฌ สมณสงฺฆสฺสา’’ติ อิมินา ปริยาเยน โถมยตา ปุน วุตฺตํ ฯ เอทิโส หิ เอวํ วิโรจติ ฯ อุตฺตรคาถายปิ เอเสว นโย ฯ **อุตฺตมวณฺณิโน**ติ อุตฺตมวณฺณสมฺปนฺนสฺส ฯ **รเถสโภ**ติ อุตฺตมสารถิ ฯ **ชมฺพุสณฺฑสฺสา**ติ ชมฺพุทีปสฺส ฯ ปากเฏน อิสฺสริยํ อิสฺสโร โหติ ฯ

ขตฺติยาติ ชาติขตฺติยา ฯ **โภคี**ติ โภคิยา ฯ **ราชาโน**ติ เย เกจิ รชฺชํ กาเรนฺตา ฯ **ราชาภิราชา**ติ ราชูนํ ปูชนีโย, อธิราชา หุตฺวา, จกฺกวตฺตีติ อธิปฺปาโย ฯ **มนุชิโนฺท**ติ มนุสฺสาธิปติ ปรมิสฺสโร หุตฺวา ฯ

เอวํ วุเตฺต ภควา – ‘‘เย เต ภวนฺติ อรหโนฺต สมฺมาสมฺพุทฺธา, เต สกวเณฺณ ภญฺญมาเน อตฺตานํ ปาตุกโรนฺตี’’ติ อิมํ เสลสฺส มโนรถํ ปูเรโนฺต **ราชาหมสฺมี**ติอาทิมาห ฯ ตตฺรายมธิปฺปาโย – ยํ มํ ตฺวํ เสล ‘‘ราชา อรหสิ ภวิตุ’’นฺติ ยาจสิ, เอตฺถ อโปฺปสฺสุโกฺก โหติ **ราชาหมสฺมิ** ฯ สติ จ ราชเตฺต ยถา อโญฺญ ราชา โยชนสตํ วา อนุสาสติ โยชนสหสฺสํ วา, จกฺกวตฺตี หุตฺวาปิ จตุทีปปริยนฺตมตฺตํ วา, นาหเมวํ ปริจฺฉินฺนวิสโย, อหญฺหิ **ธมฺมราชา อนุตฺตโร** ภวคฺคโต อวีจิปริยนฺตํ กตฺวา ติริยํ อปฺปมาณโลกธาตุโย อนุสาสามิ ฯ ยาวตา หิ อปททฺวิปทาทิเภทา สตฺตา, อหํ เตสํ อโคฺค ฯ น หิ เม โกจิ สีเลน วา…เป.… วิมุตฺติญาณทสฺสเนน วา ปฏิภาโค อตฺถิ, สฺวาหํ เอวํ ธมฺมราชา อนุตฺตโร อนุตฺตเรเนว จตุสติปฏฺฐานาทิเภเทน **ธเมฺมน จกฺกํ วเตฺตมิ** ฯ อิทํ ปชหถ, อิทํ อุปสมฺปชฺช วิหรถาติ อาณาจกฺกํ, อิทํ โข ปน, ภิกฺขเว, ทุกฺขํ อริยสจฺจนฺติอาทินา ปริยตฺติธเมฺมน ธมฺมจกฺกเมว วา ฯ **จกฺกํ อปฺปฏิวตฺติย**นฺติ ยํ จกฺกํ อปฺปฏิวตฺติยํ โหติ สมเณน วา…เป.… เกนจิ วา โลกสฺมินฺติ ฯ

เอวํ อตฺตานํ อาวิกโรนฺตํ ภควนฺตํ ทิสฺวา ปีติโสมนสฺสชาโต เสโล ปุน ทฬฺหีกรณตฺถํ **สมฺพุโทฺธ ปฏิชานาสี**ติ คาถาทฺวยมาห ฯ ตตฺถ **โก นุ เสนาปตี**ติ รโญฺญ โภโต ธเมฺมน ปวตฺติตสฺส จกฺกสฺส อนุปวตฺตโก เสนาปติ โก นูติ ปุจฺฉิ ฯ

เตน จ สมเยน ภควโต ทกฺขิณปเสฺส อายสฺมา สาริปุโตฺต นิสิโนฺน โหติ สุวณฺณปุโญฺช วิย สิริยา โสภมาโน, ตํ ทเสฺสโนฺต ภควา **มยา ปวตฺติต**นฺติ คาถมาห ฯ ตตฺถ **อนุชาโต ตถาคต**นฺติ ตถาคตํ เหตุํ อนุชาโต, ตถาคเตน เหตุนา ชาโตติ อโตฺถ ฯ อปิจ อวชาโต อนุชาโต อติชาโตติ ตโย วุตฺตา ฯ เตสุ อวชาโต ทุสฺสีโล, โส ตถาคตสฺส ปุโตฺต นาม น โหติ ฯ อติชาโต นาม ปิตรา อุตฺตริตโร, ตาทิโสปิ ตถาคตสฺส ปุโตฺต นตฺถิ ฯ ตถาคตสฺส ปน เอโก อนุชาโตว ปุโตฺต โหติ, ตํ ทเสฺสโนฺต เอวมาห ฯ

เอวํ ‘‘โก นุ เสนาปตี’’ติ ปญฺหํ พฺยากริตฺวา ยํ เสโล อาห ‘‘สมฺพุโทฺธ ปฏิชานาสี’’ติ, ตตฺร นํ นิกฺกงฺขํ กาตุกาโม ‘‘นาหํ ปฏิญฺญามเตฺตเนว ปฏิชานามิ, อปิจาหํ อิมินา การเณน พุโทฺธ’’ติ ญาเปตุํ **อภิเญฺญยฺย**นฺติ คาถมาห ฯ ตตฺร **อภิเญฺญยฺย**นฺติ วิชฺชา จ วิมุตฺติ จ ฯ **ภา**

เวตพฺพํ มคฺคสจฺจํฯ **ปหาตพฺพํ** สมุทยสจฺจํฯ เหตุวจเนน ปน ผลสิทฺธิโต เตสํ ผลานิ นิโรธสจฺจทุกฺขสจฺจานิปิ วุตฺตาเนว โหนฺติฯ เอวํ สจฺฉิกาตพฺพํ สจฺฉิกตํ ปริญฺญาตพฺพํ ปริญฺญาตนฺติ อิทเมฺปตฺถ สงฺคหิตนฺติ จตุสจฺจภาวนาผลญฺจ วิมุตฺติญฺจ ทเสฺสโนฺต ''พุชฺฌิตพฺพํ พุชฺฌิตฺวา พุโทฺธ ชาโตสฺมี''ติ ยุตฺตเหตุนา พุทฺธภาวํ สาเธติฯ

เอวํ นิปฺปริยาเยน อตฺตานํ อาวิกตฺวา อตฺตนิ กงฺขาวิตรณตฺถํ พฺราหฺมณํ อติจาริยมาโน **วินยสฺสู**ติ คาถตฺตยมาหฯ ตตฺถ **สลฺลกโตฺต**ติ ราคาทิสลฺลกนฺตโนฯ **อนุตฺตโร**ติ ยถา พาหิรเวเชฺชน วูปสมิตโรโค อิมสฺมิเณฺญวตฺตภาเว กุปฺปติ, น เอวํฯ มยา วูปสมิตสฺส ปน โรคสฺส ภวนฺตเรปิ อุปฺปตฺติ นตฺถิ, ตสฺมา อหํ อนุตฺตโรติ อโตฺถฯ **พฺรหฺมภูโต**ติ เสฏฺฐภูโตฯ **อติตุโล**ติ ตุลํ อตีโต, นิรุปโมติ อโตฺถฯ **มารเสนปฺปมทฺทโน**ติ กามา เต ปฐมา เสนาติ เอวํ อาคตาย มารเสนาย ปมทฺทโนฯ **สพฺพามิเตฺต**ติ ขนฺธกิเลสาภิสงฺขารมจฺจุเทวปุตฺตมารสงฺขาเต สพฺพปจฺจตฺถิเกฯ **วสีกตฺวา**ติ อตฺตโน วเส วเตฺตตฺวาฯ **อกุโตภโย**ติ กุโตจิ อภโยฯ

เอวํ วุเตฺต เสโล พฺราหฺมโณ ตาวเทว ภควติ สญฺชาตปสาโท ปพฺพชฺชาเปโกฺข หุตฺวา **อิมํ โภโนฺต**ติ คาถตฺตยมาหฯ ตตฺถ **กณฺหาภิชาติโก**ติ จณฺฑาลาทินีจกุเล ชาโตฯ ตโต เตปิ มาณวกา ปพฺพชฺชาเปกฺขา หุตฺวา **เอวเญฺจ รุจฺจติ, โภโต**ติ คาถมาหํสุฯ อถ เสโล เตสุ มาณวเกสุ ตุฏฺฐจิโตฺต เต จ ทเสฺสโนฺต ปพฺพชฺชํ ยาจโนฺต **''พฺราหฺมณา''**ติ คาถมาหฯ

ตโต ภควา ยสฺมา เสโล อตีเต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต สาสเน เตสํเยว ติณฺณํ ปุริสสตานํ คณเสโฏฺฐ หุตฺวา เตหิ สทฺธึ ปริเวณํ กาเรตฺวา ทานาทีนิ ปุญฺญานิ กตฺวา เตน กเมฺมน เทวมนุสฺสสมฺปตฺตึ อนุภวมาโน ปจฺฉิเม ภเว เตสํเยว อาจริโย หุตฺวา นิพฺพโตฺต, ตญฺจ เตสํ กมฺมํ วิมุตฺติปริปากาย ปริปกฺกํ เอหิภิกฺขุภาวสฺส จ อุปนิสฺสยภูตํ, ตสฺมา เต สเพฺพว เอหิภิกฺขุปพฺพชฺชํ ปพฺพาเชโนฺต **สฺวากฺขาต**นฺติ คาถมาหฯ ตตฺถ **สนฺทิฏฺฐิก**นฺติ สยเมว ทฏฺฐพฺพํ ปจฺจกฺขํฯ **อกาลิก**นฺติ มคฺคานนฺตรผลุปฺปตฺติยา น กาลนฺตรํ ปตฺตพฺพผลํฯ **ยตฺถ อโมฆา**ติ ยสฺมึ มคฺคพฺรหฺมจริเย อปฺปมตฺตสฺส สิกฺขตฺตยปูรเณน สิกฺขโต ปพฺพชฺชา อโมฆา โหติ, สผลาติ อโตฺถฯ เอวญฺจ วตฺวา ''เอถ ภิกฺขโว''ติ ภควา อโวจฯ เต สเพฺพ ปตฺตจีวรธรา หุตฺวา อากาเสนาคนฺตฺวา วสฺสสตฺติกเตฺถรา วิย สุวินีตา ภควนฺตํ อภิวาทยึสุฯ เอวมิมํ เตสํ เอหิภิกฺขุภาวํ สนฺธาย ''อลตฺถ โข เสโล''ติอาทิ วุตฺตํฯ

๔๐๐. **อิมาหี**ติ อิมาหิ เกณิยสฺส จิตฺตานุกูลาหิ คาถาหิฯ ตตฺถ อคฺคิปริจริยํ วินา พฺราหฺมณานํ ยญฺญาภาวโต ''อคฺคิหุตฺตมุขา ยญฺญา''ติ วุตฺตํฯ อคฺคิหุตฺตเสฏฺฐา อคฺคิชุหนปฺปธานาติ อโตฺถฯ เวเท สชฺฌายเนฺตหิ ปฐมํ สชฺฌายิตพฺพโต, สาวิตฺตี, ''ฉนฺทโส มุข''นฺติ วุโตฺตฯ มนุสฺสานํ เสฏฺฐโต ราชา ''มุข''นฺติ วุโตฺตฯ นทีนํ อาธารโต ปฏิสรณโต จ สาคโร ''มุข''นฺติ วุโตฺตฯ จนฺทโยควเสน ''อชฺช กตฺติกา อชฺช โรหิณี''ติ สญฺญาณโต อาโลกกรณโต โสมฺมภาวโต จ ''นกฺขตฺตานํ มุขํ จโนฺท''ติ วุตฺตํฯ ตปนฺตานํ อคฺคตฺตา อาทิโจฺจ ''ตปตํ มุข''นฺติ วุโตฺตฯ ทกฺขิเณยฺยานํ ปน อคฺคตฺตา วิเสเสน ตสฺมึ สมเย พุทฺธปฺปมุขํ สงฺฆํ สนฺธาย ''ปุญฺญํ อากงฺขมานานํ, สโงฺฆ เอว ยชตํ มุข''นฺติ วุตฺตํฯ เตน สโงฺฆ ปุญฺญสฺส อายมุขนฺติ ทเสฺสติฯ

ยํ ตํ **สรณ**นฺติ อญฺญํ พฺยากรณคาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ – ปญฺจหิ จกฺขูหิ จกฺขุมา ภควา ยสฺมา มยํ อิโต อฏฺฐเม ทิวเส ตํ สรณํ อาคตมฺหา, ตสฺมา อตฺตนา ตว สาสเน อนุตฺตเรน ทมเถน ทนฺตามฺหา, อโห เต สรณสฺส อานุภาโวติฯ

ตโต ปรํ ภควนฺตํ ทฺวีหิ คาถาหิ โถเมตฺวา ตติยาย วนฺทนํ ยาจโนฺต **ภิกฺขโว ติสตา อิเม** ติอาทิมาหาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

เสลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. อสฺสลายนสุตฺตวณฺณนา

๔๐๑. **เอวํ เม สุตนฺติ อสฺสลายนสุตฺตํฯ ตตฺถ นานาเวรชฺชกาน**นฺติ องฺคมคธาทีหิ นานปฺปกาเรหิ เวรเชฺชหิ อาคตานํ, เตสุ วา รเฏฺฐสุ ชาตสํวทฺฒานนฺติปิ อโตฺถฯ **เกนจิเทวา**ติ ยญฺญุปาสนาทินา อนิยมิตกิเจฺจนฯ **จาตุวณฺณิ**นฺติ จตุวณฺณสาธารณํฯ มยํ ปน นฺหานสุทฺธิยา ภาวนาสุทฺธิยาปิ พฺราหฺมณาว สุชฺฌนฺตีติ วทาม, อยุตฺตมฺปิ สมโณ โคตโม กโรตีติ มญฺญมานา เอวํ จินฺตยึสุฯ **วุตฺตสิโร**ติ วาปิตสิโรฯ

ธมฺมวาทีติ สภาววาทีฯ **ทุปฺปฏิมนฺติยา**ติ อมฺหาทิเสหิ อธมฺมวาทีหิ ทุเกฺขน ปฏิมนฺติตพฺพา โหนฺติฯ ธมฺมวาทิโน นาม ปราชโย น สกฺกา กาตุนฺติ ทเสฺสติฯ **ปริพฺพาชก**นฺติ ปพฺพชฺชาวิธานํ, ตโย เวเท อุคฺคเหตฺวา สพฺพปจฺฉา ปพฺพชนฺตา เยหิ มเนฺตหิ ปพฺพชนฺติ, ปพฺพชิตา จ เย มเนฺต ปริหรนฺติ, ยํ วา อาจารํ อาจรนฺติ, ตํ สพฺพํ โภตา จริตํ สิกฺขิตํฯ ตสฺมา ตุยฺหํ ปราชโย นตฺถิ, ชโยว ภวิสฺสตีติ มญฺญนฺตา เอวมาหํสุฯ

๔๐๒. **ทิสฺสนฺติ โข ปนา**ติอาทิ เตสํ ลทฺธิภินฺทนตฺถํ วุตฺตํฯ ตตฺถ **พฺราหฺมณิโย**ติ พฺราหฺมณานํ ปุตฺตปฏิลาภตฺถาย อาวาหวิวาหวเสน กุลา อานีตา พฺราหฺมณิโย ทิสฺสนฺติ ฯ ตา โข ปเนตา อปเรน สมเยน **อุตุนิโยปิ** โหนฺติ, สญฺชาตปุปฺผาติ อโตฺถฯ **คพฺภินิโย**ติ สญฺชาตคพฺภาฯ **วิชายมานา**ติ ปุตฺตธีตโร ชนยมานาฯ **ปายมานา**ติ ทารเก ถญฺญํ ปายนฺติโยฯ **โยนิชาว สมานา**ติ พฺราหฺมณีนํ ปสฺสาวมเคฺคน ชาตา สมานาฯ **เอวมาหํสู**ติ เอวํ วทนฺติฯ กถํ? **พฺราหฺมโณว เสโฏฺฐ วโณฺณ...เป.... พฺรหฺมทายาทา**ติฯ ยทิ ปน เนสํ สจฺจวจนํ สิยา, พฺราหฺมณีนํ กุจฺฉิ มหาพฺรหฺมุโน อุโร ภเวยฺย, พฺราหฺมณีนํ ปสฺสาวมโคฺค มหาพฺรหฺมุโน มุขํ ภเวยฺย, เอตฺตาวตา ''มยํ มหาพฺรหฺมุโน อุเร วสิตฺวา มุขโต นิกฺขนฺตา''ติ วตฺตุํ มา ลภนฺตูติ อยํ มุขโต ชาตเจฺฉทกวาโท วุโตฺตฯ

๔๐๓. **อโยฺย หุตฺวา ทาโส โหติ, ทาโส หุตฺวา อโยฺย โหตี**ติ พฺราหฺมโณ สภริโย วณิชฺชํ ปโยเชโนฺต โยนกรฏฺฐํ วา กมฺโพชรฏฺฐํ วา คนฺตฺวา กาลํ กโรติ, ตสฺส เคเห วยปฺปเตฺต ปุเตฺต อสติ พฺราหฺมณี ทาเสน วา กมฺมกเรน วา สทฺธึ สํวาสํ กเปฺปติฯ เอกสฺมึ ทารเก ชาเต โส ปุริโส ทาโสว โหติ, ตสฺส ชาตทารโก ปน ทายชฺชสามิโก โหติฯ มาติโต สุโทฺธ ปิติโต อสุโทฺธ โส วณิชฺชํ ปโยเชโนฺต มชฺฌิมปเทสํ คนฺตฺวา พฺราหฺมณทาริกํ คเหตฺวา ตสฺสา กุจฺฉิสฺมึ ปุตฺตํ ปฏิลภติ, โสปิ มาติโตว สุโทฺธ โหติ ปิติโต อสุโทฺธฯ เอวํ พฺราหฺมณสมยสฺมิเญฺญว ชาติสเมฺภโท โหตีติ ทสฺสนตฺถเมตํ วุตฺตํฯ **กึ พลํ, โก อสฺสาโส**ติ ยตฺถ ตุเมฺห ทาสา โหนฺตา สเพฺพว ทาสา โหถ, อยฺยา โหนฺตา สเพฺพว อยฺยา โหถ, เอตฺถ โว โก ถาโม, โก อวสฺสโย, ยํ พฺราหฺมโณว เสโฏฺฐ วโณฺณติ วทถาติ ทีเปติฯ

๔๐๔. **ขตฺติโยว นุ โข**ติอาทโย สุตฺตเจฺฉทกวาทา นาม โหนฺติฯ

๔๐๘. อิทานิ จาตุวณฺณิสุทฺธึ ทเสฺสโนฺต **อิธ ราชา**ติอาทิมาหฯ **สาปานโทณิยา**ติ สุนขานํ ปิวนโทณิยาฯ **อคฺคิกรณีย**นฺติ สีตวิโนทนอนฺธการวิธมนภตฺตปจนาทิ อคฺคิกิจฺจํฯ **เอตฺถ อสฺสลายนา**ติ เอตฺถ สพฺพสฺมึ อคฺคิกิจฺจํ กโรเนฺตฯ

๔๐๙. อิทานิ ยเทตํ พฺราหฺมณา จาตุวณฺณิสุทฺธีติ วทนฺติ, เอตฺถ จาตุวณฺณาติ นิยโม นตฺถิฯ ปญฺจโม หิ ปาทสิกวโณฺณปิ อตฺถีติ สํขิเตฺตน เตสํ วาเท โทสทสฺสนตฺถํ **อิธ ขตฺติยกุมาโร**ติอาทิมาหฯ ตตฺร **อมุตฺร จ ปเนสาน**นฺติ อมุสฺมิญฺจ ปน ปุริมนเย เอเตสํ มาณวกานํ กิญฺจิ นานากรณํ น ปสฺสามีติ วทติฯ นานากรณํ ปน เตสมฺปิ อตฺถิเยวฯ ขตฺติยกุมารสฺส หิ พฺราหฺมณกญฺญาย อุปฺปโนฺน ขตฺติยปาทสิโก นาม, อิตโร พฺราหฺมณปาทสิโก นาม, เอเต หีนชาติมาณวกาฯ

เอวํ ปญฺจมสฺส วณฺณสฺส อตฺถิตาย จาตุวณฺณิสุทฺธีติ เอเตสํ วาเท โทสํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ปุน จาตุวณฺณิสุทฺธิยํ โอวทโนฺต **ตํ กิํ มญฺญสี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สเทฺธ**ติ มตกภเตฺตฯ **ถาลิปาเก**ติ ปณฺณาการภเตฺตฯ **ยเญฺญ**ติ ยญฺญภเตฺตฯ **ปาหุเน**ติ อาคนฺตุกานํ กตภเตฺตฯ **กิํหี**ติ กิํ มหปฺผลํ ภวิสฺสติ, โน ภวิสฺสตีติ ทีเปติฯ

๔๑๐. **ภูตปุพฺพ**นฺติ อสฺสลายน ปุเพฺพ มยิ ชาติยา หีนตเร ตุเมฺห เสฏฺฐตรา สมานาปิ มยา ชาติวาเท ปญฺหํ ปุฏฺฐา สมฺปาเทตุํ น สกฺขิตฺถ, อิทานิ ตุเมฺห หีนตรา หุตฺวา มยา เสฏฺฐตเรน พุทฺธานํ สเก ชาติวาทปญฺหํ ปุฏฺฐา กิํ สมฺปาเทสฺสถ? น เอตฺถ จินฺตา กาตพฺพาติ มาณวํ อุปตฺถเมฺภโนฺต อิมํ เทสนํ อารภิฯ ตตฺถ **อสิโต**ติ กาฬโกฯ **เทวโล**ติ ตสฺส นามํ, อยเมว ภควา เตน สมเยนฯ **ปฏฺฏิลิโย**ติ คณงฺคณุปาหนาฯ **ปตฺถณฺฑิเล**ติ ปณฺณสาลปริเวเณฯ **โก นุ โข**ติ กหํ นุ โขฯ **คามณฺฑลรูโป วิยา**ติ คามทารกรูโป วิยฯ **โส ขฺวาหํ, โภ, โหมี**ติ โส อหํ, โภ, อสิตเทวโล โหมีติ วทติฯ ตทา กิร มหาสโตฺต โกณฺฑทมโก หุตฺวา วิจรติฯ **อภิวาเทตุํ อุปกฺกมิํสู**ติ วนฺทิตุํ อุปกฺกมํ อกํสุฯ ตโต ปฏฺฐาย จ วสฺสสติกตาปโสปิ ตทหุชาตํ พฺราหฺมณกุมารํ อวนฺทโนฺต โกณฺฑิโต โหติฯ

๔๑๑. **ชนิกา มาตา**ติ ยาย ตุเมฺห ชนิตา, สา โว ชนิกา มาตาฯ **ชนิกามาตู**ติ ชนิกาย มาตุฯ **โย ชนโก**ติ โย ชนโก ปิตาฯ ‘‘โย ชนิโก ปิตาเตว’’ วา ปาโฐฯ

อสิเตนาติ ปญฺจาภิเญฺญน อสิเตน เทวเลน อิสินา อิมํ คนฺธพฺพปญฺหํ ปุฏฺฐา น สมฺปาเยสฺสนฺติฯ **เยส**นฺติ เยสํ สตฺตนฺนํ อิสีนํฯ **น ปุโณฺณ ทพฺพิคาโห**ติ เตสํ สตฺตนฺนํ อิสีนํ ทพฺพิํ คเหตฺวา ปณฺณํ ปจิตฺวา ทายโก ปุโณฺณ นาม เอโก อโหสิ, โส ทพฺพิคหณสิปฺปํ ชานาติฯ ตุวํ สาจริยโก เตสํ ปุโณฺณปิ น โหติ, เตน ญาตํ ทพฺพิคหณสิปฺปมตฺตมฺปิ น ชานาสีติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

อยํ ปน อสฺสลายโน สโทฺธ อโหสิ ปสโนฺน, อตฺตโน อโนฺตนิเวสเนเยว เจติยํ กาเรสิฯ ยาวชฺชทิวสา อสฺสลายนวํเส ชาตา นิเวสนํ กาเรตฺวา อโนฺตนิเวสเน เจติยํ กโรเนฺตวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

อสฺสลายนสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. โฆฏมุขสุตฺตวณฺณนา

๔๑๒. **เอวํ เม สุต**นฺติ โฆฏมุขสุตฺตํฯ ตตฺถ **เขมิยมฺพวเน**ติ เอวํนามเก อมฺพวเนฯ **ธมฺมิโก ปริพฺพโช**ติ ธมฺมิกา ปพฺพชฺชาฯ **อทสฺสนา**ติ ตุมฺหาทิสานํ วา ปณฺฑิตานํ อทสฺสเนนฯ **โย วา ปเนตฺถ ธโมฺม**ติ โย วา ปน เอตฺถ ธโมฺม สภาโว, ตเสฺสว วา อทสฺสเนนฯ อิมินา ''อมฺหากํ กถา อปฺปมาณํ, ธโมฺมว ปมาณ''นฺติ ทเสฺสติฯ ตโต เถโร ''นวอุโปสถาคาเร วิย พหุนา กเมฺมน อิธ ภวิตพฺพ''นฺติ จิเนฺตตฺวา จงฺกมา โอรุยฺห ปณฺณสาลํ ปวิสิตฺวา นิสีทิฯ ตํ ทเสฺสตุํ **เอวํ วุเตฺต**ติอาทิ วุตฺตํฯ

๔๑๓. **จตฺตาโรเม พฺราหฺมณา**ติ เถรสฺส กิร เอตทโหสิ – ''อยํ พฺราหฺมโณ 'ธมฺมิกํ ปพฺพชฺชํ อุปคโต สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา นตฺถี'ติ วทติฯ อิมสฺส จตฺตาโร ปุคฺคเล เทฺว จ ปริสา ทเสฺสตฺวา 'จตุตฺถํ ปุคฺคลํ กตราย ปริสาย พหุลํ ปสฺสสี'ติ ปุจฺฉิสฺสามิ, ชานมาโน 'อนาคาริยปริสาย'นฺติ วกฺขติฯ เอวเมตํ สกมุเขเนว 'ธมฺมิโก ปริพฺพโช อตฺถี'ติ วทาเปสฺสามี''ติ อิมํ เทสนํ อารภิฯ

๔๑๔. ตตฺถ **สารตฺตรตฺตา**ติ สุฏฺฐุ รตฺตรตฺตาฯ **สานุคฺคหา วาจา ภาสิตา** สการณา วาจา ภาสิตาฯ วุตฺตเญฺหตํ มยา ''อมฺหากํ กถา อปฺปมาณํ, ธโมฺมว ปมาณ''นฺติฯ

๔๒๑. **กึ ปน เต**ติ คิหิ นาม กปฺปิยมฺปิ อกปฺปิยมฺปิ วเทยฺยาติ วิเวจนตฺถํ ปุจฺฉิฯ **การาเปสี**ติ มาเปสิฯ การาเปตฺวา จ ปน กาลํ กตฺวา สเคฺค นิพฺพโตฺตฯ เอตสฺส กิร ชานนฺสิเปฺป มาตรมฺปิ ปิตรมฺปิ ฆาเตตฺวา อตฺตาว ฆาเตตโพฺพติ อาคจฺฉติฯ เอตํ สิปฺปํ ชานโนฺต ฐเปตฺวา เอตํ อโญฺญ สเคฺค นิพฺพโตฺต นาม นตฺถิ, เอส ปน เถรํ อุปนิสฺสาย ปุญฺญํ กตฺวา ตตฺถ นิพฺพตฺติตฺวา จ ปน ''เกนาหํ กเมฺมน อิธ นิพฺพโตฺต''ติ อาวเชฺชตฺวา ยถาภูตํ ญตฺวา เอกทิวสํ ชิณฺณาย โภชนสาลาย ปฏิสงฺขรณตฺถํ สเงฺฆ สนฺนิปติเต มนุสฺสเวเสน อาคนฺตฺวา ปุจฺฉิ – ''กิมตฺถํ, ภเนฺต, สโงฺฆ สนฺนิปติโต''ติ? โภชนสาลาย ปฏิสงฺขรณตฺถนฺติฯ เกเนสา การิตาติ? โฆฏมุเขนาติฯ อิทานิ โส กุหินฺติ? กาลงฺกโตติฯ อตฺถิ ปนสฺส โกจิ ญาตโกติ? อตฺถิ เอกา ภคินีติฯ ปโกฺกสาเปถ นนฺติฯ ภิกฺขู ปโกฺกสาเปสุํฯ โส ตํ อุปสงฺกมิตฺวา – ''อหํ, ตว ภาตา, โฆฏมุโข นาม อิมํ สาลํ กาเรตฺวา สเคฺค นิพฺพโตฺต, อสุเก จ อสุเก จ ฐาเน มยา ฐปิตํ ธนํ อตฺถิ, ตํ คเหตฺวา อิมญฺจ โภชนสาลํ กาเรหิ, ทารเก จ โปเสหี''ติ วตฺวา ภิกฺขุสงฺฆํ วนฺทิตฺวา เวหาสํ อุปฺปติตฺวา เทวโลกเมว อคมาสิฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

โฆฏมุขสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. จงฺกีสุตฺตวณฺณนา

๔๒๒. **เอวํ เม สุต**นฺติ จงฺกีสุตฺตํฯ ตตฺถ **เทววเน สาลวเน**ติ ตสฺมึ กิร เทวตานํ พลิกมฺมํ กรียติ, เตน ตํ เทววนนฺติปิ สาลวนนฺติปิ วุจฺจติฯ **โอปาสาทํ อชฺฌาวสตี**ติ โอปาสาทนามเก พฺราหฺมณคาเม วสติ, อภิภวิตฺวา วา อาวสติ, ตสฺส สามี หุตฺวา ยาย มริยาทาย ตตฺถ วสิตพฺพํ, ตาย มริยาทาย วสติฯ อุปสคฺควเสน ปเนตฺถ ภุมฺมเตฺถ อุปโยควจนํ เวทิตพฺพํ, ตถสฺส อนุปฺปโยคตฺตาว เสสปเทสุฯ ตตฺถ ลกฺขณํ สทฺทสตฺถโต ปริเยสิตพฺพํฯ **สตฺตุสฺสท**นฺติ สเตฺตหิ อุสฺสทํ อุสฺสนฺนํ, พหุชนํ อากิณฺณมนุสฺสํ โปสาวนิยหตฺถิอสฺสโมรมิคาทิอเนกสตฺตสมากิณฺณญฺจาติ อโตฺถฯ ยสฺมา ปน โส คาโม พหิ อาวิชฺฌิตฺวา ชาเตน หตฺถิอสฺสาทีนํ ฆาสติเณน เจว เคหจฺฉทนติเณน จ สมฺปโนฺน, ตถา ทารุกเฏฺฐหิ เจว เคหสมฺภารกเฏฺฐหิ จ, ยสฺมา

จสฺส อพฺภนฺตเร วฏฺฏจตุรสฺสาทิสณฺฐานา พหู โปกฺขรณิโย, ชลชกุสุมวิจิตฺตานิ จ พหิ อเนกานิ ตฬากานิ วา อุทกสฺส นิจฺจภริตาเนว โหนฺติ, ตสฺมา **สติณกโฏฺฐทก**นฺติ วุตฺตํฯ

สห ธเญฺญน **สธญฺญํ,** ปุพฺพณฺณาปรณฺณาทิเภทํ พหุธญฺญสนฺนิจยนฺติ อโตฺถฯ เอตฺตาวตา ยสฺมิํ คาเม พฺราหฺมโณ เสตจฺฉตฺตํ อุสฺสาเปตฺวา ราชลีลาย วสติฯ ตสฺส สมิทฺธิสมฺปตฺติ ทีปิตา โหติฯ ราชโต ลทฺธํ โภคฺคํ **ราชโภคฺคํ**ฯ เกน ทินฺนนฺติ เจ, **รญฺญา ปเสนทินา โกสเลน ทินฺนํ**ฯ **ราชทาย**นฺติ รโญฺญ ทายภูตํ, ทายชฺชนฺติ อโตฺถฯ **พฺรหฺมเทยฺย**นฺติ เสฏฺฐเทยฺยํ, ฉตฺตํ อุสฺสาเปตฺวา ราชสเงฺขเปน ภุญฺชิตพฺพนฺติ อโตฺถฯ อถ วา **ราชโภคฺค**นฺติ สพฺพํ เฉชฺชเภชฺชํ อนุสาสเนฺตน ติตฺถปพฺพตาทีสุ สุงฺกํ คณฺหเนฺตน เสตจฺฉตฺตํ อุสฺสาเปตฺวา รญฺญา หุตฺวา ภุญฺชิตพฺพํฯ ตตฺถ **รญฺญา ปเสนทินา โกสเลน ทินฺนํ ราชทาย**นฺติฯ เอตฺถ รญฺญา ทินฺนตฺตา ราชทายํ, ทายกราชทีปนตฺถํ ปนสฺส ‘‘รญฺญา ปเสนทินา โกสเลน ทินฺน’’นฺติ อิทํ วุตฺตํฯ **พฺรหฺมเทยฺย**นฺติ เสฏฺฐเทยฺยํ, ยถา ทินฺนํ น ปุน คเหตพฺพํ โหติ นิสฺสฏฺฐปริจฺจตฺตํ, เอวํ ทินฺนนฺติ อโตฺถฯ

๔๒๓. พหู พหู หุตฺวา สํหตาติ สงฺฆาฯ เอเกกิสฺสา ทิสาย สโงฺฆ เตสํ อตฺถีติ **สงฺฆี**ฯ ปุเพฺพ คามสฺส อโนฺต อคณา พหิ นิกฺขมิตฺวา คณา สมฺปนฺนาติ **คณีภูตา**ฯ **อุตฺตเรนมุขา**ติ อุตฺตรทิสาภิมุขาฯ **ขตฺตํ อามเนฺตสี**ติ ขตฺตา วุจฺจติ ปุจฺฉิตปญฺหพฺยากรณสมโตฺถ มหามโตฺต, ตํ อามเนฺตสิฯ **อาคเมนฺตู**ติ มุหุตฺตํ ปฏิมาเนนฺตุ, อจฺฉนฺตูติ วุตฺตํ โหติฯ

๔๒๔. **นานาเวรชฺชกาน**นฺติ นานาวิเธสุ รเชฺชสุ อเญฺญสุ กาสิโกสลาทีสุ ชาตา วา นิวสนฺติ วา, ตโต วา อาคตาติ นานาเวรชฺชกา, เตสํ นานาเวรชฺชกานํฯ **เกนจิเทวา**ติ อนิยมิเตน ยญฺญุปาสนาทินา เกนจิ กิเจฺจนฯ เต ตสฺส คมนํ สุตฺวา จิเนฺตสุํ – ‘‘อยํ, จงฺกี, อุคฺคตพฺราหฺมโณ, เยภุเยฺยน จ อเญฺญ พฺราหฺมณา สมณํ โคตมํ สรณํ คตา, อยเมว น คโตฯ สฺวายํ สเจ ตตฺถ คมิสฺสติ, อทฺธา สมณสฺส โคตมสฺส อาวฏฺฏนิยา มายาย อาวฏฺฏิโต สรณํ คมิสฺสติฯ ตโต เอตสฺสาปิ เคหทฺวาเร พฺราหฺมณานํ อสนฺนิปาโต ภวิสฺสติฯ หนฺทสฺส คมนนฺตรายํ กโรมา’’ติ สมฺมนฺตยิตฺวา ตตฺถ อคมํสุฯ ตํ สนฺธาย ‘‘อถ โข เต พฺราหฺมณา’’ติอาทิ วุตฺตํฯ

ตตฺถ **อุภโต**ติ ทฺวีหิ ปเกฺขหิฯ **มาติโต จ ปิติโต จา**ติ, โภโต มาตา พฺราหฺมณี, มาตุ มาตา พฺราหฺมณี, ตสฺสาปิ มาตา พฺราหฺมณีฯ ปิตา พฺราหฺมโณ, ปิตุปิตา พฺราหฺมโณ, ตสฺสปิ ปิตา พฺราหฺมโณติฯ เอวํ ภวํ อุภโต สุชาโต, มาติโต จ ปิติโต จฯ **สํสุทฺธคหณิโก**ติ สํสุทฺธา เต มาตุ คหณี, สํสุทฺธา เต มาตุ กุจฺฉีติ อโตฺถฯ **ยาว สตฺตมา ปิตามหยุคา**ติ เอตฺถ ปิตุ ปิตา ปิตามโห, ปิตามหสฺส ยุคํ ปิตามหยุคํฯ **ยุค**นฺติ อายุปฺปมาณํ วุจฺจติฯ อภิลาปมตฺตเมว เจตํ, อตฺถโต ปน ปิตามโหว ปิตามหยุคํฯ ตโต อุทฺธํ สเพฺพปิ ปุพฺพปุริสา ปิตามหคฺคหเณเนว คหิตาฯ เอวํ ยาว สตฺตโม ปุริโส, ตาว สํสุทฺธคหณิโกฯ อถ วา อกฺขิโตฺต อนุปกุโฏฺฐ ชาติวาเทนาติ ทเสฺสติฯ **อกฺขิโตฺต**ติ อปเนถ เอตํ, กิํ อิมินาติ เอวํ อกฺขิโตฺต อนวกฺขิโตฺตฯ **อนุปกุกุโฏฺฐ**ติ น อุปกุโฏฺฐ, น อโกฺกสํ วา นินฺทํ วา ปตฺตปุโพฺพฯ เกน การเณนาติฯ ชาติวาเทน, อิติปิ หีนชาติโก เอโสติ เอวรูเปน วจเนนาติ อโตฺถฯ **อิมินาปเงฺคนา**ติ อิมินาปิ การเณนฯ

อโฑฺฒติ อิสฺสโรฯ **มหทฺธโน**ติ มหตา ธเนน สมนฺนาคโตฯ โภโต หิ เคเห ปถวิยํ ปํสุวาลิกา วิย พหุ ธนํ, สมโณ ปน โคตโม อธโน ภิกฺขาย อุทรํ ปูเรตฺวา ยาเปตีติ ทเสฺสนฺติ ฯ **มหาโภโค**ติ ปญฺจกามคุณวเสน มหาอุปโภโคฯ เอวํ ยํ ยํ คุณํ วทนฺติ, ตสฺส ตสฺส ปฏิปกฺขวเสน ภควโต อคุณํเยว ทเสฺสมาติ มญฺญมานา วทนฺติฯ

อภิรูโปติ อเญฺญหิ มนุสฺเสหิ อธิกรูโปฯ **ทสฺสนีโย**ติ ทิวสมฺปิ ปสฺสนฺตานํ อติตฺติกรณโต ทสฺสนโยคฺค, ทสฺสเนเนว จิตฺตปสาทชนนโต **ปาสาทิโก**ฯ โปกฺขรตา วุจฺจติ สุนฺทรภาโว, วณฺณสฺส โปกฺขรตา วณฺณโปกฺขรตา, ตาย **วณฺณโปกฺขรตาย,** วณฺณสมฺปตฺติยาติ อโตฺถฯ โปราณา ปน **โปกฺขร**นฺติ สรีรํ วทนฺติ, วณฺณํ วณฺณเมวฯ เตสํ มเตน วโณฺณ จ โปกฺขรญฺจ วณฺณโปกฺขรานิ, เตสํ ภาโว วณฺณโปกฺขรตาฯ อิติ **ปรมาย วณฺณโปกฺขรตายา**ติ อุตฺตมปริสุเทฺธน วเณฺณน เจว สรีรสณฺฐานสมฺปตฺติยา จาติ อโตฺถฯ **พฺรหฺมวณฺณี**ติ เสฎฺฐวณฺณี, ปริสุทฺธวเณฺณสุปิ เสเฎฺฐน สุวณฺณวเณฺณเนว สมนฺนาคโตติ อโตฺถฯ **พฺรหฺมวจฺฉสี**ติ มหาพฺรหฺมุโน สรีรสทิเสน สรีเรน สมนฺนาคโตฯ **อขุทฺทาวกาโส ทสฺสนายา**ติ โภโต สรีเร ทสฺสนสฺส โอกาโส น ขุทฺทโก มหาฯ สพฺพาเนว เต องฺคปจฺจงฺคานิ ทสฺสนียาเนว, ตานิ จาปิ มหนฺตาเนวาติ ทีเปติฯ

สีลมสฺส อตฺถีติ **สีลวา**ฯ วุทฺธํ วฑฺฒิตํ สีลมสฺสาติ **วุทฺธสีลีฯ วุทฺธสีเลนา**ติ วุเทฺธน วฑฺฒิเตน สีเลนฯ **สมนฺนาคโต**ติ ยุโตฺต, อิทํ วุทฺธสีลีปทเสฺสว เววจนํฯ สพฺพเมตํ ปญฺจสีลมตฺตเมว สนฺธาย วทนฺติฯ

กลฺยาณวาโจติอาทีสุ กลฺยาณา สุนฺทรา ปริมณฺฑลปทพฺยญฺชนา วาจา อสฺสาติ กลฺยาณวาโจฯ กลฺยาณํ มธุรํ วากฺกรณํ อสฺสาติ **กลฺยาณวากฺกรโณ**ฯ วากฺกรณนฺติ อุทาหรณโฆโสฯ คุณปริปุณฺณภาเวน ปุเร ภวาติ **โปรี**ฯ ปุเร วา ภวตฺตา โปรีฯ นาคริกิตฺถิยา สุขุมาลตฺตเนน สทิสาติปิ โปรีฯ ตาย **โปริยาฯ วิสฺสฎฺฐายา**ติ อปลิพุทฺธาย, สนฺทิฎฺฐวิลมฺพิตาทิโทสรหิตายฯ **อเนลคลายา**ติ เอลคเลน วิรหิตายฯ เอกจฺจสฺส หิ กเถนฺตสฺส เอลํ คลติ, ลาลา วา ปคฺฆรติ, เขฬผุสิตานิ วา นิกฺขมนฺติ, ตสฺส วาจา เอลคลา นาม โหติฯ ตพฺพิปริตายาติ อโตฺถฯ **อตฺถสฺส วิญฺญาปนิยา**ติอาทิมชฺฌปริโยสานํ ปากฎํ กตฺวา ภาสิตตฺถสฺส วิญฺญาปนสมตฺถายฯ เสสเมตฺถ พฺราหฺมณวเณฺณ อุตฺตานเมวฯ

๔๒๕. **เอวํ วุเตฺต**ติ เอวํ เตหิ พฺราหฺมเณหิ วุเตฺต, จงฺกี, ‘‘อิเม พฺราหฺมณา อตฺตโน วเณฺณ วุจฺจมาเน อตุสฺสนกสโตฺต นาม นตฺถิ, วณฺณมสฺส ภณิตฺวา นิวาเรสฺสามาติ ชาติอาทีหิ มม วณฺณํ วทนฺติ, น โข ปน เม ยุตฺตํ อตฺตโน วเณฺณ รชฺชิตุํฯ หนฺทาหํ เอเตสํ วาทํ ภินฺทิตฺวา สมณสฺส โคตมสฺส มหนฺตภาวํ ญาเปตฺวา เอเตสํ ตตฺถ คมนํ กโรมี’’ติ จิเนฺตตฺวา **เตน หิ, โภ, มมาปิ สุณาถา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ เยปิ ‘‘อุภโต สุชาโต’’ติอาทโย อตฺตโน คุเณหิ สทิสา คุณา, เตปิ ‘‘โก จาหํ, เก จ สมณสฺส โคตมสฺส ชาติสมฺปตฺติอาทโย คุณา’’ติ อตฺตโน คุเณหิ อุตฺตริตเรเยว มญฺญมาโน, อิตเร ปน เอกเนฺตเนว ภควโต มหนฺตภาวทีปนตฺถํ ปกาเสติฯ **มยเมว อรหามา**ติ เอวํ นิยเมโนฺต เจตฺถ อิทํ ทีเปติ – ยทิ คุณมหนฺตตาย อุปสงฺกมิตโพฺพ นาม โหติ, ยถา สิเนรุํ อุปนิธาย สาสโป, มหาสมุทฺทํ อุปนิธาย โคปทกํ, สตฺตสุ มหาสเรสุ อุทกํ อุปนิธาย อุสฺสาวพินฺทุ ปริโตฺต ลามโก, เอวเมวํ สมณสฺส โคตมสฺส ชาติสมฺปตฺติอาทโย คุเณ อุปนิธาย อมฺหากํ คุณา ปริตฺตา ลามกา, ตสฺมา มยเมว อรหาม ตํ ภวนฺตํ โคตมํ ทสฺสนาย อุปสงฺกมิตุนฺติฯ

ภูมิคตญฺจ เวหาสฎฺฐญฺจาติ เอตฺถ ราชงฺคเณ เจว อุยฺยาเน จ สุธามฎฺฐา โปกฺขรณิโย สตฺตรตนปูริํ กตฺวา ภูมิยํ ฐปิตํ ธนํ ภูมิคตํ นาม, ปาสาทนิยูหาทโย ปน ปูเรตฺวา ฐปิตํ เวหาสฎฺฐํ นามฯ เอวํ ตาว กุลปริยาเยน อาคตํฯ ตถาคตสฺส ปน ชาตทิวเสเยว สโงฺข เอโล อุปฺปโล ปุณฺฑรีโกติ จตฺตาโร นิธโย อุปคตาฯ เตสุ สโงฺข คาวุติโก, เอโล อฑฺฒโยชนิโก, อุปฺปโล ติ

คาวุติโก ปุณฺฑรีโก โยชนิโกติฯ เตสุปิ คหิตคหิตฎฺฐานํ ปูรติเยวฯ อิติ ภควา ปหูตํ หิรญฺญสุว ณฺณํ โอหาย ปพฺพชิโตติ เวทิตโพฺพฯ **ทหโร วา**ติอาทีนิ เหฎฺฐา วิตฺถาริตาเนวฯ

อขุทฺทาวกาโสติ เอตฺถ ภควติ อปริมาโณเยว ทสฺสนาวกาโสติ เวทิตโพฺพฯ ตตฺริทํ วตฺถุํ – ราชคเห กิร อญฺญตโร พฺราหฺมโณ ‘‘สมณสฺส กิร โคตมสฺส ปมาณํ คเหตุํ น สกฺกา’’ติ สุตฺวา ภควโต ปิณฺฑาย ปวิสนกาเล สฎฺฐิหตฺถํ เวฬุํ คเหตฺวา นครทฺวารสฺส พหิ ฐตฺวา สมฺป เตฺต ภควติ เวฬุํ คเหตฺวา สมีเป อฎฺฐาสิ, เวฬุ ภควโต ชาณุมตฺตํ ปาปุณิฯ ปุนทิวเส เทฺว เวฬู ฆเฎตฺวา สมีเป อฎฺฐาสิ , ภควา ทฺวินฺนํ เวฬูนํ อุปริ ทฺวิเวณุมตฺตเมว ปญฺญายมาโน, ‘‘พฺ ราหฺมณ, กึ กโรสี’’ติ อาห? ตุมฺหากํ ปมาณํ คณฺหามีติฯ ‘‘พฺราหฺมณ, สเจปิ ตฺวํ สกลจกฺกวา ฬคพฺภํ ปูเรตฺวา ฐิตเวฬุํ ฆเฎตฺวา อาคมิสฺสสิ, เนว เม ปมาณํ คเหตุํ สกฺขิสฺสสิฯ น หิ มยา จตฺ ตาริ อสเงฺขฺยยฺยานิ กปฺปสตสหสฺสญฺจ ตถา ปารมิโย ปูริตา, ยถา เม ปโร ปมาณํ คเณฺหยฺย, อตุโล พฺราหฺมณ, ตถาคโต อปฺปเมโยฺย’’ติ วตฺวา ธมฺมปเท คาถมาหฯ คาถาปริโยสาเน จตุ ราสีติปาณสหสฺสานิ อมตํ ปิวึสุฯ

อปรมฺปิ วตฺถุ – ราหุ กิร อสุรินฺโท จตฺตาริ โยชนสหสฺสานิ อฎฺฐ จ โยชนสตานิ อุโจฺจ, พาหนฺตรมสฺส ทฺวาทสโยชนสตานิ, หตฺถตลปาทตลานํ ปุถุลตา ตีณิ โยชนสตานิ, องฺคุลิปพฺ พานิ ปณฺณาสโยชนานิ , ภมุกนฺตรํ ปณฺณาสโยชนํ, นลาฎํ ติโยชนสตํ, สีสํ นวโยชนสตํฯ โส – ‘‘อหํ อุโจฺจสฺมิ, สตฺถารํ โอนมิตฺวา โอโลเกตุํ น สกฺขิสฺสามี’’ติ น คจฺฉติฯ โส เอกทิวสํ ภคว โต วณฺณํ สุตฺวา ‘‘ยถา กถญฺจ โอโลเกสฺสามี’’ติ อาคโตฯ ภควา ตสฺส อชฺฌาสยํ วิทิตฺวา ‘‘จ ตูสุ อิริยาปเถสุ กตเรน ทเสฺสมี’’ติ จิเนฺตตฺวา ‘‘ฐิตโก นาม นีโจปิ อุโจฺจ วิย ปญฺญายติ, นิป โนฺนวสฺส อตฺตานํ ทเสฺสสฺสามี’’ติ, ‘‘อานนฺท, คนฺธกุฎิปริเวเณ มญฺจกํ ปญฺญาเปหี’’ติ วตฺวา ตตฺถ สีหเสยฺยํ กเปฺปสิฯ ราหุ อาคนฺตฺวา นิปนฺนํ ภควนฺตํ คีวํ อุนฺนาเมตฺวา นภมเชฺฌ ปุณฺณ จนฺทํ วิย อุโลฺลเกติฯ กิมิทํ อสุรินฺทาติ จ วุเตฺต, ภควา โอนมิตฺวา โอโลเกตุํ น สกฺขิสฺสามีติ น คจฺฉินฺติฯ น มยา อสุรินฺท อโธมุเขน ปารมิโย ปูริตา, อุทฺธคฺคํ เม กตฺวา ทานํ ทินฺนนฺติฯ ตํ ทิวสํ ราหุ สรณํ อคมาสิฯ เอวํ ภควา อขุทฺทาวกาโส ทสฺสนายฯ

จตุปาริสุทฺธิสีเลน **สีลวา**ฯ ตํ ปน สีลํ อริยํ อุตฺตมํ ปริสุทฺธํ, เตนาห **อริยสีลี**ติฯ ตเทว อ นวชฺชเฎฺฐน กุสลํ, เตนาห **กุสลสีลี**ติฯ **กุสเลน สีเลนา**ติ อิทมสฺส เววจนํฯ **พหูนํ อาจริยปา จริโย**ติ ภควโต เอเกกาย ธมฺมเทสนาย จตุราสีติปาณสหสฺสานิ อปริมาณาปิ เทวมนุสฺสา มคฺคผลามตํ ปิวนฺติฯ ตสฺมา พหูนํ อาจริโย, สาวกวิเนยฺยานํ ปาจริโยติฯ

ขีณกามราโคติ เอตฺถ กามํ ภควโต สเพฺพปิ กิเลสา ขีณา, พฺราหฺมโณ ปน เต น ชานา ติ, อตฺตโน ชานนฎฺฐาเนเยว คุณํ กเถติฯ **วิคตจาปโลฺล**ติ ‘‘ปตฺตมณฺฑนา จีวรมณฺฑนา เสนา สนมณฺฑนา อิมสฺส วา ปูติกายสฺส…เป…. เกลนา ปฎิเกลนา’’ติ เอวํ วุตฺตจาปลฺยวิรหิโตฯ

อปาปปุเรกฺขาโรติ อปาเป นวโลกุตฺตรธเมฺม ปุรโต กตฺวา วิจรติฯ **พฺรหฺมญฺญาย ป ชายา**ติ สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานมหากสฺสปาทิเภทาย พฺราหฺมณปชายฯ (อวิรุโทฺธ หิ โส) เอ ติสฺสาย ปชาย ปุเรกฺขาโรฯ อยญฺหิ ปชา สมณํ โคตมํ ปุรโต กตฺวา จรตีติ อโตฺถฯ อปิจ **อ ปาปปุเรกฺขาโร**ติ น ปาปปุเรกฺขาโร, น ปาปํ ปุรโต กตฺวา จรติ, ปาปํ น อิจฺฉตีติ อโตฺถฯ กสฺส? **พฺรหฺมญฺญาย ปชาย** อตฺตนา สทฺธึ ปฎิวิรุทฺธายปิ พฺราหฺมณปชาย อวิรุโทฺธ หิตสุข ตฺถิโกเยวาติ วุตฺตํ โหติฯ

ติโรรฏฺฐาติ ปรรฏฺฐโตฯ **ติโรชนปทา**ติ ปรชนปทโตฯ **สํปุจฺฉิตุํ อาคจฺฉนฺตี**ติ ขตฺติยปณฺฑิตาทโย เจว พฺราหฺมณคนฺธพฺพาทโย จ ปเญฺห อภิสงฺขริตฺวา ปุจฺฉิสฺสามาติ อาคจฺฉนฺติฯ ตตฺถ เกจิ ปุจฺฉาย วา โทสํ วิสฺสชฺชนสมฺปฏิจฺฉเน วา อสมตฺถตํ สลฺลเกฺขตฺวา อปุจฺฉิตฺวาว ตุณฺหี นิสีทนฺติ, เกจิ ปุจฺฉนฺติ, เกสญฺจิ ภควา ปุจฺฉาย อุสฺสาหํ ชเนตฺวา วิสฺสเชฺชติฯ เอวํ สเพฺพสมฺปิ เตสํ วิมติโย ตีรํ ปตฺวา มหาสมุทฺทสฺส อูมิโย วิย ภควนฺตํ ปตฺวาว ภิชฺชนฺติฯ เสสเมตฺถ ตถาคตสฺส วเณฺณ อุตฺตานเมวฯ

อติถี โน เต โหนฺตีติ เต อมฺหากํ อาคนฺตุกา นวกา ปาหุนกา โหนฺตีติ อโตฺถฯ **ปริยาปุณามี**ติ ชานามิฯ **อปริมาณวโณฺณ**ติ ตถารูเปเนว สพฺพญฺญุนาปิ อปฺปเมยฺยวโณฺณ, ปเควมาทิเสนาติ ทเสฺสติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘พุโทฺธปิ พุทฺธสฺส ภเณยฺย วณฺณํ,
> กปฺปมฺปิ เจ อญฺญมภาสมาโน;
> ขีเยถ กโปฺป จิรทีฆมนฺตเร,
> วโณฺณ น ขีเยถ ตถาคตสฺสา’’ติฯ

อิมํ ปน คุณกถํ สุตฺวา เต พฺราหฺมณา จินฺตยึสุ ‘‘ยถา, จงฺกี, สมณสฺส โคตมสฺส วณฺณํ ภาสติ, อโนมคุโณ โส ภวํ โคตโม, เอวํ ตสฺส คุเณ ชานมาเนน โข ปน อิมินา อติจิรํ อธิวาสิตํ, หนฺท นํ อนุวตฺตามา’’ติ อนุวตฺตมานา ‘‘เตน หิ, โภ’’ติอาทิมาหํสุฯ

๔๒๖. **โอปาเตตี**ติ ปเวเสติฯ **สํปุเรกฺขโรนฺตี**ติ ปุตฺตมตฺตนตฺตมตฺตมฺปิ สมานํ ปุรโต กตฺวา วิจรนฺติฯ

๔๒๗. **มนฺตปท**นฺติ มนฺตาเยว มนฺตปทํ, เวโทติ อโตฺถฯ **อิติหิติห ปรมฺปราย**าติ เอวํ กิร เอวํ กิราติ ปรมฺปรภาเวน อาคตนฺติ ทีเปติฯ **ปิฏกสมฺปทาย**าติ ปาวจนสงฺขาตสมฺปตฺติยาฯ สาวิตฺติอาทีหิ ฉนฺทพเนฺธหิ จ วคฺคพเนฺธหิ จ สมฺปาเทตฺวา อาคตนฺติ ทเสฺสติฯ **ตตฺถ จา**ติ ตสฺมิํ มนฺตปเทฯ **ปวตฺตาโร**ติ ปวตฺตยิตาโรฯ **เยส**นฺติ เยสํ สนฺตกํฯ **มนฺตปท**นฺติ เวทสงฺขาตํ มนฺตเมวฯ **คีต**นฺติ อฏฺฐกาทีหิ ทสหิ โปราณกพฺราหฺมเณหิ ปทสมฺปตฺติวเสน สชฺฌายิตํฯ **ปวุตฺต**นฺติ อเญฺญสํ วุตฺตํ, วาจิตนฺติ อโตฺถฯ **สมิหิต**นฺติ สมุปพฺยูฬฺหํ ราสิกตํ, ปิณฺฑํ กตฺวา ฐปิตนฺติ อโตฺถฯ **ตทนุคายนฺตี**ติ เอตรหิ พฺราหฺมณา ตํ เตหิ ปุเพฺพ คีตํ อนุคายนฺติ อนุสชฺฌายนฺติ วาเทนฺติฯ **ตทนุภาสนฺตี**ติ ตํ อนุภาสนฺติ, อิทํ ปุริมเสฺสว เววจนํฯ **ภาสิตมนุภาสนฺตี**ติ เตหิ ภาสิตํ สชฺฌายิตํ อนุสชฺฌายนฺติฯ **วาจิตมนุวาเจนฺตี**ติ เตหิ อเญฺญสํ วาจิตํ อนุวาเจนฺติฯ **เสยฺยถิท**นฺติ เต กตเมติ อโตฺถฯ **อฏฺฐโก**ติอาทีนิ เตสํ นามานิ, เต กิร ทิเพฺพน จกฺขุนา โอโลเกตฺวา ปรูปฆาตํ อกตฺวา กสฺสปสมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ภควโต ปาวจเนน สห สํสเนฺทตฺวา มเนฺต คเนฺถสุํ, อปราปเร ปน พฺราหฺมณา ปาณาติปาตาทีนิ ปกฺขิปิตฺวา ตโย เวเท ภินฺทิตฺวา พุทฺธวจเนน สทฺธิํ วิรุเทฺธ อกํสุฯ

๔๒๘. **อนฺธเวณี**ติ อนฺธปเวณีฯ เอเกน หิ จกฺขุมตา คหิตยฏฺฐิยา โกฏิํ เอโก อโนฺธ คณฺหาติ, ตํ อนฺธํ อโญฺญ, ตํ อโญฺญติ เอวํ ปณฺณาส สฏฺฐิ อนฺธา ปฏิปาฏิยา ฆฏิตา อนฺธเวณีติ วุจฺจติฯ **ปรมฺปราสํสตฺตา**ติ อญฺญมญฺญํ ลคฺคา, ยฏฺฐิคฺคาหเกนปิ จกฺขุมตา วิรหิตาติ อโตฺถฯ เอโก กิร ธุโตฺต อนฺธคณํ ทิสฺวา ‘‘อสุกสฺมิํ นาม คาเม ขชฺชโภชฺชํ สุลภ’’นฺติ อุสฺสาเหตฺวา เตหิ ‘‘ตตฺถ โน สามิ เนหิ, อิทํ นาม เต เทมา’’ติ วุเตฺต ลญฺชํ คเหตฺวา อนฺตรามเคฺค มคฺคา โอกฺกมฺม มหนฺตํ คจฺฉํ อนุปริคนฺตฺวา ปุริมสฺส หเตฺถน ปจฺฉิมสฺส กจฺฉํ คณฺหาเปตฺวา ‘‘กิญฺจิ

กมฺมํ อตฺถิ, คจฺฉถ ตาว ตุเมฺห’’ติ วตฺวา ปลายิฯ เต ทิวสมฺปิ คนฺตฺวา มคฺคํ อวินฺทมานา ‘‘กหํ, โภ, จกฺขุมา กหํ มโคฺค’’ติ ปริเทวิตฺวา มคฺคํ อวินฺทมานา ตเตฺถว มริํสุฯ เต สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘ปรมฺปราสํสตฺตา’’ติฯ **ปุริโมปี**ติ ปุริเมสุ ทสสุ พฺราหฺมเณสุ เอโกปิฯ **มชฺฌิโมปี**ติ มเชฺฌ อาจริยปาจริเยสุ เอโกปิฯ **ปจฺฉิโมปี**ติ อิทานิ พฺราหฺมเณสุ เอโกปิฯ

ปญฺจ โขติ ปาฬิอาคเตสุ ทฺวีสุ อเญฺญปิ เอวรูเป ตโย ปกฺขิปิตฺวา วทติฯ **เทฺวธาวิปากา**ติ ภูตวิปากา วา อภูตวิปากา วาฯ **นาลเมตฺถา**ติ, ภารทฺวาช, สจฺจํ อนุรกฺขิสฺสามีติ ปฏิปเนฺนน วิญฺญุนา ‘‘ยํ มยา คหิตํ, อิทเมว สจฺจํ โมฆมญฺญ’’นฺติ เอตฺถ เอกํเสเนว นิฎฺฐํ คนฺตุํ นาลํ น ยุตฺตนฺติ อุปริ ปุจฺฉาย มคฺคํ วิวริตฺวา ฐเปสิฯ

๔๓๐. **อิธ, ภารทฺวาช, ภิกฺขู**ติ ชีวกสุเตฺต (ม. นิ. ๒.๕๑ อาทโย) วิย มหาวจฺฉสุเตฺต (ม. นิ. ๒.๑๙๓ อาทโย) วิย จ อตฺตานเญฺญว สนฺธาย วทติฯ **โลภนีเยสุ ธเมฺมสู**ติ โลภธเมฺมสุฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ

๔๓๒. **สทฺธํ นิเวเสตี**ติ โอกปฺปนิยสทฺธํ นิเวเสติฯ **อุปสงฺกมตี**ติ อุปคจฺฉติฯ **ปยิรุปาสตี**ติ สนฺติเก นิสีทติฯ **โสต**นฺติ ปสาทโสตํ โอทหติฯ **ธมฺม**นฺติ เทสนาธมฺมํ สุณาติฯ **ธาเรตี**ติ ปคุณํ กตฺวา ธาเรติฯ **อุปปริกฺขตี**ติ อตฺถโต จ การณโต จ วีมํสติฯ **นิชฺฌานํ ขมนฺตี**ติ โอโลกนํ ขมนฺติ, อิธ สีลํ กถิตํ, อิธ สมาธีติ เอวํ อุปฎฺฐหนฺตีติ อโตฺถฯ **ฉโนฺท**ติ กตฺตุกมฺยตา ฉโนฺทฯ **อุสฺสหตี**ติ วายมติฯ **ตุเลตี**ติ อนิจฺจาทิวเสน ตีเรติฯ **ปทหตี**ติ มคฺคปธานํ ปทหติฯ **กาเยน เจว ปรมสจฺจ**นฺติ สหชาตนามกาเยน จ นิพฺพานํ สจฺฉิกโรติ, ปญฺญาย จ กิเลเส นิพฺพิชฺฌิตฺวา ตเทว วิภูตํ ปากฎํ กโรโนฺต ปสฺสติฯ

๔๓๓. **สจฺจานุโพโธ**ติ มคฺคานุโพโธฯ **สจฺจานุปฺปตฺตี**ติ ผลสจฺฉิกิริยาฯ **เตสํเยวา**ติ เหฎฺฐา วุตฺตานํ ทฺวาทสนฺนํ, เอวํ ทีฆํ มคฺควาทํ อนุโลเมติ, ตสฺมา นายมโตฺถฯ อยํ ปเนตฺถ อโตฺถ – **เตสํเยวา**ติ เตสํ มคฺคสมฺปยุตฺตธมฺมานํฯ **ปธาน**นฺติ มคฺคปธานํฯ ตญฺหิ ผลสจฺฉิกิริยสงฺขาตาย สจฺจานุปฺปตฺติยา พหุการํ, มเคฺค อสติ ผลาภาวโตติฯ อิมินา นเยน สพฺพปเทสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฎฺฐกถาย

จงฺกีสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๖. เอสุการีสุตฺตวณฺณนา

๔๓๗. **เอวํ เม สุต**นฺติ เอสุการีสุตฺตํฯ ตตฺถ **พิลํ โอลเคฺคยฺยุ**นฺติ โกฎฺฐาสํ ลคฺคาเปยฺยุํ, อิมินา สตฺถธมฺมํ นาม ทเสฺสติฯ สตฺถวาโห กิร มหากนฺตารปฏิปโนฺน อนฺตรามเคฺค โคเณ มเต มํสํ คเหตฺวา สเพฺพสํ สตฺถิกานํ ‘‘อิทํ ขาทิตฺวา เอตฺตกํ มูลํ ทาตพฺพ’’นฺติ โกฎฺฐาสํ โอลเคฺคติ, โคณมํสํ นาม ขาทนฺตาปิ อตฺถิ อขาทนฺตาปิ, มูลํ ทาตุํ สโกฺกนฺตาปิ อสโกฺกนฺตาปิฯ สตฺถวาโห เยน มูเลน โคโณ คหิโต, ตสฺส นิกฺขมนตฺถํ สเพฺพสํ พลกฺกาเรน โกฎฺฐาสํ ทตฺวา มูลํ คณฺหาติ, อยํ สตฺถธโมฺมฯ เอวเมวํ พฺราหฺมณาปิ โลกสฺส ปฎิญฺญํ อคฺคเหตฺวา อตฺตโนว ธมฺมตาย จตโสฺส ปาริจริยา ปญฺญเปนฺตีติ ทเสฺสตุํ **เอวเมว โข**ติอาทิมาหฯ **ปาปิโย อสฺสา**ติ ปาปํ อสฺสฯ **เสโยฺย อสฺสา**ติ หิตํ อสฺสฯ อถ วา **ปาปิโย**ติ ปาปโก ลามโก อตฺตภาโว อสฺสฯ **เสโยฺย**ติ เสโฎฺฐ อุตฺตโมฯ **เสยฺยํโส**ติ เสโยฺยฯ **อุจฺจากุลีนตา**ติ อุจฺจากุลีนเตฺตน เสโยฺยฯ

ปาปิยํโสติ ปาปิโยฯ อุจฺจากุลีนตา จ ทฺวีสุ กุเลสุ วเฑฺฒติ ขตฺติยกุเล พฺราหฺมณกุเล จ, อุฬารวณฺณตา ตีสุฯ เวโสฺสปิ หิ อุฬารวโณฺณ โหติฯ อุฬารโภคตา จตูสุปิฯ สุโทฺทปิ หิ อนฺตมโส จณฺฑาโลปิ อุฬารโภโค โหติเยวฯ

๔๔๐. ***ภิกฺขาจริย***นฺติ โกฏิธเนนปิ หิ พฺราหฺมเณน ภิกฺขา จริตพฺพาว, โปราณกพฺราหฺมณา อสีติโกฏิธนาปิ เอกวลํ ภิกฺขํ จรนฺติฯ กสฺมา? ทุคฺคตกาเล จรนฺตานํ อิทานิ ภิกฺขํ จริตุํ อารทฺธาติ ครหา น ภวิสฺสตีติฯ **อติมญฺญมาโน**ติ โย ภิกฺขาจริยวํสํ หริตฺวา สตฺตชีวกสิกมฺมวณิชฺชาทีหิ ชีวิกํ กเปฺปติ, อยํ อติมญฺญติ นามฯ **โคโป วา**ติ ยถา โคปโก อตฺตนา รกฺขิตพฺพํ ภณฺฑํ เถเนนฺโต อกิจฺจการี โหติ, เอวนฺติ อโตฺถฯ อิมินา นเยน สพฺพวาเรสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อสิตพฺยาภงฺคิ**นฺติ ติณลายนอสิตเญฺจว กาชญฺจฯ **อนุสฺสรโต**ติ ยตฺถ ชาโต, ตสฺมิํ โปราเณ มาตาเปตฺติเก กุลวํเส อนุสฺสริยมาเนติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

เอสุการีสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ธนญฺชานิสุตฺตวณฺณนา

๔๔๕. **เอวํ เม สุต**นฺติ ธนญฺชานิสุตฺตํฯ ตตฺถ **ทกฺขิณาคิริสฺมิ**นฺติ **คิรี**ติ ปพฺพโต, ราชคหํ ปริกฺขิปิตฺวา ฐิตปพฺพตสฺส ทกฺขิณทิสาภาเค ชนปทเสฺสตํ นามํฯ **ตณฺฑุลปาลิทฺวาราย**าติ ราชคหสฺส กิร ทฺวตฺติํสมหาทฺวารานิ จตุสฏฺฐิขุทฺทกทฺวารานิ, เตสุ เอกํ ตณฺฑุลปาลิทฺวารํ นาม, ตํ สนฺธาเยวมาหฯ **ราชานํ นิสฺสายา**ติ ‘‘คจฺฉ มนุเสฺส อปีเฬตฺวา สสฺสภาคํ คณฺหาหี’’ติ รญฺญา เปสิโต คนฺตฺวา สพฺพเมว สสฺสํ คณฺหาติ, ‘‘มา โน, ภเนฺต, นาเสหี’’ติ จ วุเตฺต – ‘‘ราชกุเล วุตฺตํ มนฺทํ, อหํ รญฺญา อาคมนกาเลเยว เอวํ อาณโตฺต, มา กนฺทิตฺถา’’ติ เอวํ ราชานํ นิสฺสาย พฺราหฺมณคหปติเก วิลุมฺปติฯ ธญฺญํ เยภุเยฺยน อตฺตโน ฆรํ ปเวเสตฺวา อปฺปกํ ราชกุเล ปเวเสติฯ กิํ พฺราหฺมณคหปติกานํ น ปีฬํ อกาสีติ จ วุโตฺต – ‘‘อาม, มหาราช, อิมสฺมิํ วาเร เขตฺตานิ มนฺทสสฺสานิ อเหสุํ, ตสฺมา อปีเฬนฺตสฺส เม คณฺหโต น พหุํ ชาต’’นฺติ เอวํ พฺราหฺมณคหปติเก นิสฺสาย ราชานํ วิลุมฺปติฯ

๔๔๖. **ปโย ปียต**นฺติ ตรุณขีรํ ปิวตุฯ **ตาว ภตฺตสฺสา**ติ ยาว ขีรํ ปิวิตฺวา นิสีทิสฺสถ, ตาว เทว ภตฺตสฺส กาโล ภวิสฺสติฯ อิเธว หิ โน ปาตราสภตฺตํ อาหริสฺสนฺตีติ ทเสฺสติฯ **มาตาปิตโร**ติอาทีสุ มหลฺลกา มาตาปิตโร มุทุกานิ อตฺถรณปาวุรณานิ สุขุมานิ วตฺถานิ มธุรโภชนํ สุคนฺธคนฺธมาลาทีนิ จ ปริเยสิตฺวา โปเสตพฺพาฯ ปุตฺตธีตานํ นามกรณมงฺคลาทีนิ สพฺพกิจฺจานิ กโรเนฺตน ปุตฺตทาโร โปเสตโพฺพฯ เอวญฺหิ อกริยมาเน ครหา อุปฺปชฺชตีติ อิมินา นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๔๔๗. **อธมฺมจารี**ติ ปญฺจ ทุสฺสีลฺยกมฺมานิ วา ทส ทุสฺสีลฺยกมฺมานิ วา อิธ อธโมฺม นามฯ **อุปกเฑฺฒยฺยุ**นฺติ ปญฺจวิธพนฺธนาทิกมฺมกรณตฺถํ ตํ ตํ นิรยํ กเฑฺฒยฺยุํฯ

๔๔๘. **ธมฺมจารี**ติ ธมฺมิกสิววิชฺชาทิกมฺมการีฯ **ปฏิกฺกมนฺตี**ติ โอสรนฺติ ปริหายนฺติฯ **อภิกฺกมนฺตี**ติ อภิสรนฺติ วฑฺฒนฺติฯ **เสโยฺย**ติ วรตรํฯ **หีเน**ติ นิหีเน ลามเกฯ **กาลงฺกโต จ สาริปุตฺตา**ติ อิทํ ภควา ‘‘ตตฺรสฺส คนฺตฺวา เทเสหี’’ติ อธิปฺปาเยน เถรมาหฯ เถโรปิ ตํขณํเยว

คนฺตฺวา มหาพฺรหฺมุโน ธมฺมํ เทเสสิ, ตโต ปฏฺฐาย จาตุปฺปทิกํ คาถํ กเถนฺตปิ จตุสจฺจวิมุตฺตํ นาม น กเถสีติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

ธนญฺชานิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. วาเสฏฺฐสุตฺตวณฺณนา

๔๕๔. **เอวํ เม สุต**นฺติ วาเสฏฺฐสุตฺตํฯ ตตฺถ **อิจฺฉานงฺคลวนสเณฺฑ**ติ อิจฺฉานงฺคลคามสฺส อวิทูเร วนสเณฺฑฯ **จงฺกี**ติ อาทโย ปญฺจปิ ชนา รโญฺญ ปเสนทิสฺส โกสลสฺส ปุโรหิตา เอวฯ **อเญฺญ จ อภิญฺญาตา**ติ อเญฺญ จ พหู อภิญฺญาตา พฺราหฺมณาฯ เต กิร ฉเฏฺฐ ฉเฏฺฐ มาเส ทฺวีสุ ฐาเนสุ สนฺนิปตนฺติฯ ยทา ชาตึ โสเธตุกามา โหนฺติ, ตทา โปกฺขรสาติสฺส สนฺติเก ชาติโสธนตฺถํ อุกฺกฏฺฐาย สนฺนิปตนฺติฯ ยทา มเนฺต โสเธตุกามา โหนฺติ, ตทา อิจฺฉานงฺคเล สนฺนิปตนฺติฯ อิมสฺมึ กาเล มนฺตโสธนตฺถํ สนฺนิปตึสุฯ **อยมนฺตรา กถา**ติ ยํ อตฺตโน สหายกภาวานุรูปํ กถํ กเถนฺตา อนุวิจรึสุ, ตสฺสา กถาย อนฺตรา อยมญฺญา กถา อุทปาทิฯ **สีลวา**ติ คุณวาฯ **วตฺตสมฺปโนฺน**ติ อาจารสมฺปโนฺนฯ

๔๕๕. **อนุญฺญาตปฏิญฺญาตา**ติ สิกฺขิตา ตุเมฺหติ เอวํ อาจริเยหิ อนุญฺญาตา, อาม อาจริย สิกฺขิตมฺหาติ เอวํ สยญฺจ ปฏิญฺญาตาฯ **อสฺมา**ติ ภวามฯ **อหํ โปกฺขรสาติสฺส, ตารุกฺขสฺสายํ มาณโว**ติ อหํ โปกฺขรสาติสฺส เชฏฺฐเนฺตวาสี อคฺคสิโสฺส, อยํ ตารุกฺขสฺสาติ ทีเปติฯ

เตวิชฺชานนฺติ ติเวทานํ พฺราหฺมณานํฯ **ยทกฺขาต**นฺติ ยํ อตฺถโต จ พฺยญฺชนโต จ เอกํ ปทมฺปิ อกฺขาตํฯ **ตตฺร เกวลิโนสฺมเส**ติ ตํ สกลํ ชานนโต ตตฺถ นิฏฺฐาคตมฺหาติ อโตฺถฯ อิทานิ ตํ เกวลิภาวํ อาวิกโรเนฺต **ปทกสฺมา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ชปฺเป อาจริยสาทิสา**ติ กถนฏฺฐาเน มยํ อาจริยสทิสาเยวฯ

กมฺมุนาติ ทสกุสลกมฺมปถกมฺมุนาฯ อยญฺหิ ปุเพฺพ สตฺตวิธํ กายวจีกมฺมํ สนฺธาย ''ยโต โข, โภ, สีลวา โหตี''ติ อาห, ติวิธํ มโนกมฺมํ สนฺธาย ''วตฺตสมฺปโนฺน''ติฯ เตน สมนฺนาคโต หิ อาจารสมฺปโนฺน โหติฯ **จกฺขุมา**ติ ปญฺจหิ จกฺขูหิ จกฺขุมนฺตภาเวน ภควนฺตํ อาลปติฯ

ขยาตีตนฺติ อูนภาวํ อตีตํ, ปริปุณฺณนฺติ อโตฺถฯ **เปจฺจา**ติ อุปคนฺตฺวาฯ **นมสฺสนฺตี**ติ นโม กโรนฺติฯ

จกฺขุํ โลเก สมุปฺปนฺนนฺติ อวิชฺชนฺธกาเร โลเก ตํ อนฺธการํ วิธมิตฺวา โลกสฺส ทิฏฺฐธมฺมิกาทิอตฺถทสฺสเนน จกฺขุ หุตฺวา สมุปฺปนฺนํฯ

๔๕๖. เอวํ วาเสเฏฺฐน โถเมตฺวา ยาจิโต ภควา เทฺวปิ ชเน สงฺคณฺหโนฺต **เตสํ โว อหํ พฺยกฺขิสฺส**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **พฺยกฺขิสฺส**นฺติ พฺยากริสฺสามิฯ **อนุปุพฺพ**นฺติ ติฏฺฐตุ ตาว พฺราหฺมณจินฺตา, ติณรุกฺขกีฏปฏงฺคโต ปฏฺฐาย อนุปฏิปาฏิยา อาจิกฺขิสฺสามีติ อโตฺถฯ **ชาติวิภงฺค**นฺติ ชาติวิตฺถารํฯ **อญฺญมญฺญา หิ ชาติโย**ติ เตสํ เตสญฺหิ ปาณานํ ชาติโย อญฺญมญฺญา นานปฺปการาติ อโตฺถฯ

ติณรุเกฺขติ อนุปาทินฺนกชาตึ กตฺวา ปจฺฉา อุปาทินฺนกชาตึ กเถสฺสามิ, เอวํ ตสฺส ชาติเภโท ปากโฏ ภวิสฺสตีติ อิมํ เทสนํ อารภิฯ มหาสีวตฺเถโร ปน ''กึ, ภนฺเต, อนุปาทินฺนกํ พีชนานตาย นานํ, อุปาทินฺนํ กมฺมนานตายาติ? เอวํ วตฺตุํ น วฏฺฏตี''ติ ปุจฺฉิโต อาม น วฏฺฏติฯ กมฺมญฺหิ โยนิยํ ขิปติฯ โยนิสิทฺธา อิเม สตฺตา นานาวณฺณา โหนฺตีติฯ **ติณรุเกฺข**ติ เอตฺถ อโนฺตเผคฺคู พหิสารา อนฺตมโส ตาลนาฬิเกราทโยปิ ติณาเนว, อโนฺตสารา ปน พหิเผคฺคู สเพฺพ รุกฺขา นามฯ **น จาปิ ปฏิชานเร**ติ มยํ ติณา มยํ รุกฺขาติ วา, อหํ ติณํ, อหํ รุโกฺขติ วา เอวํ น ชานนฺติฯ **ลิงฺคํ ชาติมยนฺ**ติ อชานนฺตานมฺปิ จ เตสํ ชาติมยเมว สณฺฐานํ อตฺตโน มูลภูตติณาทิสทิสเมว โหติฯ กึ การณา? **อญฺญมญฺญา หิ ชาติโย**ฯ ยสฺมา อญฺญา ติณชาติ, อญฺญา รุกฺขชาติฯ ติเณสุปิ อญฺญา ตาลชาติ, อญฺญา นาฬิเกรชาติ, เอวํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ อิมินา อิทํ ทเสฺสติ – ยํ ชาติวเสน นานา โหติ, ตํ อตฺตโน ปฏิญฺญํ ปเรสํ วา อุปเทสํ วินาปิ อญฺญชาติโต วิเสเสน คยฺหติฯ ยทิ จ ชาติยา พฺราหฺมโณ ภเวยฺย, โสปิ อตฺตโน ปฏิญฺญํ ปเรสํ วา อุปเทสํ วินา ขตฺติยโต เวสฺสโต สุทฺทโต วา วิเสเสน คเยฺหยฺย, น จ คยฺหติฯ ตสฺมา น ชาติยา พฺราหฺมโณติฯ ปรโต ปน ''ยถา เอตาสุ ชาตีสู''ติ คาถาย เอตมตฺถํ วจีเภเทเนว อาวิกริสฺสติฯ

เอวํ อนุปาทินฺนเกสุ ชาตึ ทเสฺสตฺวา อุปาทินฺนเกสุ ทเสฺสโนฺต **ตโต กีเฏ**ติอาทิมาหฯ **ยาว กุนฺถกิปิลฺลิเก**ติ กุนฺถกิปิลฺลิกํ ปริยนฺตํ กตฺวาติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ เย อุปฺปติตฺวา คจฺฉนฺติ, เต ปฏงฺคา นามฯ **อญฺญมญฺญา หิ ชาติโย**ติ เตสมฺปิ นีลรตฺตาทิวณฺณวเสน ชาติโย นานปฺปการาว โหนฺติฯ

ขุทฺทเกติ กาฬกาทโยฯ **มหลฺลเก**ติ สสพิฬาราทโยฯ

ปาทูทเรติ อุทรปาเท, อุทรํเยว เนสํ ปาทาติ วุตฺตํ โหติฯ **ทีฆปิฏฺฐิเก**ติ สปฺปานญฺหิ สีสโต ยาว นงฺคุฏฺฐา ปิฏฺฐิเยว โหติ, เตน เต ''ทีฆปิฏฺฐิกา''ติ วุจฺจนฺติฯ

อุทเกติ โอทเก, อุทกมฺหิ ชาเตฯ

ปกฺขีติ สกุเณฯ เต หิ ปเตฺตหิ ยนฺตีติ **ปตฺตยานา,** เวหาสํ คจฺฉนฺตีติ **วิหงฺคมา**ฯ

เอวํ ถลชลากาสโคจรานํ ปาณานํ ชาติเภทํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ เยนาธิปฺปาเยน ตํ ทเสฺสติ, ตํ อาวิกโรโนฺต ยถา เอตาสูติ คาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ สเงฺขเปน วุโตฺตวฯ วิตฺถารโต ปเนตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ สยเมว ทเสฺสโนฺต **น เกเสหี**ติอาทิมาหฯ ตตฺรายํ โยชนา – ยํ วุตฺตํ ''นตฺถิ มนุเสฺสสุ ลิงฺคชาติมยํ ปุถู''ติ, ตํ เอวํ นตฺถีติ เวทิตพฺพํฯ เสยฺยถิทํ? **น เกเสหี**ติฯ น หิ – ''พฺราหฺมณานํ เอทิสา เกสา โหนฺติ, ขตฺติยานํ เอทิสา''ติ นิยโม อตฺถิ ยถา หตฺถิอสฺสมิคาทีนนฺติ อิมินา นเยน สพฺพํ โยเชตพฺพํฯ

ลิงฺคํ ชาติมยํ เนว, ยถา อญฺญาสุ ชาติสูติ อิทํ ปน วุตฺตเสฺสวตฺถสฺส นิคมนนฺติ เวทิตพฺพํฯ ตสฺสายํ โยชนา – เอวํ ยสฺมา อิเมหิ เกสาทีหิ นตฺถิ มนุเสฺสสุ ลิงฺคํ ชาติมยํ ปุถุ, ตสฺมา เวทิตพฺพเมตํ ''พฺราหฺมณาทิเภเทสุ มนุเสฺสสุ ลิงฺคํ ชาติมยํ เนว, ยถา อญฺญาสุ ชาติสู''ติฯ

๔๕๗. อิทานิ เอวํ ชาติเภเท อสติปิ ''พฺราหฺมโณ ขตฺติโย''ติ อิทํ นานตฺตํ ยถา ชาตํ , ตํ ทเสฺสตุํ **ปจฺจตฺตนฺ**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **โวการนฺ**ติ นานตฺตํฯ อยํ ปเนตฺถ สเงฺขปโตฺถ – ยถา หิ ติรจฺฉานานํ โยนิสิทฺธเมว เกสาทิสณฺฐาเนน นานตฺตํ, ตถา พฺราหฺมณาทีนํ อตฺตโน อตฺต

โน สรีเร ตํ นตฺถิฯ เอวํ สเนฺตปิ ยเทตํ ‘‘พฺราหฺมโณ ขตฺติโย’’ติ โวการํ, ตํ โวการญฺจ มนุสฺสสฺสมญฺญาย ปวุจฺจติ, โวหารมเตฺตเนว ปวุจฺจตีติฯ

เอตฺตาวตา ภควา ภารทฺวาชสฺส วาทํ นิคฺคณฺหิตฺวา อิทานิ ยทิ ชาติยา พฺราหฺมโณ ภเวยฺย, อาชีวสีลาจารวิปโนฺนปิ พฺราหฺมโณ ภเวยฺยฯ ยสฺมา ปน โปราณา พฺราหฺมณา ตสฺส พฺราหฺมณภาวํ น อิจฺฉนฺติ, โลเก จ อเญฺญปิ ปณฺฑิตมนุสฺสา, ตสฺมา วาเสฎฺฐสฺส วาทํ ปคฺคณฺหโนฺต **โย หิ โกจิ มนุเสฺสสูติ** อฎฺฐ คาถา อาหฯ ตตฺถ **โครกฺขนฺติ** เขตฺตรกฺขํ, กสิกมฺมนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **โคติ** หิ ปถวิยา นามํ, ตสฺมา เอวมาหฯ **ปุถุสิเปฺปนาติ** ตนฺตวายกมฺมาทินานาสิเปฺปนฯ **โวหารนฺติ** วณิชฺชํฯ **ปรเปเสฺสนาติ** ปเรสํ เวยฺยาวจฺจกเมฺมนฯ **อิสฺสตฺถนฺติ** อาวุธชีวิกํ, อุสุญฺจ สตฺติญฺจาติ วุตฺตํ โหติฯ **โปโรหิเจฺจนาติ** ปุโรหิตกเมฺมนฯ

เอวํ พฺราหฺมณสมเยน จ โลกโวหาเรน จ อาชีวสีลาจารวิปนฺนสฺส อพฺราหฺมณภาวํ สาเธตฺวา เอวํ สเนฺต น ชาติยา พฺราหฺมโณ, คุเณหิ ปน พฺราหฺมโณ โหติฯ ตสฺมา ยตฺถ กตฺถจิ กุเล ชาโต โย คุณวา, โส พฺราหฺมโณ, อยเมตฺถ ญาโยติ เอวเมตํ ญายํ อตฺถโต อาปาเทตฺวา อิทานิ นํ วจีเภเทน ปกาเสโนฺต **น จาหํ พฺราหฺมณนฺติ**อาทิมาหฯ ตสฺสโตฺถ – อหญฺหิ ยฺวายํ จตูสุ โยนีสุ ยตฺถ กตฺถจิ ชาโต, ตตฺราปิ วิเสเสน โย พฺราหฺมณสฺส สํวณฺณิตาย มาตริ สมฺภูโต, ตํ **โยนิชํ มตฺติสมฺภวํ,** ยา จายํ อุภโต สุชาโตติอาทินา นเยน พฺราหฺมเณหิ พฺราหฺมณสฺส ปริสุทฺธอุปฺปตฺติมคฺคสงฺขาตา โยนิ วุตฺตา, สํสุทฺธคหณิโกติ อิมินา จ มาติสมฺปตฺติ, ตโตปิ ชาตสมฺภูตตฺตา โยนิโช มตฺติสมฺภโวติ วุจฺจติ, ตํ **โยนิชํ มตฺติสมฺภวํ** อิมินา จ โยนิชมตฺติสมฺภวมเตฺตน น พฺราหฺมณํ พฺรูมิฯ กสฺมา? ยสฺมา, โภ โภติ, วจนมเตฺตน อเญฺญหิ สกิญฺจเนหิ วิสิฎฺฐตฺตา **โภวาทิ นาม โส โหติ, สเจ โหติ สกิญฺจโน** สปลิโพโธฯ โย ปนายํ ยตฺถ กตฺถจิ ชาโตปิ ราคาทิกิญฺจนาภาเวน อกิญฺจโน, สพฺพคหณปฎินิสฺสเคฺคน อนาทาโน, **อกิญฺจนํ อนาทานํ, ตมหํ พฺรูมิ พฺราหฺมณํฯ** กสฺมา? ยสฺมา พาหิตปาโปติฯ

๔๕๘. กิญฺจภิโยฺย สพฺพสํโยชนํ เฉตฺวาติอาทิ สตฺตวีสติ คาถาฯ ตตฺถ **สพฺพสํโยชนนฺติ** ทสวิธสํโยชนํฯ **น ปริตสฺสตีติ** ตณฺหาปริตสฺสนาย น ปริตสฺสติฯ **สงฺคาติคนฺติ** ราคสงฺคาทโย อติกฺกนฺตํฯ **วิสํยุตฺตนฺติ** จตูหิ โยนีหิ สพฺพกิเลเสหิ วา วิสํยุตฺตํฯ

นทฺธินฺติ อุปนาหํฯ **วรตฺตนฺติ** ตณฺหํฯ **สนฺทานนฺติ** ยุตฺตปาสํ, ทิฎฺฐิปริยุฎฺฐานเสฺสตํ อธิวจนํฯ **สหนุกฺกมนฺติ** อนุกฺกโม วุจฺจติ ปาเส ปเวสนคณฺฐิ, ทิฎฺฐานุสยเสฺสตํ นามํฯ **อุกฺขิตฺตปลิฆนฺติ** เอตฺถ ปลิโฆติ อวิชฺชาฯ **พุทฺธนฺติ** จตุสจฺจพุทฺธํฯ **ติติกฺขตีติ** ขมติฯ

ขนฺติพลนฺติ อธิวาสนขนฺติพลํฯ สา ปน สกึ อุปฺปนฺนา พลานีกํ นาม น โหติ, ปุนปฺปุนํ อุปฺปนฺนา ปน โหติฯ ตสฺสา อตฺถิตาย **พลานีกํ**ฯ

วตวนฺตนฺติ ธุตงฺควนฺตํฯ **สีลวนฺตนฺติ** คุณวนฺตํฯ **อนุสฺสทนฺติ** ราคาทิอุสฺสทวิรหิตํฯ ‘‘อนุสฺสุต’’นฺติปิ ปาโฐ, อนวสฺสุตนฺติ อโตฺถฯ **ทนฺตนฺติ** นิพฺพิเสวนํฯ

น ลิมฺปตีติ น อลฺลียติฯ **กาเมสูติ** กิเลสกามวตฺถุกาเมสุฯ

ทุกฺขสฺส ปชานาติ, อิเธว ขยนฺติ เอตฺถ อรหตฺตผลํ ทุกฺขกฺขโยติ อธิเปฺปตํฯ **ปชานาตีติ** อธิคมวเสน ชานาติฯ **ปนฺนภารนฺติ** โอหิตภารํ, ขนฺธกิเลสอภิสงฺขารกามคุณภาเร โอตาเรตฺวา ฐิตํฯ วิสํยุตฺตปทํ วุตฺตตฺถเมวฯ

คมฺภีรปญฺญนฺติ คมฺภีเรสุ อารมฺมเณสุ ปวตฺตปญฺญํฯ **เมธาวิ**นฺติ ปกติปญฺญาย ปญฺญวนฺตํฯ

อนาคาเรหิ จูภยนฺติ อนาคาเรหิ จ วิสํสฏฺฐํ อุภยญฺจ, ทฺวีหิปิ เจเตหิ วิสํสฏฺฐเมวาติ อโตฺถฯ **อโนกสาริ**นฺติ โอกํ วุจฺจติ ปญฺจกามคุณาลโย, ตํ อนลฺลียมานนฺติ อโตฺถฯ **อปฺปิจฺฉ**นฺติ อนิจฺฉํฯ

ตเสสูติ สตเณฺหสุฯ **ถาวเรสู**ติ นิตฺตเณฺหสุฯ

อตฺตทเณฺฑสูติ คหิตทเณฺฑสุฯ **นิพฺพุต**นฺติ กิเลสนิพฺพาเนน นิพฺพุตํฯ **สาทาเนสู**ติ สอุปาทาเนสุฯ

โอหิโตติ ปติโตฯ

๔๕๙. **อกกฺกส**นฺติ นิโทฺทสํฯ สโทโส หิ รุโกฺขปิ สกกฺกโสติ วุจฺจติฯ **วิญฺญาปนิ**นฺติ อตฺถวิญฺญาปนิกํฯ **สจฺจ**นฺติ อวิสํวาทิกํฯ **อุทีรเย**ติ ภณติฯ **ยาย นาภิสเชฺช**ติ ยาย คิราย ปรสฺส สชฺชนํ วา ลคฺคนํ วา น กโรติ, ตาทิสํ อผรุสํ คิรํ ภาสตีติ อโตฺถฯ

ทีฆนฺติ สุตฺตารุฬฺหภณฺฑํฯ **รสฺส**นฺติ วิปฺปกิณฺณภณฺฑํฯ **อณุ**นฺติ ขุทฺทกํฯ **ถูล**นฺติ มหนฺตํฯ **สุภาสุภ**นฺติ สุนฺทราสุนฺทรํฯ ทีฆภณฺฑญฺหิ อปฺปคฺฆมฺปิ โหติ มหคฺฆมฺปิฯ รสฺสาทีสุปิ เอเสว นโยฯ อิติ เอตฺตาวตา น สพฺพํ ปริยาทิณฺณํ, ‘‘สุภาสุภ’’นฺติ อิมินา ปน ปริยาทิณฺณํ โหติฯ

นิราสยนฺติ นิตฺตณฺหํฯ

อาลยาติ ตณฺหาลยาฯ **อญฺญายา**ติ ชานิตฺวาฯ **อมโตคธ**นฺติ อมตพฺภนฺตรํฯ **อนุปฺปตฺต**นฺติ อนุปวิฏฺฐํฯ

อุโภ สงฺคนฺติ อุภยเมฺปตํ สงฺคํฯ ปุญฺญญฺหิ สเคฺค ลคฺคาเปติ, อปุญฺญํ อปาเย, ตสฺมา อุภยเมฺปตํ สงฺคนฺติ อาหฯ **อุปจฺจคา**ติ อตีโตฯ

อนาวิลนฺติ อาวิลกรณกิเลสวิรหิตํฯ **นนฺทีภวปริกฺขีณ**นฺติ ปริกฺขีณนนฺทึ ปริกฺขีณภวํฯ

‘‘โย อิม’’นฺติ คาถาย อวิชฺชาเยว วิสํวาทกเฏฺฐน **ปลิปโถ,** มหาวิทุคฺคตาย **ทุคฺคํ,** สํสรณเฏฺฐน **สํสาโร,** โมหนเฏฺฐน **โมโห**ติ วุโตฺตฯ **ติโณฺณ**ติ จตุโรฆติโณฺณฯ **ปารงฺคโต**ติ นิพฺพานํ คโตฯ **ฌายี**ติ อารมฺมณลกฺขณูปนิชฺฌานวเสน ฌายีฯ **อเนโช**ติ นิตฺตโณฺหฯ **อนุปาทาย นิพฺพุโต**ติ กิญฺจิ คหณํ อคฺคเหตฺวา สพฺพกิเลสนิพฺพาเนน นิพฺพุโตฯ

กาเมติ ทุวิเธปิ กาเมฯ **อนาคาโร**ติ อนาคาโร หุตฺวาฯ **ปริพฺพเช**ติ ปริพฺพชติฯ **กามภวปริกฺขีณ**นฺติ ขีณกามํ ขีณภวํฯ

มานุสกํ โยคนฺติ มานุสกํ ปญฺจกามคุณโยคํฯ **ทิพฺพํ โยค**นฺติ ทิพฺพํ ปญฺจกามคุณโยคํฯ **สพฺพโยควิสํยุตฺต**นฺติ สพฺพกิเลสโยควิสํยุตฺตํฯ

รตินฺติ ปญฺจกามคุณรตึฯ **อรติ**นฺติ กุสลภาวนาย อุกฺกณฺฐิตํฯ **วีร**นฺติ วีริยวนฺตํฯ

สุคตนฺติ สุนฺทรํ ฐานํ คตํ, สุนฺทราย วา ปฏิปตฺติยา คตํฯ

คตินฺติ นิพฺพตฺตึฯ **ปุเร**ติ อตีเตฯ **ปจฺฉา**ติ อนาคเตฯ **มเชฺฌ**ติ ปจฺจุปฺปเนฺนฯ **กิญฺจน**นฺติ กิญฺจนการโก กิเลโสฯ

มเหสินฺติ มหเนฺต คุเณ ปริเยสนเฏฺฐน มเหสึฯ **วิชิตาวิน**นฺติ วิชิตวิชยํฯ

๔๖๐. เอวํ ภควา คุณโต ขีณาสวํเยว พฺราหฺมณํ ทเสฺสตฺวา เย ชาติโต พฺราหฺมโณติ อภินิเวสํ กโรนฺติ, เต อิทํ อชานนฺตา, สาว เนสํ ทิฏฺฐิ ทุทฺทิฏฺฐีติ ทเสฺสโนฺต **สมญฺญา เหสา**ติ คาถาทฺวยมาหฯ ตสฺสโตฺถ – ยทิทํ พฺราหฺมโณ ขตฺติโย ภารทฺวาโช วาเสโฏฺฐติ นามโคตฺตํ ปกปฺปิตํ กตํ อภิสงฺขตํ, สมญฺญา เหสา โลกสฺมิํ, โวหารมตฺตนฺติ อโตฺถฯ กสฺมา? ยสฺมา **สมุจฺจา สมุทาคตํ** สมญฺญาย อาคตํฯ เอตญฺหิ ตตฺถ ตตฺถ ชาตกาเลเยวสฺส ญาติสาโลหิเตหิ ปกปฺปิตํ กตํฯ โน เจ นํ เอวํ ปกเปฺปยฺยุํ, น โกจิ กิญฺจิ ทิสฺวา อยํ พฺราหฺมโณติ วา ภารทฺวาโชติ วา ชาเนยฺยฯ เอวํ ปกปฺปิตํ เปตํ **ทีฆรตฺตานุสยิตํ, ทิฏฺฐิคตมชานตํ,** ตํ ปกปฺปิตํ นามโคตฺตํ ''นามโคตฺตมตฺตเมตํ, โวหารตฺถํ ปกปฺปิต''นฺติ, อชานนฺตานํ สตฺตานํ หทเย ทีฆรตฺตํ ทิฏฺฐิคตมนุสยิตํฯ ตสฺส อนุสยิตตฺตา ตํ นามโคตฺตํ **อชานนฺตา โน ปพฺรุนฺติ,** ''ชาติยา โหติ พฺราหฺมโณ''ติ อชานนฺตาว เอวํ วทนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ

เอวํ ''เย 'ชาติโต พฺราหฺมโณ'ติ อภินิเวสํ กโรนฺติ, เต อิทํ โวหารมตฺตํ อชานนฺตา, สาว เนสํ ทิฏฺฐิ ทุทฺทิฏฺฐี''ติ ทเสฺสตฺวา อิทานิ นิปฺปริยายเมว ชาติวาทํ ปฏิกฺขิปโนฺต กมฺมวาทญฺจ ปติฏฺฐเปโนฺต **น ชจฺจา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ''กมฺมุนา''ติ อุปฑฺฒคาถาย วิตฺถารณตฺถํ **กสฺสโก กมฺมุนา**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **กมฺมุนา**ติ ปจฺจุปฺปเนฺนน กสิกมฺมาทินิพฺพตฺตกเจตนากมฺมุนาฯ

ปฏิจฺจสมุปฺปาททสฺสาติ อิมินา ปจฺจเยน เอวํ โหตีติ เอวํ ปฏิจฺจสมุปฺปาททสฺสาวิโนฯ **กมฺมวิปากโกวิทา**ติ สมฺมานาวมานารหกุเล กมฺมวเสน อุปฺปตฺติ โหติ, อญฺญาปิ หีนปณีตตา หีนปณีเต กเมฺม วิปจฺจมาเน โหตีติฯ เอวํ กมฺมวิปากกุสลาฯ

กมฺมุนา วตฺตตีติ คาถาย ปน โลโกติ วา ปชาติ วา สโตฺตติ วา เอโกเยวโตฺถ, วจนมตฺตเภโทฯ ปุริมปเทน เจตฺถ ''อตฺถิ พฺรหฺมา มหาพฺรหฺมา เสโฏฺฐ สชิตา''ติ ทิฏฺฐิยา ปฏิเสโธ เวทิตโพฺพฯ กมฺมุนา หิ ตาสุ ตาสุ คตีสุ วตฺตติ โลโก, ตสฺส โก สชิตาติฯ ทุติยปเทน ''เอวํ กมฺมุนา นิพฺพโตฺตปิ จ ปวเตฺตปิ อตีตปจฺจุปฺปนฺนเภเทน กมฺมุนา วตฺตติ, สุขทุกฺขานิ ปจฺจนุโภโนฺต หีนปณีตาทิเภทญฺจ อาปชฺชโนฺต ปวตฺตตี''ติ ทเสฺสติฯ ตติเยน ตเมวตฺถํ นิคเมติ ''เอวํ สพฺพถาปิ กมฺมนิพนฺธนา สตฺตา กเมฺมเนว พทฺธา หุตฺวา ปวตฺตนฺติ, น อญฺญถา''ติฯ จตุเตฺถน ตเมตฺถํ อุปมาย วิภาเวติฯ ยถา หิ รถสฺส ยายโต อาณิ นิพนฺธนํ โหติ, น ตาย อนิพโทฺธ ยาติ, เอวํ โลกสฺส นิพฺพตฺตโต จ ปวตฺตโต จ กมฺมํ นิพนฺธนํ, น เตน อนิพโทฺธ นิพฺพตฺตติ น ปวตฺตติฯ

อิทานิ ยสฺมา เอวํ กมฺมนิพนฺธโน โลโก, ตสฺมา เสเฏฺฐน กมฺมุนา เสฏฺฐภาวํ ทเสฺสโนฺต **ตเปนา**ติ คาถาทฺวยมาหฯ ตตฺถ **ตเปนา**ติ ธุตงฺคตเปนฯ **พฺรหฺมจริเยนา**ติ เมถุนวิรติยาฯ **สํยเมนา**ติ สีเลน ฯ **ทเมนา**ติ อินฺทฺริยทเมนฯ **เอเตนา**ติ เอเตน เสเฏฺฐน ปริสุเทฺธน พฺรหฺมภูเตน กมฺมุนา พฺราหฺมโณ โหติฯ กสฺมา? ยสฺมา **เอตํ พฺราหฺมณมุตฺตมํ,** ยสฺมา เอตํ กมฺมํ อุตฺตโม พฺราหฺมณคุโณติ วุตฺตํ โหติฯ ''พฺรหฺมาน''นฺติปิ ปาโฐฯ อยํ ปเนตฺถ วจนโตฺถ – พฺรหฺมํ อาเนตีติ พฺรหฺมานํ, พฺราหฺมณภาวํ อาวหตีติ วุตฺตํ โหติฯ

ทุติยคาถาย **สโนฺต**ติ สนฺตกิเลโสฯ **พฺรหฺมา สโกฺก**ติ พฺรหฺมา จ สโกฺก จ, โย เอวรูโป, โส น เกวลํ พฺราหฺมโณ, อถ โข พฺรหฺมา จ สโกฺก จ โส วิชานตํ ปณฺฑิตานํ, เอวํ วาเสฏฺฐ, ชานาหีติ วุตฺตํ โหติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

วาเสฏฺฐสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. สุภสุตฺตวณฺณนา

๔๖๒. เอวํ เม สุตนฺติ สุภสุตฺตํฯ ตตฺถ **โตเทยฺยปุโตฺต**ติ ตุทิคามวาสิโน โตเทยฺยพฺราหฺมณสฺส ปุโตฺตฯ **อาราธโก โหตี**ติ สมฺปาทโก โหติ ปริปูรโกฯ **ญายํ ธมฺม**นฺติ การณธมฺมํฯ **กุสล**นฺติ อนวชฺชํฯ

๔๖๓. มิจฺฉาปฏิปตฺตินฺติ อนิยฺยานิกํ อกุสลปฏิปทํฯ **สมฺมาปฏิปตฺติ**นฺติ นิยฺยานิกํ กุสลปฏิปทํฯ

มหฏฺฐนฺติอาทีสุ มหเนฺตหิ เวยฺยาวจฺจกเรหิ วา อุปกรเณหิ วา พหูหิ อโตฺถ เอตฺถาติ **มหฏฺฐํ**ฯ มหนฺตานิ นามคฺคหณมงฺคลาทีนิ กิจฺจานิ เอตฺถาติ **มหากิจฺจํ**ฯ อิทํ อชฺช กตฺตพฺพํ, อิทํ เสฺวติ เอวํ มหนฺตานิ อธิการสงฺขาตานิ อธิกรณานิ เอตฺถาติ **มหาธิกรณํ**ฯ พหูนํ กเมฺมยุตฺตปฺปยุตฺตตาวเสน ปีฬาสงฺขาโต มหาสมารโมฺภ เอตฺถาติ **มหาสมารมฺภํ**ฯ **ฆราวาสกมฺมฏฺฐาน**นฺติ ฆราวาสกมฺมํฯ เอวํ สพฺพวาเรสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ กสิกเมฺม เจตฺถ นงฺคลโกฏึ อาทึ กตฺวา อุปกรณานํ ปริเยสนวเสน มหฏฺฐตา, วณิชฺชาย ยถาฐิตํเยว ภณฺฑํ คเหตฺวา ปริวตฺตนวเสน อปฺปฏฺฐตา เวทิตพฺพาฯ **วิปชฺชมาน**นฺติ อวุฏฺฐิอติวุฏฺฐิอาทีหิ กสิกมฺมํ, มณิสุวณฺณาทีสุ อเจฺฉกตาทีหิ จ วณิชฺชกมฺมํ อปฺปผลํ โหติ, มูลเจฺฉทมฺปิ ปาปุณาติฯ วิปริยาเยน สมฺปชฺชมานํ มหปฺผลํ จูฬเนฺตวาสิกสฺส วิยฯ

๔๖๔. เอวเมว โขติ ยถา กสิกมฺมฏฺฐานํ วิปชฺชมานํ อปฺปผลํ โหติ, เอวํ ฆราวาสกมฺมฏฺฐานมฺปิฯ อกตกลฺยาโณ หิ กาลํ กตฺวา นิรเย นิพฺพตฺตติฯ มหาทตฺตเสนาปติ นาม กิเรโก พฺราหฺมณภโตฺต อโหสิ, ตสฺส มรณสมเย นิรโย อุปฏฺฐาสิฯ โส พฺราหฺมเณหิ ‘‘กึ ปสฺสสี’’ติ วุโตฺต? โลหิตฆรนฺติ อาหฯ พฺรหฺมโลโก โภ เอโสติฯ พฺรหฺมโลโก นาม โภ กหนฺติ? อุปรีติฯ มยฺหํ เหฏฺฐา อุปฏฺฐาตีติฯ กิญฺจาปิ เหฏฺฐา อุปฏฺฐาติ , ตถาปิ อุปรีติ กาลํ กตฺวา นิรเย นิพฺพโตฺตฯ ‘‘อิมินา อมฺหากํ ยเญฺญ โทโส ทิโนฺน’’ติ สหสฺสํ คเหตฺวา นีหริตุํ อทํสุฯ สมฺปชฺชมานํ ปน มหปฺผลํ โหติฯ กตกลฺยาโณ หิ กาลํ กตฺวา สเคฺค นิพฺพตฺตติฯ สกลาย คุตฺติลวิมานกถาย ทีเปตพฺพํฯ ยถา ปน ตํ วณิชฺชกมฺมฏฺฐานํ วิปชฺชมานํ อปฺปผลํ โหติ, เอวํ สีเลสุ อปริปูรการิโน อเนสนาย ยุตฺตสฺส ปพฺพชฺชากมฺมฏฺฐานมฺปิฯ เอวรูปา หิ เนว ฌานาทิสุขํ น สคฺคโมกฺขํ ลภติฯ สมฺปชฺชมานํ ปน มหปฺผลํ โหติฯ สีลานิ หิ ปูเรตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒโนฺต อรหตฺตมฺปิ ปาปุณาติฯ

พฺราหฺมณา, โภ โคตโมติ อิธ กึ ปุจฺฉามีติ ปุจฺฉติ? พฺราหฺมณา วทนฺติ – ‘‘ปพฺพชิโต อิเม ปญฺจ ธเมฺม ปูเรตุํ สมโตฺถ นาม นตฺถิ, คหโฏฺฐว ปูเรตี’’ติฯ สมโณ ปน โคตโม – ‘‘คิหิสฺส วา อหํ มาณว ปพฺพชิตสฺส วา’’ติ ปุนปฺปุนํ วทติ, เนว ปพฺพชิตํ มุญฺจติ, มยฺหเมว ปุจฺฉํ มเญฺญ น สลฺลเกฺขตีติ จาคสีเสน ปญฺจ ธเมฺม ปุจฺฉามีติ ปุจฺฉติฯ **สเจ เต อครู**ติ สเจ ตุยฺหํ ยถา พฺ

ราหฺมณา ปญฺญเปนฺติ, ตถา อิธ ภาสิตุํ ภาริยํ น โหติ, ยทิ น โกจิ อผาสุกภาโว โหติ, ภาสสฺสูติ อโตฺถฯ **น โข เม, โภ**ติ กิํ สนฺธายาห? ปณฺฑิตปฏิรูปกานญฺหิ สนฺติเก กเถตุํ ทุกฺขํ โหติ, เต ปเท ปเท อกฺขเร อกฺขเร โทสเมว วทนฺติฯ เอกนฺตปณฺฑิตา ปน กถํ สุตฺวา สุกถิตํ ปสํสนฺติ, ทุกฺกถิเต ปาฬิปทอตฺถพฺยญฺชเนสุ ยํ ยํ วิรุชฺฌติ, ตํ ตํ อุชุํ กตฺวา เทนฺติฯ ภควตา จ สทิโส เอกนฺตปณฺฑิโต นาม นตฺถิ, เตนาห ''น โข เม, โภ โคตม, ครุ, ยตฺถสฺส ภวโนฺต วา นิสิโนฺน ภวนฺตรูโป วา''ติฯ **สจฺจ**นฺติ วจีสจฺจํฯ **ตป**นฺติ ตปจริยํฯ **พฺรหฺมจริย**นฺติ เมถุนวิรติํฯ **อเชฺฌน**นฺติ มนฺตคหณํฯ **จาค**นฺติ อามิสปริจฺจาคํฯ

๔๖๖. **ปาปิโต ภวิสฺสตี**ติฯ อชานนภาวํ ปาปิโต ภวิสฺสติฯ **เอตทโวจา**ติ ภควตา อนุธเวณูปมาย นิคฺคหิโต ตํ ปจฺจาหริตุํ อสโกฺกโนฺต ยถา นาม ทุพฺพลสุนโข มิคํ อุฎฺฐเปตฺวา สามิกสฺส อภิมุขํ กตฺวา สยํ อปสกฺกติ, เอวเมวํ อาจริยํ อปทิสโนฺต เอวํ ''พฺราหฺมโณ''ติอาทิวจนํ อโวจฯ ตตฺถ **โปกฺขรสาตี**ติ อิทํ ตสฺส นามํ, ''โปกฺขรสายี''ติปิ วุจฺจติฯ ตสฺส กิร กาโย เสตโปกฺขรสทิโส เทวนคเร อุสฺสาปิตรชตโตรณํ วิย โสภติ, สีสํ ปนสฺส กาฬวณฺณอินฺทนีลมยํ วิย, มสฺสุปิ จนฺทมณฺฑเล กาฬเมฆราชิ วิย ขายติ, อกฺขีนิ นีลุปฺปลสทิสานิ, นาสา รชตปนาฬิกา วิย สุวฏฺฏิตา สุปริสุทฺธา, หตฺถปาทตลานิ เจว มุขญฺจ กตลาขารสปริกมฺมํ วิย โสภติฯ อติวิย โสภคฺคปฺปโตฺต พฺราหฺมณสฺส อตฺตภาโวฯ อราชเก ฐาเน ราชานํ กาตุํ ยุตฺตมิมํ พฺราหฺมณํ, เอวเมส สสฺสิริโก, อิติ นํ โปกฺขรสทิสตฺตา ''โปกฺขรสาตี''ติ สญฺชานนฺติ, โปกฺขเร ปน โส นิพฺพโตฺต, น มาตุกุจฺฉิยนฺติ อิติ นํ โปกฺขเร สยิตตฺตา ''โปกฺขรสายี''ติปิ สญฺชานนฺติฯ **โอปมโญฺญ**ติ อุปมญฺญโคโตฺตฯ **สุภควนิโก**ติ อุกฺกฏฺฐาย สุภควนสฺส อิสฺสโรฯ **หสฺสกํเยวา**ติ หสิตพฺพกเญฺญวฯ **นามกํเยวา**ติ ลามกํเยวฯ ตเทว ตํ อตฺถาภาเวน **ริตฺตกํ**ฯ ริตฺตกตฺตา จ **ตุจฺฉกํ**ฯ อิทานิ นํ ภควา สาจริยกํ นิคฺคณฺหิตุํ **กิํ ปน มาณวา**ติอาทิมาหฯ

๔๖๗. ตตฺถ **กตมา เนสํ เสโยฺย**ติ กตมา วาจา เตสํ เสโยฺย, ปาสํสตโรติ อโตฺถฯ **สมฺมุจฺจา**ติ สมฺมุติยา โลกโวหาเรนฯ **มนฺตา**ติ ตุลยิตฺวา ปริคฺคณฺหิตฺวาฯ **ปฏิสงฺขายา**ติ ชานิตฺวาฯ **อตฺถสํหิต**นฺติ การณนิสฺสิตํฯ **เอวํ สเนฺต**ติ โลกโวหารํ อมุญฺจิตฺวา ตุลยิตฺวา ชานิตฺวา การณนิสฺสิตํ กตฺวา กถิตาย เสยฺยภาเว สติฯ **อาวุโต**ติ อาวริโตฯ **นิวุโต**ติ นิวาริโตฯ **โอผุโฏ**ติ โอนโทฺธฯ **ปริโยนโทฺธ**ติ ปลิเวฐิโตฯ

๔๖๘. **คธิโต**ติอาทีนิ วุตฺตตฺถาเนวฯ **สเจ ตํ, โภ โคตม, ฐาน**นฺติ สเจ เอตํ การณมตฺถิฯ **สฺวาสฺสา**ติ ธูมฉาริกาทีนํ อภาเวน โส อสฺส อคฺคิ อจฺจิมา จ วณฺณิมา จ ปภสฺสโร จาติฯ **ตถูปมาหํ มาณวา**ติ ตปฺปฏิภาคํ อหํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยเถว หิ ติณกฏฺฐุปาทานํ ปฏิจฺจ ชลมาโน อคฺคิ ธูมฉาริกงฺคารานํ อตฺถิตาย สโทโส โหติ , เอวเมวํ ปญฺจ กามคุเณ ปฏิจฺจ อุปฺปนฺนา ปีติ ชาติชราพฺยาธิมรณโสกาทีนํ อตฺถิตาย สโทสาฯ ยถา ปน ปริจฺจตฺตติณกฏฺฐุปาทาโน ธูมาทีนํ อภาเวน ปริสุโทฺธ, เอวเมวํ โลกุตฺตรชฺฌานทฺวยสมฺปยุตฺตา ปีติ ชาติอาทีนํ อภาเวน ปริสุทฺธาติ อโตฺถฯ

๔๖๙. อิทานิ เย เต พฺราหฺมเณหิ จาคสีเสน ปญฺจ ธมฺมา ปญฺญตฺตา, เตปิ ยสฺมา ปเญฺจว หุตฺวา น นิจฺจลา ติฏฺฐนฺติ, อนุกมฺปาชาติเกน สทฺธิํ ฉ อาปชฺชนฺติฯ ตสฺมา ตํ โทสํ ทเสฺสตุํ **เย เต มาณวา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อนุกมฺปาชาติก**นฺติ อนุกมฺปาสภาวํฯ

กตฺถ พหุลํ สมนุปสฺสสีติ อิทํ ภควา ยสฺมา – ''เอส อิเม ปญฺจ ธเมฺม ปพฺพชิโต ปริปูเรตุํ สมโตฺถ นาม นตฺถิ, คหโฏฺฐ ปริปูเรตี''ติ อาห, ตสฺมา – ''ปพฺพชิโตว อิเม ปูเรติ, คหโฏฺฐ ปูเรตุํ สมโตฺถ นาม นตฺถี''ติ เตเนว มุเขน ภณาเปตุํ ปุจฺฉติฯ

น สตตํ สมิตํ สจฺจวาทีติอาทีสุ คหโฏฺฐ อญฺญสฺมึ อสติ วฬญฺชนกมุสาวาทมฺปิ กโรติ เยว, ปพฺพชิตา อสินา สีเส ฉิชฺชเนฺตปิ เทฺว กถา น กเถนฺติฯ คหโฏฺฐ จ อโนฺตเตมาสมตฺตมฺปิ สิกฺขาปทํ รกฺขิตุํ น สโกฺกติ, ปพฺพชิโต นิจฺจเมว ตปสฺสี สีลวา ตปนิสฺสิตโก โหติฯ คหโฏฺฐ มาสสฺส อฎฺฐทิวสมตฺตมฺปิ อุโปสถกมฺมํ กาตุํ น สโกฺกติ, ปพฺพชิตา ยาวชีวํ พฺรหฺมจาริโน โหนฺติฯ คหโฏฺฐ รตนสุตฺตมงฺคลสุตฺตมตฺตมฺปิ โปตฺถเก ลิขิตฺวา ฐเปติ, ปพฺพชิตา นิจฺจํ สชฺฌายนฺติฯ คหโฏฺฐ สลากภตฺตมฺปิ อขณฺฑํ กตฺวา ทาตุํ น สโกฺกติ, ปพฺพชิตา อญฺญสฺมึ อสติ กากสุนขาทีนมฺปิ ปิณฺฑํ เทนฺติ, ภณฺฑคฺคาหกทหรสฺสปิ ปเตฺต ปกฺขิปเนฺตวาติ เอวม โตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ **จิตฺตสฺสาหเมเต**นฺติ อหํ เอเต ปญฺจ ธเมฺม เมตฺตจิตฺตสฺส ปริวาเร วทามีติ อ โตฺถฯ

๔๗๐. **ชาตวโทฺธ**ติ ชาโต จ วฑฺฒิโต จฯ โย หิ เกวลํ ตตฺถ ชาโตว โหติ, อญฺญตฺถ วฑฺฒิโต, ตสฺส สมนฺตา คามมคฺคา น สพฺพโส ปจฺจกฺขา โหนฺติ, ตสฺมา ชาตวโทฺธติ อาหฯ ชาตวโทฺธปิ หิ โย จิรํ นิกฺขโนฺต, ตสฺส น สพฺพโส ปจฺจกฺขา โหนฺติ, ตสฺมา **ตาวเทว อวสฎ**นฺติ อาห, ตํขณเมว นิกฺขนฺตนฺติ อโตฺถฯ **ทนฺธายิตตฺต**นฺติ ‘‘อยํ นุ โข มโคฺค อยํ น นุ โข’’ติ กงฺขาวเสน จิรายิตตฺตํฯ **วิตฺถายิตตฺต**นฺติ ยถา สุขุมํ อตฺถชาตํ สหสา ปุจฺฉิตสฺส กสฺสจิ สรีรํ ถทฺธภาวํ คณฺหาติ, เอวํ ถทฺธภาวคหณํฯ **นเตฺวว**าติ อิมินา สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส อปฺปฎิหต ภาวํ ทเสฺสติฯ ตสฺส หิ ปุริสสฺส มาราวฎฺฏนาทีนํ วเสน สิยา ญาณสฺส ปฎิฆาโต, เตน โส ทนฺธาเยยฺย วา วิตฺถาเยยฺย วา, สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปน อปฺปฎิหตํ, น สกฺกา ตสฺส เกนจิ อนฺตราโย กาตุนฺติ ทีเปติฯ

เสยฺยถาปิ มาณว พลวา สงฺขธโมติ เอตฺถ **พลวา**ติ พลสมฺปโนฺนฯ **สงฺขธโม**ติ สงฺขธมโกฯ **อปฺปกสิเรนา**ติ อกิเจฺฉน อทุเกฺขนฯ ทุพฺพโล หิ สงฺขธมโก สงฺขํ ธมโนฺตปิ น สโกฺกติ จตโสฺส ทิสา สเรน วิญฺญาเปตุํ, นาสฺส สงฺขสโทฺท สพฺพโส ผริฯ พลวโต ปน วิปฺผาริโก โหติ, ตสฺมา พลวาติ อาหฯ **เมตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา**ติ เอตฺถ **เมตฺตายา**ติ วุเตฺต อุปจาโรปิ อปฺปนาปิ วฎฺฎติ, **เจโตวิมุตฺติยา**ติ วุเตฺต ปน อปฺปนาว วฎฺฎติฯ **ยํ ปมาณกตํ กมฺม**นฺติ ปมาณกตํ กมฺมํ นาม กามาวจรํ วุจฺจติ, อปฺปมาณกตํ กมฺมํ นาม รูปารูปาวจรํฯ เตสุปิ อิธ พฺรหฺมวิหารกมฺมเมญฺญว อธิเปฺปตํฯ ตญฺหิ ปมาณํ อติกฺกมิตฺวา โอธิสกอโนธิสก ทิสาผรณว เสน วเฑฺฒตฺวา กตตฺตา อปฺปมาณกตนฺติ วุจฺจติฯ **น ตํ ตตฺราวสิสฺสติ, น ตํ ตตฺราวติฎฺฐตี**ติ ตํ กามาวจรกมฺมํ ตสฺมึ รูปารูปาวจรเกมฺม น โอหียติ น ติฎฺฐติฯ กึ วุตฺตํ โหติ? กามาวจรกมฺมํ ตสฺส รูปารูปาวจรกมฺมสฺส อนฺตรา ลคฺคิตุํ วา ฐาตุํ วา รูปารูปาวจรกมฺมํ ผริตฺวา ปริยาทิยิตฺวา อตฺตโน โอกาสํ คเหตฺวา ปติฎฺฐาตุํ วา น สโกฺกติ, อถ โข รูปารูปาวจรกมฺมเมว กามาวจรํ มโหโฆ วิย ปริตฺตอุทกํ ผริตฺวา ปริยาทิยิตฺวา อตฺตโน โอกาสํ คเหตฺวา ติฎฺฐติ, ตสฺส วิปากํ ปฎิพาหิตฺวา สยเมว พฺรหฺมสหพฺยตํ อุปเนตีติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฎฺฐกถาย

สุภสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๐. สงฺคารวสุตฺตวณฺณนา

๔๗๓. **เอวํ เม สุต**นฺติ สงฺคารวสุตฺตํฯ ตตฺถ **จญฺจลิกเปฺป**ติ เอวํนามเก คาเมฯ **อภิปฺปสนฺนา**ติ อเวจฺจปฺปสาทวเสน ปสนฺนาฯ สา กิร โสตาปนฺนา อริยสาวิกา ภารทฺวาชโคตฺตสฺส พฺราหฺมณสฺส ภริยาฯ โส พฺราหฺมโณ ปุเพฺพ กาเลน กาลํ พฺราหฺมเณ นิมเนฺตตฺวา เตสํ สกฺการํ

กโรติฯ อิมํ ปน พฺราหฺมณึ ฆรํ อาเนตฺวา อภิรูปาย มหากุลาย พฺราหฺมณิยา จิตฺตํ โกเปตุํ อส โกฺกโนฺต พฺราหฺมณานํ สกฺการํ กาตุํ นาสกฺขิฯ อถ นํ พฺราหฺมณา ทิฎฺฐทิฎฺฐฎฺฐาเน – ‘‘นยิทา นิ ตฺวํ พฺราหฺมณลทฺธิโก, เอกาหมฺปิ พฺราหฺมณานํ สกฺการํ น กโรสี’’ติ นิปฺปีเฬนฺติฯ โส ฆรํ อา คนฺตฺวา พฺราหฺมณิยา ตมตฺถํ อาโรเจตฺวา – ‘‘สเจ, โภติ เอกทิวสํ มุขํ รกฺขิตุํ สกฺกุเณยฺยาสิ, พฺ ราหฺมณานํ เอกทิวสํ ภิกฺขํ ทเทยฺย’’นฺติ อาหฯ ตุยฺหํ เทยฺยธมฺมํ รุจฺจนกฎฺฐาเน เทหิ, กึ มยฺหํ เอตฺถาติฯ โส พฺราหฺมเณ นิมเนฺตตฺวา อโปฺปทกํ ปายาสํ ปจาเปตฺวา ฆรญฺจ สุชฺฌาเปตฺวา อา สนานิ ปญฺญาเปตฺวา พฺราหฺมเณ นิสีทาเปสิฯ พฺราหฺมณี มหาสาฎกํ นิวาเสตฺวา กฎจฺฉุํ คเหตฺ วา ปริวิสนฺตี ทุสฺสกณฺณเก ปกฺขลิตฺวา ‘‘พฺราหฺมเณ ปริวิสามี’’ติ สญฺญมฺปิ อกตฺวา อาเสวนว เสน สหสา สตฺถารเมว อนุสฺสริตฺวา อุทานํ อุทาเนสิฯ

พฺราหฺมณา อุทานํ สุตฺวา ‘‘อุภโตปกฺขิโก เอส สมณสฺส โคตมสฺส สหาโย, นาสฺส เทยฺย ธมฺมํ คณฺหิสฺสามา’’ติ กุปิตา โภชนานิ ฉเฑฺฑตฺวา นิกฺขมิํสุฯ พฺราหฺมโณ – ‘‘นนุ ปฐมํเยว ตํ อวจํ ‘อเชฺชกทิวสํ มุขํ รเกฺขยฺยาสี’ติ, เอตฺตกํ เต ขีรญฺจ ตณฺฑุลาทีนิ จ นาสิตานี’’ติ อติวิย โกปวสํ อุปคโต – ‘‘เอวเมว ปนายํ วสลี ยสฺมิํ วา ตสฺมิํ วา ตสฺส มุณฺฑกสฺส สมณสฺส วณฺณํ ภาสติ, อิทานิ ตฺยาหํ วสลิ ตสฺส สตฺถุโน วาทํ อาโรเปสฺสามี’’ติ อาหฯ อถ นํ พฺราหฺมณี ‘‘คจฺฉ ตฺวํ, พฺราหฺมณ, คนฺตฺวา วิชานิสฺสสี’’ติ วตฺวา ‘‘น ขฺวาหํ ตํ, พฺราหฺมณ, ปสฺสามิ สเทวเก โลเก…เป.… วาทํ อาโรเปยฺยา’’ติอาทิมาหฯ โส สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา –

> ‘‘กิํสุ เฉตฺวา สุขํ เสติ, กิํสุ เฉตฺวา น โสจติ;
> กิสฺสสฺสุ เอกธมฺมสฺส, วธํ โรเจสิ โคตมา’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๑๘๗) –

ปญฺหํ ปุจฺฉิฯ สตฺถา อาห –

> ‘‘โกธํ เฉตฺวา สุขํ เสติ, โกธํ เฉตฺวา น โสจติ;
> โกธสฺส วิสมูลสฺส, มธุรคฺคสฺส พฺราหฺมณ;
> วธํ อริยา ปสํสนฺติ, ตณฺหิ เฉตฺวา น โสจตี’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๑๘๗) –

ปญฺหํ กเถสิฯ โส ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปโตฺตฯ ตเสฺสว กนิฎฺฐภาตา อโกฺกสกภารทฺวาโช นาม ‘‘ภาตา เม ปพฺพชิโต’’ติ สุตฺวา ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา อโกฺกสิตฺวา ภควตา วินีโต ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปโตฺตฯ อปโร ตสฺส กนิโฎฺฐ สุนฺทริกภารทฺวาโช นามฯ โสปิ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺหํ ปุจฺฉิตฺวา วิสฺสชฺชนํ สุตฺวา ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปโตฺตฯ อปโร ตสฺส กนิโฎฺฐ ปิงฺคลภาร ทฺวาโช นามฯ โส ปญฺหํ ปุจฺฉิตฺวา ปญฺหพฺยากรณปริโยสาเน ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปโตฺตฯ **สงฺคารโว มาณโว**ติ อยํ เตสํ สพฺพกนิโฎฺฐ ตสฺมิํ ทิวเส พฺราหฺมเณหิ สทฺธิํ เอกภตฺตเคฺค นิสิ โนฺนฯ **อวภูตาวา**ติ อวฑฺฒิภูตา อวมงฺคลภูตาเยวฯ **ปรภูตาวา**ติ วินาสํ ปตฺตาเยวฯ **วิชฺชมา นาน**นฺติ วิชฺชมาเนสุฯ **สีลปญฺญาณ**นฺติ สีลญฺจ ญาณญฺจ น ชานาสิฯ

๔๗๔. **ทิฎฺฐธมฺมาภิญฺญาโวสานปารมิปฺปตฺตา**ติ ทิฎฺฐธเมฺม อภิญฺญาเต อิมสฺ มิเญฺญว อตฺตภาเว อภิชานิตฺวา โวสิตโวสานา หุตฺวา ปารมีสงฺขาตํ สพฺพธมฺมานํ ปารภูตํ นิพฺ พานํ ปตฺตา มยนฺติ วตฺวา อาทิพฺรหฺมจริยํ ปฎิชานนฺตีติ อโตฺถฯ **อาทิพฺรหฺมจริย**นฺติ พฺรหฺม จริยสฺส อาทิภูตา อุปฺปาทกา ชนกาติ เอวํ ปฎิชานนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ **ตกฺกี**ติ ตกฺกคาหีฯ **วีมํ สี**ติ วีมํสโก, ปญฺญาจารํ จราเปตฺวา เอวํวาทีฯ **เตสาหมสฺมี**ติ เตสํ สมฺมาสมฺพุทฺธานํ อหมสฺมิ อญฺญตโรฯ

๔๘๕. **อฏฺฐิตวต**นฺติ อฏฺฐิตตปํ, อสฺส ปธานปเทน สทฺธึ สมฺพนฺโธ, ตถา สปฺปุริสปทสฺสฯ อิทญฺหิ วุตฺตํ โหติ – โภโต โคตมสฺส อฏฺฐิตปธานวตํ อโหสิ, สปฺปุริสปธานวตํ อโหสีติฯ **อตฺถิ เทวาติ ปุโฏฺฐ สมาโน**ติ อิทํ มาณโว ‘‘สมฺมาสมฺพุโทฺธ อชานโนฺตว ปกาเสสี’’ติ สญฺญาย อาหฯ **เอวํ สเนฺต**ติ ตุมฺหากํ อชานนภาเว สเนฺตฯ **ตุจฺฉํ มุสา โหตี**ติ ตุมฺหากํ กถา อผลา นิปฺผลา โหติฯ เอวํ มาณโว ภควนฺตํ มุสาวาเทน นิคฺคณฺหาติ นามฯ **วิญฺญุนา ปุริเสนา**ติ ปณฺฑิเตน มนุเสฺสนฯ ตฺวํ ปน อวิญฺญุตาย มยา พฺยากตมฺปิ น ชานาสีติ ทีเปติฯ **อุเจฺจน สมฺมต**นฺติ อุเจฺจน สเทฺทน สมฺมตํ ปากฏํ โลกสฺมิํฯ **อธิเทวา**ติ สุสฺทารกาปิ หิ เทวา นาม โหนฺติ, เทวิโย นาม โหนฺติ เทวา ปน อธิเทวา นาม, โลเก เทโว เทวีติ ลทฺธนาเมหิ มนุเสฺสหิ อธิกาติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

สงฺคารวสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปญฺจมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

มชฺฌิมปณฺณาส-อฏฺฐกถา นิฏฺฐิตาฯ